

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Заснований
у 1997 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації № 222,
серія 33,
20 червня 1997 р.

Адреса редакції :

Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефон для довідок:

(061) 289-12-26

Телефон/факс: (061) 224-42-47

В і с н и к

Запорізького національного університету

▪ **Філологічні науки**

№ 2, 2007

Запоріжжя 2007

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2007. – 234 с.

Затверджено як наукове фахове видання (Бюлетень ВАК України, 1999, № 4)

Затверджено вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 11 від 27.06.2007 р.)

Редакційна рада

Головний редактор – Білоусенко П.І., доктор філологічних наук, професор

Відповідальний редактор – Хом'як Т.В., кандидат філологічних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чабаненко В.А.	-	доктор філологічних наук, професор,
заступник головного редактора
Гуменний М.Х.	-	доктор філологічних наук, професор
Завертальюк Н.І.	-	доктор філологічних наук, професор
Зацний Ю.А.	-	доктор філологічних наук, професор
Іваненко В.К.	-	доктор педагогічних наук, професор
Манакін В.М.	-	доктор філологічних наук, професор
Пахомова Т.О.	-	доктор педагогічних наук, професор
Петренко О.Д.	-	доктор філологічних наук, професор
Приходько А.М.	-	доктор філологічних наук, професор
Тихомиров В.М.	-	доктор філологічних наук, професор
Шевченко В.Ф.	-	доктор філологічних наук, професор

ЗМІСТ

ХОМ'ЯК Т.В.	" ЖИТТЯ ЛЮДСЬКОГО СТРОКИ СТИСЛІ ... "	
	(ПРО НАУКОВИЙ І ТВОРЧИЙ ДОРОБОК В.А.ЧАБАНЕНКА).....	5
ПРОЦЕНКО О.А.	ВИСОТА ЗРІЛОСТІ.....	9
СТАДНІЧЕНКО О.О.	ЗАКОХАНИЙ У ЛІТЕРАТУРУ	
	(ГОР КУПРІЯНОВ – ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ І КРИТИК).....	15
		
АБРАМОВА І.Г.	ХАРАКТЕРИ Й ТИПИ ПЕРСОНАЖІВ-ІНТЕЛІГЕНТІВ ЯК НОСІВ ЕТНІЧНОЇ, СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНАХ І.НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО "ХМАРИ", "НАД ЧОРНИМ МОРЕМ"	19
АЛЕКСЕЕВ А.Я.	СЛОВООБРАЗОВАНИЕ И КОНТРАСТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА	22
БІЛОУСЕНКО П. І., ТЕРНОВА А.І.	З ІСТОРІЇ СУФІКСА <i>-оци</i>	29
БРОВКО А.С.	О ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ, СУДЬБЕ ТЕРМИНА «ИДИОМА» И НЕКОТОРЫХ НЕДОРАЗУМЕНИЯХ В СИСТЕМАТИКЕ НЕДЕЛИМЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ.....	33
БУЛАВА Н.Ю.	ПОЛІСЕМАНТИЧНІ ПРИЗВИЩА ПІВНІЧНОЇ ДОНЕЧЧИНИ.....	40
БУНДАС Е.И.	ПРОЕКТНАЯ МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО НАПРАВЛЕНИЯ НА НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТАХ	45
ВАВЛІНА С.Г.	АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	47
ВАСИЛЕНКО Д. В.	МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ ПЕРЕНОСІВ В АНГЛОМОВНІЙ ВІЙСЬКОВІЙ НЕТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ	52
ВАСИЛИНА К.М., БІЛЬЧЕНКО А.А.	ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ ДИЯВОЛА (НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАННЯ РОДЖЕРА ЖЕЛІЗНИ "ЕПІТАЛАМА").....	55
ВОЛЕКЖАНІНА Ю.Г.	АКТУАЛІЗОВАНА ЛЕКСИКА СУЧАСНОЇ ГАЗЕТИ.....	59
ГЕРАСИМЕНКО О. В., ЛАСКА І. В.	АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ДІАЛОГУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТЕКСТІВ ХХ століття)	65
ГОЛОВКО О.М.	СУЧАСНЕ БУТТЯ ЛЮДИНИ ТА НОВІТНІ ЛІНГВАЛЬНІ НОМІНАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	72
ГОЛОВНЯ А.В.	ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ РЕДЬЯРДА КІПЛІНГА	77
ДЯЧЕНКО І.М.	ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ОНІМІВ У РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»	82
ЖУРАВЛЬОВА Н.М.	ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ МІКРОПОЛЕ ПРОХАННЯ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	86
КАЛУЖСКАЯ Л.О.	КОНКУРИРУЮЩИЕ ДИСКУРСЫ В ПРЕЗИДЕНТСКОЙ РЕЧИ: ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АСПЕКТ	96
КОВПАК В. А.	ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСОБІВ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТОПООБ'ЄКТІВ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ І. БАГРЯНОГО	101
КОЗЛОВА В. В.	ДІАХРОНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КООПЕРАТИВНО-СПРЯМОВАНОГО МАТЕРІАЛЬНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ	108
КОСЕНКО Ю.В.	КОГНІТИВНО-ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЩАННЯ НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ	115
КРИВЕНЬКА Н.М.	ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ І СЕМАНТИКИ ІМЕННИКОВИХ КОМПЗИТИВ З СУФІКСОМ -ЕЦЬ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	121

МАКСИМЕЦЬ О.М. ДЕРИВАЦІЙНИЙ СТАТУС ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ З ОПРЕДЕМТНЕНИМ ЗНАЧЕННЯМ ДІЇ, ПРОЦЕСУ, СТАНУ	127
МАМЕДОВА А.І. ЛОГІКО-ЗНАЧЕННЄВІ ВІДНОСИНИ В НІМЕЦЬКІЙ НАРОДНІЙ ЗАГАДЦІ.....	131
МАЦЕГОРА И.Л. ГРАММАТИЧЕСКАЯ ПЕРИФЕРИЯ В СТРУКТУРНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ РУССКОГО ГЛАГОЛА.....	136
МИРГОРОД А. М. ВПЛИВ ЗАГОЛОВКУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ТЕКСТУ НА АДРЕСАТА	140
ПАЛІЙЧУК Е.О. ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ З ПИТАНЬ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	142
ПАНЬКОВСЬКИЙ Я.С., ПРИХОДЬКО Г.І. ШЛЯХИ ПОПОВНЕННЯ СЛЕНГУ АНГЛОМОВНОЇ МОЛОДІ	147
ПАЧЕВА В.М. ЯВИЩЕ "АКАННЯ" В ГОВІРКАХ ЗАПОРІЗЬКОГО НАДАЗОВ'Я	151
ПРИХОДЬКО А.И., ГУЖЕЛЯ А.Е. ТРАКТОВКА ПОНЯТТЯ «ДИСКУРС» В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ	155
ПРИХОДЬКО А. И., ХОЛМИНА Е.А. ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕТНОЙ СТАТЬИ	157
ПУТІЙ О.С. СТАН ЛЮДИНИ ТА СПОСОБИ ЙОГО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В ПАРЕМІОФОНДІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	160
САГАЙДАК Т.О. АКЦЕНТИ ТРАКТУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В РОМАНІ Ю.КОСАЧА "ДЕНЬ ГНІВУ".....	164
СИСОЄВА Т.Ю. ВАРІАНТНІСТЬ ПРАВОПІСУ Т.Г. ШЕВЧЕНКА (ЗА ЗБІРКОЮ „ТРИ ЛІТА”).....	168
СТАДНІЧЕНКО О.О., ГАВРИЛЕНКО С.Т. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ОБРАЗУ КОЗАЦТВА В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ У ВІРШАХ ЛІНИ КОСТЕНКО "МАРУСЯ ЧУРАЙ": НІЦШЕАНСЬКИЙ ДИСКУРС	173
СТОВБУР Л.М. ІМЕННИКОВА КОНФІКСАЛЬНА МОДЕЛЬ ПІД- ... -ø (а) В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	178
ТКАЧУК В.М., СТАСИК М.В. ДУША, СПОВНЕНА БОЛЕМ (НА ОСНОВІ ОСВЕНЦИМСЬКИХ СОНЕТІВ П.РЕБРА).....	182
ТРЕТЬЯКОВА Т.А., ВОЛКОВА А.В. ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ НА НЕСПЕЦИАЛЬНЫХ ФАКУЛЬТЕТАХ В РАМКАХ УНИВЕРСАЛИЗАЦИИ ЕВРОПЕЙСКОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ	186
ФОГЕЛЬ І.Б. ДО ПИТАННЯ ПРО СИСТЕМНУ ОРГАНІЗАЦІЮ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ АВТОМОБІЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ).....	190
ХИТРОВА Т.В. СПЕЦИФІКА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДРАМАТУРГІЇ В ШЕКСПІРА НА НІМЕЦЬКІЙ СЦЕНІ КІНЦЯ ХVІІІ-ПОЧАТКУ ХІХ ст.	194
ХОДИКІНА І.І. МІФОЛОГІЧНІ ОНІМИ УКРАЇНСЬКОГО І РОСІЙСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ	198
ЧЕРНЯВСЬКА Л.В. НАРАТИВНИЙ СУБ'ЄКТ ЗБІРКИ О.ЗАБУЖКО «ХРОНІКИ ВІД ФОРТІНБРАСА»	204
ЧИРВОНІЙ О.С. ТЕЛЕСКОПІЙНІ НОВОУТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	210
ШТЕЙНБУК Ф. М. ТЕКСТОВІ СТРАТЕГІЇ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЛОГІЇ ТІЛЕСНО-МІМЕТИЧНОГО ФЕНОМЕНА ДЗЕРКАЛА.....	214
ЯКУБА Л.Ф. ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ДИСКУСІЇ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ – ЖУРНАЛІСТАМ	220
ЯСИНЕЦЬКА О.А. ПСИХОЛІНГВІСТИКА ПЕРЕКЛАДУ НОВОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ МЕТАФОРІКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	225
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У "ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ" ЗА ФАХОМ " ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ"	231

" Життя людського строки смислі ... "
 (про науковий і творчий доробок
 В.А.Чабаненка)

*Не одчуравсь того слова,
 Що мати співала,
 Як малого повивала...*
 Т.Г.Шевченко

*Український, скіфський, рідний краю,
 Як мені болить буття твоє!*
 Д.Кремінь

Із дитячих літ професор В.А.Чабаненко вбирав голубизну прозорого неба, шелест трав, розливи пшеничних ланів, благородну втому натхненної праці, і через усе життя проніс нерозтрачену любов до рідного степового краю, до його працьовитих людей.

Узяв життєву філософію стійкості, виваженості й оптимізму.

В.А.Чабаненко народився 12 вересня 1937 року в Єлизаветівці (Балківська сільрада) Василівського району Запорізької області. У 1954 році з відзнакою закінчив Кушугумську середню школу і в 1959-му – філологічний факультет Запорізького державного педагогічного інституту. Працював учителем української та німецької мов, служив у війську, навчався в аспірантурі (науковий керівник - видатний мовознавець професор С.П.Самійленко). У 1966 році захистив кандидатську дисертацію «Говірки долини річки Кінської». Працював на посаді викладача й доцента кафедри української мови Запорізького державного педагогічного інституту. Коли ж став на захист роману Олеся Гончара «Собор», його позбавили улюбленої роботи. На той час уже мав сім'ю, потрібно було її утримувати, але не покривив душею, не пішов на компроміс із совістю, зберіг «Собор своєї душі». Через деякий час з допомогою передової громадськості повернувся в рідний інститут до викладацької й наукової роботи. Працював над докторською дисертацією «Мовленнєва експресія й актуальні питання української лінгвостилістики», яку захистив у 1984 році, «сіяв добре, вічне» у студентські душі. Протягом 1985 – 1996 років був деканом філологічного факультету Запорізького державного університету. З 1987 року має вчене звання професора.

Чудовий лектор, вдумливий наставник, мудрий керівник, В.А.Чабаненко має аспірантів, очолював спеціалізовану раду по захисту кандидатських дисертацій з української філології, з українського та германського мовознавства Запорізького державного (з 2004 року національного) університету, а зараз очолює спецраду з української мови, є членом спеціалізованої ради по захисту докторських і

**Віктор Антонович
 Чабаненко**

кандидатських дисертацій з українського та російського мовознавства при Дніпропетровському національному університеті.

Професор В.А.Чабаненко добре знайий своїми науковими розвідками в галузі лінгвостилістики, соціолінгвістики, української діалектології, історії української мови, міжмовних контактів, літературознавства, етнології, краєзнавства, фольклористики. Він відомий як літературний критик, публіцист, перекладач, поет; автор понад трьохсот робіт з мовознавства, зокрема монографії «Основи мовної експресії» (1984), вузівського посібника «Стилїстика експресивних засобів української мови» (ч.1,2,3; 1993,1995,1997), один із співавторів монографії «Синтаксис словосполучення і простого речення» (1975), «Словника говірок Нижньої Наддніпрянщини» (т.1-4, 1992), який високо був оцінений Олесем Гончаром; «Фразеологічного словника говірок Нижньої Наддніпрянщини» («Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини» (2001), праць «Славїстичні студії (зв'язки, постаті, оцінки (2003)», «Великий Луг Запорозький: історико-топонімічний словник» (1999), «Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини» в двох томах (2005) та ін.

Протягом усього свого свідомого життя В.Чабаненко вивчає народну культуру Нижньої Наддніпрянщини. Він створив наукову школу «Соціолінгвістична ситуація на Нижній Наддніпрянщині». Цією проблемою поєднано кандидатські дисертації, які виконуються під його керівництвом. 14 із них на сьогодні уже захищено.

Цікаві статті В.Чабаненко написав про мовотворчість таких письменників, як Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, В.Стефаник, В.Поліщук, О.Гончар, Яр Славутич та ін. Його книги «Моя Франкіана», «Моя Шевченкіана», «Моя Гончаріана» - це сповідь душі і серця особистості, яка не просто осягнула творчість цих митців, а пропустила їх крізь власне серце, його напругу і біль, по них звиряла своє життя. Больовий поріг цих книг надзвичайно високий.

Із 1999 року В.Чабаненко – Член Національної Спільки письменників України, автор книг поезій і поетичних перекладів «Собор душі моєї» (1998), «В гостях у юності твоєї» (1999), «У вічному двобої» (2000), «Оратанія» (2001), "Суголося", упорядник антології «Січовий Парнас. Поетичні твори вихованців ЗДУ» (2000), відповідальний редактор «Вісника Запорозького осередку вивчення української діаспори »(з 2003 р.)

Голос ліричного героя у поезії В.Чабаненка зливається з авторським і звучить щемливим болем громадянина за майбутнє краю, держави, планети і водночас оптимізмом людини, що вірить у кращий завтрашній день. Образ України («Оратанія») невіддільний від образу малої землі, де ти живеш, шлях від батьківщини до Батьківщини ліричний герой проходить з тривогою, осудом, гіркотою, вірою, надією, любов'ю. Зболена і прекрасна, глибока, філософськи наснажена поезія В.Чабаненка услід за геніальним О.Довженком проголошує: «...Людина доти людина, допоки не втратила здатності бачити, крім потворностей життя, і його красу». Поетичні збірки В.Чабаненка сповнені болючих духовних пошуків людини в горнілі нашої епохи, складної, трагічної, але й обнадійливої. І як важливо в цій життєвій круговерті не згубиться, "не здрибніти", а думати про вічне й не розтратити земне.

Що ж з усіх скарбів є для людини найціннішим? На ці та інші життєво важливі питання і відповідає поезія В.Чабаненка. Він, певно, міг би сказати словами великого Тараса Шевченка, по якому рівняє свою долю:

... Орю
свій переліг, убогу ниву,
та сію слово: добрі жнива
колись то будуть...

Увійдемо в сад поезії В.Чабаненка, долучимося серцем до нашої історії, пізнаймо істину людського буття, щоб раз і назавжди усвідомити власне призначення в цьому світі як садівника, а не руйнача.

В.Чабаненко глибоко вивчає протягом усього життя українсько-білоруські літературні й культурні взаємини, надрукував понад сто наукових розвідок з цієї проблеми. Його публікації є в українських енциклопедіях (УРЕ, УЛЕ, "Шевченківський словник", "Українське козацтво: мала енциклопедія", білоруських енциклопедіях).

Мабуть, важко назвати людину, яка б не знала хоча б одну із книжок Віктора Антоновича. Особливою популярністю користуються його збірки народних легенд, переказів, прислів'їв, приказок, порівнянь "Савур-могила" (1990), "Сестра орлів" (1991), "Мудре слово" (1992), "Гартоване слово" (1995).

У творчому доробку професора Чабаненка багато рецензій на художні твори Д.Бандрівського, Я.Баша, Дніпрової Чайки, М.Лиходіда, В.Мисика, П.Ребра, Яра Слаутича та багатьох інших письменників. Варто хоча б згадати деякі з літературознавчих праць: "Янка Купала й українська література", "Христо Ботев і Україна", "Шандор Петефі й Україна", "Легіонер свободи", "Видатний поет і слов'янознавець М.Богданович", "Натхненний дивосвітом Запоріжжя (До 65-річчя з дня народження Якова Баша)", "Живий у пам'яті нащадків: До 120-річчя з дня народження Івана Манжури", "Побратим Каменяра (до 110-річчя з дня народження А.Чайковського)" тощо.

Свою активну життєву позицію найвідкритіше і найповніше відомий вчений виражає в публіцистиці. Особливо його хвилюють пекучі проблеми сучасного українства, проблема усвідомлення сучасниками чиїх батьків які ми діти.

Віктор Антонович свідомий того, що проблема мовної культури є головною при навчанні студентів української мови в будь-якому навчальному закладі, оскільки культура мови безпосередньо пов'язана із загальною культурою людини. Не може бути висококультурної людини з низькою культурою мови, бо людина реалізується в культурі праці, культурі думки і культурі мови, а мова є основою культури нації, народу. Мова чи не найповніше і не найяскравіше характеризує людину. Ще давньогрецький філософ Сократ говорив: "Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив". Глибоку думку з цього приводу висловив відомий педагог Василь Сухомлинський: "Мовна культура - це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої справжньої інтелектуальності". З думкою В.Сухомлинського перегукуються слова англійського економіста ХІХ століття Джона Бартона: "Убозтво мови, як правило, є зовнішньою ознакою убозтва духу".

Мова - це серце нації, а нація - це особистість. В особі В.А.Чабаненка це особистість непересічна. Як колишній голова Запорізької обласної організації "Просвіта" ім. Т.Г.Шевченка (1989 - 1991), голова Запорізького обласного відділення Конгресу української інтелігенції і заступник голови комісії з питань національного відродження при обласній державній адміністрації (з 1996 року) він залишається "служителем у Соборі Рідного Слова", вартовим на його сторожі.

Професор В.А.Чабаненко стільки встиг уже зробити, що, здавалось би, нагородам за науковий і громадський ужиток не було б і ліку, та, на жаль, це не так. У 1996 році йому присуджено премію Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури ім. П.Чубинського, у 1999-му - премію імені Я.Новицького Запорізьким обласним відділенням Українського Фонду культури, у 2000-му - премію ім. Д.Яворницького Національною Спілкою письменників України і Дніпропетровським музеєм ім. Д.Яворницького. У 2002 році за великі наукові здобутки В.А.Чабаненко отримав звання "Заслужений діяч науки та техніки України", у 2006

році нагороджений Грамотою Верховної Ради України, до ювілею – орденом «За заслуги III ступеня». Та найбільше гріє серце вченому думка, що він робить велику справу: увічне пам'ять про земляків своїх і їх народну культуру. Приємно, що високо оцінюють його працю фахівці і люди, іменем і ставленням яких він особливо дорожить, як, наприклад, відгук Олеся Гончара на книгу "Савур-могила": "Видання цікаве і потрібне. Адже народні переливи Нижньої Наддніпряни ще раз засвідчують, кому належить цей козацький край". Він заслужив найвищу нагороду - довічну шану свого народу. Він писав і пише про те, що добре знає, що вивчив і дослідив, що пережив. І сьогодні у нього є чого повчитися - і громадської мужності, і високого таланту, і чесності у ставленні до свого доробку, і неймовірної працелюбності. Щедрість людської вдачі, таланту помічають усі, хто спілкувався з ним. Працював і працює В.А.Чабаненко наполегливо і завжди пам'ятає про рідні витoki, він сповнений віри у свій народ, у здійснення його заповітних мрій і сподівань. Хочеться, щоб його вірі додалось упевненості, що

...ми таки відродимось
І полуда з наших душ спаде.
І засяє знов добром та вродою
України серце молоде.

Т.В. Хом'як,
кандидат філологічних наук, доцент
Запорізький національний університет

Висота зрілості

Шевченко... Скільки в цього прізвища синонімів і асоціацій? Із ним асоціюється мудрість української нації, козаччина, доля й недоля народу. І, напевно, доля наділила всіх Шевченків благоговінням перед усім отчим – рідним краєм, рідною мовою, козацькими традиціями.

„Вихідні дані” Віталія Федоровича Шевченка такі: народився 7 жовтня 1937 року в м. Бердянську Запорізької області в родині вчителів. Але необхідне уточнення: батько – Федір Сергійович тоді був студентом фізико-математичного факультету учительського інституту, мати – Ніна Кіндратівна – студенткою педучилища. Тобто він із тих, кого називали „студентськими дітьми”, а потім – „дітьми війни”.

„Я ледь-ледь пам’ятаю гамір шкіл Зеленовки й Нельговки – болгарських сіл Приморського району, де батько був директором. Окупаційне дитинство на Бердянщині розпочалося з того, що сім’ю – батька, вагітну маму, мене й брата Вову – вивели на майдан. Вже й націлили б на нас німецькі автомати, але виявилось, що батька – молодого директора школи не встигли прийняти в Комуністичну партію. Та основне – заступилися за нас ті, колишні розкуркулені, кому дід – Кіндрат Єлисейович, колишній секретар сільради, відчайдушно видав позитивні документи-довідки й вони прилаштувалися як „ударна сила” на донецьких шахтах. Не забудуться два роки смертельної небезпеки, холоду й голоду, чекання „наших”.

*Віталій Федорович
Шевченко*

Після визволення району батько пішов на фронт. Збережені красивим почерком написані листи. Був писарем полку. Останнім поштарка принесла „извещение”: „загинув біля райцентру Великий Березний Закарпатської області”. 27-літня мама залишилася вдовою з трьома дітьми. Від неї брав перші уроки життя, жагу до знань, до мови, що „лагідно відкрила мудрості людської глибину”.

„Фамільні гени” надихнули після закінчення Миколаївської середньої школи Бердянського району в 1954 році перейти поріг величного храму науки – Київського державного університету імені Тараса Шевченка. А ще – рекомендаційний лист Олеса Гончара, якому відважився послати свої літературні „опуси”.

Дослідники стверджують, що, мабуть, ніколи на факультетах філології та журналістики не було стільки поетів, як у другій половині 50-х років. „Літературна освіта дається важко. Складність полягає в тому, що вона здобувається не формальним шляхом, найсумлінніше студювання підручників теорії літератури тільки закладає – і далеко не фундаментальні – основи літературної освіти. Для більш успішного засвоєння знань необхідна невгамовна й напружена робота душі. Окрім того, літературна студія дає те, чого не можуть дати ні лекції, ні підручники – постійний „тренінг”, за допомогою якого

виробляється дорогоцінне чуття художнього слова, пізнаються таємниці літературної майстерності” (Г. Клочек).

Літературна студія Шевченкового університету в другій половині 50-х років була найсильнішою в Україні. Достатньо сказати, що її відвідували Василь Симоненко, Борис Олійник, Володимир Коломієць, Микола Сом, Валерій Гужва. Разом зі своїми однокурсниками Василем Діденком, Миколою Сингаївським (згодом авторами популярних пісень „На долині туман” і „Чорнобривці”) художню освіту здобував і В.Шевченко. Літстудійці мріяли стати не лише вчителями чи працівниками газет, радіо й телебачення, а й поетами чи в крайньому разі прозаїками.

„Згадую рік 1956-й, коли було проголошено „подолання культу особи і його наслідків”, атмосферу політичної відлиги. І з погляду півстолітньої історії вона була особливо романтичною. Хотілося перемін. Якнайшвидших. На традиційно „дівочому” філологічному факультеті малий гурт хлопців після першого курсу ще зменшився. Віктор Полковенко перейшов на факультет журналістики. Як один із моїх найближчих друзів, постійно „фонтанував” нові й нові враження й методично зваблював цим до переходу на журналістику й мене. Підштовхувала до цього налаштовану на неприйняття будь-яких стандартів, регламентацій мою натуру доля мами-вчительки: скільки часу доводилося їй марнувати на щоденні конспекти уроків, вимоги до яких гнітили мене схематичними, канонічними формами. Кохаючись у творчості, у мистецтві слова, побоювався такої перспективи вчителя-філолога. І відважився після другого курсу піти на прийом до декана факультету журналістики Матвія Михайловича Шестопаля...

У короткій бесіді я відчув у ньому делікатного, високоінтелігентного чоловіка, в якому батьківські інтереси панували над щоденними посадовими, деканськими клопотами. Якими емоційними були його реакції на повідомлення, що мій батько-вчитель загинув на війні, що мама залишилася з трьома дітьми й я – старший. Не забуду його проникливого погляду, підбадьорливих реплік: „Хочете бути надійнішим годувальником сім’ї?”, „Шануєте маму?”. Певно, мої очі взяли ся блиском після його висновку: „Візьмемо Вас на факультет”.

Викладачі факультету журналістики були, як правило, не лише провідними в Україні фахівцями зі своїх предметів, визнаними авторитетами у відповідних сферах науки й знань, але й вбирали в свої душі студентські тривоги й болі.

Післяуніверситетські будні неспокійної, нерідко виснажливої, жорстокої, але загалом натхненної професії журналіста містили в собі заповідане викладачами прагнення встигати скрізь і всюди, розбиратися в складних життєвих ситуаціях, конфліктах, відгукуватися на тривожні листи й дзвінки, сподівання на безвідмовну допомогу скривдженої людини.

У відділах культури й освіти обласних газет „Радянська Волинь”, „Запорізька правда”, „Індустріальное Запорожжє” В.Шевченко мав серед вищеназваних турбот іще свою, улюблену: контакти з літераторами. Майже щоденні – з Василем Лісняком, який обіймав деякий час у редакції „Запорізька правда” посаду літконсультанта, з Михайлом Ласковим, який приходив у газетні пенати як додому, бо раніше тут був у штаті, з Альбертом Путінцевим, який врешті „випросив рецензію тільки В.Шевченка” на його першу книгу „Самая красивая”. Усе сміливішими відвідувачами ставали поети-початківці, студенти педагогічного й машинобудівного інститутів Микола Лиходід, Олександр Шостак, Олексій Мурач, Павло Баулін, електрик „Запоріжсталі” Олександр

Стешенко. Бо із дещо старшим від них Віталієм Шевченком було щось більше за спілкування й підготовку віршів та їх добірок до друку в газеті. Редакційний кабінет ставав інтенсивним, по-сьогоднішньому кажучи, майстер-класом художньої освіти. Своєрідне шефство тривало й у часи упорядкування їхніх перших збірок поезій, виливалося в газетні рецензії В.Шевченка на них, у спільне розгадування нерозгадуваної таїни творчості.

Як творчому злету радів В.Шевченко відкриттю обласної організації Спілки письменників України разом із її керівником Петром Ребром, з усіма, хто був удостоєний її членського квитка: „літстудійна” молодість перейшла в професійну зрілість.

Окремою сторінкою науки Творчості стала співпраця й співдружність в одній редакції з випускником Літературного інституту імені М.Горького поетом Олегом Семком. Не лише як взаємозбагачення двох особистостей. На редакційних „літучках”, нарадах, зборах вони говорили про відставання журналістів у осмисленні себе, свого часу, в якому працювали, про необхідність дати відповідь на питання: „Якою повинна бути газета?”.

Поставлені практикою проблеми аналізував у аспірантурі рідного Київського університету, зокрема в кандидатській дисертації зі спеціальності „Журналістика” на тему „Соціологічні дослідження в газетній творчості” (1973).

Новим періодом зближень журналістики й літератури, їхніх органічних зрощень стала праця В.Шевченка в Запорізькому педінституті як редактора багатотиражної газети „Педагог” і викладача кафедри української літератури. Її основне підґрунтя – розуміння обох посад і обох дисциплін як людинознавчих. Із освоєнням їх набуваються людяність, душевність, чуйність. І вміння „писати – як жити”. Про що й для чого?

Мені випадає говорити про літературознавчі здобутки ювіляра. Перш за все необхідно сказати про розгадування таємниць високохудожнього слова Тараса Шевченка. Чверть століття тому Віталій Федорович влився в наукове середовище шевченкознавців і систематично виступає з доповідями на всеукраїнських наукових шевченківських конференціях, обираючи теми від широких („Історичні особи України в інтерпретації Т.Шевченка”) до вузких („Опозиційні виміри духовності персонажів у поемі Т.Шевченка „Заступила чорна хмара...”).

У безпосередньому поєднанні наукових викладів із величезним арсеналом журналістських виражальних засобів виробилася його індивідуальна стильова система. Наприклад, значну увагу він приділяє композиції наукової статті – принципу розгортання її змісту, образно-емоційному полю. Ось як інтригуюче починає В.Шевченко статтю „Маловідома поема про запорозьке козацтво?»: „Звідки знаємо, як доказано, що Шевченко був на Хортиці? З листа до Я.Кухаренка 26 листопада 1844 року. А що знаємо про самого приятеля Шевченка, його творчість? Спробу розгорнути твір на історичному тлі він зробив у поемі „Харько, запорозький кошовий”. Найповніший аналіз її зроблений вісімдесят років тому І.М.Стешенком. Дослідник доказував, що із суми різних даних твір можна віднести до 30-40-х років XIX століття. Змальовуючи початок Кубанського війська, перші кроки української колонізації на Кубані – прихід запорожців та утікачів-селян із України, постать кошового Харька, Я.Кухаренко орієнтувався на Енея та його сподвижників останніх частин поеми І.Котляревського”.

В умовах розбудови незалежності Української держави та духовного відродження українського народу закономірно зріс інтерес до подій минувшини. Загострюється потреба в науковому переосмисленні історичного досвіду і його художньої інтерпретації. У монографії В.Шевченка „Українська історична поема (перша половина XIX століття)” досліджено історію становлення й розвитку, збагачення, оновлення та видозмін цього жанрового різновиду. Її матеріали лягли в основу докторської дисертації „Українська історична поема XIX – початку XX ст. Концепція історизму, жанрова специфіка, шляхи розвитку” (1997). Має понад 100 публікацій. Розмаїття його дослідницьких зацікавлень засвідчують доповіді на престижних наукових конференціях, статті в солідних наукових збірниках, академічних виданнях, зокрема в енциклопедії „Українське козацтво” (2002).

Із 1993 року на кафедрі української літератури почала діяти під керівництвом В.Шевченка аспірантура. Науково-дослідні роботи проводяться в руслі напрямку „Література й історія”. Як колишня аспірантка, працюючи над темою „Еволюція українського історичного роману 90-х років XX століття”, я визначала оригінальні індивідуально-авторські риси двадцяти великоформатних творів. Сторінкам і розділам моєї дисертації Віталій Федорович давав виражену, об’єктивну й доброзичливу оцінку з низкою порад. Вражали його ерудиція, знання, захопленість предметом дослідження. Були і погляди, і жести, що змістовніші від слів, і прохання не потерпати від сумнівів. І треба було відчувати його спротив стандартним судженням, що употужнював спроможність пошуків, його вміння дати аспіранту шанс виявити себе.

В.Шевченко підготував 12 кандидатів філологічних наук. Серед них – сьогоднішні доценти нашого університету В.О.Кравченко, Л.О.Костецька, О.О.Стадніченко, Н.В.Горбач, В.М.Ніколаєнко, старші викладачі Г.О.Полякова, Н.Д.Санакоева, доцент Київського університету В.П.Михайлюта, доцент Київської юридичної академії К.О.Ганюкова, викладач Бердянського педагогічного університету М.М.Богданова, головний спеціаліст, інспектор шкіл відділу освіти Запорізької районної адміністрації І.Д.Бабенко.

Вірю, що майже в кожного викладача факультетів філологічного й журналістики знайдеться що сказати про взаємовідносини з В.Шевченком. Бо спілкування з ним – справді задоволення, отримана частка його досвіду, знань. Він же любить цитувати афоризм із „Витязя в тигровій шкурі” Ш.Руставелі: „Що сховав ти – те пропало, що віддав – оте твоє”.

Курс „Історії української літератури XX століття” В.Шевченко викладає не лише за підручниками й публікаціями. Намагається, щоб письменники й літературознавці, яких він бачив і чув, „мов живі з живими” говорили. На лекціях він відкриває невідомі факти біографій, творчих процесів. Навчає студентів людяно жити, образно висловлюватися – відчувати причетність до Його Величності Слова, до Праці Слова – такої тонкої і такої святої. Причащають до неї лекції з ліричними відступами й гумористичними вставками, від яких струмує енергія духу й запалює студентські душі.

В.Шевченку наш університет зобов’язаний тим, що готує журналістів. До того в Україні це право мали лише два вищі навчальні заклади – Київський і Львівський університети. І коли інші забажали мати в себе якщо не факультет, то хоча б кафедру журналістики, треба було „пройти” численні бюрократичні узгодження, підготувати стоси різних паперів, узгодити навчальні плани й робочі програми, до того ж мати викладачів із базовою освітою й науковими ступеннями. Цю місію „пробивань” Віталій Федорович виконав ще й з допомогою столичних друзів, серед яких є й

високопосадовці. Вже тепер і факультет журналістики діє, й у ці дні десять років спеціальності виповнюється.

Викладаючи „Теорію журналістики”, „Історію української журналістики ХХ століття”, інші дисципліни, В.Шевченко перш за все дбає про те, що студент – не кібернетична машина, в яку чотири чи шість років закладають програму спеціальності, що й лектор, і студент мають право на почуття, більш того – вони повинні пережити навчальний процес не лише головою, а й серцем. Душа викладача має своє незриме насіння, яке він сіє в студентські натури.

Маємо змогу в різних середовищах переконуватися, що політичний і моральний клімат у державі й регіоні люди визначають не тільки з позицій політиків, а й за нашою реакцією. Усвідомлення відповідальності за Слово й залежить від морально-етичних засад журналіста. В.Шевченко акцентує, що над цим особливо мають задумуватися ті, хто візьмуть у руки перо чи мікрофон і камеру. Щоби подолати ситуацію, коли економічні негаразди привели до того, що значна частина журналістів зайнялася „заробітчанством” і прислужництвом, а це привело до контролю над „четвертою владою”.

Владні повноваження, посади: у 1982-1985 роках В.Шевченко завідував кафедрою української літератури Запорізького педагогічного інституту, в 1985-2003 – Запорізького державного університету, багато зробивши для того, щоб вона розвивалася й визначала обличчя філологічного факультету. Це й уже згадуване підвищення кваліфікації викладачів, і проведення всеукраїнських наукових конференцій „Література й історія”, й участь у спеціалізованій вченій раді по захисту кандидатських дисертацій Запорізького державного університету, в редколегіях фахових видань „Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки”, „Нова філологія”. Підтримує доктор наук і юні таланти, багато років очолюючи журі секції „Літературна творчість” Малої академії наук.

Не шукаючи легких завдань, не перекладаючи частин посадової ноші на інших, В.Шевченко відзначається особливою мобільністю й організованістю. „Критично приміряю свою діяльність до можливих у подібній ситуації дій свого попередника Миколи Панасовича Тараненка” – заявляє вдячний наступник. „У нього навчався стилю керівництва, формам і методам – демократичним, але вимогливим – спілкування з підлеглими”.

Немало ентузіазму виявив В.Шевченко за останні чотири роки на новій посаді завідувача кафедри теорії літератури й журналістики. Його діяльність відзначається системністю, послідовністю, новаторством. Орієнтується він на alma-mater, на директора Інституту журналістики Київського національного університету імені Т.Шевченка професора В.В.Різуна, який скорочує кількість лекційних годин і значно збільшує практичні та лабораторні заняття. Студенти, викладачі, журналісти-практики щиро підтримали нову дисципліну – „Практикум з фаху”. Це справді цікава творча гра, в процесі якої студенти, поділені на редакційні групи, виконують журналістські проекти – випускають молодіжні газети, журнали, радіо й телепрограми, пишуть у різних жанрах – від заміток до нарисів, створюють матеріали для студентського інформаційного агентства”.

Зважувати омріяне й здійснене Віталій Федорович покликаний за гороскопом сузір'я Терезів. У сімдесят, коли настає період мудрості, можна провести аналіз здобутків і втрат, пильніше подивитися вперед. Вручаючи 7 липня (який знаковий день – 07.07.07)

дипломи випусникам, він сказав: „Бажаю, щоб ви, як і ми, вихованці факультету – Інституту журналістики, обрали свій щорічний день зустрічі. Якщо ми – випускники усіх років – збираємося в останню суботу травня, то чому б вам не обрати першу суботу червня. Цього травня я виступав перед тими, хто закінчили університет тридцять років тому. Вірю, що і ви через тридцять років запросите мене на вашу зустріч. Хоча б через те, що мені йтиме сотий рік. Домовилися? Дякую. І обіцяю бути”.

Із високоліттям Вас, шановний Віталію Федоровичу!

О.А.Проценко,
кандидат філологічних наук, доцент

Запорізький національний університет

Закоханий у літературу (Ігор Купріянов – критик і літературознавець)

Визначний поет сучасності Л.Вишеславський, прочитавши видану окремою брошурою лекцію І.Купріянова «Поэзия Леонида Вышеславского»(1993), відгукнувся про нього такими словами :

*О, несравненный мудрец, Игорь Терентьевич милый,
Уж и не знаю, как Вас славить и благодарить!
Вы одарили меня радостью необычайной,
Лекция Ваша вошла в самую душу мою.
Тотчас я Вас увидел в аудитории людной,
Я – Ваш прилежный студент – каждое слово ловлю.
Кажется мне, что сижу рядом с прекрасной студенткой
(Наверняка там у Вас чудо-красавицы есть!).
В лекции Вашей встает вся моя жизнь предо мною,
И от волнения дух перехватило в груди.
Все же от многих похвал мне как-то неловко,
Вы со своей добротой слишком чтите меня...
Крепко венчаете Вы с Музой меня Украинской,
В лекции Вашей звенит глина Ингульской Слободки,
Шепчет Павливки песок следом за Сковородой.
Ну и, конечно, встает Харьков, «Будынок Эллана» –
Мой незабвенный Лицей, лицей поэтов родных.
Вы раскрываете мне, как я здоровался с Солнцем
И озарялся всегда этою Близкой Звездой.
Я с благодарностью к Вам это слагаю посланье,
Слог его мне подсказал Публий Овидий Назон.
Он заплатился когда-то за нежной страсти науку
В том черноморском краю, что моим предкам знаком.
Точно такую ж науку я воспевал в своей жизни,
Вы, слава Богу, ничуть не осудили меня!*

**Ігор Терентійович
Купріянов**

А ще раніше, 1968 року, коли І.Купріянов вивчав творчість М.Волошина, Л.Вишеславський давав пораду своєму молодому другу:

Всю поэзию, мой друг,
наизнанку выверни,
докажи, что вечен дух,
«Демонов» и «Иверни» !

А нині Ігор Терентійович Купріянов відзначає свій ювілей !

Народився 29 жовтня 1937 року в м. Вінниця в родині педагогів. Ще до народження, 6 вересня 1937 р., його батька – директора Вінницького педагогічного інституту Купріянова Терентія Омеляновича (1904-1938) – було репресовано, 20 січня наступного року в Києві – розстріляно. Незабаром, 26 березня 1938 р., арештували дружину ворога народу і матір Ігоря – вчительку Вінницької середньої школи № 2 Ковальчук Ганну Федорівну (1907-1991), - засудили і товарняками відправили у “26-у точку” Акмолінського табору, який скорочено російською мовою називали “Алжир” (Акмолінский лагерь жен изменников родины). Протягом 8 років розділяв важку долю матері і її син – майбутній науковець і письменник. Спочатку жив у бараках, потім – у щойно збудованому дитячому садку, часто хворів, але завжди його життя рятувала людина великої душевної краси, ув’язнена, колишній кремлівський лікар Ханна Самійлівна Мартінсон, яка свого часу вилікувала від менінгіту дочку Сталіна Світлану. Тільки в кінці 1946 року матері з сином вдалося повернутися в Україну. Та ще довго (до реабілітації батьків у 1957 р.) Ігорю доводилось вислуховувати образи вчителів, комсомольських ватажків та партійних функціонерів за приналежність до сім’ї зрадників батьківщини: “яблуко від яблуні далеко не котиться”.

І не відкотилося. І.Купріянов підтримав традицію свого роду, став педагогом: у 1962 р. закінчив історико-філологічний факультет Луцького педагогічного інституту, 1970 р. – аспірантуру при Київському педагогічному інституті, захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук.

Тривалий час працюючи разом із відомими вченими і педагогами М.Бугловим, Б.Буяльським, В.Войтушенко, І.Дзевєрїним, Н.Кругіковою, Н.Мазепою, В.Малинковським, спілкуючись з письменниками Л.Вишеславським, П.Вороньком, В.Мануйловим, С.Наровчатовим, Г.Петніковим та ін., І.Купріянов пройшов солідну професійну школу, яка підготувала його до успішної наукової та педагогічної праці у Вінницькому педінституті, Київському університеті, Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, Запорізькому університеті.

Творча, широко ерудована людина, член Національної Спілки письменників України. І.Купріянов яскраво проявив себе в літературній критиці та літературознавстві. У нашій країні й за рубежом знають його книги та упорядковані ним видання, а також численні статті, рецензії, публікації, що з 1962 року друкуються в альманахах, збірниках, журналах і газетах. Праці письменника і вченого охоплюють широке коло питань. Для нього характерне звернення до невирішених або маловивчених проблем. Його дослідження вводять у науковий обіг великий фактичний матеріал.

Як критик він досліджує сучасний літературний процес, творчість багатьох митців (М.Рильського, Л.Вишеславського, П.Ребра, М.Ласкова, О.Бродецького та ін.) наприклад, схвально сприйняті літературною громадськістю його книги про Л.Вишеславського та М.Ласкова, критико-біографічні розвідки про письменників, розміщені в упорядкованому ним виданні “Русские советские поэты Украины” (1987), статті в енциклопедіях, передмови до ряду поетичних збірок. Осягаючи художню систему майстрів слова, аналізуючи їх твори в контексті літературного розвитку епохи, художніх устремлень, досягнень і втрат, І.Купріянов створює яскраві образи творчих особистостей, які запам’ятовуються шанувальниками літератури (М.Волошина, Л.Вишеславського, М.Ласкова та ін). І все це досягається завдяки тому, що критик наділений художнім баченням предмета чи явища, естетичним смаком, віртуозно володіє словом, вміє перевести розмову про літературу в мистецтво слова. Наприклад, монографія „Леонид Вышеславский: Очерк жизни и творчества”, що побачила світ у видавництві „Радянський письменник” 1984 року, - синтез літературно-наукової та літературно-критичної думки. Вона присвячена дослідженню творчості російськомовного українського поета, лауреата Національної премії України імені

Тараса Шевченка, літературної премії імені Павла Тичини, Міжнародної премії „Дружба” Л.Вишеславського, ім'я якого присвоєно одній з малих планет Сонячної системи - „Вишеславія”. У книзі розкрито світ поезії Л.Вишеславського, її витoki, зміст і художню своєрідність.

Як історика літератури І.Купріянова цікавить життя і творчість О.Пушкіна, М.Некрасова, Марка Вовчка, І.Франка, М.Горького, В.Брюсова, О.Блока, М.Волошина, Є.Васильєвої та ін. Окремим фактам життя і граням творчості цих митців він присвятив чимало глибоких і цікавих досліджень. На особливу увагу заслуговує його двічі видана книга про поезію І.Франка в російських перекладах та двічі видана монографія про особистість і поезію М.Волошина.

Книга „Поэзия И.Франко в русских переводах конца XIX – начала XX в.”, видана в 1992 і 2006 рр., висвітлює початкові етапи сприйняття російською літературою поезії великого Каменяря: розглянуто літературно-критичне осмислення життя і творчості письменника російською критикою, проаналізовано російські переклади його поетичних творів, показано їх вплив на розвиток мистецтва слова російського народу. Монографією „ Судьба поэта: (Личность и поэзия Максимилиана Волошина)”, яка вийшла друком у 1978 і 1979 роках у видавництві „Наукова думка”, І.Купріянов започаткував сучасне волошинознавство. У ній розглядаються життя і поетична творчість, філософські, історичні, політичні та естетичні погляди різнобічно обдарованого митця на тлі еволюції суспільної думки кінця XIX – початку XX ст. Ця праця високо поцінована вітчизняною та зарубіжною літературно-науковою громадськістю.

Продовжуючи кращі традиції вітчизняної філологічної науки, І.Купріянов значну увагу приділяє питанням українсько-російського літературного взаємозбагачення кінця XIX – початку XX ст., взаємоперекладу, поглядам українських і російських письменників на завдання мистецтва, їхньому внеску в розвиток світової естетичної думки. Про це засвідчує його співавторство у створенні академічних праць “Из истории взаимосвязей братских литератур” (1978), “История украинско-росийских литературных зв'язків у двох томах” (1987), “Русские советские писатели Украины” (1991).

Збагачують літературно-наукову думку і розвідки вченого про особисті і творчі зв'язки письменників, наприклад, М.Волошина з В.Брюсовим, О.Блоком, О.Толстим, М.Рильського і О.Дорошкевича та ін.

Необхідно окремо наголосити на тому, що І.Купріянов постійно знайомить літературну громадськість з художньою та епістолярною спадщиною майстрів культури. Так, йому належать перші публікації окремих творів Марка Вовчка, М.Волошина, Є.Васильєвої, М.Рильського, М.Зерова, П.Филиповича та ін., листів І.Франка, М.Рубакіна, Я.Щоголіва, О.Кониського, М.Грушевського, В.Брюсова, О.Блока, О.Толстого та ін. Ряд першодруків містить його книга “Джерела” (1997). Свої публікації автор супроводжує ґрунтовними коментарями, які вводять оприлюднювані автографи в контексти творчості письменників. З-під пера І.Купріянова вийшло й чимало рецензій на художні та наукові книги письменників і вчених, наприклад, Л.Вишеславського, А.Костенка, Б.Мейлаха та ін. І.Купріянов є співупорядником видань “Листи до Марка Вовчка у двох томах” (1979), Марко Вовчок “Казки” (1988, 1991), упорядником, автором вступної статті та коментарів книги М.Волошина “Киммерія” (1990).

Багато уваги приділяє І.Купріянов дослідженню літературного процесу на Запоріжжі та творчості запорізьких письменників. Ним опубліковано ряд статей, рецензій на книги, зокрема П.Ребра, М.Ласкова та ін. А в надрукованому видавництвом „Хортиця” нарисі „Одержимый любовью”(1997) критик дав читачеві „інтелектуальний портрет” поета Михайла Ласкова. Цією невеличкою книжечкою він ніби натякав нашим

літературознавцям і критикам на необхідність нарешті розпочати широке вивчення художнього життя Запорізького краю, зокрема літературного. Велика робота була проведена І. Купріяновим як упорядника унікальної книги “Письменники Запорізького краю” (2002), яка стала навчальним посібником для викладачів, студентів, учителів і учнів середніх та вищих навчальних закладів при вивченні літератури рідного краю.

Окремо слід наголосити на тому, що І.Купріянов останнім часом наважився оприлюднити виношені роками філософські думки. У співавторстві зі своїм другом В.Дорошкевичем він надрукував двома виданнями праці “Апейрон – сутнісна основа існування людської цивілізації” (2002, 2003) і “Теорія чистого ума” (2004, 2005). Це ноу-хау в сучасному світовому філософствуванні.

І літературно-критичні, й історико-літературні праці письменника і вченого відзначаються глибоким аналізом розглянутих проблем, точною звіреністю фактів, високою філологічною культурою. Вони переконують читачів у тому, що автор має свій особливий підхід до аналізу художніх явищ, свою неповторну манеру викладу матеріалу, свій стиль. Книги І.Т.Купріянова про М.Волошина та Л.Вишеславського навчальними програмами рекомендовано вивчати студентам філологічних факультетів вищих навчальних закладів багатьох країн світу. Про нього як науковця вміщена стаття в Українській літературній енциклопедії (К., 1995. - Т.3. – С.106). Про нього О.Войнов надрукував книгу-трикстер “От Кота” (2007). 1998 року Ігор Купріянов став лауреатом літературної премії імені Василя Лісняка.

Варто нагадати і про те, що Ігор Терентійович Купріянов, працюючи в Запорізькому державному університеті, у 1990 році був, по суті, засновником і першим завідувачем кафедри українознавства. Саме за його керівництва були закладені основи викладання українознавчих дисциплін для студентів усіх спеціальностей, створена мережа курсів з вивчення української мови викладачами й співробітниками нашого навчального закладу, створене міцне підґрунтя щодо впровадження в навчальний процес державної мови, започатковані оригінальні кафедральні традиції, які є непорушними і нині. Очоливши нову кафедру, до складу якої входили в основному молоді викладачі, він професійно і результативно дбав про їх фахове вдосконалення, керував їх науковою діяльністю, спрямовував їх дослідження у потрібному руслі, виховав цілий ряд своїх послідовників, яким і передав згодом кафедру. Під його керівництвом п'ять здобувачів захистили кандидатські дисертації.

Зараз Ігор Терентійович Купріянов у активному творчому пошуку, з-під його пера виходять все нові і нові дослідження, присвячені різним аспектам мистецтва слова.

О.О. Стадніченко,
кандидат філологічних наук, доцент
Запорізький національний університет

ХАРАКТЕРИ Й ТИПИ ПЕРСОНАЖІВ-ІНТЕЛІГЕНТІВ ЯК НОСІЇВ ЕТНІЧНОЇ, СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНАХ І.НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО “ХМАРИ”, “НАД ЧОРНИМ МОРЕМ”

Абрамова І.Г., к.філол.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглядаються персонажі письменника, які є водночас образами-характерами (індивідуальностями) і образами-типами (відображають спільні риси людей доби). Вони різняться переживанням окремих аспектів своєї ідентичності та рівнем її усвідомлення. Інтелігенція в прозі І.Нечуя-Левицького наділена історичним мисленням і розумінням своєї - нехай обмеженої народницькою ідеологією - місії. Українська національна ідентичність переживається інтелігентами як самовідкриття, і як проблема, виклик, що вимагав втілення певної програми, спрямованої на її утвердження й розвиток. Саме інтелігенти І.Нечуя-Левицького чи не вперше в українській культурі артикують європейський компонент своєї національної ідентичності, хоча він і виглядає ще досить умоглядним, не підтриманим безпосереднім емоційним переживанням.

Ключові слова: національна ідентичність, національна ідентифікація, національний тип характеру, національна самосвідомість.

Абрамова И.Г. ХАРАКТЕРЫ И ТИПЫ ПЕРСОНАЖЕЙ-ИНТЕЛЛИГЕНТОВ КАК НОСИТЕЛЕЙ ЭТНИЧЕСКОЙ, СОЦИАЛЬНО-ОБЩЕСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В РОМАНАХ И.НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО “ТУЧИ”, “НАД ЧЕРНЫМ МОРЕМ” / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматриваются персонажи писателя, которые одновременно являются образами-характерами (индивидуальностями) и образами-типами (отображают общие черты людей эпохи). Они различаются переживанием отдельных аспектов своей идентичности и уровнем ее осознания. Интеллигенция в прозе И.Нечуя-Левицького наделена историческим мышлением и пониманием своей - пусть ограниченной народнической идеологией - миссии. Украинская национальная идентичность переживается интеллигентами как самооткрытие, и как проблема, вызов, который требовал воплощения определенной программы, направленной на ее утверждение и развитие. Именно интеллигенты И.Нечуя-Левицького одни из первых в украинской культуре артикулируют европейский компонент национальной идентичности, несмотря на то, что он выглядит еще довольно умозрительным, не поддержанным непосредственным эмоциональным переживанием.

Ключевые слова: национальная идентичность, национальная идентификация, национальный тип характера, национальное самосознание.

Abramova I.G. CHARACTERS AND TYPES OF CHARACTERS - INTELLECTUALS AS CARRIERS OF ETHNIC, SOCIAL - PUBLIC IDENTITY IN NOVELS I.S.NECHUY-LEVITSKY OF "CLOUD", " ABOVE THE BLACK SEA " / Zaporizhzhya National University, Ukraine

In article characters of the writer who simultaneously are images - characters (individualities) and images - types (display the common features of people of an epoch) are considered. They differ with experience of separate aspects of the identity and a level of her comprehension. The intelligency in I.Nechuy-Levitsky's prose is allocated historical thinking and understanding of the - let limited people ideology - missions. The Ukrainian national identity is experienced by intellectuals as self-opening, and as a problem, a call which demanded an embodiment of the certain program directed on her statement and development. I.Nechuy-Levitsky's intellectuals one of the first in the Ukrainian culture articulate the European component of the national identity in spite of the fact that he looks still rather speculative, not maintained direct emotional experience.

Key words: national identity, national identification, national type of character, national consciousness.

Самоствердження українства шляхом протиставлення себе, своїх звичаїв, життєвих засад, вдачі іншим народам знаходило відображення в художній творчості І.Нечуя-Левицького. Причому витворені письменником типи й характери демонструють дуже різний досвід переживання й усвідомлення етнічної ідентичності, що правдиво відбивало всю складність суспільних перетворень і процесу етнічної консолідації й формування нації.

І.Нечуй-Левицький не сповідував націоналізм у класичному значенні цього слова, тобто як політичну доктрину про центральну цінність нації й відповідну вимогу національної держави. Власне позиція письменника саме цього другого елемента не включала, і коли в публіцистиці чи прозі (особливо в т.зв. “ідеологічних” романах) виникала потреба окреслити проект майбутнього України, автор завжди декларував народницькі, просвітницькі вимоги.

У середині XIX ст. українська національна ідентичність повільно народжувалася разом з українською інтелігенцією. Відсоток людей розумової праці в Росії був мізерно малий: за даними всеросійського перепису 1897 р., – 0,5%. Сам термін “інтелігент”, який щойно тоді з’явився, мав не лише соціальний

зміст, а й морально-етичні конотації. Г.Касьянов вказує на принципову особливість національної української інтелігенції, яка “міцно і назавжди поставила себе в хронічну опозицію самодержавству з його централістично-шовіністичною суттю” [1, 12].

Пошук героя-ідеолога, глибокий аналіз життєвої, етнічної й політичної програми, специфіки умов його діяльності був естетичною домінантою соціальної прози І.Тургенєва, Е.Ожешко, Ч.Діккенса, М.Чернишевського та ін. Образ інтелігента-нігіліста з роману “Батьки й діти” Базарова хвилював І.Нечуя-Левицького і неоднозначно ним оцінювався: послідовний нігілізм насторожував прозаїка, що навіть у романах про “нових людей” відстоював непорушність цінностей народного світогляду й моралі, незаперечну вартість національного, які аж ніяк не могли підпадати під радикальне базаровське заперечення.

Сміливе новаторство І.Нечуя-Левицького в “Хмарах” було кроком актуальним і необхідним, засвідчувало зрілість і зміцнювало присутність української літератури в системі європейських літератур. Світоглядною основою діяльності “нових людей” 60-х років було народництво, ідеологічний стрижень якого складала просвітницька переконаність у могутності розуму, освіти, віра в суспільний поступ без революційних катастроф. Конкретний перелік завдань народовців включав заснування шкіл, літературних товариств, музеїв, видання книг українською мовою для народу, боротьба проти національного гніту й русифікації за вільний розвиток української мови й культури. Суспільний ідеал “культурників” ще не сягає класичної вимоги зрілого націоналізму – національної держави. Інтелігенти 60-80-х років були передусім поборниками рідної освіти й культури, які “виявляють протести проти соціального і національного гноблення, однак не ставлять питання про революційний злам державної системи, але і не пропагують класового миру” [2, 10].

Радикальний злам існуючої державної системи та розрив із Росією не був необхідною умовою розвитку української культури і на думку І.Нечуя-Левицького. Письменник вважав, що достатньо провести низку переважно освітніх реформ, зняти цензуру й урядові заборони українського слова. “Державність має силу розширити тільки форму, - міркував прозаїк, - а не духу і сутя літератури, бо державність сама по собі є тільки форма, а національність в широкому розумінні слова є жива сила і має силу утворити самий зміст, самий дух літератури, бо вона в своїй натурі є якась жива, творча сила, сила живнєва, як живнєва сила природи, котра невідомими для нас способами з своїх живнєвих невичерпних джерел по віки вічні утворює живі сотворіння, живі суццости, живі рослини і живі квітки” [3, 192].

Наснажена народницькою ідеологією українська література 60-х рр. наполегливо шукала свого органічного позитивного героя-ідеолога. До перших спроб у цьому напрямку зараховують повість “Майор” і незакінчений твір “Українські незабудки” П.Куліша, оповідання Марка Вовчка, роман А.Свидницького “Люборацькі”. Однак можна погодитися з В.Власенком, “що ні твори П.Куліша, ні твори Марка Вовчка про життя інтелігенції не мали скільки-небудь помітного впливу на повість І.Нечуя-Левицького” [4, 151]. Про це свідчить сама поетика й мова текстів. Отже, “ідеологічні” повісті (на думку багатьох критиків), романи стали першими вагомими здобутками української літератури в новій для неї тематиці та проблематиці.

Критична реакція на “Хмари” вже детально вивчена й описана в дослідженнях. Узагальнюючи, відзначимо, що з різних причин “нові люди” І.Нечуя-Левицького не влаштовували ні шовіністичну офіційну критику того часу, ні толерантну українську. Остання (М.Драгоманов, С.Єфремов, О.Кониський та ін.) відзначала новаторство письменника, однак кваліфікувала образи головних героїв, передусім Радюка, як художню невдачу автора. Зі зрозумілих причин радянська марксистська критика намагалася обходити “ідеологічні” романи І.Нечуя-Левицького, обмежуючись більш чи менш аргументованими зауваженнями про естетичну неповноцінність цих текстів (О.Білецький, В.Власенко, Н.Круглікова та ін.).

У сучасному українському літературознавстві можна відзначити протилежну тенденцію до дещо перебільшеної позитивної оцінки “романтичного націоналізму” Радюка та інших “нових людей” (І.Приходько). Тому особливо цінними є об’єктивні, позбавлені будь-якої ідеологічної заангажованості міркування Т.Гундорової, Н.Зінченко, М.Ткачука про особливості характеротворення в літературі 60-х рр. XIX ст. загалом та у творчості І.Нечуя-Левицького зокрема.

Т.Гундорова слушно вказує, що “романи І.Нечуя-Левицького – лише етап на шляху зображення і осягнення реальної повноти життєвого типу “нових людей” [5, 5]. Характер героя конститується в конфлікті зі старим світом, який відповідно стає предметом критичної рефлексії і в її світлі втрачає свою непорушну заданість, осмислюється як соціально й історично відносна конструкція. Відтак основною рисою “нових людей” І.Нечуя-Левицького стає активна, реформістськи спрямована позиція, хоча й історично обмежена народницькою ідеологією.

У “Хмарах” письменник змальовує історію двох поколінь інтелігенції – 40-х і 60-х рр., назва роману алегорична, причому ця алегорія лейтмотивом проходить крізь значну кількість творів письменника. Хмари – це урядовий деспотизм та консерватизм у всіх сферах життя, передовсім в освіті й культурі.

Василь Дашкович втілює українську інтелігенцію 40-х рр., його драматичний життєвий шлях є узагальненням долі цілого покоління. Автор творить характер, застосовуючи свій улюблений прийом паралелізації сюжетних ліній і ситуативного зіткнення персонажів. Так, ідеалісту й українофілу Дашковичу протистоїть шовініст і кар'єрист Воздвиженський. Персонажі характерною поведінкою в однотипних життєвих ситуаціях, різними поглядами на одні проблеми підкреслюють і поглиблюють свою взаємну протилежність, стають виразнішими, індивідуальнішими.

Українець Дашкович відрізняється від росіянина Воздвиженського поглядами на сім'ю, національну справу, особисту кар'єру. Однозначно засуджуючи росіянина за деспотизм, обскурантизм і шовінізм, автор двозначно ставиться й до його українського опонента. У голосі прозаїка інколи звучить іронія до далекого від життя, відчуженого від реальних проблем народу філософа. У Сегединцях професор-українофіл записує фольклор, милується природою, спостерігає селянський погляд. Так у нього формується певна протокультурницька програма: “Я навіть думаю-таки справді до ладу вивчить життя свого народу, і його мову, і його пісні і навіть думаю децю написати про свій народ” [6, 101]. Однак навіть цим намірам не судилося зреалізуватися: втративши зв'язок із народом, Дашкович заплутався у слов'янофільстві, а згодом заглибився у вивчення зовсім не потрібного, на думку І.Нечуя-Левицького, для національної справи Конфуція і Лао-Тзи: “Він закопався в науку, увійшов в землю, і вже був готовий з головою ввійти в неї і вмерти навіки для України й свого народу” [6, 335]. Попри його особисті чесноти, “Дашкович, як і Воздвиженський, - егоїст” [7, 13]. Тільки наприкінці життя він із боєм усвідомлює, що заблукав і нічого не зробив ні для України, ні для дітей.

В іншій площині, ніж Воздвиженський, Дашковичу протиставлені Павло Радюк, Дунін-Левченко, Мірошниченко. Українська національна ідентичність переживалася цими палкими ідеалістами водночас як самовідкриття, як проблема і як виклик, що вимагав створення й втілення певної програми, спрямованої на її утвердження й розвиток. Загострена національна самосвідомість різко відрізняє “нових людей” від усіх інших суспільних типів тогочасного українства, визначає їхню суспільно-громадську роль і поведінку.

“Позитивна програма Радюка, - зазначає М.Ткачук, - була утопічна, але прогресивна для свого часу” [7, 14]. В її основі – безмежна віра в людський розум, освіту і прогрес, характерна для раціонального духу ХІХ ст. “Люди через те недобрі й лиходійні, - міркує Радюк, - що не тямлять нічого, нічого не знають про те, що вчиняють, казав ще Сократ [...]. Знання й просвітність – це одні й єдині золоті ключі, котрими ми однинимо світлий рай для нашого краю” [6, 319].

Загострене відчуття національної ідентичності пов'язане з переосмисленням і переоцінкою історії, в якій Україна виступала б не лише об'єктом докладання чужих сил, а активним суб'єктом. Звичайно, Радюкові візії минулого кодуються романтичними конвенціями і спонукають не так до рефлексії, як до гострого емоційного переживання історичної несправедливості.

Центральний образ української минушини, який привласнює собі українець в акті національної ідентифікації, - це образ козацтва, позбавленого історично конкретних рис, ідеалізованого й перетвореного на ідеологічний аргумент. Отже, минуле осмислюється Радюком у термінах провини і поразки, яку треба виправляти, тобто в інтелігенції 60-х рр. з'являється зріла історична свідомість та розуміння своєї місії в сучасності. Проект майбутнього, сформульований місцями доволі невизначно, як от “золотий час рівності, знання й просвітності”, передбачав, очевидно, широку культурну автономію України і ліберальні, второвані на європейські реформи, передусім в освіті. З цією метою в колі Радюка видавали “метелики”, відкривали недільні та вечірні школи. Однак реакція швидко знищила паростки нового – Радюкові довелося виїхати на Кавказ, його програма залишилася в основному невтіленою й риторичною.

Цікаво, що інтелігенти І.Нечуя-Левицького чи не вперше в українській літературі усвідомлюють європейський компонент своєї національної ідентичності: “Ми вже зовсім стали європейцями, хоч і самі того не примічаємо. Тільки нам потрібний національний ґрунт, народ, наша мова, наша рідна поезія, - промовив Радюк” [6, 261].

Усвідомлення власної європейськості споріднює героїв І.Нечуя-Левицького з персонажами-інтелігентами І.Тургенева. Однак втрата національної ідентичності ніби не загрожує Базарову (“Батьки й діти”) катастрофою, у той час як збереження і розвиток національної самосвідомості трактується Радюком чи Комашком як необхідна передумова будь-якого соціально-культурного прогресу та індивідуального розвитку особистості.

У 1888 році І.Нечуй-Левицький закінчив роман “Над Чорним морем”, у якому вивів наступників інтелігенції 60-х років. Комашко, Мавродін, Навроцька, Мурашкова – “культурники”, як і їхні попередники. Однак їхня ідеологія більш зріла і змістовно багатша. Так, програма національного визволення вперше поєдналася з ідеями жіночої емансипації в характерний для колоніальних народів ідеологічний конструкт, який ще десятиліттями після І.Нечуя-Левицького залишатиметься актуальним для української літератури.

Герої ведуть довгі екзальтовані розмови про космополітизм, освіту, свободу особистості, рівноправність жінки, національну справу. Значно менше вони виявляють свої переконання в діях. Комашко викладає в гімназії, поклавши в основу своєї педагогіки принципи гуманізму й поваги до учнів. Зрештою, його репресують саме за розмови й українські книги. Його просвітницьку програму намагалися втілювати жіночі персонажі: Саня Навроцька здобуває університетську освіту і працює в жіночому товаристві, Надія Мурашкова “іде в народ”, стає “націоналкою”, але тяжка праця й умови життя серед простоліуду швидко зводять її в могилу.

“Так чи інакше “нові люди” в повісті “Над Чорним морем” приходять до своєрідного синтезу загальнолюдського, національного і соціального, пов’язаних з демократією, суспільним прогресом і свободою особистості”, - узагальнює Н.Зінченко [2, 12]. Крім того, важливого історичного значення роман набув також завдяки цілком новим жіночим характеристам, які засвідчують свідому стурбованість І.Нечуя-Левицького гендерною проблематикою.

Характери Радюка, Комашка, Навроцької та ін. формуються в конфлікті зі старим світом і реакційною суспільною структурою. Інтелігенція в І.Нечуя-Левицького наділена історичним мисленням і розумінням своєї – нехай обмеженої народницькою ідеологією – місії. У свідомості нових людей суспільна дійсність втрачає непорушну заданість, осмислюється як історично відносна. Герой-ідеолог шукає альтернативу і формулює свій доволі розмитий просвітництвом ідеал самостійного національного існування у вигляді широкої культурної автономії. Українську ідентичність інтелігенти переживають як виклик і завдання до активних дій. Однак останні їм вдаються гірше, у чому виявляється історична обмеженість народницької програми. Саме інтелігенти відроджують архетип козацького лицарства як необхідний компонент української ідентичності та відкривають для себе європейську перспективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.
2. Зінченко Н.І. Проблема інтелігенції у творчості І.Нечуя-Левицького. Автореф. дис. канд. філ. наук: 10.01.01. – К., 1994. – 20 с.
3. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позах з Московщиною. Культурологічні трактати. – Львів: Каменяр, 1998. – 256 с.
4. Власенко В.О. Художня майстерність І.С.Нечуя-Левицького. – К.: Радянська школа, 1969. – 184 с.
5. Гундорова Т. Інтелігенція і народ в повістях І Франка 80-х рр. – К.: Наукова думка, 1985. – 143 с.
6. Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів: У 10 т. – К.: Наукова думка, 1965-1968. – Т. 2.
7. Ткачук М.П. Естетична концепція дійсності у творах І.С.Нечуя-Левицького. – Збараж: Пе Га С, видання Галицько-Волинського братства, 1992. – 38 с.

УДК 398.91: 81.442

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ И КОНТРАСТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА

Алексеев А.Я., д. филол. н., профессор

Запорожский национальный университет

В статье обосновывается необходимость и актуальность сравнительного изучения словообразовательных процессов на основе основных понятий науки о строении слова — словообразовательного значения, словообразовательного типа и модели, словообразовательной парадигмы, а также способа образования новых номинаций; подчеркивается тесная связь словообразовательных единиц с концептуальной системой носителей языка, возможность реконструкции стилистико-функциональных свойств речевого произведения и, в целом, языкового сознания на основе словообразовательных формантов, моделей, основ.

Ключевые слова: моделирование словообразования, словообразовательное значение, словообразовательный тип, словообразовательная модель, словообразовательная парадигма, сравнительное языкознание.

Алексеев А.Я. СЛОВОТВОР І КОНТРАСТИВНА ЛІНГВІСТИКА / Запорізький національний університет, Україна

У статті обґрунтовується необхідність і актуальність порівняльного вивчення словотвірних процесів з урахуванням головних понять словотвору — словотвірного значення, словотвірного типу та моделі, словотвірної парадигми, а також: способи утворення нових номінацій; підкреслюється тісний зв'язок словотвірних одиниць з концептуальною системою носіїв мови, можливості реконструкції стилістико-функціональних ознак тексту і, взагалі, мовної свідомості на основі словотвірних формантів, моделей та основ

Ключові слова: моделювання словотвору, словотвірне значення, словотвірна модель, словотвірна парадигма, словотвірний тип, порівняльне мовознавство.

Alexeyev A.Y. THE WORD-FORMATION AND THE CONTRASTIVE LINGUISTICS / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article substantiates the necessity and actuality of contrastive approach to word-formation process studies on the level of basic scientific notions in the sphere of word-formation — derivate meaning, derivate type and model, derivate paradigm as well as means of new lexical formation; the author underlines close connection of word-formation units with the conceptual system of native speakers, the possibility of reconstruction of stylistic-functional characteristics of speech as well as of speech awareness, in general, on the basis of word-formation models, formants and roots.

Key words: derivate meaning, derivate model, derivate paradigm, derivate type, comparative linguistics

Основой контрастивного изучения словообразовательных процессов стал огромный опыт, накопленный сравнительно-историческим и типологическим языкознанием и особенно оформившаяся в отдельную дисциплину в середине прошлого столетия контрастивная лингвистика. На протяжении всего своего развития менялись приемы и методы сравнительно-типологического изучения языков, отдавая дань сменявшимся одна за другой научным парадигмам, новым научным и философским подходам к познанию естественного языка. В изучении словообразовательной системы языка, так же как и других разделов лингвистического знания, преобладали различные подходы: синхронно-статический, диахронно-исторический, трансформационный, синтаксический, семасиологический, ономасиологический и т.д. [1]. Сравнительно-типологические исследования в этой области велись на различных уровнях: микро- и макросистем, отдельных словообразовательных морфем и категорий, словообразовательных рядов, гнезд и т. п. [2]. Не оставались без внимания и основные актанты словообразовательного процесса — мотивирующее и мотивированное, словообразующий формант и словообразовательная модель. В результате их взаимодействия наблюдались различные семантические сдвиги между первичным и конечным продуктом словообразовательного акта, которые находили свое отражение в понятии словообразовательного значения. И если в 60-70 гг. прошлого столетия дериватологи старались придерживаться разграничений в употреблении понятий мотивированной и словообразовательной основы, словообразовательного типа и словообразовательной модели, словообразовательного гнезда и словообразовательной ниши и некоторых других, то в настоящее время они чаще всего употребляются недифференцированно. И изо всех операциональных единиц в словообразовании самым дискуссионным выявилося словообразовательное значение. Отношение к нему остается главным особенно при ответе на вопрос, может ли оно выступать предметом контрастивных и типологических исследований, своего рода единицей сравнительно-типологического словообразовательного анализа.

Последние два десятилетия наблюдается потеря интереса исследователей к изучению словообразования (о чем свидетельствуют редкие защиты диссертаций в этой области) на фоне возросшего числа работ в области прагматики, лингвистики текста, теории коммуникации и особенно лингвокогнитивистики. Реанимировать интерес к изучению словообразовательных процессов в рамках новой когнитивно-дискурсивной парадигмы научного знания призваны работы отдельных исследователей [3;4;5] и особенно труды Е.С. Кубряковой [6]. В этой связи чрезвычайно интересным в рамках этой парадигмы представляется исследование словообразования в контрастивном аспекте, о чем свидетельствуют, в частности, материалы регулярных конференций в Киевском национальном лингвистическом университете по проблемам сопоставительного изучения языков. Однако все это так и не привело к консенсусу в понимании словообразовательного значения, определение которого, — как пишет Н. Ф. Клименко, — чрезвычайно важно для сравнительного изучения словообразования (сам же автор соотносит словообразовательное значение и со словом, и с аффиксом, что явно не способствует прояснению сути этой категории: оно отражает состояние проблемы до 70-х гг., так как к началу 70-х годов получает широкое распространение понимание словообразовательного значения уже как того общего, что лежит в основе семантических отношений между производным и исходным словом) [7;92]. На наш взгляд, можно было бы принять понимание словообразовательного значения как общего категориального значения "слів певної словотвірної структури, що встановлюється на основі семантичного співвідношення похідних слів та їхніх твірних", опустив продолжение "і виражається за допомогою словотворчого форманта" [8;35], так как в случае конверсии нет никакого словообразующего аффикса. С другой стороны, если за аффиксом закрепить словообразовательное значение, то тогда что следует понимать под его значением. А ведь значение аффикса и словообразовательное значение суть

разные вещи. Собственно, такое же понимание словообразовательного значения находим у Е.С. Кубряковой: это "новое значение, возникающее в деривате в результате соединения данной отсылочной части с данной формантной частью и в результате самого формирования этих частей в акте словообразования" [9;468]. Поэтому словообразовательное значение мы не должны закреплять за словообразовательным формантом. На наш взгляд, словосочетания «словообразовательное значение аффикса», «словообразовательное значение модели» и т. д. не совсем корректны, так как следует говорить о значении аффикса, значении словообразовательной модели и т. д., оставив за словообразовательным значением то значение, которое возникает у деривата в результате взаимодействия отсылочной и формантной частей (включая нулевую морфему или другую любую морфему, как, например, артикль при конверсии). Эту точку зрения мы высказали еще в 1979 году, и позже она нашла отражение в работах Е.С. Кубряковой, в том числе и Лингвистическом энциклопедическом словаре. То есть, словообразовательное значение — это результат воздействия форманта на производящую основу со всей совокупностью присущих им лексико-грамматических характеристик. И, безусловно, в свете сказанного выше мы не можем разделить мнение И.Г. Милославского и Н.Ф. Клименко о том, что "словотвірне значення слід розуміти як інваріантну семантичну частину того чи іншого афікса", а различные его "семантичні додатки ... як "нарощені" значення" [8;35]: в действительности же речь идет о категориальном значении форманта и его омонических, полисемических, вариативных, стилистических свойствах, о чем много писалось еще в 60-70 гг. прошлого столетия в связи с проблемой тождества морфемы [10,1].

Таким образом, что же может служить эффективной единицей сравнительного изучения словообразования? На этот вопрос ученые отвечают по-разному: словообразовательное гнездо у В.В. Лопатина, словообразовательная категория у Р.С. Манучаряна, З.М. Волоцкой, словообразовательная парадигма у М.П. Кочергана [11]. В частности, М.П. Кочерган говорит, что словообразовательное значение не может выступать в качестве единицы сравнения, поскольку оно представляет формально выраженный тип значения, общий для целой серии мотивированных слов с одним и тем же формантом, которым отличаются эти слова от слов, что их мотивируют. На наш взгляд, при таком понимании словообразовательного значения и его трактовке как « общего категориального значения слов определенной словообразовательной структуры, которое устанавливается на основе семантического соотношения производных слов и их производящих с помощью словообразовательного форманта», словообразовательное значение может выступать в качестве единицы контрастного словообразовательного анализа, потому что это — во-первых, **формально** выраженный тип значения, во-вторых, с общим для целой серии мотивированных слов **формантом**. Ведь налицо определенный формант и определенная деривационная модель. Например, русск.: *синий* — *синеть*, *красный* — *краснеть*, *белый* — *белеть* и т. д., фр.: *blanc* — *blanchir*, *jaune* — *jaunir*, *rouge* — *rougir* и т. д. Даже в нашем понимании словообразовательного значения как того общего нового значения, возникающего в конечном продукте словообразовательного акта при взаимодействии ономаσιологического базиса и ономаσιологического признака, возможно проведение контрастного анализа. Например, словообразовательное значение "выражать действие, выраженное производящей основой" в разных языках может быть передано определенным набором формантов, присущим именно данному языку со специфическими для них свойствами (вариативными, валентностными, полисемантическими, стилистическими и т. д.). То общее и те различия, которые будут выявлены в ходе такого контрастного анализа, послужат ярким свидетельством отражения специфики организации концептуальной картины мира и особенностей ее вербализации у разных народов. Это — один из тех новых путей сравнительно-типологических исследований, о котором, в частности, пишет Е. С. Кубрякова — от значения и определенных содержательных структур знания к формам их вербализации [6;281]. Роль же словообразования в процессе порождения и особенно структуризации знания трудно переоценить, так же как нельзя недооценивать его значение при вербализации этого знания, его тесной связи с национальной спецификой носителей данного языка.

Такой подход к изучению словообразовательных процессов имеет свои глубокие корни, в основе которых лежат различные теории семантических полей в лингвистике и родившееся под их влиянием направление, получившее в свое время название словообразования, ориентированного на содержание, которое оперировало понятиями словарных блоков и ниш. Эти понятия, предложенные немецкими учеными и получившие не всегда оправданную критическую оценку под влиянием марксистско-ленинской философии [12], в дальнейшем оказались плодотворными в плане функционально-коммуникативного направления исследования словообразования и в когнитивно-дискурсивной парадигме научного знания в наши дни. Это в полной мере касается и сравнительно-типологического аспекта изучения словообразования. Здесь нельзя не согласиться с Х.-Й. Зассе и разделяющей его мнение Е.С. Кубряковой о том, что для сравнения языков и адекватного их описания необходимо исследовать онтологические категории, т.е. базисные концептуальные представления, рождающиеся в процессе когнитивной деятельности человека, со способами их формального выражения, с присущими словесным знакам морфо-грамматическими категориями и лексическими значениями. То есть основой такого сравнения становится сама онтология мира [6;272]. К тому же идеи Л. Вайсгербера (L. Weisgerber) о

детерминированности специфики языка национальным сознанием (духом), не в столь их, безусловно, радикальной форме, сейчас широко эксплуатируются современными лингвистами в рамках их когнитивно-культурологических изысканий.

Рассмотренные выше подходы к пониманию словообразовательного значения и его возможности выступать в качестве предмета контрастивного анализа напоминают, в принципе, давно практикуемые в лингвистике два пути: семасиологический (от формы знака - к его значению) и ономасиологический (от значения - к форме его выражения).

Словообразование в этом плане, как мы видим, не составляет исключения, и словообразовательное значение может выступать в качестве весьма эффективного средства контрастивного анализа, что вынужден признать и М.П. Кочерган. Ср.: «...результативним буде зіставлення в мовах словотвірної категорії діяча (читай "словообразовательного значения" — А.А.) з підкатегоріями "творець дії", "виконавець дії" (для *nomina agentis*), категорії "засіб здійснення дії" (для *nomina instrumentalis*), категорії "місце здійснення дії" (для *nomina loci*) тощо» [11;304]. Словообразовательное значение, по мнению многих ученых, и является основной базой сравнительного словообразования как родственных, так и неродственных языков [13]. Именно ономасиологический подход к изучению основных грамматических категорий (частей речи) тесно связан с познанием когнитивных свойств языка.

Кроме широко бытовавшего до 70-х гг. мнения о том, что словообразовательное значение выражается производящей основой или аффиксом, высказывалась также мысль о том, что словообразовательное значение — это свойство деривационной модели. Однако позже и эта точка зрения была признана несостоятельной. Не проясняет ситуацию и предлагаемый в последнее время некоторыми учеными так называемый интегративный подход к пониманию словообразовательного значения, т.е. статико-динамический, отражающий симбиоз семасиологического и ономасиологического путей изучения деривационных процессов, в том числе и словообразовательного значения [4]. Отмечая, что каждый из этих подходов в отдельности отдавал предпочтение закреплению словообразовательного значения то за формантом, то за производящим или производным, автор статьи предлагает процедуру контекстного рассмотрения словообразовательного значения, которое исследуется в составе производного значения как его определенная часть. На основе компонентного анализа производных, мотивирующей части, словообразовательного форманта и отношения между частями словообразовательной структуры мотивированных слов предлагается выделять модификационное, трансформационное и мутационное словообразовательное значение. Такой подход призван отражать достаточно полно всю гамму отношений между мотивирующей основой, словообразовательным формантом и способствует "примирению" сторонников семасиологического и ономасиологического словообразования. Но, на наш взгляд, словообразовательное значение — это единая и целостная категория, суть которой не может зависеть от того или иного ракурса рассмотрения словообразовательных процессов, а выделение указанных типов словообразовательных значений (а не значения!) коррелирует с описанием аналогичных функций словообразовательного значения у Е.С.Кубряковой [7; 84-88]

Положение усугубляется еще и тем, что различные исследователи вкладывали (вкладывают, к сожалению, и сейчас) различное толкование в понимание словообразовательной модели, подменяя его нередко словообразовательным типом [14;19], словообразовательной парадигмой и т. д., смешивая или не дифференцируя эти понятия. Но от понимания данных словообразовательных феноменов и зависит во многом ответ на вопрос, может ли каждый из них рассматриваться в качестве единицы сопоставительного анализа. По этому поводу М.П. Кочерган, например, пишет, что словообразовательный тип, являясь схемой построения слов определенной части речи, которая характеризуется тождеством части речи, форманта и словообразовательного значения, не может выступать в качестве единицы сопоставительного изучения словообразования. Не может быть таковой и словообразовательная модель, которая понимается как схема образования слов в границах словообразовательного типа, которая не влияет на их словообразовательную семантику, но отличается морфологическими признаками [11;302].

Следует подчеркнуть, что словообразовательное моделирование характеризует, собственно, всю лексическую систему языка, и путем поэтапного изучения его (моделирования) особенностей можно сконструировать общую языковую словообразовательную модель [1;150]. Кроме того, на основании выделения моделей родственных языков может быть выявлена их общая типологическая модель [15]. Таким образом, из этого следует, что словообразовательная модель может служить предметом (или единицей) контрастивного и типологического исследования. М.Д. Степанова, определяя словообразовательную модель как стабильную структуру, обладающую обобщенным лексико-категориальным значением и способную наполняться различным лексическим материалом, в немецком языке их выделяет 13 (в русском языке В.В. Лопатин их выделяет более 20), которые включают все основные структуры лексических единиц современного немецкого языка. Эти модели, по мнению М.Д. Степановой, содержат модели 2-ой степени, выделенные на основе их структурных особенностей. Таким образом, словообразовательная модель представляет собой морфологически и лексико-

семантически обусловленную структурную схему, по которой образуются структурно гомогенные производные. Например, $N1 + -iste = N2$, $V + -able = Adj$ и т. д. во французском языке или $N1 + -ик = N2$, $Adj + -еть = V$ и т. д. в русском языке. С другой стороны, словообразовательный тип также представляет собой определенную структурную морфолого-семантическую схему, по которой образуются целые ряды одинаково оформленных словообразовательных конструкций [1;80]. Это тот тип схематически оформленного класса дериватов, который мы в свое время предложили назвать **языковой** словообразовательной моделью (например, $N1 + S = N2$, $N + S = V$ и т.д.), внутри которой выделяются **речевые** словообразовательные модели, т. е. морфо-семантические структуры, наполненные конкретным языковым материалом. Например, языковая словообразовательная модель $V + S = N$ реализуется определенным набором речевых словообразовательных моделей: $V + -eur = N$, $V + -é = N$ и т. д., т. е. всем набором суффиксальных формантов, способных порождать субстантивные дериваты, сгруппированные между собой по тому или иному словообразовательному значению. Например, «производитель действия, выраженного производящей основой», «каузатор действия, выраженного производящей основой» и т. д. Внутри речевых моделей могут выделяться омонимические, вариативные и другие словообразовательные модели. Такой подход, на наш взгляд, позволяет четче границы между словообразовательным типом (языковая словообразовательная модель) и словообразовательной моделью (речевая словообразовательная модель), в отличие от их определения другими авторами.

Не менее интересным является вопрос о целесообразности контрастивного исследования на основе способа словообразования. Безусловно, если под единицей словообразования понимать единицу типа фонемы, морфемы, слова, словосочетания, предложения, текста и т. п., то ни одно из обсуждаемых здесь понятий (словообразовательное значение, словообразовательный тип, словообразовательная модель, способ словообразования, словообразовательная парадигма) ею не могут являться по многим причинам. Прежде всего, их статус выходит за рамки упомянутой выше номенклатуры языковых единиц, а также потому, что словообразование не может иметь более одной базовой единицы по аналогии с другими лингвистическими науками. И такой единицей может выступать дериват, производящая основа и формант — формативы, взаимодействие которых обуславливается различными способами и формами их кооперирования, позволяющими дальнейшую их таксономию по типам, моделям, нишам, парадигмам и т. д. с учетом нового типа отношений, возникающих между исходным и конечным продуктом словообразовательного акта (т.е. словообразовательного значения). Поэтому объектом (предметом, но не единицей) контрастивного исследования в словообразовании с полным правом могут выступать и способы образования дериватов определенных классов лексических единиц, несмотря на то, что такой подход нарушает, по мнению М.П. Кочергана, семантический принцип контрастивного исследования (?). И хотя такие исследования могут "хіба що встановити активність використання (продуктивність) того чи іншого способу (афіксація, конверсія, осново- і словоскладання, абрєвіація, лексико-семантичний спосіб) у порівнюваних мовах" [11;301], в действительности же значение подобных исследований намного шире. Сравнительно-типологические исследования в области словообразования на материале индоевропейских языков, проводившиеся в 50-70 гг. прошлого столетия в рамках системы одного, двух или нескольких родственных или неродственных языков [16;2;27;18;19;20], позволили выявить активные и латентные процессы в системе разных языков, отнести тот или другой язык к определенному деривационному типу. А если учитывать и стилистический аспект языка, то поднимаемая проблема общей тенденции интернационализации языков становится более нюансированной. Так, например, по мнению Й. Йордана, в румынском языке наблюдаются две тенденции в области словообразования — тенденция обиходного языка к аффиксальной деривации и доминирование словосложения в литературном языке, в романских языках преобладает система именного словообразования в целом, в них также шире представлены возможности суффиксации особенно в сфере образования стилистически маркированных производных по сравнению с германскими языками и т.д. Исследователи отмечают различия морфологических условий в языках разных типов, которые привели, например, к образованию сложных слов в этих языках, и указывают на необходимость изучения этих условий с целью выяснения роли как частных, в том числе и стилистических, так и общих языковых тенденций в их образовании [21]. Так, анализируя формы сложных образований в языках разных типов, они отмечают различия не только семантического характера в однотипных языковых образованиях, но и указывают на их различия стилистического порядка, что побуждало искать пути и принципы построения возможных стилистических систем в области словообразования [22]. В целом следует отметить, что попытки построения частных стилистических систем применительно к отдельным индоевропейским языкам уже были. Исследованы уменьшительные суффиксы испанского языка в различные периоды его истории и их функционирование в различных сферах его употребления [23]. По мнению признанного ученого в области лингвистики Ж. Гугенема, такого рода исследования имеют большое значение, так как они дают возможность различать языки с одним уменьшительным суффиксом (румынский, средневековый испанский) и языки, где их число довольно большое и где каждый из суффиксов несет определенную смысловозначительную или стилистическую функцию (современный испанский, итальянский) [24]. Приблизительно в таком же плане выполнена ранее работа Л.Гильбера и Ж.Дюбуа, где авторы уделяют

большое внимание стилистическому аспекту употребления анализируемых префиксов в различные периоды истории французского языка [25]. В эти годы Б.Братус, изучая уменьшительные суффиксы существительных, прилагательных и глаголов в русском языке, строит классификацию субстантивов с этими суффиксами с учетом степени стилистической маркированности производящих основ и производных [26], а К.Циммер анализирует систему префиксального словообразования в английском и ряде других языков, выражающего отрицательную оценку [27]. Все эти исследования внесли большой вклад в изучение путей становления и дальнейшего развития словотворческого механизма в различных языках с выявлением их общих и различительных характеристик, что способствовало получению более полных представлений о типологии анализируемых систем и языков в целом. Они дали толчок к дальнейшим контрастивным исследованиям в области дериватологии, особенно ее стилистического аспекта, которые в отечественном языкознании остаются пока фрагментарными.

В плане изучения стилистических потенций всех участников словообразовательного акта (производящей основы, форманта и модели) большие возможности кроются в словообразовательной парадигме. Здесь нельзя не согласиться с М.П. Кочерганом в том, что в сопоставительно-типологических исследованиях она играет эффективную роль, особенно в плане выявления потенциальных возможностей словообразовательных систем в сравниваемых языках. В словообразовательной парадигме, как в периодической системе Д. И. Менделеева, «пустые» клетки на данном этапе развития языка могут эффективно дополняться новыми дериватами под влиянием функциональных потребностей системы, порождая производные с сильным стилистическим потенциалом, которые могут оставаться «случайными», окказиональными, но и могут быстро адаптироваться в языке, теряя свой стилистический заряд. Так, например, происходит с образованием девербативных прилагательных на – able (- ible) во французском языке, которые практически могут образовываться от любого глагола. Данный суффикс, реализуя свои валентностные особенности, может порождать субстантивы *via* конверсия, взаимодействуя и с аббревиатурами. Ср.: *Après Arcelor, à qui le tour? Alors que le fonds d'investissement dispose d'une force de frappe en Europe estimée à 400 milliards d'euros, nombre d'entreprises françaises cotées vivent aujourd'hui sous la menace d'une offre publique d'achat (OPA) ... Accor, Alcatel, Danone, Saint-Gobain ou Lafargue sont ainsi régulièrement cités sur la liste des potentiels opéables* (Le Monde, 25.02.2006, p.9).

Образование такого типа дериватов в языке наглядно демонстрирует социальную необходимость маркированности смыслового пространства, вскрывает глубинные связи между различными единицами языка и концептуальной системой его носителей. Кроме того, в этом проявляется системный характер языка, детерминированность и устойчивость выражения той или иной семантической категории, находящей свой выражение в его структурной организации. Образование подобного рода производных обусловлено не только системными возможностями языка, но и необходимостью отражения в нем определенной когнитивной сферы, «которая, по мере удаления от физической субстанции, постепенно «проступает» во все более общем и абстрактном виде в производных значениях, объединяя весьма разнородные ситуации с разнотипными объектами в единую группу и делая их реализациями некоторой «общей идеи»» [5;108].

Изучая глубинные связи словообразовательных процессов с концептуальной картиной мира носителей языка, ученые говорят и о возможности реконструкции языкового сознания на основе ономастологического подхода к изучению производного слова [3; 70]. Это — новый этап в изучении словообразования. Ранее мы показали уже возможность реконструкции функционально-стилистических характеристик речевого произведения (текста) на основе словообразовательных формантов, моделей, основ, поскольку их классная принадлежность, активность, употребительность коррелируют со стилиевой и жанровой спецификой текста [28].

В заключение подчеркнем: все отмечаемые нами ракурсы изучения словообразования нуждаются в системных контрастивных исследованиях, предметом которых могут выступать все актанты словообразовательного процесса, все связи, типы и формы их взаимодействия в сравниваемых языках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Степанова М. Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке.-М.: Высшая школа, 1984.- 263 с.
2. Степанова М. Д. Методы синхронного анализа лексики.- М.: Высшая школа,1968.- 199 с.
3. Вендина Т.И. Словообразование как источник реконструкции языкового сознания // Вопросы языкознания.- 2002.- № 4.-С. 42-72.
4. Жанахлина Л.К. Словообразовательное значение с позиций интегративного подхода // Филологические науки.- 2004.- № 4.- С. 67-78.
5. Кустова Г.И. Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений // Вопросы языкознания.- 2004.- № 4.- С.85-109.

6. Кубрякова Е.С. Язык и знание.- М.: Языки славянской культуры, 2004.-555с.
7. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова.-М.: Наука, 1981.- 199 с.
8. Клименко Н.Ф. Словотвірна мотивація, регулярні, виражені й "нарошені" словотвірні значення слова (у типологічному аспекті) // Іноземна філологія: КНУ, 2002.- №32-33.-С. 35-39.
9. Лингвистический энциклопедический словарь.- М.: Советская энциклопедия, 1990.- С. 467-468.
10. Алексеев А.Я. Суффикс — специфическая морфема языка // Райлян С.В., Алексеев А.Я. Некоторые проблемы стилистического словообразования.- Кишинев: Штиинца,1980.-С.3-42.
11. Кочерган М.П. До питання про одиницю зіставного дослідження словотвору // Проблеми зіставної семантики.- К.: КДЛУ, 2005.-№ 7.- С 302-304.
12. Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике.- М.: АН СССР,1961.-253с.
13. Манучарян Р.С. Аспекты и вопросы сопоставительно-типологического изучения словообразования // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков.-М: Наука, 1987.- С. 53-58.
14. Харитончик З.А. Проблемы словообразования в современном английском языке.- Минск: МГПИИЯ,1983.- 118 с.
15. Кубрякова Е.С. О путях изучения типологических особенностей германских языков в области словообразования // Тезисы докл. на IV-ой научной сессии по германскому языкознанию.-М: АН СССР, 1964.- С. 32-35.
16. Откупщиков Ю.В. Из истории индоевропейского словообразования.- Л.: ЛГУ, 1967.-273 с.
17. Bolelli T. Quelques problèmes de méthode dans la linguistique indoeuropéenne // Actes du X-ème Congrès international des linguistes. - Vol. 4.- Bucarest, 1970. – P.85-91.
18. Carlsson L. Le degré de cohésion des groupes « subst + de + subst » en français contemporain. - Paris, 1967.-173 p.(В сравнении с итальянским и испанским языками - А.А.).
19. Devoto G. Il metodo comparativo classico e el correnti linguistiche attuali // Actes du X-ème Congrès international des linguistes. - Vol. 1.- Bucarest, 1967.- P.36-42.
20. Rohrer C Wortzusammensetzung in modernen Franzosisch. - Tubengen, 1967.-216 p.
21. Benveniste E. Formes nouvelles de la composition nominale// Bulletin de la Société linguistique.-Vol. 61, f.1.- Paris, 1967.- P.5-36. Du même auteur: Fondaments syntaxiques de la composition nominale // Bulletin de la Société linguistique.- Vol. 62, f. 1.- Paris.- 1967.- P.5-21.
22. Алексеев А.Я. К сравнительно-типологическому исследованию стилистических словообразовательных процессов //Вопросы теории романо-германских языков.- Вып.6.- Днепропетровск: ДГУ, 1975.- С. 82-86.
23. Olle J. Los suffijos diminutivos en castellano medieval. - Madrid, 1962.-265 p.
24. Gougenheim G. Compte rendu: Olle J. Op. cit. // Bulletin de la Société linguistique.-Vol.60, f.8.-Paris, 1965.-P.119-121.
25. Guilbert L., Dubois J. Formation du système préfixai intensif en français moderne et contemporain // Le Français moderne.- N. 2.- Paris, 1961. –P.3-22
26. Bratus B. The formation and expressive use of diminutifs // Studies in the modern russian language. – N. 6.- Cambrige, 1969.- P.10-23.
27. Zimmer K.E. Affixal negation in English and other languages : an investigation of restricted productivity // Word. – Vol.20. - №2. – 1964 – P.23-41.
28. Алексеев А.Я. Лингвокоммуникативная характеристика именной суффиксации современного французского языка. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.05 – М., 1992. - 420 с.

З ІСТОРІЇ СУФІКСА -ОЩІ

Білоусенко П. І., д. філол. н., професор, Тернова А.І., викладач

Запорізький національний університет

У статті досліджується історія становлення і функціонування суфікса -ощі, який продукує множинні іменники з різними лексико-словотвірними значеннями в українській мові.

Ключові слова: дериват, девербатив, деад'єктив, десубстантив, опредметнена дія, абстрактне значення.

Билоусенко П.И., Терновая А.И. ИЗ ИСТОРИИ СУФФИКСА -ОЩИ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье исследуется история становления и функционирования суффикса -ощі, который продуцирует множественные имена существительные с разными лексико-словообразовательными значениями в украинском языке.

Ключевые слова: дериват, деадъектив, десубстантив, опредмеченное действие, отвлеченное значение.

Bilousenko P.I., Ternova A.I. FROM THE HISTORY OF THE SUFFIX -ОЩИ / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article deals with the history of formation and functioning of the suffix -ощі, which forms nouns pluralia tantum with deferent lexical and word building meaning of the Ukrainian language.

Key words: derivate, deverbative, deadjective, desubstantive, subjective action, abstract significance.

Похідні, які творяться за допомогою форманта **-ощі**, становлять собою одну з найцікавіших особливостей українського словотвору [4, 455]. Деривати з цим формантом уже були предметом лінгвістичних досліджень як у діахронічному [2; 3; 4; 6; 10], так і в синхронічному [1; 5; 7; 8; 9] планах. Дослідники з'ясували походження суфікса, словотвірну структуру дериватів на **-ощі**, специфіку їх словотвірного значення як у літературній мові, так і в діалектах. Опис динаміки афіксальної словотвірної системи вимагає попереднього вивчення історії і розвитку словотвірних (лексико-словотвірних) підсистем дериватів з окремими формантами.

Суфікс **-ощі** належить до формантів, що вживаються лише в множині: похідні з цими суфіксами не мають форм однини (*відвід-уни, імен-уни, рад-ощі, сел-яни* та ін.). Дібраний мовний матеріал із пам'яток української мови XII-XX ст. різних стилів і жанрів та з лексикографічних праць, які відображають лексику згаданого періоду розвитку української мови, дає підстави стверджувати, що суфікс **-ощі** відігравав посутню роль у формуванні суфіксальної словотвірної системи іменника взагалі і підсистеми суфіксів, що вживаються лише в множині, зокрема. Докладний опис історії формування різних семантичних груп іменників *pluralia tantum* із різними формантами, здійснений на широкому фактичному матеріалі, дасть змогу виявити фактор тиску системи на впорядкування її елементів. Отже, *метою дослідження* є опис динаміки словотвірних і лексико-словотвірних типів іменників із суфіксом **-ощі** протягом писемного періоду розвитку української мови як вагомого внутрішньомовного фактора впливу на розвиток підсистеми похідних, що вживаються в множині.

Суфікс **-ощі** виник на базі суфікса **-ость**, очевидно, шляхом ускладнення останнього суфіксальним елементом **-j-** ще на праслов'янському ґрунті як діалектне явище, про що свідчать окремі старослов'янські пам'ятки [2, 128-130; 3, 64-65; 4, 456; 10, 29-30]. Про праслов'янське походження суфікса **-ощі**, на думку С.П.Бевзенка, говорять і відповідні паралелі зі старочеської, сербохорватської і білоруської мов [2, 64]. Л.А.Булаховський, застерігаючи, що цей формант не можна вважати полонізмом (**-oŝci**), оскільки польська мова не знає утворень з ним як *pluralia tantum*, підкреслював не випадковість того, що всі іменники з суфіксом **-ощі** представлені в давньоруській мові лише однією формою – орудного відмінка зі значенням причини. На думку вченого, це свідчить про те, що слова на **-ощі** в давній період мали обмежене, прислівникове вживання [4, 456].

У давньоруськоукраїнських пам'ятках виявлено лише чотири віддієслівні іменники з **-ощі**: *ѡружь" не снимаите с себе. В борзѣ не розгл#давше лѣнощам* (1118 МП 246); *Ничить трава жалощам* (СПІ 19); *А кто пакощам* *порежетъ конь или скотиноу, то продаже 12 гривне* (ХІ/1282 ПР 131) *від пакостити*; *Тъцахуся изити ... овъ радощам* *Божія обѣта* (сп. 1280 Ср ІІІ 14).

В обстежених джерелах середньоукраїнської мови, крім згаданих іменників *жалощі, лѣнощі, пакощі, радощі*, вряди-годи трапляються новотвори: *Хоть пак вони по оних мудрощей доходятъ, Да ба, да не дойдуть, коли нивки зродять* (1747 Інт 164); *Хитрощи* да *мудощи* (к. ХVІІ - п. ХVІІІ КЗ 253).

Значно частіше деривати на **-ощі** потрапляють у тексти нової української мови. Поряд із давніми дериватами фіксуються й інші номени, які творяться від *дієслівних, прикметникових* та зрідка *іменникових* основ.

I. *Віддієслівне* походження мають іменники з різними типами лексико-словотвірних значень.

Найменування дій та процесів: *пустощі* (XVIII Сковор I 4) ‘вчинки заради розваги’ (*пустувати* ‘розважатися’); *лестощі* (I 230; Гр II 356) ‘лицемірне улещення’; *хитрощі* (XVIII Сковор I 277) ‘хитрування, нещирість’; *фастощі* (Б-Н 371), *хвастощі* (Ж 1083), *хвалощі* (Гр IV 390) ‘похвальба’; *любощі* (КвОсн II 88) ‘любов’; *пестощі* (Ж 630) ‘ніжні дотики, поцілунки’; *милощі* (1861 Куліш I 56) ‘любовні ласки’ (*милуватися* ‘ласкати один одного’ – Гр II 425); *лютощі* (УміСп 23) ‘роздратування, злість’ (*лютувати* ‘злитися’); *балощі* (29) ‘надмірне пещення, потурання у всіх бажаннях’ (*балувати* ‘потурати в усіх примхах’); *дурощі* (50) ‘дурниці’ (*дурити* ‘пустувати’); *плутощі* (Гр III 198) ‘хитрування’ (*плутувати*); *хватощі* (О II 338) ‘хапання, поспіх’.

У сучасній українській мові множинні іменники аналізованої структури із лексико-словотвірним значенням ‘опредметнений стан’ спроможні функціонувати як номени, що позначають значення дії (*балощі, пустощі*), та ‘слова, вирази, що супроводжують дію’ (*грубощі, лестощі, хвастощі*).

1.2. Назви почуттів, психологічного стану особи позначають: *заздрощі* (XVIII Сковор II 251); *радощі* (к. XVIII РД 78); *мудрощі* (Закр 399) ‘примхи’, пор. *мудрощі* (Гр II 452) ‘хитрі прийоми; хитромудрі затії; щось складне для розуміння і виконання; заповіді’, *мудрощі* (О I 456) ‘хитрощі’; *жалощі* (1861 Куліш I 39); *лінощі* (231); *гордощі* (Гр I 311) ‘пиха’ (*гордувати* ‘бути зарозумілим’); *завидощі* (II 16) (*завидувати* ‘заздрити’); *веселощі* (ЛексФр 28) ‘безтурботність, безжурність’ (від *веселитися* або *веселий*); *ревнощі* (СУМ VIII 473) ‘сумніви у вірності’, ‘заздрість до успіху інших’; *банощі* (ГуцГов 20) ‘туга, сум’ (*банувати* ‘сумувати, тужити’ – Там само 21). Порівняймо конфіксальне похідне *нелюбощі* (Ж 514) ‘неприязнь, ворожість’ (*не любити*) та складносуфіксальне утворення з суфіксом *-ощі*: *саморадощі* (Гр IV 100) ‘радість наодинці, на самоті’.

Українського звучання під впливом форм на *-ощі* набуває церковнослов’янське *немоць*: *немощі* (Гр II 551) ‘хвороби’ (пор. ст.-укр. *немоч* – див. ССУМ II 39).

Значна частина наведених іменників має подвійну (прикметникову і дієслівну) мотивацію. Так, В.В.Грещук розглядає серед деад’єктивів іменники, які виражають внутрішні якості осіб, явищ: *гордощі, грубощі, дуροщі, заздрощі, лінощі, любощі, лютощі, милощі, мудрощі, прикрощі, пустощі, радощі, ревнощі, хитрощі* тощо [5, 81].

1.3. В обстежених джерелах зрідка трапляються похідні на *-ощі*, що позначають назви збірних понять: *ласощі* (сер. XVIII УЛ 191) ‘солодощі’ (*ласувати* ‘їсти смачне’); *любощі* (КвОсн II 88) ‘приворотне зілля’; *ймощі* (Ж 329) ‘власність’ та ‘те, що наявне в обігові, під рукою’ (*їмати* ‘брати, хватати’ – ЕССУМ II 138); *смакощі* (Ж 881) ‘ласощі’ (*смакувати* ‘насолоджуватися тим, що п’єш, їси’).

1.4. Кілька найменувань має локативно-предметне значення: *святощі* (Ж 921) ‘святиня: місця або предмети релігійного поклоніння’ (*святий* ‘пов’язаний з релігією, наділений божественною силою’, не виключаємо - від *святити*) та *згарощі*, що позначає випалене місце в лісі (див. СНГТК 84).

Поодинокі випадки іменників з іншою семантикою, напр.: *пахощі* (1897 Куліш I 250) ‘аромат фіміаму’ (*пахнути*).

II. Від *прикметників* творяться абстрактні назви та найменування речовин, матеріалу з відтінком збірності.

2.1. За нашими спостереженнями, деривати на *-ощі*, що позначають фізичні чи фізіологічні особливості людини, стан довкілля або явища, фіксуються з другої половини XIX ст.: *вдалощі* (Ж 59) ‘здібність, здатність до чогось’; *труднощі* (239) ‘перешкоди, які вимагають великих зусиль для подолання’; *млявощі* (446) (*млявий* ‘позбавлений жвавості, бадьорості’); *скупощі* (881); *жальнощі* (Гр I 474) ‘сум, печаль’ (*жальний* ‘сумний’ – Там само); *темнощі* (IV 254) ‘морок, темінь’; *жорстокощі* (Яв 228); *прикрощі* (СУМ VII 651) ‘неприємні події, лихі пригоди, невдачі’ (*прикрий*); *тонкощі* (X 192) ‘найменші подробиці’ (*тонкий* ‘досконалий; який вимагає глибокого розуміння’ – НТСУМ IV 547); *хитромудрощі* (XI 66) (*хитромудрий*); *ціннощі* (238); *вартощі* (СлНтв 25) ‘щось цінне, вагоме для людини, суспільства’; *недбалощі* [Аркушин 2004 413], ... *здатен він [козацький професор] прозирнути в недоступні простому смертному тайнощі буття* (О.Гончар).

Окремі іменники на *-ощі* виражають ‘ознаки осіб за віковими особливостями: *молодощі, старощі*’ [5, 81].

2.2. Відприкметникові похідні зі значенням сукупності позначають предмети, рідини тощо за певними ознаками, якостями: *теплощі* (Ж 357) ‘тіла, що утримують тепло’; *прянощі* (786) ‘рослини, що використовуються як приправа до їжі’ (*пряний* ‘той, що містить ароматичні чи пекучі на смак речовини’); *кислощі* (Гр II 240) ‘кислота’; *ситощі* (IV 124) ‘жир, щось масне’ (*ситий* ‘ситний; тривний, висококалорійний’); *таємнощі* (242) ‘справи чи речі, які необхідно приховувати’; *твердощі* (251) ‘тверді тіла’; *живнощі* (СДМ 211) ‘щось живильне’ (пор. *живність* ‘їжа, припаси’).

III. Із кінця XVIII ст. у писемних джерелах української мови трапляються нечисленні деривати, мотивовані іменниковими основами: *нутроці* (XVIII Сковор І 307) ‘внутрішні органи’ (*нутро*); *солодоці* (1897 Куліш І 275) ‘щось солодке, смачне’ від *солод*, хоча, можливо, й від *солодкий*); *гульбоці* (Ж 164) ‘веселощі, гуляння’ (*гульба*); *дивоці* (181); ... *Де бог дават і на скарбоци пхат* (ГалЛем 228) ‘достаток; безбідне життя’; *відрадоці* (Гр І 226) ‘відрада, втіха’. Згадані десубстантиви семантично близькі з вивідними іменниками, проте суфікс **-оці** надає похідним певного відтінку узагальнення, сукупності та тривалості в часі, зрештою – національної колоритності та самобутності.

Л.О.Родніна стверджувала, що клас іменників на **-оці** є досить численним, хоча на сьогодні вважається закритим [9, 73]. Однак, як свідчить описаний матеріал, вряди-годи трапляються новотвори на **-оці** (**-оци**), принаймні спостерігається їх активність у використанні. Актуалізація моделі викликана, певне, унікальністю суфікса, його національно-специфічним характером. Пор. також утворення в однині, які носять явно вторинний характер [4, 456], напр.: *ласоць* (Б-Н 205); *любоць* (214); *гордоц* (Гр І 311); *Ой привіз же він три радоці в двір: першу радоц – зелений жупан, другу радоц – золотий пояс, третю радоц – боброву шапку* (IV 2); *разноц* (3) ‘всяка всячина’; *рідкоц* (Саб 338) ‘рідкість’; ...*соснова жалноц*; ... *аби почути пахоц руги* (3 тв. В.Стуса); ... *гине він через свою дуоц* (В.Підмогильний); *Їх поє сонячне проміння, годус чиста пахоц піль* (О.Олесь) тощо. Утім роль і місце утворень на **-оці** у формуванні суфіксальної словотвірної системи українського іменника, специфіку словотвірних значень похідних із цим формантом, а значить і причини активізації ужитку розгляданих дериватів, можна з’ясувати, розглянувши їх історію на тлі формування словотвірних (лексико-словотвірних) типів інших утворень, що живаються лише в множині.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Б-Н** Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до вид. В.В.Німчук. – К.: Наук. думка, 1966. – 424 с.
- ГалЛем** Верхратський І. Про говор галицьких лемків. – Львів, 1902. – 402 с.
- Гр** Словарь української мови / Зібр. ред. журн. „Киев. старина”. Упорядкував, з дод. власного матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. 1-4.
- ГуцГов** Гуцульські говірки. Короткий словник / Відпов. ред. Я.Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. Л.С.Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982-2004. – Т. 1-4.
- ЕССУМ** Митрополит Іларіон (Проф. д-р Іван Огієнко). Етимологічно-семантичний словник української мови. – Вінніпег-Канада: Накладом товариства „Волинь”, 1988. – Т. 1-4.
- Ж** Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. – Львів: Друкарня товариства ім. Шевченка, 1886. – Т. 1-2. – 1117 с.
- Закр** Закревській М. Старосвітській пандуриста. Кн. третія. Словарь малороссійских ідіомовъ или Собрание словъ несходныхъ съ русскими. – М., 1859. – 626 с.
- Інт** Українські інтермедії XVII-XVIII ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 239 с.
- КвОсн** Словник мови творів Г.Квітки-Основняненка / Відп. ред. М.А.Жовтобрюх. – Харків: ХДУ, 1978-1979. – Т. 1-3.
- КЗ** Зиновій К. Вірші. Приповіді посполиті / Підгот. тексту І.П.Чепіги; Вступ. стаття В.П.Колосової, І.П.Чепіги; Істор.-літ. комент. В.П.Колосової. – К.: Наук. думка, 1971. – 391 с.
- Куліш** Куліш Пантелеймон. – Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1989.
- ЛексФр** Лексика поетичних творів Івана Франка: Метод. вказівки з розвитку лексики. – Львів: ЛДУ, 1990. – 262 с.
- МП** „Поученье“ В.Мономаха // Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Л.: Изд-во АН СССР, 1929. – С. 240-251. (Полн. собр. русск. летописей; Т.1., вып.1).
- НТСУМ** Новий тлумачний словник української мови. – К.: Аконт, 2000. – Т. 1-4.
- О** Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К.: Наук. думка, 1984.
- ПР** Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – М.: ГИС, 1958-1959. – Т. 1-2.
- РД** Русалка Дністрова (Фотокопія з видання 1837 р.). – К.: Дніпро, 1972. – 135 с.

- Саб** Сабалдир Г.О. Практичний російсько-український словник. – К.: Час, 1926. – 436 с.
- СДМ** Дорошенко М., Станіславський М., Страшкевич В. Словник ділової мови (термінологія та фразеологія). (Проект). – Харків-Київ: Державне вид-во України, 1930. – 248 с.
- Сковор** Сковорода Г. Твори в двох томах. – К: Вид-во АН УРСР, 1961.
- СлНтв** Віняр Г.М., Шпарук Л.Р. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття. – Вип. 2. – Кривий Ріг, 2002. – 180 с.
- СНГТК** Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – К.: Кіровоград, 1999. – 222 с.
- СПІ** Слово о полку Игоревѣ // Ироическая песнь о походе на половцев удельного князя Новгород-Северского Игоря Святославича. – М., 1980. – С. 1-48.
- Ср** Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Спб., 1893-1912. – Т. 1-3.
- ССУМ** Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2 т. – К.: Наук. думка, 1977-1978. – Т. 1-2.
- СУМ** Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
- УміСп** Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. – К., 1925. – 1149 с.
- УЛ** Українська література XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1983. – 694 с.
- Яв** Яворницький Д. Словник української мови. – Катеринослав: Слово, 1919. – Т. I. – 342 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г.Л. Іменниковий словотвір західнополіського говору: Монографія. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім.Лесі Українки, 2004. – 764 с.
2. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
3. Бевзенко С.П. Українські іменникові утворення з суфіксом -ощі // Питання словотвору східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 63-64.
4. Булаховский Л.А. „Слово о полку Игореве” как памятник древнерусского языка // Вибрані праці в п'яти томах. – К.: Наук. думка, 1955. – Т. 3. – С. 441-479.
5. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ: Видавництво „Плай” Прикарпатського університету ім.В.Стефаника, 1995. – 208 с.
6. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматики української мови.- К.: Вища шк., 1980. – 319 с.
7. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української літературної мови // Морфологічна будова сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 74 - 75.
8. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників: Монографія. – Херсон: Айлант, 2001. – С. 202.
9. Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 57-118.
10. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови. – К.: Радянська школа, 1964. – Ч.І. – 234 с.

О ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ, СУДЬБЕ ТЕРМИНА «ИДИОМА» И НЕКОТОРЫХ НЕДОРАЗУМЕНИЯХ В СИСТЕМАТИКЕ НЕДЕЛИМЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ

Бровко А.С., к. филол. н., доцент

Запорожский национальный университет

В этой статье выражается беспокойство чрезмерным наполнением русской фразеологии лишними терминами и в то же время – неоправданным игнорированием нынешней лингвистикой (с подачи В.В.Виноградова; см. 10, 22-24) испытанного столетиями термина «идиома» с его производными. Одновременно предпринимается вторая попытка (обстоятельнее первой – 1957 года) поправить некоторые погрешности в семантико-структурной типологии целостных словосочетаний.

Ключевые слова: фразеология, идиома, семантико-структурная типология, словесный статус, неделимые словосочетания прямого (именного) употребления, неделимые словосочетания переносного (экспрессивно-образного) употребления.

Бровко А.С. ПРО ФРАЗЕОЛОГІЧНУ ТЕРМІНОЛОГІЮ, ДОЛЮ ТЕРМІНА «ІДІОМА» І ДЕЯКІ НЕПОРОЗУМІННЯ В СИСТЕМАТИЦІ НЕПОДІЛЬНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ / Запорізький національний університет, Україна

У цій статті висловлюється непокоєння надмірним наповненням російської фразеології зайвими термінами і в той же час – невинуватим ігноруванням нинішньою лінгвістикою (з подачі В.В.Виноградова; див. 10, 22-24) століттями випробуваного терміна «ідіома» з його похідними. Одночасно робиться друга спроба (більш докладна за першу – 1957 року) поправити деякі погрішності в семантико-структурній типології цілісних словосполучень.

Ключові слова: фразеологія, ідіома, семантико-структурна типологія, словесний статус, неділимі словосполучення прямого (іменного) уживання, неділимі словосполучення переносного (експресивно-образного) уживання.

Brovko A.S. PHRASEOLOGICAL TERMS, DESTINY OF "IDIOM" TERM AND TO SOME MISUNDERSTANDINGS IN THE SYSTEMATIZATION OF SET EXPRESSIONS / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

For paper devoted In this paper there is expressed worry about excessive filling the Russian phraseology with unnecessary terms and in the same time about unjustified ignoring term "idiom" along with its derivatives being well-tried during ages by the modern linguistic (according to V.V.Vinogradov; see 10, 22-24). In parallel, there is made the second attempt (more grounded than the first one, 1957) to correct some errors in semantic – structural typology of integrated expressions.

Key words: phraseology, idiom, semantic – structural typology, set expressions of direct (nominal) application, set expressions of indirect (expressive – descriptive) application.

Ни одна классификация фактов языка и речи не обходится без терминологии. Помимо главного назначения – называть их, особая важность её в том, что в ней, терминологии, как в зеркале отражается весь пройденный путь творческой мысли в определённой области знания – от истока до последнего публично сказанного (написанного) слова.

Это обстоятельство накладывает на автора публикации любого теоретико-практического уровня святую обязанность относиться к терминологии в целом и каждому термину в отдельности уважительно, осторожно и крайне ответственно. Введение в обиход всякой новой терминологической лексемы или же коррекция общепринятой старой должно стать глубоко и всесторонне обдуманной, семь раз отмеренной акцией, потому что уже сегодня впору говорить о переполнении лингвистического лексикона, с одной стороны, чуждой самому естеству термина полисемией, а с другой, – совершенно лишней, усложняющей этот лексикон синонимикой.

К сожалению, обе эти хвори не миновали и фразеологии. Так, например, термин «фраза» проходит по курсу языка через фонетику с фонологией, орфоэпию, фразеологию, синтаксис и даже стилистику с поэтикой, по меньшей мере трижды меняя своё назначение как лингвистическая единица в соответствии с разделами курса, которым служит.

Или взять производный от фразы термин «фразеология». Это и совокупность всех фразеологических оборотов языка, и раздел науки о языке, изучающий фразеологию, и набор характерных приёмов и способов творческого использования средств языка, фразеологии в том числе, присущих целому литературно-публицистическому направлению, определённой социальной группе, а также отдельному автору; например, фразеология романтизма, фразеология советской публицистики, фразеология М.Е.Салтыкова-Щедрина, Леонида Леонова, писем А.П.Чехова.

А вот синонимический ряд, именующий лингвистическую единицу фразеологии: **фразеологическая единица** (доминанта, по мнению О.С.Ахмановой), **автоматизированная фраза**, **автоматизированный**

элемент, идиома, идиоматизм, идиоматическое выражение, идиоматическое словосочетание, композита соположения, лексикализованное словосочетание, неделимое словосочетание, неделимое сочетание слов, неразложимое словосочетание, неразложимое сочетание слов, несобственное сложное слово, связанное словосочетание, несвободное словосочетание, составное речение, стабильное сочетание, устойчивый оборот, устойчивое словосочетание, фразеограмма, фразеологизм, фразеологический оборот, фракционированный знак [1, 503].

Такой поток терминов – 24 (!), и только одного синонимического ряда (!), ошеломит любого преподавателя, не говоря уже о студенте-первокурснике, слушающем данный раздел. А ведь это всего-навсего наименование фразеологической единицы как таковой, без конкретизации её семантико-структурной характеристики. Чего же тогда ждать от всей терминологии раздела?!

Признаёмся, нередко мы сами грешны в искусственно создаваемых терминологических осложнениях, чрезмерно усердствуя там, где в этом нет особой, а ещё хуже, - никакой надобности (к составителям словарей это замечание не относится). Если неоднозначность термина «**фразеология**» в значительной степени объективна (ср. с неоднозначностью слова «**грамматика**»), то наименование семантико-структурных типов фразеологических единиц во многом, если не целиком, зависит от авторов классификации. Так что выход из терминологического лабиринта приходится преподавателю находить пока что самому, как представляется, - путём чёткой, последовательной, критической подачи материала с одновременным экскурсом в историю раздела и его терминологии.

Вспомним, что едва ли не первым упоминанием о фразеологических выражениях в русистике явилось указание М.В.Ломоносова на то, что в создаваемом словаре, помимо прочего, необходимо отразить «русские пословия», «фразы и идиоматизмы» [2, 31].

Прямой намёк на выделение фразеологии в специальный раздел учебного курса языка выразил Ф.И.Буслав, хотя понимание им фразеологии было своеобразным: к ней он относил и отдельные слова, и целые тексты, как например, причитанье русских жён в “Слове о полку Игореве” [3, 223].

Особое внимание следующих учёных стала привлекать конструктивная целостность и неразложимость лексикализованных оборотов речи. Так, Ф.Ф.Фортуатов отметил номинативное сближение “слитных речений” типа *железная дорога, великий пост* со словами, подчеркнув тут же и принципиальное различие между ними, состоящее в том, что каждый компонент подобного сочетания слов “по форме словоизменения является отдельным словом, как часть словосочетания (*железную дорогу, железной дорогой* и т.д.)” [4, 242].

Весьма важным для фразеологии оказался и вывод А.А.Шахматова о тесном взаимодействии лексических и грамматических форм и значений в процессе образования идиом типа *спустя рукава, сломя голову*, смысловая целостность которых ведёт к ослаблению и даже утрате грамматической расчленённости, к морфологическому их превращению. “... в выражении *спустя рукава*, - писал он, - винительный падеж *рукава* по происхождению своему представляется прямым дополнением, зависящим от переходного глагола (спустить), но переход деепричастия в наречие (*спустя* является в функции наречия) имеет следствием невозможность определить *рукава* в данном сочетании как винительный падеж прямого дополнения” [5, 312-313]. И в другом месте: «... деепричастия означают второстепенные сказуемые, но как только утрачивается их предикативная связь с подлежащим, они становятся наречиями: *спустя рукава, повеся нос, сломя голову*» [5, 502]. Всё в этих тезисах-выводах старательно и последовательно продумано, кроме одного, самого главного - с утратой в идиоматическом словосочетании свободной связи некогда самостоятельных лексических единиц в наречие превратилось не только деепричастие, но и фразеологическое выражение в целом, то есть (этимологически) деепричастие + имя существительное *спустя рукава* [6, 97]. К великому сожалению, до сих пор учебные пособия в местах цитирования наречий, особенно в главе о способах образования этого лексико-грамматического разряда слов, иллюстрированием идиом-наречий, как правило, пренебрегают.

Таким образом, ещё Ф.Ф.Фортуатов и А.А.Шахматов наметили два изначальных типа устойчивых словосочетаний: **номинативные**, составные наименования, и **экспрессивно-иносказательные**, метафорические, образующие идиоматику языка. Их уже в советское время поддержали С.И.Абакумов обстоятельной статьёй «Устойчивые сочетания слов» (1936), назвав **единства**, равные слову, сложные наименования (*Чёрное море, сернистый натр*), и **идиомы**, фразеологические выражения, значение которых вытекает не из простой суммы значений составных компонентов, а получает некоторое добавочное смысловое содержание, имеющее в основе художественный образ: *очертя голову, спустя рукава* [7, 58-64], и П.Я.Черных (1956), подтвердив это же примерами из древнерусского языка, - с одной стороны, **лексикализованными словосочетаниями номинативного характера** – *дети боярские*, с другой, - **лексикализованными словосочетаниями экспрессивного характера** – *сести на конь* в смысле “начать войну” [8, 23].

Дальнейшая семантико-структурная классификация фразеологических единиц подвергалась неоднократной коррекции в сторону последующей типологической конкретизации (главным образом –

идиоматических выражений), в первую очередь В.В.Виноградовым. Всего двумя годами позже С.И.Абакумова он назвал **идиому**, сращение слов, функционирующее как одно лексическое целое, в котором составные члены теряют свои лексические значения и становятся лишь морфологическими компонентами сложной лексической единицы, например, *бить баклуши*, и **фразу**, такое составленное из сцепления слов семантическое единство, в котором значение целого не уничтожает лексической раздельности слов-компонентов и не стирает их лексических значений, а, напротив, вырастает из них, как их произведение: *подливать масла в огонь*. Там же В.В.Виноградов сделал очень важный вывод, необходимый для аналитического понимания фразеологизации, то есть процесса превращения словосочетаний со свободной связью компонентов в несвободные, фразеологически замкнутые единицы языка: «В системе современного литературного русского языка, - читаем у него, - слова, по большей части, функционируют не как произвольно и неожиданно сталкиваемые и сцепляемые отдельные компоненты речи, а занимая устойчивые места в традиционных формулах. ... два привычных слова кажутся почти новыми, если они сближены в первый раз или в неожиданном контексте. Таким образом, проблема слова органически сочетается с проблемами идиомы и фразы» [9, 121-122].

Спустя девять лет, В.В.Виноградов задал русистике свои термины – поменял **идиому** на так называемое **фразеологическое сращение**, а **фразу** - на **фразеологическое единство**, причём, совершенно неожиданно отнёс к единствам составные наименования типа *дом отдыха*, *вопросительный знак*, пояснив это тем, что «нет оснований выделять в особый ряд составные термины» и потому «всякий термин, всякое выражение, проникшие в общий язык из научного или технического языка, из специальных, профессиональных диалектов, сохраняются как **единства**» [10, 358-359]. Такое пояснение аргументированным не назовёшь, скорее – *idem per idem*.

Что же касается термина «**идиома**», то В.В.Виноградов употреблял его лишь как синоним собственного термина «**фразеологическое сращение**». Квалифицируя устойчивое словосочетание *держат в ежовых рукавицах*, он, словно приспособливая идиому к своей терминологии, замечает: «Оно идиоматично. Оно является фразеологическим сращением» [10, 348].

Оговоримся, мы не ошиблись в написании последнего цитированного слова через **о**: в то время Виктор Владимирович его подавал в двух графических вариантах – **сращение** и **срощение**. **Идиомами** и в то же время **фразеологическими срощениями** учёный всё в той же статье называет устойчивые словосочетания *собаку съел, ни к селу ни к городу, спустя рукава, через пень колоду, очертя голову, денег куры не клюют, и пошла писать губерния ...* [10, 346-352]. А в оценке роли экспрессивных и образных факторов в образовании фразеологических сращений даже пытается соединить эти два термина в один сложный: «Оторванная от первоначального, породившего её контекста, экспрессивная фраза быстро становится идиоматическим срощением» [10, 350].

Насчёт «быстро» – ещё нужно подумать: ведь не случайно фразеологические сращения – древнейший тип идиом. Вряд ли можно разделить с В.В.Виноградовым и сужение объёма идиом до фразеологических сращений, будто фразеологическим единствам (ср. *намылить шею, поднять голову, опустить руки, развязать язык*) не свойствен тот же главный содержательный признак идиомы – иносказательно-образное восприятие изначально свободного, с прямым значением компонентов, словосочетания. И уж вовсе нельзя принять его тезис, якобы «основным признаком срощения является ... абсолютная невыводимость значения целого из компонентов ... Оно не есть ни произведение, ни сумма семантических элементов» [10, 348]. Как тут не присоединиться к А.Я.Рожанскому, который по этому поводу буквально выкрикнул недоуменно-риторический вопрос – так из каких же других источников выводится это значение, если кроме компонентов ничего не дано?! [11, 25].

Идиомы в лице **фразеологических сращений** и **единств** иносказательно-образны каждым своим компонентом и, следовательно, выражением в целом. **Фразеологические же сочетания** (третий семантико-структурный тип фразеологических единиц, по терминологии В.В.Виноградова) иносказательны только наполовину, то есть одним компонентом, тогда как другой сохраняет прямое значение, с которым и связано общее аналитически выраженное содержание оборота. Поэтому **идиомой**, в полном смысле, **фразеологическое сочетание** не назовёшь, а скорее – **полуидиомой**, что не может претендовать на термин, зато наглядно, зримо студенту для осмысления и лучшего запоминания данного типа. Всмотримся в нижеприведённые семантически соотносительные пары из фразеологических сочетаний и слов:

<i>досада берёт</i>	<i>дрожь берёт</i>	<i>зависть берёт</i>	<i>зло берёт</i>
<i>досадует</i>	<i>дрожит</i>	<i>завидует</i>	<i>злится</i>
<i>сомнение берёт</i>	<i>страх берёт</i>	<i>тоска берёт</i>	<i>ужас берёт</i>
<i>сомневается</i>	<i>страшится</i>	<i>тоскует</i>	<i>ужасается</i>

Не следует однако полагать, будто употребляемый в переносном значении глагол «берёт» – пустое место в таком словосочетании, а значит и в более широком контексте. Близкий по своей семантике словам «овладевает», «охватывает», «переполняет», он вносит заметный оттенок в изображение психо-невро-экспрессивных чувств и настроений человека. А субъектно-предикатная природа этих фразеологических сочетаний (*зло, страх, ужас ... берёт*), современное синтаксическое функционирование их в роли главного члена односоставного безличного предложения добавит к вышесказанному ещё и некий внешний, запредельный человеку, мистический раздражитель-источник обострения этих чувств.

Как видим, считать виноградовскую классификацию фразеологических единиц безоговорочно завершённой представлялось в ту пору преждевременным хотя бы уже потому, что «провести какую-либо чёткую границу между разными типами фразеологических единиц трудно. А зачастую и вовсе невозможно» [12, 82], чего, кстати, не скрывал и сам её автор; но в тот же час нельзя было не признать её общей лингвистической ценности в том, что она дала импульс к дальнейшим творческим размышлениям на эту тему сотням увлечённых фразеологией филологов (См. «Вопросы фразеологии».- Ташкент: издательство «Наука» Узбекской ССР, 1965.- С.150-244).

Семантико-структурная детализация идиомы сама по себе не давала никакого повода и даже намёка на упразднение одноимённого понятия и термина. Но оказавшиеся буквально заполонёнными одной только виноградовской классификацией фразеологических единиц, учебники современного русского языка, словно по указке, замолчали **идиому** и постепенно вытеснили сначала из раздела

фразеологии, а затем и общелингвистического употребления. Одновременно стали в учебниках дышать на ладан и её производные – **идиоматизм, идиоматика, идиоматический**.

Заметно, не без влияния всё той же тенденциозной односторонности, изменилось определение **идиомы** в словарях. Ср. его, например, в толковом словаре под редакцией Д.Н.Ушакова – («Оборот речи, выражение, свойственное какому-н. языку и неперебиваемое дословно на другой язык, напр., ... “бить баклуши”, ... [13, 1134]), и в словаре лингвистических терминов Ж.Марузо – («Форма или оборот, которым пользуется только определённая группа говорящих, причём точного соответствия этому обороту в языке какой-либо другой группы не имеется» [14, 114]) с определениями в 4-томном академическом толковом словаре («Принадлежащий только данному языку, неразложимый оборот речи, значение которого не совпадает со значением составляющих его слов, взятых в отдельности, например, ... *спустя рукава, попасть впросак ...*» [15, 868]) и в словаре лингвистических терминов Д.И.Ганича, И.С.Олейника («Стойкий неподдельный оборот речи, что выражает едине понятия, зміст якого не визначається змістом його складових елементів: *байдики бити ...*» [16, 89]).

С определением **идиомы** второй парой вышеуказанных словарей нельзя согласиться точно так же, как и с виноградовской трактовкой **фразеологического сращения**: **идиоме** неоткуда брать лексический материал для своего содержания, кроме как из впоследствии оказавшейся неоднозначной своей же первоосновы – свободного, семантико-синтаксически разложимого словосочетания. Оно-то и обернулось в одном случае (безвозвратно к первичной семантике) **фразеологическим сращением** (*очертя голову*), а в другом – в зависимости от контекста и обстановки речи фигурирует как свободное словосочетание и несвободное, легко оборачивающееся **фразеологическим единством**: *выносить сор из избы* (в буквальном смысле и в переносном – разглашать неприятности). И в третьем случае оно образует обусловленную целью высказывания аналитическую форму выражения смысла одного своего слова-компонента, то есть – **фразеологическое сочетание**: *зло берёт – злится*.

Работы В.В.Виноградова по фразеологии заметно стимулировали интенсивное творческое изучение семантико-структурной природы фразеологических единиц и возможности их альтернативной типологической классификации. Это в свою очередь повлекло за собой резкое увеличение соответствующего лексикона, а с ним, что в таких случаях подстерегает, появляется неупорядоченность и даже смешение терминов и стоящих за ними теоретических понятий, отсутствие должной системно-обусловленной чёткости в их употреблении, как, например, в одном из пяти названных В.П.Сухотиным «основных типов сочетаний многословного (непарного) образования: 1. Сочетания, включающие устойчивые, неразложимые **единства, идиомы и фразеологизмы** (выделено мной – А.Б.) ...: *работать спустя рукава, сидеть сложа руки, сказать положив руку на сердце, привык плясать под чужую дудку, ему и горюшка мало!* и т.д.» [17, 156].

Б.А.Ларин, как известно, предложил диахронную систематику основных типов русской фразеологии, которая в общем, схемой, напоминает виноградовскую, но терминологическое видение фразеологических типов у него другое: под **фразеологические сращения** он подвёл **идиомы**, под **фразеологические единства** – **метафорические словосочетания**, а **фразеологические сочетания** упразднил как «проходящий, кратковременный эпизод в истории образования идиоматики языка» [18, 223]. В то же время в самостоятельный разряд фразеологизмов учёный выделил **переменные словосочетания**, в сущности, свободные словосочетания, против такого наименования которых он категорически возражал.

Учебники для филологических факультетов Н.М.Шанского, содержащие наиболее полную характеристику русской фразеологии, открыли новую страницу в систематическом изучении добытых и воедино собранных о ней сведений с учётом лингвистической природы и характера отношений составляющих фразеологические обороты компонентов.

Подтвердив три типа фразеологических единиц В.В.Виноградова, Н.М.Шанский прибавил к ним четвёртый – **фразеологические выражения**, превратив таким образом ранее применяемое к любому фразеологическому обороту расхожее наименование в ещё один типологический термин, внутри которого разграничил **фразеологические выражения коммуникативного характера**, оформленные как предложения, и **фразеологические выражения номинативного характера**, оформленные как словосочетания [19, 44-45].

Кстати говоря, автор этих строк ещё в 1957 г. [6, 91-98] поддержал взгляды С.И.Абакумова-П.Я.Черных на типологическую систематику устойчивых словосочетаний и вопреки необоснованному отнесению В.В.Виноградовым сложных названий к фразеологическим единствам предложил один из двух исходных словосочетательных типов именовать **устойчивыми номинативными словосочетаниями**, т.е. назывательными.

Трудно скрыть беспокойство по поводу того, что всё реже встречаешь в учебной и научной литературе важнейший для осознания специфики фразеологии термин «**идиома**» и производные от него. Особенно – теперь, когда в русистике (и не только в ней) образовался явный перебор лишней фразеологической терминологии, из-за чего расплывается в учебных текстах чёткость и определённости типологической систематики устойчивых словосочетаний, что в свою очередь порождает столь же расплывчатое восприятие студентами этого удивительно интересного, но, к сожалению, искусственно осложнившегося раздела лингвистики.

Сознаёмся, **идиоме** сегодня грозит уход в архаику, за которой не замедлит последовать и полное забвение, какое незаслуженно постигло имён вышеупомянутых профессоров С.И.Абакумова и П.Я.Черных, вклад которых в идиоматику оказался незамеченным не только в исторических обзорах по фразеологии в известных трудах В.В.Виноградова, но даже в его списках литературы по данному разделу. А ведь именно они с разумной подсказки Ф.Ф.Фортунатова и А.А.Шахматова сделали важный первый шаг в семантико-структурной типологизации устойчивых словосочетаний, выделив на манер слов с прямым и переносным значением два основных типа этих словосочетаний: 1) **сложные наименования**, включая составные термины, и 2) образно-экспрессивные, то есть **идиомы**, послужившие В.В.Виноградову материалом для последующей их типологической детализации.

За прошедшие полсотни с лишним лет не прояснился и вопрос о лингвистическом статусе составных компонентов фразеологического сращения как **слов**. Прямого отказа компоненту в названном статусе у В.В.Виноградова как будто и нет, но косвенных намёков на это предостаточно. Так, например, характеризуя сращения, В.В.Виноградов констатирует, что «они немотивированы и непроеизводны. В их значении нет никакой связи, даже потенциальной, со значением их компонентов. Если их составные элементы однозвучны с какими-нибудь самостоятельными, отдельными словами языка, то их соотношение – чисто омонимическое» [10, 345].

Из этих утверждений следует: а) полное отрицание какой бы то ни было, «даже потенциальной», связи общего смысла фразеологического сращения со значением его компонентов, к тому же, объявленных учёным «лишёнными номинативной функции» [10, 347], а если они «однозвучны с какими-нибудь ... словами языка, то их соотношение - чисто омонимическое» [10, 345]. Спрашивается, почему «с какими-нибудь», а не с определёнными, этимологически соотносительными словами, что легли в основу иносказательно-экспрессивной семантики данного словосочетания ?!...; б) отказ компонентам фразеологического сращения в лингвистическом статусе **слов**, причём, даже без отделения устаревших, не употребляемых ныне самостоятельно в живой речи, как, например, *баклуши*, *впросак*, *зги*, *лясы*, *не чаять*, *тормашками*, от их вполне расхожих ныне фразеологических визави – *бить*, *попасть*, *не видно ни, точить, души, вверх*.

В том, что составные компоненты сращений второго ряда (*бить*, *попасть* ...) являются словами, нет сомнений: их всем известный смысл и независимое от компонентов первого ряда, самостоятельное употребление в современной живой речи говорит само за себя. Компоненты же первого ряда (*баклуши*, *впросак* ...) в силу объективных причин устарели, вышли из употребления и ныне без «напарников» из второго ряда, отдельно от них ни в языке, ни в речи не фигурируют. Но это не значит, что они лишились языкового статуса **слов** ... Иначе и архаизмы с историзмами – не слова?!.. Что же после этого можно говорить о словарных единицах мёртвых языков? Например, латинского, ставшего надёжной основой романских языков и щедро одарившего научный мир, лингвистику в том числе, непреходящей (на века!), бесценной терминологией?

Этак, не признавая устаревшее слово **словом**, легко дойти и до отказа мёртвому языку в лингвистическом статусе **языка** только за то, что не служит ныне средством живого, разговорного

общения людей ... **Слово** – это не просто термин, а и категориальное наименование важнейшей языковой единицы.

В защиту сказанного очень кстати заметить, что второй компонент некоторых сложных синонимов термина **«идиома»** (например, *неделимое словосочетание, устойчивое словосочетание, фразеологическое..., лексикализованное...*) само/й морфемной структурой (**слов/о/сочета/ни/е**) напоминает нам о своей словесной природе и, следовательно, **словесном** статусе.

Наконец, ещё один сопоставительный с полнозначным словом аргумент: если приобретаая переносное, фигурально-экспрессивное значение, помимо исходного, прямого, слово не утрачивает своего категориального статуса **слова**, то и словесному статусу компонентов **идиомы**, образовавших её путём иносказательно-метафорического преломления некогда свободно сочетаемых слов, точно так же не может и не должно это грозить.

Что же касается псевдотермина «компонент», то это всего лишь обобщающее обозначение составной части, доли чего угодно, поэтому лишён собственного имени и возможности служить конкретно-предметным наименованием, тем более термином, да ещё таким, как лексема **«слово»** - первоисточник речи каждого ребёнка, начало восхождения человечества к языку, важнейший материал его нескончаемого совершенства ... Игнорировать **«слово»**, к тому же, в разделе «фразеология» (?!), - значит его недооценивать. А по-настоящему следовало бы задуматься, почему Фердинанд де Соссюр окрестил его как «нечто центральное во всём механизме языка». В избыточной терминами лингвистике **«слово»** давно и по праву заслуживает особого имени – **«экстратермин»**.

Какие же общие выводы напрашиваются из всего сказанного?

1. В отличие от фонетики, морфологии, синтаксиса, которые давно и прочно утвердились в лингвистике и цепко удерживают свою специальную лексику, фразеология не может похвалиться ни чёткой типологической систематикой устойчивых словосочетаний, ни упорядоченной терминологией, которая, с одной стороны, успела переполниться синонимами, а с другой, - легкомысленно отвернуться от веками проверенного коренного термина **«идиома»** и его производных **«идиоматизм», «идиоматика», «идиоматический», «идиоматизация»** – процесс превращения свободного словосочетания в идиому.
2. Любой типологии свойственно иметь историческое начало. В 1936 г. С.И.Абакумовым, а позже на древнерусских примерах, и П.Я.Черных (с подсказки Ф.Ф.Фортунатова и А.А.Шахматова) были названы и приняты лингвистикой два исходных, поэтому основных, типа устойчивых словосочетаний: лексикализованные словосочетания номинативного, назывательного, характера - **сложные наименования**, главным образом с прямым значением составных компонентов (*дети боярские, дворовые люди, Чёрное море, сернистый натр*) и лексикализованные словосочетания с переносным значением, экспрессивно-фигурально-оценочного характера – **идиомы**: *сести на конь* (в смысле «начать войну»), *очертя голову, спустя рукава*. При этом не исключалась последующая детализация каждого основного типа.
3. 10-ью – 11-ью гг. позже, проигнорировав концепцию Абакумова-Черных, более того, обойдя имена этих учёных даже в списке литературы, В.В.Виноградов, лидер советской лингвистики тех лет, словно вопреки предложенной ими концепции, выставил в качестве **«основных»** (подчёркнуто нами – А.Б.) типов фразеологических единиц в русском языке» свои типы – **фразеологические сращения, фразеологические единства и фразеологические сочетания**, которые никак не могут быть признаны «основными», ввиду того что не исходные, а являющиеся разновидностью категориальной языковой единицы – **идиомы**. К тому же, в семантико-структурной характеристике своих фразеологических типов, их соотношении с **идиомой** как обобщающей лексикализованной единицей В.В.Виноградов допустил несколько досадных оплошностей. Перечислим их:
 - а) сузил объём **идиомы** до **фразеологического сращения**, как будто его же **фразеологические единства** (*тянуть лямку, мелко плавать ...*) и **фразеологические сочетания** (*задеть гордость, затронуть интересы ...*) идиоматическими образованиями не являются ...;
 - б) настойчиво утверждал, что общий смысл фразеологических сращений абсолютно, «даже потенциально», не связан с лексическими значениями их компонентов, хотя ничего другого, кроме этих, определённых, слов-компонентов сращения в своём составе не имеют;
 - в) произвольно и бездоказательно отнёс сложные наименования к разряду **фразеологических единств** – этой несомненной разновидности идиом;
 - г) уклоняясь от признания **фразеологических единств и фразеологических сочетаний** разновидностью **идиом**, окончательно «спутал карты» начатой С.И.Абакумовым иерархической семантико-структурной

типологии устойчивых словосочетаний. Одновременно сократил до минимума употребление термина «**идиома**» с весьма прозрачным намерением свести его на нет;

д) всем содержанием работ по фразеологии дал понять, что отказывает составным компонентам фразеологических сращений в лингвистическом статусе **слов**, надеясь на достаточность лексемы «компонент», которая никак не может служить конкретно-предметным термином, поскольку является обобщающим обозначением части, доли чего угодно;

е) неудачно расположил слова в собственном определительном термине-наименовании – «**структурно-семантический**»: в отличие от «**семантико-структурный**» первое словорасположение ориентирует на предпочтение формы перед содержанием, что не соответствует природе языка и законам его развития [ср. оба варианта: 22, 28; 23,30; 24,33 и 6,91];

ж) характеризуя семантико-структурные признаки фразеологических сращений, Виктор Владимирович допустил в своих одинаковых микроконтекстах различных изданий графическое, повлекшее за собой смысловое, расхождение – ср. «Они немотивированы и непроизводны» [10, 345] и «Они не мотивированы и непроизвольны» [22, 22; 23,24; 24,28] – орфография сохранена (А.Б.). Кто виноват – автор или издатели; какому варианту верить, чтобы не ошибиться в оценке двуликого утверждения, лишённого поправки? Слово “непроизводны” выражает концепцию учёного, разделить которую мы не можем, а “непроизвольны” – значит несвободны, в чём нет нималейшего сомнения.

4. И последний вывод. Иерархическая цепочка учёных, внёсших серьёзный вклад в семантико-структурную типологию устойчивых словосочетаний, выстраивается, на наш взгляд, в такой последовательности: от С.И.Абакумова и П.Я.Черных (с подсказки Ф.Ф.Фортунатова и А.А.Шахматова) – к В.В.Виноградову (с учётом отмеченных погрешностей) и от него – к Н.М.Шанскому, за которым стоят многие сотни увлечённых идиоматикой филологов, в том числе преподавателей, особенно остро нуждающихся в гораздо более убедительной и безошибочной системе целостных словосочетаний с разумно просеянной терминологией, в которой достойное место по праву занял бы корневой термин “**идиома**” с производной вышепоименованной “младшей братией” своей.

P.S. У читателя может возникнуть вопрос, не слишком ли поздно взывает автор о помощи несправедливо забытым именам учёных и термину «**идиома**». Отвечу такой справкой.

Первое беспокойство на этот счёт было высказано ещё в 1957 г., при жизни В.В.Виноградова [6, 91-98]. С ним, надо полагать, Виктор Владимирович был знаком, если всего двумя годами позже его способный ученик, впоследствии общепризнанный лексиколог-фразеолог Н.М.Шанский, назвал эту мою статью в одном из первых своих учебных изданий [20, 146-147] в явно мною не заслуженном ряду видных русистов той поры и продолжал упоминать о ней в своих последующих пособиях для университетов и педвузов [19, 149; 25, 264; 26, 265].

Второй раз коснулся судьбы термина “**идиома**” и его производных в 1972 г. на республиканской научной конференции в Полтавском госпединституте [21, 30-32].

Эта публикация, третья, пообстоятельнее предыдущих, полна последней решимости убедить авторов новых учебников не замалчивать вышеуказанных ошибок в разделах по фразеологии, что не на пользу науке: да не утратят своего престижа фигурирующие здесь работы В.В.Виноградова. Скорее наоборот – зная о принципиальных замечаниях в свой адрес, русист №1 50-х – 60-х гг. не стал возражать неизвестному критику из периферийного украинского института, принял доводы молча, как будто предложил заинтересованным лицам самим задуматься над смыслом несостоявшегося ответа, не исключая при этом, однако, в поисках вариантов самого главного из них – **молчания**, за которым (если только это не игнорирование) издавна предполагается благой **знак согласия**.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.- М.:Советская энциклопедия, 1966.
2. Виноградов В.В. Русская наука о русском языке // Учёные записки МГУ. - Вып. 106. - Т.III, кн. 1.
3. Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка.- Л.: Учпедгиз Наркомпроса РСФСР, 1941.
4. Сравнительное языковедение. Лекции орд. проф. Ф.Ф.Фортунатова, читанные в 1897-98 году, литограф. изд.
5. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка, изд. II. – Л.: Учпедгиз Наркомпроса РСФСР, 1941.
6. Бровка А.С. К вопросу о семантико-структурной классификации фразеологических единиц русского языка // Наукові записки. - Т.IV, філологічний збірник.- Запорізьке обласне видавництво, 1957.

7. Абакумов С.И. Устойчивые сочетания слов // Русский язык в школе – 1936 - №1.
8. Черных П.Я. Очерк русской исторической лексикологии.- М.: Изд-во МГУ, 1956.
9. Виноградов В.В. Современный русский язык, вып. 1-й.- М.: Учпедгиз, 1938.
10. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // А.А.Шахматов. Сборник статей и материалов.- М., Л.: Изд-во АН СССР, 1947.
11. Рожанский А.Я. Идиомы и их перевод // Иностранные языки в школе, 1948, №3.
12. Жуков В.П. Соотношение фразеологической единицы и её компонентов со словами свободного употребления // Филологические науки. – 1962. - №3.
13. Толковый словарь русского языка/ Под ред. Д.Н.Ушакова. – Т.1.- М.: Огиз, 1935.
14. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов.- М.: Изд.-во иностранной литературы, 1960.
15. Словарь русского языка: В 4 т. Т. I.- М., 1957.
16. Олійник І.С., Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів.- К.: Вища школа, 1985.
17. Сухотин В.П. Проблема словосочетания в современном русском языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка/ Под ред. В.В.Виноградова.- М.: Учпедгиз, 1950.
18. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии (о систематизации и методах исследования фразеологических материалов) // Учёные записки ЛГУ, №198, филологический факультет, вып. 24. - 1956.
19. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка.- М.: Высшая школа, 1963.
20. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии.- М.: Учпедгиз, 1959.
21. Бровко А.С. Об одном забытом термине в советской фразеологической науке // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези республіканської наукової конференції.- К.: Наукова думка, 1972.
22. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). - М., Л.: Учпедгиз, 1947.
23. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). Издание второе.- М.: Высшая школа, 1972.
24. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). Издание третье, исправленное.- М.: Высшая школа, 1986.
25. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка – М.: Просвещение, 1964.
26. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. Издание второе, исправленное.- М.: Просвещение, 1972.

УДК 81'373.232.1

ПОЛІСЕМАНТИЧНІ ПРИЗВИЩА ПІВНІЧНОЇ ДОНЕЧЧИНИ

Булава Н.Ю., к. філол. н, доцент

Донецький державний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського

Статтю присвячено дослідженню полісемантичних прізвищ північної Донеччини, з'ясовано семантичну специфіку сучасних українських прізвищ зазначеного регіону; здійснено кількісний аналіз полісемантичних прізвищ; виявлено лексико-семантичні групи, відбиті в антропоосновах; виокремлено найчастотніші групи лексики, збережені в основах прізвищ на досліджуваній території.
Ключові слова: прізвище, лексико-семантичний, полісемантичний, антропооснова, аналіз.

Булава Н.Ю. ПОЛИСЕМАНТИЧЕСКИЕ ФАМИЛИИ СЕВЕРНЫХ РАЙОНОВ ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ / Донецкий государственный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского, Украина.

Статья посвящена исследованию полисемантические фамилии северных районов Донецкой области, определена семантическая специфика современных украинских фамилий обозначенного региона; осуществлен количественный анализ полисемантических фамилий; выявлены лексико-семантические

групи, отраженные в антропоосновах; выделены наиболее частотные группы лексики, сохранившиеся в основах фамилий на исследованной территории.

Ключевые слова: фамилия, лексико-семантический, полисемантический, антропооснова, анализ.

Bulava N. Yu. POLYSEMANTIC FAMILY NAMES OF NORTHERN S OF THE DONETSK REGION / Donetsk State University of Economics and Trade named after M. Tugan-Baranovsky, Ukraine.

The article deals with the study of polysemantic family names of northern regions of the Donetsk oblast; there have been defined semantic specific feature of modern Ukrainian family names of the given territory. The author tackles on lexical-semantic groups reflected in anthropostems and the most frequently occurred lexical groups to be traced in surname stems on the territory under study.

Key words: family name, lexical-semantic, polysemantic, anthropostem, analysis.

Українська антропонімічна наука має значні досягнення у вивченні історичної й сучасної антропонімії, зокрема у дослідженні прізвищ, де важливим залишається питання лексико-семантичної класифікації прізвищ (Ю.К. Редько, І.Д. Сухомлин, М.Л. Худаш, П.П.Чучка), їх етимологічний аналіз (А.О. Білецький, О.Я. Добровольська, О.Б. Ткаченко, І.Д. Фаріон, П.П. Чучка). Незважаючи на помітні успіхи, в цій науці й досі існують проблемні аспекти, які вимагають подальших ономастичних студій. Вимагає вдосконалення наявна лексико-семантична класифікація прізвищ, оскільки вона спирається на різні критерії, що передбачає необхідність створення її універсальної моделі, яка б урахувала специфіку цього лексичного класу тощо. Саме тому вивчення цих мовних явищ у широкій науковій перспективі є актуальним й одним із першочергових.

У цьому аспекті вчені-ономасти наголошують на важливості всебічної наукової кваліфікації прізвищевих складників національного антропонімікону. У вітчизняній ономастиці праці, присвячені регіональному дослідженню прізвищ та прізвищевих назв, охоплюють такі українські етнічні території: Закарпаття (П.П. Чучка), Бойківщина (Г.С. Бучко), Лемківщина (С.С. Панцьо), Верхня Наддністрянщина (І.Д. Фаріон), Гуцульщина (Б.Б. Близнюк), північна Тернопільщина (С.В. Шеремета), Правобережне Побужжя (Т.Д. Космакова), Північне Лівобережжя (О.Д. Неділько), Полтавщина (І.Д. Сухомлин), Лубенщина (Л.О. Кравченко), Кіровоградщина (Т.В. Марталого), Опілля (Г.Д. Панчук), Буковина (Л.В. Кракалія), Нижня Наддніпрянщина (І.І. Льченко), Дніпровське Припоріжжя (І.А. Корнієнко) та ін.

Прізвища північної Донеччини досі не були предметом комплексного ономастичного вивчення і тому потребують наукової кваліфікації з огляду на семантичне різнобарв'я збереженої в їх складі лексики. Сучасний антропонімічний матеріал північної Донеччини не був предметом спеціального ономастичного вивчення, тому прізвища зазначеної території необхідно дослідити з погляду збереження у їх складі архаїчної, рідковживаної, а іноді й втраченої лексики. Результати нашого дослідження містять лексико-семантичний аналіз прізвищевих номінацій північної Донеччини, виявляють їх регіональну специфіку, істотно доповнюючи загальну картину антропонімікону східної України, що й зумовлює актуальність обраної теми. Крім того, лінгвістична кваліфікація антропооснов зазначеної місцевості сприяє поглибленому з'ясуванню історичних, соціокультурних та ментальних феноменів цього регіону, відображених у прізвищевих назвах, увиразнюючи актуальність роботи.

Об'єктом нашого дослідження є сучасні українські прізвища північної Донеччини. Метою роботи є ретельний аналіз полісемантичних територіально локалізованих (північні райони Донеччини) сучасних українських прізвищ. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: здійснити кількісний аналіз полісемантичних прізвищ; виявити лексико-семантичні групи, відбиті в антропоосновах; виокремити найчастотніші групи лексики, збережені в основах прізвищ.

У нашій роботі ми досліджуємо основи прізвищ та їх значення, оскільки саме аналіз семантики твірних основ може визначити ресурси, за рахунок яких певна антропонімічна система усталовалася, та тенденції її розвитку, і спираємося на розробки Б.Б. Близнюк, Г.С. Бучко, І.І. Льченко, В.О. Кравченко, Л.О. Кравченко, І.А. Корнієнко, Т.В. Марталого, С.С. Панцьо, Г.Д. Панчук, В.Д. Познанської, Ю.К. Редька, І.Д. Фаріон, П.П. Чучки, С.В. Шеремети та ін. Такий підхід також дає змогу проаналізувати лексеми, які в сучасній мові вийшли з ужитку, але збереглися в антропоосновах. До того ж, саме етимологія прізвища, яка розкриває його основу, в багатьох випадках визначає мотивацію іменування. Це стосується насамперед прізвищ із прозорою внутрішньою формою, у яких “зрозумілі словотвірне членування і словотвірне значення, що зберігає напрям номінації та ознаку, яка закладена в основі назви” [1, с. 15]. В.А. Никонов відзначав: “Етіологія без етимології, що характеризується історичною фонетикою, історичним словотвором, історичною лексикою, – ніщо” [2, с. 15]. Аналіз твірних основ прізвищ, їх національної своєрідності, становить насамперед етнографічний інтерес, визначаючи їх як пам'ятки історії, що відображають специфіку матеріальної та духовної культури народу.

Семантику слів, що перебувають в основі прізвищ, доцільно аналізувати шляхом поділу фактичного матеріалу на лексико-семантичні групи з урахуванням принципу антропонімічної ймовірності [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9], до критеріїв якої, на думку Л.М. Щетиніна, належать:

- 1) логічна співвіднесеність з об'єктивною ситуацією періоду становлення різних груп національної ономастики, відповідність історичній логіці речей;

- 2) аналогія із семантично спорідненими словами;
- 3) ідентичність або спорідненість із засвідченими семантичними й словотвірними типами антропонімів;
- 4) статистична вага певної групи антропонімів й поширеність усіх чи окремих її різновидів;
- 5) відповідність традиційним класифікаціям історичних способів виникнення антропонімів, що склалися в теоретичній ономастиці [10, с. 14].

При цьому також виникає чимало труднощів, пов'язаних з омонімією та полісемією апелятивів, наявних в основі прізвищ. Г.Є. Бучко у випадку багатозначності та омонімічності надає перевагу найбільш типовому або особовому значенню слова [11, с. 39]. Наприклад, основу прізвища *Шишлак* (1) гуля; 2) барашкова шапка [12: IV, с. 497]) можна пояснити або назвою хвороби, або назвою одягу. У цьому випадку правомірно розглядати прізвище в межах другої групи, оскільки назви одягу зустрічаються в основах українських прізвищ набагато частіше, й, відповідно, таке залучення більш імовірне. Уналежнення цього прізвища до того чи іншого лексико-семантичного розряду визначається одним із критеріїв антропонімічної ймовірності, статистичною перевагою певної групи антропонімів й поширеністю всіх чи окремих її різновидів.

Проте таке застосування критерію антропонімічної ймовірності не завжди прийнятне, оскільки основа прізвищ може мати декілька значень, що могли однаковою мірою відповідати потенційним способам виникнення антропоніма. Наприклад, у прізвищі *Сердюк* (1) охорона у гетьмана; 2) сердитий, дратівливий [12: IV, с. 115]) обидва словникові значення апелятивної основи мали однакові можливості для його виникнення, бо і назви військових професій, і назви за рисами характеру надзвичайно поширені в основах українських прізвищ [1; 7; 8]. Вирішити, в якому конкретному значенні вжито ту чи іншу лексему в певному прізвищі, практично неможливо. З огляду на ці труднощі, пов'язані із семантичною класифікацією прізвищ, доцільно виокремлювати й полісемантичні прізвища, аналізуючи всі можливі значення антропооснови.

Використовуючи поділ прізвищ на відономастичні та відапелятивні, також стикаємося з відповідними класифікаційними труднощами [3; 4; 5; 6; 8]. До відіменних прізвищ за такого підходу належать не лише утворення на зразок *Григор*, *Грицюта*, *Гришко*, які безпосередньо походять від імен, але, як зазначає П.П. Чучка, й вторинні та третинні утворення (*Василиха* < *Василь* + *-их-а*, *Гриневич* < *Гринь* + *-евич*, *Стефанишин* < *Стефан* + *-их-а* < *Стефаниха* + *-ин*), які безпосередньо від імен не походять, а виникли від новіших андронімічних та патронімічних прізвищ, мотивованих іменами, проте їх також варто залучати до відіменних прізвищ [8, с. 573]. Чимало дослідників антропонімії стверджують, що в основах сучасних прізвищ збережено слов'янські відапелятивні автохтонні імена, що первісно вживались як імена-прізвища із забобонно-містичною метою (*Бажан*, *Кохан*, *Найда*, *Продан*, *Чума*) [4; 6; 7]. Більшість цих прізвищ мотивовано лексикою апелятивної походження. Оскільки повного реєстру цих імен не зібрано, а чітких принципів розмежування відапелятивних автохтонних імен від вуличних прізвищ відапелятивного походження дотепер не вироблено в слов'янській ономастиці, то такі антропооснови розглядаємо в межах відапелятивних прізвищ. Деякі відтопонімні прізвища, оформлені суфіксами *-овськ-ий*, *-инськ-ий*, *-івськ-ий*, *-ськ-ий*, *-цьк-ий*, також складно відрізнити від звичайних відіменних прізвищ: *Грунський*, *Іваницький*, *Льїнський*, *Романовський*, тому такі антропооснови слід виокремлювати в групу полісемантичних прізвищ [13, с. 190].

Отже, враховуючи специфіку семантики прізвищ, доцільно аналізувати лексичне значення антропооснов, що містять певну лінгвістичну та історичну інформацію. Семантику слів в основі прізвищ слід описувати шляхом поділу фактичного матеріалу на лексико-семантичні групи з урахуванням принципу антропонімічної ймовірності. Спираючись на праці мовознавців, присвячені аналізу лексичної бази прізвищ та семантики їх основ, традиційно прізвищеві основи класифікують у межах двох груп: відономастичні та відапелятивні, кількісні показники яких на матеріалі північної Донеччини становлять відповідно 41,1 % та 53,7 %.

Уналежнення прізвища до тієї чи іншої лексико-семантичної групи не обов'язково є "абсолютним", тому що не завжди можна однозначно визначити допрізвищеву семантику його твірної основи. Ономасти (П.П. Чучка, І.І. Ільченко, В.О. Кравченко та ін.), аналізуючи прізвища спірної мотивації, пропонують ці антропоніми виокремлювати в певну групу, оскільки лексеми, наявні в антропоосновах, багатозначні, а отже, прізвища можуть співвідноситися з декількома лексико-семантичними розрядами [9, с.573]. Цей різновид прізвищ становить 3,5 % від загальної кількості всього фактичного матеріалу. Серед полісемантичних антропооснов розрізняємо три групи прізвищ:

- а) прізвища, які можуть бути витлумачені і як відіменні, і як відтопонімні. Таких прізвищ виявлено 150. Наприклад: *Баський* (8) > від населеного пункту Баси [14, с. 28] або імені Бас [8, с. 141], *Грунський* (14) > від населеного пункту Грунь [14, с. 114] або імені Грунь [15, с. 53], *Іваницький* (13) > від імені Іваник [15, с. 61] або населених пунктів Іваничі, Іваниця, Іваники [14, с.179], *Михайловський* (12) > від імені

Михайло [15, с. 79] або населеного пункту Михайлівка [14, с. 260], *Савицький* (6) > від імені Сава [15, с. 96] або населеного пункту Савичі [14, с. 368];

б) прізвища, які можуть бути витлумачені і як відтопонімні, і як відапелятивні. Таких прізвищ небагато – 22. Наприклад: *Грабовський* (14) > від апелятива граб або населених пунктів Грабівка, Грабів, Грабове [14, с. 109], *Ковалівський* (45) > від апелятива коваль або населених пунктів Ковалі, Ковалево [14, с. 200], *Лиманський* (23) > від апелятива лиман або населеного пункту Лиман [14, с. 228], *Чернецький* (6) > від апелятива чернець або населених пунктів Чернече, Чернецьке [14, с. 481];

в) прізвища, які можуть бути витлумачені і як відіменні, і як відапелятивні. Нами таких прізвищ зафіксовано 228. Наприклад: *Буць* (3) > від імені Буц > Будиславъ [19, с. 161] чи апелятива буць “хліб, що не вдався” [12: I, с. 118], *Калина* (4) > від імені Калина [15, с. 66] або апелятива калина, *Киснко* (2) > від імені Кий [8, с. 204] або апелятива кий “частина тонкого стовбура, очищеного від пагонів, палиця для гри в більярд” [12: II, с. 430], *Кос* (4) > від імені Косик > Константин [15, с. 69] або апелятива кос “садові півники”, “чорний дрізд” [12: III, с. 47], *Руско* > Русимиръ [19, с. 80] чи від прикметника руський “український” [12: IV, с. 88], *Страшко* (7) > від імені Страхомиръ [19, с. 166] чи апелятива страшко “боязуз”, “страшно” [12: IV, с. 214], *Троян* (7) > від імені Троиславъ чи апелятива троян “батько, що має трьох близнят”, “трійка коней”, “танець”, “рослина” [8, с. 296].

В.Д. Познанська відзначає, що в деяких випадках буває складно визначити, яке саме слово вживається в ролі прізвища – особове ім'я чи загальна назва, наприклад, *Калина*, *Король*, *Лев* [13, с. 159]. Дослідник польської антропонімії М. Карась віддає перевагу ономастичній етимології, оскільки це дає можливість залишатися в межах тієї ж лексичної категорії [16, с. 17-31]. На нашу думку, такі прізвища можна тлумачити подвійно, а припускати пріоритет ономастичної чи апелятивної етимології можна лише у випадках точного встановлення походження прізвища.

Ускладнювати етимологізацію полісемантичних прізвищ може полісемія або омонімія апелятивних основ прізвищ. Ці апелятиви мають по декілька значень, що могли послугувати для творення антропоніма. У наведених нижче прізвищах складно визначити, яке саме значення апелятива послугувало ознакою номінації людини: *Бабич* (24) – бабич 1) баба; 2) бабій [12: I, с. 4]; 3) син баби повитухи [8, с. 137], *Бурда* (2) – бурда 1) каламутна, несмачна рідка страва або напій [17: I, с. 257]; 2) здирок; 3) рід ігри у хлопчиків” [12: I, с. 111], *Гладун* (3) – гладун 1) повна людина; 2) змія, ящірка [12: I, с. 287], *Железняк* (18) – залізняк 1) ливарник [17: II, с. 221]; 2) торговець товаром, зброєю” [12: II, с. 598], *Житник* (18) – 1) жук; 2) людина, селянин [12: I, с. 486], *Зіва* (1) – зіва 1) рот; 2) зябра [12: II, с. 152], *Кисляк* (21) – 1) кислий хліб; 2) кисле молоко [12: II, с. 240], *Коба* (24) – коба 1) капюшон у верхньому одязі; 2) вид риби [12: II, с. 258], *Копитко* (1) – копит 1) копито; 2) рослина [12: II, с. 281], *Кучма* (21) – 1) міхова шапка; 2) скуйовджена голова [12: II, с. 335], *Личман* (9) – личман 1) старший пастух, пастух овець; 2) жетон, велика металева прикраса, яку носять жінки на шиї [12: II, с. 366], *Скакун* (6) – скакун 1) комаха [12: IV, с. 130]; 2) кінь із високими біговими якостями; 3) той, хто весь час скаче не всидить на місці, пострибун; 4) танцюрист [17: IX, с. 245], *Таранюк* (1) – таран 1) довбня на масло бойні; 2) слід від віспи [12: IV, с. 247], *Швайко* (1) – 1) товсте шило; 2) ковирялка для курильної трубки; 3) рід дитячої гри [12: IV, с. 488].

Складнощі в описі семантики антропонімів пов'язані і з групою прізвищ відіменного походження, коли твірною основою могли послугувати різні імена. Визначення походження й первісного значення багатьох прізвищ, мотивованих зокрема слов'янськими автохтонними іменами, часто ґрунтується на подвійних, а то й потрійних етимологіях [9, с. 578-580; 18, с. 31]. І причина тут не в самих іменах слов'янського походження та прізвищах, мотивованих ними, а в історії формування класу прізвищ в антропонімічній системі. Дуже часто мотиви виникнення прізвищ, які перебувають в основі відповідних прізвищ, для сучасного дослідника переважно втрачені, тому доводиться відновлювати їх, залучаючи наукові праці з мовознавства, історії, етнографії тощо. Про наявність таких імен у складі українських прізвищ переконує вивчення історичних та сучасних антропоніміконів інших слов'янських мов, де ці імена та їх компоненти також виступають як у ролі власних особових імен, так і в основах прізвищ [19, с. 50; 18, с. 31]. Зрештою, в різних діалектних масивах прізвища могли справді виникнути від різних джерел (наприклад, одне від апелятива, інше – від народного варіанта слов'янського автохтонного імені, ще інше – від народного варіанта церковного імені), і лише потім виявилось, що вони збіглися у фонетичному звучанні [20, с. 31].

Із прийняттям християнства в деяких з усічених народних варіантів імен виявилися “двійники”, які утворилися також шляхом усічення церковних імен при їх адаптації до народної мови. До них приєднувалися ті ж суфікси, що й до слов'янських автохтонних імен, відповідно *Берило* < Бериславъ або Балтромій, Балтазар < Бер + суфікс -ило [20, с. 32]; *Галан* < Галомиръ або Галактион < Гал + суфікс ан [20, с. 32]; *Гуц* < Гудиславъ або Гур[ій] < Гу + суфікс -ц [20, с. 32]; *Миркевич* > Мирославъ або Мирон [20, с. 32] < Мир + суфікс -к-о; *Пац* < Патиславъ чи Павло, Ппат [8, с. 259] < Па + суфікс -ц; *Радченко*, *Радко* < Радиславъ, Радивон [19, с. 165] < Рад + суфікс -к-о та ін.

Дослідниця чеської антропонімії Д. Молданова зазначає: “Часто прізвище має кілька різних значень, виникло в кількох місцях, у різних соціальних середовищах, у різні часові періоди. Яке з пояснень походження стосується того чи іншого носія, можуть вирішити лише метрики, вивчення родоводів аж до моменту появи прізвища” [21, с.10].

Нерідко визначенню походження прізвища заважає омонімія: *Голубець* (2) від катойконіма Голубець > Голуби (Мк, Пл, Рв, См) [14, с. 101] або від апелятива голубець [12: I, с. 306], *Ракша* (6) від ойконіми > Ракша (Днц) [14, с. 348] або від апелятива ракша “птах” [12: IV, с. 4]. Проте не завжди відтопонімні прізвища, мотивовані ойконімами північної Донеччини, вказують, що перші носії цих антропонімних найменувань були родом із цього регіону. Прізвища могли виникнути від прізвиस्क, мотивованих назвами інших місцевостей, але які були однойменні чи співзвучні з ойконімами зазначеної території: Бурлуцький (8) (> Бурлуцького, Шахтарський р-н, Днц або Бурлуцьке, Хрк) [14, с. 50], Лиманський (13) (> Лиман, Днц або Лиман, Лг, Од, Хрк) [14, с. 228], Журавський (1) (> Журавка, Красноармійський р-н, Днц або Журавка, Крв, См, Хрк, Чрк) [14, с.153], Шандровський (1) (> Шандрівка, Павлоградський р-н, Днц або Шандра, Кв) [14, с. 491].

Отже, в антропоніміконі північної Донеччини проаналізовані полісемантичні прізвища становлять невелику групу антропонімів (400 прізвищ, або 3,5%), проте вони цікаві з погляду поєднання різних значень твірних основ. Аналіз семантики антропооснов засвідчив, що їх лексичною базою служать характерні для всієї української прізвищевої системи розряди онімної та апелятивної лексики, серед яких найактуальнішими є варіанти слов'янських автохтонних імен та назви предметів, об'єктів, назви флори і фауни, назви людей за внутрішніми та зовнішніми ознаками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко Л.О. Антропонімія Лубенщини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 20 с.
2. Никонов В.А. География фамилий. – М.: Наука, 1988. – 191 с.
3. Близнюк Б.Б. Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1997. – 23 с.
4. Бучко А.Е. Фамилии Бойковщины в период их становления и в наши дни: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1986. – 20 с.
5. Ільченко І.І. Антропонімія Нижньої Наддніпряни в її історичному розвитку (надвеликолузький регіон): Дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2003. – 166 с.
6. Корнієнко І.А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (граматична структура, морфемна структура, лексико-семантична база, походження): Дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2004. – 176 с.
7. Панцьо С.Е. Антропонимия давней Лемковщины: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1985. – 22 с.
8. Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX ст. (з етимологічним словником). – Львів: Літопис, 2001. – 370 с.
9. Чучка П.П. Антропонимия Закарпаття: Дисс. ... д-ра філол. наук. – К., 1969. – 978 с.
10. Щетинин Л.М. Русские имена. (Очерки по донской антропонимике). – Ростов: Изд-во Ростов. ун-та, 1972. – 232 с.
11. Бучко Г.Є. Роль слов'янських відкомполітичних імен у творенні українських прізвищ // Українська пропріальна лексика. – К.: Київ, 2000. – С. 20 – 24.
12. Словарь української мови: В 4 т. / Упоряд. з додатком влас. матеріалу Б.Д. Грінченко. – К., 1907 – 1909.
13. Познанская В.Д. Антропонимия юго-восточной Украины: Дисс. ... канд. філол. наук. – Харьков, 1983. – 197 с.
14. Горпинич В.О. Словник географічних назв України. – К.: Довіра, 2001. – 526 с.
15. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. – К.: Наук. думка, 1996. – 335 с.
16. Karaś M. Antroponimiczny sufiks -ur, -ura w języku polskim // Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. – Т. ССXXIX: Prace językoznawcze. Z. 29. – Kraków, 1970. – S.17 – 31.
17. Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.
18. Никонов В.А. Сербы // Системы личных имен у народов мира. – М.: Наука, 1986. – С. 273 – 274.

19. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 170 с.
20. Осташ Л.Р. Слов'янські автохтонні власні особові імена-композиції в чеських та українських прізвищах // Мовознавство. – 2002. – № 2 – 3. – С.22 – 38.
21. Moldanova D. Naše příjmení. – Praha, 1983. – 256 S.

УДК 811.111:378.147

ПРОЕКТНАЯ МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО НАПРАВЛЕНИЯ НА НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТАХ

Бундас Е.И., преподаватель

Запорожский национальный университет

В данной статье рассматривается проектная методика как педагогическая технология, ориентированная не на интеграцию фактических знаний, а их применение и приобретение новых путем самоорганизации и самообразования учащихся.

Ключевые слова: проектная методика, педагогическая технология, профессиональная компетентность, интерактивные умения, интеграция.

Бундас О.І. ПРОЕКТНА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ НА НЕМОВНИХ ФАКУЛЬТЕТАХ / Запорізький національний університет, Україна.

У цій статті розглядається проектна методика як педагогічна технологія, спрямована не на інтеграцію фактичних знань, а на їх застосування і набуття нових шляхом самоорганізації і самостійного навчання студентів.

Ключові слова: проектна методика, педагогічна технологія, професійна компетентність, інтерактивні вміння, інтеграція.

Bundas E.I. PROJECT METHODS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL ENGLISH LANGUAGE TRAINING AT NON-LINGUISTIC FACULTIES / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is devoted to the Project Methods as a new pedagogical technology, focusing on accumulation and usage of knowledge by means of self-education and self-government of learners.

Key words: project methods, pedagogical technology, integration, professional competence, interactive skills.

Изменение социокультурного контекста иностранного языка, новые требования в отношении уровня владения им обуславливают необходимость качественного изменения преподавания иностранного языка с целью улучшения профессиональной подготовки студентов.

Вопросы совершенствования профессиональной подготовки студентов, место иностранного языка в этом процессе широко обсуждаются современными педагогами и методистами.

В работах по методике преподавания иностранных языков достаточно основательно описан процесс обучения иноязычному общению (Е.И.Пассов, 1991, Г.В.Рогова, 1991, А.А.Леонтьев, 1991, Н.Д.Гальскова, Н.И. Гез, 2004, В.Л.Скалкин, 1983) применение ролевых и деловых игр в обучении иностранным языкам (К.Ливингстоун, 1988), использование проектной методики в обучении иностранным языкам в неязыковом вузе (А.В.Кравченко, 2003, О.О.Смирнова, 1999).

Идея формирования профессиональной компетентности будущих специалистов включает комплексное развитие профессиональных умений и навыков, составляющих профессиональную компетентность современного специалиста.

Профессиональная компетентность специалиста формируется средствами иностранного языка на основе сочетания деятельностного, компетентностного и коммуникативного подходов.

Эффективно развивать и совершенствовать профессиональную компетентность студентов неязыковых факультетов возможно через организацию учебной коммуникативно-проектной деятельности студентов на английском языке как на аудиторных занятиях, так и во время внеаудиторной самостоятельной работы.

Учебная коммуникативно-проектная деятельность на неязыковых факультетах имеет свои особенности, так как является учебной моделью и служит формированию учебных умений; моделью общения на

английском языке и способствует освоению коммуникативных, интерактивных умений; моделью проектной деятельности в профессиональной сфере.

Одним из способов интенсификации учебной деятельности отдельного учащегося, повышающих мотивацию к изучению английского языка и развивающих активность и творчество, является проектная методика.

Проект - это самостоятельно планируемая и реализуемая учащимися работа, в которой речевое общение вплетено в интеллектуально-эмоциональный контекст другой деятельности (ролевой игры, поиск и обработку информации, подготовку сообщений и т.д.)

По мнению большинства лингводидактов, в проектной методике используются все лучшие идеи, выработанные традиционной и современной методикой преподавания английского языка. К ним относятся прежде всего разнообразие, проблемность, учение с удовольствием, эгофактор и многое другое.

Разнообразие как необходимая черта любого хорошего обучения способствует поддержанию интереса к учебе (разнообразие тем, типов текстов), разнообразие форм учебной деятельности (индивидуальная, парная, групповая работа, работа в командах, разнообразие типов упражнений).

Проблемность означает, что студенты используют знания английского языка для выполнения заданий. Проблемы заставляют думать и студенты обучаются думая, мысля. Важно, чтобы студенты обучались с удовольствием, свободно и без принуждения, выполняя задания, оформленные в виде шутки, головоломки, загадки и т.п. Особое значение имеет эгофактор, т.е. возможность говорить о том, о чем студенты думают, о своих планах.

На начальном этапе учащихся знакомят с методом проектов как видом работы. Прежде чем приступить к проектной форме работы, студенты должны овладеть определенными интеллектуальными, творческими и коммуникативными умениями. Это значит, что они должны уметь работать над текстом (выделять главную мысль, осуществлять поиск нужной информации), анализировать информацию, делать обобщения и выводы, уметь работать с разнообразным справочным материалом, уметь вести дискуссию и т.д.

Таким образом, для грамотного использования проектной методики требуется значительная подготовка, создание прочной языковой базы у учащихся.

Каждый проект соотносится с определенной темой устной речи. На этапе тренировки учащиеся усваивают необходимый лексико-грамматический материал в рамках учебной темы. Они должны свободно владеть активной лексикой перед тем как переходить к обсуждению проблемных заданий или выполнять самостоятельно творческий проект.

Методисты выделяют следующие проектные работы:

- 1) краткосрочные (1-2 занятия) – конкретные задачи распределяются по группам учащихся и обсуждаются возможные способы их решения;
- 2) творческие – самостоятельная или работа в командах по исследовательским творческим задачам;
- 3) информационные монопроекты – учащийся собирает определенную информацию по какой-либо проблеме, анализирует, обобщает полученные данные, а затем информирует других участников проекта о полученных сведениях.

Проекты планируются к представлению по окончании работы над темой на этапе творческого осмысления и применения материала. Возьмем, например, тему "Multinational Companies".

На подготовительном этапе студенты, работая в парах, дают определение слову «multinational», подбирают синонимы к нему, знакомятся с необходимыми грамматическими структурами, работают с текстовым материалом по заданной теме, учат ключевые слова и выражения.

На подготовительном этапе студентам можно предложить выполнить работу по подготовке к обсуждению.

Prepare for discussion.

- 1) What are some of the main characteristics of multinational companies?
- 2) Multinational companies have been described as having an organic structure. In what sense is this an appropriate expression for the way they are organized?
- 3) Prepare any figures and calculations and any support materials you may need.

После того как студенты свободно овладеют активной лексикой по теме "Multinational Companies", им можно предложить написать сценарий телевизионных дебатов.

Role Play.

A television broadcasting organization has invited a small group of multinational executives to participate in a discussion.

They are to start by speaking in support of the following debating theme: «Strong restrictions on activities of multinational companies are unnecessary».

A critical studio audience has been assembled to challenge the views of the executives.

A neutral chairman will guide the discussion.

An eminent politician will listen to the debate, sum up at the end, and choose the most effective group – executives or studio audience.

A studio manager will organize the debaters and will have the right to speak when necessary.

Используя предложенный сценарий, студенты могут выполнить различные проектные работы. В качестве примеров можно предложить следующие темы:

1. What are the advantages of working for a large multinational company rather than for an organization which operates in one country only?
2. What kind of reputation does any world-famous multinational company operating in our country enjoy?

Студенты могут самостоятельно придумать темы для своих проектных работ. При использовании проектной методики меняется роль преподавателя. Он выступает как добрый друг и помощник, наставник, координатор, наблюдатель.

Проектная работа характеризуется высокой коммуникативностью, активностью, проявлением творческого подхода к решению поставленных задач. В проекте учащийся выступает как социальное лицо, соотносящее свои личные интересы с общественными и как творческая личность, предлагающая свои новые решения отдельных социально-экономических проблем.

Таким образом, процесс обучения английскому языку студентов неязыковых факультетов с помощью проектной методики разделен на две стадии: предпроектную и проектную и осуществляется путем решения проблемных ситуаций через поэтапную реализацию учебно-профессиональных коммуникативно-проектных заданий на английском языке.

На наш взгляд, проектная методика является одной из эффективных педагогических технологий, направленных на формирование коммуникативной компетенции в англоязычном профессиональном общении студентов неязыковых специальностей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Hutchinson J. Project English. Oxford 1988.
2. Fried – Booth Diana L. Project Work (in Resource Books for Teachers). Ed. by Alan Maley. Oxford 1988.
3. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка.// Иностранные языки в школе 2000 №2, №3.
4. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. - М.:АРКТИ – ГЛОССА, 2000.

УДК 811.111' 373. 613 (=161.2):070

АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Вавіліна С.Г., викладач

Запорізький національний університет

У наданій статті розглядаються новітні запозичення з англійської мови в мову українських ЗМІ.

Робота аналізує причини та шляхи надходження запозичень та особливості їх функціонування.

Ключові слова: запозичення, іношомовна лексика, англійська мова, деривація, геолінгвістика, інтерлінгвістика, інтралінгвістика.

Вавилина С.Г АНГЛИЙСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В ЯЗЫКЕ УКРАИНСКИХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ / Запорожский национальный университет, Украина

В данной статье рассматриваются новейшие заимствования из английского языка в язык украинских СМИ. Работа анализирует причины и пути вхождения заимствований и особенности их функционирования.

Ключевые слова: заимствования, иноязычная лексика, английский язык, деривация, геолінгвістика, інтерлінгвістика, інтралінгвістика.

Vavilina S.G. THE ENGLISH BORROWINGS IN THE UKRAINIAN MASS MEDIA LANGUAGE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article deals with the newest English borrowings in the Ukrainian mass media language. The work analyses the causes and the ways of the borrowings penetrating and peculiarities of their realization.

Key words: borrowings, foreign lexis, English, derivation, geolinguistics, interlinguistics, intralinguistics.

Друга половина ХХ- початок ХХІ сторіччя характеризуються стрімким ростом масової комунікації та нових інформаційних технологій. Динамічний розвиток традиційних ЗМІ – преси, радіо, телебачення, поява та розповсюдження Інтернету призвели до створення єдиного інформаційного простору. Усе це мало вплив на процеси «виробництва» та розповсюдження слова, на особливості мовоспоживання та характер мовних змін. Т.Г. Добросклонська вводить таке поняття, як інфосфера [1,39], що дозволяє за аналогією з атмосферою застосувати для опису інформаційних процесів такі зручні параметри, як прозорість, забрудненість і т.п. Головним структурним компонентом іоносфери є лінгвокультурний простір. Концепція лінгвокультурного простору дозволяє продемонструвати фактичний незбіг територіальних та державних кордонів із кордонами інформаційних сфер впливу. Якщо оцінювати вплив сучасних мас-медіа на хід мовних процесів можна виділити три рівні аналізу:

- 1) геолінгвістичний;
- 2) інтерлінгвістичний;
- 3) інтралінгвістичний.

Розглянемо кожний із цих рівнів. Головною ознакою **геолінгвістичної картини світу** є безперечно домінування англійської мови, у мові ЗМІ - також. Це відбувається завдяки так званому процесу глобалізації. Є така дуже вірна точка зору, що поєднуючи «культуру» та «індустрію», глобалізація є породженням сучасної культурної індустрії. Прикметною особливістю сучасного глобалізованого світу є неможливість провести чітку межу між економічними процесами, з одного боку, та політичними, суспільними і культурними – з іншого. «Справді, ще ніколи в історії людства економічні чинники так не визначали життя суспільства, його політичних перипетій, а також культурної індустрії в цілому, тим паче індивідуальних доль. І навпаки, політика і культура сьогодення стають своєрідною «економікою», де мода – ця квінтесенція шлюбу між культурою та економікою, низьким та високим, матеріальним та духовним, минулим та майбутнім – диктує світові віртуальні та технічні інновації, зміни в ідеології та історії народів, класів, спільнот»[2,18].

Глобалізація світового інформаційного простору сприяла не тільки значному поширенню сфери впливу англійської мови, але й перетворенню його на загальноновизнану мову міжнародного спілкування – lingua franca. Про глобальний вплив англійської мови в сучасному світі чудово написано в книзі відомого англійського лінгвіста Д. Крістала “English as a Global Language”[3]. Вчений відзначає роль засобів масової інформації в розповсюдженні англійської мови і масової культури у національних медіа - ландшафтах. У цьому зв'язку цікавою виявляється концепція мовного імперіалізму, яка вважає домінуючу роль англійської мови в сучасному світі експансією по відношенню до інших країн та народів. На думку французького соціолога П'єра Бурдьє, «символічний імперіалізм» знайшов своє вираження в планетарній новій мові, і поширення цієї глобальної lingua franca «універсалізує окремі прояви історичного неповторного досвіду, змушуючи його не «впізнавати свою унікальність, а поставати в універсальному світлі»[2, с.18]. Ці висновки знаходять зв'язок із відомою в англійській науці концепцією культурного імперіалізму. Термін cultural imperialism використовується для позначення домінуючого впливу тієї чи іншої культури, насамперед культури англійської, американської в сучасному світі. Засоби культурного впливу численні та різні: це ЗМІ, кіно- та відеопродукція, реклама, молодіжна культура і популярна музика. Важливою складовою концепції культурного імперіалізму є медійний, або інформаційний імперіалізм. Він проявляється в нерівноцінності інформаційної взаємодії, коли домінуючий вплив на світовий медійний простір здійснюють країни-лідери. Використання соціально-економічного терміна «імперіалізм» для опису лінгвокультурних процесів не є випадковим, бо підкреслює притаманну цьому терміну агресивність та негативні коннотації. Дійсно, розширення сфери впливу англійської мови у світовому інформаційному просторі посилює його дію на інші мови, що проявляється, зокрема, у великій кількості запозичень.

Інтерлінгвістичний рівень передбачає вивчення механізмів взаємодії мов, зокрема способи запозичення лексичних одиниць та функціонально-стильову стратифікацію запозичень.

Широке розповсюдження англомовних зразків теле- та радіопродукції, копіювання (як ліцензоване, так і піратське) формату (програми, які зроблено на зразок відомих західних передач) та змісту, потужна хвиля англомовних запозичень, імітація комунікаційних стилів радіо- та телемовлення – все це є ознаками сучасних медіа-текстів. Багато українських видань, які розповідають про новини світового кіно, популярної музики, а також події у світі шоу-бізнесу, роблять свої матеріали про життя закордонних зірок, «скачуючи» статті з Інтернет-сайтів популярних англомовних журналів.

Вплив англомовних мас-медіа на рівні мови проявляється в потужній хвилі запозичень англійської лексики. Деякі англомовні запозичення вже настільки міцно ввійшли до української мови, що заміна їх на слова українського походження врят чи можлива. Особливо це стосується тих випадків, коли англійське слово означає відносно нове для нашої дійсності поняття, опис якого засобами української мови вимагає певних лексичних зусиль. Шоу-бізнес привніс у наше життя свої реалії та закони, які вже мали свою назву. Серед таких реалій можна відмітити «промоушн», це поняття містить багато компонентів – пошук та просування нових талантів, їх рекламу та фінансову підтримку і т.п. «Скандал-найкращий *промоушн*.» (Україна молода, №6, 2006). Українська назва англо-американського поняття “public relations” (зв’язки з громадськістю) навряд чи витисне з ужитку англійський термін «паблік релейшенз» (PR) і його дериват «піарник» (спеціаліст по зв’язках із громадськістю).

Іноді значно легше зберегти іноземну назву, ніж перекладати її на українську мову, як, наприклад, досить широко вживане сьогодні слово «майджори» (великі голлівудські компанії, що виробляють власну кінопродукцію і володіють правами на фільми менших виробників): «Є дистриб’ютори, які не працюють безпосередньо з *майджорами*.» (Дзеркало тижня, №4, 2007).

Або, наприклад, слово “ombudsman” (представник по правах людини). Це слово скандинавського походження широко використовується у сучасній англійській мові для позначення людей, які представляють інтереси і захищають права громадян у різних організаціях, у тому числі в засобах масової інформації. Причому у відповідності до вимог політкоректності омбудсмен замінюється на ombudperson, про що треба пам’ятати представникам ЗМІ, щоб уникати таких помилок, як, наприклад, використання слова омбудсмен щодо правозахисниці Ніни Карпачової.

Одним із найпотужніших джерел поповнення лексичної мови, окрім запозичення лексичних одиниць, є деривація [4, с.22]. У мові сучасних українських газет, журналів та телебачення функціонує багато неологічних одиниць – вторинних номінацій, які з’явилися в процесі деривації.

Особливою продуктивністю в мові сучасних українських ЗМІ відзначається суфіксація. Для іменників це додавання суфіксів –ник, –іст(-ист), –ець, –ик: *комп’ютерник, мережевик, інформаційник, монополіст* тощо. Напр., «Фахові рекламисти використовують таке визначення як «припустима брехня» (Політика і культура, №2, 2002). Цікаво, що для утворення нових слів використовується запозичений з англійської суфікс –інг: «Процес клацання пультом і перегляд кожного каналу по півхвилини називається *«цапінг»*.» (Дзеркало тижня, №1, 2007).

Також продуктивними є суфікси іменників –ізація/-изація, -ація: *комп’ютеризація, модернізація, європеїзація, глобалізація*: «...пальму першості в інтерпретації сучасного світу здобув термін *«глобалізація»*.» (Дзеркало тижня, №4, 2007).

Відсубстантивні іменники середнього роду – назви абстрактних понять і збірних понять формуються за допомогою суфікса –ств(о): *відеокліпмейкерство, спонсорство, піратство, промоутерство, меценатство* та ін.: «Усі знають, що наймоднішою в шоу-бізнесі професією є *відеокліпмейкерство*» (Політика і культура, №24, 2000).

Дієслівні словотвірні новації постають у вигляді інфінітива та часових форм шляхом додавання до запозиченої іменникової твірної основи суфіксів –ува, –ізува або лише закінчення –ти: *презентувати, толерувати, демпінгувати, лобіювати, моніторити* та ін.: «Одному глядачеві не під силу *моніторити* все підряд.» (Дзеркало тижня, №1, 2007).

Прикметникові новації мотивуються іменниковими основами й утворюються за допомогою суфіксів –ськ-, -н-, -ов-: *прем’єр-прем’єрський, промоутер-промоутерський, тендер-тендерний, бізнес-бізнесовий, драйв-драйвовий* та ін. Наприклад: «Це *драйвова* робота!» (День, №8, 2007)

Одним із найактивніших сучасних засобів словотворення є композиція, що призводить до широкого функціонування в мові ЗМІ слів-комполітів. Їх функціонування в мові української преси виправдовують передусім дією закону економії мовної енергії, високою вартістю газетних і журнальних площ, радіо-й телеэфіру. Композити охоплюють різні лексико-семантичні групи: *екшн-сюжет, офіс-центр, секс-шоп, хітч-хакери, шорт-лист, фільм-бестселер, пост-продакшн, реал-проект*. Наприклад: «Бюджет на час *постпродакшену* картини становить близько 700 тисяч.» (Дзеркало тижня, №2, 2007); «*Шорт-лист* номінантів на «Оскар» буде оголошений 25 лютого 2007 року» (День, №1, 2007).

Численними стали утворення з препозитивним незмінним компонентом, які виникли під впливом англійської мови і стосуються сфер, що зазнають найбільшого розвитку й активізації. Йдеться про композити з першими компонентами *бізнес-, медіа-, PR-, євро-, Інтернет-, кібер-, теле-, арт-* та ін.

Бізнес: *бізнес-вумен, бізнес-еліта, бізнес-центр, бізнес-потенціал.*

Медіа: *медіа-атака, медіа-простір, медіа-бізнес, медіа-терор, медіа-клуб, медіа-магнат, медіа-менеджер* тощо.

PR: *PR-агенція, PR-акція, PR-кампанія, PR-реклама, PR-технології, PR-структура, PR-мен* тощо.

Євро: *євроструктура, євроінтеграція, єврокомпанія, євросправа, євроспільнота, євроготель, єврокіно.*

Інтернет: *Інтернет-користувач, Інтернет-журналіст, Інтернет-аукціон, Інтернет-бізнес, Інтернет-залежність, Інтернет-проблеми, Інтернет-магазин, Інтернет-кафе, Інтернет-магнат.*

Кібер: *кіберпростір, кіберзлочинець, кібертероризм, кіберсекс, кібердиво.*

Теле: *телеаналітик, телегурман, теледебати, телеексперт, телезірка, телеіндустрія, телеміло, телепростір, телешоу.*

Арт: *арт-бізнес, арт-менеджер, арт-проект, арт-система, арт-фестиваль, арт-форум, арт-ринок, арт-продукт.*

У мові сучасних ЗМІ спостерігаємо процес розширення значення слова, що є результатом семантичного способу словотворення. Ідеться про набуття словом нового значення при збереженні його семантики. Цікавим щодо цього є вживання лексеми *формат* у сучасних ЗМІ: «...країни-учасниці ГУУАМ хочуть впровадити цей режим у *форматі* п'яти держав» (День, №126, 2002); «...*формат* сімейного каналу» (День, 5 серпня, 2005). «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (К; 2001) фіксує такі значення цього слова: «1. Розмір книги, газети, аркуша, ілюстрації і т.ін.// розм. Розмір кого-, чого-небудь. 2. друк. Довжина і висота полоси набору, довжина рядка [5, с.1328]. Однак у наведених прикладах семантика слова *формат* дещо інша. Тут ідеться про концепцію, сутність певних явищ, їхні характерні ознаки, відповідність певній ситуації: формат відносин, формат публіки, формат новин.

На сторінках періодичних видань нерідко стикаємося зі словосполученнями типу *прозорі кордони, прозорі стосунки, прозорий уряд*. Цей прикметник, що традиційно вживався з іменниками, які позначають фізичну суть - прозоре повітря, прозоре скло, прозора вода, з кінця 90-х років ХХ століття почав активно вживатися для позначення таких абстрактних понять, як політика, бюджет, фінансування, ситуація, політичні структури тощо. Причому процес цей було ініційовано саме в англійськомовному регіоні: спочатку з'явилися "transparent government", «transparent policies», transparent budget», а потім за допомогою масмедіа надані варіанти сполучення перейшли в інші мови, зокрема в українську, де зараз лексема *прозорий* використовується у значенні «неприхований» [5, с.971]. Напр.,: «Це дозволяє йому зробити *прозорими* стосунки з споживачами природного газу» (Політика і культура), № 23, 2002).

Також розширило своє значення під впливом англійської мови слово *ікона*. У «Сучасному тлумачному словнику української мови» ми знаходимо таке значення цього слова: «Живописне зображення Бога, святих, біблійних сюжетів, які є предметами релігійного вшанування, поклоніння» [6, с.283]. В англійській мові "to iconize" має значення "to idolize", а звідси і вживання слова *ікона* в значенні ідол: pop-icon, art-icon, rock-idol. Це ж значення слова *ікона* ми знаходимо і в мові українських ЗМІ: «Вони перетворили її (Барбі) на справжню культурну *ікону*» (День, №8, 2007).

Аналіз мовних процесів на інтерлінгвістичному рівні дозволяє також зробити припущення про те, що існує мода на певні слова та вирази, які розповсюджуються через засоби масової інформації, і саме ЗМІ сприяють розповсюдженню нового, «модного» вживання лексеми. Наприклад, радіо «Свобода» рясно пересипає свої повідомлення слівцями, які мало відомі і так само мало зрозумілі українському широкому загалові: «амбасада» - замість одвічно нашого «посольство», «етер» - замість «ефір», «візія» - замість «бачення».

Якщо говорити про роль мас-медіа на **інтралінгвістичному рівні**, то слід звернути увагу на вплив ЗМІ на функціонування мови в рамках одного лінгвокультурного ареалу. Серед мовних процесів, які знаходяться під впливом мас-медіа слід звернути увагу на такі:

- тенденція до розмиву стильових кордонів;
- розповсюдження норм розмовного стилю в базовому корпусі медіа - мови;
- тиражування помилкового мово вживання (невірний наголос, граматичні помилки, невірне сполучення);
- зниження мовної норми внаслідок використання в мові ЗМІ жаргонізмів та ненормативної лексики.

Тенденція до розмивання стильових кордонів зумовлена високою рухливістю і динамізмом жанрово-типологічної парадигми ЗМІ. Основні типи медіа - текстів - новини, інформаційна аналітика, публіцистика та реклама, знаходячись у постійній взаємодії та часовій і просторовій близькості, природно здійснюють вплив один на одного. Іноді це призводить до появи нових жанрово-стилістичних гібридів, як «інфотейнмент» або «інформеція»[1,52].

Спеціалісти відзначають також зближення форм усної та письмової мов. Регіональні радіостанції, газети та телекомпанії змагаються в оперативності подачі новин, а не в кращій їх формі. Вибір фактів та тем породжує розважальну журналістику, «голлівудизацію новин» (за визначенням Дена Резера із американської Сі-Бі-Ес) [7, 74]. «Інформаційна та офіційна телевізійна мова відчуває великий по силі вплив усно-мовної стихії, відбувається неконтрольоване зміщення книжково-письмових та усно-розмовних мовних особливостей, що сприяє загальному зниженню мовної культури»[1,52].

“Газетно-публіцистичний стиль представляє немала кількість видань, що рясніють орфографічними, стилістичними помилками і часом такими монстрами, які свідчать про брак будь-якого чуття мови в їхніх авторів”[8:25].

Тиражування помилок доповнюється вживанням жаргонізмів та зниженої лексики, причому часто така лексика звучить в інформаційних текстах, які є за визначенням найбільш стійким у стилістичному відношенні жанром.

Названі тенденції характерні не тільки для українського лінгвокультурного ареалу. Аналогічний вплив ЗМІ на протікання мовних процесів відзначають дослідники і у відношенні інших європейських мов. Щодо безпосередньо активного використання в мові ЗМІ запозичень з англійської мови, то воно має отримати нормативну оцінку і критику щодо доцільності їх використання. Як відомо, у багатьох країнах використання іншомовних лексем у рідній мові регулюється державною мовною політикою. У Франції, наприклад, існує закон, згідно з яким за використання іншомовних, у першу чергу, англійських, слів у вуличних вивісках і офіційних документах накладається штраф. В Ізраїлі всі іншомовні надписи на пакунках із продовольчими та промисловими товарами повинні обов'язково супроводжуватися перекладом на іврит.

У висновку слід сказати, що вплив англійської мови на мову українських ЗМІ, зокрема, та на українську мову в цілому (бо роль, яку мас-медіа відіграють сьогодні у динаміці мовного розвитку, є величезною) потребує глибокого та детального вивчення. Цей аналіз має враховувати як лексичні запозичення, що відносно легко виявляються, так і форми прихованого впливу в лексиці, словотворі, синтаксисі та в комунікаційній структурі висловлювань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Добросклонская Т.Г. Роль СМИ в динамике языковых процессов // Вестник МГУ. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация.-2005.-№3.-С.38-53.
2. Репа Андрій. Мода на глобалізацію// Дзеркало тижня. – 2007- №4.-С.18.
3. Crystal D. English as a Global Language. - Cambridge University Press, 1997.
4. Шаповалова Галина. Новотвори в сучасних інформаційно-публіцистичних текстах // Урок української. -2004.- №1.- С.22-27.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440с.
6. Сучасний тлумачний словник української мови / Уклад. і гол. ред.. С.В. Ломакович– Харків; ПП «Торсінг плюс», 2007.- 670 с.
7. Пенчук І.Л. Із досвіду дослідження впливу аудіовізуальних та друкованих ЗМІ на формування молодіжної аудиторії // Вісник ЗДУ.Філологічні науки. – 2002.-№2. – С. 72-74.
8. Клименко Ніна. Новотворення чи мавпування? // Урок української. – 2004. - №10.- С. 23-25.

МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ ПЕРЕНОСІВ В АНГЛОМОВНІЙ ВІЙСЬКОВІЙ НЕТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ

Василенко Д. В., аспірант

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню метафори як механізму утворення англомовних військових жаргонізмів ХХ – початку ХХІ століття. Аналізуються тематичні групи військових жаргонізмів, побудованих на основі метафори, та метафоричні моделі переносів. У статті розкривається роль метафори в поповненні військової субстандартної лексики.

Ключові слова: метафора, метафоричне значення, військова субстандартна лексика, словоутворення, асоціації.

Vasilenko D. V. МЕТАФОРИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ПЕРЕНОСОВ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ВОЕННОЙ НЕТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКЕ / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена изучению метафоры как механизма образования англоязычных военных жаргонизмов ХХ – начала ХХІ века. Анализируются тематические группы военных жаргонизмов, построенных на основе метафоры, и метафорические модели переносов. В статье раскрывается роль метафоры в пополнении военной субстандартной лексики.

Ключевые слова: метафора, метафорическое значение, военная субстандартная лексика, словообразование, ассоциации.

Vasilenko D. V. WAR SLANG-WORDS-METAPHORS IN ENGLISH / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article is devoted to the study of metaphor as a word-building means in the sphere of English war slang of the XXth – the beginning of the XXIst century. Thematic groups of slang-words-metaphors are singled out. The role of metaphor in the growth of modern English war substandard vocabulary is revealed.

Key words: metaphor, metaphorical meaning, war substandard words, word-formation, associations.

Метафора є багатоаспектним явищем. Вона становить предмет вивчення цілого ряду галузей знання та розділів лінгвістики. Інтерес фахівців до проблеми метафори не згасає тому, що вона „пронизує все наше щоденне життя і виявляється не тільки в мові, але і в мисленні і дії. Поняття система, у межах якої думає і діє людина, є метафоричною за своєю суттю” [1, 387] (*тут і далі переклад наш – В. Д.*). Акт метафоричної творчості, як зазначає Н.Арутюнова, „лежить в основі багатьох семантичних процесів – розвитку синонімічних засобів, виникнення нових значень та їх нюансів, створення полісемії, розвитку систем термінології та емоційно-експресивної лексики” [2, 9].

Теорія метафори зазнала значного розвитку в останні десятиріччя ХХ століття. Вона стала розглядатися не як художній прийом або троп, а як засіб номінації, як вербалізований спосіб мислення та спосіб створення мовної картини світу. Мовознавці акцентують увагу на розумінні метафори як форми наукової думки. Сучасні лінгвістичні дослідження [3, 74], [4, 230], [5, 171] дозволили розкрити різні грані такого багатостороннього явища, як метафора, зокрема, було показано, що існує певна специфіка використання метафори в професійній та жаргонній лексиці. Актуальним постає питання про роль метафори у створенні лексики обмеженого вжитку, до якої відноситься військовий лексикон.

Предметом нашого дослідження є метафорична складова військової жаргонної лексики в англійській мові. Мета статті полягає в тому, щоб виявити роль метафори у функціонуванні одного з різновидів військової лексики (військового жаргону) як лексики обмеженого вжитку. Дана мета досягається шляхом встановлення основних джерел та моделей метафоризації в англомовній військовій жаргонній лексиці. Дослідження проводиться на матеріалі військових жаргонізмів-неологізмів ХХ – початку ХХІ століття.

Військовий лексикон займає особливе місце в лексико-семантичній системі мови. З одного боку, це універсальне тематичне поле в словниковому складі будь-якої мови. З іншого боку, це поле одночасно належить до загального прошарку словникового складу і до лексики обмеженого вжитку. У середині цього поля можливо виділити термінологічний клас та лексику нетермінологічного плану (розмовну лексику або просторіччя). В англомовних словниках цей шар лексики позначається терміном „сленг”. У нашій роботі вживається термін „соціальний жаргон”, під яким розуміється „закріплена за певним соціальним середовищем нелітературна емоційно-експресивна лексика” [6, 4].

Військова лексика – явище динамічне. Вона утворює адаптивну систему, яка пристосовується до умов і середовища функціонування. Військовий лексикон безпосередньо пов’язаний із життям усього суспільства. Його склад змінюється в часі і знаходиться під впливом соціальних чинників. Війни ХХ – початку ХХІ століття за участю англо-американських військ призвели до виникнення багатьох реалій, що потребували нових назв та сприяли утворенню нових слів. Загальна лексика є важливим джерелом поповнення складу військового термінологічного і нетермінологічного лексикону.

Семантичний аналіз досліджуваних жаргонізмів-неологізмів ХХ – початку ХХІ століття свідчить про те, що військовий жаргон утворюється головним чином шляхом переосмислення загальноновживаних слів, що належать до таких тематичних груп, як

а) фауна: лексика Першої світової війни - *“fish” – “торпеда”, “camel” – “літак; лексика Другої світової війни - “pig” – “торпедний літак”* (схожість за зовнішнім виглядом чи формою); *“grasshopper” – “американська протипіхотна міна, яка підстрибує вище поверхні землі при активації та розкидає осколки в радіусі 350 футів (107 м)”, “dog” – “піхотинець”* (виникненню назви, можливо, слугував той факт, що життя піхотинця є особливо тяжким у порівнянні з життям солдат інших родів військ), *“owl” – “військова варта / сторожова застава”, “bird” (1952) – “літак або керований снаряд”* (схожість за властивостями і функціями); лексика В’єтнамської війни - *“turtles” – “поповнення”* (така назва зумовлена затриманням у прибутті до місця призначення військовослужбовців), *“caterpillar” - “адміністративний або тиловий конвой на звичайно безпечній дорозі”* (схожість за образом дії);

б) людина: лексика Другої світової війни - *“chatterbox” – “кулемет”*; лексика війни в Перській затоці - *“driver” – “пілот”, “vampire” – “американський снайпер, який вистежує свого супротивника вночі”, “guests” – “іракські в’язні, які знаходилися в Саудівській Аравії, так звані “гості”- відповідно до термінології уряду цієї країни, який не бажав ображати інших мусульман”* (схожість за призначенням, функціями);

в) предмети побуту: лексика Другої світової війни - *“ash can” - “снаряд; бомба; глибинна бомба;* лексика Корейської війни - *“pipe” – “реактивний літак”*; лексика В’єтнамської війни - *“box” – “район баражування винищувачів шириною приблизно п’ять восьмих милі та довжиною дві милі”* (схожість за формою); *“typewriter” – “кулемет; автоматична рушниця”* (схожість за образом дії);

г) продукти харчування, їжа: лексика Першої світової війни - *“egg” – “бомба; міна; глибинна бомба”, “sausage” – “аеростат”, “pancake” – “приземлення парашуванням”* (схожість за формою).

Загальна лексика внаслідок переосмислення переходить до сфери військових жаргонізмів на позначення:

а) військових дій: *“freeze” – “завмирати на місці під час бомбардування”, “buzz” – “пікірувати, літати на поземному / бриючому польоті”*;

б) зброї, боєприпасів: *“fox” – “ракета, випущена з літака”, “frog” – іракська ракета, випущена з землі”*;

в) військовослужбовців: *“tiger” – “пілот, діючий наступово”, “eagle” – “курсант льотного училища”*;

г) військової техніки: *“bus” – “літак”, “wagon” – “літак”, “whale” – “танкер у затоці”*;

д) приладів, обладнання: *“canary” – “протигаз”, “overcoat” – “парашут”*;

е) споруд, укриття, загород: *“nest” – “сховище, бліндаж”, “spiderweb” – “дротяна сітка”*.

Мотивація військових жаргонізмів, утворених на базі загальноновживаної лексики, здійснюється за допомогою образів, на основі яких народжується метафора, яка дає змогу зрозуміти та пояснити багато фактів, що не є очевидними з самого початку, створюючи різні асоціації. Метафора – це різновид вторинної лексичної номінації, що „передбачає „продукування значення” на основі зіставлення за загальною ознакою двох предметів, створення якої гарантовано єдністю всіх сторін практико-перетворювальної діяльності людини, а отже, єдністю процесів, що відбуваються в її свідомості” [7, 115]. Шлях переносу найменування за схожістю ознак понять є практично невичерпним джерелом утворення нових найменувань у нетермінологічній сфері.

З точки зору ступеня продуктивності моделі порівняння, найбільш розповсюдженими є переноси, в основі яких лежать асоціативні зв’язки між основним та допоміжним суб’єктами. За ними йдуть метафори, побудовані на почуттєвому сприйнятті дійсності та на схожості функціональних характеристик основного та допоміжного об’єктів.

Метафорична номінація в англомовній військовій жаргонній лексиці виявляє закономірності, що зумовлюються дією антропоцентризму. Сенсорна взаємодія людини з зовнішнім світом відбивається в метафоричному баченні одних об’єктів дійсності через призму інших. Найбільша кількість метафоричних похідних слів заснована на візуальних характеристиках, таких як (лексичні одиниці належать до періоду війни в Перській затоці):

а) форма: *“killbox” - “прямокутник на екрані радара літака, у якому видно вибух цілі”*;

б) зовнішній вигляд: *“the black hole” – “система підземних приміщень, у яких персонал коаліційних військ визначав цілі”*;

в) розмір: *“giant viper” – “довгий шланг із вибухівкою, що підриває міни, переміщуючись по замінованій території”*;

г) **кольорові або світлові характеристики:** “big red” – “сонце над пустелею”; “chocolate chips” – “камуфляжна форма з шоколадно-коричневими плямами”.

Сенсорний процес слухового сприйняття дійсності також слугує основою формування метафоричних переносів. Наприклад, “splash” – “удар, що завдається по ворожому літаку (можливо почути сплеск, коли літак падає в затоку)”. Основою для порівняння в процесі метафоричної номінації можуть бути функціональні характеристики основного та допоміжного суб’єктів а) кінетичні характеристики: “dance of the whales” – “маневр танкерів у затоці”; б) схожість функцій, що виконуються: “driver” – “пілот”.

Як зазначалося, основна кількість військових метафоричних жаргонізмів будується на асоціативних зв’язках. У даному випадку відбувається процес взаємодії двох систем сприйняття дійсності: фізичної та ідеальної. Окремі метафори є дією психологічного паралелізму. Психологічні паралелі з тим чи іншим об’єктом є вербальними відображеннями невербального мислення. Наприклад, неологізм-жаргонізм “Cadillac” означає “танк М-1 Абрамс”. Ці слова об’єднує значення “великий транспортний засіб”. Метафоричний образ створюється внаслідок перенесення характеристик автомобіля, який вважається ознакою якості та комфорту, на військову техніку. Декодування військових жаргонізмів, побудованих на асоціативних зв’язках, можливо лише завдяки знанням психологічно реальних значень слів. Наприклад, пряме значення лексеми “vampire” дозволяє зробити висновок про наявність пейоративної оцінки в жаргонізмі “vampire”, який набуває нового значення - “снайпер”. Слово “vampire” має негативну коннотацію і трактується як “an evil spirit” – “злий дух”.

Слід зазначити, що сучасні лінгвістичні дослідження роблять акцент на концептуальні (когнітивні) метафори, під якими мовознавці розуміють перенесення інформації з однієї концептуальної сфери знань, що містить у собі інформацію про явище, подію, яка використовується на позначення предмета чи явища, в іншу сферу знань. Семантичний аналіз метафор свідчить про те, що вони функціонують як когнітивні процеси, завдяки яким людина поглиблює своє уявлення про світ і створює нові гіпотези. В англійській мові існують такі концептуальні метафоричні схеми, пов’язані з поняттям війна, як:

„війна” – „суперечка, змагання”; „війна” – „ризикована справа, авантюра”; „війна” – „бій”; „війна” – „кровопролиття”.

Отже, концепт „війна” може передаватися такими когнітивними метафорами:

а) **„війна” – „суперечка, змагання”:** “all the way”- “мета офіцера, який прагне зробити військову кар’єру”, “mustang”- “офіцер, який зробив військову кар’єру”, “pull rank” – “використовувати своє становище, ранг”;

б) **„війна” – „ризикована справа, авантюра”:** “Not a problem” – “вираження рішучості виконувати накази”, “people with no lives” – “діючі війська”;

в) **„війна” – „бій”:** “carpet bombing” – “килимове бомбардування”, “furball” – “повітряний бій”;

г) **„війна” – „кровопролиття”:** “bullet-stopper” – “моряк”, “mort themselves out” – “помилково обстріляти свої підрозділи”.

У семантиці військових жаргонізмів інновацій коннотація превалює над денотацією. Такі лексичні одиниці не стільки позначають предмети, поняття або явища, скільки характеризують їх, а також мають значний прагматичний потенціал за рахунок компонентів семантичної структури, які містять експресивні, емоційні та оцінні елементи значення. Отже, військова жаргонна лексика відображає емотивне ставлення до дійсності. Військові жаргонізми-неологізми можливо розподілити на такі групи:

а) **негативно-оцінні:** “mousetrap” – “a submarine” (завдяки її важкій атмосфері) – “підводний човен”, “chamber pot” – “a steel helmet” (шолом в минулому порівнювався з нічним горщиком) – “сталевий шолом”, “water rat” – “a sailor” – “моряк”, “hot” – “hostile; radioactive” – “ворожий; радіоактивний”;

б) **позитивно-оцінні:** “bouquet” – “a group or cluster of shells or bombs” – “низка снарядів, бомб”, “hummingbird” – “an artillery shell” – “артилерійський снаряд”, “pineapple” – “a hand grenade” (завдяки тому, що її поверхня нагадує ананас) – “ручна граната”;

в) **нейтрально-оцінні:** “event” – “a nuclear explosion” – “ядерний вибух”, “insert” – “to drop off (їдеться про гелікоптери, що літають низько над землею і скидають військові підрозділи над необхідними позиціями) – “скидати”.

Отже, зміни оцінного компонента змісту словозначення можуть відбуватися шляхом а) пейорації (індукування негативної оцінки), б) меліорації (додавання позитивної оцінки), в) нейтралізації. При цьому процес пейорації є найбільш продуктивним у військовій жаргонній лексиці.

Дослідження семантичного процесу утворення англомовної військової нетермінологічної лексики дозволяє зробити такі висновки:

- склад військової емоційно забарвленої лексики поповнюється, головним чином, завдяки метафоричному переосмисленню слів загальноживаної лексики;
- метафоричний спосіб найменування відіграє значну роль у структуруванні та функціонуванні військової субстандартної лексики;
- домінуючий процес при метафоричному утворенні військових жаргонізмів – антропонімізація;
- найбільш продуктивними є асоціативні переноси, а також переноси, що ґрунтуються на сенсорній взаємодії, і переноси, в основі яких лежать функціональні характеристики;
- метафора в багатьох випадках ґрунтується на відповідностях, а не лише на схожості;
- створюючи військові жаргонізми, метафора виконує емоційно-експресивну функцію. Оцінний компонент змісту військових метафоричних жаргонізмів змінюється, насамперед, шляхом пейорації.

Отримані результати роблять можливим подальші дослідження процесів метафоризації військової нетермінологічної лексики, визначення типів метафор і джерел метафоризації. Актуальним залишається також вивчення когнітивних метафор у сфері військової субстандартної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лакофф Д., Джонсон М. Метафори, котрими ми живем // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-416.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 9.
3. Ивашенко О. В. Когнитивная метафора в формировании абстрактных концептов // Когнитивная семантика: Материалы 2-ой международной школы по когнитивной лингвистике, 11-14 сентября 2000 / Отв. ред. Н. Н. Болдырев; Редкол.: Е. С. Кубрякова и др.: В 2 ч. – Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – С. 74-75.
4. Тропина Н. П. Семантическая деривация: мультипарадигмальное исследование: Монография. – Херсон: Изд. ХГУ, 2003. – 336 с.
5. Кришталь С. М. Метафора як спосіб термінотворення в англійській фінансовій термінології (у зіставленні з українською) // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. праць. – Вип. 4 / Ред. кол. В. Д. Каліущенко та ін. – Донецьк: ДонПУ, 2001. – С. 171-184.
6. Клименко О. Л. Поповнення словникового складу сучасної англійської мови з нелітературних підсистем: Автореф. дис ... канд. філол. наук: 10. 02.04. – Х.: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2000. – 19 с.
7. Балабан О. О. Метафоричне перенесення як універсальний спосіб вторинної номінації (на матеріалі української, російської та англійської мов) // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. ст. – Вип. 6 / Відп. ред. Кочерган М. П. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – С. 114-117.

УДК 821.111 Ж – 31.02(73)

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ ДИЯВОЛА (НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАННЯ РОДЖЕРА ЖЕЛІЗНИ “ЕПІТАЛАМА”)

Василина К.М., к.філол.н., доцент, Більченко А.А., студент

Запорізький національний університет

У статті аналізується специфіка репрезентації образу диявола у творі “Епіталама” маловивченого американського письменника другої половини ХХ століття – Роджера Желязни. Беручи за основу традиційно негативний та романтично-апологетичний підхід у зображенні Люцифера, Р. Желязни пропонує власне, амбівалентне ставлення до категорії зла. Автори дослідження акцентують увагу на тому, що основою для трансформації образу диявола стала характерна для постмодернізму полемічність щодо усталених концепцій.

Ключові слова: біблійні образи, алюзія, образ диявола, постмодернізм, ніцшеанство, категорія зла.

Василина Е.Н., Бильченко А.А. ПОСТМОДЕРНИСТСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ОБРАЗА ДЬЯВОЛА (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА РОДЖЕРА ЖЕЛЯЗНЫ «ЭПИТАЛАМА») / Запорожский национальный университет, Украина

В статье анализируется специфика репрезентации образа дьявола в произведении «Эпиталама» малоизвестного американского писателя второй половины XX века – Роджера Желязны. Взят за основу традиционно негативный и романтично-апологетический подход в изображении Люцифера, Р. Желязны предлагает собственное, амбивалентное отношение к категории зла. Авторы исследования акцентируют внимание на том, что основой для трансформации образа дьявола выступила характерная для постмодернизма полемичность в отношении устойчивых концепций.

Ключевые слова: библейские образы, аллюзия, образ дьявола, постмодернизм, ницшеанство, категория зла.

Vasylyna K.M., Bil'chenko A.A. POSTMODERNISTIC CONCEPTION OF THE IMAGE OF THE DEVIL (IN THE SHORT STORY "EPITHALAMIA" BY ROGER ZELAZNY) / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article deals with the analysis of peculiarities of representing the image of the Devil in "Epithalamia" by Roger Zelazny – an insufficiently known American writer of the 2nd half of the 20th century. The writer takes into account traditionally negative and romanticized positive approaches to depicting Lucifer and suggests his original, ambivalent view of the category of the Evil. The authors of the article stress, that it is characteristically postmodernistic polemic attitude towards settled concepts that laid the basis for transforming the said image.

Key words: biblical images, allusions, image of the Devil, postmodernism, nitzhenian theory, the category of the Evil.

Біблія з давніх-давен розглядалась не лише як джерело християнського знання та моральні критерії, але і як своєрідний художній твір, із якого можна почерпнути сюжети, образи, стиль тощо. Звертаючись до використання алюзій на Біблію, митці намагаються збагатити образність своїх творів, надати їм більшої дидактичності, вагомості та естетичної вартості. Особливого значення біблійні алюзії набувають у творах постмодерністів, які не лише прагнуть віднайти за їхньою допомогою глибинний смисл людського існування, але й вдаються до переосмислення усталених концепцій та принципів, зазіхаючи при цьому навіть на сакральний зміст Книги Книг.

Яскравим прикладом використання біблійних сюжетів та образів у постмодерністській літературі слугує творчість Роджера Желязні, американського прозаїка, одного з провідних авторів наукової фантастики та фентезі США 60-х – 90-х років XX сторіччя. Піднімаючи вічну тему боротьби та взаємодії добра і зла, Р. Желязні широко використовує у своїй творчості біблійні алюзії, які складають основу багатьох його творів, як, наприклад, оповідання "Остання вечеря", "Люцифер-світлоносець", "Епіталама" та ін.

Найбільш розповсюдженим біблійним образом у творах Р. Желязні є образ диявола, який автор дуже часто переосмислює крізь призму постмодерністської іронії. Цей аспект творчості маловивченого письменника поки що не опинявся у фокусі уваги вітчизняних чи зарубіжних науковців. Слід зауважити, що творча спадщина цього сучасного американського письменника, нажаль, представлена лише нечисленними дослідженнями (Д. Буковські, Дж. Харві, Р. Шлобін). Однак, думається, що поетика творів Р. Желязні, яка увібрала в себе провідні риси постмодернізму, є цікавим об'єктом дослідження. Розгляд такої окремої проблеми, як специфіка репрезентації образу диявола, має стати одним з етапів формування цілісної візії естетики Р. Желязні. Отже, головна ціль статті полягає в тому, щоб шляхом аналізу особливостей відтворення образу диявола в короткому оповіданні "Епіталама" наблизитись до розуміння сутності авторських уявлень про категорію зла.

Предметом безпосереднього аналізу було обране оповідання Р. Желязні "Епіталама", в якому автор розповідає історію Люцера, його слуги Бінгерна та Аліси, що насправді є персонажем, запозиченим із творів Люїса Керрола "Аліса в Чарівній Країні" і "Задзеркалля". Після вигнання з небес Люцер і Бінгерн потрапляють у Чарівну Країну, в якій колись побувала Аліса. Скориставшись з того, що Люцер втратив пам'ять, Бінгерн займає його місце, об'явивши Люцера своїм слугою, після чого захоплює владу в Чарівній Країні та ув'язнює колишнього господаря. Задля того, щоб зробити свою владу абсолютною, Бінгерн планує одружитися з Алісою, яка прожила довге та сіре життя в реальному світі, не здогадуючись про те, що саме вона є володаркою чарівного світу. Поки Бінгерн йде до своєї мети, Люцер і Аліса намагаються зруйнувати його загарбницькі плани [1].

Одним із різновидів алюзії є запозичення імен. Ім'я головного героя "Епіталами" – Люцер – є типовим алюзивним іменем, скороченням від "Люцифер" (лат. Lucifer, "ранкова зірка"). У християнській традиції це одне з імен сатани як того, хто безуспішно намагається наслідувати божественне світло. Таке позначення диявола походить від старозавітного пророцтва про загибель Вавилону, де вавилонський цар наділяється рисами язичницького демона Венери, який падає з неба та гине за те, що забажав зійти на небеса та стати рівним Всевишньому. Саме планета Венера була відома як "ранкова зірка", а порівняння диявола з впалою зіркою можна розглядати як метафоричне відображення мотивів його бунту проти Бога і вигнання з небес [2, 84].

Текст “Епіталами” містить багато натяків на “світлу” іпостась диявольської природи Люцера, який, до того ж, вміє легко викликати світло змахом руки. Бінгерн, який видає себе за свого хазяїна Люцера, говорить на свою адресу, що він “как павшая звезда, которую никто не может вернуть на место” [1, 326]. Люцер також називає Бінгерна диявольською зіркою; він розповідає Алісі, що Бінгерн – а насправді він сам – був зірковим духом (знову натяк на “ранкову зірку”), який “пал на землю” [1, 330] під час останнього циклу, до того ж вчинивши метафізичний злочин, за який йому загрожує довічне ув’язнення. Головним злочином диявола був бунт проти Бога, намагання сподобити себе Всевишньому, за що він був вигнаний з Неба на Землю, а потім у пекло, де його душа була “ув’язнена” [3, 412].

Незважаючи на свою диявольську природу, Люцер цілком здатний виступати як позитивний персонаж, до того ж наділений певною “вищою” місією, за словами ангела Юлекі [1]. Він - революціонер, який вкотре тікає з в’язниці, куди його кинув Бінгерн, і організовує таємне товариство, навчає змовників користуватися зброєю. Люцер робить це заради блага мешканців Чарівної країни, їх звільнення від тиранії Бінгерна та прагнення прогресу. Парадоксальність образу Люцера, розбіжності з традиційним баченням ролі диявола, певною мірою зумовлені існуванням різних точок зору на природу та функції диявола, які виникли за час існування християнства.

Неоднозначність у трактовці образу диявола тісно пов’язана зі старозавітним визначенням його як носія світла, “ранкової зірки”, адже в біблійних текстах ці символи використовувались по відношенню до зовсім протилежних сил. Так, у Новому Завіті Христос іменує себе світлою та ранковою зіркою; Іоанн Хреститель також порівнюється з ранковою зіркою, яка передвіщає сонце, тобто Христа [2, 84]. Утім, традиційна релігія відкидає будь-які спроби двоякого трактування образу сатани та намагання віднайти позитивне в його вчинках.

Інша традиція була започаткована провідними письменниками (Д. Мільтон, Дж. Байрон, М. Лермонтов), які намагались “виправдати” бунт диявола проти Бога бажанням свободи, прагненням подальшого розвитку. У творах цих авторів диявол перетворюється на епічного героя з яскраво вираженими позитивними рисами, тобто “романтизується” [3, 414]. Утім, слід зазначити, що концепція сприйняття диявола, заснована на виділенні двох диявольських початків (Люцифер як обожнювання особистої волі та “дух розтління”, гріховна частина, розпад особистості), існувала задовго до цього. У давніх кабалістичних працях стверджується, що Сатана є абстрактним злом, без якого неможливе існування світу, добра. Сатана сприймався як божественне Alter Ego, філософський смисл якого був викривлений теологами [4, 597].

На відміну від “романтизованого” образу Люцера, Бінгерн, його колишній слуга, втілює як зовнішні, так і внутрішні риси диявола в традиційному, негативному сприйнятті. Коли Бінгерн з’являється в домі Аліси, він з ніг до голови вдягнений у шкіру і, до того ж, носить ніж та дробовик. Шкіряний одяг та зброя одразу пробуджують стійку асоціацію з зовнішнім виглядом фашистів як уособлення сучасного прояву вищого зла. Утім, Бінгерн нагадує фашиста не тільки зовнішнім виглядом або німецьким прізвищем, але і стилем поведінки. Опинившись у Чарівній Країні після падіння Люцера, Бінгерн зрозумів, що ніщо не заважає йому стати єдиним правителем. Але його правління виявилось деспотичним. Багато мешканців були ув’язнені в тюрмах або вислані на копальні. Король та Королева були позбавлені влади і жили в страшній бідності, адже Бінгерн залишив їм життя лише для того, щоб вони могли підписати його накази.

За словами Аліси, Бінгерн був її давнім знайомим, “который занимался охотой на людей” [1, 320], що можна розуміти як натяк на полювання диявола за душами людей, яких він спокушає та ставить собі на службу. Поява Бінгерна часто супроводжується блискавкою, що теж є символічною деталлю: падіння диявола супроводжувалось блискавкою, величезним стовпом вогню, який з’єднав небо та землю [5]. Аліса помічає, що Люцер говорить про Бінгерна як про божество, але якщо раніше вона вважала його богом чи, принаймні, напівбогом, поступова зміна зовнішності Бінгерна якнайкраще доводить його диявольську природу. У середньовічному мистецтві зображення сатани складались із таких характерних деталей, як гігантське тіло, у якому поєднувались антропоморфні та анімалістичні риси, три обличчя, шість крил, величезні зуби і т.п. [3, 414] У випадку Бінгерна зміни починаються зі збільшення його зросту, після чого він набуває довгих, щетинистих вух, гострих пазурів, гребня на голові, копит і хвосту.

Утім, показна велич та диявольська сила Бінгерна ставляться під великий сумнів словами Білого Кролика про те, що Бінгерн завжди буде “всего лишь лейб-гвардейцем в небесном сонме” [1, 340]. Бінгерн дійсно пройшов спеціальну підготовку задля того, щоб протистояти легіонам темряви, – це може виступати свідченням того, що він і Люцер насправді були на небесах та слугували добру до свого падіння. Однак різниця між Бінгерном та Люцером стосується не лише зовнішніх факторів, але й мотивів їхніх вчинків, адже окрема мета кожного з них є найточнішим показником істинної величі та значущості цих двох персонажів.

На відміну від Люцера, Бінгерн не несе в собі ані прагнення прогресу, розвитку людства, ані інших позитивних, “романтизованих” рис. Якщо Люцер завжди здавався Алісі вихованим та ввічливим злочинцем, єдиним проступком якого було бажання покінчити з тиранією Бінгерна, сам Бінгерн виявляється доволі дріб’язковим у своїх прагненнях. Неймовірна пихатість, прагнення до влади, знищення та поневолення мешканців Чарівної Країни – основні “здобутки” Бінгерна як правителя. Навіть його “самопожертва”, “щире” бажання допомогти господарю відновити пам’ять, заради якого він нібито приніс у жертву Чарівну Країну, насправді виявляються лише прикриттям його справжніх намірів: зайняти місце Люцера та назавжди заволодіти Чарівною Країною, одружившись з Алісою і зосередивши у своїх руках всю повноту влади.

Знаючи, що Люцер, нехай і без пам’яті, може перешкодити їхньому весіллю, Бінгерн всіляко намагається позбутися свого хазяїна, якнайшвидше відіслати його на копальні або, у крайньому випадку, не дозволити йому бути присутнім на весільній церемонії. Мотиви цієї поспішності та занепокоєння прояснюються самим Бінгерном, коли він радить іншим звернутися до праць Фрідріха Ніцше. На думку німецького філософа, позитивним є лише те, що збільшує в людині почуття влади, прагнення до неї, а щастям виявляється відчуття зростаючої влади [6]. Р. Желязні не даремно дає Чарівній Країні ще одну назву – Балбеснія: саме активне співчуття до слабких та невдах, якими виявляються дивакуваті мешканці Чарівної Країни, є, на думку Ф. Ніцше, гіршим, ніж будь-яка вада [6]. Смерть Бога – одну з провідних тез ніцшеанства – можна трактувати як відхід Люцера від справ, його вимушену амнезію, коли місце законного божества, нехай і темного, займає той, хто є лише слугою богів, - Бінгерн, який приймає на себе всю “божественність” Люцера.

У розмові з Алісою Бінгерн зухвало стверджує, що буде жити вічно, подібно до вічного зла в уособленні сатани, але одразу ж перепитує Люцера про це, ніби сумніваючись у власних словах. Насправді, Бінгерн боїться кінця циклу, який може принести йому смерть. Кінець циклу можна проінтерпретувати як Армагеддон, кінець усіх часів та фінальну перемогу Бога над силами диявола [2, 104]. Ще одна символічна деталь стосується дня, на який було заплановане весілля Аліси і Бінгерна. Це день Усіх Святих, під час якого возноситься хвала Богу та святим. Бінгерн зазначає, що він вжив певних заходів для того, щоб забезпечити “ритуальну заштиту” [1, 327] від цього свята.

Але жодні застережні заходи не змогли запобігти фінальній битві Бінгерна і Люцера, яка остаточно прояснює істинну природу кожного з них. Битва хазяїна і слуги відбувається в каплиці із зображенням пентаграма на підлозі, що є прямим натяком на сатанинську природу дійства. Завдяки бойовій підготовці, отриманій Бінгерном на небесах, той поступово перемагає Люцера, але їхня боротьба закінчується після втручання ангела Юлекі. Врешті-решт, Люцер згадує, що він насправді є “впаолою зіркою” та господарем Бінгерна, але Юлекі відмовляється забрати його назад до небес після його прозріння, як було задумано раніше і як сподівався Бінгерн. Натомість, Юлекі забирає самого Бінгерна, мотивуючи це тим, що робота Бінгерна в цьому світі закінчена, на відміну від Люцера, який повинен навести порядок у Чарівній Країні після руйнівного володарювання його слуги. Юлекі і Бінгерн шепають під удар грому, а Люцер повертає Алісі молодість, і вона дає згоду стати його дружиною та прийняти владу над Чарівним Королівством. Символічність цього епізоду пояснюється тим, що Бінгерн (який завжди керувався лише егоїстичним прагненням до влади), як і сатана в біблійній традиції, був приречений на те, щоб використовувати лише ту силу, якою він був наділений від Бога (у даному випадку, від свого хазяїна Люцера), і врешті-решт, сприяв здійсненню божественного замислу, подібно до Мефістофеля у “Фаусті” Гете, який творив добро, бажаючи зла [3, 413]. Нехай не за власним бажанням, але Бінгерн все ж таки допомагає Люцеру відновити пам’ять і, таким чином, робить можливим весілля Люцера та Аліси, яке знаменує початок нової ери та закінчення темних часів.

Отже, долучаючись до проблеми осмислення категорій добра і зла, Р. Желязні пропонує вельми оригінальну, амбівалентну візію образу диявола шляхом зіставлення і трансформації традиційно негативної та романтизованої точок зору на цей біблійний образ, засвідчуючи характерно постмодерністське полемічне ставлення до вічних образів, концепцій та уявлень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Желязны Р. Игра крови и пыли: Фантастические рассказы.-М.: Эксмо, 2004.-832с.
2. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев.-М.: Советская энциклопедия, 1980.-Т.1.-672с.
3. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т./ Гл. ред. С.А. Токарев.-М.: Советская энциклопедия, 1980.-Т.2.-720с.
4. Блаватская Е.П. Тайная доктрина.-М.: Прогресс-Культура, 1992.-496с.
5. Р. Грейвс. Иудейские мифы // www.witchmirror.ru
6. Ницше Фридрих. Так говорил Заратустра. Книга для всех и никого.-М.: Интербук (Сер. «Страницы мировой философии»), 1990.-301с.

АКТУАЛІЗОВАНА ЛЕКСИКА СУЧАСНОЇ ГАЗЕТИ

Волекжаніна Ю.Г., аспірант

Дніпропетровський національний університет

У статті аналізуються основні шляхи і закономірності відродження лексики, що знаходилася на периферії лексичного складу; розглядаються особливості процесу актуалізації лексичних одиниць у сучасній українській газеті.

Ключові слова: активний, пасивний словник, актуалізація лексики, відродження лексики, розмовні елементи, професіоналізми, конфесійна лексика, суспільно-політична лексика.

Волекжаніна Ю.Г. АКТУАЛИЗИРОВАННАЯ ЛЕКСИКА СОВРЕМЕННОЙ ГАЗЕТЫ / Днепропетровский национальный университет, Украина

В статье анализируются основные пути и закономерности возрождения лексики, находившейся на периферии лексического состава; рассматриваются особенности процесса актуализации лексических единиц в современной украинской газете.

Ключевые слова: активный, пассивный словарь, актуализация лексики, возрождение лексики, разговорные элементы, профессионализмы, конфессиональная лексика, общественно-политическая лексика.

Volekzhanina J. AKTUALIZED LEXICS OF MODERN NEWSPAPER / Dnipropetrovsk National University, Ukraine

The main directions and conformities of lexics' revival, which was located on the periphery of the lexical structure, are analyzed in the article; the peculiarities of the process of actualization of lexical items in modern Ukrainian newspaper are considered.

Key words: active, passive vocabulary, actualization of lexics, lexics' reviving, spoken elements, professionalisms, religious lexics, social and political lexics.

Зміна ідеології та політичних оцінок, економічні перетворення і зміна усталеного способу суспільного життя активізували в українській мові процеси оновлення, очищення і збагачення лексичного складу. Пасивізація “вчорашніх” ідеологем та актуалізація сучасних призвела до інтенсивного руху між активним і пасивним словниками.

Із відходом у небуття деяких понять і реалій минулих часів, відходять у пасив застарілі слова, історизми, що стають рідко вживаними та опиняються на периферії лексичного складу. Втрачають актуальність або повністю зникають деякі денотати політичного, економічного та суспільного життя. Виходять з уживання цілі шари лексики, що позначає реалії та категорії радянської та пострадянської дійсності: *соцмагання, комсомолец, партком, агітбригада, колгоспник, перебудова, прискорення, політбюро, комсорг, н'ятирічка*. Зі сторінок сучасних газет зникли стандартні кліше часів радянської влади: *комуністичне виховання, радянський спосіб життя, голова колгоспу, рішення пленумів партії, застійний період, процеси перебудови* та ін.

Водночас відбувається зворотний процес – актуалізація, відродження лексики, що кілька десятиліть залишалася в пасиві, та активізація слів, які знаходились на периферії лексичного складу. Ці явища охопили всю лексичну підсистему загальнонаціональної мови, але найбільш виразно вони простежуються в мові засобів масової інформації. Зафіксований у мові сучасних мас-медіа матеріал дає змогу дослідити процеси лексико-семантичного оновлення національного лексикону, які відбуваються за рахунок актуалізації наявних мовних засобів.

Це питання висвітлювали у своїх працях такі українські та зарубіжні мовознавці, як Шевельов Ю., Мацько Л., Мазурик Д., Стишов О., Ленець К., Коць Т., Муромцева О., Тараненко О., Какоріна Е., Валгіна Н., Нестерська Л., Єрмакова О.

Метою нашої статті є вивчення як соціальних, так і лінгвістичних чинників та тенденцій розвитку лексичних процесів у мові сучасних українських засобів масової інформації; виявлення актуалізованих лексем, аналіз основних шляхів і закономірностей появи таких мовних одиниць; типологізація актуалізованої лексики медіатексту.

Об'єктом дослідження є корпус актуалізованої лексики у новітній українській газеті. Положення статті ілюструються прикладами з газетних видань “Україна молода” та “Урядовий кур'єр” (надалі в тексті буде позначено відповідно УМ та УК).

Варто відзначити, що для лексичних одиниць, які після тривалої перерви знову входять у широкий вжиток, єдиної спеціальної назви не визначено. Дехто з дослідників називає їх відродженими [1, 72-75], або внутрішніми неологізмами-входженнями [2, 16]; Мацько Л. [3, 17] дає визначення такої лексики як реактивованої або реабілітованої [4, 277], деякі російські мовознавці [5, 22-23] використовують термін реактивована лексика, а сам процес повернення лексики в узус визначають як процес деархаїзації [6,

32]. Проте більшість науковців номінує названу лексику як актуалізовану, що, на наш погляд, найбільш влучно відбиває сутність даного явища.

Поверненню в узус лексики, яка була раніше неуживаною, сприяє установка соціуму щодо відродження частини духовних традицій, культурних цінностей та суспільних реалій, що були втрачені на шляху розвитку історії [6, 67].

Як зазначає Л.Мацько, явище мовного відродження, повернення або реактивація застарілих слів, характеризується активним відродженням питомих українських слів, що давно відомі українській мові [3, 17].

Українські дослідники визначають дві головні причини такого явища: перша - пов'язана з ідентифікуючою функцією слова - це повернення до активного вжитку слів разом із реаліями і поняттями, які ними називаються і які також повернулися із забуття (це найменування соціальної структури дореволюційного часу, адміністративна лексика та лексика освіти, назва соціального статусу людини та інші номінації). Наприклад: "...емітент зобов'язаний видати **акціонерам** сертифікати акцій за умови повної сплати вартості **акцій**" (УК № 251, 31.12.2004); "3 перших днів помаранчевої революції простих людей на площах, а отже й їхні вимоги підтримала незаангажована владою національна **буржуазія**" (УК № 250, 30.12.2004); "До того ж, якщо ти **комерсант**, рано чи пізно доведеться видавати свого багатотиражного "Гаррі Поттера з продовженням", і при цьому "посміхатися, панове, посміхатися"" (УМ № 100, 03.06.2006); "На крісло **градоначальника** претендувало 22 охочих; 37 партій і блок висунули своїх кандидатів до міськради" (УМ № 115, 27.06.2006); "Натомість **фракція** Партії регіонів нібито й не проти приведення суддів КС до присяги ..." (УМ № 115, 27.06.2006); "Усім **міським головам** недовзі надягатимуть відновлений ланцюг **бургомістра** як символ всенародної поваги та відповідальності перед виборцями" (УМ № 137, 29.07.2006); "Кабмін хотів звільнити п'ятьох "помаранчевих" **"губернаторів"**" (УМ № 179, 29.09.2006).

Друга причина зумовлена стилістичною трансформацією лексики - це розширення сфери використання слів, які в радянський період справді були рідковживаними, а нині активізувалися у зв'язку з посиленою увагою суспільства до української історії й мови. Це слова, що у важкий для української нації час виявилися на маргінесі мови [3, 17]. Наприклад: "...влада повинна завжди пам'ятати - **громаді** слід служити вірою і правдою, бо той, хто дав їй у руки **булаву**, може її й забрати" (УК № 182, 29.09.2006); "Земля там аж до магми просякнута **козацькою кров'ю**" (УК № 182, 29.09.2006).

Активізувалися українські слова та вирази - носії української національної ідеї, повернулися до життя лексеми, що були несправедливо вилучені і забуті (*соборність, українство, державність, суверенність*). Сьогодні такі лексеми ми можемо побачити на шпальтах сучасних українських друкованих видань. Наприклад: "Ці порівняння свідчать, яким величним, особливим є для мешканців краю свято Української **державності**" (УК № 160, 30.08.2006); "Тільки десь збереться осередок **українства**, тільки хтось заговорить про потребу вивчення власної історії, її об'єктивного висвітлення, про необхідність розвивати культуру, мову, як одразу ж їх таврують **націоналізмом**" (УМ № 115, 27.06.2006); "Конституція стала доповненням до архетипу, який формували синьо-жовтий прапор, **тризуб** і Державний гімн" (УМ № 115, 27.06.2006); "Урочиста ілюмінація і непретензійність свята вражає справжньою духовною **соборністю** галицького люду (адже до католиків непомітно долучилися і православні, і атеїсти)" (УМ № 202, 01.11.2006).

За роки становлення незалежності України, особливо останнім часом, в українській пресі стають все більш популярними та соціально актуальними лексеми "держава", "державний", "національний", "нація". Стилiстично нейтральне слово "країна" в багатьох випадках замiнюється синонiмiчною лексемою "держава", оскiльки вона надає вищого стилiстичного статусу, додає вiдтiнку величi, могутностi, мiцi. Наприклад: "Україна формувалася як **держава**" (УМ № 115, 27.06.2006); "Мiсцевi ради, отримавши не надто **"державницьке"** наповнення, розпочали небезпечнi iгри у мовний сепаратизм" (УМ № 115, 27.06.2006); "Прем'єр натомiсть постає лише в одній, **"державній"**, iпостасi: на тлi полиць iз товстими фолiантами й державного прапора" (УМ № 217, 22.11.2006); "А це потiм неминуче утруднить їхнiм дiтям шлях до **національної елiти**" (УМ № 115, 27.06.2006); "Його молодь i його пенсiонери, його студенти i таксисти, робiтники i iнтелектуали, селяни i митцi, солдати i вченi стали монолiтним магнiтом, вiд якого завiбрувало **національне життя**" (УМ № 217, 22.11.2006); "Молода Україна тiльки спиналася на ноги, i **нація** радiла кожному кроковi, який пiдтверджував її незалежностi" (УМ № 115, 27.06.2006).

Однiєю з головних причин витiснення питоми української лексики на узбiччя словника, до пасивного фонду, є та, "що в радянський час iснувала загальнодержавна полiтика щодо формування спiльного лексичного фонду в мовах народiв СРСР, тобто активно вживалися запозичення з російської мови – як прямi, так i калькованi, а власне національна самобутня лексика часто переходила до розряду застарiлих або рiдковживаних слiв. Через російську мову, як мову мiжнаціонального спiлкування, вiдбувався процес запозичень з iнших мов" [7, 88]. У зв'язку з цим на запозиченнях позначався вплив російської мови як

мови посередника. Влучну характеристику цим процесам дав академік Ю.Шевельов: “У політиці, скерованій на обмеження, а далі й викорінення мов підлеглих національностей у багатонаціональній державі, нема нічого нового. Класичні методи такої політики - вилучення мови з позаприватного вжитку, особливо в школі й освіті, а також вимішування населення. Наслідком такої політики завжди буває зниження або й підриг суспільного престижу підлеглої мови, - свідомо або як неминучий побічний результат. Радянська система в цьому не сказала нового слова. Але її інноваційним винаходом є втручання у внутрішню структуру підлеглої мови засобом систематичних упроваджень одних мовних елементів і заборони інших. Так у підлеглу мову впроваджуються елементи панівної мови, і відсуваються, а далі й усуваються елементи відмінні” [8, 66].

Частина такої власне української лексики з часом справді старіла для мовного сприйняття сучасних українців, та через появу життєздатніших варіантів так і залишається в пасиві. Але інша частина, зокрема історизми, що позначають реалії і поняття, - повертаються в суспільне життя, відроджуються в пам'яті народу та вводяться в мовну систему спочатку через засоби масової інформації, публіцистику, офіційно-ділову мову [9, 45-46]. До таких відроджених та актуалізованих лексем належать такі, що були в українській мові ще в дорадянський час: *віче, часопис, фундація, маніфест, оберіг, меценат* та ін. Наприклад: “Цьогорічною програмою було передбачено найдемократичніше та справді народне *віче* за всю історію *козацьких* вишанувань, на якому слово могли отримати всі, хто цього бажає ...” (УМ № 115, 27.06.2006); “Нова програма має стати ідейним *маніфестом* розвитку підприємництва, вирішенням всіх проблем, починаючи з економіки і закінчуючи гуманітарною сферою” (УК № 228, 30.11.2005); “Серед безлічі організацій, які заявляють про свої *меценатські* наміри, майже зовсім немає тих, які надають реальну допомогу” (УК № 251, 31.12.2004); “... в чергових числах *часопису* читачі у Польщі та в еміграції могли ознайомитися з творами найвидатніших польських та європейських письменників, політологів, істориків, філософів тощо” (УМ № 218, 23.11.2006).

На думку О.Стишова, головна ознака актуалізованої лексики – це перехід лексичних одиниць із периферії до ядра словникового складу завдяки функціональній активності передусім у мові друкованих мас-медіа [7, 88]. Дійсно, важливі події суспільно-політичного життя миттєво віддзеркалюються й активно аналізуються в пресі. Одним з “найсвіжіших” прикладів такого відродження лексики можна назвати підписання й оприлюднення “Універсалу” - політичного документа, що існував ще за часів українських гетьманів та польських королів у XVII - XVIII ст., потім - в 1918 р., коли був проголошений українською Центральною Радою. Тлумачний словник визначає лексему “Універсал” як історизм, що означає маніфест, декрет, розпорядчий акт; звернення декларативно-програмного характеру [10, 619]. Наприклад: “Під час перебування подружжя Мишковських у Києві Центральна Рада своїм Четвертим *Універсалом* від 22 січня 1918 року проголосила незалежність України і розгорнула розбудову української армії” (УМ № 144, 09.08.2006). Новостворений сучасний варіант 2006 року – “П'ятий Універсал”, “Універсал національної єдності”, також політичний документ декларативно-програмного характеру, що визначає шляхи розвитку країни. Із моменту підписання політичними лідерами цей документ активно обговорюється в засобах масової інформації: “Анатолій Кінах зазначив, що “Наша Україна” наполягає на тому, аби в коаліційному договорі були сформульовані основні положення *Універсалу* про національну єдність” (УК № 185, 04.10.2006); “Не треба намагатися вхопитися за якісь рядки *Універсалу*, який, звичайно, для Партії регіонів нічого не означає” (УМ № 181, 03.10.2006).

Президентські вибори 2004 року відзначилися політичною подією, до якої була прикута увага усієї демократичної світової спільноти, яку сучасні соціологи та політологи вже визначили як історичну, – помаранчевою революцією. Ця подія “оживила” та актуалізувала лексему “революція”, що до останнього часу вживалась у контекстах “Жовтнева революція” (яка відбулася в 1917 р.), “Більшовицька революція”, “комуністична революція”, “науково-технічна революція”, або, як визначено у тлумачних словниках – переворот у якій-небудь галузі, що призводить до докорінного перетворення, удосконалення чого-небудь. Друковані видання сьогодення рясніють висловленнями, у яких названа лексична одиниця має позитивне емоційне забарвлення: “У часи змін молодь завжди веде вперед, і в новітній історії нашої держави молодь теж була рушійною силою *революційних процесів*, демократичних перетворень і змін: починаючи зі знаменитої “революції на граніті” 1990-го й завершуючи *Помаранчевою революцією*” (УМ № 115, 27.06.2006); “Але потім була *Помаранчева революція* – і був той Київ, який став на два місяці європейською столицею демократії” (УМ № 217, 22.11.2006); “Головне – еволюція (чи інволюція) в цих умовах суспільства. Того суспільства, яке зробило *Помаранчеву революцію*, але яке є також і одним з основних завоювань цієї революції” (УМ № 217, 22.11.2006); “Але насамперед тому, що *Помаранчева революція* розбудила в Європі соковренну, - може, приспану, але все одно завжди живу частину її ідентичності, - потребу захисту свободи як вищої цінності буття” (УМ № 217, 22.11.2006). Разом з лексемою “революція” активізувалися й мовні одиниці з нею пов'язані – *революціонер, штурм, пікетування, польові командири, опозиція, майдан, блокування, штаб, намети* та ін. Наприклад: “Багато киян подавали заяви зі своїми адресами, висловлюючи готовність прийняти на ніч *революціонерів* із Майдану” (УМ № 217, 22.11.2006); “Час від часу він ходив до Кабміну, аби морально підтримувати *пікетувальників*” (УМ № 217, 22.11.2006); “*Опозиція* знімає *блокаду* з будинку Кабінету Міністрів”

(УК № 250, 30.12.2004); “*День Свободи хотів би відсвяткувати в Києві, у вузькому товаристві “командирів Майдану”...*” (УМ № 217, 22.11.2006); ““Сьогодні час переосмислити ті два роки і думати, як далі бути тим силам, яким **Майдан** дав перемогу” - резюмує комендант **революційного штабу**” (УМ № 217, 22.11.2006).

У радянську епоху під впливом компартійної пропаганди та агітації, що спритно маніпулювала почуттями трудящої людини, в українській мові (особливо це простежувалося в мові друкованих ЗМІ) дуже поширено використовувались лексеми *совість, ідейність, справедливість, гідність, прапор* та ін. За пострадянський період життя неодноразово різні суспільно-політичні сили спекулювали на поняттях *гуманізм, патріотизм, свобода, незалежність, демократія, націоналізм*, що згодом знецінило їх первісне значення. Ці абстрактні назви знову набувають соціальної активності та актуалізуються, наповнюючись сьогодні новим, переосмисленим змістом, позитивними емоційно-експресивними конотаціями. Наприклад: “*Саме такі знання є надійним підґрунтям місцевого **патріотизму**, який маленькими струмочками поповнює потужне джерело здорового українського **націоналізму**”* (УК № 182, 29.09.2006); “***Прапори** замість спідниць: **патріотизм** чи **зневага**?*” (УМ № 157, 30.08.2006); “*Молода Україна тільки спиналася на ноги, і нація раділа кожному крокові, який підтверджував її **незалежність**”* (УМ № 115, 27.06.2006); “*Проте увечері в понеділок він ще не знав, де святкуватиме День **Свободи**”* (УМ № 217, 22.11.2006); “*Завдяки їм, цим людям, Україна вийшла з принизливого становища держави-жебрака і стала гордою молодю **демократією**”* (УМ № 217, 22.11.2006).

Актуалізована власне українська або давно засвоєна лексика в мові мас-медіа відіграє роль виразних, влучних засобів, що забезпечують образність висловлювання. У семантичному наповненні таких лексем простежуються додаткові конотації жартівливого, іронічного, зневажливого звучання: “*... але зрештою все завершилося тим, що рекомендацію Президентові звільнити **опальних “губернаторів”** так і не відправили*” (УМ № 180, 30.09.2006); “*На 28-річного молодика, який чимчикував у своїх справах вінницькою вулицею, міліціонери патрульно-постової служби не могли не звернути уваги: **нетверда хода** явно вказувала на те, що він устиг добряче **підживитися оковитою**”* (УМ № 144, 09.08.2006); “***Пани** б'ються без важких наслідків для **холопських чубів**”* (УМ № 157, 30.08.2006).

Інтенсивне вживання в мові сучасних ЗМІ названих лексем пояснюється загальною тенденцією до відродження національної ідентичності, відтворення рис власне української мови, а не наслідування російської. Цьому сприяла зміна стану й статусу української мови в кінці ХХ ст. - поч. ХХІ ст. - вона почала більш вільно розвиватися, ставши державною. Як слушно зауважує О.Муромцева, спостерігається “*прагнення відновити, так би мовити, українськість української мови, підкреслити її окремішність від російської...*” [11, 115]. Наприклад: “*Здається, на тій **світлинці**, яку зазнімкували фотографі вранці 28 червня 1996 року біля Верховної Ради, не було нещасливих депутатів*” (УМ № 115, 27.06.2006); “*Тепер така точка є і на **мані** Запорізької області*” (УМ № 100, 03.06.2006); “*Це вдалося підозрілим, і чоловік зайшов на **обійстя**”* (УМ № 202, 01.11.2006).

Одним із найхарактерніших явищ, які спостерігаються в мові сучасної української преси, є дедалі ширше проникнення в неї розмовних елементів та зростання активності їх використання. Розмовні слова, позначаючи те, що за самою своєю природою ясне й доступне почуттям, забезпечують також простоту стилю, допомагають уникнути повторень, збагачують і урізноманітнюють мову газети. Розмовна лексика є, нарешті, важливим засобом створення гумористичного або сатиричного колориту [12, 37]. Наприклад: “*А проголосувати за відставку Олеса Довгого, **подейкують**, готові щонайменше 76 ...*” (УМ № 217, 22.11.2006); “*Після цього на нас кинулися бійці “**Беркута**” і почали **гамселити**”* (УМ № 115, 27.06.2006); “*“Наша Україна” вважає, що урядовці **лізуть** у компетенцію Президента”* (УМ № 179, 29.09.2006); “*І з'ясувалося, що вищезгадана структура ніякими розробками не займалася. Окрім однієї: **схеми**, як елегантніше **поцупити** державні кошти”* (УМ № 144, 09.08.2006).

Сучасні мас-медіа завдяки своїй величезній популярності та активності відіграють велику роль у формуванні мовних смаків і тенденцій розвитку мови. Свобода слова та свобода форм висловлювання в сучасній українській пресі сприяють явній демократизації літературної мови, встановленню і формуванню в ній більш ліберальних норм. Склад нейтральної лексики все більше поповнюється значною кількістю лексем розмовно-зниженого характеру, не тільки фамільярних, а й жаргонних, які втратили вузьку соціальну сферу використання і стали загальноновживаними мовними одиницями (*нарватися, халява, дерибан, наїхати, мочити та ін.*) “*Позика “**на халяву**”*” - заголовок статті про махінації (УМ № 144, 09.08.2006); “*Клуб був центром “**оттяга**” всієї прогресивної мінської молоді”* (УМ № 100, 03.06.2006); “*Богохульниця Мадонна знову **нарвалася на скандал**”* (УМ № 144, 09.08.2006); “*Російські радикали вже зібралися “**мочити**” грузинів”* (УМ № 180, 30.09.2006). Позалітературна лексика привертає до себе увагу відчуттям простоти, жвавості, деякої вільності та розкутості мовлення. Опиняючись на сторінках преси, вона вносить різноманітні відтінки експресії: “*Хмельницьку філію одного з банків **назріли** його ж працівники”* (УМ № 180, 30.09.2006); “*А от голові селищної ради **розчинитися** не світило. За це йому “**світить**” від п'яти до восьми років ув'язнення...*” (УМ № 144, 09.08.2006); “*Відчувалося, що відібрали “**жертв**”, по яких треба “**проїхатися**”*” (УМ № 180, 30.09.2006).

Усе частіше такі лексеми зустрічаються в статтях на важливі суспільно-політичні теми та у відображенні політичних подій: *"ВР Криму НАТОвкла проблем"* - назва статті (УМ № 102, 07.06.2006); *"...не давали сформувати уряд, зупинити "дербан" бюджету поточного року і спокійно сформувати бюджет на наступний рік"* (УМ № 179, 29.09.2006); *"Віктор Федорович, щоправда, дозволив собі жорстко "наїхати" на міністра юстиції Романа Зварича ..."* (УМ № 180, 30.09.2006); *"Старий-новий уряд це тільки "розкачується", а за державу і її бюджет уже страшно"* (УМ № 179, 29.09.2006).

Серед тематичних груп актуалізованої лексики найбільш активно відроджується лексика конфесійного стилю. Ця група актуалізованої лексики виявляється кількісно найбільшою. Власне, в радянські часи відповідний конфесійний стиль в українській мові майже не функціонував. У період здобуття Україною незалежності та демократизації життя, у зв'язку з розбудовою правової держави відбувається поступове відродження релігій і церков, відповідно відродилася значна кількість релігійних слів і термінів - конфесійний стиль посів належне йому місце серед інших функціональних різновидів сучасної української мови [7, 99]. Наприклад: *"Молитвою пом'янули тих, хто не дожив до 15-річчя Незалежності України"* (УК № 160, 30.08.2006); *"Про подію вознесіння Христа розповідає святий апостол Лука в книзі "Дії святих апостолів"* (УМ № 137, 29.07.2006); *"Як з'явився на світ Божий цей проект, відверто сказати ніхто не наважується"* (УМ № 202, 01.11.2006).

Релігійна царина характеризується своєрідними найменуваннями людей, які постійно відвідують церкву і дотримуються певних християнських вимог та канонів: *парафіянин, сповідник, причасник, праведник* та ін. *"Аби реалізувати "цінності Майдану", необхідно змінитись усім парафіянам"* (УМ № 157, 30.08.2006).

Значне місце серед відродженої конфесійної лексики належить назвам духовних санів та звань церковного управління (*понтіфік, патріарх, духівник, монах, богонамісник*); назвам церковних служб та їх складових (*утреня, меса, літургія, всенічна*); назвам постів (*Різдвяний піст, Великий піст*); святих таїнств (*Миропомазання, Соборвання, Причастя*); назвам релігійних книг (*Псалтир, Апостол, Євангеліє*); термінам, що стосуються статусу церкви, назв релігійно-культових понять (*анафема, ієрархія, антихрист, архангел, благодать, богохульство, німб*). Наприклад: *"І навіть батальйон апостолів не виправить країну безбожників ..."* (УМ № 157, 30.08.2006); *"Послух, дисципліна, єдиноначальність, ієрархія, звернення від вищого чину до більш вищого і т.п. - все це споконвічні чесноти монахів"* (УК № 251, 31.12.2004); *"Тарілка супутникової антени над його головою – як кособокий білий німб"* (УМ № 100, 03.06.2006).

Помічено, що в царині церковно-релігійної лексики існує доволі вузьке коло термінів, які вийшли з повсякденного вжитку віруючих, але більша частина мовних одиниць даного семантичного поля повернулася зі сфери лексики вузького вжитку до сфери загальнонародного використання. Активізувався після багатьох років атеїстичних утисків та заборон цілий шар лексики старослов'янського походження, що охоплює царину етнології і вірувань українського народу (*пекло, мученик, прокляття, щедрувати, гріх, люди Божі, пророк, святий, воскреснути, спаситель, роз'яття, паломництво, рай, вітвар, обряд*). Наприклад: *"Усі бажуючі могли подивитися на древні обряди ..."* (УМ № 115, 27.06.2006); *"Маючи у Верховній Раді більшість, їй цілком до снаги спокутувати гріх литвинівського парламенту та розблокувати Конституційний Суд"* (УМ № 115, 27.06.2006); *"Свого часу йшлося й про те, щоб перетворити цей острівець на туристичний рай"* (УМ № 100, 03.06.2006).

Початок століття характеризується активізацією процесу переміщення слів зі сфери обмеженого користування в загальнолітературну область. Паралельно з розмовними, знижено-розмовними та жаргонними елементами сучасна мова газетних видань поповнюється вузькоспеціальними лексичними одиницями – професіоналізмами.

Демократизація суспільства та зумовлені нею зміни в політичному та виробничо-економічному житті країни подають надії на краще майбутнє українців. Розвиток суспільства, соціальна активність, освіченість та більша обізнаність населення сприяли розширенню сфери вживання термінів, що раніше визначались у словниках як вузькоспеціальні, рідковживані. Тому в мові ЗМІ активізувались лексеми *інвестиція, моніторинг, презентація, маркетинг, конверсія, дефолт, тендер, ремісія* та ін. Наприклад: *"Пленарні засідання були присвячені гендерній політиці урядів, мотивації персоналу компаній, ефективній організації маркетингу"* (УК № 251, 31.12.2004); *"Тендерну документацію можна отримати поштою"* (УК № 251, 31.12.2004); *"Ми проводимо постійний моніторинг та вивчення ситуації щодо компанії ..."* (УК № 39, 25.02.2006).

Нині в кожного громадянина України з'явилася можливість вільно оперувати своїм капіталом в певному правовому полі - і він має засвоювати цю лексику. Таким чином, вузько-спеціальна лексика перестала бути секретом спеціалістів, спустилася до звичайних мовців, іноді детермінологізувалася та заповнила щоденну пресу: *дивіденди, депозит, сальдо, трансфер, пай, офшорний, дистриб'ютор*. Наприклад: *"В останні два роки депозити зростали суттєвими темпами, тому що люди почали потроху повертати довіру до банківської системи"* (УК № 251, 31.12.2004); *"І, ясна річ, вже отримала перші як фінансові,*

так і політичні **дивіденди**" (УК № 251, 31.12.2004); "Таким чином брудні фінансові потоки потрапляють в **офшори** або інші країни" (УК № 230, 02.12.2004); "Позитивне **сальдо** зовнішньої торгівлі товарами склало 3,2 млрд дол. США, повідомляє Укрінформ" (УК № 250, 30.12.2004).

Серед масиву актуалізованої лексики в мові сучасних українських ЗМІ численну групу становить суспільно-політична лексика. Її активне функціонування викликане потребами соціуму в оновлених засобах публіцистичної номінації, соціальною важливістю відтворення тих чи інших реалій і понять. У зв'язку з формуванням нових громадських структур, відродженням забутих понять, посад та звань, розширюють сферу використання та частотність вживання такі лексеми, як *департамент, коаліція, плюралізм, опозиціонер, ліві, праві, консенсус, корупція, політреформа*. Наприклад: "Суспільство роз'їдає **корупція, протекціонізм** та взаємна зневага всіх до всіх" (УК № 59, 29.03.2006); "...роль модератора обговорення взяв на себе **департамент** комунікацій влади та громадськості урядового Секретаріату" (УК № 40, 28.02.2006); "Невідомо, чи це так **політреформа** вплинула, вступивши в дію з початком року ..., але доводиться констатувати, що в нас поширюється прикре явище – конституційного **атеїзму**" (УМ № 115, 27.06.2006); "Одним з елементів нової стратегії від УНП є об'єднання **правих та правоцентристських сил**" (УМ № 115, 27.06.2006); "Згодом у розмові з журналістами Мороз запевнив, що його політична сила піде тільки в "демократичну" **коаліцію**, а в іншому випадку перейде в **опозицію**" (УМ № 111, 21.06.2006).

Тенденція до активного входження книжної лексики в літературно-побутове мовлення суспільства простежувалась ще у 80-ті роки, та з подальшим всебічним еволюційним розвитком суспільства це явище поширилось і особливо яскраво простежується в мові газетної публіцистики: "**Люстрація** набирає обертів у Польщі" (УМ № 115, 27.06.2006); "... а от для опозиційно налаштованих мешканців східних країв такі рішення виглядають цілком **легітимними**" (УМ № 115, 27.06.2006); "провести своєрідну **ротацію** кадрів", "**продонгувати** термін перебування на посаді", "**ескалація** насилля в Іраку" (УМ № 180, 30.09.2006). Як зауважує К.Ленець, з поширенням освіти маси оволодівають значним фондом літературної лексики. Окнижнення відбувається в основному за рахунок насичення мови термінами, специфічними словами й зворотами, характерними для писемного стилю [13, 45].

У мові мас-медіа останнього десятиліття простежуються взаємно протилежні явища: з одного боку – "окнижнення" [13, 45] (інтенсивне використання книжної актуалізованої лексики, професійних, специфічних слів і зворотів, термінології), з іншого боку – "демократизація", "орозмовлювання" [14, 9], тобто активне використання розмовної та знижено-розмовної лексики в засобах масової інформації.

Виявляється, що частотність вживання відповідних лексичних одиниць залежить від потреб суспільства в тих чи інших номінаціях, актуальності певних назв, понять і реалій.

У лінгвальній практиці підстилю ЗМІ, як і в сучасній українській літературній мові періоду ХХ ст. - поч ХХІ ст. в цілому, актуальними процесами динаміки лексико-семантичного складу, за визначенням О.Стишова, є 1) актуалізація, відродження значної частини пасивізованого лексикону; 2) переорієнтація частини назв; 3) активізація внутрішньомовних ресурсів [7, 29].

Отже, досліджуваний матеріал засвідчує, що одним зі шляхів оновлення словника української літературної мови останнього десятиліття є процес актуалізації лексики, поверненої з пасивного словника і відродженої для нового життя. Тобто у сучасній українській мові початку ХХІ століття зафіксовано два протилежні процеси: активне пересування великої кількості лексичних одиниць з периферії лексико-семантичної системи (історизми, архаїзми, розмовні, жаргонні елементи, професіоналізми) до її ядра і водночас відсунення на периферію значної частини лексичних елементів (радянзмів, деяких застарілих слів, неологізмів-одноденок та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевельов Ю. У довгій черзі: проблеми реабілітацій // Київ. – 1991. - № 12. – С. 72-76.
2. Мазурик Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): Автореф. дис... канд філол наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2002. – 19 с.
3. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (Зміни в лексиці) // Дивослово. - 2000. - № 4. - С. 15-20.
4. Мацько Л., Сидоренко О., Мацько О. Стилїстика української мови. – К.: Вища школа, 2003. - С. 273-277.
5. Нестерская Л. Новые тенденции в развитии словарного состава современного русского языка: социологический аспект // Лексика, грамматика, текст в свете антропологической лингвистики. – Екатеринбург. – 1995. – С. 22-23.
6. Земская Е.А., Ермакова О.П., Какорина Е.В. и др.. Коллективная монография "Русский язык конца ХХ столетия" (1985-1995). - М.: Языки русской культуры, 1996. - 480 с.

7. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). - 2-ге вид., переобл. - К.: Пугач, 2005. - С. 210-238.
8. Масенко Л. Юрій Шевельов - видатний український мовознавець // Дивослово. - 2003. - № 1. - С. 60 - 67.
9. Коць Т. Мовні смаки і сучасні тенденції у загальнолітературній нормі (на матеріалі газет 90-х років) // Культура слова. - К., 1998. - Вип. 51.- С. 44-52.
10. Новий тлумачний словник української мови: 200 000 слів: В 3 т. - К.: Аконт, 2006. - 2815 с.
11. Муромцева О. Про деякі активні процеси в словниковому складі української літературної мови кінця 80-90-х років ХХ ст. // Українська мова: з минулого в майбутнє. - К., 1998. - С. 115-116.
12. Мова сучасної масово-політичної інформації / Авт. кол.: І.К.Білодід та ін.; Відп. ред. І.К.Білодід. - К.: Наук. думка, 1979. - 250 с.
13. Ленець К.В. Лексичні зміни та їх відображення в мові сучасної преси // Мовознавство. - 1988. - № 6.- С. 41 - 47.
14. Єрмоленко С.Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. - Вип. IV. - К.: ВЦ "Київ. ун-т", 2001. - С. 3-12.

УДК 821.133.1'06-3:81'42

АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ДІАЛОГУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТЕКСТІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

Герасименко О. В., викладач, *Ласка І. В., к.філол. н., доцент

*Запорізький національний університет,
Київський міжнародний університет

У статті представлений сучасний підхід до аналізу комунікативних порушень у художньому діалозі. Досліджено стратегії і тактики подолання комунікативних порушень на зовнішньому і на внутрішньому рівнях літературної комунікації.

Ключові слова: стратегії і тактики, комунікативні порушення, художній діалог, комунікація, дискурс.

Герасименко Е.В., *Ласка И.В. АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИАЛОГА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАНЦУЗСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ТЕКСТОВ ХХ ВЕКА) / Запорожский национальный университет, *Киевский международный университет, Украина.

В статье представлен современный подход к анализу коммуникативных нарушений в художественном диалоге. Исследуются основные стратегии и тактики преодоления коммуникативных нарушений на внешнем и внутреннем уровнях литературной коммуникации.

Ключевые слова: стратегии и тактики, коммуникативные нарушения, художественный диалог, коммуникация, дискурс.

Gerasimenko O. V., *Laska I. V. THE ANALYSIS OF LITERARY DIALOGUE IN MODERN LINGUISTICS (ON THE CORPUS OF FRENCH LITERARY WORKS OF THE XX CENTURY) / Zaporizhzhya National University, *Kyiv International University, Ukraine.

The article deals with the modern approach to the communicative transgressions in the literary dialogue. The main strategies and tactics of overcoming of communicative transgressions at macro- and micro- levels of the literary communications are presented.

Key words: strategy and tactic, communicative transgression, literary dialogue, interaction, discourse.

Питання аналізу діалогу в художньому творі розглядається багатьма дослідниками сучасної лінгвістики і літературознавства. Ще В. В. Виноградов вказував на важливість вивчення мови художньої літератури, принципів поєднання різних форм мовлення у художньому тексті. Художній діалог у лінгвістиці досліджувався з різних позицій (В. В. Виноградов [1], Г. О. Винокур [2], Н. Ю. Шведова [3], Т. Ф. Плеханова [4], Г. Г. Поліщук [5], О. С. Сапожникова [6], J. Genette [7], D. Maingueneau [8]). Використовуючи досягнення комунікативної лінгвістики, яка використовує не тільки усні мовленнєві акти, але й письмові тексти (D. André-Larochebouvy [11], P. Charaudeau [12], C. Kerbrat-Orecchioni [9; 10]), французькі наратологи продовжують розглядати структурні та смислові особливості художніх текстів (A. Conu [13], D. Maingueneau [8]).

Існує декілька позицій щодо аналізу діалогу в художньому творі. Художній діалог розглядається науковцями як імітація розмовного мовлення (Г. О. Винокур [2]); як мова автора, створена подібно до реальних діалогів (В. І. Лагутін [14], Т. Ф. Плеханова [4], Г. Г. Поліщук [5]); як „симуляція” реального комунікативного акту, стилізація шляхом „сигналів” розмовного мовлення або його моделювання (Дж. Серль, Ж. Женетт). Ми схильні вважати, що *діалог у художньому творі* створений згідно з моделями реального діалогу, у ньому немає нічого, що було б відсутнє в реальному діалозі. Основна проблема полягає в тому, що інтеракція в художньому творі відбувається не тільки між персонажами, а ще й між автором і читачем. Увесь арсенал засобів (ролі учасників, цілі, стратегії і тактики, правила і закони мовленнєвої інтеракції), який використовується для аналізу реальних діалогів, може бути застосований і при вивченні літературного діалогу з урахуванням жанрової специфіки того чи іншого художнього твору та авторського індивідуального стилю, ідіолекту. Тому можна вести мову про подвійний характер діалогу. З одного боку, він створений за задумом автора, а з іншого – побудований на основі реального мовлення. На макрорівні справжнім адресатом, звичайно ж, є читач. Однак головна сутність такого явища, як діалог, загальні мовні та мовленнєві ознаки, які його характеризують в обох діалогах (і в розмовному і в художньому), є однаковими.

У рамках статті ми розглянемо дискурсивні стратегії і тактики подолання комунікативних порушень на зовнішньому рівні літературної комунікації між автором і читачем художнього твору. Інтеракції, які були матеріалом дослідження, не є типовими літературними діалогами в класичному розумінні, оскільки класичний діалог у художньому творі все ж таки характеризується більшою мірою зв'язності, послідовності. Досліджувані інтеракції в багатьох випадках відбуваються так само, як і реальні діалоги, і характеризуються спонтанністю, різкою і не завжди обґрунтованою зміною теми розмови. Вони не є ані типовими літературними діалогами, ані типовими реальними діалогами. Але завдяки наявним у них порушенням (іграм із діалогом) вони дозволяють зрозуміти суть і механізми діалогу взагалі, і цих видів зокрема.

При дослідженні *літературної комунікації* необхідно враховувати її особливості стосовно позицій комунікантів: автор-текст-читач. Лінгвістичне моделювання мовленнєвого акту з урахуванням напрацювань, здобутих при розробці теорії значення і теорії референції, стало поштовхом до перетворення в рамках літературної комунікації „мовця” на „образ автора” [1], із певною комунікативною установкою, а „слухача” в „образ адресата” (поетика сприйняття)” [15, с. 23]. Текст як повідомлення автора до читача залучає останнього у своє поле розповіді, і прокладати свій шлях у ньому повинен уже не лише герой, але й читач (ці питання докладно розглянуті І. В. Арнольд [16], яка звертає увагу на відношення між автором-книгою і читачем, і наполягає на важливості *декодування* того повідомлення, яке закладено в художньому творі). Це інтерактивний, двосторонній процес, що нагадує реальне спілкування. Але літературний твір не може розглядатися як „живий” діалог або монолог (йому не притаманні „живі” відносини і суб’єктивність), він постійно „переписується” і „реінтерпретується” різними читачами. Твір не може „передбачити” майбутню історію своїх інтерпретацій, не здатен контролювати й обмежувати ці прочитування – те, що ми можемо робити в розмові при справжньому спілкуванні.

Із позицій теорії комунікації в наративному і драматичному творі комунікація передбачає наявність відправника і отримувача будь-якої художньої інформації-повідомлення, яка створена письменником і призначена читачеві. Для аналізу літературної комунікації ми вважаємо за необхідне використання положень теорії сучасної наратології (Р. Барт [17], Ж. Женетт [7], В. Шмід [18]), у якій враховується комунікативна сутність природи літератури, а сам акт художньої комунікації трактується як процес, який відбувається одночасно на декількох наративних рівнях. Вирішуються в ній і проблеми дискурсу та численних наративних інстанцій, які виступають як члени комунікативного ланцюга. Завдяки йому здійснюється передача художньої інформації від письменника до читача, які знаходяться на різних полюсах процесу художньої комунікації. Така теорія дозволяє розглядати художній текст як такий, що має внутрішню (спілкування між персонажами твору) і зовнішню (спілкування між імпліцитним автором та імпліцитним читачем) комунікативні системи.

У драматичному тексті модель комунікації ускладнюється, оскільки основний комунікативний тягар лягає на рівень внутрішньої комунікації між персонажами, а комунікація виглядає так: автор-режисер-актор-глядач [19, с. 308]. У театральному діалозі розрізняють декілька рівнів висловлювання: екстрасценічний (автор-глядач), інтрасценічний (персонаж-персонаж); і актор-актор [9; 10; 20].

Відповідним чином, при дослідженні діалогу в драматичному творі виникає питання про адресованість дискурсу. Зовні персонажі спілкуються один з одним за допомогою акторів, а глядачі для них є лише „додатковим отримувачем”, „стороннім”, „свідком” дискурсу, який їм не призначений. У театрі завжди є такий скромний свідок усього, що відбувається, – це глядач. Адресат автора і актора, глядач постає для персонажа лише стороннім, чужим. Але насправді саме глядачеві й адресується дискурс, саме його й треба залучити до нього.

Отже, усі процеси створення і подолання комунікативних порушень ми розглядаємо також у рамках теорії сучасної наратології, згідно з якою художній твір не є автономним об'єктом, а навпаки, має тенденцію до „розчинення” твору у свідомості читача, який його сприймає. Головний акцент при вивченні стратегій і тактик подолання комунікативних порушень на зовнішньому рівні інтеракції ми робимо на реалізації глибинної структури твору в процесі активної діалогічної взаємодії письменника і читача. Комунікативне розуміння природи літератури уможливує сам процес комунікації, дозволяючи читачеві інтерпретувати літературний текст [16; 8] на основі власної літературної компетенції.

Інтеракції у творах французьких авторів, що досліджуються, ми розглядаємо як такі що знаходяться на межі між модернізмом і постмодернізмом, авангардом і поставангардом. Такий текст сам обирає читача, впливає на нього. Цей дискурс вимагає особливої читацької практики і нової стратегії читання і стратегії сприйняття. Слова в такому тексті набувають глибинності, тілесності тільки в межах тексту. У розумінні авторів постмодернізму тексту не існує, оскільки немає єдиного тексту, не існує єдиного розуміння, кожний читач створює свою особисту версію прочитаного.

Проте ми вважаємо, що не можна розглядати текст як такий, у якому усі процеси породження смислу пов'язані тільки з читачем. Така відкритість тексту (за М. М. Бахтіним) не означає, що він може загубитися в нескінченній інтертекстуальності. Навпаки, відкритість тексту передбачає поєднання авторської інтенціональності і читацького сприйняття на межі тексту, де й породжується смисл у результаті діалогічної взаємодії двох свідомостей, зустрічі авторського Я та Іншого (читача). Істина завжди буде зароджуватись із взаємодії цих двох позицій (авторської і читацької).

С. Ісаєв [21], говорячи про театральний постмодернізм, відзначає, що для творів постмодернізму характерна метасемантика, яка досягається за допомогою різноманітних коннотативних засобів. Отже, усі ці засоби можна позначити всього одним словом – гра. „Зрівнюючи в правах дійсне і вигадане, гра призводить до ситуації необмеженого числа значень твору: бо його смисл уже ніяк не пов'язаний з реальністю, яка перед цим існувала...” [21, с. 7-8].

Цікавим у подібних текстах є зв'язок вимислу й реальності. Досить часто автор обіграє в мовленні персонажів співвідношення вигаданого світу і реальності. Світ, який створюється у вигаданому тексті, оцінюється як особлива реальність. Вимисел у сучасному творі являє собою певну мовну гру, яка підлягає своїм правилам.

Гра в художньому тексті постмодернізму розглядається Р. Бартом [22] як його основа і загальна відправна стратегія його створення та розуміння. Це є своєрідна стратегія, що пов'язує автора, текст і читача. У таких текстах пошук еквівалентів реальності відступає на задній план, а на першому плані постає мета обігрування мовних умовностей: все, що завгодно, аби не правило. Тут все підпорядковано пародіюванню, і власні закони побудови тексту, і правила гри. Мета і поетика „ігрового тексту” [23] полягає у встановленні особливих, ігрових взаємин між читачем і самим текстом і складається з таких якостей: а) амбівалентність – установка на багатоваріантне, неоднозначне прочитання; б) принцип недостовірного оповідання – ніякі ствердження та факти не можуть сприйматися читаючим як такі, що безумовно заслуговують на довіру, реальність в ігровому тексті завжди несправжня (уявна); в) інтертекстуальність – залучення інших культурних текстів до наративної структури; г) пародійність; д) принцип ігрового лабіринту, коли автор провокує читача пройти крізь сконструйовану ігрову систему.

Таким чином, розуміння художнього дискурсу сучасних французьких авторів як особливого, „ігрового” типу дискурсу, побудованого на мовній грі згідно зі своїми внутрішніми правилами, необхідне нам при дослідженні стратегій і тактик подолання комунікативних порушень, які функціонують на зовнішньому рівні інтеракції між автором і читачем. При вивченні комунікативних порушень в інтеракціях такого літературного твору не можна залишати поза увагою питання специфіки літературної комунікації автора і читача, що уможливує розгляд мовних процесів, які простежуються всередині таких текстів.

Незаперечним є той факт, що абсолютно всі досліджувані інтеракції створені автором (мовцем), і саме він є джерелом породження можливого „комунікативного провалу” [24, с. 165-166] в інтеракції зі своїм читачем (слухачем), а сам твір є спільним діалогом автора і читача.

Але відмінність автора художнього тексту від інших „мовців” ми бачимо в тому, що він створює таке повідомлення, яке може бути вилучене з конкретної ситуації спілкування і перенесене в іншу ситуацію. Це повідомлення, яке спонукає адресата змінити власний емоційний стан, оскільки воно орієнтоване на емоційну інтерпретацію – і це головна особливість художнього тексту. Читач реконструює світ твору, спираючись на власні знання і вказівки тексту. Припустимо, текст зображає подію, істотно відмінну від того, що знає про світ читач, наприклад, він бачить, що комунікація триває, хоча „в реальності” вона продовжуватися не може, тобто він не знає можливих світів, де вона була б можливою. Читач може вибрати різні рішення – або визнати текст безглуздом і відмовитися його інтерпретувати, тобто відмовитися від функції адресата; або знайти пояснення в доступних йому естетичних стратегіях („жарт”, „пародія” і т.д.) і відповідним чином його проінтерпретувати; або припустити, що він зіткнувся з невідомою йому естетичною стратегією і продовжувати інтерпретувати текст, розраховувавши, що

врешті-решт вдається знайти емоційний стан, адекватний тексту. Саме третє рішення, як нам здається, є типовим для подолання досліджуваних комунікативних порушень в інтеракціях.

Нижченаведені приклади є підтвердженням того, що *остаточне подолання* комунікативних порушень здійснюється на рівні інтеракції автор-читач, оскільки діалог усередині твору є вже не просто інтеракцією між персонажами (у якій вони повністю розуміють один одного і не бачать порушень), а єдиним повідомленням, адресованим для розуміння читачу. У досліджуваних інтеракціях із художніх творів величезне місце займають такі комунікативні порушення, які пов'язані зі світом твору і його жанровими особливостями. Тому в рамках *стратегії зовнішнього рівня інтеракції* ми виділили дві часткові стратегії: *ігрову авторську стратегію* і *читацьку стратегію прийняття абсурду як гри*. Авторська і читацька стратегії тісно пов'язані, оскільки слухач (читач) постійно знаходиться в пошуку смислу “повідомлення” (твору), а автор (мовець) надсилає йому такі сигнали, які сприяли б кращому розумінню його “повідомлення”.

Авторські вставні коментарі, які адресовані читачеві з метою додати пояснення або зняти створені комунікативні порушення, намагаючись не допустити „комунікативного провалу” і навіть попереджуючи його, тобто, сам мовець (автор) і намагається їх подолати. Із цією метою він застосовує тактику коментаря, яка є своєрідним сигналом читачеві й вказує йому шлях до одного з варіантів розуміння дискурсу автора.

У двох нижченаведених прикладах саме автор інформує нас про невербальну поведінку партнерів, яка суперечить їхнім висловлюванням:

Estragon: Alors adieu.

Pozzo: Adieu.

Vladimir: Adieu.

Estragon: Adieu.

Silence. Personne ne bouge /En attendant Godot, p. 290/.

Estragon: Alors on y va?

Vladimir: Allons-y.

Ils ne bougent pas [25, p. 296].

Авторський коментар у таких випадках виконує подвійну функцію: постає і центром комунікативного конфлікту (наявна суперечливість між діями мовців та їхніми мовленнєвими актами) і водночас є сигналом-звертанням до читача з підтвердженням абсурдного стану речей у світі твору. Такі суперечності не долаються якимись мовними або мовленнєвими діями з боку мовців, вони можуть розглядатися лише в контексті всього твору, за законами якого те, що говориться, не обов'язково повинно підтверджуватися діями: слова не завжди співвідносяться із вчинками. Враховуючи той алогічний світ, у рамках якого відбуваються такі інтеракції, читач може подолати такі порушення шляхом розпізнавання авторського наміру, який полягає у створенні комічного ефекту і вияві абсурдності в поведінці своїх героїв. Автор виписує своєрідний діалог зі своїм читачем, спілкуючись із ним за допомогою таких коментарів.

Окреме місце займають і абсурдні суперечності, які виникають тоді, коли слово розходиться з діями. Відбувається порушення постулату тотожності, який вимагає, щоб те, що повідомляється, відповідало дійсності, яку воно описує. Дії і слова повинні співвідноситися: якщо мовець говорить, що він готується щось зробити, це припускає, що реальність, яка його оточує, не суперечить його словам.

Наприклад, створені таким чином суперечливі висловлювання можуть вступати в конфлікт із вимогою істинності тверджень.

Le Pompier: Je veux bien enlever mon casque, mais je n'ai pas le temps de m'asseoir. – il s'assoit, sans enlever son casque [26, p. 41].

Про виниклу суперечність читач дізнається з коментаря оповідача-письменника, і при читанні п'єси саме цей коментар і стає центром конфлікту.

Така суперечливість між словами і діями персонажа залишається непоміченою його співрозмовниками, які продовжують спілкування, не звертаючи уваги на такі розбіжності у висловлюванні мовця. Читач, у свою чергу, може розглядати це як жарт або навмисну іронію автора. Останній запрошує читача разом поіронізувати над поведінкою пожежника.

Саме тут ми знаходимо підтвердження ідей D. Maingueneau про те, що текст сам конструює певну манеру читання [8, с. 22-30], і за допомогою авторської ремарки читач вибудовує свій власний світ при інтерпретації того тексту, який він читає. Тільки так можна подолати порушення законів логіки і розуміти суперечливість висловлювань.

Врахування авторських коментарів і відступів досить важливе при дослідженні стратегій і тактик подолання порушень. Такі коментарі спрямовані в першу чергу на читача. Автор прагне встановити

зв'язок довіри зі своїм читачем. При читанні такого тексту – це також і звертання до режисера, а в інтеракції на сцені - звертання до акторів.

Створення подібних комунікативних порушень – це засіб витворення іншого, можливого світу твору. Усе це художні прийоми, які певною мірою імітують наше усне спонтанне мовлення, але в контексті твору мають проектувальну функцію, яка налаштовує читацьке сприйняття подальших подій у певному руслі. Таким чином, за допомогою тексту автор намагається “створити” власного читача, готує його до сприйняття свого твору.

Існуючі порушення причинності подій, логіки міркувань і висновків створюються з різними установками автора: це пародія, де автор пародіює загальні місця, ті або інші види письменських текстів (як в Іонеско), семантичний експеримент із мовними можливостями того або іншого висловлювання, мовна гра. Такі порушення необхідно розглядати в контексті самих творів і з цієї позиції їх можна розцінювати як особливу дискурсивну *ігрову авторську стратегію*, як художній прийом автора.

Однією з основних стратегій, за допомогою якої читач може подолати комунікативне порушення, є стратегія прийняття абсурду як гри: гри зі змістом, гри з мовою, гри автора з текстом і з самим читачем. Для подолання комунікативних порушень читач або розглядає їх як стратегію гри з постулатами і законами комунікації з боку автора, або вважає це жартом, каламбуром, пародією на реальну комунікацію.

У наступних інтеракціях *тактика прийняття світу твору читачем*, тобто сприйняття таких порушень і їх розгляд не в площині реального світу, а стосовно світу твору, вимислу, допомагає усвідомлювати подібні комунікативні порушення як художній прийом і мовленнєвий експеримент. Необхідно враховувати також і те, що художній текст, у тому числі й традиційний, сам створює власну дійсність, яка імітує реальну. Постмодерністський текст (у сучасному трактуванні теоретиків постмодернізму Ж. Бодрійара [27], С. В. Ключова [28], В. П. Руднева [29]) – це незвичайне повідомлення, оскільки він не описує реальних фактів, він створює свою власну дійсність, яка ніяким чином не пов'язана з реальною.

Основну групу комунікативних порушень складають логічні суперечності, які побудовані на спростуванні логіки, властивій нормальному ходу буття, своєрідна гра зі змістом. Порушення законів нормальної логіки є нормою в досліджуваних інтеракціях. Це норма, яка властива творам французьких модерністів і постмодерністів. Поступово, у процесі залучення читача в цей світ, останній зникає до незавершеності діалогів, логічної нісенітничі, відсутності реакції на репліки, які адресуються комунікантами один одному.

Логічні суперечності можуть виникати несподівано, нібито „між іншим”, і призводити до порушення загальної смислової когерентності між репліками, що чітко видно в такому прикладі:

Mme Smith: C'est triste pour elle d'être demeurée veuve si jeune.

M. Smith: Heureusement qu'ils n'ont pas eu d'enfants.

Mme Smith Il ne leur manquait plus que cela! Des enfants! Pauvre femme, qu'est-ce qu'elle en aurait fait!

M. Smith: Elle est encore jeune. Elle peut très bien se remarier. Le deuil lui va si bien.

Mme Smith: Mais qui prendra soin des enfants? Tu sais bien qu'ils ont un garçon et une fille. Comment s'appelaient-ils? [26, p. 18].

Комунікація ускладнена в результаті особливості пам'яті учасників діалогу, що є результатом особливої моделі світу: співрозмовники то змінюють, то доповнюють події, то взагалі забувають про них.

Якщо в словах мсьє Сміта ще присутня логіка, хоча він і не зовсім послідовний у своїх висловлюваннях: „*Elle est encore jeune. Elle peut très bien se remarier. Le deuil lui va si bien*”, то мадам Сміт у процесі інтеракції вигадує такі факти, які суперечать не тільки попереднім висловлюванням, але й тому стану речей, який склався в цій комунікативній ситуації (у контексті п'єси): „*Mme Smith : Il ne leur manquait plus que cela! Des enfants! Pauvre femme, qu'est-ce qu'elle en aurait fait!*”. Потім вона продовжує: „*Mme Smith: Mais qui prendra soin des enfants? Tu sais bien qu'ils ont un garçon et une fille. Comment s'appelaient-ils?*” Жінка суперечить власним попереднім реплікам: говорячи про особу, яка залишилася вдовою, вона радіє, що в тієї не було дітей, а потім згадує, що вони в неї все-таки є і починає переживати з приводу того, хто ж про них подбає. Складається враження, що мадам Сміт ледь утримує в пам'яті не тільки попередні висловлювання, але й загальну комунікативну спрямованість усього діалогу, якщо буде такі суперечливі висловлювання.

Читачу необхідно знати про те, що у вигаданому світі такого твору все міняється дуже швидко і стає вкрай суперечливим: ні в чому не можна бути впевненим заздалегідь. Обидва співрозмовники разом створюють такі порушення і на їх основі будують спільну інтеракцію. Комуніканти спільно будують свій діалог, вигадують хід подій і їх результат, а потім їх же й змінюють. Подолати такі порушення вони можуть лише будуючи нові висловлювання, які знов-таки будуть повністю суперечити попереднім.

Дотримуючись *тактики прийняття світу твору*, читач залучається до „гри” з текстом і долає подібні логічні суперечності шляхом прийняття за норму діючих абсурдних законів, які відповідають

реальності самого художнього твору. Отже, читач повинен володіти й уміти застосовувати певну літературну компетенцію. Така тактика дозволяє абстрагуватися від стану речей у реальному світі й допомагає розглядати такі порушення як засіб побудови абсолютно іншої реальності - такої, що існує в рамках тільки цього твору.

У досліджених інтеракціях є інтеракції-пародіювання загальних принципів, правил та норм „нормального” спілкування. Ми розглядаємо такі „*пародійні*” *інтеракції* в рамках поліфонії дискурсу, як її розуміє Освальд Дюкро [30, с. 211-212]. Згідно з його теорією, мовець-суб'єкт у висловлюванні має декілька голосів: це автор висловлювання (*producteur empirique*), той, хто вимовляє висловлювання, мовець (*locuteur ou sujet parlant*) та різні точки зору, що містяться у висловлюванні (*énonciateurs*). Диференціація між автором висловлювання і мовцем у розумінні Дюкро близька до позиції М.М. Бахтіна в розмежуванні авторського слова і мови персонажів. Таке розуміння поліфонії художнього дискурсу дозволяє розглядати питання про подолання комунікативних порушень у площині *пародійно-іронічного дискурсу*, у якому присутні декілька голосів: автора і персонажів.

Тому в процесі читання адресат постійно знаходиться в стані розгадування, пошуку „сигналів” пародійності. Щоб розгадати пародію, він може співвіднести її зі станом речей у реальному світі і зрозуміти, що так просто не може бути. Ця тактика розпізнавання пародії припускає наявність особливого серйозно-ігрового сприйняття тексту в читача. Необхідно підкреслити, що в таких випадках пародіюється „*наша мова, загальні місця, мова інтелектуалів або ж політиків - одним словом ті або інші види писемності, а не мова як така*” [17, с. 292-293].

Читач, володіючи певною комунікативною компетенцією, знає, як функціонують ті або інші мовленнєві акти в спілкуванні. У дібраних прикладах обігруються і пародіюються загальноприйняті норми функціонування мовленнєвих актів. Подолання порушень у таких абсурдних інтеракціях можливе завдяки розгляду їх як пародії на норми і принципи мовленнєвого спілкування в цілому.

Розглянемо декілька наступних прикладів, у яких створення різних видів пародії є одним із численних прийомів створення абсурдного дискурсу:

- *Voici vos remèdes, dit-il en tirant une boîte de sa poche. Faites attention, c'est très actif. Ne dépassez pas la dose.....*

(...)

- *Ah...dit Colin; Combien vous dois-je?...*

- *C'est très cher...dit le marchand. Vous devriez m'assomer et partir sans payer.*

- *Oh, dit Colin, je suis trop fatigué.*

- *Alors, c'est deux doublezons, dit le marchand.*

Colin tira son portefeuille.

- *Vous savez, dit le marchand, c'est vraiment du vol.*

- *Ça m'est égal, dit Colin d'une voix morte.*

Il paya et s'en alla. Chick le suivait.

- *Vous êtes stupide, dit le marchand de remèdes en le raccompagnant à la porte. Je suis vieux et pas résistant.*

- *J'ai pas le temps...murmura Colin* [31, р. 173-174].

Подібні інтеракції з так званою зовнішньою пародією, у якій простежується глузування з певних правил мовленнєвого етикету, мовленнєвих актів або вчинків людей у реальному світі націлені в першу чергу на читача, завдання якого розпізнати і оцінити авторську пародію. У даному прикладі в ситуації „*продавець-покупець*” чітко прописані функції обох: продавець пропонує, називає вартість товару, бере гроші (дає решту). Покупець радиться, питає про вартість, сплачує (отримує решту) і йде. У принципі, можна сказати, що комуніканти дотримуються такої схеми інтеракції, але вона виявляється абсурдною, бо продавець сам наполягає на тому, щоб його обікрали, намагається перекопати покупця й наводить декілька аргументів на користь можливості вчинення пограбування. Він зауважує, що не потрібно платити йому за ліки, і що грабувати буде не складно, оскільки він не чинитиме опору. Репліку продавця: „*Vous devriez m'assomer et partir sans payer*”, - можна розглядати як поліфонічну: говорить персонаж – мовець і автор, бо створюється пародія на ситуацію пограбування. Репліка продавця - це ніби сигнал до дії: „*за нормальних умов вам слід було б зробити наступне, але оскільки ми у абсурдному світі, отже...*” У наступній його репліці: „*Vous savez, dit le marchand, c'est vraiment du vol*” наявні вже дві точки зору у висловлюванні: говорить персонаж, але цю репліку за сценарієм пограбування повинен висловлювати Колен, тобто інший мовець. Такі порушення неможливо співвіднести та зіставити з реальним станом речей у світі, але вони існують у вигаданому світі цього парадоксального дискурсу, і подолати їх можливо тільки розглядаючи в площині жарту-пародії.

Отже, подолати утворені порушення можна, розглядаючи їх як таку модель світу, у якій усі закони реального світу реалізуються особливим чином. Хоча персонажі живуть в абсолютно реальному світі, усі закони життя реалізуються інакше, з відхиленнями і дещо змінені (порушення принципів детермінізму, загальної пам'яті). Саме з цієї причини комуніканти реагують на провали акту комунікації як на природний і закономірний процес. І ігрова авторська стратегія подолання

комунікативних порушень, яка здійснюється за допомогою тактики авторського коментаря, спрямована в першу чергу на читача. Автор прагне налагодити довірливий зв'язок зі своїм читачем, намагаючись уникнути „комунікативного провалу” і подолати виниклі порушення.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що велика кількість порушень логічного характеру долається на позатекстовому рівні: з позиції читача. Саме читацька стратегія прийняття абсурду як гри дозволяє долати такі порушення і розглядати їх як особливий художній прийом автора. Для подолання комунікативного порушення читач або розглядає його як стратегію гри з постулатами і законами комунікації з боку автора, або вважає це жартом, каламбуром, пародією на реальну комунікацію. Основними тактиками, за допомогою яких можна подолати комунікативні порушення, є тактика прийняття читачем світу твору і тактика розпізнавання пародії.

Інтерес письменників до створення таких порушень є подвійним: з одного боку, він чисто мовний, бо привертає увагу до широти спектру інтерпретацій конкретного висловлювання, а з іншого - філософський, викликаний відчуттям принципової самотності людського існування, неможливості досягнення повного взаєморозуміння між людьми.

Продовжуючи дослідження художнього діалогу з позицій сучасної комунікативної лінгвістики, було б цікаво дослідити інші стратегії повного подолання комунікативних порушень на матеріалі сучасних французьких драматичних або нарративних творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: АН СССР. - 1963. – 255с.
2. Винокур Г.О. О языке художественной литературы: Учебное пособие для филол. спец. вузов // Сост. Т.Г.Винокур; Предисл. В.П.Григорьева. – М.: Высш.шк., 1991. – 447с.
3. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. - М.: Наука, 1960. - 377 с.
4. Плеханова Т. Ф. Диалогический анализ художественного текста // Труды ученых лингвистических вузов. – Мн.: МГЛУ, 2001.- С.170-178.
5. Полищук Г. Г., Сиротинина О. Б. Разговорная речь и художественный диалог // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С. 188-199.
6. Сапожникова О. С. Соотношение естественной и литературной коммуникации (на материале современной французской литературы) // Филологические науки, 1998. - №1. – С. 83-91.
7. Genette J. Introduction a l'architexte. – P. : Seuil, 1979.
8. Maingueneau D. Pragmatique pour le discours litteraire. - P.: Minuit, 1997. - 148p.
9. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales. – P.: Armand Colin, 1990. – Т. I. – 319p.
10. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales. – P.: Armand Colin, 1992. – Т. II. – 369p.
11. André-Larochebouvry D. Introduction à l'analyse sémio-linguistique de la conversation. – P., 1984. – 298p.
12. Charaudeau P. Grammaire de sens et de l'expression. – P. : Hachette. – 1992. – 927p.
13. Conu A. Rhétorique et communication. – P. : Minuit, 1992. – 321p.
14. Лагутин В. И. Проблемы анализа художественного диалога (к прагмалингвистической теории драмы). – Казань: Штиница, 1991. – 100с.
15. Степанов Г. В. К проблеме единства выражения и убеждения (автор и адресат) // Контекст. Литературно-теоретические исследования. – М.: Наука, 1984. – С. 20-37.
16. Арнольд И. В. Стилистика декодирования. – Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1974. – 74с.
17. Барт Р. Литература и значение // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Искусство, 1989г. – С. 290-306.
18. Шмид В. Нарратология. - М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312с.
19. Ubersfeld. L'école du spectateur P. : Editions Sociales, 1991.
20. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales. – P.: Armand Colin, 1994. – Т. III. – 347p.
21. Исаев С. Предисловие // Как всегда об авангарде: Антология французского театрального авангарда. – М.: ГИТИС, 1992. – С. 5-11.
22. Барт Р. От произведения к тексту // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М.: Искусство, 1989. – С. 413-423.
23. Рахимкулова Г.Ф. Олакрез Нарцисса: Проза Владимира Набокова в зеркале языковой игры. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 2003. – 320 с.
24. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. М.: Интрада, 1998г. - 256с.

25. Beckett S. En attendant Godot // Современный французский театр. Сост. Л. Зонина. - Кн. 2. - М., 1973.
26. Ionesco E. La cantatrice chauve.-P., 1958.
27. Бодрийар. Ж. Система вещей. – М.: Рудомино, 1995. - 219с.
28. Ключев Е. В. Теория литературы абсурда. – М.: Издательство УРАО, 2000. - 104с.
29. Руднев В. П. Словарь культуры XX века. - М.: Аграф, 1999. – 384с.
30. Ducrot O. Le dire et le dit. – P., Minuit, 1985.
31. Vian B. L'écume des jours. – P : Pauvert, 1998.

УДК 811.111'271.16:316.4.051.62

СУЧАСНЕ БУТТЯ ЛЮДИНИ ТА НОВІТНІ ЛІНГВАЛЬНІ НОМІНАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Головко О.М., аспірант

Запорізький національний університет

Стаття присвячена сучасним номінаціям вікових груп в англомовному суспільстві. Вона презентує спробу охарактеризувати життя людини у ХХІ сторіччі як із лінгвальної, так і екстралінгвальної точок зору. У процесі дослідження виділено семи віку, що найбільш часто вживаються. Значну увагу приділено впливу науки та високих технологій на екзистенцію сучасної людини. Проаналізовано проблему розвитку та відбору найбільш сприятливої форми інновації. Автор звертає увагу не тільки на процеси словотвору, які характерні для відібраних неологізмів, але і на семантичні процеси, що відбуваються в рамках лексичних парадигм. «Амбівекторну формотворчу потенцію» при створенні нових лексичних одиниць помічено і пояснено.

Ключові слова: неологізм, лексична одиниця, вікова група, лінгвальний, словотвір.

Головко А.Н. СОВРЕМЕННОЕ БЫТИЕ ЧЕЛОВЕКА И НОВЕЙШИЕ ЛИНГВАЛЬНЫЕ НОМИНАЦИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена современным номинациям возрастных групп в англоязычном обществе. Она представляет попытку охарактеризовать жизнь человека в ХХІ столетии как с лингвистической, так и экстралингвистической точек зрения. В процессе исследования отобраны наиболее часто используемые семы возраста. Большое внимание уделено влиянию науки и высоких технологий на экзистенцию современного человека. Проанализирована проблема развития и выбора наиболее приемлемой формы инновации. Автор обращает внимание не только на процессы словообразования, которые являются характерными для отобранных неологизмов, но также и на семантические процессы, происходящие в рамках данной лексической парадигмы. “Амбивекторная формообразовательная потенция” при создании новых лексических единиц замечена и объяснена.

Ключевые слова: неологизм, лексическая единица, возрастная группа, лингвальный, словообразование.

Holovko O.M. MODERN BEING OF A PERSON AND NEW LINGUAL NOMINATIONS IN THE ENGLISH LANGUAGE / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article is devoted to modern nominations of different age groups in the English-speaking societies. It presents an attempt to characterize life of a person in the ХХІ century both from lingual and extralingual points of view. The most frequently used age semes are singled out in the course of research. Much attention is paid to science and hi-tech influence on existence of a modern person. The problem of developing and choosing the most appropriate innovation is analyzed. The author pays attention not only to wordbuilding processes that are peculiar to selected neologisms but also to semantic processes that take place within this lexical paradigm. “Ambivectorial form-building potency” in building new lexical units is noticed and explained.

Key words: neologism, lexical unit, age group, lingual, wordbuilding.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується великими змінами, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя. Ці зміни не минули мову, і англійську зокрема, у якій з'являється велика кількість інновацій і яка «переживає на даний час «неологічний бум» [1, с.4]. Різними аспектами розвитку та формування лексичного запасу мови займаються вітчизняні (В.Н.Бутов, Л.В.Ганяк, С.Н.Денисенко, Ю.А.Защний, С.М.Снікєєва, А.Е.Левицький, Р.К.Махачашвілі, Е.Ю.Махнева, А.В.Ребрій, Т.О.Пахомова, А.Б.Семенчук, А.Б.Юнацька) та зарубіжні вчені (Дж. Елліот, І. Новлз, П. МакФедріз, М.Квініон та ін).

Процеси створення інновацій та їх входження до основного корпусу мови є особливо важливими для лінгвістів для виявлення та встановлення шляхів, процесів, явищ та закономірностей, що сприяють збільшенню словникового складу мови. До центру уваги (в межах нашого дослідження) потрапили

неологізми, які відображають різні етапи життя людини, притаманні сьогоденню. Отже, матеріалом нашого дослідження є усі лінгвальні одиниці-неологізми, що були створені за останні 10-15 років. Об'єктом є процеси розвитку корпусу мови, а предметом — інновації, що вербалізують різноманітні номінації життя сучасної людини.

Спираючись на інновації англійської мови, можна прослідити пороги життя сучасної людини (від її народження до смерті і поховання) і відзначити, як саме мовними засобами закріплено основні етапи, через які проходить людина у XXI столітті. Цей процес є особливим, тому що процес створення інновацій спрямований на фіксацію найбільш видатних і помітних рис екзистенції сучасної людини. На даному етапі розвитку суспільства слід «розглядати не «людину в соціальному світі», а «соціальний світ — в людині». Якщо в індустріальному суспільстві людина виростає із соціальних умов, то зараз «соціальний світ» починає виростати із людини [2, с.4], тобто сама по собі особистість є основою для змін у суспільстві, а відповідно, і в мові, основною функцією котрої є накопичення, зберігання та передача інформації. Лише відповідаючи сучасним тенденціям, мова може вичерпно її виконувати.

Таким чином, метою цієї роботи є спроба на основі неологізмів англійської мови дослідити основні стадії, через які проходить людина на своєму життєвому шляху, відмітити засоби мовної репрезентації процесів, які переважають у суспільстві, виявити основні способи творення інновацій у наданій сфері.

Актуальність теми визначається наявністю великості кількості лексичних інновацій у сучасній англійській мові, у тому числі, і в сучасних номінаціях життєвих порогів людини, та необхідністю їх всебічного комплексного аналізу (як системного, семантичного, так і словотвірного).

Слід звернути увагу, що неологізми, які складають матеріал дослідження на позначення сучасної людини, були створені та ввійшли до системи сучасної англійської мови саме у XXI столітті.

Першочергово необхідно відмітити збільшення середньої тривалості життя. Для сучасного англомовного суспільства 100 років — це вже не рубіж, і 110 років стає закономірністю особливо американського існування. Саме схильність «приклеювати спеціальні назви-ярлики до своїх живих поколінь» та довге життя людей дало у американців «базу, щоб виокремити чотири живі покоління» [3, с. 234] завдяки збільшенню середньої тривалості життя.

Сучасні стадії життя людини включають також два періоди, які людина, або її тіло можуть перенести. Це народження із замороженого ембріона *snowflake baby (ice baby)* та замороження тіла в рідкому азоті та його подрібнення ультразвуковими вібраціями на пудру *promains*, які пояснюють спосіб народження та «сучасного поховання» тіла людини і, крім того, також містять у собі словотвірні елементи, що підказують, на якому етапі розвитку життя це відбувається. У першому випадку компонент *baby* є семантичним маркером малого віку людини, а в другому випадку одиниця *promains* — дослівно означає «залишки після процесу промессії (*promession*) у проматоріумі (*promatorium*) утворене за допомогою механізму телескопії — аналогія з преіснуючим американізмом *cremains* (являє собою зрощення від *cremation* + *remains* — попіль після процесу кремації). Ці процеси характерні для буття в новому тисячолітті, які були недостатньо розробленими, розвинутими і поширеними ще декілька років тому (тобто у XX столітті). Вони є показником високого розвитку науки і техніки, що невпинно рухається вперед. Результатом цього руху є поява новітніх етапів екзистенції людини та їхня вербалізація в мові.

Головні етапи, через які проходить сучасна людина у своєму житті (*snowflake baby (ice baby)*, *tweenager*, *tweenie*, *freshman 15*, *twixter*, *boomerager*, *adultescent (kidult, middlescent, middle youth)*, *young-old*, *elderweds*, *elder orphan*, *supercentenarian*, та *promains*) видно з Таблиці 1. Таблиця показує вік людини, назву, чи ярлик, який вживається в референції до цієї особи, дескрипція та приклад вживання з автентичної преси.

Якщо точний вік у таблиці не наведено, то безпосередньо сему віку можна вивести із застосування методу семантичної дедукції. Зрозуміло, що поріг *elderweds* людина проходить раніше у своєму житті, ніж *elder orphan*, адже коли вона досягає останньої з двох, то вона вже пережила всіх своїх родичів і про неї нікому піклуватися.

Слід зазначити, що М. Quinion [4] вважає неологізм *kidult* невдалим із лінгвістичної точки зору. Що саме мається на увазі невідомо, але одиниця закріпилася в мові і ввійшла до її основного корпусу, активно вживається в пресі, її семантика відповідає формі (явище телескопії) та змісту (поєднання значень вихідних компонентів) словотвірних одиниць. Крім того, Р. McFedries [5] не відмічає нічого подібного, а лише зазначає, що лексична одиниця може бути іменником, а після процесу конверсії функціонує і як прикметник, тобто змінює свою функціональну трансорієнтацію в рамках іманентного мовного рівня. Отже, лексична одиниця *kidult* входить до процесу словотворення, що стверджує її подальше існування на мовному рівні. Одночасно Macmillan Dictionary дає приклад *middle youth* та *middlescent*, для позначення вищезгаданого віку людини.

Таблиця 1

Вік	Лінгвальна дезигнація	Дефініція	Приклад
0	snowflake baby, ice baby	a child grown and born from a frozen embryo	<i>“So far, 19 Snowflakes babies have been born and 15 more women in the program are pregnant.”</i> (Newsweek, Mar 24, 2003)
7-11	tweenager	aged between 7 and 11, a group having substantial purchasing power.	<i>“If you think teenagers are growing up too quickly, take a look at their younger sisters, the 7 to 11-year-olds the marketing industry has branded as “tweenagers”</i> (The Guardian, March 2001)
10-13	tweenie, tweens	refers to the 10 to 13 age group	<i>“Rock and pop If you're buying for a tweenie, you're going to have to bite the bullet and buy manufactured pop: it's musical meat and drink to your average 10-year-old.”</i> (Guardian Unlimited, Nov 26, 2004)
17-18	freshman 15	the number of pounds that many students gain in their first year of college; the often observed phenomenon of weight gain among first year college students.	<i>“Freshman 15, the alleged propensity of students to put up to 15 pounds when they go off to college. Whether established fact or national folklore remains an open question, but for many of the roughly 1.5 million young people who enter college each fall, the Freshman 15 becomes a living, breathing reality”</i> (Fourth Worth Star-Telegram, Aug 16, 2003)
20-28	twixter	young people between the ages of about 20 and 28, usually college graduates who are often unmarried and living at home	<i>“And what might a twixter be? Those in their middle-to-late-20s experiencing a period of limbo between the college years and the permanence of adulthood (career, marriage, children)”</i> . (St.Louis Post-Dispatch, Jan 31, 2005)
22+	boomeranger	an adult child who returns home to live with his or her baby-boomer parents	<i>“Though many students only stay for a few months, others linger at home even after they are on their feet financially. They are attracted by a room of their own, disposable income, and eager-to-help baby-boomer parents who are welcoming their “boomerangers” — as they are being called — back to the nest.”</i> (The Christian Science Monitor, July 9, 2001)
late 20s - 45	adulescent, middle youth, middlescent (kidult)	a middle-aged person who continues to participate in and enjoy youth culture; a person, usually aged between thirty and forty-five, who does not want to be considered as old or middle-aged	<i>‘Middle youths are a generation ahead ... They are 35- to 45-year-olds who regard themselves as being at the cutting edge of youth culture ...’</i> (<i>Spiked Life</i> , July 2003)
55-75	young-old	older adults who lead active lives contrary to stereotypes of diminished abilities.	<i>“What’s to get hepped up and festive about when all I can see in front of me is a decades-long campaign of vigilantly keeping the forces of decrepitude at bay as I totter forward over the next 15 years into first the demographic embrace of the “young old””</i> (<i>New York Times</i> , May 2, 2004)
	elderweds	people who get married later in life	<i>“Orville Abbot, 76, and his wife, Arlene, 65, have been married seven years. ...What do experts say about marriages like theirs? How about children of such brides and grooms? And what do “elderweds”, as they are called, think about such relationships older orphan themselves?”</i> (Sacramento Bee, Sept 24, 1999)
	elder orphan	an elderly person who has no family or whose family can't or won't care for them.	<i>“Elder Orphans — older people who have outlived all their family — are a largely ignored population whose numbers are expected to burgeon as Americans live longer and have smaller families.”</i>

			(Orlando Sentinel, Sept 7, 2003)
110	supercentenarian	a person who is at least 110 years old.	"... the National Institute on Aging predicts that the boomers will be playing bridge with a growing number of people 110 and older, or supercentenarians ." (The New York Times, Feb 22, 2004)
110+	promains	remains of a person after process of promession	" Promession is a way of taking care of human remains with highest dignity in order to make <i>mulching</i> possible,"... (Edmonton Journal, August 07, 2006)

Усі наведені інновації містять компонент віку, що дозволяє зорієнтуватися, до якого саме віку людини неологізми мають референцію. Ці словотворчі форманти (слова або їхні частини) дозволяють виявити сему приблизного віку людини, із яким співвідноситься ця лексична одиниця (*baby*, *tween* = between, *freshman*, *twixt* = between and betwixt, *kid*, *youth* (young), *adult*, *middle*, *adolescent*, *old*, *elder*, *cent* = 100). Це стосується людей обох статей.

Слід також наголосити, що одиниця *adult* характеризується «амбівекторною формотворчою потенцією». Це видно з таких прикладів: *adultescent* (*adult* + *adolescent*), *middlescent* (*middle* + *adolescent*), з одного боку та *kidult* (*kid* + *adult*), *babydult* (*baby* + *adult*) з іншого, що являють собою зрощення, а у своїх значеннях поєднують значення вихідних компонентів для отримання проміжних стадій, але тих, що в сучасному житті є особливо важливими для суспільства.

Цікавим є факт фіксації становлення слова *adultescent* і процес його входження до лексикону, адже не всі слова одразу «приживаються» і тому потребують «випробування часом». Так, для утворення цього слова використовуються компоненти одиниць *adult* та *adolescent*, але до появи цієї вже прийнятої для всіх інновації існували *adulescent* і *adultolescent* на позначення вищезазначеного віку людини [5].

It's micro-scooters and Wheatus CDs ago-go for the "**adultescents**" or "kidults" — those whose clothes, activities and interests are exactly the same as those of youth culture. (Irish News, August 10, 2001)

...to provide their *twentysomethings* with the tools they'll need to be self-sufficient — someday. In the process, they have created a whole new breed of child — **adultolescent**. (Newsweek, March 25, 2002)

М. Quinion також відмічає певну кількість неологізмів на позначення віку від 30 до 45 років. Це інновації *youthhood*, *emerging adulthood*, та *boomerang kid*. У таблиці вони не зазначені, бо вищезгаданий лексикограф вважає їх «невдалими» з лінгвістичної точки зору, а в інших реєстрах вони не згадуються. У цьому випадку, можливо, відбувається такий самий процес, як і з варіантами одиниць *adultescent*, тобто вибір найбільш вдалого варіанта одиниць з однаковим семантичним значенням.

Безумовно, аналогія є важливим продуктивним способом створення інновацій. За аналогією з *snowflake baby* [6] та *ice baby* [7], що містять у собі компонент на зазначення замороження, лексикографи Macmillan Dictionary констатують появу слова *ice twins* [7]. У сучасній англійській мові можна зустріти неологізм *babydult* (людина, що любить гратися дитячими іграшками), який створено за аналогією з *kidult* [5], але він не набув широкого розповсюдження. У таблиці його не наведено з тієї причини, що ця одиниця не відбиває віку людини, а лише ставить наголос, що особа вже не дитина. За аналогією з лексемою *newlyweds* формується неологізм *elderweds*. Крім того, процеси словотвору тісно пов'язані з внутрішньою семантикою лексичних одиниць і в них можна спостерігати явища синонімії компонентів *baby* та *kid* (неологізми *babydult* та *kidult*, відповідно) та антонімії компонентів *elder* та *newly* [8] (інновації *elderweds* та *newlyweds*, відповідно).

Конверсія є продуктивним механізмом створення нових лексичних одиниць. Так, слова *kidult* і *middle youth* можуть бути як іменниками, так і прикметниками.

Незважаючи на те, що різні види деривації та зрощення мають особливо велике значення для створення інновацій, складні слова теж займають своє чільне місце серед сучасних засобів словотвору, наприклад, *snowflake baby*, *ice baby*, *freshman 15* (*freshman fifteen*), *middle youth*, *young-old*, *elder orphan*, *supercentenarian*.

Необхідно звернути увагу на те, що номінація деяких періодів життя людини є центром атракції уваги суспільства та характеризується наявністю синонімів-неологізмів. Такий результат може пояснюватися двома шляхами: лінгвальним — пошук найбільш вдалого слова з точки зору носіїв мови, та екстралінгвальним (соціальним зокрема) — велика увага спрямована на людей цього віку.

Нами було помічено, що майже всі слова містять в собі конотативне значення, крім денотативного, наприклад, *tweenie* має пестливий суфікс, а *supercentenarian* містить морфему *super*, характерним для якої є семантичне значення надзвичайності.

Стилістичні фактори формування неологізмів теж мають важливе значення. Звернімо увагу на оксюмори *young-old*, *babydult*, *kidult* (одиниці створені шляхом складанням двох антонімів), метафори *snowflake baby* та *ice baby*, у лексичній одиниці *boomeranger kid* одночасно відбуваються два стилістичні процеси — метонімія та гра слів.

Отже, безсумнівно, інновації можуть реєструвати мінливість сучасного життя та відображати стадії, які проживає сучасна людина у своєму житті. При цьому слід наголосити, що нові одиниці, в основному, утворюються шляхом комбінації двох основ або ж є результатом різноманітних дериваційних процесів (таких як зрощення, аналогія чи афіксація). У такий спосіб маніфестується схильність мови до економії, а не її завантаження великою кількістю повністю нових компонентів. Саме це дозволяє економити ресурси мови і при цьому мати велику кількість неологізмів.

Завдяки аналізу неологізмів, було помічено, що етапи життя сучасної людини в мові маніфестуються так званими «назвами-ярликами», зловживання якими притаманне англомовному, а особливо, американському суспільству. Усі ці етапи характеризують поведінку сучасної людини та її пріоритети. При аналізі цих неологізмів було помічено, що майже всі ці інновації включають у себе одиницю, що означає компонент віку для того, щоб полегшити розуміння слова та сприяти його швидкому переходу до основного корпусу мови.

Також було виявлено неологізми, які відбивають сучасні способи «приходу» людини у світ та «покидання» цього світу. Вони також містять семи, що допомагають зрозуміти, який саме «етап життя» вони пояснюють.

Було зафіксовано, що основи *adult* характерна «амбівекторна формотворча потенція», тобто можливість утворювати неологізми-зрощення і знаходитися як на початку, так і в кінці новоотриманої одиниці.

Деякі етапи сучасного життя суспільства характеризуються великою кількістю номінацій, що пояснюється як великою увагою з боку суспільства до цієї вікової групи, так і спробою обрати оптимальну лексичну одиницю.

Було також помічено, що конотативне забарвлення притаманне великій кількості новоотриманих одиниць, а стилістичні фактори знайшли своє відображення в одиницях, що позначають номінації сучасного життя людини.

Дослідження не є вичерпним і потребує подальшого розгляду у зв'язку із рухливістю лексики англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацный Ю.А., Бутов Н.В. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка.— Запорожье: Запорожский государственный университет, 2000.—200 с.
2. Бакіров В.С. Трансформація соціальної реальності і зміни в соціальному пізнанні // Вісник ХДУ № 393.—Харків:ХДУ,—1997. — С.3-7.
3. Serdyuk O. Generation discourse: A Cross-Cultural Aspect in ELT// Розвиток між культурного взаєморозуміння за допомогою викладання англійської мови: тези доповідей.—Голівка: Видавництво ГДППМ,—2004. — С. 206-208

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

4. <http://www.worldwidewords.org/>, 2006.
5. <http://www.logophilia.com/WordSpy>, 2006.
6. <http://www.doubletongued.org/>, 2006.
7. <http://www.macmillandictionary.com/resource/new.htm>, 2006.
8. New Webster's Dictionary of the English Language.—Delhi: Surjeet Publications, 1988. – 1865p.

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ РЕДЬЯРДА КІПЛІНГА

Головня А.В., аспірант
Київський національний лінгвістичний університет

У статті аналізуються характерні риси словотвору в прозових творах Редьярда Кіплінга, які відображають концептуальні особливості творчості автора.
Ключові слова: словотвір, картина світу, етнокультурні особливості.

Головня А.В. ОСОБЕННОСТИ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ РЕДЬЯРДА КИПЛИНГА / Киевский национальный лингвистический университет, Украина.

В статье анализируются характерные черты словообразования в прозаических произведениях Редьярда Киплинга, которые отражают концептуальные особенности творчества автора.
Ключевые слова: словообразование, картина мира, этнокультурные особенности.

Colovnya A.V. PECULIARITIES OF WORD-FORMATION IN THE PROSE OF RUDYARD KIPLING / Kiev National Linguistic University, Ukraine

In the article analyses typical features of word-formation of Rudyard Kipling's fiction that reflect conceptual peculiarities of the author's works.
Key words: word-formation, picture of the world, ethnocultural peculiarities.

Морфологічний аспект лексичної системи мови вже неодноразово опинявся в центрі уваги лінгвістів та досліджувався [1, 2, 3, 4, 5], а, натомість, у сучасній лінгвістиці значної популярності набувають дослідження концептуального змісту мов, зокрема, значна увага приділяється вивченню картин світу народів, які складаються з певних культурних кодів, та відображаються в мові народу, а також картин світу окремих авторів [6, 7, 8, 9]. У цій статті ми маємо на меті описати особливості словотвору у художній прозі Редьярда Кіплінга, які відіграють ключову роль у відображенні етнічних та національно-культурних традицій, зображених у його прозових творах. Серед етнокультурних традицій, відображених у творчості автора, домінує вплив східно, зокрема, індійської, що пояснюється особливостями походження Редьярда Кіплінга.

Словотвір є одним з лінгвістичних феноменів, за допомогою якого можливе відображення багатства та різноманіття явищ та об'єктів, що описуються в художній прозі. Художня проза Редьярда Кіплінга не становить виключення. Розглядаючи багатство та різноманіття способів словотвору у творчості автора, можна дослідити особливості стилю автора на концептуальному рівні. Творчість автора характеризується як нормативними, так і оказіональними способами словотвору.

Одним із продуктивних способів словотвору в прозі Редьярда Кіплінга є морфологічний. Морфологічний спосіб словотвору – це створення нових слів на базі будівельного матеріалу наявного в мові шляхом закономірного сполучення морфем у слові [10]. Основні типи морфологічного словотвору, що відіграють важливу роль у творчості автора – афіксація та словоскладання. Переважна більшість лексичних одиниць вокабуляра була створена за допомогою афіксації:

1. Префіксальний спосіб. Характерною рисою префіксального способу словотворення є відокремлення префіксів за допомогою дефісу. Таким чином, автор акцентує увагу на просторових та часових характеристиках слова. Таке явище спостерігається в словах, що належать до різних частин мови: *re-coiled* [11: 187], *to-night* [12: 204], *in-kill* [12: 286], *ex-sailor* [13: 163], *over-eating* [14: 47], *to-morrow* [14: 49], *per-haps* [13: 91].

2. Суфіксальний спосіб: *Consideration* [11: 133], *manling* [12: 287], *tickling* [12: 287].

Подібне явище, коли суфікс відокремлюється від кореня слова за допомогою дефісу зустрічається і при утворенні слів за допомогою суфіксального способу, однак воно не є таким частим як у попередньому випадку: *liar-less* [12: 286].

3. Префіксально-суфіксальний спосіб: *uncomfortable* [14: 117], *unspeakable* [11: 133].

4. Безафіксний спосіб: *to beg* [11: 265].

Одним із основних способів словотвору є словоскладання. Характерною рисою даного типу словотвору у Р. Кіплінга є написання усіх слів, що були утворені за допомогою даного типу словотвору, через дефіс. Слова утворюються за такими схемами:

N + N: *horse-truck* [11: 184], *war-dance* [13: 144], *plantain-tree* [12: 205], *blood-kin* [11: 185], *master-beggar* [11: 69], *officer-sahibs* [11: 145], *horse-dealer* [11: 145], *checker-board* [13: 151];

N + N+ N: *wonders-ghost-daggers* [11: 203];

N + Adj: *sea-green* [13: 91], *man-cool* [13:136];

Adj + Past Participle: *smooth-shaven* [11: 64], *long-drawn* [11: 79], *sharp-egged* [11: 145];

Adj + N: *stumbling-blocks* [11: 78], *oriental-fashion* [11: 144];

Adj + Adj: *golden-brown* [11: 177];

Num + N: *first-comer* [12: 157], *two-foot* [12: 239], *second-dog* [12: 268];

Adv + Past Participle: *well-groomed* [14: 45], *well-bred* [14: 136];

Pron + N: *self-respect* [14: 44];

N + Conj + N: *peep-o'-day* [11: 145];

Num + Conj + Num: *four-by-five* [13: 86];

Adj + Conj + Adj: *blue-and-white* [14: 123];

Adj + Conj + Adj + Past Participle: *red-and-white-checked* [13: 153].

Словоскладання є одним з надзвичайно продуктивних способів словотворення звуконаслідувальних, а особливо редулькованих слів: *switch-switch* (рух хвоста тварини) [12: 188], *slushy-squshy* (звук кроків по мокрій місцевості) [15: 52], *ooshy-skooshy* (плюскіт моря) [15: 8], *Slow-Solid* (рух черепахи) [15: 66], *tck-tck-tck* (звук крізь зуби, що вимовляє людина при бажанні заспокоїти когось) [14: 197], *twirly-whirly* (рух вугра) [15: 7], *Aoooo-whoooo-whurr* (виття сирени) [13: 101], *wingle-tingle-tink* (звук дзвінка) [13: 101], *Crack-crack-crack* (звук зарядженої зброї) [13: 98], *Click-nick* (неприємний звук від тертя ножом по залізних об'єктах) [13: 34], *saгаааh* (свист, який отримується при замахуванні ножом) [13: 34]. Звуконаслідувальні, зокрема редульковані слова є типовою рисою творчості автора, що підтверджує значний вплив природного фактору на зображені у творчості Р. Кіплінга культурні традиції.

Морфолого-синтаксичний спосіб словотвору – здійснюється при переході слів, що належать до однієї частини мови, в іншу. Хоча найпоширенішими випадками даного типу словотвору є утворення дієслів від іменників та іменників від дієслів [16], у творчості Р. Кіплінга найхарактернішим видом конверсії є утворення іменників з прикметників: *Dutch – a Dutchy* [13: 36], *white-faced – a white-faced* [11: 76], *white – the whites* [11: 87], *large – largeese* [11: 33]. Одним із нетипових видів конверсії є утворення іменника з морфологічної частини слова – префікса: *It's a big un*. (недолік) [13: 53]. Даний спосіб словотвору не є типовим для творчості автора, і лише поодинокі випадки його використання були виявлені в текстах: *the poor* [12: 221], *the white-faced* [12: 225], *Sticky-Pickly* [15: 74], *Slow-Solid* [15: 74].

Для того, щоб створити нове слово, яке необхідно застосувати в певній ситуації для відтворення або підкреслення певного явища, у мові спрацьовують закони словотвору, які є нетиповими для неї. Одним із таких способів є лексикалізація синтаксичних груп. Лексикалізація – це перетворення окремих елементів мови або їх комбінацій в одиниці словникового складу [10]. Лексикалізація синтаксичних сполучень збагачує мову. Даний спосіб словотвору не є типовим для словотвору англійської мови, однак, він є надзвичайно поширеним засобом для творення нових слів, що характеризуються значним семантичним навантаженням. Усі лексикалізовані групи, використані в прозі Р. Кіплінга, відзначаються своєю неповторністю та унікальністю. Стандартні утворення такого роду, що вже ввійшли в офіційну мову, не є типовими для прози Р. Кіплінга.

Лексикалізовані синтаксичні групи, характерні для творчості даного автора, можуть виконувати функції:

1. Іменника: *king-of-the-castle* [11: 10], *the Jang-i-Lat-Sahib [the Commander-in-Chief]* [11: 55], *jaws-of-a-gaff* [15: 8], *small-arm-ammunition-cases* [14: 17], *World-so-new-and-all* [15: 20], *penny-in-the-slot cash-machine* [14: 187], *might-have-been* [14: 185], *Man-of-war* [12: 80], *song-and-dance* [13: 161], *the Bi-Coloured-Python-Rock-Snake* [15: 46], *half-a-crown* [14: 56]. Такі утворення становлять найбільшу групу і є найтипівішими для робіт автора, причому за допомогою даного способу словотвору утворюються й власні назви: *Mr. One-Two-Three-Where's-your-Breakfast* [15: 42], *Slow-and-Solid* [15: 70].

2. Прикметника: *giddy-go-round motion* [12: 301], *blue-and-white dress* [14: 123], *many-time-repeated kiss* [14: 75], *ruby-and-turquoise ankus* [12: 253], *Man-o'-war's man* [13: 26]. Такі лексикалізовані групи, що вживаються у функції означення, є найбільш нестійкими і використовуються в обмеженій кількості випадків: *a raw-beef-eating Scythian* [17: 110].

Якісні прикметники на позначення кольору також утворюються за допомогою даного типу словотвору. Поєднання різних кольорів та їхніх відтінків в одному слові сприяє відтворенню колориту та атмосфери зображуваного явища: *yellowish-grayish-brownish* [15: 32], *sandy-yellowish-brownish* [15: 32]. В утвореннях такого типу спостерігається використання порівняльного та вищого ступеня порівняння прикметників, причому такої форми набувають відносні прикметники: *sandiest-yellowish-brownest* [15: 32];

3. Числівника: *hundred-and-fifty-pound* [14: 23];
4. Прислівника: *arm-in-arm* [14: 13];
5. Прийменника: *by-and-by* [13: 11];
6. Вигуку: *what-you-call-um* [14: 123].

Чим більше слів входить до лексикалізованої групи, тим глибшим семантичним навантаженням характеризуються утворення даного типу. Наведення великої кількості деталей та додаткової інформації для цілісного відображення ситуації є типовим для стилю Р. Кіплінга. Цей факт підкреслюється існуванням великої кількості лексикалізованих синтаксичних груп, які характеризуються логічною завершеністю та інформативністю, які були набуті у результаті створення лексичних одиниць, що за своєю структурою нагадують логічно завершене речення: *All-the-Turtle-there-was scratching* [15: 16], *Small-person-without-any-manners-who-ought-to-be-spanked* [15: 89], *Man-who-does-not-put-his-foot-forward-in-a-hurry* [15: 80], *Lady-who-asks-a-very-many-questions* [15: 80], *Man-who-does-not-put-his-foot-forward-in-a-hurry* [15: 80], *sit-down-with-your-chin-on-your-elbows* [13: 159].

У творчості Кіплінга на морфологічному рівні закладені особливості тієї культури, яка зображується за допомогою лексичних одиниць, створених шляхом лексикалізації синтаксичних груп.

Метафора та метонімія є основними типами семантичного словотвору, які значним чином передають особливості картини світу Редьярда Кіплінга. Творчість Р. Кіплінга є надзвичайно метафоричною. Метафора – це перенесення назви однієї реалії на іншу за схожістю зовнішніх ознак, властивостей, функцій [18]. Метафори у творах Кіплінга створюють нові образи, за допомогою чого проза Кіплінга вражає своєю багатогранністю, яскравістю та неповторністю.

Ключові поняття у творчості автора передаються метафорично. Цим автор підкреслює їх важливість для представників певного соціуму та їхнє ставлення до них. Для підсилення цього ефекту автор вживає велику літеру. Життя для представників східної культури уявляється у вигляді колеса, а кожним його обертом є новий етап життя: *as these could not be freed from the Wheel of Things* [11: 59]; *‘And they likewise, bound union the Wheel, go forth from life to life – from despair to despair,’ said the lama below his breath, ‘hot, uneasy, snatching’* [11: 75]; *Thus do foolish women drag us from the Way!’* [11: 300]. Досить часто такі культурно-значимі поняття представлені у вигляді тварин: *In cleanest, severest outline he had traced the Great Wheel with its six spokes, whose center is the conjoined Hog, Snake, and Dove (Ignorance, Anger, and Lust), and whose compartments are all the Heavens and Hells, and all the chances of human life* [11: 256]. Цим підкреслюється важливість природного та не важливість людського фактору у житті культурної традиції, зображеної у творах автора. Відповідно, все, що пов’язане з природним життям, є також важливим для творчості автора: *“Good. Begins now the dance – the Dance of the Hunger of Kaa. Sit and watch!”* [12: 52] (Полювання є невід’ємним процесом життя у природному середовищі. Полюють здебільшого тоді, коли існує необхідність задовольнити голод), *“... all except the wolves that were burned with the Red Flower”* (вогонь є одним із найважливіших понять у творчості Кіплінга. Це його поважають, бояться та разом з цим без нього неможливе повноцінне існування) [12: 58]. Вогонь постає живою істотою: *A sleek young gentleman from Delhi, armed with a bunch of keys which the Flower had unshackled from the senseless one’s belt...* [11: 37]. Щоб не образити цю істоту, її ніколи не називають по імені, а лише описово. Різні представники тваринного світу також мають своє метафоричне найменування: *When the little scolding bunch of fur, close pressed to the branch, disappeared, ...* [11: 77].

Будь-який прояв своєї діяльності людина порівнює з тваринним світом. У своїх найкращих якостях людина хоче бути схожою на тварин: *This time it is because I am a wolf* [12: 69]; *Farrukh Shah is a bear, Ali Beg a swashbuckler, and old Sikander Khan – yaie!* [11: 37].

Все, що оточує людину постає живим в її уяві: *As a town-mouse well acquainted with the latest songs by the most fashionable composers...* [11: 105]. Навіть смерть уявляється у вигляді тварини: *I am good enough Herbert Spencerian, I trust, to meet little thing like death, which is all in my fate, you know’* [11: 297]. Навіть предмети повсякденного вжитку асоціюються з живими істотами: *That cow-bellied basket!* [11: 23]. Особливо це стосується природних стихій, які поведуться подібно живим істотам: *The whole sea was green fire and white foam* [17: 17]; *But a shower of stones whistled about his ears* [12: 69]; *... a hot wind knocked him senseless and red fire singed his fur* [12: 103]; *The dories sang about him and his food* [13: 112]; *... a wave slapped him over the knees. Disco’s face was as blank as the circle of the wheel* [13: 49]. Ця особливість значною мірою стосується моря та всього, що з ним пов’язане. Там навіть неживі об’єкти оживають: *... and a grunt and squeal of the windlass* [13: 58]; *The anchor came up with a sob...* [13: 47].

Різні світи на сході співіснують у гармонії: *‘Little Friend of all the World’* [11: 9], і надзвичайно важливо знайти спільну мову, щоб мирно існувати. Людина не несе значної цінності: *ye skinny little supercargo* [13: 51]. Усі процеси, що відбуваються у людському організмі нагадують природні явища: *‘Last night broke up the fountains of remembrance in my so-dried heart, and it was as a blessing to me* [11: 71]. Увага акцентується лише на тих частинах її тіла, які виконують життєво важливі функції: *Then I was called down to tell what I*

knew by speech of tongue [11: 298]; *When he saw me he began a long chant of his own tongue* [17: 19]. Вона повинна прагнути досягнути найвищих цінностей як справжня тварина: *“A brave heart and a courteous tongue,” said he* [12: 51]. Однак їй не чужі й людські цінності: по-перше, кожна людина повинна бути освічена, і освіченість та знання цінять високо (*I acquired merit when I sent thee to the Gates of Learning, and gave thee the jewel that is Wisdom* [11: 257]; *There remained – polished, polite, attentive – a sober, learned son of experience and adversity, gathering wisdom from lama’s lips* [11: 301]). Типовою рисою людини на сході є милосердя. Воно уявляється у вигляді бездонної криниці, з якої може напитися кожен, кому це необхідно: *Is the father of my son a well of charity to give to all who ask?* [11: 23].

Творчість Р. Кіплінга носить надзвичайно метафоричний характер. За допомогою метафор автор виражає ті поняття, емоції та думки, які мають важливе значення для реального відтворення етнокультурних особливостей угруповань, що зображуються у творах.

Метонімія не є таким поширеним явищем та не відіграє такого значення як метафора у творчості Р. Кіплінга, однак також є одним зі способів словотворення. Метонімія (грецьк. „перейменування”), троп або механізм мовлення, що полягає в переносі назви з одного класу об’єктів або одиничного об’єкта на другий клас або окремий предмет, що асоціюється з даним по суміжності, приналежності, партитивності або іншого роду контакту [10]. Смысл метафори полягає в тому, що вона виділяє в явищі властивість, котра за своїм характером може заміщати інші. Таким чином, метонімія відрізняється від метафори, з однієї сторони, більш реальним взаємозв’язком членів, що заміщаються, а з іншої сторони – більшою обмежуваністю, видаленням тих рис, котрі не представлені у даному явищі безпосередньо [10]. Як і метафора, метонімія притаманна мові взагалі, однак особливе значення має в художньо-літературній творчості, отримуючи в кожному конкретному випадку своє наповнення та використання.

Найменування може бути перенесене:

1) із місцевості на її населення: *it was as though whole villages had walked into the water* (не села, а мешканці сіл) [12: 231]; *“I never thought England would be so easy won!”* (не країна Англія, а її захисники) [17: 37]; *Kaa hissed, and the city was silent once more* (не місто, а його жителі) [12: 50]; *Rousing village dogs and sleeping villages at noonday* (люди, що сплять у даний момент у селах) [11: 63]; *Golden, rose, saffron, and pink, the morning mists smoked away across the flat green levels. All the rich Punjab lay out in the splendour of the keen sun* (багаті мешканці Пенджабу) [11: 46];

2) із суб’єкта на частину його тіла: *The black beard nodded assent to the wisdom of the Afgan’s dyed scarlet* (риса зовнішності, що привертає увагу, - борода чорного кольору) [11: 230]; *Kim’s eyes danced in his head as he blew the rank smoke through his nostrils and stretched him on the dusty ground* (гарний настрій, що супроводжується блиском в очах) [11: 97]; ... *and the Curator’s heart in the Curator’s bosom had gone out of it from the first* (людиною оволодів страх) [11: 21]; ... *his eyes stood endwise in his head* (погляд спрямований ввєрх) [17: 57]; *My heart has gone out* (душа людини зачерствіла) [11: 97]; *“No,” she said, sorrowfully, “those feet have never worn shoes, but you are very like my Nathoo, and thou shalt be my son”* (людина ніколи не мала та не одягала таких черевиків) [12: 58];

3) із суб’єкта на частину його одягу: ... *and see that old Red Hat does not lead him beyond our reach* (людина одягнена у стару шляпу червоного кольору) [11: 241]; *There will rise a war – a war of eight thousand redcoats* (люди, що беруть участь у війні, одягнені в пальто червоного кольору) [11: 66];

4) із суб’єкта на його властивість: *The voices of early evening had settled down to one soothing hum whose deepest note was a steady chumming of the bullocks above the chopped straw* (голоси людей ставали тихіше та тихіше) [11: 98]; *Many voices called him to come away, while others dared them to hold on* (багато людей) [13: 113]; ... *in two days they were giving tongue outside Kadlu’s village* (язик – це орган, за допомогою якого є можливість розмовляти) [12: 277];

5) з об’єкту на його частину: ... *and the gates of his mouth were loosened...* (губи асоціюються з воротами, оскільки за їх допомогою рот закривається) [11: 36]; *all tried out from shouting at the heels of a marriage procession* (весільна процесія складається з людей; і подібно до тіла людини, яке закінчується п’ятою, вона також закінчується цією ж частиною тіла) [11: 10]; *Then he smoked and thought, knees to chin, under the belly of the gun...* (середня частина зброї, яка нагадує живіт) [11: 25]; ... *and the moon shone into the mouth of the cave where they all lived* (вхід до печери) [12: 11];

6) з об’єкта на його винахідника: ... *they sat down in the unthistly center of the ring to eat eggs and Bath Olivers* (назва печива за ім’ям того, хто його спік першим) [17: 9];

7) із частини тіла на функцію, яку вона виконує: *Rome’s arm is long* (за допомогою влади та мужності керують правителі Риму) [17: 160].

Акцентуючи увагу на важливих явищах, частинах цілого, незначних моментах, за допомогою яких можна найкращим чином розкрити суть значимого явища, Р. Кіплінг використовує метонімію. Акцентуація таких особливостей допомагає повністю відтворити концептуальні риси та загалом простір

автора, що дає змогу читачеві зобразити в уяві ту реальність, яка віднесена від нас часом, відстанню та ментальними особливостями.

Художня проза Редьярда Кіплінга – це яскравий, багатогранний, полікультурний феномен, який вражає своєю природністю та реалістичністю відображення тих етнічних та національно-культурних традицій, які поєдналися за допомогою майстерного комбінування автором різноманітних мовних засобів. Засоби словотвору відіграють неабияку роль у створенні картини світу автора. Найпродуктивнішими виявилися два: морфологічний та семантичний. За допомогою морфологічного способу є можливість виразити специфічні поняття, які до цього моменту не існували у мові. Поєднання в межах слова морфологічних частин, які зазвичай не поєднуються, уможливило створення нових значень, що точно передають присмак певного явища. Особливо продуктивним є словоскладання. Із його допомогою утворюються лексичні одиниці з новим, і що важливіше, культурно-важливим значенням. Мова Р. Кіплінга відзначається надзвичайно образним характером. Цьому сприяє широке вживання метафори та метонімії. Використовуючи їх, автор виражає основні поняття, що є важливі для його картини світу. Будь-яке з цих особливостей має різні прояви, і лише при метафоричному їх зображенні є можливість передати усі відтінки та нюанси, що у своїй сукупності становлять важливі поняття, що споконвічно закладені у свідомості та менталітеті певного національно-культурного угруповання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – с. 141-172.
2. Сухарный Л.В. Словообразование в речевой деятельности (образование и функционирование производного слова в русском языке): Автореф. дис. ... докт. филол. наук, - Л., 1980. – 52 с.
3. Виноградов В.В. О формах слова // Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике, - М., 1975. – С. 39 – 50.
4. Ирисханова О.К. Лингвокреативный аспект деятельности человека // Филология и культура: Матлы IV Междунар. научн. конф. – Тамбов: ТГУ, 2003. – С. 8 - 11.
5. Цирик М.Ю. Про авторські новоутворення в англійській мові // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород: Патент, 2002. – С. 95 – 102.
6. Корнилов О.А. Языковая картина мира как отражение национальных менталитетов: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2000. – 46 с.
7. Краснова Н.П. Межкультурная коммуникация как диалог культур // Лингвокультурологические проблемы изучения национальных концептосфер: Сборник статей межвузовской конференции. – Йошкар-Ола: МГПИ, 2003. – С. 12-15.
8. Кубрякова Е.С. Языковое сознание и картина мира // Филология и культура: Тезисы II-й международной конференции: В 3 ч. Ч. I. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 1999. – С. 3-5.
9. Манерко Л.А. Концептуальная модель пространственного дискурса // С любовью к языку: Сб. науч. тр. Посвящается Е.С. Кубряковой. – Москва –Воронеж: ИЯ Ран, Воронежский государственный университет, 2002. – С. 398-406.
10. Современный русский язык / <http://www.hi-edu.ru/x-books-free/xbooks107/01/part-002.htm>
11. Kipling R. Kim. – N.Y.: Penguin Books, 1994. – 383 p.
12. Kipling R. The Jungle Books. – N.Y.: Penguin Books, 1994. – 335 p.
13. Kipling R. Captains Courageous. – N.Y.: Penguin Books, 1994. – 173 p.
14. Kipling R. The Light That Failed. – М.: Менеджер, 2002. – 239 с.
15. Kipling R. Just So Stories. – N.Y.: Penguin Books, 1994. – 160 p.
16. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови: [Підруч. для ін-тів і фак. інозем. мов]. – Х.: Основа, 1993. – С. 54.
17. Kipling R. Puck of Pook's Hill. – N.Y.: Penguin Books, 1994. – 218 p.
18. Коваль Н. Метафора в політичному тексті // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць. – Випуск 16. Книга 1. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2005. – С. 189 – 192.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ОНІМІВ У РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

Дяченко І.М., магістр

Запорізький національний університет

У статті аналізується ономастичний простір історичного роману у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай», простежуються функціонально-стилістичні особливості онімів із розряду антропонімів, топонімів та геортонімів, з'ясовується їх вплив на структурно-семантичну організацію художнього тексту та на особливості індивідуально-авторського ідіолекту поетеси.

Ключові слова: онім, антропонім, топонім, геортонім, власна назва.

Дяченко И.Н. ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ НАГРУЗКА ОНИМОВ В РОМАНЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ» / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье анализируется ономастический фонд исторического романа в стихах Лины Костенко «Маруся Чурай», прослеживаются функционально-стилистические особенности онимов из разряда антропонимов, топонимов и геортонимов, выясняется их влияние на структурно-семантическую организацию художественного текста и на особенности индивидуально-авторского идиолекта поэтессы.

Ключевые слова: оним, антропоним, топоним, геортоним, имя собственное.

Dyachenko I.N. THE FUNCTIONAL LOAD OF ONIMS IN NOVEL LINA KOSTENKO «MARUSYA CHURAY» / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

In the article the attempt to analyse the onomastic space of the historic novel in verses “Marusya Churay” by Lina Kostenko has been made. The functional stylistic specific of the onims from the class of antroponyms, toponyms and geortonyms are described. Their influence on the structural-semantic organization of the belles-lettres text and peculiarities of the individual author’s idiolect of the poet are analyzed.

Key words: onim, antroponym, toponim, geortonym, proper noun.

Наукове опрацювання ономастичних питань українського мовознавства протягом останніх десятиліть досягло помітних успіхів. Пропріальну лексику почали кваліфікувати вже як самостійну науку, а не як напрямок етимологічного аналізу чи як допоміжний матеріал в історичних дослідженнях. Зріс інтерес і до літературної ономастики, але сконцентрувався переважно на антропонімах із прозових творів. Це пояснюється тим, що оніми в поезії, на відміну від прози чи драматургії, переважно позасюжетні, чим зумовлюється більший ступінь свободи щодо вживання власних назв, більше їхнє функціональне наповнення.

Художній твір – це єдиний організм, у якому нічого зайвого і випадкового бути не може, все взаємозумовлене. Власні назви не становлять винятку в цьому плані. Вони є значеннєвим семантичним та експресивним елементом у художній цілісності літературного твору. Текст допомагає розкрити семантику оніма, у свою чергу останні, функціонуючи в тексті, реалізують його комунікативне завдання, організують і структурують твір у змістовому плані. Тому розгляд ономастичних розрядів творів художньої літератури є актуальним як при вивченні ономастики, так і при аналізі художніх творів зокрема.

Цінним джерелом вивчення ономастикону української мови є поетичні твори Ліни Костенко, які в ономастичному плані практично не вивчалися, хоча й заслуговують на це, оскільки оніми поетеси є «одним з найгостріших видів її словесної зброї» [1; 2], беруть участь у реалізації авторської концепції світобачення в побудові художнього образу.

Дещо обділені увагою дослідників, на наш погляд, і власні назви історичного роману у віршах «Маруся Чурай». Цим зумовлена новизна і складність їх вивчення, адже спеціальних праць, у яких би досліджувалося функціональне навантаження онімів, дуже мало.

Значний внесок у вивчення власних назв зробила М.Мельник [1], [4], звернувши увагу не лише на антропоніми, а й на інші розряди онімів, зокрема на топоніми, агіоніми, наголосивши на їхніх коннотативних особливостях.

Власні назви в романі характеризуються глибокою продуманістю їх добору, вони є носіями поетичної інформації, наділені кількома художніми функціями. Вивчення цих питань становить значний інтерес для глибшого розуміння творчості Ліни Костенко.

При дослідженні онімів необхідно враховувати їх взаємодію з жанровими особливостями твору, оскільки історичний роман у віршах – специфічний літературний жанр, що висуває свої вимоги до формування ономастичного простору і разом із тим створює відповідні умови для повноцінного функціонування онімів у його тексті.

Дослідники функцій власних назв виділили й описали цілу низку таких, що працюють на художнє ціле літературного твору. Відомі й спроби класифікації онімів, однак узагальнюючої, «що розподіляє функції за таксономічними рубриками» [5; 23], у наш час немає. Тому в процесі нашого дослідження виділятимемо текстоутворюючу, номінативну, оцінно-характеристичну, експресивну та хронотопічну функції. Проте зарахування певного оніма до одного з функціонально-стилістичних типів не означає відсутності в ньому ознак іншого функціонального типу, які проявляються меншою мірою. Обрана нами класифікація ґрунтується на принципі функціонально-стилістичної домінанти, що передбачає водночас двояку чи трояку стилістичну значущість літературно-художніх онімів.

Історичні візії Ліни Костенко дуже добре вклалися в жанр віршованого роману, який названо вагомо і доречно – «Маруся Чурай». Ім'я головної героїні (Маруся – демінутивний варіант від улюбленого Марія – пов'язане з особливим ставленням українців до Богородиці), а її козацьке прізвище входить до реєстру найбільш шанованих та історично відомих. Цим підтверджується, що історичність як змістова якість твору органічно переплітається з формальною жанровою моделлю і зумовлюється ономастичним тлом.

Спостереження над текстом показують, що у творі використано велику кількість власних назв для об'єктів номінації. Проте саме антропоніми й топоніми становлять центр ономастикону художнього тексту; усі ж інші групи власних назв «творять периферію цієї підсистеми» [5; 14].

Антропоніми роману умовно складаються з трьох пластів: оніми на позначення персонажів з Полтави, загальновідомі реалоніми та реалоніми з негативно-оцінною характеристикою.

Група онімів на позначення полтавських персонажів є найоб'ємнішою. У її центрі – Маруся Чурай, іменем якої і названо твір, тому заголовок має поетичний зміст, свій генезис, і водночас виконує текстоутворюючу функцію.

Характерним показником антропонімікону роману є розмаїття варіантів антропосполук, що виразнюють літературний образ, розширюють характеристичні можливості оніма. Так, для номінації головного образу авторка застосовує лише два варіанти імені: Маруська і Марусенька. Останнє в контексті–

*«А ти за них Полтаво помолись.
Лиш не заплаче свої карі очі
та **Марусенька**, як було колись...»* [2; 26]

розкриває еволюцію особистості, її духовного зросту від «тої Марусеньки» до Марусі.

Для персонажа-антипода Марусі поетеса застосовує ім'я *Галя* (а не *Ганна*), тим самим втілюючи «виразисту онімічну опозицію» [1; 12] з навантаженням, опертим на культурну семантику.

У романі активно використовуються притаманні українській народній антропосистемі андроніми – імення жінок за чоловіком (*Чурайха*, *Бобренчиха*, *Вишнячка*, *Яцика*) та дочок за батьком (*Вишняківна*, *Чурайівна*). Функціонування цього класу антропонімів надає твору народного колориту, створює невимушене середовище, у якому відбуваються події.

Дослідження антропосистеми твору свідчать про те, що письменниця спирається на реальний антропонікон, головним джерелом якого став «Реєстр Війська Запорозького» 1649 року, хоча використовуються й індивідуально-авторські способи номінації. Так, для відтворення образу *Грицька Бобренка* Ліна Костенко вдається до різних варіантів його імені, щоб показати головну рису його характеру – дволикість натури, яку пояснює «мімікрійна здатність асиміляції в середовищі» [3; 14] і надати експресивної функції ономооб'єкта. Для побратимів і Галі він – *Гриць*, *Грицько*, для матері на суді – «син мій *Григорій*» [2; 38].

Разом із *Грицьком Бобренком* із «Реєстру» полтавського полку були взяті й інші антропоніми, носії яких були козаками або козацькими старшинами, тому й прізвища мають сильне смислове навантаження, є осередком інформації денотату, а тому виконують оцінно-характеристичну функцію. Ці прізвища походять переважно від прізвиськ, які давались як за окремими особливими зовнішніми (*Горбань*, *Хромий*) чи внутрішніми («Він гордий був, *Гордієм* він звався») ознаками носія, так і за родом заняття (*Кулевара*, *Пушкар*, *Капканчик*).

У межах цієї групи доцільно розглядати й антропонім *дід Галерник*, який хоч і не вміщений у «Реєстрі», проте нерозривно пов'язаний як з історією Марусі Чурай, так і всієї Полтави. Тому антропонім виконує як текстоутворюючу (пов'язує минуле з майбутнім), так і характеризує функцію. Діда названо за виробами, які він виготовляв багато років:

*«що не різьбить, – у нього мимоволі
подібне до манесеньких галер.
Ложки, ковганки, різні палянички,
миски косарські з вухами, сільнички»* [2; 115].

Поряд із полтавськими антропонімами вживаються й ті, що мають всеукраїнський характер, їх денотати зробили надзвичайно великий внесок у формування історії України. Це, насамперед, онім гетьман *Богдан Хмельницький*, усі три компоненти якого, залежно від ситуації, вживаються у творі одночленно. Найактивніше цей антропонім застосовується лише в одному розділі «Гінець до гетьмана», але це не завадило надати оніму та його носієві великого смислового навантаження, чому сприяє використання різних функцій (експресивної, контекстуальної, номінативної).

До цієї ж групи (загальновідомих реаліонімів) відносимо також антропоніми, які виконують переважно хронотопічну функцію. У творі зустрічаємо *Павлюка, Наливайка, Байду і Остряницю*. Це ті воєводи, які сміливо виступали проти «страшних руйнаторів України» [2; 112].

Для достовірної передачі історії періоду Хмельниччини мало згадати імена тих, хто палко виступав за волю України, тому Ліна Костенко майстерно вводить у канву твору прізвища осіб, проти кого велася боротьба. Ці антропоніми умовно можна позначити як реаліоніми з негативно-оцінною характеристикою, підкреслена польськість яких «вичерпно мотивується ситуацією XVIII століття» [1; 12].

За допомогою майстерного використання хронотопу дороги поетеса органічно вплітає ці реаліоніми в зміст твору. Серед них і онім *Ярема Вишневецький* – «син Раїни, страшний руйнатор України» [2; 112], що виконує називну функцію. Це і написи на цвинтарі, повз який проходить Маруся, прямуючи до Києва:

*«Бидловські, Козьбродські, Себастьянські,
яка в них гідність чується велика! –
Рох Яблонівський і Тадеуш Піка»* [2; 97].

Вживання цих назв у формі множини є вказівкою на їхню безмежну владу, яку вони дістали на українських землях.

Деякі оніми цієї групи виконують хронотопічну функцію, тобто, щоб локалізувати час дії авторка вдало застосовує такі імена, як *Радзивіл, Витовт, Сигізмунд* (двоє останніх були братами. Усі ці особи – князі Великого князівства Литовського, що завдавали значного нищення землям України своїми нападами з кінця XIV (1392 – 1430 – роки правління Витовта) і до другої половини XV століття (1432 – 1440 – роки правління Сигізмунда)).

Отже, при описі загальновідомієї пісні про Марусю, що отруїла Гриця, Ліна Костенко користується не лише антропонімами з полтавського кола, а й загальноукраїнськими та польськими іменами, що роблять твір історично достовірним, завершеним у змістовому та ідейному планах.

Проте за допомогою лише одних антропонімів навряд чи можна було б цього досягнути, адже серед власних назв художнього твору топоніми мають особливе значення: підпорядковуючись загальним законам художнього тексту, вони є експресивно та стилістично насиченими, визначають топос тексту.

Географічні назви роману виконують свою роль у творі. Ойконіми, гідроніми та потамоніми безпосередньо пов'язані з головною сюжетною лінією, окреслюють територію, на якій відбуваються події. Найуживанішим топонімом цієї групи є *Полтава*, що локалізує події в просторі, вказує на перебування в ньому героя:

*«Сказали, що Маруся – відьма,
що у Полтаві гіршої нема»* [2; 7].

У творі *Полтава* виступає персоніфіковано, як діючий персонаж:

*«І славний рід скінчиться – Чураї,
А як тоді співатиме Полтава?
Чи сльози не душитимуть її?»* [2; 24].

До цієї ж групи відносяться: ойконіми – *Біла Церква, Переяслав, Хвастів, Київ, Лубни*; комоніми – *Кривохатки* (Марусине село, етимологія назви якого тлумачиться в тексті:

*«Хатки у нас і справді то не хвацькі
«Присілок давній, хто яку змостив...*

... У Кривохатках хатка та нова –

єдина, може, хатка не крива» [2; 52]), *Архемівка, Григорівка, Остапівка, Карпилівка, Семенівка* (

«Та назви сіл по більшості з імен, –

бо все ж Панфіл, Григорій та Семен» [2; 90].

Гідроніми представлені назвами – *Дніпро, Ворскла, Полужір'є*. Еклезіонім – *Кисво-Печерська Лавра* та оронім – *Дідова Балка*, які, об'єднуючись, локалізують події в часі і просторі.

Окрім топонімів, які безпосередньо пов'язані з головною сюжетною лінією, варто виділити й ті, що віддалені від основного опису подій, але є складовою частиною історії українського народу – тому й уведені переважно до розповідей і згадок героїв:

«Був на *Пиляві* і на *Жовтих Водах*,
під *Корсунем* і *Збаражем* був теж» [2; 47].

Маруся в згадках про воєнні події чує про *Берестечко*, *Волинь*, *Ікеу*, *Брацлавщину*, *Литву*, *Дубно*. Ці топоніми надають подіям твору масштабності, розкривають трагедію України в різних куточках, за її межами.

Велика кількість використаних географічних назв не переобтяжує твір, а, навпаки, допомагає глибше розкрити зміст, отже їх функція – локалізація подій у просторі.

Поетеса не обмежується лише деякими розрядами онімів, а вправно застосовує все розмаїття топонімікону.

Особливе місце в ономастичному просторі роману посідають власні назви на позначення народних та релігійних свят – *геортоніми*. У творі вони виступають у функції хрононімів, вказуючи на приблизний час, коли відбуваються ті чи інші події. Своєрідність їх полягає в тому, що «на відміну від календарних дат, які виконують суто номінативну функцію, назви свят містять великий асоціативний потенціал» [4; 38], пробуджують низку уявлень, викликають відповідний настрій.

На сторінках роману вжито такі назви народних та релігійних свят і постів: *Петра Капусника*, *Купала*, *Кузьми і Дем'яна*, *Водохреца (Хрещення)*, *Святий вечір*, *Маковей*, *Дмитра*, *Варвари*, *Знайдення Глави*, *Різдво*, *Пилипівка*, *Пасха*.

Кожен із цих геортонімів вказує насамперед, коли відбувалась чи відбувається дія, фіксує її в часі, – виконує хронотопічну функцію. Так, стара Бобренчиха, розповідаючи на суді про те, як вистежувала Гриця з Марусею, уточнює: «Було це, люди, на **Петра Капусника**, якраз на самий сонцеповорот» [2; 11]. Цей приклад засвідчує варіативність назв свят і використання народних назв (адже свято Петра Капусника за церковним календарем має назву *Петра і Павла*).

Будуючи розповідь про життя Марусі, поетеса ті чи інші моменти фіксує за допомогою геортонімів, наприклад, весілля батьків – «*оженились десь у одночассі. На Дмитра десь*» [2; 52].

Картини обрядових свят (*Купала*, *Водохреца*) у творі є полісемантичними: виступають найбільш природним для історичної епохи способом датування й використовуються як тло для гармонійного або контрастного відтінення зображуваних подій. Геортоніми допомагають чітко окреслити певний період, створюють відповідну картину, викликають конкретні емоції, уявлення, зумовлені їх загальновідомістю, демонструють риси індивідуально-авторського стилю письменниці.

Отже, ономастикон роману «Маруся Чурай» Ліни Костенко має досить потужний потенціал – насичений поетичною інформацією, виконує різноманітні функції в розкритті творчого задуму поетеси.

Антропоніми, топоніми та геортоніми є важливими стилістичними фігурами і становлять собою неоціненну інформацію для інтерпретації самого тексту. Переконаємося, що поетеса усвідомлено відібрала літературно-художні оніми, завдяки чому досягла гармонії самого образу з його найменуванням.

Завдяки ономастичному простору з його поліфункціональністю, читач як реципієнт інформації декодує художній текст через низку асоціацій, викликаних ідейним та змістовим навантаженням онімів, їх функціонально-стилістичними особливостями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник М. Ономастика творів Ліни Костенко: Автореф. дис... канд. філол. наук: 29.09.1999/Одес. держ. ун-т.– Одеса, 1999. – 18 с.
2. Костенко Л. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах. – К.: Дніпро, 1982. – 136 с.
3. Пономаренко І. Полтава проти Марусі Чурай // Українська мова та література. – Січень. – 2002. – С. 2-5.
4. Мельник М. Конотонімія в романі «Маруся Чурай» Ліни Костенко // Щорічні записи з українського мовознавства: Збірка наукових статей. – Одеса: ОДУ, «Романо ліл», 1996. – Вип. 4. – С. 36-40.
5. Калінкін В. Теоретичні основи поетичної ономастики: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 20.10.2000 /Київ. держ. ун-т. – К.,2000. - 34 с.
6. Брюховецький В. Ліна Костенко. Нарис творчості. – К.: Дніпро,1990. – 262 с.
7. Масенко Л. «Не сійте зради на моїй землі»: образ Яреми Вишневецького в історичному романі «Маруся Чурай» і «Берестечко»//Урок української. – 2000. -- №2. – С. 40 - 41.

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ МІКРОПОЛЕ ПРОХАННЯ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Журавльова Н.М., к. філол. н., доцент, докторант

Запорізький національний університет

У статті на матеріалі листів українських інтелігентів розглядається прохання як мікрополе, яке об'єднує в одній системі різнорівневі мовні одиниці, що мають семантичну і функціональну спільність. Автор визначає, які етикетні лексеми та фразеологізми входили до ядра та його центру, а які перебували на периферії.

Ключові слова: етикетна лексема, фразеологізм, фразеологізоване словосполучення, інтенсифікатор, епістолярна ввічливість.

Журавлева Н.Н. ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЕ МИКРОПОЛЕ ПРОСЬБЫ ЭПИСТОЛЯРНОЙ ВЕЖЛИВОСТИ XIX– НАЧАЛА XX СТ. /Запорожский национальный университет, Украина.

В статье на материале писем украинских интеллигентов рассматривается просьба как микрополе, которое объединяет в одной системе элементы разных уровней языка, имеющие семантическую и функциональную общность. Автор определяет, какие этикетные лексемы и фразеологизмы принадлежали к ядру поля, а также к центру ядра, а какие относились к периферии.

Ключевые слова: этикетная лексема, фразеологизм, фразеологизированное словосочетание, интенсификатор, эпистолярная вежливость.

Zhuravlyova N. M. LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL MICRO-FIELD "REQUEST" IN EPISTOLARY. / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

"Request" as a lexical and phraseological field structure involves different level language elements which are semantically similar and perform the same function. The author defines the lexemes and phraseologisms belongs to the field nucleus and those belongs to the periphery.

Key words: etiquette lexeme, phraseologism, phraseological word combination, intensifier, epistolary politeness.

**Учителю науки
Вікторіві Антоновичу Чабаненкові
на честь першого сімдесятиліття
як знак правдивого поважання**

У функціонально-семантичній системі епістолярної ввічливості ХІХ– початку ХХ ст. важливе місце займали різноманітні етикетні слова та фразеологізми, за допомогою яких адресанти, звертаючись до адресатів, висловлювали чемні прохання. Розгляду етикетно-ввічливих формул прохання, уживаних в епістолярній спадщині Лесі Українки та М. Коцюбинського, присвячені роботи С. Богдан [1] та Е. Рамазанової [2]. На роль адресанта в етикетній ситуації прохання звернула увагу М. Баліцька [3]. Однак на сьогодні в україністиці майже немає робіт, у яких би епістолярне прохання розглядалось як лексико-фразеологічне мікрополе. Така спроба робиться нами вперше. У статті ставимо за мету визначити, які етикетні лексеми і фразеологізми ввічливості як засіб вираження прохання становили ядро мікрополя, а які відносились до периферії. Так, при ввічливому звертанні автора листа до адресата з метою виконати якоесь прохання в епістолярію українських інтелігентів високочастотним було етикетне дієслово *просити* у формі І особи однини в сполученні з пошанною займенниковою формою *Ви* (рідше *ти*) та інфінітивом: „*Прошу тебе помолитись* і за мене Богу, щоб Бог послав мені добрий розум на науку людям” (П. Куліш до О. Вересая) [4, 87]; „*Прошу Вас прийняти* од мене один примірник в знак поважання ...” (І. Нечуй-Левицький до М. Грушевського) [5, 408]; „*Друкуючи мою збірку, прошу Вас виправляти* помилки та нісенітниці, які спостережете, а вірші цілком слабкі навіть викидайте...” (П. Грабовський до Б. Грінченка) [6, 266]. Етикетні вислови прохання з метою посилення епістолярної ввічливості нерідко ускладнювалися чемним звертанням чи звертальною формулою: „*Задумавши* видавати поки що українські збірники (в 20-25 аркушів) літературно-наукові, а далі, за дозволом, і місячника „*Раду*”, *я прошу Вас, добродію, ушанувати* мене своєю супрягою ...” (М. Старицький до Б. Грінченка) [7, 446]; „*Прошу ж Вас, шановний земляче*, з першою відвратною поштою *одмовити* мені на всі ці запитання, найпаче ж про Курдиновського” (М. Лисенко до Г. Маркевича) [8, 353]. Шанобливого забарвлення етикетно-ввічливому фразеологізованому словосполученню *прошу Вас + інфінітив* надавав прислівник – інтенсифікатор *уклібно*. Епістолярні фразеологізовані словосполучення з прислівником *уклібно* є специфічно українськими гречними виразами: „*Крім сього уклібно прошу прийняти* од мене, як од читача „*Зорі*”, *просьбу* подавати в кінці кожного числа „*Зорі*” зміст числа, як се бачимо в часописах польських, московських та ін.” (М. Коцюбинський до редактора „*Зорі*”) [9, 35-36]; „*Уклібно прошу надрукувати* в часописі „*Народ*” приложені до цього листу 16 віршів, коли вони здатні до друку” (П. Грабовський до І. Франка) [6, 170]. В українській епістолярній ввічливості під впливом польської мови замість виразу *прошу Вас + інфінітив* вживалася синтаксична конструкція чемного прохання *прошу пана + інфінітив*, оскільки в польському мовному етикеті в універсальних виразах типу

prosze pana, prosze pani, prosze panstwa лексеми *pan, pani, panstwo* є еквівалентами займенника Ви. Польські етикетні вислови *prosze pana, prosze pani* є стилістично нейтральними формулами, вживаними при звертанні до незнайомої людини [Див.:10,14]. Напр.: „*Щиро прошу вельможного пана-добродія*, як і всіх любителів польської мови, *допомогти* нам дістати польські книжки ...” (П. Гулак-Артемівський до З. Доленги-Ходаковського) [11, 213]; „*Ще прошу шановного пана мені відповісти*, чи буде місце моєї „Заклятій печері?” (М. Старицький до Василя Лукича) [7, 531]; „*Прохаючи шановного пана прочитати* мою працю, я просив би разом повідомити мене, чи і коли вона може бути надрукована” (І. Франко до Ченка Зібрта) [12, 379]. Як зазначає В. Кононенко, надзвичайно частотним словом чемності в галичан є дієслівна форма *прошу* (*прошу дуже*, рідко – *прошу пана*), „діапазон уживання якого навіть важко окреслити” [13, 28]. На семантику та особливості функціонування етикетно-ввічливої дієслівної форми *прошу* звертає увагу і Ю. Шевельов, який писав, „що принесена з Галичини форма *прошу* набуває значення не стільки дієслівної форми, скільки прислівника чи, певніше, вставного слова, тотожного або близького значенням (хоч і дещо відмінного і семантичними нюансами, і емоційним забарвленням), до слова „*будь ласка*” [13, 28]. „І справді, - за словами В. Кононенка, - слово *прошу* позначає й елементарне прохання, і не завжди бажаний дозвіл, і задоволення, і незадоволення, і захоплення, і глузування, і недочування (звичайно із запитанням) тощо. До того ж це слово вимовляється з найрізноманітнішою інтонацією” [13, 28]. У листах українських інтелігентів етикетний вислів чемного прохання *прошу* (*прошу Вас*) за значенням та функцією лише тоді наближався до фразеологізму *будь ласка* як інтенсифікатора епістолярної ввічливості, якщо він стосувався дієслова у формі наказового способу: „*Не гнівайтесь, прошу*, що я так довго не писав” (М. Коцюбинський до М. Жука) [14, 318]; „*А як у Вас? Цікаво мені се знати, то напишіть, прошу*, коли зможете” (А. Чайковський до М. Коцюбинського) [15, 257]; „*Прошу Вас, напишіть мені*, як ся справа скінчилася, чи все дійшло благополучно” (І. Франко до М. Драгоманова) [12, 384]; „*Прошу Вас, не гайтеся з* Вашою відповіддю до мене, я її дуже нетерпеливо чекати буду” (С. Ярошинська до О. Маковея) [16, 412]. Інтенсифікатором чемності при етикетному виразі ввічливого прохання *прошу Вас* виступав прислівник *дуже*: „Я вже те добре знаю, та не вбоюся, а говорю Вам і *прошу Вас дуже*: бережіть себе. Чи таких, як Ви, в мене поле засіяно?” (Марко Вовчок до Т. Шевченка) [17, 184]; „*Прошу Вас дуже*, присилайте якнайскоріше, бо номер уже близький кінця, а не хотілось би переривати” (І. Франко до В. Щурата) [12, 508]. При ввічливому, але наполегливому проханні прислівник *дуже* як інтенсифікатор чемності нерідко повторювався: „*Дуже й дуже прошу Вас*, перекладіть вже обі ті книжечки, котрі я Вам дала, ми ся вже обрахуємо, бо я ніяк не хочу, щоб Ви дурно час тратили” (О. Кобилянська до Д. Лук'яновича) [18, 427]; „*Отож прошу Вас дуже й дуже понудить* від себе редактора „Зорі”, щоб він мені виявив дійсно автора цієї статті...” (М. Старицький до М. Комарова) [7, 555]; „*Дуже, дуже прошу тебе*, вишли його портрет якнайскоріше, бо тижнів через три усе подам до цензури” (К. Білиловський до Д. Яворницького) [19, 57]. При наполегливому проханні могла повторюватися й етикетна дієслівна форма: „*Посилаю Вам своє* поличчя на знак глибокого пошанування. *Прошу вас* – і то *дуже прошу* – *прислати* мені своє” (М. Коцюбинський до Панаса Мирного) [9, 263]; „... клоню Ти ся в добрім здоров'ї та *прошу, дуже прошу*, дай мені борзенько відповідь” (Ю. Федькович до К. Горбала) [20, 355]. Про настійне прохання свідчить і використання прислівника – інтенсифікатора *вельми*, який є синонімом до прислівника *дуже*: „*Посилаю Вам оці* три (картини) і *вельми прошу: наберіть* мені субскрибентів у Харкові, коли вам Бог pomoже ...” (Т. Шевченко до М. Цертелева) [21, 31]; „*Вельми прошу Вас, Дмитро Івановичу*, не *одмовитися написати* міні про се кілька слів” (П. Балицький до Д. Яворницького) [19, 20]; „*Прошу вельми* зараз же мені *відповісти* за „Закляту печеру” і за „Тараса Бульбу”, бо жаль часу даремно тратити...” (М. Старицький до Василя Лукича) [7, 518]. Відтінку шаноби чемним виразами прохання надавали прислівники-інтенсифікатори епістолярної ввічливості *поважно* та *покійно*: „... о се я *Вас поважно прошу*” (О. Кобилянська до О. Маковея) [18, 236]; „*Прошу покійно* шановну частопись *замістити* у себе об'яву, послану про вихід у місяці студні сього року з друку моєї української опери „Різдвяна ніч” (М. Лисенко до редакції часопису „Діло”) [8, 146]; „Як тільки вийде том Ваших драм та комедій, *покійно прошу* негайно *вслати* мені в Київ” (І. Нечуй-Левицький до Б. Грінченка) [5, 396]. Для вираження ввічливого прохання фразеологізм *покорно* (*покорнейше*) *прошу Вас (тебя)* вживається також у російському мовленнєвому етикеті. [Див.: 22, 379]. Але якщо шанобливо-ввічливі етикетні вирази епістолярних прохань типу *прошу поважно, прошу покійно* уже на той час мали відтінок застарілості й функціонували в листах зрідка, то гречним специфічно українським епістолярним фразеологізованим словосполученням *уклінно прошу Вас* інтелігенти послуговувалися часто на всіх українських землях: „*Прошу Вас уклінно відповісти* мені й на цей лист, висловити свою щиро думку про мої нові вірші ...” (П. Грабовський до І. Франка) [6, 175]; „*Уклінно Вас прошу* о одну рукопись Драгоманова для себе” (В. Стефанік до М. Павлика) [23, 58]; „*Просимо уклінно Вас* із панною Гандзею до нас нині на гербатку” (М. Грушевський до І. Франка) [24, 92]; „*Прошу, отже, уклінно звіщати* мене ласкаво, які праці на нашій мові готовляться до видання, які вже друкуються ...” (Василь Лукич до М. Коцюбинського) [15, 283]; „... я нині досилаю ще один образок і *уклінно прошу* о їх поміщення, коли б придавались на тоє” (Марко Черемшина до О. Маковея) [25, 361]; „Для того *прошу Вас уклінно*, використавши його (реферат), *звернути* мені рукопис ...” (І. Франко до Ф. Вовка) [26, 157]. Звертальна формула та фразеологізм-

інтенсифікатор сприяли посиленню епістолярної ввічливості при шанобливому проханні: „Та мені все ж треба мати кілька примірників моїх книжечок, тому *уклінно прошу Вас, ласкавий добродію, поклопочіться*, щоб мені вислали по кілька примірників ...” (М. Коцюбинський до К. Паньківського) [9, 264]; „... то *прошу Вас уклінно, коли ласка Ваша*, прислати мені знову автограф ...” (С. Тимченко до П. Куліша) [27, 100]. Роль інтенсифікатора епістолярної ввічливості при етикетно-чемному проханні в листах деяких авторів виконував народнопоетизм *красно* та його стилістично маркований варіант *красенько*: „Насамперед *красно тебе прошу: будь ласкав подякувати* від мене всім тим щирим душам, що мене на святе воскресеніє так *красно* повінчували!” (Ю. Федькович до Д. Танячкєвича) [20, 377]. „Ще би я *Вас* об одній речі *красенько попросила*, якщо не буде то для Вас клопотливо ...” (Леся Українка до О. Франко) [28, 90]. Характерною особливістю української епістолярної ввічливості ХІХ–початку ХХ ст. є її тісний зв'язок із менталітетом народу. Очевидно, саме через це роль інтенсифікаторів у різних етикетних ситуаціях, у тому числі й при проханні, виконували прислівники та фразеологізми ввічливості, у яких знайшли відображення важливі етнопсихологічні риси української вдачі. В етикетній ситуації прохання особливо частотними були фразеологізми з коренем ласк-. Серед таких традиційних в українській епістолярній ввічливості виразів, уживаних при проханні, слід назвати фразеологізоване словосполучення *прошу Вашої ласки (прошу ласки)* + інфінітив, яке використовувалося тоді, коли автор листа хотів добитися прихильності, милості в адресата: „*Прошу також ласки Вашої*, коби-сте благоїзволити *прислати* мені продовження лекцій о словесності руській неочіненного писателя господина Шевирьова” (Я. Головацький до О. Бодяньського) [29, 321]; „*Прошу Вашої ласки наглянути* особисто, аби спростовано помилку на 74ст ...” (Леся Українка до В. Гнатюка) [30, 171]; „Отож *прошу ласки Вашої не гніватись* на мене і не цуратись на дальше листування за мною” (М. Комаров до Д. Яворницького) [31, 264]; „Засилаю до шановної редакції листа до п. Куліша, *прошу ласки передати* його по адресі” (М. Старицький до В. Барвінського) [7, 456]. Про ласку, доброзичливе ставлення адресанта до адресата свідчило й епістолярне фразеологізоване словосполучення *прошу ласкаво* + інфінітив, уживане при наполегливому проханні: „*Прошу ласкаво не відмовити* йому у своїх світлих порадах і рекомендаціях та допомогти йому зорієнтуватися в петербурзькому вченому світі” (І. Франко до І. Бодуена де Куртене) [26, 199]; „*Прошу Вас дуже ласкаво донести* мені карткою, чи одержали всю цю мою посилку” (Марко Черемшина до М. Зерова) [25, 373]. В епістолярній спадщині деяких авторів фразеологізоване словосполучення *прошу ласкаво* + інфінітив ускладнювалося вставним словом: „*Прошу, проте, ласкаво повідомити* мене, що саме Ви вибрали, бо як хтось другий зголоситься, аби не робив того самого” (В. Гнатюк до М. Коцюбинського) [32, 233]. Разом із тим у листах функціонують й діалектні варіанти цього фразеологізованого словосполучення чемності, такі, як-от: *просю ласкаве, прошу ся ласкаво, прошу ласкаве* + інфінітив. Напр.: „Позаяк я склав одразу цілорічно передплату, пренумеруючи часопис „Зорю”, і маю право на премію ціною у 23 рейнських злотих, з показаних книжок я *ласкаве просю* шановну адміністрацію „Зорі” *вислати* мені ...” (М. Лисенко до редакції часопису „Зоря”) [8, 146]; „*Прошу ся ласкаво ще запитати* в цензурі, можливо, що суть ще там” (І. Айхельбергер до М. Коцюбинського) [32, 25]; „Не гнівайтесь, *прошу ласкаве*, що не прислав Вам досі обіцяної праці для календаря „Просвіти” (М. Коцюбинський до Василя Лукича) [9, 48]. В останньому прикладі фразеологізоване словосполучення *прошу ласкаве* наближається до інтенсифікатора чемності *будь ласка*. Синонімами до фразеологізованого словосполучення ввічливості *прошу ласкаво* + інфінітив в епістолярних текстах виступали усталені вирази *прошу (Вас), з ласки, прошу (Вас) о ласку, прошу, коли ласка* + інфінітив: „Але ж, *дорогий земляче, прошу і Вас з ласки своєї прислати* мені Ваш портрет ...” (М. Вороний до М. Коцюбинського) [32, 160]; „*Хотів би я просити Вас о одну ласку*. Чи не позичили б Ви мені з своєї бібліотеки деяких книжок, потрібних мені для студій над літературою ХVІІ віку...” (І. Франко до М. Драгоманова) [12, 258]; „*Прошу, коли ласка, зробити* ще таку річ: послав колись я до Вас чи до Василя Лукича переклад з Полонського – „Сонце та місяць; складуючи „3 чужого поля”, я бажав притулити і той віршик, але його не притулено” (П. Грабовський до К. Паньківського) [6, 229]. Для вираження чемного прохання, пропозиції, згоди на що-небудь, якщо є бажання, в епістолярію часто вживався фразеологізм гоноративності *коли (твоя, Ваша) ласка*: „Ви свого слова не занедбайте, а, *коли Ваша ласка, подумайте* ...” (Марко Вовчок до Т. Шевченка) [17, 131]; „... геть-геть усе мені *напиши, коли ласка твоя* ...” (Ю. Федькович до Д. Танячкєвича) [20, 481]; „*Звістїть, коли ласка*, чи помістить „Літературно-науковий вісник” допис про оплаканий стан могили Шевченка” (М. Коцюбинський до В. Гнатюка) [9, 301]. Фразеологізм *коли (Ваша) ласка* іноді ускладнювався частками *б, би*, які надавали вислову відтінку делікатності: „*Коли б ласка Ваша, шановний добродію*, розказати свої споминки про декого з таких людей 60-х років, велике спасибі сказала б Вам історія” (І. Франко до Б. Познанського) [12, 22]; „... та й відпиши ми, *коли би ласка Твоя*, але чей скоріше, як на моє останнє письмо” (Ю. Федькович до К. Горбала) [20, 353]. Посиленню делікатності при ввічливій епістолярній просьбі сприяла дієслівна зв'язка *бути* у формі майбутнього часу, якщо вона входила до складу фразеологізму-інтенсифікатора: „... а мені, *коли буде твоя ласка, пришли* Кониського, добреє зробиш діло ...” (Т. Шевченко до Й. Бодяньського) [21, 62]; „*Коли ласка Ваша буде* що написати до мене, то *спишіть* й те письмечко, що пропало, коли усе згадаєте” (Г. Квітка-Основ'яненко до Т. Шевченка) [33, 200]; „*Коли*

буде *Ваша ласка*, прочитайте їх та хоч коротенько скажіть мені свою думку про них: *Ваша думка, Ваше слово, чи прихильне, чи гірке має для мене велику вагу*” (М. Коцюбинський до Панаса Мирного) [9, 267]. Нерідко в епістолярних текстах фразеологізм-інтенсифікатор чемності зазнав трансформації: „*Коли Ваша ласка та спромога*, чи не взяли би Ви видрукувати ті переклади окремою книжечкою дрібної бібліотеки?” (П. Грабовський до К. Паньківського) [6, 238]; „*Коли буде Ваша ласка і час вільний*, напишіть мені, що думаєте про перший рік мого видання і які, по-вашому, його хиби?” (І. Франко до Ф. Вовка) [12, 526]. Синонімом до фразеологізму ввічливості *коли (Ваша, твоя) ласка* в листах виступали усталені етикетно-чемні вирази *коли (Ви такі) ласкаві, коли б (Ви) були ласкаві*. Напр.: „*Коли Ви такі ласкаві*, що хочете таки надрукувати „Сироту Захарка” в „Житі і слові”, то я, звісно, можу бути тільки вдячний” (А. Кримський до І. Франка) [34, 136]; „*Коли ласкаві згодиться*, не залишіть просьби моєї одповісти на ню незабарно” (М. Лисенко до Ганни Барвінок) [8, 307]; „*Коли б Ви були ласкаві* зладити замітку до сеї пісні, то переписувати її не потребуєте ...” (І. Франко до М. Драгоманова) [35, 575]. В епістолярію XIX – початку XX ст. роль інтенсифікатора виконував і фразеологізм чемності *якщо (як) (Ваша) ласка*: „Тому уклінно прошу, *якщо ласка, надіслати* мені вироблений Вами переклад Гетевого „Фауста”, за віщо буду широко вдячний ...” (П. Грабовський до І. Франка) [6, 169]; „*Якщо Ваша ласка*, то вчинить моє щире прохання; накажіть тільки переписчиківі, щоб списував так, як у мене написано ...” (Панас Мирний до М. Коцюбинського) [36, 482]; „*Прощайте і не гнівайтесь, а як ласка*, то *напишіть*, що робити з статтею „нашого знаменитого” і т.д.” (І. Франко до М. Павлика) [35, 191]. Крім загальноукраїнського традиційного фразеологізму ввічливості *якщо (як) (Ваша) ласка*, в епістолярних текстах іноді вживався його діалектний варіант *сли ласка (Ваша)*: „*Напишіть, сли ласка*, як там у Вас стоїть література ...” (І. Франко до В. Давидяка) [35, 12] [Детальніше див.: 37, 38]. Частотним фразеологізмом-інтенсифікатором при ввічливому проханні був і традиційний вираз з *ласки (Вашої, своєї)*: „Якщо будете відповідати мені, то *не забудьте, з ласки Вашої, поглянути* десь по книгах за тим, чи є в якутській мові слово воля (liberste) ...” (Леся Українка до А. Кримського) [39, 94-95]; „*Коли можете, з ласки*, то *пришліть* малюнки, бодай пером чи олівцем накреслені ...” (М. Старицький до Д. Яворницького) [7, 604]; „*Посилаю Вам свої два нові нариси*. Хочу їх відіслати до Росії, але заким відішлю, то *прочитайте їх, з ласки своєї*” (О.Кобилянська до О. Маковея) [18, 502]. У листах західноукраїнських інтелігентів зрідка вживався діалектний фонетичний варіант з *ласки (свої, swei)*: „*Напишіть, з ласки swei*, критику на „Нашу долю ...” (Є. Ярошинська до М. Павлика) [16, 399]; „*А поки що звістіть мене, з ласки своєї* – чи буде що з отих надій та заходів, а чи все на марне” (М. Коцюбинський до Б. Грінченка) [9, 157]; „*Просимо отже Вас написати нам, з ласки своєї*, яким способом наші делегати там дісталися ...” (В. Стефанік до М. Ганкевича) [23, 53-54]. Коли епістолярний текст містив прохання про послугу, тоді використовувалися фразеологізми-інтенсифікатори ввічливості з імперативними дієслівними формами, такими, як-от: *зробіть ласку, вдійте ласку, майте ласку*. Напр.: „*Мені здається, коли прочитаєте „Valse” – будете мене цілковито знати. Зробіть ласку*” (О. Кобилянська до Петко Тодорова) [18, 476]; „*Віршик „Вітання Франкові” одішліть, вдійте ласку*, куди треба, а то у мене немає нічого більше” (П. Грабовський до Б. Грінченка) [6, 260]; „*Як будете пересилати переклад п. Якубовському, то, майте велику ласку*, перепросіть його від мене за припізнення, справді, причини сьому поважні” (Леся Українка до О. Кобилянської) [30, 132]. Високочастотними при чемному проханні були синонімічні фразеологізми-інтенсифікатори *будь ласка і будьте ласкаві*: „*Якщо не побачимось, то пиши, будь ласка*” (М. Старицький до М. Драгоманова) [7, 445]; „*Будьте ласкаві*, подякуйте п. Стефанікові від мене за його „Синю книжечку...” (Леся Українка до О. Кобилянської) [30, 142]; „*Будьте ласкаві*, прийміть від мене як єдину широку подяку примірник „Біблі” з призначених мені як даровизну од Британського біблійного товариства ...” (І. Нечуй-Левицький до І. Пулюя) [5, 402]; „*А як Ваш альманах буде вже випечатаний, то пришліть, ласкаві будьте*, мені хоть оден примірник” (Ю. Федькович до С. Воробкевича) [20, 400]. Зрідка вживався в листах стилістично маркований варіант *будьте ласкавенькі*, не позбавлений відтінку фамільярності: „*Ось нуте, будьте ласкавенькі, поклопочіться!* Се ж не моя справа, а українська!” (Олена Пчілка до Д. Яворницького) [19, 253]. Поряд із синонімічними фразеологізмами *будь ласка і будьте ласкаві* в епістолярію XIX – початку XX ст. на всіх теренах активно функціонував і контамінований специфічно український вираз чемності *будьте ласка*: „*Не зрозумів я гаразд, який вивід невідповідний може вийти з підпису Франка, поясніть, будьте ласка*” (М. Грушевський до О. Кониського) [24, 64]; „*То так, як автор з мене не амбітний, то будьте ласка*, коли ся дрібничка Вам не сподобається, напишіть про се просто і верніть рукопис: ображатись не буду” (С. Єфремов до М. Коцюбинського) [40, 301]; „*Пришліть, будьте ласка*, ті початкові картки теологічної статті, що я лишив у Вас, а я в короткім часі перешлю Вам її покінчення ...” (І. Франко до М. Грушевського) [26, 352]. У ролі етикетної частини ввічливого прохання в листах О. Кобилянської іноді виступало контаміноване фразеологізоване словосполучення *прошу (Вас) бути ласкавим*. Напр.: „*Прошу бути ласкавим* і вчинити се вже самому, бо якраз тепер нема мені кому в тій справі помочи” (до Василя Лукича) [18, 270]. Модифікатори, що входили до складу контамінованого ввічливого словосполучення, надавали проханню відтінку делікатності: „*Між слов’янами не маю я там до кого звернутись – тож звертаюся я з довір’ям до Вас, високоповажаний пане, як до широкого слов’янина і прошу Вас – если се*

Вам можливо і не справить прикрасі, бути ласкавим і не відмовити мою велику просьбу” (до Франтішка Ржегоржа) [18, 403]. Етикетно-ввічлива частина делікатного прохання могла мати вигляд речення непрямой питальності (риторичного питання при заперечній формі питання): „Хочу Вас просити, високоповажаний пане докторе, чи не були б Ви ласкаві дозволити, щоб перша часть Вашої прегарної розвідки „Русько-українська література” увійшла яко передне слово до зібраних новел?” (О. Кобилянська до І. Франка) [18, 435]; „... чи не були б Ви ласкаві надіслати на час виставки те, що у Вас в музеї, чи у Вас особисто, чи, може, у кого з Ваших знайомих” (М. Біляшівський до Д. Яворницького) [31, 70]. Посиленню епістолярної ввічливості сприяв повтор одного й того ж фразеологізму-інтенсифікатора: „Так будьте ж ласкаві, повідомте редакцію „Енциклопедического словаря” (та й мене теж, будьте ласкаві) про свою згоду, щоб редакція була зовсім спокійна” (А. Кримський до І. Франка) [34, 383]; „Будь ласка, якщо можна буде Вам так підогнати, то підженіть, будь ласка” (В. Леонтович до М. Коцюбинського) [15, 186]; „Коли ласка, попуďte їх, і коли ласка, напишіть, що з тим єсть, і взагалі, що діється в Київі” (М. Грушевський до С. Єфремова) [24, 182]. Ефект посиленої ввічливості досягався і за рахунок використання в одному реченні двох фразеологізмів-синонімів: „Дуже буду вдячний за листа. Ласкаво прошу, коли на те буде Ваша ласка, прислати його до 6-го травня ...” (Ф. Коломійченко до М. Коцюбинського) [15, 65]; „Коли б то ласка і спроможність Ваша, то будьте ласкаві, сповістіть” (І. Франко до Б. Грінченка) [12, 85]. Для вираження ласкавої просьби в епістолярних текстах використовувались фразеологізми ввічливості *щире прохання* і *щира просьба*, у яких відбилась така етнопсихологічна риса українського характеру, як щирість: „Якщо Ваша ласка, то вчиніть моє щире прохання” (Панас Мирний до М. Коцюбинського) [36, 482]; „Нині ж посилаю до Вас всього один – єдиний віршик з щирою проською видрукувати його в кінці згаданого збірничка „3 півночі”, – певно наспіє” (П. Грабовський до К. Паньківського) [6, 228]; „Вдаюся до Вас з щирим проханням, щоб були ласкаві негайно вирівняти висилкою ті частини „Правди”, котрі до мене не дійшли й не доходили” (М. Лисенко до О. Барвінського) [18, 183]. При ввічливому проханні, вираженому фразеологізованим словосполученням *прошу Вас*, інтенсифікатором часто виступав прислівник *щиро*: „Не гнівайтесь, прошу Вас щиро” (С. Крушельницька до М. Павлика) [41, 210]; „Щиро прошу Вас до співробітництва в „Життю і слові” (І. Франко до М. Коцюбинського) [26, 78]. Наявність звертання при чемному проханні посилювала ввічливість: „Не мучте Ви себе стільки другий раз, щиро прошу Вас, дорогий товаришу, бо я виразно почуваю, як тяжко Вам сей натуралізм дається” (Леся Українка до А. Кримського) [39, 150]. Роль інтенсифікаторів епістолярної ввічливості нерідко виконували фразеологізми *щирим серцем*, *по щирості*, а також форма найвищого ступеня порівняння прикметника *найщиріше*: „Просимо, щирим серцем просимо прибути на ювілей славного письменника нашого” (М. Лисенко до К. Студинського) [8, 391]; „Прошу найщиріше: не минайте моєї хати і простуйте з залізниці, коли б не приїхали – просто до моєї хати, де Вас чекає Ваша „світлиця” з видом на Дніпро” (А. Синявський до Д. Яворницького) [31, 469]; „Якби ж, боронь Боже, нашло щось на мене, і я написав і надіслав Вам, то по щирості прошу ні крапельки не церемонитися зо мною ...” (Ф. Матушевський до М. Коцюбинського) [15, 334]. Якщо автор листа просив адресата висловити свою думку відверто, не приховуючи нічого, то в ролі чемного прохання виступав етикетний фразеологізм *сказати по щирості*, а також його варіант *сказати щиро*: „Хотів би я, щоб Ви прочитали мою роботу і сказали мені по щирості: чи дотепна моя робота, чи варто й далі працювати на цім полі” (М. Кропивницький до М. Сумцова) [42, 522]; „Надішліть, будь ласка, мою рукопись, коли вже прочитали, і скажіть по щирості своє слово” (І. Липа до М. Коцюбинського) [15, 214]; „Будьте їй ворогом або другом і скажіть мені щиро, що і як Ви про неї думаєте (отак, як я про ваш роман сказала)” (Леся Українка до А. Кримського) [39, 150]. Для вираження наполегливого прохання зрідка в епістолярію вживалося специфічно українське контаміноване утворення, яке мало шанобливий відтінок: „Уклінно прошу Вас сказати по щирості, як Ви думаєте про мої вірші, сказати голу правду, налягти на хиби, а також і висловитись, чи є в них хоч капля того, що звичайно звуть поетичною вартістю твору ...” (П. Грабовський до І. Франка) [6, 178]. Основою українського національного виховного ідеалу впродовж багатьох століть була релігійність, яка знайшла відображення в численних мовно-етикетних чемних висловах [Див.: 43, 117]. Так, в етикетній ситуації прохання в епістолярію часто вживався фразеологізм-інтенсифікатор *ради Бога*: „Пишіть-бо, ради Бога, не лінуйтесь” (М. Кропивницький до П. Карпинського) [42, 344]; „Бога ради, при загальній байдужості до цього діла хоч Ви мені допоможіть” (М. Лисенко до М. Комарова) [8, 235]. З метою посилення експресії чемного виразу прохання в листах переважали трансформовані, оновлені авторами фразеологізми ввічливості: „А коли прислати не можна – то ради великого Бога, й високого неба, й широкого моря, не сердьтесь на мене, хоч воно й справді є за що” (Т. Шевченко до Г. Квітки-Основ'яненка) [21, 13]; „Друга річ: запишіть, ради Бога святого, хоч яку звісточку біографічну про Свидницького, автора „Люборацьких”!” (І. Франко до О. Кониського) [35, 533]. Поєднання традиційного виразу з трансформованим фразеологізмом сприяло створенню ефекту посиленої епістолярної ввічливості: „Ради Бога, ради всього святого, добудь їх” (М. Кропивницький до Д. Гайдамаки) [42, 482]. Крім фразеологічного звороту *ради Бога*, в епістолярію при наполегливому проханні роль інтенсифікаторів виконували фразеологізми *Бога для* і *на Бога*: „Бога для, пришліть малярську справу і паперу” (Т. Шевченко до А. Лизогуба) [21, 48]; „Скажіть, на Бога, де я можу тих перводжерел здобути?” (Леся Українка до А. Кримського) [39, 395].

Синонімами до усталених виразів чемності *ради Бога, на Бога, Бога* для виступали фразеологізми-інтенсифікатори *на ласку Божу* і *з Божої ласки*: „І, на ласку Божу, не забудьте прислати те, що прошу” (Леся Українка до М. Павлика) [28, 165]; „... напиши ти мені, з Божої ласки, як ріс – виростав Іван Сірко...” (К. Білиловський до Д. Яворницького) [19, 49]. [Дет. див.: 44, 45]. Любов як одна з Божих заповідей на ментальному рівні знаходить свій вияв у такій рисі української вдачі як сердечність. В етикетно-ввічливих виразах прохання часто вживався як інтенсифікатор прислівник *сердечно* (*сердешно*) у значенні доброзичливо, чуйно, прихильно: „На цьому кінчаю і *сердечно прошу* не гаятися з відповіддю” (Ю. Федькович до А. Кобилянського) [20, 457]; „*Просила би-м Вас дуже сердечно*, щоб Ви були такі добрі і не скорочували моєї дописі о подорожі до Праги” (Є. Ярошинська до М. Павлика) [16, 386]; „*Я прошу Вас сердешно, шановний добродію*, не відмовити, з ласки, у моєї щирій та великій просьбі...” (М. Лисенко до Д. Яворницького) [8, 354]. Інтенсифікатор, виражений прислівником *сердечно* у формі найвищого ступеня порівняння, значно посилював чемність епістолярного виразу прохання: „Отож бюро *найсердечніше просить Вас, шановний добродію*, прийняти участь в сій збірці ...” (М. Лисенко до Б. Чайченка) [8, 281]. В етикетній ситуації прохання автори листів нерідко послуговувалися й фразеологізмами-інтенсифікаторами, у яких віддзеркалилась така риса української духовності як доброта. Це такі усталені вирази ввічливості, як-от: *будьте добрі*, чи не були б Ви *такі добрі* (при проханні), *майте добрість* та інші. Напр.: „*Будьте ж добрі, голубчику*, і Ви прислати для цього чесного і серйозного журналу свої праці” (М. Вороний до М. Коцюбинського) [32, 155]; „*Чи Ви не були б такі добрі* прислати мені свою фотографічну карточку?” (І. Франко до А. Кримського) [12, 457]; „Як Вам прийде «охота й потреба» писати, то *майте добрість*, надішліть мені вірші” (Леся Українка до М. Павлика) [28, 127]. Подібні фразеологізми-інтенсифікатори вживаються і в російському мовленнєвому етикеті (*будьте добры, не будете ли Вы столь добры, если бы Вы были настолько добры*) [Див.:22, 139]. Особливістю ж української епістолярної ввічливості ХІХ- початку ХХ ст. є те, що в ній використовувалися, крім названих, ще й стилістично марковані емоційні утворення типу *будьте так добренькі, чи не буде хтось такий добренький*: „*Будьте так добренькі написати мені*, як книжка називається і де її можна дістать?” (А. Чайковський до М. Грушевського) [46,189]; „Отже, чи *не буде хтось такий добренький* послати сюди хутенько старого манускрипта ...” (Леся Українка до О. Кобилянської) [30, 242]. У листах західноукраїнських авторів роль інтенсифікаторів поштивості виконували діалектні прислівникові утворення *бардзо* (*борзенько*), *файно*, *чимборше* (якомога швидше), *якнайборше* (якнайшвидше) та інші: „*Прошу Вас файно*” (В. Стефаник до О. Кобилянської) [23, 224]; „*Нарешті Вас прошу мені чимборше відписати*, бо моя душа щось віщує ...” (Ю. Федькович до А. Кобилянського) [20, 344]. Деякі автори у своїх листах послуговувалися виразом поштового прохання *просю Вас + інфінітив*, який є діалектним фонетичним варіантом загальноукраїнського нормативного вислову *прошу Вас*: „*Посилаю Вам вірші молодого поета Вороного*. На мій погляд, вони гарні, - *просю Вас надрукувати* їх у „Зорі” і тим самим піддять охоти молодому чоловікові до праці літературної” (І. Карпенко-Карий до Василя Лукича) [47, 225]; „*Просю тебе, друже мій, заховати* задля мене на памятку афішу першого представлення „Глитая”...” (М. Кропивницький до Г. Гринецького) [42, 344]. Серед діалектних утворень наявні й шанобливо-поштиві національно специфічні вирази прохань: „*Уклінно просю Вас*: скоро надрукуються ще кілька аркушів, пришліть рекомендованою опаскою” (А. Кримський до І. Франка) [34, 8]; Як нормативні, так і діалектні поштиві прохання з метою посилення епістолярної ввічливості нерідко ускладнювалися інтенсифікаторами, вираженими прислівниками та фразеологізмами: „*Просю Вас, зробіть мені цю ласку*, перекажіть йому моє щире прохання” (М. Лисенко до Ф. Колесси) [8, 299]; „Я вже Вам про це писав двічі, а оце знову пишу та й *дуже-дуже просю прискорити друк*” (А. Кримський до І. Франка) [34, 232]; „... якщо вона не до ладу, то вибачте, - я ж *просю од щирого серця*” (А. Кримський до І. Франка) [34, 37]. Зрідка для вираження прохання замість етикетної дієслівної форми *просити* вживався її діалектний синонім *лебедити*, тобто настирливо або слізно просити; жалібно молити: „Отже ж, і ми з ним разом *дуже а дуже лебедимо*: не відмагайтесь, будьте ласкаві, і будьте через хрест святий рідними нашому синові вдруге” (М. Шашкевич до М. Козловського) [29, 130]. В епістолярію ХІХ- початку ХХ ст. чемне прохання могло бути виражене за допомогою архаїчних залишків дієслівних форм плюсквамперфекта: „*Просив бих вас* ще раз, абисьте мені подеколи писували ...” (Ю. Федькович до К. Горбала) [20, 354]; „О присланні обіцяного статуту спілки *дуже просив- бим Вас*” (М. Коцюбинський до В. Гнатюка) [9, 278]. Як синонім до дієслова *просити* в епістолярних текстах на всіх українських землях у ситуації прохання функціонувала етикетна лексема *благати*, тобто наполегливо, невідступно, ласкаво просити: „Ще раз *благаю* тебе: напиши, що скаже Харита” (Т. Шевченко до В. Шевченка) [21, 249]; „... дякую щиро Вам і *благаю*: не потураючи ні на що, пишійте, добродію, й пишійте; з того, що довелось мені досі перечитати, я вбачаю талан чималий і снагу добру” (Панас Мирний до М. Коцюбинського) [36, 490]; „І знову питаю і *благаю*: пишійте, давайте нам свої неоцінні гостинці, бо треба ж нам похизуватись і перед людом, що маємо свої справжні сили ...” (М. Старицький до Панаса Мирного) [7, 585]; „*Дуже благаю Вас тож*: веліть списати копію з оповідання Мордовця і зашліть мені до котрого з перших номерів!” (І. Франко до О. Кониського) [35, 533]; „Аж занадто, трохи не на смерть затурбований, не пишу більше, *лиш о ласку Вас благаю*: не дайте пропасти!!!” (Ю. Федькович до М. Драгоманова) [20, 399]. Етикетну роль в епістолярію іноді виконувала й синонімічна лексема *молити*, яка вживалася при настійному проханні: „Ще раз *Вас молю, добродію*:

напишіть якнайскоріше в Одесу!!!” (Ю. Федькович до М. Драгоманова) [20, 399]. Ефект посиленої ввічливості при проханні досягався в листах за рахунок використання двох синонімічних етикетних лексем: „*Прошу щиро і благаю найрєвнїше* пана Івана зробити мені докладні рахунки по виданню творів Шекспіра у перекладі Куліша ...” (М. Лисенко до О. Франко) [8, 305]; „*Прошу й благаю*: дозвольте нам бачити Вас дорогим гостем у нашому альманахові” (М. Коцюбинський до В. Стефаніка) [9, 313]; „*Ще вас молю-благаю, братчику*, мабїть, уже востаннє, аби-сьте були такі ласкаві самі написати до Вахнянина ...” (Ю. Федькович до К. Горбала) [20, 384]. Серед етикетно-ввічливих утворень, уживаних при наполегливому проханні, трапляються й епістолярні індивідуально-авторські вирази, як, наприклад, у листі Ю. Федьковича до М. Драгоманова від 27 лютого 1876 року: „Для того ж і *молю-благаю Вас на колїнках*: напишіть якнайскоріше до Вашого друга в Одесу ...” [20, 399]. З метою домогтися чогось, спонукати кого-небудь зробити, виконати щось у листах часто використовувався в етикетній ролі іменник *прохання*, нерідко ускладнений інтенсифікатором ввічливості: „І от у мене *велике прохання до Вас*” (А. Кримський до І. Франка) [34, 257]; „*Маю до Вас, ласкавий добродїю, велике прохання*: мені дуже хотїло б ся мати Вашу фотографїю і хоч таким способом побачити чоловіка, якого я так шаную, якому я стїльки винен і такий вдячний” (М. Коцюбинський до В. Гнатюка) [9, 308]; „Отжеж, *любий Михайле Михайловичу*, не поскупїться на ласку і *вшануйте моє прохання*, приславши хоч що-небудь з Ваших чудових „*peselen*” (М. Вороний до М. Коцюбинського) [32, 166]. Для вираження ввічливого прохання українські інтелігенти нерідко послуговувалися такими епістолярними фразеологізованими словосполученнями, як-от: *звертатися (до Вас) з проханням*; *ударятися (до Вас) з проханням (розм.)*; *осмілитися обернутися (до Вас) з проханням*; *зважитися потурбувати (Вас) проханням*; *обертатися (до Вас) з уклїнним проханням*. Напр.: „Тому-то я *осмілююсь обернутися до Вас з великим проханням* – купити ті числа „Дїла”, де єсть „Люди та собаки” і вислати мені рекомендованими листами” (М. Коцюбинський до І. Франка) [9, 22]; „*Обертаюсь от се до Вас з уклїнним проханням*, як то кажуть, „шапочку знявши” (М. Вороний до М. Коцюбинського) [32, 166]; „Отож *вдаюся до Вас, високошановний добродїю, з проханням* запомогти сїй справі рятунку перлів нашої народної творчості, бо думаю, що така людина, як Ви, здатна цїнити сї перли і болїти душею про їх загин” (Леся Українка до М. Аркаса) [39, 252]. Адресанти при проханні іноді використовували й фразеологізми *дозволяти (дозволити) собі*; *позволяти (позволити) собі*; *прихилити (прихилити) (своє) вухо (уху)*, які становили етикетну частину ввічливих прохань. Напр.: „Дозволяю *собі ще раз турбувати Вас проханням* надїслати обїцяну новелу до мого збірника” (М. Коцюбинський до О. Кобилянської) [9, 350]; „Певні, що Ви, завжди одкликаючись щиро на громадські справи, *прихилите ухо своє (як каже псалмївець) і до нашого щирого прохання*. Прихилїть його!” (Панас Мирний до М. Заньковецької) [36, 486]; „*Позволяю собі ще раз нагадати Вам нашу уклїнну просьбу* прислати щось нового до нашого альманаху” (М. Коцюбинський до І. Франка) [9, 349]. У листах деяких авторів як етикетну функціонувала й лексема *прохань*, яка вже в ХІХ ст. мала відтїнок застарїлості: „Ще у мене є до пана добродїя *прохань*: коли не в труд, то вишлїть менї, з ласки, хоч два примірники моєї драми „В темряві”, що видана у Галичинї: у мене первотвір загубився” (М. Старицький до І. Франка) [7, 643]; „*Вчинїть, з ласки, мою прохань*: повірїзайте з усіх одеських часописів, починаючи від 8-го сїчня, де була рецензія з Полтави і Лисавету, які єсть рецензїї на обидва концерти хорові мої і менї пришлїть, з ласки” (М. Лисенко до М. Комарова) [8, 214]. Родові паралелї *прохання* і *прохань* зрідка виконували етикетну роль в одному й тому ж епістолярному тексті: „*Дак* от я подумав, подумав та *осмілюся до Вас приступити з проханням своїм* – будьте ласкаві, дозвольте деякі вірші й оповїдання на першїй раз одно до Вас переслати, щоб Ви на їх подивились, чи вартї вони друку, а як вартї, одправили їх у яку-небудь часопись або збірник. *Ось така моя прохань, добродїю*” (М. Грушевський до І. Нечуя-Левицького) [24, 28]. Стилістично маркований дериват *проханнячко*, який має пестливе забарвлення, як етикетний у листах використовувався нечасто: „Ще до Вас *проханнячко, шановний добродїю!*” (М. Коцюбинський до Б. Грінченка) [9, 65]; „На здогін ще листочок-*проханнячко* ...” (К. Білиловський до Д. Яворницького) [19, 49]. Етикетну роль іноді виконувало й чемне індивідуально-авторське утворення, як, наприклад, у листі М. Грушевського до М. Біляшівського від 9 жовтня 1855 року, де дериват *проханка* має розмовний відтїнок: „Ще *проханка*. На кінці Самбірського староства, що я не провїряв, є кілька непевних місць. Посилаю Вам коректу з їх оригіналами. Загляньте, будьте ласкаві” [48, 39]. Як синонім до лексеми *прохання* в епістолярїю часто використовувався в етикетній ролі іменник *просьба* з прикметниками-інтенсифікаторами чи без них: „Повторяю *настоятельнїше мою покорну просьбу* – не випускати за порїг Вашого музея і мїстопребиванїя нї одного листка моїх автографів нї для кого і нї для чого” (П. Куліш до В. Тарновського) [4, 308]; „*Ще одна велика просьба до Вас, ласкавий добродїю*” (М. Коцюбинський до Василя Лукича) [9, 60]; „*Звідси до Вас велика просьба*: передайте менї через Вітю два примірники „Нової Ради” - один задля мене, а другий Леонїдові Олексїйовичу – а що це буде коштувати – запишіть на мене довгом” (Панас Мирний до Г. Марковича) [36, 516]. Частотними в листах були й епістолярні фразеологізовані словосполучення з етикетною лексемою *просьба*, такі, як-от: *мати (до Вас) просьбу*; *удаватися (до Вас) з просьбою*; *звертатися з просьбою*; *обертатися з просьбою* та інші. Напр.: „Пересилаючи Вам проспект редагованої мною від початку сього (1886-го) року літературно-наукової часописї „Зоря”, за порадою деяких свїтглих українців *удаюся до Вас з просьбою* запомагати її своїми цїнними працями і своєю свїтлою порадою” (І. Франко до М. Познанського) [12, 14]; „А в кінці *маю до Вас ще просьбу велику-*

велику ...” (А. Кримський до І. Франка) [34, 37-38]. Інтенсифікатором чемності в таких епістолярних виразах прохання найчастіше виступав специфічно український прикметник *уклі́нний*, який надав вислову шанобливого відтінку: „*Маю ще одну уклінну просьбу до Вас, ласкавий добродію!*” (М. Коцюбинський до К. Паньківського) [9, 154]; „*По Вашій, високоповажаний пане, звісній любові до рідної нашої словесності і по Вашім випробуванім патріотизмі надіюсь, що вислухаєте отсю мою уклінну просьбу ...*” (Василь Лукич до М. Коцюбинського) [15, 283]; „*Високоповажаний пане професор! Обертаюсь до Вас з уклінною просьбою* випозичити для мене з бібліотеки слов'янської семінарії на тиждень книжку Воронова” (І. Франко до Матії Мурка) [26, 201-202]. Чемний вираз прохання ставав винятково ввічливим, якщо епітет-інтенсифікатор виражався прикметником *уклі́нний* у формі найвищого ступеня порівняння: „... і от моя до Вас, як до батька, найуклі́нніша просьба: дайте раду і свою високошановну руку, куди б мені, до якого журналу пристроїти свою руську драму „Крест жизни?”” (М. Старицький до Д. Мордовцева) [7, 624]. Етикетна частина епістолярного прохання часто мала вигляд речення непрямой питальності (риторичного питання при заперечній формі питання), яка свідчила про делікатність адресанта: „Ще є одна просьба, від котрої самому стає якось ніяково: *чи не можете Ви вислати мені галицько-українських книжок, без котрих самотина почувається ще дужчою самотиною ...*” (П. Грабовський до І. Франка) [6, 175]; „*Чи не могли б Ви, високоповажаний Добродію, сказати там кому треба при нагоді, щоб глянули на мою роботу уважно, а не закинули кудись не читавши?*” (Б. Грінченко до Д. Яворницького) [31, 128]; „*Оце я знов обертаюсь з проханням! Чи не змогли б Ви, шановний добродію, примостити цю мою повість або при своїй редакції, або будлі-де при якомусь товаристві?*” (І. Нечуй-Левицький до І. Белея) [5, 391]. Делікатними, слід, очевидно, вважати й ті численні прохання, етикетно-ввічлива частина яких мала вигляд підрядного речення умови: „*Напишіть мені, де будете жити, та й, може, як буде добра воленька Ваша, пришлете мені часом яких книжок?*” (С. Крушельницька до М. Павлика) [41, 268]; „*Сповістіть, будь ласка, якщо це Вас не дуже затурбує?*” (Панас Мирний до М. Коцюбинського) [36, 350]; „*Оце ж, коли буде Ваша охота і час по охоті, киньте в Німеччину звісточку газетню?*” (П. Куліш до І. Пулюя) [4, 242]; „*Оце посилаю Вам дві книжечки «Наші люди на селі» і прошу Вас, коли Вам се здається вартим праці, о рецензію в „Віснику” ...*” (Леся Українка до І. Франка) [30, 73]. Етикетну роль у ситуації прохання в епістолярію виконував і фразеологізм чемності *вволити волю (воленьку)*, який має народнопоетичний відтінок [Див.: Єрмоленко, 49, 88-89]. Напр.: „*Вволіте мою воленьку: посилайте Вашу газету слідом за посланими номерами до нас на столицю?*” (П. Куліш до М. Павлика) [4, 284]; „*Коли моє щире прохання має яку-небудь повагу і право на вважливість, то вволіть, ласкаві, мою волю...*” (М. Лисенко до А. Вахнянина) [8, 105]; „*Пожалуста, вволь мою волю?*” (К. Білиловський до Д. Яворницького) [19, 70]. У листах деяких авторів фразеологізм чемності *вволити волю (воленьку)* зазнав трансформації: „*Будьте ласкаві, вволіть моє прохання?*” (А. Кримський до І. Франка) [34, 316]; „*Але прийдіть, зробіть хоть раз мою волю?*” (В. Стефанік до О. Кобилянської) [23, 144]; „*Вибачте за втому, але вволіть ласкаво моє щире прохання якнайшвидше?*” (М. Лисенко до І. Микити) [8, 84]; „... то, може, *Ви згодитесь вволити ще одну мою просьбу?*” (Леся Українка до О. Маковея) [28, 167]. Чемне епістолярне прохання виражалось і фразеологізованим словосполученням, яке складалося з дієслівної форми *дозвольте* та інфінітива: „*Дозвольте мені заслати свій збірник, що тільки недавно був виданий москалями на українській землі?*” (Х. Алчевська до М. Коцюбинського) [32, 26]; „*Одначе усе ж таки дозвольте, добродію, й після сего обертайтесь до Вас, як часом треба буде?*” (М. Грушевський до І. Нечуя-Левицького) [24, 34]. Етикетні вирази ввічливого прохання зі словом *дозвольте, звольте*, запозичені з російського мовного етикету, іноді вживалися в листах українських інтелігентів: „*Дозвольте заразом просити Вас о підмогу для “Зорі”, котра виходить під моєю редакцією?*” (І. Франко до М. Лисенка) [35, 589]; „*Звольте сповістити мене, чи Вас ця справа зацікавить і чи матимете Ви охоту і змогу допомагати їй?*” (Леся Українка до М. Аркаса) [39, 251]; „*Звольте передати мою статтю (допись) панові Ол. Барвінському ...?*” (А. Кримський до І. Франка) [34, 14]. Таким чином, центр ядра лексико-фразеологічного мікрополя прохання епістолярної ввічливості ХІХ- початку ХХ ст. становили етикетні лексеми *просити, прохання, просьба*. До ядра входили: етикетна лексема *благати*; фразеологізовані епістолярні словосполучення: *прошу (Вас) + інфінітив; прошу Вашої ласки + інфінітив; прошу ласкаво + інфінітив; мати (удаватися, звертатися, обратися (до Вас) просьбу (з просьбою, з проханням); дозвольте + інфінітив; чи не могли б Ви + інфінітив; чи не були Ви ласкаві + інфінітив; чи не були б Ви так добрі + інфінітив*; а також специфічно українські гречні епістолярні фразеологізовані словосполучення *уклі́нно прошу (Вас) + інфінітив; уклі́нне прохання; уклі́нна просьба*; фразеологізми *дозволяти (дозволити) собі; дозволяти (дозволити) собі; прихилити (прихилити) своє вухо (ухо)* як етикетна частина ввічливого прохання; *сказати по щирості; щире прохання, щира просьба*. До ближньої периферії відносимо: етикетну лексему *молити (відко);* фразеологізовані словосполучення *просю (тебе, Вас) + інфінітив (діал.); просю (прошу) ласкаво + інфінітив (діал.);* фразеологізм *вволити волю (воленьку)* (нар. – поет.). До дальньої периферії належали: етикетна лексема *прохань* (жін.р., заст.); етикетний демінутив *проханнячко*; фразеологізовані словосполучення *дозвольте (звольте) + інфінітив* (розм., заст.). До крайньої периферії відносимо: етикетні лексеми *лебедіти* (діал.); *проханка* (розм., інд. – автор.); дієслівні форми *просив-бих, просив-бим (Вас)* (заст.); інд.-автор. чемний вираз „*молю-благаю на колінах?*”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан С. К. Етикетні формули прохання в епістолярії Лесі Українки („Ще би я Вас об одній речі красенько попросила ...”)// Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – С. 393 – 396.
2. Рамазанова Е. С. Засоби вираження прохання в епістолярії М. Коцюбинського // Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. – Вип.5. – Донецьк: ДонДУ, 1999. – С. 294 – 296.
3. Баліцька М. В. Роль адресанта в реалізації мовленнєвого жанру прохання // Актуальні проблеми менталінгвістики. Збірник наукових статей: У 2 ч. – Ч.2. – Черкаси, 2001. – С. 129 – 132.
4. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. – Нью-Йорк-Торонто: Українська вільна Академія наук у США, 1984. – 326с.
5. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів: У 10 т. – Т. 10: Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи. – К.: Наукова думка, 1968. – С. 253 – 587.
6. Грабовський П. А. Вибрані твори: У 2 т. – Т. 2: Статті. Нариси. Оповідання. Листи. – К.: Дніпро, 1985. – С. 169 – 343.
7. Старицький М. П. Твори: У 8 т. – Т.8: Оповідання. Статті. Листи. – К.: Дніпро, 1965. – С. 431 – 751.
8. Лисенко М. В. Листи. – К.: Мистецтво, 1964. – 533с.
9. Коцюбинський М.М. Твори: У 6 т. – Т. 5: Листи (1886 – 1905). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 463с.
10. Харчарек А. Прагмалінгвістическая категория вежливости как инструмент диалогового воздействия коммуникантов на русском языке (в сравнении с польским): Автограф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1998. – 25с.
11. Гулак-Артемівський П. П. Твори. Вибрані листи. – К.: Дніпро, 1964. – С.211 – 236.
12. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49: Листи (1886 - 1894). – К.: Наукова думка, 1986. – 809с.
13. Кононенко В. І. Регіональний аспект загальнонародного // Урок української. – 2002. - № 9. – С. 27 – 28.
14. Коцюбинський М.М. Твори: У 6 т. – Т.6: Листи (1906 - 1913). – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 491с.
15. Листи до Михайла Коцюбинського. – Т. III. – Карманський – Мочульський. – Ніжин: Чернігівські береги, 2002. – 480с.
16. Ярошинська Є.І. Твори: Оповідання. Статті. Листи. – К.: Дніпро, 1968. – С. 369 – 467.
17. Листи до Тараса Шевченка. – К.: Наукова думка, 1993. – 382с.
18. Кобилянська О. Ю. Твори: У 5 т. – Т.5: Статті та спогади. Автобіографії. Листи. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1963. – С. 247 – 767.
19. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. – Вип. 2.: Листи діячів культури до Д.І. Яворницького. – Дніпропетровськ, 1999. – 460с.
20. Федькович Ю.А. Твори: У 2 т. – Т. 2: Повісті. Оповідання. Казки. Драматичні твори. Листи. – К.: Дніпро, 1984. – С. 343 – 426.
21. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 6 т. – Т. 6: Листи. Нотатки. Фольклорні записи. – К.: Вид-во АН УРСР, 1964. – С. 9 – 281.
22. Балакай А. Г. Толковый словарь русского речевого этикета. Свыше 4000 этикетных слов и выражений. – М.: Астрель – АСТ – Транзиткнига, 2004. – 681с.
23. Стефанік В. С. Повне зібрання творів: У 3 т. – Т.3.: Листи. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – 325с.
24. Листування Михайла Грушевського. – Т. 1. – Київ-Нью-Йорк: УІТ, 1997. – 399с.
25. Черемшина Марко. Новели. Посвяти Василеві Стефанику. Ранні твори. Переклади. Літературно-критичні виступи. Спогади. Автобіографія. Листи. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 356 – 444.
26. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 50: Листи (1895 - 1916). – К.: Наукова думка, 1986. – 703с.

27. Листування Пантелеймона Куліша з Євгеном Тимченком. Вступна стаття, публікація, коментарі С. Захаркіна // Київська старовина. – 1998. - № 4. – С. 94 – 108.
28. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – Т. 10: Листи (1876 - 1897). – К.: Наукова думка, 1978. – 542с.
29. Шашкевич М.С., Вагилевич І. М., Головацький Я.Ф. Твори. – К.: Дніпро, 1982. – 367с.
30. Українка Леся Зібрання творів: У 12т. – Т. 11: Листи (1888 - 1902). К.: Наукова думка, 1978. – 480с.
31. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. – Вип. 1.:Листи вчених до Д.І. Яворницького. – Дніпропетровськ: Гамалія, 1997. – 888с.
32. Листи до Михайла Коцюбинського. – Т. 1. – Айхельбергер –Гнатюк. – К.: Українські пропілеї, 2002. – 367с.
33. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Твори: У 8 т. – Т.8: Літературно-публіцистичні твори. Вибрані листи. – К.: Дніпро, 1970. – С. 103 – 379.
34. Кримський А.Ю. Твори: У 5 т. – Т. 5, кн. 1: Листи (1890 - 1917). – К.: Наукова думка, 1973. – 547с.
35. Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 48: Листи (1874 - 1885). – К.: Наукова думка, 1986 – 767с.
36. Мирний Панас. Твори: У 5 т. – Т.5: Драматичні твори. Вибрані поезії та переспіви. Статті та промови. Щоденники. Листи. – К.: Держ. вид-во худ.літ., 1960. – С. 429 – 559.
37. Журавльова Н.М. „... Лиш о ласку вас благаю ...” (Формули ввічливості з коренем ласк – в епістолярному стилі ХІХ початку ХХст.) // Семантика мови і тексту. Збірник статей VIII Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 183 – 189.
38. Журавльова Н.М. Ласкавість як важлива етнопсихологічна ознака українського епістолярного етикету ХІХ- початку ХХ ст. // Вісник Черкаського університету. – Вип. 78. Філологічні науки. – Черкаси, 2005. – С. 40 – 47.
39. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – Т. 12: Листи (1903 - 1913). – К.: Наукова думка, 1973. – 694 с.
40. Листи до Михайла Коцюбинського. – Т. II. – Горошовський-Іткін. – Ніжин: Аспект, 2002. – 343с.
41. Крушельницька С. А. Спогади. Матеріали. Листування: У 2 ч. – Ч. 2: Матеріали. Листування. – К.: Музична Україна, 1979. – С. 183 – 448.
42. Кропивницький М. Л. Твори: У 6 т. – Т. 6: Нариси та вірші. Автобіографічні матеріали. Листи. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1960. – С. 241 - 572.
43. Гринів О. Співвідношення християнського і національного ідеалів української людини в дослідженнях Володимира Янева // Народна творчість та етнографія. – 2000. - № 4. – С. 117 – 122.
44. Журавльова Н. М. „Нехай вам Бог помагає на все добре” (епістолярій Т. Г. Шевченка як відображення національних рис української ввічливості) // Тарас Шевченко і народна культура. Збірник праць Міжнародної (35 - ї) наукової Шевченківської конференції: У 2 кн. – Кн.. 2. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – С. 100 – 107.
45. Журавльова Н. М. „Велич Вас, Боже, на кожному поступі” (фразеологізми ввічливості релігійного змісту в епістолярному стилі ХІХ – початку ХХ ст.) // Мова і культура. – Вип. 7, Т. ІV. – ч. 1: Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – К.: Вид. Дім Д. Бураго, 2004. – С. 235 – 242.
46. Чайковський А. Я. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. – Т. 2: Листи (1880 - 1935). – Львів, 2002. – 468 с.
47. Карпенко-Карий (Тобілевич) І. К. Твори: У 3 т. – Т. 3: Листи. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1961. – С. 203 – 275.
48. Листування Михайла Грушевського. – Т. II. – Київ – Нью-Йорк: УІТ, 2001. – 412 с.
49. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наукова думка, 1987. – 245 с.

КОНКУРИРУЮЩИЕ ДИСКУРСЫ В ПРЕЗИДЕНТСКОЙ РЕЧИ: ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Калужская Л.О., аспирант

Запорожский национальный университет

Работа посвящена проблеме возникновения переводческих трудностей, связанных с реализацией конкурирующих дискурсов в тексте оригинала.

Ключевые слова: президентская речь, конкурирующие дискурсы, языковые единицы, переводческая проблема.

Калужська Л.О. КОНКУРУЮЧІ ДИСКУРСИ В ПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ ПРОМОВІ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ / Запорізький національний університет, Україна

Робота присвячена проблемі виникнення перекладацьких труднощів, які пов'язані з реалізацією конкуруючих дискурсів у тексті оригіналу.

Ключові слова: президентська промова, конкуруючі дискурси, мовні одиниці, перекладацька проблема.

Kaluzhskaya L.O. TOWARD PROBLEM OF TRANSLATION OF COMPETING DISCOURSES IN PRESIDENTIAL SPEECH / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The paper deals with problem of translation of competing discourses realized in a source text.

Key words: presidential speech, competing discourses, language units, translation problem.

Постановка проблемы в общем виде. Данная работа представляет собой составную часть исследования на тему „Залишковість у перекладі авторитетних текстів (на матеріалі промов президентів України та їх перекладу англійською мовою)”, которое осуществляется в рамках подхода, рассматривающего создание текста перевода, как дискурсивную практику, обусловленную рядом социальных и культурных факторов. Многовековая переводческая дискуссия о выборе стратегии перевода выходит на новый виток в связи с процессами глобализации и демократизации мирового сообщества, а также изменением онтологической парадигмы научного знания.

Анализ последних исследований и публикаций. Переход к дискурсивной онтологии обусловил использование дискурс-анализа в переводоведении [1], фокусирование исследований на социокультурных условиях создания текстов оригинала и перевода [2], [3].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Современные теоретики перевода выдвинули гипотезу, в соответствии с которой доминирующая в мире перевода стратегия ассимиляции систематически порождает тексты перевода, лишённые национальной специфики, с одной стороны, а с другой - создаёт такую сетку выдвижения, которая соответствует ценностям принимающей культуры, уничтожая или нивелируя всё то, что этой культурой не востребовано, в частности признаки существования конкурирующих дискурсов в политической коммуникации страны оригинала. В ходе исследования происходит апробация данной гипотезы на материале президентских речей.

Цель работы - выделить языковые единицы, которые являются средством реализации конкурирующих дискурсов (КД) и создают трудности при переводе.

В соответствии с поставленной целью предполагается решение следующих **задач**:

- рассмотреть понятие *конкурирующие дискурсы*;

- выделить языковые единицы, которые являются носителями конкурирующих дискурсов и представляют переводческую проблему.

Изложение основного материала. Современные исследователи полагают, что дискурс - это категория, относящаяся к области социального, в то время как текст является лингвистической категорией. Дискурс находит свое выражение, реализуется в тексте. Текст может представлять собой одновременную реализацию нескольких конкурирующих (competing) и противоречивых дискурсов [4, 27].

Теоретики дискурсивной психологии Уэтерелл и Поттер сравнивают коммуникацию с процессами, происходящими в земной коре: «Структуры пластов/дискурсов, как принято считать в геологии, активно размалывают друг друга, провоцируя землетрясения и вулканы, а иногда они спокойно скользят один над другим» [5, 164].

По нашим наблюдениям, современные исследователи (B.Natim, I.Mason, G.Kress, N. Fairclough) обозначают термином **competing discourses** различные явления. В переводческом анализе широко используется одна из разновидностей конкурирующих дискурсов **hijacked discourse** [6, 68], калькируемая на русский язык как **похищенный дискурс** (ПД) [7, 209] и определяемая следующим

образом: «An unexpected form or textual convention is **hijacked** from its natural habitat and used in some less familiar textual environment» [1, 216].

Бэйзил Хэйтим иллюстрирует данное понятие использованием юридического клише *immigrants and their offspring* в речах британского политика [6, 68]. Поскольку в речах политика для обозначения детей эмигрантов используется исключительно номинация *offspring*, аналитики квалифицируют юридический штамп *immigrants and their offspring* в рассматриваемой ситуации как вербальный знак расистского дискурса.

Овсянников В.В. полагает, что похищенным дискурсом является чужеродный элемент, обладающий следующими признаками: 1) актуализация интертекстуальности; 2) эффект обманутого ожидания; 3) критическая импликация; 4) идеологическая импликация, отражающая определённые социально-обусловленные групповые коммуникативные установки [7, 210].

В речах украинских президентов выделяются следующие классы языковых единиц, являющихся носителями ПД и представляющих проблемы при переводе:

- заимствование;
- метафора;
- аллюзия.

Президентская речь отличается высокой частотностью употребления заимствований. Носителями ПД являются заимствования, семантика которых отличается наличием идеологического компонента. В речах В.Ющенко содержится языковая единица *нація*, заимствованная из дискурса американских президентов. Использование данной лексемы позиционирует создателя дискурса как приверженца оранжевой идеологии. Украинский социолингвист Леся Ставыцька утверждает, что лексема *нація* пришла на смену слову *народ*, которое отличается частотностью употребления в советском дискурсе и дискурсе оппонентов оранжевых сил [8]. Средства массовой информации свидетельствуют, что для украинского реципиента данная номинация является чуждой [9]. При переводе на английский язык данная языковая единица утрачивает маркированность чужеродности и идеологической окрашенности, так как в американском президентском дискурсе концепт *nation* отличается высокой степенью дистрибутивности.

Носителями ПД в президентских речах являются метафоры. Особую трудность при переводе составляют метафоры, отражающие особенности внутренней политической и экономической обстановки и имеющие критические импликации. Рассмотрим пример оригинальной метафоры, которая принадлежит к модели «Государство – это больной организм».

Говорячи про мінізацію, перевів би розмову у ширшу площину – мінізація як спосіб життя. Ця тотальна “хвороба” охопила вже і неекономічні органи нашого суспільства: тіньовий політичний та соціальний ринок, тіньовий лобізм [Кучма 16.04.2003].

Данная метафора является носителем чужеродного дискурса, поскольку пример взят из текста речи, принадлежащей к ориентационному жанру президентской риторики, который традиционно отличается низким уровнем метафорической насыщенности. Трудности перевода данной метафоры связаны с тем, что в американском политическом дискурсе метафорические номинации, обозначающие серьезные экономические проблемы, используют образы, связанные с пьянством [10]. С целью сохранения особенностей политической коммуникации оригинала метафора переведена при помощи калькирования.

Talking about shadowization, I would transfer the discussion to a larger plane - shadowization as a way of life. This general "illness" has already engulfed non-economic organs of our society as well: shadow political and social market, shadow lobbyism [Кучма 16.04.2003].

Носителями похищенного дискурса в президентском дискурсе являются вербальные знаки агональности, то есть борьбы за власть, которые всегда идеологически окрашены и содержат критику деятельности политического оппонента [11,112]. Обратимся к аллюзии, одному из агональных знаков политической коммуникации. Рассмотрим пример из текста выступления Президента Украины на объединенном заседании палат Конгресса США, содержащий имплицитную отсылку, в которой деформируется прецедентная метафора.

*Всі режими, що нищили демократію в Україні, пробували **прищепити** українцям антиамериканські фобії* [Ющенко 6.04.2005].

Носителем похищенного дискурса является лексема *прищепити*, заимствованная из советского идеологического дискурса, в котором она имела положительные коннотации: *прищепити любов до Батьківщини, прищепити любов до праці*. Президент осуждает антиамериканский вектор советской пропаганды, который в советский период позиционировался как объективное отражение действительности. В тексте перевода утрачивается метафора и референция в область пропагандистского дискурса советской эпохи.

Regimes that have sought to suppress democracy in Ukraine often endeavored to nurture anti-American phobias [Ющенко 6.04.2005].

Рассмотрим разновидность конкурирующих дискурсов, которые конструируют идентичности, находящиеся в антагонистических отношениях [5, 89]. Иллюстрацией данной разновидности конкурирующих дискурсов может служить пример рекламы бюстгалтеров для кормящих матерей, приведенный австралийским исследователем Гюнтером Кресом. Текст рекламы реализует два конкурирующих дискурса: дискурс женщины, имплицитно сексуально привлекательной, и дискурс матери, имплицитно репродуктивной.

Perhaps this is why.

Having a baby is a very special experience and so Berlei have developed two very special bras.

Maternity bras that combine the practical aspects that a mother needs with the prettiness that every woman deserves.

Available in beautiful lace or soft smooth Trilobal Tricot, the Berlei maternity bra shows the way with a now improved Super Clip that can be undone with one hand, and a patented sling support that supports the breast even when feeding baby. Just two of a range of maternity bras for every pre and post-natal situation.*

Trust Berlei to respond to a woman's needs.

Berlei Maternity.

For the Woman in every Mother [4, 40].

В качестве вербальных знаков дискурса женщины выступают прилагательные *beautiful, soft, smooth* и существительное *lace*, традиционно входящие в семантическое поле концепта *женственность*. Дискурс матери представлен фразой: *Having a baby is a very special experience...*, которая является имитацией широко распространенного рефлексива на тему материнства, автором которого может быть только мать [4, 41].

Рассмотрим реализацию конкурирующих дискурсов в интервью политического лидера. Британский ученый Норман Феркло, исследуя явление тэтчеризма, обозначает проблему, которая решалась в дискурсе английского премьер-министра Маргарет Тэтчер [12, 182]. Общество выдвигает к женщине политику требование совмещать женственность с качествами политика, которые традиционно считаются мужскими. Данная проблема осложнялась для М.Тэтчер тем фактом, что она была лидером партии, придерживавшейся радикальных правых взглядов. Дискурс женственности проявляется в одном из интервью М.Тэтчер посредством следующих экспрессивных элементов:

- модальность возможности выражается при помощи *I wonder if I perhaps I can* вместо *maybe I can answer*;

- модальность обязательности выражается при помощи глаголов *have to, have got to, should*, которые имплицитно означают подчинение внешним обстоятельствам. Н. Феркло отмечает, что контекст требовал от М.Тэтчер использовать глагол *must*, имплицитно активную позицию субъекта. Дискурс твердого политика реализуется посредством прерывания интервьюера при помощи лексемы *look*, которая в данном контексте может иметь семантику «поставить собеседника на место», «невежливая корректировка неверных интерпретаций». Реализация дискурсов женственности и твердого политического лидера в тексте интервью создает новый дискурс женщины политического лидера, который имеет свое вербальное проявление. Новый дискурс проявляется в лексических средствах, которыми М.Тэтчер твердо и одновременно вежливо контролирует ход интервью *please let me just go on*.

В речах украинских президентов в качестве основных конкурирующих дискурсов реализуются либеральный демократический и националистический. Украинские президенты позиционируют себя как либеральные демократы, отстаивающие демократические ценности, осуществляющие руководство государством на основе постоянного диалога с народом. Однако политологи утверждают, что господствующей идеологией в Украине является национализм. Аналитики полагают, что на раннем этапе своего становления молодое суверенное государство нуждается в национализме для создания национального самосознания, конструирования идентичности. Политическая риторика национализма основана на традиционной философии, этническом романтизме и низком уровне развития гражданского общества [13, 19]. В речах президентов Украины одними из маркеров националистической идеологии становятся культуроспецифичные символы, определяющие языковую картину мира украинского народа, а также идеологемы и метафоры.

Рассмотрим культуроспецифичный символ *зоря*, содержащийся в президентских речах эпидейктического жанра и выполняющий инспиративную функцию. Языковая единица *зоря* является полисемичной и имеет значения *звезда* и *рассвет*. Следующие примеры демонстрируют использование трансформаций при переводе культуроспецифичных символов и, соответственно, свидетельствуют о возникновении переводческих проблем. При переводе астрологического символа производится замена символом, который отличается частотностью использования в принимающей культуре.

Я вірю в Україну, в її яскраву зорю і щасливу долю, в добробут і процвітання свого народу [Кучма 30.11.1999].

I believe in Ukraine, its vibrant dawn and its fortunate future, and in the well-being and prosperity of my nation [Кучма 30.11.1999].

Зоря как фольклорный символ возрождения и новой счастливой жизни, в значении *рассвет* представлен в следующем примере.

Ми, українці, пізнали велику історичну істину - тільки свобода врятує народ, тільки незалежність виведе його на ясні зорі і тихі води [Ющенко 24.08.2005].

При переводе значение символа было эксплицировано.

We, the Ukrainians, have learned a significant historic truth – only freedom can save the people, only independence can lead them to a prosperous and peaceful world [Ющенко 24.08.2005].

Реализации дискурса украинского национализма в речах президента способствуют также идеологемы. Идеологема *Голодомор* номинирует исторические события, имплицитно ограничивает территорию распространения голода в 1933 году в пределах Украины и содержит семантический компонент «преднамеренное массовое уничтожение украинского крестьянства». Сложность перевода данной идеологемы обуславливает привлечение при переводе широкого ряда переводческих трансформаций: транскрипция, генерализация, описательный перевод, комбинирование транскрипции и экспликации.

Двома світовими війнами, Голодомором і Голокостом, нищенням духовних святинь чужі імперії хотіли перетворити нашу землю на свою покірну окраїну [Ющенко 24.08.2005].

With two world wars, Holodomor and holocaust, destruction of our spiritual relics foreign empires wanted to turn our land into their obedient district [Ющенко 24.08.2005].

Завдання політиків мого покоління – відстояти історичну пам'ять, зробити все, аби увесь світ визнав Голодомор геноцидом [Ющенко 26.11.2005].

The task of politicians of my generation is to preserve this memory and to spare no effort to make the whole world acknowledge this famine as genocide [Ющенко 26.11.2005].

Цього тижня я підписав Указ про вшанування пам'яті жертв голодоморів і політичних репресій [Ющенко 26.11.2005].

This week, I signed an order to officially commemorate victims of genocide famines and political repressions [Ющенко 26.11.2005].

У цей день згадаймо героїв, що полягли за Перемогу, мучеників Овенцимів і ГУЛАГів, жертв Голодоморів, депортацій і Голокосту [Ющенко 23.01.2005].

On this day let's commemorate the heroes who died for Victory, martyrs of Nazi and Soviet camps, victims of Holodomor (genocide famine of 1932-33) deportation and Holocaust [Ющенко 23.01.2005].

Создание национального государства представляет собой процесс острой политической борьбы. Критика внутреннего политического противостояния может быть представлена при помощи дискурсивной метафоры.

Ми не можемо потурати тим силам, котрі проводять лінію розтягування держави по місцевих квартирах [Кучма 22.01.2003].

Приведенный пример содержит метафору, принадлежащую к модели «Государство - это дом» и отражающую политическую проблему сохранения территориальной целостности, которая возникла во многих государствах, бывших республиках Советского Союза. Трудности перевода этой метафоры сопряжены с тем фактом, что данный фрагмент текста, базируется на пресуппозициях носителя языка источника, которые недостаточно широко известны в принимающей культуре. В тексте перевода метафора калькируется с целью отражения специфики политической коммуникации, представленной в оригинале.

We cannot yield to the forces trying to pull the state apart, to their local "apartments" [Кучма 22.01.2003].

Конкурирующим для президентского дискурса является политический дискурс, цель которого заключается в дестабилизации политической обстановки в стране. В украинской президентской риторике представлены тексты, в которых реализуется революционный дискурс. В качестве примера можно привести текст радиобращения В.Ющенко, посвященного годовщине оранжевой революции. Основной интенцией данного выступления должна быть интеграция. Однако текстообразующую функцию в речи выполняют слоганы оранжевой революции, которые являются лозунгами-требованиями, не характерными для президентского дискурса. Слоганы представляют проблему для перевода в связи с

особенностями их синтаксической и фонетической структуры. Особый интерес представляет лозунг-требование «Бандитам - тюрьмы!», представляющий собой редуцированный перформатив с опущенным, но не восстанавливаемым глаголом, что способствует высокому уровню суггестивности данного лозунга [11, 265]. Неправильная организация высказывания обуславливает использование при переводе грамматических трансформаций и модуляции. В тексте перевода высказывание утрачивает синтаксические признаки слогана.

Ми вимагали: «Бандитам – тюрми!» [Ющенко 19.11.2005]

We wished to see the "bandits in prisons." [Ющенко 19.11.2005]

Выводы. В текстах речей украинских президентов наблюдается реализация конкурирующих дискурсов: похищенного дискурса и дискурсов, конструирующих антагонистические идентичности. Трудности перевода похищенного дискурса сопряжены с наличием в текстах таких его носителей, как заимствование, метафора, аллюзия. К представляющим проблему при переводе носителям дискурсов, конструирующих антагонистические идентичности, следует отнести культуроспецифичные символы, идеологемы, метафоры, лозунги - требования.

Дальнейшее исследование предполагает рассмотреть особенности перевода текстов президентских речей, в частности вопросы сохранения в тексте перевода маркеров конкурирующих дискурсов текста оригинала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Hatim, Basil and Mason, Ian. *The Translator as Communicator*. – London and New York: Routledge, 1999. – 244 p.
2. Bassnett, Susan *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*/ Susan Bassnett and André Lefevere. *Topics in Translation*. - Clevedon, Philadelphia, Toronto, Sydney, Johannesburg: Multilingual Matters LTD, 1996. – 143 p.
3. Venuti, Lawrence. *The Scandals of Translation: Towards an ethics of Difference*. – London and New York: Routledge, 1998. – 210 p.
4. Kress, Gunther. *Ideological structures in discourse // Handbook of Discourse Analysis. –Vol.4 – Discourse Analysis in Society*. – London: London Academic Press, 1985. – 228 p. – P.27-42
5. Филлипс Л.Дж., Йоргенсен М.В. *Дискурс-анализ. теория и метод* : Пер. с англ.–Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2004, – 336 с.
6. *Routledge encyclopedia of translation studies* / Ed.: M. Baker. – L.; N.Y.: Routledge, 1998. – XVIII, 654 p.
7. Овсянников В.В. «Похищенный» дискурс англоязычных масс-медиа // *Нова філологія*. – 2005. – № 2 – 295 с. –С.209-214.
8. Ставицька Л. *Дискурс помаранчевої пристрасти // Критика*. – 2005. – № 3 http://krytyka.kiev.ua/articles/s5_3_2005.html
9. Масик А. Тайна, покрытая диоксином // *Коммунист*. – 2006. – 14 июня. - С.1
10. Чудинов А.П. *Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации*. http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov_03a.htm
11. Шейгал Е. И. *Семиотика политического дискурса*. - М.: ИТДГК «Гиозис», 2004. – 324 с.
12. Fairclough, Norman. *Language and Power*. – London & New York: Longman, 1995. – 259 p.
13. Слисаренко И. *Дискурс-анализ политической риторики // Персонал*. – 2001.- № 5– с.17-21.

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСОБІВ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТОПООБ'ЄКТІВ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ І. БАГРЯНОГО

Ковпак В. А., магістр

Запорізький національний університет

У статті зроблено спробу розкодувати прагматичний потенціал ономастичних вжитків в межах конструкцій-репрезентацій топооб'єктів; розкрити запас потенційних можливостей метафоризації, алюзивності, асоціативності поетонімів як ідентифікаторів топооб'єктів; висвітлити стилістичне, функціональне навантаження ужитих поетом ономастичних моделей для реалізації топонімічного простору творів; встановити семантичні варіації засобів ідентифікації топонімів, зумовлених контекстом твору.

Ключові слова: топонім, асоціонім, асоціонім-алюзія, перифраз, прагматика, асоціативно-образний ряд.

Ковпак В.А. ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СПОСОБОВ ИДЕНТИФИКАЦИИ ТОПООБЪЕКТОВ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ И. БАГРЯНОГО / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье сделана попытка расшифровать прагматический потенциал ономастических моделей среди конструкций-репрезентаций топообъектов; раскрыть запас потенциальных возможностей метафоризации, алюзийности, ассоциативности поетонимов как идентификаторов топообъектов; осветить стилистические, функциональные особенности использованных поетом ономастических моделей для реализации топонимического фонда произведений; установит семантические вариации способов идентификации топонимов, обусловленных контекстом.

Ключевые слова: топоним, ассоционим, ассоционим-аллюзия, перифраз, прагматика, ассоциативно-образный ряд.

Kovpak V.A. PRAGMATICAL POTENTIAL OF THE METHODS OF IDENTIFICATION OF THE TOPONIMIC OBJECTS IN POETIC WORKS BY IVAN BAGRIANYI / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

In the article the author makes an attempt to decipher pragmatical potential of honomastical models among constructions – representations of the toponymic objects. The author reveals store of potential possibilities of metaphorization, allusiveness, associativeness of poetonyms as identifiers of toponymic objects. The author depicts stylistic functional peculiarities of honomastical models, which were used by the poet for realization toponymic fund of the writings. The author is also ascertains semantical variations of the methods of identification of the toponymers, which are conditioned by the context.

Key words: toponym, associational row, periphrase, pragmatics, associonym-alluzia.

Сучасний стан української ономастичної науки свідчить про пошавлення цікавості до питань, пов'язаних із функціонуванням власних назв у художньому тексті. Проте ця активізація стосується, власне, тільки прозових творів і майже виключно одного розряду власних назв-антропонімів. Такий стан можна зрозуміти, бо в класичній та особливо в новітній літературі панує проза, а серед власних назв найвпливовішими і найуживанішими є антропоніми. Та сфера розробки української літературної ономастики настійно потребує і розширення, і поглиблення.

Поезія має свої істотні ономастичні особливості, що необхідно з'ясувати, оскільки поетоніми є і завжди були істотним функціонально значущим складником поетичних творів, як і творів інших родів літератури. Ономастика поетичних текстів досить гостро ставить питання про методіку, про способи дослідження власних назв у художній літературі. Стилiстичні й семантичні можливості топопоетонімів у поетичній творчості досліджували А. Власенко-Бойцун [1], Ю. Карпенко [2], І. Хлистун [3], І.Марулич [4], І. Герновалюк [5] та ін.

Питання прагматичної коннотативної місткості ономастичних моделей у поезії І. Багряного опосередковано торкається Леонід Череватенко в розвідці „Ми не кинемо зброї своєї...”, де в літературознавчому аспекті автор аналізує окремі образи, символи (**Меч**) [6, 131 – 134]; Н. Бернадська [7, 1 – 2], Б. Подоляк [8, 8 – 28], з літературного боку здійснюють аналіз поетичних творів І. Багряного.

Отже, поетичні твори (зокрема, поема „Золотий бумеранг”, повість „Антон Біда – Герой Труда”) І.Багряного в ономастичному плані ще не досліджувалися, а вони того потребують, бо онiми автора є одним із найгостріших видів його словесної зброї. Глибока продуманість у підборі, філігранна обробка при використанні онімів насичує їх у творах І. Багряного значною асоціативною інформацією та багатоманітними художніми функціями.

Топонімікон поетичних творів письменника відзначається не стільки залученням великої кількості власних назв, перифраз, скільки розширенням їхніх функціональних можливостей: традиційне вживання топопоетонімів поступається місцем новому, образному. Поетичний топонім „переростає” рамки семантики локалізації, насичується новими коннотаціями (топоконотонім), символізується, стає важливим засобом емоційно-образного розгортання художньої структури. А топонімічні твори –

інкрустації потребують різноманітних засобів ідентифікації топооб'єктів, які за допомогою різних груп поетонімів, їхнім алюзивним, асоціативним, коннотативним властивостям репрезентують топонімічні „візерунки” творів. Розгляд цих питань і мотивує актуальність нашого дослідження.

Серед засобів репрезентації топооб'єктів у поетичних творах (поема „Золотий бумеранг” та повість „Антон Біда – Герой Труда”) І. Багряного переважають їхні описові ідентифікатори, що структурно можуть різною мірою віддалятися від усталеного (узусного) топоніма, бути його перифразом чи лише натяком на топонім. Вживання топооб'єктів у самих різноманітних конструкціях, які передають значення порівняння, зіставлення, ототожнення, – один із найбільш поширених прийомів використання топопоетонімів у художніх творах. І найбільш поширеною синтаксичною формою реалізації зіставлень такого типу є перифрастичні звороти як оцінно-характеризуючий засіб. Метонімічність або навіть метафоричність такого прийому, яка виразно відчувається, надає синтаксичним конструкціям яскравої емоційно-експресивної забарвленості, „збуджує” алюзійні, асоціативні, коннотативні й інші властивості поетоніма. Топопоетоніми, які вживаються в художньому мовленні для досягнення стилістичного ефекту, як правило, широко відомі, мають інтер- або інтралінгвальні коннотації, „заряджені” асоціативним і алюзійним потенціалом.

Осмилюючи прагматичний потенціал топознаків у художньому творі, слід зазначити, що протягом останніх років поняття „прагматика” стало в мовознавстві широкоживаним, проте однозначного тлумачення досі не одержало. Існує кілька поглядів на його лінгвістичну суть. Згідно з першим, прагматика „досліджує ставлення до знаків тих, хто ними користується” [15, 117]. „При такому розумінні прагматики її можна розкласти, як це робить Ю. Д. Апресян, на три компоненти – на реалізоване в знаках ставлення, відношення мовця до дійсності, змісту повідомлення й адресата. Ця обставина свідчить, що широке розуміння прагматики призводить до поглиблення нею і коннотації, і модальності, і ряду інших мовних категорій” [10, 45]. Це змушує віддати перевагу вузькому розумінню поняття „прагматика”, яке зводиться до останнього з трьох виділених Ю.Д. Апресяном компонентів. Ідеться про розуміння прагматики як закріпленої в знаках властивості тексту впливати, відповідно до авторських намірів, на адресата, спонукати його до адекватної реакції [11, 78 – 79]. Із цього випливає, що прагматична спрямованість завжди пронизує собою художній твір.

Тож, істотні прагматичні завдання мають специфічні засоби ідентифікації топооб'єктів у поетичних творах І. Багряного. Розглянемо найцікавіші випадки репрезентації топооб'єктів у поемі І. Багряного „Золотий бумеранг”.

„Репертуар” поетичної топоніміки в цій поемі без будь-якого перебільшення слід визначити як неперевершений, могутньо новаторський, що слід сказати й про весь твір І. Багряного та зокрема про наявний у ньому онімічний компонент.

Образний метафоричний контекст поеми дає можливість астроніму **Земля** набути іншої категоріальної приналежності; функціонувати в художньому тексті як okazіональний макротопонім (космопоетонім + топопоетонім) із індивідуальним авторським осмисленням.

*В орбіті сонця **Альма Матер**
Маршрутом зоряних фрегатів
В етері з гуготом летить
Крізь цілий ряд тисячоліть...
Звідкіль **цей корабель** –
Мара безоднь, мара пустель?!. [12, 108]*

Такі перифрастичні вислови не дають нам розгадки цього поетоніма, хоча опис відкриває безмежне поле для лінгвопоетичних узагальнень.

А ось наступні описові багатослівні конструкції з мотивуючими апелятивними знаками (**материки, архіпелаги, острови**), вказують на раціональну авторську трансформацію поетоніма.

*Через етер, через віки...
Оце-о **Мати!** Це вона!
Яснять свічада океанів,
Мигають пасма гір в тумані,
Материки й архіпелаги,
І острови, і острівці
З нічних холодних манівців
Біжать по сонячну наснагу...
Шляхом космічних катастроф [12, 111].*

Нерозчленована єдність об'єктивного смислу, що сприймається читачем, – результат авторської мотивації. Осягання смислової конструкції поетоніма репрезентує еволюцію прагматичних потенцій астронома **Земля** – феномен злиття космопоетоніма й топопоетоніма, що так яскраво продемонстровано в перифрастичній описовій конструкції.

*Благословенний світ – Едем!
Скарбів незлічених юдоля,
Доробок безлічі віків,
На золотих шнурках гондоля –
Земля п'ятьох материків.*

Або:

*Дитина Сонця і Тепла.
Колиска людськості – Земля...
Колиска безлічі народів...
Земля без Заходу і Сходу –
Земля п'ятьох материків [12, 114].*

„Смисл поетоніма буде варіюватися залежно від художніх прийомів, які уживаються з цілями виразності... Цей момент семемі О. Ф. Лосев називав **п о й є м о ю**” [13, 123]. Такий лінгвостилістичний момент спостерігаємо в ідентифікації різних потенційних властивостей поетоніма – okazіонального макротопоніма, що є лінгвопоетичним узагальненням до топонімного візерунка поеми.

Смислові нюанси, зв'язок інтернаціонального та національного в художньому мисленні породжують яскраву емоційну забарвленість перифрастичного поетичного коментаря різної тональності

*Торги... Бойовиська... Походи...
Аж кров'ю давиться Земля!
Земля без Заходу і Сходу
Без конфірмації Земля, –
У приписи сповивана,
Гранатами поливана,
Засмикана, закивана Земля...
Земля без Заходу і Сходу
Та й і без виходу Земля! [12, 114 – 115]*

Такі перифрастичні звороти є відбиттям рівня нагніченості апофатичного (з гр. – негативного) моменту предметно-символічної сутності оніма (за О. Лосевим) [13, 123].

Головною особливістю поетики оніма в неймовірній топонімічній поемі-інкрустації „Золотий бумеранг” І. Багряного є іррадацією його впливу на весь текст художнього твору. Особливою властивістю поетики оніма є алюзивність загальновідомих імен (номінацій), їх здатність нести з собою деякий спектр уявлень про денотат, а значить – і про топооб'єкт.

Багатокомпонентні (антропонімічно-апелятивні; асоціативно-апелятивні) перифрастичні описи ідентифікують топооб'єкт за допомогою елементів – знаків, елементів-алюзій.

Інтенсивність передачі ідентифікуючої інформації для інтерпретації топооб'єктів у тексті простежується в ампліфікації перифрастичних зворотів

*Ось край богів, жертовня Чарки -
Вітчизна Данта і Петрарки
У сьайво з темряви гряде
І Елінку стару веде
За руку – впитися іще
Хмільної радості, ачей
Не доведеться раптом вдруге...
Країна пензля в плямах, в смугах...
Країна мрійників-майстрів...
Країна деспотів-царів... [12, 116]*

Оригінальне застосування метонімічного асоціоніма **Чарка** в ономастичному перифразі „жертовня Чарки” посилюють виразову спроможність описової конструкції. А перифрази розгортаються далі:

*О, Край Петрарки й край Тезея!
Край мрій, колізій, Колізея!
Ще Юлій Цезар і Нерон
Навчали в нім божків любити,
Навчали різатись і битись
Та шанувати блиск корон [12, 117].*

Промовисті антропонімічні асоціоніми **Данте, Петрарка, Тезей, Юлій Цезар і Нерон** (= у відповідному контексті) стають концентрованими втіленнями топооб'єкта (=Італії).

Обігрування асоціоніма-алюзії **Колізей** у межах стилістичної фігури-парономазії („**край... колізій, Колізея!**“) мотивується витворенням адекватного художньому цілому вольтажу експресії й ваговитості, виваженості у формулюваннях думки.

Завершують перший топонімічний візерунок перифрази, алюзійність яких поглиблюється завдяки варіантним асоціонімам-ідентифікаторам:

*Там пустота в тій дивній сфері
Химерних мрій Алігієрі!..
І блідне Дантова свята,
Зникає смужка золота* [12, 118].

Смислова стихія наступних топонімічних окреслень в аналізованій поемі представлена в таких специфічних конструкціях:

1. Апелятиви-алюзії (= географічні терміни):

*І чорна млюсть лісів тропічних,
І субтропічних прерій синь* [12, 118]

Або:

Рівнин слов'янських сиза шкіра... [12, 119]

2. Словосполучення, що включають характеризуючий апелятив або географічний термін і власну назву, при цьому послідовність компонентів нерелевантна:

*Безводні Азії пустелі ...
Холодні Арктики сніги...
Земель гавайських уруги
На бо'зна котрій паралелі...* [12, 118]

Або:

І чорний жмут кряжів Памиру... [12, 119]

Або:

*Месопотамія...Едем
На тихих водах Йордану...* [12, 118]

Або:

*Від тропіків й до моря льоду,
Від гангу й геть до шпіцберген* [12, 120]

Або:

Мла Сибіру... [12, 119]

3. Топоніми як самодостатні мовні знаки в описово-оцінних (метафоричних) структурах:

Обличчя Індії руде... [12, 119]
Америк двох крилата птиця... [12, 119]
*Од всіх одірване, одно
Спішисть Австралії плесно.* [12, 119]
Строкатий Пан-Європи стяч... [12, 119]

(Метонімічною конструкцією (назва речової ознаки замість географічної диференціації + одиниця замість множини) обігруються номінації географічних об'єктів, що окреслюють макротопонім Європа (влучний авторський оказіоналізм Пан-Європа))

4. Перифрастичні звороти з антропонімічно-апелятивними чи асоціативно-апелятивними ідентифікаторами топооб'єктів, що набувають етимологічного сенсу, сприймаються як внутрішня форма топонімічного окреслення, будучи нерідко народно-історичним осмисленням чи домисленням [2, 15]

Строкатий клин земель Корану... [12, 119]

(Смислова еволюція номінації Святої Книги в контексті сигналізує про виведення її за межі номінативного типу. Прагматична настанова конструкції очевидна – землі Корану = країни Сходу)

І знову ось архіпелаг-

Вітчизна Байрона й Шекспіра [12, 119]

(Основною властивістю поезики реаліонімів (Байрон, Шекспір) є алюзивність загальновідомих імен, їх здатність нести з собою деякий спектр уявлень про денотат. Розкодування денотатів вказує на їхнє генетичне коріння, що дозволяє „вгадати” в описі топооб'єкт – Англію).

І в туманах архіпелаг-

Межи морями плями, плями

Під смолоскипом Фудзіями... [12, 119]

(У даному контексті асоціонім – символ (оронім) Фудзіяма набуває статусу ідеоніма, який диференціює топонім Японія серед інших топооб'єктів засобом символічно –характеризуючих алюзій)

Америк двох крилата птиця

В малі лине голубій.

За нею слідом чернолиця

Країна муринів-вдовиця –

*Лицем під соняшний прибий, –
Пливе, щоб зникнути за грані
В безмежнім тихім океані [12, 119].*

Чим складніші перифрази, тим більше вони подібні до загадок: їх відгадування активізує сприйняття, приносить задоволення.

Отже, з'ясуємо, які прагматичні потенції містять підказки-асоціоніми (у даному випадку – апелятивні структури) в межах ідентифікуючого опису. „...**чорнолиця країна муринів**” – метонімічна промовиста ознака „**чорнолиця**” (колір шкіри переважної більшості населення переноситься в художньому контексті на „обличчя” країни) натякає на етнічну диференціюючу характеристику країни. Але остаточним сигналом для вгадування країни стає рідковживаний топоетонім „**мурини**”.

Мурин – „рідко. Те саме, що негр” [14, 829]. Отже, у прагматичному аспекті топоетонім **мурини** є інформаційним натяком для репрезентації топооб'єкта Африки. Вірогідно, вибір автором маловідомого пересічному читачеві наймення вмотивовується коректністю вислову; тому головною алюзією перифрастичного вислову можемо вважати асоціативне означення-апелятив „**чорнолиця**”.

Сам топонім **Україна** в поемі „Золотий бумеранг” І. Багряного вживається лише двічі. Його заміниками виступають назви українських реалій, образні вживання символічного значення, які подають різнопланові оцінні, інформаційні, експресивні, ідеологічні характеристики.

Користуючись визначенням поняття асоціативно-образного ряду (АОР) Ж. В. Марфиної [15, 206] („ланцюжок послідовно розташованих у структурі тексту домінуючих лексем, що виражають принципово важливі для семантики образу смисли, на основі яких виникає асоціативне значення”) та її класифікацією, згідно з якою виділяємо п'ять структурно-граматичних типів асоціативно-образного ряду: номінативно-генітивний, дефінітивний, предикативний, паралелізований, вокативний, – спробуємо охарактеризувати прагматичний потенціал ідентифікуючих контекстуальних асоціацій на позначення топоніма.

*Серед слов'янської рівнини,
Межи Сибіром і хребтом
Карпатських гір – крутим хребтом –
Пливе під сонцем Україна. [12, 122]*

Такий описовий зворот вказує на локалізацію топоніма в просторі. Це досягається створенням номінативно-генітивного АОР (= „образ, семантична структура якого визначається реалізацією валентності слів, об'єднаних смисловою близькістю...” [15, 206]), елементами якого є доміанти:

- 1) апелятив – географічний термін (**слов'янська рівнина**) ;
- 2) макротопонім (**Сибір**);
- 3) геонім (**Карпатські гори**).

Відношення між доміантами АОР встановлюються за типами „локальної ситуативної залежності” та „загальне – часткове” [15, 207]: слов'янська рівнина (заг.) – Сибір/ Україна / Карпатські гори.

До цього ж типу асоціативно-образного ряду слід віднести перифраз

*Плацдарм сливе одвічних воєн,
Бойовиськ край, від Трої втрое
Чи не славніших рубежів [12, 122],*

прагматичний потенціал якого розкриває характер оцінки позицій України в суспільно-політичних відносинах. Акцентування на „славних рубежах” України обігрується шляхом порівняння з легендарно-символічним хоронімом **Троєю**. Коннотативне наповнення структури посилюється належністю топооб'єктів різним часовим зрізам, віддаленим епохам.

Перифрастична структура наступних зворотів, об'єднаних смисловою близькістю та синтаксичною функцією приіменного родового відмінка, дозволяє окреслити їх як номінативно-генітивний асоціативно-образний ряд.

*Земля Олегових героїв.
Земля Буй-Тура смілих воїв.
Край волелюбців, край мужів
Пренепокірних [12, 122].*

Тип відношень між доміантами: взаємозамінність: Олегові герої – Буй-Тура смілі вої – волелюбці, мужі пренепокірні.

Надзвичайно оригінальною і несподіваною є репрезентація топооб'єкта Україна через дромонім у складі розгорнутої метафори

*На межі
Між двох світів, як Ельдорадо,*

(Смислова енергія домінанти перифраза **Ельдорадо** є результатом авторської мотивації. **Ельдорадо** – „2) перен. країна багатств; країна казкових чудес” [16, 339].

*В Елладу з Арктики проспект,
Всіх завойовників завада,
Всіх завойовників об'єкт* [12, 123].

А наступний асоціативно-образний ряд на позначення України в поемі „Золотий бумеранг” І. Багряного можемо віднести за класифікацією Ж.В. Марфіної [15, 206] до дефінітивного типу (= „це образне визначення слова-поняття... Слово-образ з формально-граматичного погляду – це складений іменний присудок”):

*Тож Край-Титан!..
Плацдарм бойовиськ. Край-дитина.
І зветься край той Україна* [12, 124].

На справжнього майстра політичних інвективів повісті „Антон Біда – Герой Труда” „працюють” промовисті перифрази топооб'єктів, які репрезентують добу, втілюють епоху тоталітаризму й мають різку негативну характеристику автора повісті.

Концепти „**рідного краю**” (= України) і „**імперії чужої**” (= Росії, СРСР) створюються двома великими топонімічними партіями. Прагматика перифрастичних засобів ідентифікації топооб'єктів викликає до життя ті їхні потенціальні сугестивно-асоціативні можливості, які сприяють підсиленню образності, символічності художнього мовлення повісті.

Топоси-знаки, репрезентуючи добу чи окремі її періоди, є й часопросторовими індикаторами, а характер оцінки їхніх денотатів вказує на рівень суспільної свідомості та ідеологічного тиску. Автор зрідка прямо називає країну, частіше вдається до сатиричного змалювання її через обігрування внутрішньої форми асоціонімів, написання їх у лапках, що вказує на знижену смислову еволюцію семантики, чи створюючи натяк шляхом акцентування характерних ознак, рис.

Очима Антона Біди – Ді-Пі (від англ. displaced persons – переміщені особи) ми спостерігаємо смислові еволюції в перифрастичних окресленнях двох топосів-знаків: СРСР, Росії і України.

*В Східній Берлін прийшов наказ,
Прийшов такий пакет:
Щоб „в рай” вернуть Антона враз,
Створити Комітет!
І загуділи провода
з Берліну до Кремля –...
Все про любов, все про любов
до бідного Біди, –
Тебе кохає сам Хрущов!
Скорош, Антоне, йди!* [12, 140 – 141].

Підказками до сатиричного асоціоніма-топоніма „**рай**” є так званий еклезіонім-радянське **Кремль** („серце” того „раю”) та реаліонім, що діє в тому „раю” – **Хрущов**.

Але до створення „славнозвісного” „Комітету” – „беліберди” „таким букетом: шпигуном, „поетом”, фашистом і емведистом”

*Не знав Антон, що взагалі
Антон Біда не в моді,
Що в зореносному Кремлі
Сказивсь „отець народів”, –
Узявсь „отець” всіх „мас і рас”
Антон знищити, „як клас”.
Гей, з зореносної Москви
Гукнувши – „З коренем вирву!!” –
Узявсь „отець”... [12, 153].*

Промовисте означення-емблема „**зореносний**” слугує підкріпленням до асоціоніма **Кремль**, який у наступних рядках уточнюється ойконімом **Москва**.

Ніби накопичуючи асоціоніми-ідентифікатори для репрезентації **совецького „раю**”, І. Багрянний пише:

*І найчудніше номер вдавсь
У тій шпаргалці, брат, ...
Я в „рай” совецький черги жде
Діпіст Антон Біда,
Як мріє він про еМВеДе...
Така беліберда!* [12, 140].

Прагматична настанова акроніму-радянізму **еМВеДе**, оформлення якого є справжньою лінгвостилістичною знахідкою, посилює його сатиричну коннотацію в контексті-дисонансі „мріє ... про еМВеДе...”.

Негативної оцінно-характеризуючої коннотації набуває СРСР у наступних перифразах-інвективах:

В країні горя й страхоти
Багато є таких, як ти:
З своєї волі – й не диши!
Що кат накаже, те й пиши! [12, 145].

Оцінна структура підкріплюється емоціями, про які сигналізують апелятиви-домінанти перифраза: **горе, страхота**.

Цікаві емоційно-стилістичні, ідеологічні, оцінно-характеризуючі, алюзивні перифрази моделюють другу – антонімічну топонімічну партію на окреслення рідної України.

Неприкрашені реалії стану України влучно й достовірно відображені в самодостатніх конструкціях, внутрішня форма яких надає перифрастичним висловам емотивно-образного смислу, на який накладається емотивно-оцінне значення.

Таких рабів було тоді
Багато в Україні,
Чи в „Малоросії”, чи то пак...
Нещасні гречкосії! –
На їхніх „не своїх” степах
 (промовистий ретардацій ний апелятив)
Був „Южний Край” Росії! [12, 145].

Топонімічний візерунок України увиразнюється завдяки апелятивам-алюзіям; ідеоніму-символу:

Любив він...
Та ще волошок синій цвіт.
Та ще – Шевченків „Заповіт”
Ні!
Рідне небо – над усе! [7, 151].
 Або:
Це те, що зветься „рідний Край”, –
Волошка й колос жита [12, 158].

Урбонім = „мала батьківщина” **Ромодан** у контексті слугує остаточним акордом у визначенні, диференціації України – „великої Батьківщини”:

Що означає – „рідний Край”,
Що значить – „Україна”:
Той край, що дітям Богом дан,...
Що значить тихий Ромодан,
Як веселка на небі [12, 158].

Отже, високий прагматичний потенціал різноманітних засобів ідентифікації топооб’єктів у поемі І.Багряного „Золотий бумеранг” та повісті „Антон Біда – Герой Труда” створив оригінальний топонімічний простір творів, де топоколотоніми є місткими й ефективними акцентами контексту, створюють головні контури творів, а їх зовнішні й внутрішні асоціативні ефекти діють у чітко заданому автором ключі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власенко-Бойцун А. Місцеві назви в поезії Яра Славутича // Творчість Яра Славутича. Статті й рецензії. – Едмонтон: Ювілейний комітет, 1978. – С. 74 – 78.
2. Карпенко Ю. Мова топонімів – мова землі (Онiмiзацiя тексту як художнiй засiб у романi „Берестечко”) // Урок української. – 2000. – №10. – С.15 – 17.
3. Хлистун І. Топоніми в художньому тексті (на матеріалі української поезії II пол. XX ст.) // Урок української. – 2003. – №10. – С. 23 – 25.
4. Марулич І. Топоніми в ідіолекті письменника. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1994. – 22 с.
5. Герновалюк І. Функціонально-семантичний аналіз власних назв у художньому тексті. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 1995. – 18 с.
6. Череватенко Л. „Ми не кинемо зброї своєї!..” // Дніпро. – 1998. – № 7 – 8. – С. 131 – 134.

7. Бернадська Н. Іван Багряний // Українська мова та література. – 1999. – 38 жовт. – С. 1 – 2.
8. Багряний І. Золотий бумеранг. Зб. поезій: рештки загубленого, конфіскованого та знищеного: 1926 – 1946 / Передм. Б. Подоляка. – [Б.м.]: Прометей, 1946. – 175 с.
9. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. – 328 с.
10. Андрєєнко О.Ю. Прагматичний потенціал власних назв у художньому творі // Мовознавство. – 1989. – №4. – С. 45 – 49.
11. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. – М.: Изд.-во Московського університету, 1988. – 450 с.
12. Усань В. Іван Багряний. Вірю!...: Хрестоматія. – Чикаго – Харків, 2001. – 543 с.
13. Лосев А.В. Філософія імени. – М.: Изд.-во Московського університету, 1990. – 240 с.
14. Словник української мови: В 11 томах. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 4. – С. 829.
15. Марфіна Ж.В. Асоціативно-образний ряд як різновид асоціативних ліній асоціативно-образного поля поетичної мови // Вісник Харківськ. нац. ун-ту. – Сер. Філологія. – №632. – Харків, 2004. – Вип. 42. – С. 206 – 208.
16. Локшина С.М. Краткий словарь иностранных слов. – М.: Рус. яз., 1979. – 352 с.

УДК 81'42

ДІАХРОНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КООПЕРАТИВНО-СПРЯМОВАНОГО МАТЕРНІТАЛЬНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Козлова В.В., викладач

Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка

Стаття присвячена дослідженню діахронічних особливостей матернітального діалогічного дискурсу. Визначаються тактики матернітального діалогічного дискурсу в межах кооперативної стратегії та аналізуються мовленнєві і немовленнєві засоби її реалізації. Розглядається вплив вікового фактора на форми та техніки реалізації тактик кооперативно-спрямованого матернітального діалогічного дискурсу.

Ключові слова: парентальний діалогічний дискурс, матернітальний діалогічний дискурс, кооперативна стратегія, тактики, вербальні засоби комунікації, невербальні засоби комунікації.

Козлова В.В. ДИАХРОНИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КООПЕРАТИВНО-НАПРАВЛЕННОГО МАТЕРНИТАЛЬНОГО ДИАЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА / Сумской государственной педагогический университет им. А. С. Макаренко, Украина

Статья посвящена исследованию диахронических особенностей матернитального диалогического дискурса. Определяются тактики кооперативной стратегии матернитального диалогического дискурса и анализируются языковые и неязыковые средства ее реализации. Рассматривается влияние возрастного фактора на формы и техники реализации кооперативно-направленного матернитального диалогического дискурса.

Ключевые слова: парентальный диалогический дискурс, матернитальный диалогический дискурс, кооперативная стратегия, тактики, вербальные средства коммуникации, невербальные средства коммуникации.

Kozlova V.V. DIACHRONIC PECULIARITIES OF COOPERATIVELY ORIENTATED MATERNITAL DIALOGUE DISCOURSE / Sumy State Pedagogical University, Ukraine

The article focuses on diachronic peculiarities of cooperatively-orientated maternal dialogue discourse. Emphasis is given to distinguishing communicative tactics of the cooperative strategy with further analysis of verbal and nonverbal means of their realization. Special attention is paid to the age-factor influence on forms and techniques of cooperatively orientated maternal dialogue discourse realization.

Key words: parental dialogue discourse, maternal dialogue discourse, cooperative strategy, tactics, verbal means of communication, nonverbal means of communication.

Однією з актуальних проблем лінгвістики є визначення поняття дискурсу та побудова його типології. Проблема дефініції поняття “дискурс” привертає увагу багатьох науковців (Арутюнова Н. Д., Бацевич Ф. С., Бенвеніст Е., Кубрякова О. С., Макаров М. Л., Степанов Ю. С., Шифрін Д. тощо). Хоча

єдиного визначення терміну „дискурс” не існує і його трактують по-різному, більшість дефініцій віддзеркалює сукупність різних аспектів цього комплексного поняття.

У сучасній лінгвістичній літературі дискурс часто визначається через поняття комунікативної ситуації. Саме ситуативне розуміння дискурсу розкривається в «Лінгвістичному енциклопедичному словнику», де дискурс визначається як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст взятий з урахуванням подій; мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, який бере участь у взаємодії людей і механізмів їх свідомості (когнітивних процесів). Дискурс – це мовлення, занурене в життя» [1:136].

Інший підхід до визначення поняття „дискурс” – його тлумачення як типу комунікативної діяльності. У комунікативній лінгвістиці дискурс розглядається як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування, становить синтез когнітивних, мовних, позамовних чинників, залежних від тематики спілкування. Дискурс розглядається як найважливіша категорія комунікації, її процесу і результату [2:26].

Таким чином, дискурс можна розглядати як спілкування людей з позиції їх належності до тієї або іншої соціальної групи [3], як комунікативну подію [4], що не мислиться без учасників спілкування і передбачає їх взаємодію в соціальних сферах спілкування, які умовно поділяють на формальну та неформальну сферу. [5]. При цьому статусно-рольові характеристики учасників спілкування істотно впливають на характер їх взаємодії, тому виділяють особистісно-орієнтоване та статусно-орієнтоване спілкування [3]. Виходячи з цього, можна виділити типи особистісного та інституційного дискурсу в межах неформальної та формальної сфери спілкування. До неформальної сфери належить сімейно-побутова, в межах якої відбувається спілкування між батьками і дітьми, що отримало назву парентального дискурсу [6].

Парентальний дискурс визначається як різновид особистісно-орієнтованого спілкування сімейно-побутової сфери. Він носить неформальний характер. Оскільки парентальний дискурс належить до сімейно-побутової сфери спілкування, його учасниками виступають представники сім'ї, а саме "батьки та діти". Батьки наділені правом виховувати дітей і передають їм норми поведінки в суспільстві. Вони користуються авторитетом та повагою як в сім'ї, так і в суспільстві і мають високий соціальний статус.

Парентальний дискурс має свої підтипи, які виділяються з урахуванням учасників комунікації, що знаходяться у відношеннях „батьки - діти”, а саме „батько – діти”, „мати – діти”, „дідусь – онуки”, „бабуся – онуки”, „тітка – племінники”, „дядько – племінники”, „вітчим – пасинки”, „мачуха – пасербиці” та ін. Об'єктом даного дослідження є матернітальний діалогічний дискурс, інтерактантами якого виступають мати та її діти. Відомо, що спілкування між матір'ю та дітьми – життєво важливе. Тому недостатнє спілкування або спілкування, яке не відповідає потребам дитини, негативно впливає на її розвиток. В умовах цілісного антропоцентричного підходу до процесу комунікації стає важливим комплексне дослідження стратегій і тактик, які регулюють взаємодію матері та дітей у процесі їх інтеракції, та засобів їх реалізації, чим і зумовлена **актуальність** статті.

У процесі спілкування його учасники використовують комунікативні стратегії. Стратегія визначається як надзадача, яка спрямована на досягнення комунікативної або практичної цілі та розрахована на певний перлокутивний ефект. З огляду на це тактику розуміють як мовленнєву дію, спрямовану на вирішення цієї задачі в межах однієї стратегічної цілі [7]. У діалогічному мовленні виділяються дві основні комунікативні установки: орієнтація на співробітництво та орієнтація на конфлікт. Відповідно існують дві комунікативні стратегії: кооперативна та конфліктна. Кооперативна стратегія корелює з принципом кооперації, який було сформульовано П. Грайсом. Цей принцип припускає наявність у кожного комуніканта двох тісно пов'язаних установок: прагнення досягнути обопільного успіху в комунікації і прагнення досягнути свого особистого, егоїстичного успіху. Постійна взаємодія цих двох різнопланових тенденцій формує для кожного співрозмовника мету мовленнєвої взаємодії [8]. Отже, реалізація кооперативної стратегії стає можливою за умов дотримання принципу кооперації та адекватного вибору тактик, що відповідають цілям комунікації.

З огляду на багатий потенціал тактик в межах кооперативної стратегії та різноманітність способів і засобів їх реалізації, **метою** статті є виявлення тактик і засобів реалізації, характерних для матернітального діалогічного дискурсу, що має кооперативну спрямованість, та з'ясування їх діахронічних особливостей. **Предметом** статті є особливості функціонування вербальних і невербальних засобів комунікації та визначення їх ролі в реалізації тактик кооперативно-спрямованого матернітального діалогічного дискурсу.

У нашому дослідженні діахронічні особливості розглядаються як особливості вибору форм і технік реалізації тактик кооперативно-спрямованого матернітального діалогічного дискурсу, зумовлені віковим фактором. Відомо, що віковий фактор впливає на характеристики мовленнєвої поведінки учасників спілкування. Вік дитини визначає вербальне та невербальне оформлення мовлення батьків [6]. У зв'язку

з цим, вік дитини став класифікаційним фактором у нашому дослідженні. Визначення вікових груп відбувалося у відповідності з віковою періодизацією, прийнятою в психології [9], тому дослідження проводилося на вибірці матеріалу, поділеного на три групи: перша група – діалоги між матір'ю і дітьми дошкільного віку, друга – діалоги між матір'ю і дітьми молодшого шкільного віку, третя група – діалоги між матір'ю і дітьми підліткового віку. Аналіз фактичного матеріалу дозволив виявити, що вік дитини не впливає на вибір тактик в межах кооперативної стратегії. Тобто тактики, які використовує мати при спілкуванні з дітьми різного віку, практично не відрізняються. Але вікові особливості дітей зумовлюють відбір мовленнєвих засобів і впливають на техніку реалізації певного переліку тактик, серед яких на перше місце виходить **тактика повчання**.

Мати, реалізуючи виховну функцію, в межах кооперативної стратегії застосовує тактику повчання, що спрямована на критичну оцінку поведінки, манер, стилю життя дітей з метою їх корекції. При спілкуванні з дітьми дошкільного віку ця тактика може приймати форму виправлення помилок з наведенням прикладів правильного вживання, вимови, написання слів. Це відбувається за рахунок експліцитного граматичного заперечення, оскільки воно вважається легшим для сприйняття дітьми:

"Bideo!"

"Video doesn't begin with B."

"It do."

"It does."

"It does begin with B."

"No, it doesn't. It begins with V. V for van. V for volcano. V for violent. If you choose the right letter, Emily, it saves an awful lot of time." (A. Pearson, 70)

Спілкуючись з дітьми молодшого шкільного віку, мати намагається прищеплювати правила і норми поведінки. Це відбувається в досить категоричній формі з залученням модальності обов'язковості [10], яка пом'якшується дієсловом *to try* і виражає не наказ, а прохання, націлене на переконання дитини змінити поведінку. Лексичні одиниці, що характеризуються негативністю, та їх інтенсифікатори використовуються при аргументації для демонстрації негативних наслідків поведінки, яка суперечить прийнятним у родині нормам. При цьому обирається інтенсифікатор *so*, який у сполученні з прикметником *much* при натяканні на поведінку, що не відповідає вимогам матері, виступає показником кількості випадків спречань, а при проханні змінити цю поведінку на кращу – показником якості бажаних змін для всіх членів сім'ї. Паралельні конструкції: *he hates it, you hate it too* підсилюють експресивну значущість усього висловлення і виступають у ролі додаткових аргументів. Вони залучаються матір'ю для переконання дитини змінити свій стиль поведінки на підставі знаходження спільних інтересів з родиною. Емфатична конструкція з дієсловом *to do* у директиві: *so do try*, що передає значення інтенсивності дії, вказує на наполегливість та старання матері скорегувати дії дитини:

"You really must try not to quarrel so much. Matthew doesn't want to quarrel with you, he hates it. It makes things very uncomfortable for us – and, I believe you hate it, too, really. So do try, it's so much nicer for everyone if you don't." (J. Wyndham, 121)

При розмові з підлітками повчання відбувається через посилення на досвід матері і її бажання захистити дитину від помилок. Вона будує аргументацію на основі своїх ціннісних орієнтацій. Вербально це знаходить прояв у повторенні конструкції *I want*, вживанні порівняльних речень і фразеологічних виразів. Також спостерігається підвищена адресантність матері за рахунок повторення займенника *I*:

"What do you need to know about your future?" Mum asks, smiling from Mitzi to me. Then she says, "As far as I can see, it's already mapped out. You study hard, take your GCE's, go on to college, then decide on a good career for yourself, one with good prospects, security. I don't want a daughter of mine feeling she has to step into my shoes as I did with my mother."

I stare at Mum in surprise. It has never occurred to me that she feels like that about the boarding-house.

"But I thought you liked it here?" I say, confused.

"I didn't say I didn't," Mum replies. "I just said I want you to have a choice in life, Candy. I'll not have you making the same mistakes as I did. Whatever happens in the future, I want you to have both feet on the ground." (A. Eires, 52)

Невербальні засоби кінесичного та просодичного типів залучаються дитиною як інтенсифікатори вербального змісту та ідентифікатори її емоційного стану.

Різниця в техніці та формі реалізації виявляється також при застосуванні матір'ю **тактики інструктування**. Так при спілкуванні з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку обирається відкрита форма інструктування (за допомогою директивів), а аргументація необхідності виконання дії зазвичай відсутня. Це пояснюється високим авторитетом матері в очах дитини, що замінює всілякі аргументи:

Then she had an idea. To Graham she said, "Run next door to the Cooks and ask if they have any antiseptic. If they haven't, try the Scotts. I don't know what number they're in so ask until you find them."

"Right Ma," Graham replied and rushed off. (E. Blair, 67)

А при спілкуванні з підлітками мати може застосовувати разом з відкритою і прихованою тактикою інструктування, яка на вербальному рівні приймає форму прохання, необов'язкового для виконання, а на невербальному - виражає протилежний зміст. При цьому здається, що мати надає дитині право вибору. Але невербальні компоненти комунікації - погляд і тон голосу матері - сигналізують про обов'язковість виконання і мають більш дієву силу. Донька декодує інформацію, отриману по невербальному каналу, і підкоряється матері. На вербальному рівні матір'ю залучається граматичне заперечення та імпліцитне заперечення *except* і категорія модальності:

"Is there anything else" I ask, drying the last fork and placing it in the cutlery tray.

"I don't think so, pet. Thank you." She is in the scullery pushing the linen into the washing-machine. "Except you could pop the toaster into Mick's electrical shop if you're passing that way. Tell him it's urgent and ask if he can possibly fix it before the week-end – if not before."

I stare at the large, rickety-looking toaster and groan inwardly Mum knows no one ever just 'happens' to pass Mick's store – it's on the furthest side of the market square, by the church.

Mum senses my reluctance and shoots me a look. "Leave it, if you can't be bothered," she says in her martyred voice.

"Don't worry, I'll take it," I say, matching her tone. (A. Eires, 32)

У ситуації, коли діти стають ініціаторами комунікації, віковий фактор також визначає мовленнєву поведінку матері. Особливо це стосується спілкування з дітьми дошкільного віку, які завдяки своїй природній допитливості, намагаються пізнати навколишній світ і звертаються до батьків із запитаннями у пошуках нової інформації і пояснень, реалізуючи **тактику запиту інформації**. На вербальному рівні ця тактика реалізується за допомогою простих синтаксичних конструкцій. Діти потребують точних, однозначних відповідей. І якщо відповідь їх не задовольняє, виникають нові питання, породжені попередньою реплікою матері. Відбувається цитування дитиною реплік матері:

"Mummy?"

"What is it, Em?"

"Heaven's a nice place, isn't it?"

"Yes. Heaven's a very nice place."

"Is there a McDonald's?"

"Where?"

"In Heaven."

"God, no. Now, I need to pack Ben's wings."

"For Heaven?"

"What? No. Water wings. You're going swimming. You remember Nat and Jacob, don't you?"

"Why doesn't Heaven have McDonald's, Mum?"

"Because. I've no idea. Because dead people don't need to eat anything."

"Why don't dead people eat anything?"

"Ben, no. No, Benjamin. SIT DOWN. Mummy will fetch you that juice in a — Not on my dress."

"Mummy. Can I have my next birthday party in Heaven?"

"Emily, WILL YOU PLEASE BE QUIET." (A. Pearson, 266)

Згідно з теорією адаптації мови, соціально-психологічною теорією, мовець пристосовує своє мовлення до мовлення співрозмовника залежно від їх комунікативних та особистих орієнтацій та цілей [11], що також відображаються у лінгвістичному виборі матері при спілкуванні з дітьми дошкільного віку. Мати переходить до простих граматичних конструкцій і лексичних одиниць, зрозумілих дитині. Вона говорить про себе у третій особі, полегшуючи сприйняття інформації, яка надається дитині. Знижується ступінь імпліцитності представлення інформації і зростає її експліцитність. Також може змінюватися темп висловлення і збільшуватися паузація. Відбувається корекція стилю мовлення матері як спосіб запобігання непорозуміння і збереження рівня залучення дитини в процесі інтеракції [12]:

"Little Miss Busy loved nothing more than to be hard at work, keeping herself busy. Every day she would get up at three o'clock in the morning. Then, Little Miss Busy would read a chapter from her favorite book. It was called: 'Work Is Good For You.'"

"Can't we read something more fun, Em?"

"No. I want that one."

"Oh, all right. Where were we? 'Miss Busy wasn't happy unless she was busy working.'"

"Mummy, you came to Ben's birthday party."

"Yes, I did." I can see her thinking. All five-year-olds' thoughts are naked; they haven't learnt to cloak them yet. This ripples across Emily's brow like a breeze over a dune.

"Did the teacher say you could leave early?" she asks at last.

"No, sweetheart, Mummy doesn't have a teacher. She has, well, she has a boss, this man who's in charge. And she has to ask him if she can leave."

"Could you ask that man if you could come home early other days?"

"No. Well, yes I could, but I can't do it too often."

"Why?"

"Because Mummy has to be in the office or . . . otherwise people might get cross with her. Let's finish the story, Em. "Little Miss Busy –"

"Could you come home early and take me to ballet on Thursdays? Please can you, Mama?"

"Paula takes you to ballet, darling." (A. Pearson, 129)

Підлітки, реалізуючи **тактику запиту інформації**, обирають інші теми спілкування: обговорення подій у сім'ї, особистого і професійного життя батьків, загальнолюдських цінностей. Вони намагаються вести розмову на рівних, тим самим стверджуючи свою дорослість. Але мати вводить обмеження і закінчує обговорення, якщо тема її не влаштовує. Хоча комунікативна ініціатива належить дитині, мати корегує її мовленнєву поведінку, демонструючи свою владу як можливість впливати та контролювати поведінку дитини. Відбувається переривання розмови. Сигналом цього виступає фраза *There's nothing to tell* з подальшим повторенням негативного займенника *nothing* як показника незмінності рішення припинити обговорення цієї теми. Ця тактика реалізується за рахунок квеситивів. Може також залучатися конструкція *I wish* для вербалізації бажання дитини продовжити розмову:

"Did you always have it, Mum?" he asks.

"Yes. What was actually mine they couldn't take from me when I married" The grey, wistful eyes stared past his shoulders at the oil painting on the wall behind him.

"Who was she?" he asked curiously, turning his head. "I've always wanted to know."

"A great lady."

"Well, she's got to be related to you; she looks like you a bit."

"Her? A relation of mine?" The eyes left their contemplation of the picture and rested in her son's face ironically.

"Now, do I look as if I could ever have had a relative like her?"

"Yes"

"You've cobwebs in your brain; brush them out."

"I wish you'd tell me, Mum."

She sighted. "There's nothing to tell, nothing at all. Come on, help me move these things into the middle of the room, so Daddy can pack them."(C. McCullough, 81)

Невербальне оформлення мови матері стає додатковим джерелом інформації про її почуття. Засоби кінесичного типу (погляд) виступають як емоційна складова невербальної поведінки. Невербальні компоненти просодичного типу, які залучаються дитиною, доповнюють лінгвістичний знак і несуть емоційне забарвлення.

Але віковий фактор не завжди відіграє вирішальну роль при визначенні форм та техніки реалізації тактик у межах кооперативної стратегії. Існує певний перелік тактик, які мають майже однакові способи реалізації на зазначених вікових етапах. Серед них перше місце займає **тактика розпитування**. Спілкуючись з дітьми, мати торкається різних тем, діапазон яких розширюється з віком дитини. Серед них: здоров'я дітей, стосунки в родині, особисті проблеми, шкільне життя, відносини з однолітками та дорослими. Ця тактика реалізується за рахунок квеситивів у формі загальних та спеціальних питань:

"That's what I'd like to know," Marge told him. "What on earth was going on around here yesterday? Ben says—" She stopped abruptly when Jeff lowered his arm and she saw his face.

Jeff looked . . . what?

Not sick, exactly, but not really well, either.

His face seemed to her to be too pale, and despite the coolness of the morning, his forehead was covered with a sheen of perspiration. "Do you feel all right?" she asked.

Jeff groaned and sat up. "I feel fine," he told her. "Why, do I look sick or something?"

Frowning, Marge pressed her wrist against his forehead, then the palm of her hand.

Despite his pallor, he didn't feel feverish.

"I think you'd better tell me exactly what went on around here yesterday afternoon," Marge told him.

She looked at him once more.

The eyes—hadn't she heard that kids who were OB drugs had dilated pupils?

But when? Just when they were high? All the time?

She peered at him, trying to analyze the state of his eyes. They looked normal, yet something, clearly, was wrong.

What was she supposed to do? Just ask him if he was doing drugs? She suddenly realized how totally naive she was about such things.

Maybe the pallor didn't mean anything at all—maybe it was just because he'd been sound asleep a few minutes ago. "You're sure you're all right?" she asked.

"I already told you, Ma, I'm fine," Jeff replied. (J. Saul, 198)

Мотивацією вибору саме цієї тактики стає інтерес матері до проблем, що турбують дитину, та бажання контролювати і впливати на її життя. Це стає можливим за умов її обізнаності, тобто володіння інформацією. Зазвичай розпитування починається зі спеціальних питань для визначення кола інтересів. Далі залучаються загальні питання з метою підтвердження або уточнення вже отриманої інформації.

Мати демонструє наполегливість, повторюючи свій запит. При цьому відбувається зміна структури синтаксичної конструкції. Квеситив змінюється на директив *You'd better tell me...* Невербальні компоненти комунікації кінесичного типу, такі, як погляд, функціонуючи автономно та у взаємодії з вербальними компонентами, стають додатковим джерелом інформації про стан дитини. Невербальні компоненти тактильного типу (торкання матері до дитини) виступають засобом отримання інформації про самопочуття дитини. Мати намагається зіставити інформацію, що поступає по невербальному каналу, з вербально вираженими репліками дитини. При цьому вона демонструє більше довіри саме невербальним сигналам.

Необхідно зауважити, що стратегії і тактики дискурсу виділяються з певною часткою умовності, і в реальному спілкуванні існує сукупність інтенцій, які переходять одна в одну, швидко змінюючись в залежності від обставин спілкування, таким чином, відбувається їх координація [13]. Для досягнення цілі комунікації мати намагається встановити довірливі відносини і комбінує тактику розпитування з **тактикою переконання і заспокоєння**. У процесі аргументації залучається граматичне заперечення з метою зняття напруження. Цьому сприяє інтенсифікатор *really*. Залучаються також директиви, які пом'якшуються позитивно-спрямованими звертаннями, та категорія каузативності, яка реалізується за допомогою волонтактивної модальності *We wanted to know*:

He looked so miserable and confused that I was reluctant to press him further. It was Mary who came to his rescue. She put an arm round him.

"It doesn't really matter a bit, darling. It's just that we were so interested in them, we wanted to know." She reached down and picked up a painting. "This view. It's very clever. I think it's very good — but it's rather strange. Did it really look like that to you?" Matthew stayed dumb for some seconds, then half-blurting he told her.

"I did do them, Mummy, really I did. Why they look sort of funny is because that's how Chocky sees things."

He turned an anxious look on her, but Mary's face showed only interest.

"Tell us about it, darling," she encouraged him. Matthew looked relieved. He sighed. "It happened one day after Art," he explained. "I don't, seem to be much good at Art," he added, regretfully. (J. Wyndham, 146)

На невербальному рівні мати віддає перевагу засобам тактильного та кінесичного типу. Тактильний контакт є одним з основних у комунікації, а прагнення до фізичної близькості батьків з дітьми є природнім. Тому залучення невербальних засобів тактильного типу стає ефективним. Вони сприяють встановленню позитивної тональності спілкування, налаштовуючи комунікантів на взаємодію. А невербальні засоби кінесичного типу виступають показниками емоційного стану [14:58]. Вони сприяють кращому розумінню матір'ю емоційного напруження дитини.

Ще одна тактика, притаманна матері в спілкуванні з дітьми, – **тактика похвали і подяки**. Вибір цієї тактики зумовлений емоційним станом матері та її прагненням висловити свою позитивну оцінку діяльності дитини, яка переходить у позитивне оцінювання її особистості. На вербальному рівні залучаються аксіологічні мовні засоби – оцінні слова позитивного характеру. Їх повторення вказує на задоволення матері своєю дитиною. Велику роль відіграють невербальні компоненти кінесичного типу як показники емоційного стану матері, що індексують інтенсивність її переживань. Тактильні компоненти (поцілунок) виступають у функції доповнення вербального змісту та регулюють відношення між комунікантами, сприяючи встановленню позитивної тональності спілкування:

"It's beautiful," I said, and my heart filled up with the pride and sorrow and joy only a mother can feel for her children.

"It's beautiful," I said again, those the only words coming to me. (Brett Lott, 116)

"Definitely an improvement," she stated, eyes shining brightly. Going to Graham she kissed him on the cheek.

"You're a bright boy. Thank you."

Suddenly, she was almost overwhelmed with emotion. She turned away so that he didn't see the wetness that had risen into her eyes. Life could be so good, in so many surprising ways, she thought. (E. Blair, 100)

Серед тактик, характерних для матеріального дискурсу, виступає також **тактика заохочування**, яка реалізується за рахунок промісивів. Мати ілюструє усі переваги певної дії або поведінки, впливаючи на вибір дитини. При цьому вона пояснює, за яких саме умов дитина отримає обіцяне. Категорія модальності вказує на здатність дитини самостійно витратити гроші. Категорія каузативності показує пряму залежність можливого нагородження від виконання дій дівчинкою, що підсилюється вибором дієслів *like – give; shall have – dance, sing*. При цьому займенники *you i your* вказують на одержувача нагороди. При заохочуванні мати поступово змінює ліву валентність іменника *money* від *much, a lot* до *all*, тобто в кількісному аспекті. Таким чином, вибір синтаксичної конструкції та лексичних засобів підсилює іллокутивну силу висловлення для підвищення афективного впливу і ясного визначення можливих наслідків:

"Kutti! Kutti! Get up."

"Oh, mother, why did you disturb me now?"

"They will be coming now, and you must be ready, my dear. And if they like your dancing they will give you so much money; you can buy ten dolls and engines."

"Is it true, mother?"

"Certainly, dear. Get up. They will give you a lot of money."

"But I think you will take all the money, and I won't be able to buy anything."

"I promise, you shall have all the money, but only on condition that you dance and sing as you did in your school the other day." (R.K. Narayan, 111)

У межах обраних тактик кооперативно-спрямоване спілкування між матір'ю та дітьми реалізується також із залученням позитивних звертань: *sweetheart, darling, love* та позитивно-оціночної лексики: *a bright boy, my big man, a clever girl*.

Таким чином, розгортання кооперативної стратегії в матернітальному діалогічному дискурсі забезпечується тактиками розпитування, переконання і заспокоєння, інструктування, повчання, заохочування. Їх вибір не зумовлений віковими особливостями дітей. Але вік дитини стає визначальним фактором при виборі вербальних засобів реалізації цих тактик. Діахронічні особливості вибору форм та технік реалізації кооперативної стратегії матернітального діалогічного дискурсу мають найяскравіший прояв при застосуванні матір'ю тактик повчання та інструктування, а також при застосуванні дітьми тактики запиту інформації.

При кооперативній інтеракції між матір'ю та дітьми невербальні засоби комунікації функціонують автономно та у взаємодії з вербальними засобами, виступаючи джерелом додаткової інформації та інтенсифікатором вербального змісту. Просодичні, кінесичні та тактильні невербальні засоби яскравіше представлені в емотивній функції як показники та інтенсифікатори емоційного стану при реалізації тактик заспокоєння, переконання, подяки, похвали. Вибір цих невербальних засобів демонструє стратегічні установи комунікантів на взаємодію та сприяє визначенню їх подальших комунікативних ходів. Реалізація тактик кооперативно-спрямованого матернітального діалогічного дискурсу стає можливою завдяки взаємодії вербальних та невербальних засобів комунікації, що є перспективним напрямком дослідження структурних складових дискурсу „батьки – діти”, тобто парентального діалогічного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лингвистический Энциклопедический Словарь. – М., 1990.
2. Бацевич Ф. С. Категорії комунікативної лінгвістики: спроба визначення // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 25-32.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390с.
4. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. – М: Прогресс, 1989. – 312 С.
5. Сухих С.А., Зеленская В.В. Прагмалингвистическое моделирование коммуникативного процесса. – Краснодар, 1998.
6. Солощук Л. В. Конфликтно– направленный парентальный диалог как тип дискурса // Вісник ХНУ. – 2000. – №500. – С. 115-122.
7. Попова Е. С. Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте // Известия Уральского государственного университета. – 2002. – № 24. – С. 276- 288.
8. Грайс П. Постулаты речевого общения // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – Вып. 16. – М., 1985.
9. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл. – М.: «ТЦ Сфера», 2003. – 455с.
10. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К., 1997. – 310 С.
11. Coupland N., Coupland J., Giles H., Henwood K. Accommodating the Elderly; Invoking and Extending a Theory // Language in society. – 1988. – Vol. 17. – № 1. – P. 1- 41.
12. Beaumont S. Adolescent Girls' Conversations with Mothers and Friends: a Matter of Style // Discourse Process. – 1995. –Vol. 20. - № 1. – P.109-132.
13. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
14. Andersen P., Sull K. Out of touch, out of reach: Tactile Predispositions as Perictors of interpersonal distance // Western Journal of Speech Communication. – 1985. - № 49. – P. 57-72.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Blair E. The Water Meadows. – Bantam Books, 1993. – 575 p.
2. Eires A. Star Dreamer. – A Pan Original, 1983. – 139 p.
3. Lott B. Jewel. – Pocket Books, 1991. – 540 p.
4. McCullough C. The Thorn Birds. – Futura Publication limited, 1979. – 591 p.
5. Narayan R. K. Lawley Road And Other Stories. Orient Paperbacks, 1997. – 160 p.
6. Pearson A. I Don't Know How She Does It. – Vintage, 2003. – 357 p.
7. Saul J. The Homing. – Ballantine Books, 2002. – 425 p.
8. Wyndham J. Chocky. – Л.: Просвещение, 1980. – 219 p.

УДК 811.111 : 82-83

КОГНІТИВНО-ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЩАННЯ НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Косенко Ю.В., аспірант

Сумський державний університет

У статті розглядаються когнітивно-лінгвістичні аспекти прощання, його універсальні характеристики, омовлення в англomовному діалогічному дискурсі. Фокусується увага на тому, що феномен прощання як канонізований етикет людської поведінки є ситуативно детермінованим та вербалізованим притаманними мові одиницями.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, діалогічний дискурс, метазнаки прощання, маркери вербального та невербального прощання, позитивні та негативні конотації прощання.

Косенко Ю.В. КОГНИТИВНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЩАНИЯ НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ДИАЛОГИЧЕСКОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА / Сумской государственной университет, Украина

В статье рассматриваются когнитивно-лингвистические аспекты прощания, его универсальные характеристики, речевые репрезентации в англоязычном диалогическом дискурсе. Фокусируется внимание на том, что феномен прощания как канонизованный этикет поведения является ситуативно детерминированным и вербализованным присущими языку единицами.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, диалогический дискурс, метазнаки прощания, маркеры вербального и невербального прощания, позитивные и негативные коннотации прощания.

Kosenko J.V. EXTERIORIZATION OF PARTING CONCEPT: COGNITIVE AND LINGUISTIC ASPECTS / Sumy state university, Ukraine

The article focuses on cognitive-linguistic features of farewells, on the lexical nominations of noted interactions in English dialogue discourse and on the markers of verbal and non-verbal farewells.

Key words : cognitive linguistics, dialogue discourse, farewell, markers of verbal and non-verbal farewell, positive and negative farewells.

На сучасні дослідження вплинули нові ідеї когнітивної лінгвістики та когністики, новітні результати в психології. Когнітивна лінгвістика – наука про закономірності організації та функціонування ментально-мовленнєвого інформаційного простору [1: 22]. На часі лінгвістичний аналіз спрямований на вивчення інтеграцій лінгвальних та позалінгвальних чинників, виявлення їх взаємозв'язків і взаємообумовленості. Розвиток лінгвістики як науки в останні роки зумовив дискурсивний підхід до мовних одиниць. У лінгвістиці проявляється підвищена зацікавленість до вивчення різних типів дискурсу (діалогічного, політичного, релігійного, медичного тощо). Досліджуючи прощання в художньому дискурсі, доцільно зупинитися на понятті дискурс. Відомо, що дискурс (від французького слова *discourse* – мовлення) – це зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, психолінгвістичними, прагматичними, психологічними та іншими чинниками, це текст, взятий у дієвому аспекті мови, що розглядається як цілеспрямоване соціальне явище, дія, як компонент, який бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості. Дискурс – це мовлення, яке заглиблене в життя [2: 136-137]. Аналіз дискурсу

наразі є одним із провідних напрямків, що повною мірою реалізує принцип антропоцентризму. У вітчизняних студіях розвиваються загальнотеоретичні засади аналізу дискурсу або дискурсології, досліджуються дискурси різних типів.

Діалогічний дискурс відповідає ситуації мовленнєвого контакту в умовах безпосереднього міжособистісного спілкування [3: 3; 4: 65]. Мовленнєвий акт у діалогічному тексті передбачає двосторонню комунікацію. Послідовність мовленнєвих актів, що утворюють діалогічний текст, реалізує двосторонню спрямованість „ремінент – респондент”. Діалогічний текст, при цьому, набуває симетричності внаслідок зміни ролей комунікантів. Симетрична зміна ролей комунікантів формує композиційний тип мовлення – діалогічне мовлення [5: 327]. Саме постійна зміна комунікативних ролей, коли співрозмовники поперемінно виконують функції мовця та адресата, віддзеркалює особливий характер діалогічного дискурсу, якому притаманні стабільні комунікативні блоки (привітання, прощання, тощо).

Комунікативний акт, який включає повідомлення та осмислення висловлювання суб'єктами-партнерами в однотипній діалогічній ситуації, розглядається в єдиних мотиваційних і результативних рамках. Цілеспрямованість, усвідомленість, умотивованість, динамічність, результативність – головні складові комунікативного акту. Попередніми умовами комунікативного акту є єдність місця, часу й учасників, а також наявність у них наміру вступити в контакт. До умов завершення комунікації можна віднести акт прощання.

Об'єкт нашого дослідження – прощання, його когнітивно-лінгвістичні особливості в англійському діалогічному художньому дискурсі. Ситуація прощання веде до розмикання будь-якого інтерперсонального контакту. Прощання з точки зору соціально нормативної поведінки людини служить вербальним та / або невербальним „сигналом”, констатує факт завершення контакту. В такій ситуації „адресант сигналізує адресату про те, що має намір вийти з мовного контакту” [6: 46].

Функціональна ідентичність дискурсів „прощання” та „вітання” прослідковується в біфункціональності лексем на позначення стародавнього етикету. Пор. англ.: *Greet!, Welcome!, Hail!, Salute!, Hullo! (розм.), God bless you!, God be with you!*. До цих фраз тяжіють одиниці типу „*Будь здоровий! Прощай, до побачення, а Здорово!; Здрастуй!*” є вигуком вітання, етимологічно виражають побажання бути здоровим” [7: 189]. При прощанні давні греки вживали: „*Геліайне!*” (*Будь здоров!*), аналог українського „*Прощай!*”. Домен дискурсу „прощання” обіймає також інтенціональний компонент „пробачення”, „звільнення”. Загальнослов'янське слово *пробачити* утворено за допомогою суфікса - *ити* від *пробач* в значенні „вільний”. Буквальне значення слова *пробачити* було „звільнити від боргів, гріхів і т.д.”; а слово *пробач* мало „вибачне” значення „*пробач (якщо щось не так)*” [8]. Ідея покаяння як головний „стержень” православної етики зумовила розвиток в православній людині відчуття вини, що „стало основою моралі в православної етнічній психології” [9: 179].

Слова *пробачити* і *прощай*, які представляють собою дві видові форми одного дієслова — доконаного (*пробачити*) та недоконаного (*прощай*) — функціонували в двоєдності — *прости-прощай!* (заст.) та окремо (*Прощай* та *Пробач*). У словнику В.І.Далі *Прощай* та *Пробачити* представлені як вирази, відповідні значенню „привіть розстаючихся, прости, коли в чьому винуват, не поминай лихом”. В.І.Даль при тлумаченні слова *Прощання* виділяє наступні змістовні компоненти: „последнее свидание передь разставаньем”, „привіть, лобзанье передь разлукою”, „разставанье, разлука”, а при тлумаченні слова *Простини* акцентував увагу на компонентах „прощання”, „розставання” і „взагалі обряди при сім звичаї дотримувани” [10].

У лексичній парадигмі на позначення дискурсу „прощання” значну частину складають одиниці біфункціонального типу, які є одночасно репрезентантами дискурсу „привітання”. Суто „прощальною” є нечисленна група одиниць, до яких тяжіють дієслівні вирази *say goodbye, take (one's) leave (of), bid farewell, see you* та іменники *goodbye, farewell*. Дієслова *прощатися / неощатися* (розм.), *проститися* в МАС номінують референт прощання в загальному процесуальному значенні (обмінятися рукоштовками, словами привіту при розставанні з будь-ким), а іменник *прощання* — у результативному значенні (момент розставання; слова вітання в цей момент) [11].

Ядро мікрополя фраз займає найбільш вживана, стилістично нейтральна фраза *Goodbye*, „знаменує тимчасову межу розлуки — розлучаємося до нового побачення” [12:81]:

e.g. Colonel: Good-bye, Helena. I expect we shall be seeing you again soon if you are not busy. [1: 69]

e.g. 'Good-bye, Billy,' she murmured faintly. 'You're millions of miles away and you won't even twinkle once. But you kept where I can't see you most of the time up there where wasn't anything else but darkness to look at, didn't you?... Millions of miles... Good-bye, Billy Jackson.' [2: 9]

Компонент тимчасової розлуки „але вже набагато більш усвідомлюваної тим, хто говорить” [12:81] позначається полілексемою *See you!*:

e.g. "You tell her," Linda said. "I'll go on to English. Okay?"

"See you."

Linda watched Beth dash off... [3: 14]
 e.g.. "See you, Linda," Doug said. He turned abruptly and walked off.
 Linda entered the house and Jeff closed the door... [3: 165]

За семантикою фраза *See you!* є прозорою, мотивованою, бо ми розуміємо, що зустріч ще відбудеться, люди розлучаються до нової зустрічі. В контексті зазначена фраза „приростає” експліцитними часовими елементами, які вказують на термін розлуки (приблизно або точно) *See you soon (later, next time...); See you on Sunday (tonight, tomorrow, at 3 o'clock, in summer...):*

e.g. *Yeah, I know. Just thought I'd ask a favor. I won't hear this trial, and I have no desire to get near it. See you tomorrow.*" [4: 87]
 e.g. *I glanced at my watch. It was close to eleven, and I was in no mood for further conversation. "In that case, I'll be going. Maybe I'll see you tomorrow at Gus's new apartment?"*
 "Very likely, Miss McCone."
Sebastian left me on the path in front of the church. [5: 78]

Місце передбачуваної зустрічі може характеризуватися як реальний простір *See you at the theater, (at the university, on the beach, at the car, at dinner):*

e.g. *The rooting section was always first to empty. As the girls milled toward the exit Linda saw her parents with Mr. and Mrs. Atkins. Dad beckoned her to join them.*
 "See you at the car," she told Vickie and Mary Lou. [3: 53]

або

e.g. *Linda tried to laugh it off. "I understand I'll get a cut if I'm late for Physical Ed." she said. "See you at lunch."* [3: 73]

У мовленні фраза типу *See you* використовуються як відповідь на традиційний стереотип *Goodbye*:

e.g. *He smiled again, "Good-bye"*
 "See you in New York." *Lammerer ran lightly down the flights of shallow stairs.* [6: 47]

Англійська фраза *See you* має паралелі в інших мовах (у польській, німецькій, румунській, російській), які в буквальному перекладі тлумачаться як „знову побачимось”, через певний час (*Через тиждень побачимося!* (укр.), *Bis bald!* (нім.)).

У парадигмі одиниць на позначення прощання виокремлюється лексема *Farewell*, яка позначена біфункціональністю: 1) привітання при розставанні в значенні *До побачення*; 2) прощання назавжди. Близькі за значенням *Goodbye* та *Farewell* утворюють своєрідну семантичну опозицію. Мовний етикет, при прагненні зберігати подальші контакти, вимагає уникати фрази *Farewell*, що корелює з довготривалою розлукою:

"Don't be dismayed at goodbyes, a **farewell** is necessary before we can meet again, and meeting again, after moments or a lifetime is certain for those who are friends." (Richard Bach)

"Let us not unman each other; part at once; all **farewells** should be sudden, when forever."

У діалогах прощання традиційно вживаються одиниці типу: "Good morning!", "Good afternoon!" та "Good evening!". Англійці вживають "Good night!" не тільки перед тим як лягають спати, але й при прощанні увечері. Пор. укр. "На добраніч!" та "До побачення!".

e.g. "Go to bed and don't talk, for we must be up early, and shall need all the sleep we can get. **Good-night**, my darlings," said Mrs. March, as the hymn ended, for no one cared to try another. They kissed her quietly, and went to bed as silently as if the dear invalid lay in the next room. [7: 173]
 e.g. *Seeing that all were ready to start she shepherded them to the door, where **good night** was said:*
 'Well, **good night**, Aunt Kate, and thanks for the pleasant evening.'
 '**Good night**, Gabriel, **good night**, Gretta!'
 '**Good night**, Mr. D'arcy. **Good night**, Miss O'Callighan.'
 '**Good night**, Miss Morkan.'
 '**Good night** again.'
 '**Good night** all. Safe home!'
 '**Good night. Good night.**' [8: 210]

У цьому полілозі фраза "Good night" корелює з прощанням після приємної зустрічі, а у заключному реченні вона семантизує значення "На добраніч!".

При прощанні ввечері доречним буде побажання приємних сновидінь:

e.g. "Night, princess," he said. "Sweet dreams." He leaned down and kissed her and walked quietly out. [3: 140]
 e.g. "I gather since she slept through her ordeal she's none the worse for it. **Sleep well**, my dear."
 She was gone when I got up in the morning. [9: 350]

У зазначених ситуаціях превалюють доброзичливі слова прощання. Пейоративні вирази належать до раритетів. У мікрополі фраз прощання найчисленнішою є парадигма одиниць з конфліктною

семантикою. Імплицитна категоричність у вимозі віддалитися характеризує фрази типу *Go!*; *Go away!*; *Get out of here!*; *Leave / let me alone*; *Please, go*; *Leave it at that!* (розм.); *Take your leave!*; *Go thy (your) ways* (заст., діал., прост.):

e.g. "Greg's out front. Ted's stalling him. **You'd better get out of here**, if you don't want to wind up your investigation in a cell."

"Oh, Lord! Thanks. I..."

"**Go!**"

I crashed through the waiting room and the kitchen to the service porch. [5: 151]

e.g. *I went to kiss her and she said, "Go away from me, go run to Boston..." [10: 88]*

e.g. *Mr. Moe turned away.*

"I have work to do now, Miss McCone. **Please go.**"

I could have hung around outside to see who Mr. Moe was waiting for. [11: 113]

e.g. "Jake, **you'd better leave**," Ozzie said without looking from the bodies.

"Why?"

"**Just leave.**"

"Why?"

"'Cause we gotta take pictures and collect evidence and stuff, and you don't need to be here."

"Okay. But you don't interrogate him out of my presence. Understand?"

Ozzie nodded. [4: 73-74]

Категоричний наказ віддалитися з експліцитним елементом „пересування” характерний для стилістично знижених розмовно-просторічних одиниць *off with you!* (розм.); *begone!*; *go out!*; *get out!*; *get away!*; *be off!*; *leave!*; *drop out!*; *on your way now!*:

e.g. "You are an asshole," my wife tells me solemnly. "**Just get out.**"

I do. Quickly. She has been known to throw things. [12: 45]

Інтенція загрози нанести збиток здоров'ю виокремлює фразу *Go while the going's good* (розм.). В грубо-просторічних фразах, що відображають категоричну вимогу йти, покинути приміщення, розставання зв'язується з позначенням оселі, дверей, порогу як символів місця перебування людини (*go / get out (of the house, of the office)*; *leave the house*; *go into the street*; *go out of doors*; *shut the doors of one's house against smb.*; *away from here*);

e.g. *He sprang up from the table, knocking over his beer stein, and hit me in the mouth. "Get out of my house, you mongrel bitch! Don't ever come back with your filthy mind, your vile tongue!" ...*

I stared at him fiercely until he turned his head uneasily away.

"Good-bye, Mrs. Djiak. Thanks for the coffee." [9: 35]

e.g. *He was always red as a beet, and was always walking around snapping his fingers and shouting,*

"**Get out of the office! Get out of the office!**"

I said, "Where am I supposed to go? I just got here. I don't have a car. I don't have any cases."

He shot back, "I don't care where you go. Get out of the office."

So I left. [13: 67]

Ситуація прощання мислиться також як небажання не тільки фізичної, але і духовної присутності іншого (*Never set foot here any more!*; *Begone!*; *Get thee gone!*; *Vanish from sight!*; *Disappear from the face of the earth!*; *Off / Away with you!*; *Make yourself scarce!*; *Vanish into thin air!* (розм.); *Take to one's heels!*; *Show a clean pair of heels!* (ідіом.); *Clear off!*; *Beat it!*; *Get away!*; *Get the hell out of here!*; *Pull off!*):

e.g. *I bowed my head in resignation.*

"Consider me gone. The reporter who'll be calling you in the morning is named Murray Ryerson. I'll explain to him about your old medical cases and so on."

"**Get out of here!**" His voice had turned to a hiss that chilled my blood. *I left. [9: 144]*

e.g. *He sprang up from the table, knocking over his beer stein, and hit me in the mouth. "Get out of my house, you mongrel bitch! Don't ever come back with your filthy mind, your vile tongue!" ...*

I stared at him fiercely until he turned his head uneasily away.

"Good-bye, Mrs. Djiak. Thanks for the coffee." [9: 35]

e.g. "For me too. Why don't you finish your coffee and **get the hell out of here?**"

"You got it." He strode out of the room, and a few seconds later was gone with a door slam that made me jump. [14: 110-111]

Розширюючими компонентами фраз, що відображають вимушене розставання, виступають елементи-орієнтири переміщення. У номінаціях розставання можуть вкраплюватися некрологічні образи — біса, лісовика (*wish smb. at Jericho (at the devil, at York)*; *see smb. at Jericho (at York, damned, farther, further, hanged, in hell, somewhere) first*; *Go to blaze!*; *Go to Bath! (to hell, to Jericho!, to pot!, to the devil (thunder!); Go to Hanover! (to Halifax!, to Putney!, to Tunbridge! (заст..); Go to grass! (амер.); One can go hang (розм.):*

e.g. "Stop it!"

"**Go to hell, all of you!**" Brenda said, and now she was crying and I knew when she ran off I would not see her, as I didn't, for the rest of the afternoon. [10: 59]

Людина переймає „досвід вербалізації” прощання з інших культур. У діалогах зустрічаються іншомовні одиниці типу: *Ciao* (італ.), *Arrivederci* (італ.), *auf Wiedersehen* (нім.), *Tschüss* (нім.), *Adieu* (фран.), *Au revoir* (фран.), *Sholom* (івр.) та ін., які стилістично забарвлені, емоційно-експресивно орієнтовані:

e.g. “**Au revoir, mes enfants,**” *Bobbie responded with an airy wave as he picked up the phone and returned to privacy-crouch position.* [14: 33]

e.g. *I kissed his cheek. “I will, Jonathan. But only if I can afford to spend two days playing phone tag before I talk to you. **Ciao, ciao, bambino.**”*

He was back in the conference room before I had made it out the outer door. [9: 89]

e.g. “*Goodbye, Mr.Tzuref.*”

*Tzuref said, “**Sholom.** And good luck – I know what it is to have children. **Sholom,**” Tzuref whispered, and with the whisper the candles went out.* [15: 194]

Стилістично маркованою є індивідуально-авторська інтерпретація референта типу *Adieu, adieu! My native shore* (Ж.Байрона).

Темпоральний елемент семантизується в номінаціях типу *They were a long time saying goodbye to, taking leave of / one another, bid farewell for a time, So long, never see smb. again:*

e.g. *My errand is now completed, and I go pleased and a little proud, and you will **never see me again.***

There is a paper attached to the sack which will explain everything. Good night, madam! [16: 94]

Прощання вказує на дію, на сумісне переміщення тих, хто прощаються за межі місця зустрічі. Пор.: *see off, see as far as the corner, see smb. home, see smb. to the door, see off on the train, escort smb. to the door, follow with one’s eyes, attend a funeral, seeing-off, send-off, they were seen off by all their relatives:*

e.g. “*Yeah, sure.*” *His gaze seemed a little unfocused. He seemed about to say something, then changed his mind, shook my hand, and **escorted me to the door.*** [9: 156]

Процес прощання позначається різночастинними однолексемними та полілексемними одиницями типу *say goodbye, take (one’s) leave (of), bid farewell, see you, farewell, goodbye*. Прощальний діалогічний блок може мати підготовчі моменти, що обіймають інтенції мовців. Показовими виступають мовні одиниці типу *want, think, intend, be about, decided, have to, it is necessary, must, to be obliged*. Серед причин прощання можуть вживатися такі позначення як: *allow, permit, let, do you mind if I (my), force out, compel, make*.

e.g. *She looked at her watch. “**It’s past four o’clock, and I must get some sleep.** A few hours won’t matter.” She was right, I guessed. In any case, I knew from her tone that the matter wasn’t up for negotiation and I’d better quit while I was ahead. She fetched my coat and handed it to me.* [14: 59-60]

e.g. *He looked at his watch. **Must go now.** I’m sure we’ll meet again. It’s a small world.’* [17: 75]

e.g. *I stood up. I didn’t have to bother putting my coat back on. I’d never taken it off. “Ann Marie, I - I **have to go now.**”* [14: 235]

Адресат при цьому, керуючись принципами ввічливості, використовує у своїй репліці такі слова: *come, call on, drop in, bring in a hurry* (розм.), *come tearing along*, поєднуючи їх з виразами *say goodbye, take (one’s) leave (of), bid farewell, see you*; вони вказують на цілеспрямованість дій одного з учасників ситуації. Дієслова *be in time (for), be late, be overdue* вказують на обмеження часу. Дієслова *hurry (up), be in a (great) hurry, hasten, make haste, linger, delay, be slow* — на темп реалізації:

Дієслівні вирази *say goodbye, take (one’s) leave (of), bid farewell, see you* конкретизуються темпорально (*late, early, yesterday, today*), фреквентивно (*once more (again), for the last time, till another time, once (and) for all, more than once*), локально (*near the door, by the gate, beside the coffee, near the doorway, on the corner*). Вони корелюють із манерою поведінки (*simply, gallantly, ceremoniously, familiarly, friendly, brightly, warmly, cold, tenderly*), адгерентними поняттями (*as brothers (aliens), French leave*), на часову межу розлуки (*forever, for a long time*). Обставини дії дають валідну характеристику прощання в його вербальному вираженні, вказуючи на характер озвучення (*quietly, silently, loudly, whispered*), на емоційний стан того, хто прощається (*with emotion, with agitation, with deep feeling, calmly, excitedly, absently, absentmindedly*) тощо:

e.g. *The truth is, she had quitted the premises for many hours, and upon that permission which is called **French leave** among us.* [18]

e.g. “*By George, it’s all up with us! Good-bye, Kate. Miss Jo owes me one, so you are finished,*” *cried Fred, **excitedly**, as they all drew near to see the finish.* [7: 133]

e.g. “*You go now? **So early?**”*

“*Yes,*” *I said.*

*We **started out the door.** Cohn was still talking to Brett. She said good night and took my arm. “Good night, Cohn,” I said. Outside in the street we looked for a taxi.* [19: 29]

e.g. *The voice became **silent** but did not disappear. Pirtle listened. “You still there?”*

“*Good night, Deputy.*” *The receiver clicked.* [4: 272]

e.g. “*Goodbye, Mr.Tzuref.*”

*Tzuref said, "Sholom. And good luck – I know what it is to have children. Sholom," Tzuref **whispered**, and with the whisper the candles went out. [15: 194]*

Значну частину парадигми прощання посідають дієприслівникові звороти при словосполученнях типу *say goodbye, take (one's) leave (of), bid farewell, see you*. Позначені звороти можуть вживатися на позначення невербальної дії прощання типу *shaking each other hands, wave, without saying a word*, можуть омовлюватися словами типу *swear, vow, let (d.) know, agreement, understanding, thankfulness*):

e.g. "So long, Mike."

"So long, you chaps. You've been damned nice."

*We all **shook hands**. We **waved** from the car to Mike. [19: 216]*

*e.g. We **shook hands**, laughing, and Mahony said:*

"Till tomorrow, mates!" [8: 50]

Дискурс „прощання” в англійській мові обіймає базові метазнаки *goodbye, farewell* з епітетами *long, prolonged, short, for years*. На певну фазу прощання вказують дієслова *begin, continue, finish*; на порядок - означення *first, last*. Темп реалізації прощання передають означення *quickly, rapidly, feverishly, hastily, disorderly*:

*e.g. Since this rendered me just about speechless, all I managed was **a quick good-bye**. [14: 179]*

Прощання характеризується в параметрах стандартності (*ordinary, usual, unusual*), з огляду на духовний стан учасників ситуації, їхніх відчуттів (*familiar, sorrowful, sad, mournful, melancholy, joyless, mirthless, wistful, grievous, wearisome, tedious, trying, agonizing, painful, poignant, serious, grave, dangerous, touching, moving, affecting, depressing*):

*e.g. She was floating in space, drifting, helpless, and Dad's voice came through, **familiar, protective**:*

"Good night, princess, good night, darling." She was safe in harbor, anchored by Dad's kiss. [3: 95]

Номінації прощання позначені стилістичною маркованістю, серед них особливе місце посідають епітети, метафори та синестезія (*beautiful, pretty, in an unseemly manner, indecorously, bitterly, sweetly*):

e.g. "Nancy Drew, get your ass into that blue roadster and drive the hell out of my case!"

*"Good night, Isaac," I said **sweetly**, and hung up before he could answer. [14: 201]*

Феномен прощання як канонізований етикет людської поведінки в англійській мові є ситуативно детермінованим та вербалізованим притаманними мові одиницями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – Киев: Знання, 2004. – 326с.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс // ЛЭС. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С.136-137.
3. Безуглая Л.Р. К вопросу об исследовательском корпусе в прагмалингвистике // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 2004. – №635. – С.3-7.
4. Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 6, Языкознание: РЖ РАН ИНИОН Центр гуманитарных науч. информ. исслед. отд. Языкознания. М., 2003. - №3. – 178с.
5. Гетьман З.О. Поняття „інтеракції” в текстолінгвістиці // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київ. держ. лінгв. ун-ту. Сер. Філологія, педагогіка і психологія. – 2000. – Вип.3А. – С.325-329.
6. Волкова Л.Г. Фатическая функция и синтаксические средства ее реализации: формальный, семантический, коммуникативно-прагматический аспекты: Дис...канд. филол. Наук:10.02.04. – Томск, 1998. – 177с.
7. Шанский Н.М. В мире слов. Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1978. – 319с.
8. Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – 807с.
9. Савельева Л.В. Русское слово: конец XX века. – СПб.: Издательство "Logos", 2000. – 216с.
10. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Русский язык, 2000. – 1422с.
11. МАС: Словарь русского языка АН СССР: В 4 т. Под ред. А.П.Евгеньевой; 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский язык, 1985-1988. – 608с.
12. Формановская Н.И. Употребление русского речевого этикета. – М.: Рус. яз., 1984. – 192 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Osborne John. Look Back in Anger. – London: Faber and Faber Publishers, 1989. – 96p.
2. O.Henry. The Skylight Room and Other Stories. – Moscow: Higher School Publishing House, 1972. – 166p.
3. Anne Alexander. Linda. – New York: Doubleday and Company, inc., 1964. – 192p.
4. Grisham John. A Time to Kill, 1992 – 515p.

5. Muller Marcia. Ask the Cards a Question, 1993 – 209p.
6. Maginnes Helen. North from Rome. – London: Collins Publishers, 1969. – 169p.
7. Alcott Louisa May. Little Women. – Finland: Wordsworth Editions Ltd., 1993. – 246p.
8. Joyce James. The Dubliners. – Moscow: Progress Publishers, 1982. – 588p.
9. Paretsky Sara. Blood Shot, 1988
10. Roe Rooth. Goodbye, Columbus - 216p.
11. Murphy Dallas. Don't Explain 1997, 278p.
12. Turow Scott. Presumed Innocent, 1987.
13. Douglas John, Olshaker Mark. Mind Hunter, 1996.
14. Brennan Carol. Full Commission, 1994. – 248p.
15. Rooth Roe. Eli, the Fanatic. – 216p.
16. Twain Mark. Stories. – Kiev: Dnepr Publishers, 1979. – 176p.
17. Mortimer John. Summer's Lease. – London: Penguin Books Publishers, 1991. – 288p.
18. Huysmans J.K. Against Nature. – London: Penguin Books Publishers, 1959. – 224p.
19. Hemingway Ernest. Fiesta, 1981.- 246p.

УДК 811.161.2:81'367.62

ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ І СЕМАНТИКИ ІМЕННИКОВИХ КОМПОЗИТІВ З СУФІКСОМ **-ЕЦЬ** У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Кривенька Н.М., аспірант

Запорізький національний університет

Розглянуто похідні іменники, утворені складно-суфіксальним способом словотвору та морфом **-ець**, їхню словотвірну структуру та семантику, що позначають назви осіб у новій українській мові.

Ключові слова: композит, вербальна основа, субстантивна основа, опорний компонент, мотивувальна база.

Кривенькая Н.Н. ФОРМИРОВАНИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ И СЕМАНТИКИ ИМЕННЫХ КОМПОЗИТ С СУФФИКСОМ **-ЕЦЬ** В НОВОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ/ Запорожский национальный университет, Украина

Рассматриваются производные существительные, образованные сложно-суффиксальным способом словообразования и морфом **-ець**, для называния людей в новом украинском языке, их словообразовательная структура и семантика.

Ключевые слова: композит, вербальная основа, субстантивная основа, опорный компонент, мотивирующая база.

Krivenjka N.N. FORMING OF WORDBUILDING STRUCTURE AND MEANING OF NOMINAL COMPOSITES WITH SUFFIX **-ЕЦЬ** IN NEW UKRAINIAN/ Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article deals with derivative nouns, which are formed with complex-suffix way of wordbuilding and morph **-ець**, are used for naming people in new Ukrainian, its wordbuilding structure and semantics.

Key words: composite, verbal base, substantive base, motivating base, supporting base.

Похідні, утворені складно-суфіксальним способом, беруть свої початки ще з індоєвропейської мови, пізніше активно функціонують у мовній системі Славії [1]. Цей спосіб творення іменників успадкували й східнослов'янські мови, у давньоруськоукраїнській мові процес інтенсифіковано калькуванням і перекладами з грецької.

Історію творення та функціонування похідних такого типу досліджували С.П.Бевзенко, В.В.Грещук, А.Д.Зверев, С.А.Карпіловська, Н.Ф.Клименко, І.Г.Матвіяс, В.В.Німчук, Л.П.Павленко, С.П.Самійленко, І.Й.Тараненко, О.О.Тараненко, М.Т.Чемерисов. У працях розкрито ряд питань семантичної та дериваційної природи композитів, їхньої смислової основи творення. Динаміку складно-суфіксальної деривації іменників в українській мові XI-XVIII ст. дослідила В.М.Ліпич [2]. Історія структури творення композитів у новій українській мові досліджена фрагментарно.

Нова українська мова наслідує моделі творення складних іменників, відомі ще з праслов'янської мови. У сфері композитотворення в новій українській мові продуктивним формантом виступав суфікс **-ець**. Цей суфікс континує індоєвропейський **-iko**, від сполучення **-ko** з голосним переднього ряду основи

відбулося чергування к/с [3, с. 118]. Цей суфікс творив назви осіб з широким спектром лексико-словотвірних значень [4, с. 38]. У складно-суфіксальній деривації цей суфікс теж має велику продуктивність у творенні назв людей. Композити з суфіксом **-ць(-ець)** поділяють на два структурні різновиди: з опорною **вербальною** основою та з опорною **субстантивною** основою.

Вторинні іменні утворення назв осіб на **-ець** з опорною дієслівною основою розділяються на такі лексико-словотвірні типи: 1) найменування виконавців дії за сталим чи тимчасовим заняттям або професією; 2) назви осіб як носіїв процесуальної ознаки, що визначає їх уподобання, погляди, моральні якості.

1. Композити з опорною вербальною основою.

Найменування виконавців дії за сталим чи тимчасовим заняттям або професією мають залежну субстантивну основу.

У новій українській мові, як і в попередні часи, у композитах із названим значенням беруть участь дієслівні елементи типу *водець, носець*. Залежна основа стоїть у препозиції, та перифразується: *N+V+ець* “той, хто *VN*” (де *N* – основа іменника, *V* – основа дієслова).

- Композити, мотивовані основою дієслова “**водити**”: *полководець* (1856 ЗЮР II 132, ЛексФр 179, СУМ VII 87) “той, хто веде полк”; *флотоводець* (СУМ X 608) “той, хто веде флот”; *бджоловодець* (УмСп 843) “той, хто розводить бджіл”; *книговодець* (Ж 352) “той, хто займається веденням книги”, *письмоводець* (Ж 634) “той, хто стежить за листуванням”, *діловодець* (Ж 185) “той, хто веде справи”.

- Композити з головною дієслівною основою “**носити**”: *хрестоносець* (Гр IV 414, УмСп 381, СУМ XI 142) “той, хто несе хрест”, пор. *крестоносець* (Ж 378); *хрестоносець* (Іннов 124) “особа, яка носить хрест”, “працівник міжнародної організації Червоного Хреста”; *каптуроносець* (Гр II 219) “монах, який носить каптур”; *богоносець* (Гр I 80, Ж 36) “той, що несе Бога (слово Боже); осел, який віз Христа”; *вінконосець* (Ж 106) “той, хто несе вінок”; *вінценосець* (СУМ I 678) “заст., уроч., монарх, цар”; *мечоносець* (СУМ IV 698) “іст., воїн, що носив меч за лицарем; член духовного лицарського ордену (на їхній емблемі було зображення Меча і Хреста)”; *берлоносець* (УмСп 934) “той, хто несе берло (берло – скіпетр)”; *скептроносець* (ЛексФр 219) “той, хто носить скіпетр”; *списоносець* (ЛексФр 225); *щитоносець* (Ж 1106, ІвШум II 246); *оруженосець* (ЛексФр 155); *прапороносець* (СУМ VII 517) “той, хто носить прапор; перен., провідник якихось ідей”.

- Композити з головною основою дієслова “**знати**” мають перифраз “фахівець в певній галузі”: *природознавець* (ЛексФр 194, 1926Саб 109, ІвШум I 98,214, СУМ VIII 10) “фахівець з природознавства”; *самознавець* (ЛексФр 214); *часознавець* (ЛексФр 254) (у значенні історик); *закознавець* (ІвШум I 112, СУМ III 157); *правознавець* (ІвШум I 73, СУМ VII 508); *говорознавець* (Саб 1926 92) “знавець говорів”; *товарознавець* (1931 Шел 96, РУТС 562); *грунтознавець* (РУТС 401, СУМ II 182); *металознавець* (РУТС 236, СУМ IV 684); *матеріалознавець* (РУТС 153,228, СУМ IV 646); *машинознавець* (РУТС 231, СУМ IV 658); *мерзлотознавець* (РУТС 235); *землезнавець* (РУТС 151, СУМ III 556); *рудознавець* (РУТС 475), пор. *рудознавец* (Р-УТС 199); *тютюнознавець* (РУТС 549); *літературознавець* (СУМ IV 529, Сташко 67); *книгознавець* (СУМ IV 196, Сташко 59); *бібліотекознавець* (Сташко 21); *м'ясознавець* (РУТС 252); *сортознавець* (РУТС 521); *всезнавець* (СУМ I 763); *вулканознавець* (887); *джерелознавець* (СУМ II 262); *китасознавець* (СУМ IV 155); *кінознавець* (165); *красознавець* (319); *людинознавець* (568) “антрополог”; *монголознавець* (794); *музеєзнавець* (822); *музикознавець* (823); *народознавець* (СУМ V 177); *планетознавець* (СУМ VI 562); *пушкінознавець* (СУМ VIII 412); *слов'янознавець* (СУМ IX 374).

- Композити з першою субстантивною основою та головною дієслівною основою “**давати**”: *хлібодавець* (ЛексФр 250), (СУМ XI 81) “той, хто годує, кого-небудь утримує”; *владодавець* (Ж 111) “той, хто наділяє когось владою”; *роботодавець* (1926Саб 322, РУТС 437) “той, хто забезпечує роботою”; *працедавець* (СУМ VII 520) “рідко, те саме, що роботодавець”; *книгодавець* (Сташко 59) “той, хто видає книги або власник видавництва”; *законодавець* (Гр II 52, ЛексФр 76, Ж 250, 1926Саб 123, ІвШум I 112, УмСп 260, СУМ III 156); *праводавець* (Ж 732), (ІвШум I 112), (УмСп 260); *рекламодавець* (СУМ VIII 494) “особа чи установа, за замовленням якої робиться реклама”. Окремо виділимо композити з префіксом в опорній основі: *справознавець* (Ж 909) “той, хто здав справу”; *листознавець* (Гр II 353) “подає листи”; *книговидавець* (СУМ IV 196) “заст., власник видавництва”. Окремо слід виділити сформовану підгрупу найменування осіб, які оперують цінними паперами, їх виникнення припадає на першу половину ХХ століття: *векселедавець* (Саб 1926 32); *вкладодавець* (Саб 1926 38); *віродавець* (Саб 1926 95) “довіритель”; *спадкодавець* (Ж 898, ІвШум I 106); *чекодавець* (СУМ XI 291) “особа, що видає чек”; *позикодавець* (РУТС 529, СУМ VI 813) “той, хто дає кому-небудь щось у позику”.

- Композити з опорною основою дієслова “**держати**”: *скіпетродержець* (ЛексФр 220) “той, хто держить скіпетр”; *земледержець* (ЛексФр 89) “власник землі”; *владодержавець* (Ж 111) “має владу”; *домодержавець* (Ж 196, УмСп 208) “власник будинку”; *щитодержець* (Ж 1106) “той, хто тримає щит”; *закладодержавець* (Саб 1926 122).

- Складно-суфіксальні іменники з опорною основою “творити” існували і раніше, фіксуються вони й у новій українській мові: *верхотворець* (СМШ 70, Ж 65) “ірон. назва Бога”; *стихотворець* (СМШ 549, Ж 920) “той, хто складає вірші”; *миротворець* (ЛексФр 123, Гр II 427, ІвШум I 187) “той, хто виступає за мир, примиритель”; *сміхотворець* (ЛексФр 223, СУМ IX 411) “той, хто створює або розповідає смішні історії”; *чудотворець* (ЛексФр 256, Ж 1079, ІвШум II 238, УмСп 1109) “чаклун”; *добротворець* (Ж 189, Гр I 399) “благодійник”; *образотворець* (1931Шел 31) “той, хто творить образи”; *віришотворець* (Сташко 129).

- Композити з опорною основою дієслова “писати”: *літописець* (1856 ЗЮР I 121) “історик, хронограф, той, хто писав літопис”; *іконописець* (КвОсн I 621, Ж 327, СУМ IV 16); *літописець* (ЛексФр 116, 1926Саб 163,420, ІвШум I 5,179, УмСп 21, Сташко 16,65, СУМ IV 531); *життєписець* (Ж 123); *землеписець* (Ж 298, ІвШум I 67); *книгописець* (Ж 352); *світлописець* (Ж 856); *стихописець* (Ж 920); *тискописець* (Ж 964); *часописець* (Ж 1061); *літописець* (УмСп 418,1092); *дієписець* (ІвШум I 85, 1926Саб 141); *віришописець* (СУМ I 683); *літописець* (Іннов 60); *святописець* (Іннов 107).

- Досить чисельною є група композитів із другим елементом *боєць*, яка мотивована дієсловом “бити”: *каменобітець* (1931 Шел 33, ГТ 31), пор. *каменобоєць* (1931 Шел 33, ГТ 31, СУМ IV 81, РУТС 173) “той, хто дробить каміння”; *молотобоєць* (1931 Шел 49, СУМ IV 791, РУТС 246); *муропробоєць* (1931 Шел 75) “той, хто пробиває кам’яні стіни”; *палебоєць* (РУТС 484) *паля>пал+е+бој+ець* (паля – рос. свая); *китобоєць* (РУТС 183, СУМ IV 156) “той, хто займається китобійним промислом; судно для китобійного промислу”.

- Композити, мотивовані основою дієслова “плавати”: *воздухоплавець* (Гр I 248, Ж 116); *повітроплавець* (1931 Шел 4,11, РУТС 55); *зореплавець* (СУМ III 687).

- Фіксуються деривати, опорна основа яких мотивована дієсловом “ловити”: *риболовець* (Гр IV 15), (Ж 802), (О II 173), (СУМ VIII 529) “розм., той, хто ловить рибу, рибалка, людина, що займається рибальством”; *кодолловець* (ГТ 41) “той, хто ловить кодоли (канати)”.

- Опорна основа – основа дієслова “драти”: *шкуродравець* (1931 Шел 107) “той, хто дере шкуру”, друга дієслівна основа композита *шкуродравець* нарощує суфікс *-ав.*; *горлодраниць* (Іннов 25) “особа, яка дере горло”.

- Композити з опорними основами інших дієслів: *сенокосець* (1856 ЗЮР II 193) “той, хто косить сіно”; *гуртобранець* (Гр I 341) “пастух, що гонить гурт”; *чоботоробець* (Гр IV 467) “той, хто робить чоботи”; *жабоколець* (Гр I 469, Ж 216) “жарт., хлопець, що коле жаб”; *конокормець* (Ж 363) “той, хто годує коней”; *псальмопівець* (Ж 786) “той, хто співає псалми”; *звїздочетець* (ЛексФр 86) “той, хто читає зірки”; *земледілець* (ЛексФр 89) “той, хто обробляє землю”; *людовладець* (ЛексФр 118) “той, хто володіє людьми”; *мореходець* (ЛексФр 126, СУМ IV 802, РУТС 248); *ратоборець* (СУМ VIII 454) “ратник, заступник”; *каміносічець* (Саб 1926 143, ІвШум I 145); *метробудівець* (СУМ IV 694, РУТС 238) “той, хто будує метро”.

Із залежною прислівниковою основою

Зафіксовано невелику кількість дериватів зазначеного лексико-словотвірного типу з головною мотивувальною основою дієслова та основою **прислівника** в препозиції: *скорописець* (СМШ II 259, Ж 876, ІвШум II 153); *далекописець* (Ж 171); *краснописець* (СУМ IV 329) “рідко, каліграф”.

Назви осіб як носіїв процесуальної ознаки, що визначає їх уподобання, погляди, моральні якості.

Із залежною іменниковою основою

Новоукраїнська мова також активно фіксує вторинні іменники зазначеного типу, що говорить про їхню продуктивність. Деривати зі значенням назв осіб як носіїв процесуальної ознаки, що визначає їхні уподобання, погляди, моральні якості, представлені композитами, другим компонентом яких є **віддієслівна** основа *любєць*: *корыстолубець* (1856 ЗЮР II 323); *сластолубець* (*ласостохлысть*) (Закр 382); *миролюбивець* (Ж 439); *мраколюбець* (Ж 456); *славянолюбець* (Ж 882); *трудолюбець* (Ж 988, СУМ X 296); *честилубець* (Ж 1069); *тихолубець* (СМШ II 329, УмСп 951) “той, що змирився з долею”; *братолубець* (ЛексФр 21); *громолюбець* (ЛексФр 55); *народолубець* (ЛексФр 135, Гр II 516, ІвШум I 209, УмСп 469, СУМ V 177) “той, хто любить народ”; *боголюбець* (Гр I 79); *чоловіколюбець* (Гр IV 469, ІвШум II 233, УмСп 1100); *правдолубець* (ІвШум II 73, СУМ VII 500) “той, хто любить правду”; *дітолубець* (ІвШум II 232); *честолубець* (УмСп 1103); *владолубець* (СУМ I 702); *життєлюбець* (СУМ II 534); *користолубець* (СУМ IV 290); *ласолубець* (451); *людинолюбець* (598) “той, хто любить людей”; *природолубець* (СУМ VIII 10); *свободолубець* (СУМ IX 99); *сластолубець* (349) “той, кому властиве сластолубство (схильність до чуттєвої насолоди)”; *христалубець* (СУМ XI 148); *книголюбець* (Сташко 59).

У новій українській мові фіксуються композити, опорна основа яких – дієслово “чинити” (у значенні заподіювати) і в постпозиції набуває форми *чинець*: *злочинець* (Закрев 345, ЛексФр 91, Гр II 161, ІвШум I 127, 1926Саб 132,304, Ж 304, УмСп 300); *доброчинець* (ЛексФр 62, Гр I 399, СУМ II 326).

Мотиватором композитів є основа дієслова “**молитися**”: *богомалець* (ЛексФр 20, ІвШум I 4); *богомілець* (Гр I 80); *богомалець* (УмСп 53,622); *богомилець* (Б-Н 58) “той, хто молиться за кого-небудь Богу”.

Друга основа набуває форми *борець*: *іконоборець* (Ж 327, ІвШум I 137, СУМ IV 16) “істор., ворог шанування ікон”; *правиборець* (Ж 732, Гр III 399); *духоборець* (УмСп 221); *образоборець* (ІвШум I 137); *правдоборець* (СУМ VII 500).

Друга основа *давець*: *жертводавець* (ІвШум I 101, Саб 1926 113, Сташко 39); *богодавець* (Ж 36, Гр I 79) “той, що даний Богом”; *миродавець* (Ж 439); *смертодавець* (Ж 887). Сюди віднесемо композити, мотиватором яких була основа дієслова **продавати**: *дітопродавець* (Ж 186, СМШ 483, Гр I 393) “той, що продає дітей”; *христопродавець* (СУМ XI 148) “заст., лайл., запроданець, зрадник, іуда”.

Композити з дієслівною основою *вбивець*: *боговбієць* (ЛексФр 20); *братовбієць* (ЛексФр 21); *воловбієць* (ЛексФр 42); *матковбієць* (ЛексФр 121); *царевбієць* (ЛексФр 252); *чоловіковбієць* (ЛексФр 256); *царевбивець* (СУМ XI 181) “убивця царя”; *дітовбивець* (СУМ II 310) “той, хто вбиває дітей”; *людиновбивець* (СУМ IV 568) “той, хто вбиває людей”.

Зафіксовані складно-суфіксальні іменники з мотивованою основою дієслова “**губити**”: *душегубець* (СМШ 486, КвОсн I 431) “злочинець, який вдається до вбивства, розбою, лиходійства”; *душогубець* (ЛексФр 67, Гр I 461, СУМ II 449); *братогубець* (Ж 43); *чоловікогубець* (Ж 1075); *дітогубець* (СУМ II 310) “вбивця дітей”.

За аналогією утворилися такі деривати: *живодавець* (ЛексФр 71); *святокрадець* (ЛексФр 216) “той, хто викрадає святі речі”; *народожерець* (Ж 490); *страстотерпець* (Ж 925) “той, хто терпить страждання”; *кровопієць* (ЛексФр 110); *кровопивець* (Гр II 310, СУМ IV 361) “те саме, що кровожер”; *с(ь)вітокрадець* (ІвШум II 145); *вогнехвалець* (ІвШум I 240); *праволомець* (ІвШум I 112); *законоломець* (ІвШум I 112); *балвохвалець* (Б-Н 50); *болвохвалець* (УмСп 307) “ідолопоклонник”; *доброзичливець* (СУМ II 325); *злочичливець* (СУМ III 601); *ідоловірець* (СУМ IV 13) “рел., той, хто вірить в ідолів”; *людожерець* (СУМ IV 569) те саме, що людожер+ нарощення **-ець** за рахунок тяжіння до загальної схеми творення; *правдомовець* (СУМ VII 500). У композиті *любомудрець* (РусДн 132) перший складник – це опорна дієслівна основа “любити”, а другий – залежна іменникова “мудрість” (V+N+**-ець** “той, хто любить мудрість”).

Із залежною числівниковою основою

У пам’ятках нової української мови фіксуються композити з першою **числівниковою** основою: *второхрещенець* (Ж 130); *двоєженець* (Ж 174); *многोїдець* (Ж 446); *многовідець* (Ж 446); *первобилець* (Ж 608); *первотворець* (Ж 609); *многोजенець* (ІвШум I 188); *тросеженець* (ІвШум II 198, СУМ X 280) “тричі одружений”; *п’ятиборець* (СУМ VIII 421) “спортсмен, який займається п’ятиборством”. Перифраз “той, хто любить одну жінку” належить до композита *однолюбець* (СУМ V 636), але твірною парою можна вважати як і словосполучення “любить (скільки?) одну (жінку)”, так і “любить (кого?) єдину”, зважаючи на те, що перша основа композита “одно”, а не “єдина” (*єдиналюбець* не зафіксовано), віднесемо його до групи нумеральних складних утворень. Композит *великотерпець* (УмСп 439), (ІвШум I 188) мотивований дієслівною основою *терпіти* та **неозначено-кількісним числівником** *велико* в значенні *багато* (терпіти (скільки?) велико).

Із залежною прислівниковою

Зафіксовані також композити з першою **прислівниковою** основою та другою **дієслівною**, яка є головною: *вольнодумець* (Ж 117); *зловонець* (Ж 303); *красномовець* (Ж 376, Гр II 301, 1926Саб 240) “оратор”; *марнодумець* (Ж 428, Гр II 406) “пустодум”; *марномовець* (Ж 428, Гр II 406, ІвШум II 182) “пустослов”; *хитроловець* (Ж 1038); *пішоходець* (Грінч III 190, УмСп 847, СУМ VI 553) “той, хто йде пішки”; *марнотравець* (Гр II 406, Закрев 393) “мот, пуста людина, блудний син”; *вільнодумець* (ЛексФр 38, ІвШум I 45); *іноходець* (ЛексФр 97, СУМ IV 32) “кінь, який бігає інохіддю”; *однодумець* (ЛексФр 151, ФП 79, ІвШум I 97, УмСп 227, СУМ V 634) “людина однакових з ким-небудь думок; спільник у справі”; *ясновідець* (ЛексФр 263); *різнодумець* (ІвШум II 119); *непристойномовець* (1926Саб 360); *самозванець* (УмСп 908); *інакодумець* (СУМ IV 23) “той, хто дотримується не таких поглядів, як усі інші”; *черевомовець* (СУМ XI 303) “людина, яка говорить і не ворухить губами, через що звуки ніби линуть із черева” (мовити як? черевом); *марнотратець* (СУМ IV 631) “той, хто нерозумно витрачає гроші”.

Із залежною займенниковою

До названого лексико-словотвірного типу з опорною дієслівною основою та залежною прономінальною відносимо зафіксовані композити, перша частина яких – основа **зворотного займенника** *себе* або

означального *сам* (на означення того, що особа (чи предмет) виконує дію сама, без сторонньої допомоги і в обох випадках набуває форми *само*). Так, наприклад, існує декілька форм творення композита, що має значення “монарх, не обмежений у своїй владі правитель держави”: *самодержець* (Гр IV 99, ЛексФр 214, 1856 ЗЮР II 183, ІвШум II 139, СУМ IX 33); *самодержавець* (Гр IV 99, СМШ II 226, Ж 849, ІвШум II 139, УмСп 18, СУМ IX 33); *самовидець* (Грінч IV 99, 1856 ЗЮР I 245, ІвШум II 139, 1926Саб 346, Ж 849, УмСп 908, СУМ IX 30) “той, хто бачив на власні очі”; *самобієць* (Гр IV 99) “меч, який сам рубає”; *себелюбець* (Гр IV 112, 1926Саб 355, УмСп 925, СУМ IX 109) “себелюбна людина, егоїст”; *самовладець* (ЛексФр 214, 1926Саб 107, ІвШум I 97); *самохвалець* (ЛексФр 215, СУМ IX 49) “той, хто сам вихваляється”; *самогубець* (Ж 849, ІвШум II 140, 1926Саб 347, УмСп 909, СУМ IX 33); *самоправець* (Ж 850, Гр IV 100, СУМ IX 43); *самовластець* (Ж 849, УмСп 195); *самоvoleць* (Ж 849, ІвШум II 139) “той, хто сам звільнився” (або звільнився самостійно); *саморядець* (Ж 850); *своєvoleць* (Ж 857); *самозванець* (1926Саб 346, ІвШум II 139); *самотисець* (Шел1931 85, Р-УГС 201, СУМ IX 42) “пристрій, який автоматично записує показання приладів”; *самолюбивець* (Аркуш II 134); *самолюбець* (Аркуш II 134); *самовбивець* (СУМ IX 29) “той, хто сам себе позбавив життя”; *самолюбець* (СУМ IX 39) “людина егоїстичної вдачі”.

2. Композити з опорною субстантивною основою.

Складно-суфіксальні іменники з **опорним субстантивним** компонентом та суфіксом **-ць(-ець)** у пам'ятках XI-XIII ст. іменували осіб за зовнішніми властивостями чи внутрішніми якостями. У ролі першого компонента в них виступали основи: іменникові, прикметникові, займенникові, числівникові. Найчисленнішою в новій українській мові є підгрупа дериватів з ад'єктивно-субстантивними основами: *білоризець* (Ж 30); *голоколінець* (Ж 149 ІвШум I 71) “гола, убого одягнена людина”; *домочадець* (Ж 197); *иноземець* (Ж 323); *иноходець* (Ж 324); *красоумець* (Ж 376, ІвШум II 230); *милосердець* (Ж 438); *нововірець* (Ж 531); *одновірець* (Ж 558 ІвШум I 97); *однолітець* (Ж 559); *однородець* (559); *простолодець* (779); *чорноморець* (1076); *царедворець* (1050) “той, хто прислужує при царському дворі”; *чужоземлець* (1079); *чужесторонець* (1079); *чужосторонець* (1079); *доброволець* (ІвШум I 83); *чужовірець* (138); *чужоземець* (138); *чорносотенець* (Саб 1926 424) “козак чорної сотні”; *мотопіхотинець* (РУТС 249) “солдат моторизованої піхоти” (дієприкм.+ім.); *інородець* (СУМ IV 32) “офіційна назва представника неросійської народності” (мотивувальна база “інший+рід”).

3. Композити з опорною дієприкметниковою основою.

Складно-суфіксальні деривати з опорним **дієприкметниковим** компонентом зафіксовані в невеликій кількості. Мотиваторами таких композитів є основи прислівника “наново” та основа дієприкметника, яка стоїть у постпозиції та приєднує до себе суфікс **-ець**: *новоселець* (Гр II 569, Саб 1926 218) “знову поселений”; *новосілянець* (Ж 532); *новоженець* (Ж 531, ІвШум I 189, Грінч II 569) “знову одружений”; *новохрещенець* (Ж 532, ІвШум I 228, УмСп 523, Гр II 569) “неофіт, новохрещений”. Наступні композити мотивуються основою прикметника “новий” та основою пасивного дієприкметника: *новобранець* “рекрут” (РусДн 98, ЛексФр 145, Ж 531, Гр II 569, ІвШум I 228); *новороженець* (ЛексФр 146) та *новорожденець* (Ж 532, Гр II 569) “новонароджений син”. Складно-суфіксальний іменник *голодренець* мотивований основами прикметника, які поєднані сурядним зв'язком “голий+драний” – *голодренець* (Закр 300, РусДн 156, УмСп 39, ІвШум I 27,71, ЛексФр 52, Гр I 303, КвОсн I 276, Матіїв 80, СУМ II 114) та діалектні *голодрабець* (Ж 149, ІвШум I 71, ФП 31, СУМ II 114), *голодряпець* (Б-Н 102). Іншу мотивувальну базу має композит *голоштанець* (СУМ II 118) – “голий+без штанів”, але лексичне значення цих композитів абсолютно однакове – “гола, убого одягнена людина” (з відтінком зневаги).

У роботі проаналізовано 463 складно-суфіксальні іменники із суфіксом **-ець** та лексико-словотвірним значенням назв осіб – 100%:

- 1) найменування виконавців дії за сталим чи тимчасовим заняттям або професією 43,5%;
 - композити з опорною дієслівною основою та залежною іменною 32%;
 - з опорною субстантивною основою 10,5%;
 - композити з опорною дієслівною основою та прислівниковою 1%;
- 2) назви осіб як носіїв процесуальної ознаки, що визначає їх уподобання, погляди, моральні якості 45,5%;
 - з опорною дієслівною основою та іменниковою 23%;
 - дієслівною та займенниковою 12%;
 - з опорною дієслівною та прислівника 7%;
 - опорною дієслівною та основою числівника 3,5%;
- 3) опорна дієприкметникова основа 6%;
- 4) опорна основа іменникова 5%.

Композити з **-ець** сформували в новій українській мові різномірну, високопродуктивну словотвірну мікросистему. Велика кількість дериватів має опорну вербальну основу. Зважаючи на частиномовні особливості дієслова, цілком закономірним є той факт, що залежна основа більшості композитів – іменникова і займає препозицію деривата. Майже усі складні іменники поєднують свої основи за

допомогою з'єднувальних голосних *o, e*. Наведений матеріал свідчить, що творення дериватів складно-суфіксальним способом є досить складним та багатоаспектним процесом, який формувався століттями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Milevski T. *Indoevropskie imiona osobowe*. – Wrocław, 1969. – 228 s.
2. Ліпич В.М. Динаміка складно-суфіксальної деривації іменників в українській мові XI-XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. н.: 10.01.02. – Запоріжжя: ЗДУ, 2005. – 22 с.
3. Мейє А. *Общеславянский язык* /Под ред. С.Б.Бернштейна. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1951. – 491 с.
4. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.: КДПІ, 1993. – 215с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- Аркуш І,ІІ Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2 т.-Т.І.А-Н. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000 – XXIV+ 354с.
- Б-Н Білецький-Носенко П. Словник української мови /Підг. до видання В.В.Німчук. – К.: Наукова думка, 1966. – 424 с.
- Грінч І-ІV Словарь української мови: У 4 т. /Зібр. ред. журн. “Киевская старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б.Грінченко. – К., 1907 – 1909.
- ГТ Василенко П., Шелудько Ів. Словник гірничої термінології. (Проект). – Харків: Держ. вид. України, 1931. – 142 с.
- Ж Желєхівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар: У 2 т. – Львів: Друкарня. тов. ім. Шевченка, 1886. – 1117 с.
- Закрев Закревський М. Старосвітський пандуриста. Кн. 3. – Словарь малороссийскихъ идиомовъ. – М.: Въ университетской типографии, 1861. – С.245-624.
- ЗЮР Записки Южной Руси. Издалъ П.Кулишъ. – С.-Петербургъ. Т.1, 1856. – 323 с. Т.2, 1857. – 355 с.
- ІвШум Іваницький С., Шумлянський І. Російсько-український словник: В 2 т. – Вінниця: Нова друкарня Пойлішер, 1918. – Т.І. – 266 с. Т.ІІ. – 250 с.
- Іннов Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983-2003). – Словник. – Харків, 2003. – 136 с.
- КвОсн І-ІІІ Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: У 3 т. /Відпов. ред. М.А.Жовтобрюх. – Харків, 1978.
- Корзнюк Корзнюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок //Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1987. – С.62-267.
- ЛексФр Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики. – Львів: ЛДУ, 1990. – 262 с.
- Лис Лисенко П.С. Словник поліських говірок. – К.: Наукова думка, 1974. – 260 с.
- Матіїв Матіїв М. Методичні вказівки для діалектологічної практики. – Сімферополь (Таврійський націон. ун-т ім. В.І.Вернадського): Просвіта, 2005. – 100 с.
- О І,ІІ Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч.І. – 495 с. Ч.ІІ. – 515 с.
- Р-УГС Російсько-український гірничий словник /Укл. О.А.Ковшуля, М.В.Гармаш, М.С.Зільбан. – К., 1959. – 271 с.
- РусДн Русалка Днїстровая. (Фотокопія з видання 1837 р.) /Вступ. стаття О.І.Білецького. – К.: Держлітвидав України, 1950. – 135 с.
- РУТС Російсько-український технічний словник /Укл. М.М.Матійко, О.М.Матійко, Н.С.Родзевич, Г.М.Гнатюк, А.М.Матвієнко. – К.: Держтехвидав УРСР, 1961. – 648 с.
- Саб 1926 Сабалдир Г.О. Практичний російсько-український словник. – К.: Видавниче т-во «Час», 1926. – 436 с.
- СМШ Словник мови Т.Г.Шевченка: В 2 т. – К.: Наукова думка, 1964. – Т.І. – 484 с. Т.ІІ. – 566 с.

- СНТ Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та космос /В.В.Гейченко, В.М.Завірюхіна, О.О.Зеленюк та ін. – К.: Наукова думка, 1998. – 892 с.
- Сташко Сташко М. Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів. – Львів: СП «БаК», 1996. – 200 с.
- СУМ I-XI Словник української мови: В 11т. /Ред. кол.: І.К.Білодід (гол.) та ін. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
- УмСп Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. – Берлін: Українське слово, 1924. – 1149 с.
- ФП Піскунов Ф. Словниці українська (або Югової-Руської мови). – Одеса: Видання одеського книгопродавця Е.П.Распопова, 1873. – 152 с.
- Шел 1931 Практичний словник виробничої термінології /Упоряд. І.М.Шелудько. – Харків: Радянська школа, 1931. – 110 с.

УДК 811.161.2

ДЕРИВАЦІЙНИЙ СТАТУС ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ З ОПРЕДМЕТНЕНИМ ЗНАЧЕННЯМ ДІЇ, ПРОЦЕСУ, СТАНУ

Максимець О.М., ст. викладач

Таврійська державна агротехнічна академія

Деривати із загальним словотвірним значенням предметної дії становлять значну групу лексики в українській мові. Творення іменників зі значенням предметної дії здавна було об'єктом пильної уваги лінгвістів. Однак традиційна дериватологія, яка розглядає афіксальне словотворення як аргументоване поєднання твірної основи й форманта, не дає відповіді на питання про природу та глибинні механізми творення віддієслівних іменників з абстрактним значенням дії, процесу, стану.

Ключові слова: словотвір, іменик, предметна дія, механізми творення.

Максимець О.Н. ДЕРИВАЦИОННЫЙ СТАТУС СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ ОТВЛЕЧЕННОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИЗНАКА / Таврическая государственная агротехническая академия, Украина.

Дериваты со значением отвлеченного процессуального признака составляют большую часть лексики в украинском языке. Образование существительных со значением отвлеченного процессуального признака издавна было предметом исследования лингвистов. Тем не менее, традиционная дериватология, которая рассматривает аффиксальное словообразование как соединение образующей основы и форманта, не дает ответа на вопрос о природе и механизме образования существительных со значением отвлеченного процессуального признака.

Ключевые слова: словообразование, имя существительное, значение отвлеченного процессуального признака, образование.

Maximets O.N. DERIVATION STATUS OF VERBAL NOUNS WITH THE MEANING OF ACTION, PROCESS, STATE / Tavria State Agrotechnical Academy, Ukraine

The nouns having general word-forming meanings "verbal nouns" make a considerable group of lexics in the Ukrainian language. Forming the nouns with the meaning of "verbal nouns" has been the object of a general attention of linguists for a long time. However traditional derivatology that deals with affixational word-forming as argued unification of forming base and forming part doesn't give answer the question about nature and deep mechanism of forming "verbal nouns" with abstract meaning of action, process, state.

Key words: verbal nouns, derivatology, meaning of process, mechanism of forming.

Дослідження лінгвальної природи українських віддієслівних іменників, а в їх межах – і девербативів зі значенням предметної дії, процесу, стану – має в мовознавстві певну традицію. Початок їх системному вивченню було покладено працею академіка А.Кримського "О малорусских отглагольных существительных на **-енне** и **-инне**", яка побачила світ у 1900 р. і була присвячена проблемам історії формування названих девербативів та причинам їх фонетичної варіантності [Крымский 1900]. Особливості словотвірної підсистеми віддієслівних іменників в українській мові, природність та органічність для неї окремих із досліджуваних утворень розглядали у своїх працях О.Курило [Курило 1923: 200] та С.Смеречинський [Смеречинский 1990: 165-187]. Об'єктом спеціального аналізу в українському мовознавстві першої половини ХХ ст. став і словотвірний тип іменникових девербативів із суфіксом **-к-** [Вовк 1930]. Надзвичайно плідною щодо вивчення розглянутих похідних стала друга

половина ХХ ст. У цей період увагу вчених привертають питання генези окремих словотворчих суфіксів, що беруть участь у продукуванні віддієслівних іменників в українській мові XIV – XV [Гумецька 1958] та XVI [Майборода 1956; 1957]. З'являються праці, у яких продовжується історичне вивчення віддієслівних іменників із суфіксом **-к(а)** [Токар 1955; 1959; 1967], **-нн(я)** [Лагутіна 1964; Ращинська 1968], **-тт(я)** [Ращинська 1968], досліджується семантична структура та закономірності творення дериватів відповідного типу. Актуалізується порівняльний аспект вивчення словотвірних типів віддієслівних іменників східнослов'янських та інших слов'янських мов [Ковалик 1963]. Докладно вивчається словотвірна структура віддієслівних іменників [Пінчук 1975; Словотвір сучасної української мови 1979], робляться спроби опису основних словотвірних типів субстантивів зі значенням абстрактної дії [Токар 1967]. Формується інтерес і до питань словотвірної семантики іменникових девербативів [Третевич 1983; Кравченко 1988], їх стилістичної спеціалізації [Дідківська, Родніна 1982]. Уявлення про механізми творення девербативних іменників збагачується й завдяки розвитку теорії нульової афіксації [Третевич 1983; Білоусенко 1992].

Нові підходи до виділення словотвірних категорій зумовлюють появу низки праць, у яких обґрунтовується синтаксична основа формування віддієслівних іменників [Вихованець 1988; 1992; 1996; 1997; 2000; Вихованець, Городенська, Русанівський 1983; Городенська 1983; 1991; 1994;]. На цих же теоретичних засадах побудовано й фундаментальну працю “Словотвірні категорії іменника” [Олексенко 2005], що стала помітним явищем як у галузі іменникового словотвору загалом, так і у вивченні віддієслівних іменників зокрема.

У словотвірній системі мови віддієслівні іменники становлять об'єднану класом твірних основ мікросистему, елементи якої – словотвірні структури – різняться як індивідуально-лексичним значенням твірних основ, так і типом словотворчих афіксів і їх функціями [Пінчук 1975: 35]. Помітне місце в системі девербативів посідає значна за кількісним складом та своєрідна за своїми дериваційними характеристиками категорія абстрактних іменників із граматичним значенням предметності, яка охоплює похідні типу *виклад, збирання, об'єднання, підрахунки, розгін, терпіння* і т.ін. У науковій літературі ці деривати об'єднуються різними термінологічними назвами: іменники зі значенням опредметненої дії [Словотвір 1979: 68], іменники зі значенням абстрактної опредметненої дії [Горпинич 1998: 144], іменники зі значенням абстрактної субстантивованої дії [Моисеев 1987: 160], іменники зі значенням опредметненої дії, процесу [Словотвір 1979: 68], іменники зі значенням абстрактної процесуальної ознаки [Русская грамматика 1980: I 157]. Адекватно відбиваючи основне категоріальне значення розглянутих дериватів, ці терміни, однак, різняться за понятійним обсягом і не повною мірою відтворюють семантику похідних, що складають відповідну словотвірну категорію, оскільки фактично вживаються як кваліфікатори девербативних іменників не лише зі значенням дії, процесу, але і стану. На необхідність розширення назви згаданої словотвірної категорії вказує В.Олексенко, який пропонує для номінування підсистеми похідних назву словотвірна категорія опредметнених значень дієслівних предикатів [Олексенко 2005: 10]. К.Городенська відносить розглядані іменники до словотвірної категорії граматичної субстантивації [Городенська 2000: 8].

Традиційна дериватологія, яка розглядає афіксальне словотворення як аргументоване поєднання твірної основи й форманта, не дає відповіді на питання про природу та глибинні механізми творення віддієслівних іменників з абстрактним значенням дії, процесу, стану. Лише запропонований українськими вченими новий підхід до з'ясування дериваційних процесів, який ставить словотвір у пряму залежність від синтаксису [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983], дозволяє визнати, що словотвірні категорії “фактично є наслідком синтаксичних процесів, властивих граматичному ладові мови, утворюються на перетині синтаксису і словотворення” [Олексенко 2005: 10]. Саме семантико-синтаксичні функції компонентів семантично елементарного речення дають можливість виділити іменникові словотвірні категорії непередикатного, супровідно-передикатного (або передикатного) характеру та категорії граматичного опредметнення [Городенська 2000: 6-9].

Словотвірні категорії непередикатного типу (суб'єкта дії або стану, інструменталія та локатива) базуються на принципі згортання в іменники компонентів семантично елементарних речень, що виконують відповідні семантико-синтаксичні функції – суб'єктну, інструментальну, локативну (*Той, хто діє* → *діяч*; *Той, хто мовчить* → *мовчун*; *Те, чим віють* → *віялка*; *Там, де їдять* → *їдальня*).

Категорії супровідно-передикатного або передикатного типу (об'єктивної зменшеності, зменшеності – експресивності, суб'єктивної позитивної оцінки, збільшеності – пейоративності, збірності, одиничності) [див. класифікацію В.Олексенка 2005] ґрунтуються на кількісному значенні дієслівного предиката базового словосполучення, що згортається в іменник у будь-якій синтаксичній позиції (*мале дерево* → *деревце*; *син пана* → *панич*; *сильний вітер* → *вітрюган*; *багато, сукупність гілок* → *гілля*; *одне стебло трави* → *травина* тощо). Ці категорії репрезентують так зване непозиційне словотворення [Вихованець 2000: 3].

Словотвірну категорію граматичної субстантивації утворюють дієслівні предикати зі значенням дії та стану і предикати якості, виражені предикативними прикметниками, які набувають значення граматичної предметності, потрапляючи в комунікативну позицію теми, а відтак – формально-граматичну позицію підмета (порів.: *Зберегти духовні надбання народу – наш обов'язок* → *Збереження духовних надбань народу – наш обов'язок*; *Нестримно вабило небо, що було чистим і високим* → *Чистота і високість неба нестримно вабили*).

Зіставлення похідних іменників зі значенням опредметненої дії, процесу, стану та їх мотивувальних (*лет* ← *летіти*, *молотьба* ← *молотити*, *підспівування* ← *підспівувати*, *розглядини* ← *розглядати*, *стукотнява* ← *стукотіти* тощо) дає підстави засвідчити факт трансформації вербатива в субстантив, порушення традиційного протиставлення, “антитези імені й дієслова” [Мучник 1971: 3]. Репрезентуючи в мові категорію, такі похідні, з одного боку, мають значення предметності, з другого – зберігають за собою дієслівну семантику процесуальності або стану [Ульянцева 1982: 37]. Підкреслюючи регулярність такого дериваційного процесу в сучасній українській мові, І.Вихованець відзначає прямий зв'язок відповідного явища зі зміною синтаксичних умов функціонування дієслова в реченні: “Переміщення дієслова в позицію теми і формально-синтаксичну позицію підмета звичайно супроводжується морфологізацією транспонованої синтаксичної форми. У зв'язку з цим у системі сучасної української літературної мови наявна велика кількість віддієслівних іменників на позначення дії або стану. Вихідні дієслова і утворені в результаті віддієслівної морфологізованої субстантивації іменники мають тотожну лексичну семантику. Але відрізняються частиномовними граматичними категоріями і формально-синтаксичними та семантико-синтаксичними функціями, пор.: *Він писав роман і писання роману тривало декілька років*; *Він залюбки вивчав іноземні мови і Вивчення іноземних мов потребує великих зусиль*” [Вихованець 1988: 76].

Спричинене зміною синтаксичних умов категорійне трансформування дієслова в іменник дає підстави розглядати субстантиви зі значенням опредметненої дії, процесу, стану як синтаксичні деривати [див. Курилович 1962: 60-61]. Останні протиставляються лексичним дериватам, що характеризуються семантичним зсувом, який супроводжує процес творення слова, наявністю компонентів у семантиці похідного, відсутніх у значенні мотивувального. Зміст же синтаксичного деривата визначається тільки твірним. Основне завдання, що його виконують синтаксичні деривати, -- це об'єктивування компонентів семантики твірного слова, не виявлених у його зовнішній формі [Гинзбург 1979: 36]. “Синтаксичний дериват фіксує наявність синтаксичної властивості як необхідного компонента змісту твірного: особливості структури будь-якого знаку підтримують тенденцію до вираження його іманентності для цього знаку” [там само: 39].

Як синтаксичні деривати кваліфікуються розглядані похідні й у вітчизняному мовознавстві [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983; Городенська 1991; Олексенко 2005], і в слов'янському мовознавстві в цілому [Бродовська-Гоновська 1967; Бузашшова 1974; Докулил 1962; Земська 1978; Курилович 1962 та ін.].

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П.І. Нульсуфіксальне творення віддієслівних іменників у давньоруській мові // Вісник Київського ун-ту. - 1992. - №8. - С. 86-95.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 222 с.
4. Вихованець І.Р. Принципи категорійної граматики української мови // III Міжнародний конгрес українців. Мовознавство (26-29 серпня 1996 р.). – Харків, 1996. – С. 177-181.
5. Вихованець І.Р. Різновиди транспозиції // Актуальні проблеми граматики: 36. наук. пр. – Кіровоград: Кіровоград. держ. пед. ун-т ім В.К.Винниченка, 1997. – Вип. II – С. 56-58.
6. Вихованець І.Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. Серія: Філологія. – 2000. – Вип. 2. – С.3-6.
7. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 219 с.
8. Вовк А. Дієслівні іменники жіночого роду з наростком -к- в зіставленні з іншими дієслівними іменниками // Збірник секції граматики української мови. -кн.І. - К., 1930. – С.115-116.
9. Гинзбург Е.Л. Словообразование и синтаксис. – М. : Наука, 1979. – 264 с.

10. Городенська К.Г. Реалізація семантичного потенціалу дієслів у синтаксичних дериватах // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1983. – С.102-113.
11. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наукова думка, 1991. – 192 с.
1. Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) // Мовознавство. – 1994. - №6. – С.22-28.
12. Городенська К.Г. Синтаксичні засади категорійного словотвору // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. Серія: Філологія. – 2000. – С. 130-136.
13. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 189 с.
14. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. - 298 с.
15. Дідківська Л.П., Родніна М.О. Словотвір. Синонімія. Стилїстика. – К.: Наукова думка, 1982. – 170 с.
16. Ковалик І.І. Словотворча категорія назв абстрактних понять у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами // Питання слов'янського мовознавства. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1963. – Кн. 7-8. – С.54-61.
17. Кравченко М.В. Семантична і морфологічна валентність словотворчих одиниць у системі віддієслівних дериватів // Мовознавство.—1988.- №1.- С. 32-37.
18. Кримский А. О малорусских отглагольных существительных на -енне и -інне // Юбилейный сб. в честь В.Ф.Миллера. – М., 1900. – С. 298-304.
19. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. – К.: Книгоспілка, 1923. – 200 с.
20. Курилович Е. Деривация лексическая и синтаксическая: Пер. с фр. // Курилович Е. Очерки по лингвистике. Сборник статей. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С 57- 70.
21. Майборода А.В. Із історії українського словотвору (Суфіксальне творення іменників на матеріалі українських грамот XVI ст.): Дис... канд. філол. наук: 10.02.02. – Харків, 1956. – 270 с.
22. Майборода А.В. Із історії іменникових суфіксів -ання, -ення, -ств(о), -ище за українськими грамотами XVI ст. // Наукові записки Харківського пед. ун-ту, 1957. – Т.ХVI. – С.32-38.
23. Моисеев А.И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке. – Л.: изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 208 с.
24. Мучник И.П. Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке. – М.: Наука. 1971 – 106 с.
25. Лагутіна А.В. Віддієслівні абстрактні іменники на -ння в історії української літературної мови // Дослідження з української та російської мов. – К., 1964. – С.200-222.
26. Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника: Монографія 2-е вид. – Херсон: Айлант, 2005. – 336 с.
27. Рашинська Г.Н. Віддієслівні іменники на -ння, -ення (іння), -ття в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол.наук. – Львів, 1968. – 20 с.
28. Русская грамматика. –М.: Наука. 1980. – Т.1. – 783 с.
29. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників в сучасній українській мові // Морфологічна будова сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1975. – С.35-82.
30. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – 405 с.
31. Смеречинський С. Віддієслівні іменники та їхні особливості в українській мові // Нариси з української синтакси. – Мюнхен, 1900. – С.165-187.
32. Токар В.В. Из истории украинских суффиксов. АКД.- Автореф. дис... д. филол. наук: 10.02.01. - Львів, 1955. – 13 с.
33. Токар В.П. Історія суфікса –к(а) в українській мові. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1959. – 50 с.
34. Токар В.П. Словотвірні типи іменників на означення дії у сучасній українській мові // Тезиси докладов и сообщений научной конференции преподавателей гуманитарных факультетов Донецкого ун-та. Из-во Хар. ун-та, 1967. – 142с.

35. Третьевич Л.М. Про словотвірну семантику віддієслівних іменників з нульовими суфіксами в сучасній українській мові // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наукова думка, 1983.- С. 120-129.
36. Ульяновцева С.Г. Семантико-синтаксический статус віддієслівних іменників // Мовознавство. – 1982. - №4. – С. 37-41
37. Brodowska-Honowska M. Zarys klasyfikacji polskich derywatow. Wroclaw – Warszawa – Krakow, 1967. – 98 s.
38. Buzassyova K Semanticka struktura slovenskych deverbativ. Bratislava. 1974. – S. 24-29.
39. Dokulil M. Tvoreni slov v cestine. – Praha: Nake c akad. Ved., 1962. – sv. 1. – 263 s.

УДК 811. 112. 2: 81'373

ЛОГІКО-ЗНАЧЕННЄВІ ВІДНОСИНИ В НІМЕЦЬКІЙ НАРОДНІЙ ЗАГАДЦІ

Мамедова А.І., аспірант

Запорізький національний університет

У статті розглядаються логіко-значеннєві відносини в текстах німецьких народних загадок.

Ключові слова: тотожність та розходження, одиничне та загальне, кон'юнкція, диз'юнкція, експлікація, імплікація.

Мамедова А.И. ЛОГИКО-СМЫСЛОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ В НЕМЕЦКОЙ НАРОДНОЙ ЗАГАДКЕ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматриваются логико-смысловые отношения в текстах немецких народных загадок.

Ключевые слова: тождество и различие, единичное и общее, конъюнкция, дизъюнкция, экспликация, импликация.

Mamedowa A.I. THE LOGIS-MEANING RELATIONSHIP OF GERMAN FOLK POETICAL RIDDLES / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article speaks about the logis-meaning relationship of German folk poetical riddles.

Key words: equality and difference, peculiar and general, disjunction, conjunction, implication, explication.

Загадка доволі часто виступала як об'єкт міждисциплінарних розвідок. Її вивченням займалися такі провідні лінгвісти, як В.П. Анікін, І.П. Березовський, Ф. Буслаєв, М.С. Грицай, М.К. Дмитренко, А.В. Єрема, В.П. Жуков, Ю.І. Левін, Н.І. Кравцов, М.Б. Лановик, В.В. Митрофанова, С.В. Мишанич, Г.Л. Пермяков, О.О. Потєбня, І.П. Сахаров, В.Н. Топоров, Т.В. Топорова.

Об'єктом цієї статті виступає німецька народна загадка (у подальшому ННЗ), а предметом – її логіко-значеннєві відношення. „Логіка“ як термін походить від давньогрецького слова „логос“, основні значення якого пов'язані з поняттями “мислення” і “мова”, “мовлення”. Беручи до уваги те, що загадка є одним із видів мовленнєвої діяльності, ціль статті – розгляд цього жанру з точки зору логіко-змістових відношень, тотожності та розходження, одиничного та загального, відношення кон'юнкції, диз'юнкції, експлікації та імплікації.

Відношення тотожності та розходження, одиничного та загального є складовими частинами логіки предикатів, теорії, „яка бере до уваги суб'єктивно-предикативну структуру простих висловлювань” [1, с. 103]. Оскільки кожна річ, хоча й змінюється, проте зберігає свою визначеність у межах міри, то її думки про речі мають бути чітко визначеними.

Розходження як логічна категорія дефінується як „корельовано-когерентірована властивість предиката предметів-об'єктів-моделей конкретно-наявної реальності“ [2, с. 572], „те, чим один предмет відрізняється від іншого, як щось самостійне, відносно стійке“ [3, с. 509]. На сторожі визначеності думок стоїть закон тотожності, згідно з яким кожна думка має бути чіткою за обсягом, ясною за змістом і залишатися незмінною в ході одного і того ж міркування.

Цей закон спрямований безпосередньо проти неясних, нечітких думок і розглядається в традиційній (формальній) логіці як один з основних. Він зображується „А = А“, розуміється як твердження

тотожності кожної речі самій собі і формулюється так: „Якщо висловлювання є істинним, то воно є істинним“ [1, с. 119]. Формальна логіка вимагає, щоб при вираженні думок той самий знак не вживався в різних значеннях і щоб його значення не змінювалося. Відповідно до цього закону, за Н.І. Кондаковим, „кожна думка, що наводиться в умовиводі, при повторенні повинна мати те саме визначення, стійкий зміст“ [3, с. 596]. Тотожність вважається двомісним відношенням. Розрізняють два типи тотожності: абстрактну (ідентичність індивідів самим собі, нерозрізнене) і конкретну. Під конкретною тотожністю розуміють те, що вона поєднує в собі різні, навіть протилежні ознаки і продовжує при цьому розвиватися. Конкретна тотожність є, таким чином, діалектичною єдністю тотожності і розходження. Конкретна тотожність є визначеною з погляду змісту. Вона тим багатша, чим абстрактніша.

Для істинності цього закону досить, щоб обидва символи, поєднані відношенням тотожності, позначали той самий індивід. Ця умова виконується, якщо по обидва боки знака тотожності стоїть одне і те ж ім'я.

Інакше стоїть справа, якщо знак тотожності поєднує два різні імені, що позначають різні одиничні поняття, і, незважаючи на це, служать для позначення того самого індивіда. Тут важлива тотожність різного, тобто конкретна тотожність [4, с. 187-189].

Беручи до уваги бінарну структуру загадки, ми вправі розглядати її як конкретну тотожність, де обидві її частини (безпосередньо сама загадка й відгадка), будучи різними поняттями, а частіше судженнями, є позначеннями того самого індивіда (предмета): *Vom Himmel fällt es Und tut nicht weh, Ist weiss und kalt, Das ist der ...* {Schnee}, *Was hört ohne Ohren, schwatzt ohne Mund und antwortet in allen Sprachen?* {das Echo}, *Warme Hände Ein Mann schwitzt stark. Trotzdem hat er dicke Handschuhe. Warum?* {Der Mann ist Boxer}.

Тобто перша частина загадок, в основному, є судженням, що описують якості і дії того чи іншого предмета, що знаходиться в другій частині. Так, сніг – це те, що падає з неба вниз, не завдаючи болю (дії) і є при цьому білим і холодним (якості); місяць може слухати, не маючи вух, говорити, не маючи рота, розмовляти всіма мовами. Розходження зазначених якостей і дій підкреслює їх тотожність з денотатом. Отже, можна стверджувати, що існує дотримання закону тотожності, що забезпечується особливостями структурування загадок.

Притаманні представникам цього жанру і відношення одиничного та загального. Н.І. Кондаков визначає їх як категорії логіки, що відображають відносини і зв'язки предметів (явищ), груп і класів реально існуючого світу, що є взаємозалежними один від одного, виявляються один в одному і можуть переходити один у одного. Так, одиничне традиційно трактують як „думку про який-небудь предмет (явищі) чи процес, що відображає сукупність властивому цьому предмету ознак“ [3, с. 171], „менталакт-думку про який-небудь один фактор-факт-явище, що інтегрує адитивність тих властивостей-універсалій, які притаманні даній речі-людині-об'єкту“ [2, с. 192]. Загальне розглядається як „думка про який-небудь клас однорідних предметів (явищ) чи процесів, що мають такі ж самі квінтесенціональні особливості-властивості“ [2, с. 192].

Ім'я, а частіше саме воно фігурує як загаданий чи предмет чи особа, або може бути іменем власним (одиничним, таким, що позначає один об'єкт, і таким, що має один денотат), або може бути умовно іменем власним (загальним, таким, що позначає один об'єкт тільки в певному контексті, і таким, що має кілька денотатів).

Однак багатозначність загального імені особлива: вона вказує на кілька об'єктів, але в певному розумінні є однорідними, тобто утворюють цілий клас об'єктів. Таким чином, загальне ім'я – це ім'я деякого класу. Сукупність однорідних об'єктів, „однорідність“ яких визначається принаймні однією ознакою, властивістю, і саме це загальне ім'я можна з деякими припущеннями ототожнювати з цією властивістю, тобто тлумачити як предикат [5, с. 67].

Поняття „клас“ вважали за вищу абстракцію, доки Георгом Кантором не була розроблена теорія множини, у якій вихідним було поняття „множини“, а не поняття „класу“. Згідно з канторівським визначенням, множина – „це будь-яка сукупність визначених і розрізняваних поміж собою об'єктів нашої інтуїції або інтелекту, що мислиться як єдине ціле. Характерна властивість множини – бути мислимою як єдине ціле“ [6, с. 11].

Множина як логічна категорія має декілька відношень - відношення „належності“ та „включення“. Вихідним предикатом теорії множини є відношення – „належність“, а атомарною формулою є вираз „ $a \in B$ “, який читається „елемент a належить множині B “. Важливим відношенням між множинами є відношення включення, яке визначається аналогічно $\{a,b,c\} \subset \{b,c,a,d,e\}$. Розрізняють строге і нестроге включення: при нестрогом включенні можлива рівність множин.

Одиничне взагалі властиве загадкам як жанру. Кожен предмет, що загадується як представник якогось окремого класу, відмінного від інших, несе на собі риси одиничного. У той же час у рамках свого класу він – абстрактний, а, отже, має ознаки множини: *Ich habe scharfe Zähne Und beisse nicht damit. Ich gehe auf*

*und nieder Und mach doch keinen Schritt {die Säge}, Auf dem Markt stehn zwei Pfähle, Auf den Pfählen liegt eine Tonne, Auf der Tonne sitzt ein Trichter, Auf dem Trichter ist eine Kugel, Auf der Kugel wächst ein Busch, In dem Busch sind kleine Tiere {der Menschenkörper}, **Eiskalt gestorben** Ein Mann stirbt, aber sein Körper verwest nicht. Tiefgefroren kann er bis in alle Zukunft überdauern. Welchen Namen geb man ihm Jahrtausende nach seinem Tod? {Es ist Ötzi, der Mann im Eis}.*

Із наведених прикладів випливає, що *пила, людське тіло* і, навіть, *снігова людина*, будучи одиничними по відношенню один до одного, одночасно виступають як безліч у відношенні до власного класу. Адже не можна з точністю вказати, про яку пилку чи тіло людини йдеться мова, що підкреслюється в німецькій загадці наявністю невизначеного артикля.

Відношення одиничного і множини можна простежити і на прикладах таких ННЗ, де одиничний опис дій і предикативних властивостей є притаманним не одному, а відразу декільком предметам чи особам: *Welche Köpfe haben keine Nasen? {Salat-und Kohlenköpfe}, Welche Kinder sehen ihren Vater taufen? {die Pfarrerskinder}, Nun sagt mir, wie sie heissen, Die Braunen, Gelben, Weissen In diesem bunten Kreis? Sie lachen und sie singen, Sie tanzen und springen Und sind einander Freund {die Kinder der Welt}, **Ein ungleiches Paar** Jemand trifft auf der Strasse zwei Frauen. Eine ist klein, dick und rothaarig, die andere lang, dünn und blond. Trotzdem sieht der Betreffende auf den ersten Blick, dass die beiden Frauen Schwestern sind. Wieso? {Es sind zwei Krankenschwestern oder Nonen}.*

Одиничне і загальне (множина) виступають у ННЗ у тісному взаємозв'язку. Один і той же опис поширюється відразу на денотат чи особу, що особливо яскраво ілюструє остання загадка.

Відношення одиничного та загального, тотожності та розходження є складовою частиною логіки предикатів, яка сама виступає як розділ формальної (класичної) логіки та як „розширення логіки висловлювань“ [1, с. 103]. Їй притаманні такі ознаки, як можливість аналізу дескриптивних висловлювань з точки зору їх істинності або хибності, вивчення залежності істинного значення складного висловлювання від істинного значення його складових, абстрагування від смислового значення висловлювань, її двозначність [1, с. 93]. Кон'юнкція, диз'юнкція, експлікація та імплікація – є складовими логіки висловлювань (пропозиційній логіці, теорії смислу сполучників, за допомоги яких утворюються складні речення).

Н.І. Кондаков трактує кон'юнкцію як „з'єднувальне складне судження, що вивчається математичною логікою, у котрому два та більше суджень з'єднуються сполучником І“ [3, с. 264], як „складну матрицю судження, яка інтерпретується – гностикується в моделях математичної логіки, у якій кілька суджень корелюються за допомогою сполучника І“ [2, с. 302]. Логічний смисл сполучника уточнюється визначенням розуміння істинності і хибності утворених за його допомоги складних речень. Складне висловлювання зі сполучником вважається істинним тільки тоді, коли прості речення, що його складають, кон'юнкти, є істинними.

Кон'юнкцію розглядають як „логічне творення“, що є найпростішою логічною зв'язкою за смислом. У тексті природною мовою вона може бути виражена не тільки сполучником “і”, а й сполучниками “а”, “але”, “так” (протиставними сполучниками), або навіть відсутністю сполучника, його роль у цьому випадку відіграє кома або крапка [5, с. 35-37].

Сполучник “і” часто використовується в єдналих судженнях. На відміну від простих у них є наявним твердження чи заперечення про належність предметів двох чи більше ознак. Логічний смисл сполучника уточнюється визначенням розуміння істинності і хибності утворених за його допомогою складних речень. Складне висловлювання зі сполучником вважається істинним тільки тоді, коли прості речення, що його складають, кон'юнкти, є істинними.

Більшість німецьких загадок демонструють відношення кон'юнкції, що виражаються або сполучником або його відсутністю: *Was ist denn rot, hat einen Kern, Una alle Kinder essen's gern? {Der Samen}, **Mord ohne Sühne** Der Mörder erschoss sein Opfer kaltblütig vor aller Augen, doch konnte er ungehindert entfliehen, niemand sagte ein wort. Warum? {Die Zuschauer sitzen im Kino und werden Zeugen eines Mordes}.*

Сполучник “або” використовують для вираження альтернативи (диз'юнкції). У формальній логіці диз'юнкція дефінується як „операція математичної логіки, що виражається у з'єднанні двох і більш висловлювань за допомогою логічного сполучника „або“ у нове, складне висловлення“ [3, с. 149], „складна модель судження, у якій дискурсивний корелят-сполучник „або“ імплікує декілька суджень“ [2, с. 166]. У класичній логіці альтернативу розуміють спрощено, як деяку комбінаторну можливість. Так складні речення „А або В“ не описує реальність, на відміну від „А і В“, а стверджує можливість. Принцип класичної логіки (принцип двозначності) можна виразити за допомогою диз'юнкції і заперечення: $A \vee \sim A$ [5, с. 38-40].

У предикаті розділового судження, як і в предикаті єдального, вказується на дві чи більше ознак. Проте, на відміну від єдального, у розділовому не стверджується, що всі належать предметів судження. У ньому йдеться або про належність (чи неналежність) предметів тільки однієї з перелічених ознак, або

про належність (чи неналежність) відповідному предметові однієї з цих ознак [1, с. 90-91]: *Feuer tilgt sonst Wasserflut, Micxh aber bringt Wasser erst in Glut* {der Kalk}, *Ein Bruder treibt den anderen, aber er holt ihn nicht ein* {das Rad}.

Для кон'юнкції та диз'юнкції існують декілька законів, до яких належать закони ідемпотентності та комутативності. Закон ідемпотентності дозволяє виключати з міркування повторення одного й тогою висловлювання. Для кон'юнкції та диз'юнкції він звучить так: повторення висловлювання через „і”, „або” рівнозначне самому висловлюванню. Схема цього закону для першого випадку: $(A \wedge A) \leftrightarrow A$ (A і A тоді і тільки тоді, коли A)), для другого випадку $(A \vee A) \leftrightarrow A$ (A або A тоді і тільки тоді, коли A) [1, с. 123].

Закон комутативності дозволяє міняти місцями висловлювання, зв'язані логічними сполучниками “і” (кон'юнкція) та “або” (диз'юнкція). Схема цього закону для кон'юнкції $(A \wedge B) \leftrightarrow (B \wedge A)$ (A і B тоді і тільки тоді, коли B і A); для диз'юнкції – $(A \vee B) \leftrightarrow (B \vee A)$ (A або B тоді і тільки тоді, коли B або A) [1, с. 124]. Тобто ми можемо перефразувати загадку, але її зміст при цьому змінюватись не буде: *Eines Vaters Kind, einer Mutter Kind und doch keines Menschen Sohn. Was ist das?* {Eine Tochter} (1), *Einer Mutter kind, eines Vaters Kind und doch keines Menschen Sohn. Was ist das?* {eine Tochter} (2), *Was ist es? Wir lieben es mehr, als unser Leben, früchten es mehr als den Tod; dem Reichen fehlt es, der Arme hat es; des Gheizhals spendet es und der Verschwender behält es* {das Nichts} (3); *Was ist es? Dem Reichen fehlt es, der Arme hat es; des Gheizhals spendet es und der Verschwender behält es; wir lieben es mehr, als unser Leben, früchten es mehr als den Tod* {das Nichts} (4).

Наведені загадки підтверджують закон комутативності: перша – ідентична другої, а третя – четвертої. Однак не можна не визнати, що цього закону дотримуються тільки на прикладах окремих висловлень. Загадка, будучи жанром усної творчості, несе на собі визначене значення невантаження і відображає життєві реалії, і тому перестановка висловлень у її тексті не завжди можлива, тому що це призводить до порушення природного перебігу подій. Наприклад, у тексті – *Im Frühling bin ich weiss, Im Sommer bin ich grün, Im Herbst bin ich gelb und rot und schmeche gut* {der Apfel} – поміняти кон'юнкти місцями не можливо, тому що це призвело б до порушення логіки розвитку подій.

У комунікації інформація передається двома способами: відкрито та приховано. Відповідно до цього, смисл повідомлень може бути експліцитним (явний, виражений смисл, який сприймається комунікантами із значень мовних одиниць) і імпліцитним (неявний, прихований смисл, який виводиться читачем або слухачем із значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації). Експлікація, „спосіб розгортання якого-небудь вихідного поняття, яке ще не є цілком точним у науково доведеному понятті“ [3, с. 681], та імплікація “складне судження, у якому два вихідні судження з'єднуються логічним сполучником „або” [3, с. 192], також як і кон'юнкція і диз'юнкція є складовими частинами логіки висловлювань.

Важливим є експліцитний зміст, з якого виводиться зміст мовних одиниць внаслідок їхньої взаємодії, а також наявність контексту та ситуації спілкування. Німецька народна загадка найчастіше демонструє цей зміст, який виводиться із мовних одиниць: *Ein Eingang, zwei Ausgänge am Haus, Man kommt immer mit den Füßen heraus* {die Nase}, *Hoch und breit, voll Bücher steht, Spricht er nicht und auch nicht geht* {der Schrank}.

Наявністю імпліцитного змісту відрізняються умовні судження, у яких відображається залежність того чи іншого явища від яких-небудь обставин, і в якому підстава і наслідок з'єднуються з допомогою логічного сполучника „якщо..., те...”. Цей сполучник посідає центральне місце в логічному аналізі [5, с. 42-43].

Він зараховується до багатозначних умовних сполучників. За його допомогою часто виражають те, що одне явище є умовою для іншого: *Wenn ich stillstehe und nicht gehe, Dann sind meine Bewohner oft unzufrieden. Wann ich aber gehen und nicht stillstehe, Dann kann ich sie oft ins Schweigen kriegen* {die Wiege}. За характером відношення між змістом наслідку і змістом підстави, які констатуються в умовних судженнях, їх поділяють на виділяючі та не виділяючі.

У виділяючих умовних судженнях те, про що йдеться в підставі, є достатнім і необхідним для існування того, про що йдеться в наслідку, а те, про що йдеться в наслідку, є необхідним і достатнім для існування того, про що йдеться в підставі: *Will man vieles von mir haben, Muss man mich yuerst begraben* {der Samen}, *Am Morgen bin ich überm Fluss, Das war für alle ein Genuss. Wenn Sie von rechts zu lesen beginnen, Dann bekommen wir ein Existieren* {der Nebel, das Leben}.

У невиділяючому умовному судженні стверджується, що існування того, про що йдеться в підставі, є умовою достатньою, але не необхідною для існування того, про що йдеться в наслідку [1, с. 19-92]: *Wenn man's tut, Ist's getan – Tut man's nicht, Geschieht es doch* {das Händetrocknen}.

Зі складнопідрядних речень, утворених за допомогою сполучника „якщо, то“, не можна зрозуміти однозначно, який вид умови тут мається на увазі. Проблема ускладнюється ще і тим, що за допомогою сполучника „якщо, то“ не завжди передаються умовні зв'язки. У логіці висловлювань існують три види складних висловлювань, які можуть бути сформульовані за допомогою сполучника „якщо, то ...“.

Перший вид – власне імплікація. Її символічним зображенням буде $A \rightarrow B$. Вона говорить про визначений зв'язок двох об'єктивних явищ, а саме: якщо відбувається явище, виражене А, то відбувається явище, виражене В. Визначення говорить: імплікація $A \rightarrow B$ (складне висловлення – є неправильним тільки тоді, коли його антецедент А ширий, а його консеквент В – помилковий. [4, с. 61].

При перестановці членів імплікації висловлення може утратити свою істинність (при кон'юнкції і диз'юнкції така небезпека відсутня; для них має силу закон комутативності; для імплікації він втрачає силу).

Другий вид складних висловлень – реплікація чи зворотна імплікація. Природною мовою це означає “тільки якщо А, то В“. Символічно відображається „ $A \leftarrow B$ “. Його визначення: складне висловлення з наявністю необхідної умови, відсутність якої унеможливує його наслідок. Але наявність лише однієї необхідної умови є недостатньою. Третій вид розглянутих складних висловлень – еквіваленція. Вона символічно відображається як „ $A \leftrightarrow B$ “ і відбиває той факт, що дві визначені умови існують разом чи не існують взагалі; складне висловлення істинне тільки тоді, коли дві умови (висловлення) мають однакові значення істинності.

У природній мові іноді зустрічаються реплікації й імплікації в скороченій формі. Імплікація може виражати зв'язок між достатньою умовою і його наслідком, а реплікація – між необхідною умовою і його наслідком [4, с. 60-67].

Із точки зору комунікативної лінгвістики, імпліцитна інформація перебуває також у різних співвідношеннях з комунікативними намірами адресата. З огляду на це розрізняють такі різновиди імпліцитного тексту: текстовий, підтекстовий та притекстовий.

Текстовий зміст відповідає явним комунікативним намірам адресата, які залежать від контексту і ситуації. Підтекстовий імпліцитний зміст є інформацією, передача якої входить в приховані комунікативні наміри відправника тексту. Контекстно-ситуативні умови не вимагають обов'язкового сприйняття, але свідчать про те, що передавання цього змісту було заплановане відправником. Притекстовий імпліцитний зміст є інформацією, яка може бути виведена з тексту, хоча її передавання і не входило в комунікативні наміри адресанта [7, с. 156-158].

Німецька народна загадка демонструє, як правило, текстовий зміст, який відповідає намірам адресата, його інтенції, яка спрямована на розгадування загадки: **Schlechte Karten** hätte Jack kein Full House gehabt, wäre er nicht gestorben. Warum? {Jack Dawson alias Leonardo di Caprio gewann das Ticket für die Überfahrt in der Hafenspelunke kurz vor der Abreise – zu sehen in dem Film *Titanic* von James Cameron. Ein Mitspieler hatte das Ticket gesetzt, Jack gewann mit seinem Full House und ergatterte so das Ticket für die Reise. Beim Untergang der *Titanic* starb er}.

Таким чином, можна стверджувати, що німецька народна загадка демонструє такі логіко-змістові відношення, як одиничне та загальне, тотожність та розходження, а також кон'юнкцію, диз'юнкцію, експлікацію та імплікацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тофтун М.Г. Логіка. – К.: Академія, 2003. – 368 с.
2. Юрчук В.В. Современный словарь по логике. – Минск: Современное слово, 1999. – 768 с.
3. Кондаков Н.И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – 658 с.
4. Зегет В. Элементарная логика. – М.: Высшая школа, 1985. – 254 с.
5. Ішмуратов А.Т. Вступ до філософської логіки. – К.: Абрис, 1997. – 350 с.
6. Столл Р.Р. Множества. Логика. Аксиоматические теории. – М.: Просвещение, 1968. – 231 с.
7. Бацевич 2004: Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004. – 342 с.

ГРАММАТИЧЕСКАЯ ПЕРИФЕРИЯ В СТРУКТУРНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ РУССКОГО ГЛАГОЛА

Мацегора И.Л., к.филол.н., старший преподаватель

Запорожский национальный университет

В статье рассматриваются особенности структурной организации морфологической парадигмы русского глагола. Для анализа привлечены лексемы, характеризующиеся формообразовательной спецификой

Ключевые слова: глагольная форма, морфологическая парадигма, периферия, структура, глагольно-междометная форма, вариантность

Мацегора І.Л. ГРАМАТИЧНА ПЕРИФЕРІЯ В СТРУКТУРНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ МОРФОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ РОСІЙСЬКОГО ДІСЛОВА / Запорізький національний університет, Україна.

У статті розглядаються особливості структурної організації морфологічної парадигми російського дієслова. Для аналізу залучені лексеми, що характеризуються формотворчою специфікою

Ключові слова: дієслівна форма, морфологічна парадигма, периферія, структура, дієслівно-вибухова форма, варіантність

Matsegora I.L. GRAMMATICAL PERIPHERY IN STRUCTURED ORGANIZATION OF THE MORPHOLOGICAL PARADIGM OF THE RUSSIAN VERB / Zaporizhzhya national university, Ukraine

In article are considered particularities to structured organization of the morphological paradigm of the russian verb. For analysis are attracted lexemes, characterizing формообразовательной by specifics of the

Key words: verbal form, morphological paradigm, periphery, structure, verbal-interjection form, variant

Глагол имеет достаточно сложную семантическую и морфологическую структуру, в которой тесно сплелись лексические, словообразовательные и грамматические значения. В лексике современного русского языка доминируют многозначительные глаголы с разветвленной системой прямых, метафорических и метонимии значений и оттенков. Морфологическая парадигма глагола характеризуется разнообразием формальных модификаций, которые имеют разную степень регулярности. Все это вызывает постоянное внимание исследователей к глагольной лексеме (см., например [1; 4; 6; 8]).

Полевая организация парадигмы в современном русском языке позволяет утверждать, что в структуре морфологической парадигмы русского глагола представлены центральные и периферийные элементы. К первым относятся регулярно образуемые формы, ко вторым – формы, которые в силу влияния факторов различного характера либо не образуются вообще, либо являются факультативными (то есть, имеют формообразовательные варианты, или не обладают достаточной степенью регулярности образования).

Общеизвестно, что в отечественной грамматической традиции части речи принято выделять на основе компромиссного соотношения семантических, морфологических, синтаксических и других принципов классификации. Отсутствие единых, универсальных критериев, делает проблему распределения слов по частеречным классам своего рода «вечным вопросом» лингвистики. Множественность, неоднородность принципиального основания традиционной классификации, а порой и разбалансированность в соотношении различных факторов, приводит к возникновению в системе значительного числа единиц со спорным частеречным статусом, последовательно не укладывающихся в рамки данного лексико-грамматического класса, обладающих как свойственными, так и несвойственными определенной части речи признаками. Эти явления имеют место чаще всего на периферии частеречных рубрик, ибо традиционное учение о частях речи более или менее четко определяет, главным образом, ядро, центр той или иной части речи (например, для глагола – спрягаемые формы) и при этом оставляет в стороне «аномальные» единицы, не соответствующие в полной мере критериям выделения «центра».

Интереснейшим в этом отношении языковой феномен представляют собой слова типа *прыг, скок, хлоп, хвать*. На протяжении истории развития русской грамматической мысли исследователи по-разному называли и определяли эти языковые единицы: «неизменяемые предикативные слова» [7], «глагольные частицы» [11], «неспрягаемые глаголы», «глагольные междометия» [10]. Единства в определении грамматической природы данных слов среди лингвистов нет и сегодня.

Все глагольно-междометные формы имеют процессуальную категориальную семантику, обобщенное значение действия. При этом, в силу их неизменяемости процессуальность выражается в одних глагольно-междометных формах корнем и суффиксом, в других – только суффиксом. Суффикс глагольно-междометных форм выражает деривационное значение мгновенного, моментального действия, а корень несет лексический элемент значения. Таким образом, с семантической точки зрения глагольный характер глагольно-междометных форм не вызывает сомнений. На этом основании многие

ученые включают глагольно-междометные формы в состав глагольной парадигмы на правах грамматической формы. Однако подобное решение не является общепринятым. Так, по мнению Д.Р. Шарафутдинова, такая трактовка приложима отнюдь не ко всем лексемам [9]. В защиту своей позиции ученый выдвигает следующие аргументы. Так, слова типа *ам, бум, хоп, цыц, тук*, никак не могут быть словоформами глаголов (хотя в тексте они, безусловно, выражают глагольную семантику и выполняют синтаксическую функцию глагола-сказуемого). Количество таких единиц невелико, но сам факт их наличия среди глагольно-междометных форм принципиально важен: отнюдь не все глагольно-междометные формы соотносятся с другими глаголами. Собственно, теоретически возможно образование глаголов-окказионализмов от соответствующих междометий (типа **амать, *амкнуть, *бумать, *бумнуть*), но лексически подобные единицы не представлены.

С другой стороны, по мнению некоторых исследователей далеко не от каждого глагола можно образовать глагольно-междометную форму [5; 11]. При этом, однако, определить круг лексем, способных быть производящим для этих форм, и вообще рассматривать данную деривацию в аспекте словообразовательного синтеза тоже оказывается весьма непростой задачей. «К настоящему времени исследователям не удалось выявить такие формальные или содержательные признаки глагольных парадигм, которые предопределяли бы наличие или отсутствие форм глагольных междометий» [5, 67]. По мнению же Р.Д.Швец, образование глагольно-междометных форм лексически ограничивается лишь кругом таких глаголов, которые обозначают явления, воспринимаемые органами чувств: это такие глаголы, смысл которых вмещает возможность мгновенной быстроты [11, 87]. В аспекте словообразовательного синтеза (выяснения деривационных потенций глаголов в плане образования от них глагольно-междометных форм) это определение «не работает», так как и для указанного лексического разряда глаголов образование глагольно-междометных форм не является регулярным. Так, однократные глаголы *крикнуть, свистнуть, блеснуть, кольнуть, вспыхнуть, взвизгнуть, клонуть* и многие другие, хотя и обозначают явления, воспринимаемые органами чувств, и смысл их вполне вмещает возможность мгновенной быстроты, тем не менее, параллельных глагольно-междометных форм не имеют. Едва ли можно принять и формулировку В.В. Виноградова, который ограничивает производящую базу для глагольно-междометных форм «основами, обозначающими только шум, звучание или резкие механические движения, связанные с шумом или звучанием» [2, 453]. Например, формы *глядь, прыг, двиг, верть, дерг, зырк, хвать* и другие образованы от таких глаголов, которые обозначают действия и движения, совсем не обязательно связанные с шумом или звучанием. Пожалуй, вернее всего будет определить в семантическом аспекте круг глагольных лексем (точнее – лексико-семантических вариантов), мотивирующих глагольно-междометные формы, как обозначающих какое-либо конкретное действие материального мира, способное быть разделенным на ряд отдельно совершаемых одинаковых актов, и, безусловно, предполагающих возможность моментального осуществления этих актов. Производящие однократные глаголы и называют отдельный акт, «прием», «квант такого действия» [9, 361]. При этом глагольно-междометная форма вполне может сохранять (отражать) подсистему подобных лексических значений мотивирующего глагола, например, *хлоп по плечу, хлоп в ладоши, хлоп дверью, хлоп стакан вина* и т.п. От глаголов с абстрактным значением, обозначающих абстрактные процессуальные признаки (*рискнуть, хвастнуть, упрекнуть, пугнуть, ругнуть*); процессы, протекающие в нематериальной сфере, в сознании человека, его внутреннем мире (*смекнуть, трухнуть, ужаснуться*) или совокупности целенаправленных действий – занятия, виды деятельности, характер поведения (*кутнуть, гульнуть, брехнуть, щегольнуть*), и, тем более, от глаголов, имеющих значение длительного, протяженного во времени действия (*сохнуть, мерзнуть, слабнуть*), формы глагольных междометий не образуются. Среди формальных характеристик глаголов, мотивирующих глагольно-междометные формы, важно выделить отсутствие приставок: глагольно-междометные формы образуются, как правило, от бесприставочных глаголов. Таким образом, далеко не все глаголы способны мотивировать глагольно-междометные формы (хотя теоретически их образование здесь тоже возможно: *крикнуть* – **крик, смекнуть* – **смек*).

Отсюда следует, что связь глагольно-междометных форм с глаголом не является ни обязательной, ни регулярной. Условия, определяющие словоформу в составе парадигмы лексемы, не выполняются. Глагольно-междометные формы, по мнению И.Г.Милославского «нельзя считать глагольными словоформами. Они, имея самостоятельное номинативное значение, не обладают свойством регулярности образования» [5, 97]. Следовательно, соотносительная глагольно-междометная форма и глагол представляют разные лексемы.

В пользу этого вывода возможна и другая аргументация, основанная на специфике аспектуальных номинативных характеристик глагола. Как уже было отмечено, форма глагольного междометия обозначает мгновенное, моментальное действие, содержит номинативный элемент значения «очень быстро». Очевидно, что это – неграмматический элемент значения. Он связан со способом действия, то есть категорией семантико-деривационной, находящейся уже за пределами собственно морфологии. Хотя она в известном смысле «повернута» к морфологии, тем не менее, никак не может быть квалифицирована как чисто грамматическая категория, поскольку не обладает необходимой для этого

регулярностью. Следовательно, глагольно-междометная форма отличается от исходного глагола неграмматическим (хотя и обязательным, но не регулярным) элементом значения, а отсюда неизбежно следует, что перед нами не словоформы одной лексемы, а различные лексемы.

Из сказанного неизбежно следует, что глагольно-междометные формы представляют собой лексические дериваты модификационного типа. В случае модификационных отношений производное и производящее обозначают в принципе один и тот же феномен внешнего мира, но производное содержит некоторую дополнительную семантическую характеристику (семантическое усложнение) по сравнению с производящим. Для глагольно-междометных форм это значение мгновенного, моментального действия. Признание глагольно-междометной формы отглагольным лексическим дериватом модификационного типа автоматически обуславливает ее отнесение в глагольную частеречную рубрику, поскольку модификационная деривация всегда ограничена пределами одной части речи: «...частеречная принадлежность производного и производящего в этом случае совпадает» [5, 35]. Следовательно, глагольно-междометная форма является глаголом.

Без сомнения, глагольно-междометные формы входят в общий инвентарь лексических единиц современного русского языка. В речи они могут использоваться достаточно активно, но не во всех речевых ситуациях, что обусловлено их стилистической маркированностью. При рассмотрении данного вопроса важно иметь в виду два таких взаимосвязанных аспекта, как отношения между участниками коммуникативного акта – (адресантом и адресатом сообщения) и речевой этикет. Аппелятивные ситуации, где возможно использование глагольно-междометных форм, как правило ограничены такими социальными отношениями, при которых участники речевого акта сравнительно близки и равны. С точки зрения речевого этикета употребление глагольно-междометных форм является нормированным, хотя и не очень строго.

В составе глагольной парадигмы могут также присутствовать факультативные элементы, но уже иного системного порядка. Это вариантные формы грамматических категорий времени, вида, наклонений, атрибутивных форм глагольной лексемы. Например, от глагола *алкать* образуются две «равноправные» формы второго лица единственного числа настоящего времени *алчешь* и *алкаешь*, то же самое мы можем наблюдать в других глаголах: *блистать* – *блещу* // *блистаю*, *брызгать* – *брызгаю* // *брызжу*, *внимать* – *внемлю* // *внимаю*, *глодать* – *гложу* // *глодаю*, *дремать* – *дремлю* // *дремаю*. Не являются исключением в этом плане формы категории вида и категории наклонения, например *выглядят* – *выгляди(те)* // *выглядь(те)*, *портят* – *портите* // *портьте*, *чистить* – *чистите* // *чистьте*, *выключить* – *выключи* // *выключь*, *выбросить* – *выброси* // *выбрось*, *вылезти* – *вылези* // *вылезь*; видовые вариантные корреляты – *вставить* – *вставлять* // *вставляивать*, *вылепить* – *вылеплять* // *вылепливать*, *поправить* – *поправлять* // *поправляивать*; варианты атрибутивных форм: *махать* – *маши* и *махая*, *сыпать* – *сыпля* и *сыпя*, *щепать* – *щепая* и *щепля*, *внимать* – *внемля* и *внимая*.

Вариантные словоформы глаголов появляются в результате взаимодействия глаголов разных классов и групп. Такие вариантные словоформы в одних случаях характеризуются как нормативные и стилистически одинаковые, в других – как нормативные, но обладающие стилистическими и семантическими различиями, в третьих – как не соответствующие нормам русского литературного языка. Глаголы с продуктивным соотношением основ чаще воздействуют на глаголы непродуктивных групп, однако возможно воздействие и глаголов с непродуктивным соотношением основ на глаголы продуктивных классов.

Глаголы I-ого продуктивного класса оказывают воздействие на глаголы первой непродуктивной группы, в результате чего появляются вариантные формы глаголов с основой настоящего времени на [aj]: *брызгать* – *брызж-ут* и *брызга-[j-у]т*. Это следующие глаголы: *алкать*, *внимать*, *глодать*, *двигать*, *плескать*, *полоскать*, *прыскать* и т.д.

Глаголы IV-ого продуктивного класса оказывают воздействие на глаголы IV-ой непродуктивной группы, в результате чего в глаголах этой группы в основах прошедшего времени может сохраняться *-ну-*: *крепнуть* – *креп* и *крепнул*. Такое воздействие испытывают почти все глаголы этой непродуктивной группы, но наиболее последовательно сохраняют суффикс *-ну-* в основе прошедшего времени бесприставочные глаголы в форме мужского рода IV-ой непродуктивной группы, например: *горкнул*, *грузнул*.

Как правило, глаголы, образующие вариантные спрягаемые формы, имеют и вариантные атрибутивные формы (*махать* – *машущий* и *махаящий*).

Подводя итоги изложенному в данном фрагменте исследования, необходимо отметить следующие моменты.

Факультативными элементами в структуре глагольной парадигмы являются избыточные элементы, являющиеся следствием варьирования морфологических форм и формы глагольных междометий.

Вариантные формы, в отличие от междометных, обладают более высокой степенью регулярности образования. Их появление обусловлено влиянием факторов как экстралингвистического характера, так и носящих сугубо внутрисистемный характер.

Все глагольно-междометные формы имеют процессуальную категориальную семантику, обобщенное значение действия. При этом, в силу их неизменяемости процессуальность выражается в одних глагольно-междометных формах корнем и суффиксом, в других – только суффиксом.

Вопрос о вхождении глагольно-междометных форм в структуру парадигмы словоизменения глагольной лексемы является весьма спорным в современной русистике, а потому на основании проанализированных нами концепций можно предположить, что глагольно-междометные формы представляют собой лексические дериваты модификационного типа. Отношения этого типа в данном случае предполагают, что производная словоформа содержит некоторую дополнительную семантическую характеристику (семантическое усложнение) по сравнению с производящим словом.

Глагольно-междометные формы не обладают достаточной регулярностью в своем «воспроизведении», а потому занимают дальнюю периферию в структуре глагольной парадигмы.

Образование формы глагольных междометий лексически ограничено кругом таких лексем, которые обозначают явления, воспринимаемые органами чувств: это такие глаголы, смысл которых вмещает возможность мгновенной быстроты. С другой стороны, в аспекте словообразовательного синтеза (выяснение деривационных потенциалов глаголов в плане возможности образования от них глагольно-междометных форм) данная точка зрения представляется весьма спорной, так как для указанного лексического разряда глаголов образование глагольно-междометных форм не является регулярным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баракатова Н.А. Парадигма дієслова в сучасній українській мові: Автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.01. // Дніпропетровський держ. ун-т – Д., 1999. – 17 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.: Учпедгиз, 1984. – 748 с.
3. Еськова Н.А. К интерпретации некоторых фактов глагольной морфологии // Вопросы языкознания. – 1989.– № 5. – С. 50-57.
4. Колосова Е.И. Тенденции развития в области формообразования русского глагола // Актуальные проблемы вербальной коммуникации (язык и общество). – 2004. – № 1. – С.439-444.
5. Милославский И.Г. Морфологические категории современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1981. – 185 с.
6. Мурясов Р.З. Неличные формы глагола в контрастивно-типологическом видении // Вопросы языкознания. – 2000.– № 4. – С.43 –55
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. // М.–Л.: Наука, 1981. – Т.4: Глагол. Местоимение. Числительное. Предлог. – 408 с.
8. Тихонов А.Н. Русский глагол: проблемы теории и лексикографирования. – М.: Академия, 1998. – 280 с.
9. Шарафутдинов Д.Р. Аналитические глаголы в современном русском языке: к вопросу о глагольных междометиях // Русская глагольная лексика: пересеканность парадигм: Памяти Эры Васильевны Кузнецовой / Под общ. ред. Л.Г. Бабенко. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1997. – С.357-391.
10. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л.: Учпедгиз, 1981. – 620с.
11. Швец Р.Д. Глагольно-междометные формы в восточнославянских языках. – К.: Наукова думка, 1976. – 83 с.

ВПЛИВ ЗАГОЛОВКУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ТЕКСТУ НА АДРЕСАТА

Миргород А. М., викладач

Запорізький національний університет

Статтю присвячено проблемі функціональної скерованості суспільно-політичних текстів та їхніх елементів. Гра слів у заголовку тексту розглядається як один із способів впливу на одержувача інформації. На матеріалі англомовного політичного дискурсу досліджено рекомпозицію фразеологізмів як найпоширенішого виду гри слів у заголовках.

Ключові слова: суспільно-політичний текст, вплив, заголовок, гра слів, автор, адресат.

Миргород А.Н. ВЛИЯНИЕ ЗАГОЛОВКА ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ТЕКСТА НА АДРЕСАТА / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена проблеме функциональной направленности общественно-политических текстов и их элементов. Игра слов в заголовке текста рассматривается как один из способов влияния на получателя информации. На материале англоязычного политического дискурса исследована рекомпозиция фразеологизмов как наиболее распространенного вида игры слов в заголовках.

Ключевые слова: общественно-политический текст, влияние, заголовок, игра слов, автор, адресат.

Mirgorod A.N. THE INFLUENCE OF THE TITLE OF THE SOCIOPOLITICAL TEXT ON THE ADDRESSEE / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article deals with the problem of functional orientation of sociopolitical texts and their elements. Puns in the titles of texts are regarded as one of the ways of influencing a recipient. The recomposition of set expressions is examined as the most wide spread type of pun in titles on the material of English political discourse.

Key words: sociopolitical text, influence, title, pun, author, addressee.

Сучасний період життя світу є періодом великих змін: у кількох потужних країнах відбуваються або незабаром мають відбутися вибори (Франція, Росія), у результаті яких до влади прийдуть нові лідери, а отже, доля світу взагалі, і Європи зокрема, може змінитись докорінно. У процесі боротьби за ключові позиції в керівництві політики користуються різноманітними засобами, велику роль серед яких відіграють і лінгвістичні. Отже, вивчення політичного спілкування є актуальним як ніколи. У цій розвідці сфокусуємо свою увагу на політичному дискурсі в друкованих виданнях і особливо на заголовках, які розглянемо з точки зору їх впливу на читача.

Політика, у вузькому значенні, – це діяльність щодо завоювання та утримання влади. Основна мета, що стоїть перед політиками в процесі цієї діяльності, – привертати на свій бік найбільш можливу кількість виборців. Одним із найвпливовіших важелів, якими послуговуються політичні діячі, є «мова політики». Учені включають до «мови політики» такі підсистеми:

- 1) мова законодавства та судових рішень;
- 2) адміністративна мова, завданням якої є викладення різноманітних вказівок, інструкцій;
- 3) мова переговорів;
- 4) мова політичного виховання, яка використовується для формування політичних позицій (сфера застосування – школа, масова комунікація);
- 5) мова політичної пропаганди, яка застосовується для того, щоб змінити або закріпити існуючу структуру оцінок та поглядів, її зразками насамперед є промови політичних діячів. При всій різноманітності підходів до визначення об'єкта більшість авторів вивчають «мову політики», досліджуючи промови політичних діячів під час передвиборчих кампаній, дебатів у парламенті і т. д. Невизначеність «мови політики» підкреслюється всіма авторами, що займались цим питанням. Під «невизначеністю» розуміють неясність значень основних термінів мови політики; абстрактність; нечіткість; відносність; багатозначність та ідеологічну багатозначність [1, 84-91].

Інші дослідники для позначення перерахованих явищ використовують термін «суспільно-політичні тексти», отже в одному з джерел читаємо: «До суспільно-політичних текстів відносять, по-перше, виступи державних, суспільних діячів; публікації міжнародних керівництв, суспільних організацій; статті присвячені боротьбі за мир, скороченню та обмеженню озброєння, національно-визвольному руху тощо» [2, 65]. У своїй роботі ми будемо використовувати саме термін «суспільно-політичні тексти».

Зауважимо, що публіцистичний функціональний стиль має «значущу аналітичну рису: експресивне забарвлення, яке в кожного народу виказує власний кількісний та якісний рівень. Так, українській пресі притаманна в цілому нейтральність оповідального тону (за винятком, на жаль, занадто поширених сьогодні бульварних видань), що виявляє себе перш за все в нечастому вживанні пейоративної лексики, а також знижених, просторічних лінгвальних одиниць, тоді як у німецькій або російській пресі це робиться

значно частіше. Отже, під час лінгвопоетичного аналізу треба (залежно від мови тексту) нейтралізувати вказану експресивність або, навпаки, підвищувати її» [3, 36]. У цьому ж джерелі читаємо, що публіцистичний стиль мови породжений такою її функцією, як функція впливу [3, 35].

Говорячи про публіцистичний текст у цілому, необхідно відзначити, що через те, що інформація йде від одного-двох авторів до великої групи людей, вона набуває соціальної значущості. Тому під час аналізу подібного висловлювання не можна не враховувати контекст вживання того чи іншого мовного елемента, а також бажаний результат його впливу на масову свідомість [4, 40-41].

Ще однією характерною особливістю суспільно-політичного тексту є те, що він виступає не просто як певне змістовне ціле. Суспільно-політичний текст – це насамперед точка зору щодо певного питання; він покликаний створити певний настрій, спростувати ті чи інші погляди, закріпити відданість принципам або здолати упередження. Тобто суспільно-політичний текст призначений для агітаційно-пропагандистського впливу на аудиторію. На відміну від науково-технічного тексту, що використовується для простої передачі інформації та виконує гносеологічну функцію, або художнього тексту, що розглядається з точки зору його естетичної цінності, авторського стилю, у суспільно-політичному тексті на перший план виходить аксіологічний аспект його змісту [2, 65].

Більшість дослідників політичного дискурсу відзначають у ньому домінування впливу й оцінки над інформуванням, емоційного над раціональним. Наприклад, на відміну від мови науки, політична мова націлена на здійснення впливу, стимулювання й переконання адресата. Ефективність вважається важливою складовою знака в політичному дискурсі. При аналізі політичних промов у прагматичному аспекті необхідно досліджувати використання авторами різноманітних лінгвістичних засобів, у тому числі й лексичних: оціночно-маркованої політичної термінології, засобів образності та інше, що забезпечують максимальну результативність промови, яка полягає в реалізації запланованого автором впливу на адресата і його переконання в правильності висловлюваних ідей [5, 21].

Проблемами впливу на читача традиційно займається риторика, яка є по суті низкою вироблених суспільно-мовною практикою правил, методів та прийомів, використання яких у даній комунікативній ситуації гарантує найбільший ефект. Риторика робить акцент на процесі створення тексту та переносить свою увагу з автора з притаманними йому особливостями мовної творчості на аудиторію з її соціальними установками, очікуваннями – культурними, етичними, світоглядними [2, 66].

Автор тексту, звичайно, намагається вплинути на читача кожним своїм словом, тому прискіпливо добирає кожну лексичну одиницю. Однак вся праця може зійти нанівець, якщо адресат взагалі не зверне уваги на статтю. Відповідальність за це несе заголовок. Саме від назви тексту залежить, буде він прочитаний чи ні. Для створення захопливих заголовків, що спонукають прочитати статтю від початку до кінця, журналісти залучають багато способів, одним із яких є гра слів.

При створенні заголовків акцент робиться на свідомості. Гра слів покликана встановити культурно-ідейний зв'язок: автор – читач – соціальна група. До того ж, заголовок, окрім можливого оціночного аспекту, містить два види інформації: якісно нову інформацію (екстракт статті) та вже раніше відомі, асимільовані свідомістю читача факти, реалії. Саме цей тип знання складає суть словесної гри в заголовку та робить її складною для розуміння іноземця або малоінформованої людини. У рамках схематичного аналізу комунікативного акту, крім безпосередньо лінгвістичної компетенції, необхідно брати до уваги психологічні особливості адресата. Культурний досвід людини (або групи людей), її віковий та соціальний статус і навіть ідеологічна приналежність – все це впливає на сприйняття тексту, у тому числі й тексту з використанням гри слів. Із точки зору психоаналізу, у момент асоціювання тексту, що сприймається, з певним поняттям, образом, важливу роль відіграє цензура, те обмеження, яке встановлює наша свідомість в процесі нашої пізнавальної діяльності. Пом'якшити цю цензуру, обійти заборону якраз і допомагає гра. Задоволення, яке отримуємо від звільнення підсвідомого під час словесної гри, доповнюється задоволенням відчуття повернення в дитинство, коли дорослий начебто стає дитиною на момент участі в грі. У випадках, коли двосторонній обмін інформацією є неможливим, гра слів приносить задоволення, яке полягає перш за все в розгадуванні паралельного змісту, захопленні майстерністю створення словесного кодування та можливості відчутти певну спільність інтересів з автором тексту, що є особливо характерним для використання гри слів у цілях політичної боротьби. Навіть у випадках, коли мета словесної гри – вразити ідейного супротивника, сприйняття такого нападу поєднане із задоволенням розгадування, впізнавання. У процесі гри слів важливе місце займає пресупозиція – сукупність попередніх знань адресата про об'єкт. Приховані бажання та мотиви цілого суспільства знаходять своє вираження саме в публіцистичній грі слів, адже на те, що не можна висловити прямо, можна натякнути. Таким чином, зацікавленість грою слів і навіть певні аспекти її формування можуть пояснюватись умовами та законами самого суспільства, заснованого на споживанні, прагненні до задоволення [4, 42-47].

Найбільш розповсюдженим способом побудови гри слів є рекомпозиція фразеологізмів, сталих висловлювань. При цьому відомі вислови набувають нового вигляду або ж їхнє значення не збігається зі

звичним. Наприклад, зустрічаємо статтю з назвою *'The Georgian knot'*[6], у якій мова йде про взаємовідносини Грузії та ВТО; сама ж назва є переробленим крилатим висловом *Gordian knot*, що характеризує стосунки країни та ВТО як досить проблематичні. Яскравою ілюстрацією є також заголовок статті *'Going Dutch'*[6], який, на перший погляд, обіцяє текст, пов'язаний із питанням сплати рахунку в кав'ярні або ресторані. Як же дивується читач, коли розуміє, що автор ділиться інформацією та поглядами щодо виборів у Нідерландах. Бачимо, що в поданому прикладі фразеологізм втрачає своє цільне значення, і одиниця *Dutch* прямо вказує на народ, з яким пов'язана тема статті. Іноді у грі слів беруть участь омоніми, омофони, омографи, а також пароніми чи слова, які тільки нагадують одне одного за написанням або звучанням. Наприклад, *'Putting the malaise into Malaysia'*[7], у цьому заголовку схожі слова одразу привертають увагу та спонукають до прочитання тексту.

Отже, заголовок є першим важелем впливу автора на читача. Він мусить створюватись згідно з потребами та інтересами цільової аудиторії. Назва повинна бути адекватно сприйнята адресатом, який, згідно з очікуваннями автора, одразу ж прочитає запропонований текст. Для досягнення своєї мети адресант мусить враховувати вікові, соціальні та психологічні особливості майбутнього реципієнта.

Ми розглянули лише перший елемент суспільно-політичного тексту – його заголовок. Усі інші складові також відіграють важливу роль у спілкуванні, їх теж варто розглянути на матеріалі сучасної політичної полеміки. Політичний дискурс потребує детального вивчення у світлі парадигми сучасної лінгвістики, а також з урахуванням останніх тенденцій розвитку політичного світу. Необхідно дослідити кількісні та якісні характеристики способів впливу на реципієнта суспільно-політичних текстів, категоризувати їх. У перспективі також залишається виявлення найбільш оптимальних засобів спонукання адресата до дії та вдосконалення їх використання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крючкова Т. Б. Особенности функционирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. – М.: Наука, 1989. – 151 с.
2. Михеев А. В. Общественно-политический перевод и современная английская риторика// Тетради переводчика: Научно-теоретический сборник. - Вып. 22/ Под ред. С. Ф. Гончаренко. – М.: Высш. школа, 1987. – С. 65-73.
3. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (Основи лінгвопоетики): Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. – 416 с.
4. Колесина В. В. О некоторых особенностях игры слов в рекламном и публицистическом тексте// Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. - №3. – С. 39-49.
5. Чекаліна Т. В. Деякі лексико-фразеологічні особливості сучасної публічної промови (на матеріалі виступів французьких політиків ХХ – початку ХХІ століть)// Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Іноземна філологія. – 2005. - №39. – С. 20-22.
6. The Economist. November 25th, 2006 // www.economist.com
7. The Economist. December 2nd, 2006 // www.economist.com

УДК 811.111'272'276'42:070

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ З ПИТАНЬ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Палійчук Е.О., аспірант

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена емпіричному вивченню емоційного потенціалу мови засобів масової інформації в термінах впливу на формування суспільної думки стосовно ситуації „торгівля людьми”. Метою даної роботи є з'ясування, чи справді медійний текст, насичений стилістичними прийомами, сприяє зміні емоційного стану читачів, та якщо так, у якому ступені. Для цього було обрано методику статистичної обробки даних, що дозволяє виміряти медійні ефекти. Отримані результати є цінними для вивчення медійного дискурсу у світлі когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: торгівля людьми, емпіричне дослідження, медійний дискурс, метафора, лінгвостилістичні засоби.

Палийчук Э.А. ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА АНГЛОЯЗЫЧНОГО МЕДИЙНОГО ДИСКУРСА ПО ВОПРОСАМ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ: ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ / Киевский национальный лингвистический университет, Украина.

Статья посвящена эмпирическому изучению эмоционального потенциала языка средств массовой информации в терминах влияния на формирование общественного мнения по отношению к ситуации «торговля людьми». Целью данной работы является выяснение, на самом ли деле насыщенный стилистическими приемами медийный текст обуславливает изменение эмоционального состояния читателей, и если это так, то в какой мере. Для этого была использована методика статистической обработки данных, позволяющая измерить медийные эффекты. Полученные результаты являются ценными для изучения медийного дискурса в свете когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: торговля людьми, эмпирическое исследование, медийный дискурс, метафора, лингвостилистические средства.

Paliychuk E.A. LINGUA-STYLISTIC MEANS OF THE ENGLISH MEDIA DISCOURSE ON HUMAN TRAFFICKING SITUATION: THE EMPIRICAL RESEARCH / Kiev National Linguistic University, Ukraine.

The article concentrates on the empirical study of the emotional power of the media language in terms of its influence on shaping public opinion toward the human trafficking social situation. The primary interest in this inquiry lies in revealing whether the media text saturated with stylistic devices really contributes to the change of the reader's emotional state, and if so, to what extent. The statistical sleuth has been undertaken in order to test the effect. The results have a great value for the study of the media discourse within the paradigm of cognitive linguistics.

Key words: human trafficking, empirical research, media discourse, metaphor, lingua-stylistic means.

Останнім часом зростаючого значення у вивченні медійного дискурсу набуває інтеграція когнітивних студій з емпіричними дослідженнями [1; 5; 7; 8], методологія яких спрямована на перевірку теоретичних гіпотез та результатів [2; 3; 4; 6]. Дуже поширеними є експериментальні дослідження, які проводяться для виявлення особливостей емоційного сприйняття художніх текстів [9; 10; 11; 12; 13], результати яких показують особливості впливу художніх ефектів на читачів.

У процесі таких досліджень було встановлено, що читачі є чутливими до художніх ефектів, виражених лінгвостилистичними засобами на фонетичному (наприклад, алітерація, рима, ритм), граматичному (наприклад, інверсія, еліпсис) та семантичному (метафора, іронія тощо) рівнях [9]. Окрім того, було встановлено залежність між наявністю стилістичних ефектів та емоційною реакцією читачів [11]. При цьому було виявлено, що поетичність є притаманною не лише художньому тексту, але й також іншим типам дискурсу. Тому виникає питання, як працюють стилістичні ефекти в нехудожній прозі [12], зокрема у медійному дискурсі.

До того ж, серед таких емпіричних досліджень особлива увага надається вивченню концептуальної метафори як засобу емоційного впливу на читача та когнітивного механізму конструювання значення [14]. У зв'язку з цим виникає питання, як функціонує концептуальна метафора в медійному дискурсі, як її сприймають та інтерпретують читачі.

Вищезазначені основи вивчення особливостей медійного дискурсу у руслі емпіричних досліджень доповнюють методику концептуального аналізу, обрану для аналізу соціальних явищ. Попередньо проведений нами фреймовий аналіз ситуації „торгівля людьми” дозволив нам розкрити особливості її концептуальної організації в медійному дискурсі, які визначають когнітивні механізми, що полягають в основі сприйняття та осмислення фрагменту соціальної дійсності. Виявилось, що репрезентація даної ситуації відбувається шляхом конструювання деякої іконографічної структури, що набуває форми „лаутиння”. Як ми бачимо, такий образ є метафоричним.

Ми припускаємо, що втілюючись у вербальних засобах медійного дискурсу, концептуальна метафора володіє впливом на емоційне сприйняття ситуації „торгівля людьми”. До того ж, ми передбачаємо, що стилістичні ефекти, що досягаються особливим поєднанням вербальних засобів, сприяють емоційному сприйняттю ситуації, висвітленої в медійних текстах. Тому заслуговує на увагу розгляд лінгвостилистичних засобів репрезентації ситуації „торгівля людьми” в медійному дискурсі.

На даному етапі нашого дослідження ми зосереджуємося на таких особливостях вербальної репрезентації ситуації „торгівля людьми”, які відіграють важливу роль у сприйнятті та формуванні суспільної думки щодо явища работоргівлі. Закладені на концептуальному рівні певні смисли знаходять своє втілення в поєднанні мовних засобів, тобто в такому мовному аранжуванні медійного тексту, що впливає на емоційну сферу читача. Тому перед нами постає завдання виявити, чи дійсно вербальні засоби є надзвичайно потужними в здійсненні емоційного тиску на читача та подальшого формування оцінного ставлення щодо явища, висвітленого в медійному дискурсі.

Відповідно до цього, на першому етапі ми спробували встановити емотивно-оцінний потенціал медійного тексту, для чого ми застосували метод традиційного лінгвостилистичного аналізу, враховуючи принципи аксіологічності та прагматизму, запозичені нами від функціональної лінгвістики. Так у процесі обробки мовного матеріалу ми дійшли висновку, що домінуючим стилістичним засобом у текстах ЗМІ є метафора, яка функціонує в конвергенції з іншими виразовими засобами та стилістичними прийомами.

Отже, виявлення системи художніх засобів різних мовних рівнів стало необхідною передумовою для проведення емпіричного дослідження.

Підготовчий етап полягав у відборі медійних текстів за кількісним критерієм наявності стилістичних засобів у текстах. Для проведення опитування було відібрано 2 типи текстів. Текст 1 (Trafficking in Human Beings in South Eastern Europe UNICEF Report) є фактичним повідомленням про ситуацію работоргівлі та нейтральним за оцінно-емоційним повідомленням. Текст 2 (The Girls Next Door (How Sex Trafficking Works), The New York Times, January 25, 2004, By Peter Landesman) є інтерпретативною статтею з елементами розповіді. Для зручності аналізу ми умовно назвали перший текст „нейтральним”, а другий – „емотивним”. Відповідно, нами було укладено анкети для двох груп учасників. Окрім питань про особисту інформацію, анкета містила питання про ситуацію работоргівлі, які ми поставили до та після прочитання тексту.

Уривок статті, що слугував емотивним текстом, на відміну від нейтрального містить достатньо велику кількість виразових засобів і стилістичних прийомів. На прикладі медійного тексту, що подавався учасникам як емотивний, спробуємо розглянути, які саме лінгвостилістичні засоби обумовили його вплив на зміну емоційного стану читачів (The Girls Next Door (How Sex Trafficking Works), The New York Times, January 25, 2004, by Peter Landesman).

Who can expect a young woman trafficked into the U.S., trapped in a foreign culture, perhaps unable to speak English, physically and emotionally abused and perhaps drug-addicted, to ask for help from a police officer, who more likely than not will look at her as a criminal and an illegal alien? We had customers who were police, so you were not going to go talk to a cop. We had this customer from Nevada who was a child psychologist, so you're not going to go talk to a social worker. So who are you going to talk to?" One of them told me that officials at the airport -- who cooperate with Mexico's federal preventive police (P.F.P.) -- work with the traffickers and "direct airlines to park at certain gates. Officials go to the aircraft. They know the seat numbers. While passengers come off, they take the girls to an office, where officials will 'process' them." ... "We have that cancer, corruption," he told me with a shrug. "But it exists in every country. In every house there is a devil." The police are not seen as a solution for anything. You don't run to the police; you run from the police."

...Her account reminded me -- painfully -- of the legend of the Pied Piper of Hamelin. In the story, a piper shows up and asks for 1,000 guilders for ridding the town of a plague of rats. Playing his pipe, he lures all the rats into the River Weser, where they drown. But Hamelin's mayor refuses to pay him. The piper goes back into the streets and again starts to play his music. This time "all the little boys and girls, with rosy cheeks and flaxen curls, and sparkling eyes and teeth like pearls" follow him out of town and into the hills. The piper leads the children to a mountainside, where a portal opens. The children follow him in, the cave closes and Hamelin's children -- all but one, too lame to keep up -- are never seen again.

У цьому уривку ми ідентифікували такі лінгвостилістичні засоби:

- 1). Риторичне питання: *Who can expect a young woman ... to ask for help from a police officer...? So who are you going to talk to?"*
- 2). Літота: *who more likely than not will look at her as a criminal and an illegal alien*
- 3). Паралельна конструкція: *a young woman trafficked into the U.S., trapped in a foreign culture, perhaps unable to speak English, physically and emotionally abused and perhaps drug-addicted ...; We had customers who were police, so you were not going to go talk to a cop. We had this customer from Nevada who was a child psychologist, so you're not going to go talk to a social worker.*
- 4). Онтологічна концептуальна метафора: *trapped in a foreign culture* ...; ЗЛО У ЗАМКНеному просторі та повторення: *"But it exists in every country. In every house there is a devil."*
- 5). Кондуїтна концептуальна метафора ЖІНКА – ПРОДУКТ СПОЖИВАННЯ, ТОВАР: *While passengers come off, they take the girls to an office, where officials will 'process' them."*
- 6). Концептуальна структурна метафора КОРУПЦІЯ – ХВОРОБА: *"We have that cancer, corruption," he told me with a shrug.*
- 7). Повторення та хіазм: *The police are not seen as a solution for anything. You don't run to the police; you run from the police."*
- 8). Іноказання як різновид концептуальної метафори – проєкція сюжету легенди на ситуацію „торгівля людьми”: „...Her account reminded me – painfully – of the legend of the Pied Piper of Hamelin ...” У даному випадку работоргівця репрезентовано кризь образ Щуролова із Гамельну, героя німецького фольклору, який врятував місто від нашествия щурів, заманивши їх у ріку грою на флейті. Слово щуролов вживається також як антономазія для позначення людини, яка дає обіцянки та заманює у пастку.

Серед наведених засобів вербальної репрезентації ситуації в 6 випадках функціонує концептуальна метафора, у 2 випадках - паралельна конструкція, у 2 випадках - риторичне питання, а також випадки

повторення, хіазму, літоти. Як ми бачимо, концептуальна метафора переважає за кількісним показником, а це означає, що „торгівлю людьми” як фрагмент соціальної реальності втілено в більш конкретних сутностях, що задають контури осмислення даної ситуації.

Отже, метою такого дослідження є прагнення виявити, чи насправді стилістичні мовні засоби, наявні в медійному тексті, впливають на зміну емоцій та думки читачів, і, якщо це так, то в якому ступені. Зазначена мета реалізується шляхом перевірки робочої гіпотези, яка полягає в тому, що інтенсивно насичений оцінними та стилістично забарвленими мовними одиницями текст сприяє більш швидкій зміні емоційного стану читача. Ми очікували, що прочитавши стилістично більш забарвлений медійний текст, респонденти змінять своє попереднє ставлення до жертви торгівлі людьми. Узагальнено, робоча гіпотеза є такою:

- 1) нульова гіпотеза – виразові засоби та стилістичні прийоми, наявні в тексті, не сприяють зміні емоційного стану та думки читачів;
- 2) альтернативна гіпотеза – виразові засоби та стилістичні прийоми, наявні в тексті, значною мірою впливають на зміну емоційного стану та думки читачів.

Ми також припускаємо, що ступінь такої зміни буде значно вищим порівняно з прочитанням стилістично менш забарвленого тексту, тобто інформативного повідомлення.

Проведення емпіричного дослідження мало декілька етапів, викладених нижче.

1. Вибірка. До експерименту було залучено 50 студентів Київського національного лінгвістичного університету. Учасники залучалися методом випадкового відбору під час навчального процесу. Вік респондентів коливався від 19 до 22 років.

2. Процедура. Учасників було розподілено на дві групи залежно від типу тексту, тобто Група 1 отримала анкету, яка містить текст 1, а Група 2 – анкету, яка містить текст 2. Обидві групи отримали однакові питання, які розподіляються на 3 розділи: особиста інформація, дотекстові питання та післятекстові питання.

3. Обробка даних.

Обробка даних є поступовим алгоритмом дій [15; 16].

1. Для кількісного обрахунку інформації про особисті дані респондентів ми використали описовий (дескриптивний) та частотний аналіз. Середній вік учасників складає 19, 8 років. В експерименті взяла участь респонденти переважно жіночої статі, що складає 92 % від загальної кількості учасників за номінальною шкалою. Більшість респондентів (84%) відповіли, що читають газети англійською мовою. На питання, як часто учасники читають газети англійською, вони переважно відповіли „раз на тиждень” та „раз на місяць”, що нараховує по 33,3% за інтервальною шкалою. Серед тем, якими цікавляться учасники, переважає суспільство (31,1%) та культура (42,2%) за порядковою шкалою. За номінальною шкалою 94 % респондентів відповіли, що чули про ситуацію „торгівля людьми”. Ми також поцікавились у респондентів чи є складною мова тексту та чи зрозумілим є для них зміст тексту. 32% учасників відповіли, що мова тексту є зовсім нескладною, а 62% відповіли, що мова – майже не складна. Для 40 % учасників значення тексту є зрозумілим та для 48% - цілком зрозумілим. Ці дані дають змогу вважати емпіричне дослідження дійсним та надають право продовжувати аналіз.

2. Припустимо, що текст змінює емоційний стан та відповідно думку читачів щодо явища работоргівлі в цілому. Для виявлення цього, після прочитання тексту ми спитали в учасників, чи змінилася їх думка, а також, чи знаходяться вони під впливом того, що прочитали. Дані, які ми отримали, ми піддали тесту на порівняння середньоарифметичних двох незалежних вибірок (Independent-Samples T Test).

Описова статистика показує, що практично немає різниці між групами щодо зміни думки (середньоарифметичні - 2,4000 та 2,2800), проте ступінь впливу емотивного тексту (3,3200) на читачів є майже удвічі вищим за вплив нейтрального тексту (1,7600). При цьому, результат для ступеня зміни думки виявився незначущим, оскільки є високою ймовірність похибки ($p=0,320$), у той час як ступінь емоційного впливу тексту є надзвичайно значущим ($t=8,544$, $df=48$, $p=0,00$, одностороння значущість). Це означає, що після прочитання медійного тексту думка читачів щодо работоргівлі не змінилася, а рівень емоційного сприйняття виявився дуже високим (Рис. 1).

Таким чином, очевидно, що один текст не впливає на думку читачів, проте має надзвичайно високий вплив на читачів в емоційному плані. Це штовхає до думки, що одного медійного тексту замало аби вплинути на формування суспільної думки чи змінити її. Для цього потрібна поступовість у циркуляції текстів певної тематики, які функціонують як медійний дискурс. До того ж, в ЗМІ велика роль відводиться засобам здійснення емоційного сприйняття, які, у свою чергу, згодом обумовляють формування думки, адже почуття є первинними та слугують базою для подальшого сприйняття ситуації. Така підготовка підґрунтя для формування думки реалізується за допомогою ефекту праймінгу, що часто

застосовують засоби масової інформації, який на мовному рівні проявляється у висуненні певних аспектів змісту тексту за допомогою комбінації лінгвостилістичних засобів.

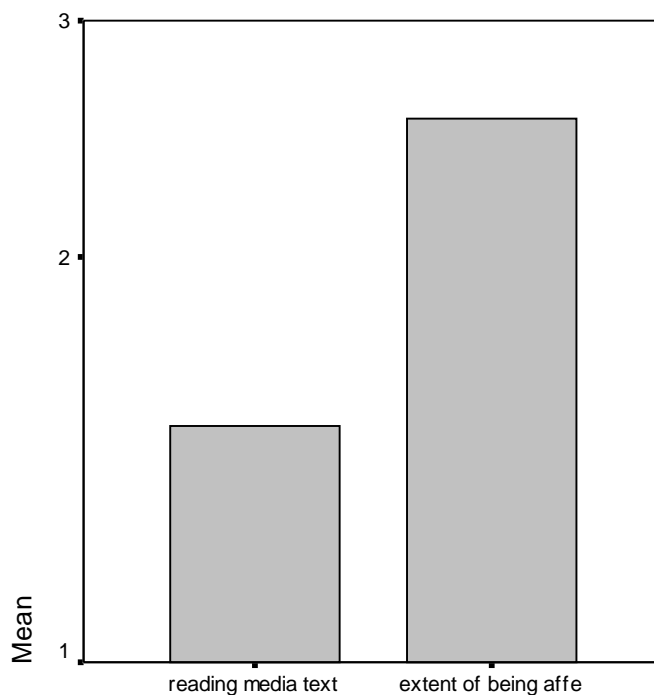

Рис. 1. Порівняння ступенів зміни емоційного стану після прочитання „нейтрального” та „емотивного” текстів

Перед проведенням емпіричного дослідження ми очікували, що прочитання медійного тексту вплине на думку читачів, а виявилось, що отриманий результат не є значущим, аби казати про певні закономірності щодо прочитання медійного тексту та зміни думки. Проте рівень емоційного сприйняття тексту виявився значущим, оскільки конвергенція стилістичних засобів на вербальному рівні слугує механізмом створення емоційного тиску на читачів. Підтвердженням цього є результати емпіричного дослідження. Ми побачили, що медійний текст із достатньо насиченим набором лінгвостилістичних засобів містить у собі задатки впливу на зміну емоційного стану читачів, а це є, у свою чергу, передумовою для формування суспільної думки. Відчувши певні емоції після прочитання медійного тексту, надалі читачі у процесі осмислення формують своє ставлення до того чи іншого явища, і як результат більш чітко стає їх думка і позиція щодо описуваної проблеми.

Отже, проведений емпіричний аналіз медійного дискурсу дає право стверджувати про надзвичайний потенціал лінгвостилістичних засобів у впливі на емоційний стан читачів. Прагматична спрямованість медійного дискурсу досягається за рахунок використання на вербальному рівні художніх прийомів (висунення, метафоричного мислення). Організуючим стилістичним засобом є метафора, що функціонує в конвергенції з іншими фігурами та стилістичними прийомами різного рівня мови, утворюючи на текстовому рівні сплетіння, що слугують читачам сигналами для інтерпретації ситуації, висвітленої в медійному дискурсі. У конвергенції стилістичних ефектів метафора є провідним вербальним засобом впливу на емоційний стан читачів, а отже працює механізм висунення на семантичному рівні репрезентації ситуації.

Вивчення медійного дискурсу, що розгортається навколо ситуації „торгівля людьми”, у руслі емпіричних досліджень є перспективним у подальшому науковому пошуку. По-перше, викликає зацікавленість виявити ефекти попередньої контекстуалізації (праймінг-ефекту) у дослідженні поступового пред’явлення текстів для читачів. По-друге, вбачаємо логічним з’ясувати, які саме почуття та асоціації викликає метафора як засіб емоційного тиску на читача. По-третє, також цікаво було б простежити, чи виникає в читачів іконічний образ павутиння під час прочитання текстів, у яких функціонують відповідні концептуальні метафори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробійова О.П. Когнітивна поетика в Україні: напрями досліджень / Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес”: Матеріали Міжнародної наукової конференції (24-25 листопада 2004 року). – Чернівці: Рута, 2004. – С. 37-38.

2. Balnaves M., Caputi P. Introduction to Quantitative Research Methods. An Investigative Approach. – L.; Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications, 2001. – 257 p.
3. McGroarty M. Language Attitudes, Motivation and Standards // Sociolinguistics and Language Teaching / Ed. by S. L. McKay, N. H. Hornberger. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – P. 3 – 46.
4. Peña M.S. Some Notes on the Image – Schematic Basis of the Metaphorical Expression of Love and Hate // Textual Secrets. The Message of the Medium: Proceedings of the 21st PALA Conference / Ed. by S. Csábi, J. Zerkowitz. – Budapest: Eötvös Lorándó University, 2002. – P. 201-206.
5. Spolsky B. Comprehension Testing, or Can Understanding be Measured? // Language and Understanding / Ed. by G. Brown, K. Malmkjær, A. Pollit, J. Williams. – Oxford; N. Y.: Oxford University Press, 1995. – P. 139-152.
6. Trask R. L. Key Concepts in Language. – L.; N. Y.: Routledge, 1999. – 378 p.
7. Woods A., Fletcher P., Hughes A. Statistics in Language Studies. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 322 p.
8. Маслова О.М. Вопрос как инструмент получения эмпирических данных // Методы сбора информации в социологических исследованиях. Кн.1. / Отв. ред. В.Г. Андреевков, О.М. Маслова. – М.: Наука, 1990. – С. 64-91.
9. Peer van W. Stylistics and Psychology. Investigations of Foregrounding. – L.; Sydney; Wolfeboro; New Hampshire: CROOM HELM, 1986. – 220 p.
10. Miall D.S., Kuiken D. A Feeling for Fiction: Becoming What We Behold / Paper prepared for The Work of Fiction: Cognitive Perspectives Conference, Bar-Ilan University, Ramat-Gan, Israel, 4-7 June 2001 // <http://cogweb.english.ucsb.edu/Culture/WoF/>
11. Miall D.S. On the necessity of empirical studies of literary reading // Journal of Literary Theory. – 2000. – Vol.14, № 2-3. – P. 43-59.
12. Miall D.S., Kuiken D. Beyond Text Theory. Understanding Literary Response // Discourse Processes. – 1994. – № 17. – P. 337-352.
13. Gibbs R.W.Jr., Boers E. Metaphoric Processing of Allegorical Poetry // Metaphor, Cognition, and Culture: Selected Papers from the 4th Conference on Researching and Applying metaphor (RAAM IV), April 2001 / Ed. by Z. Maalej. – Manouba-Tunis: University of Manouba-Tunis, 2005. – P. 11-24.
14. Brace N., Kemp R., Snelgar R. SPSS for Psychologists. A Guide to Data Analysis using SPSS for Windows (Versions 8,9, and 10). – L.; N. Y.: Palgrave, 2000. – 287 p.

УДК 811. 111'276.5 – 053.81

ШЛЯХИ ПОПОВНЕННЯ СЛЕНГУ АНГЛОМОВНОЇ МОЛОДІ

Паньковський Я.С., студент, Приходько Г.І., д. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

Молодіжний сленг – це емотивно забарвлені слова та, власне, слововживання, що не відповідають мовній нормі, але які, зазвичай, фіксуються словником і є відомими певній віковій категорії скоріше в межах країни, а не окремого району. Поповнення цього шару лексики відбувається настільки динамічно, що прослідкувати появу і розвиток деяких лексичних одиниць просто практично неможливо. Але все ж певні закономірності виділити можна.

Ключові слова: словотвір, афіксація, композиція, скорочення, бленд, конверсія, реверсія.

Паньковский Я.С., Приходько А.И. ПУТИ ПОПОЛНЕНИЯ СЛЕНГА АНГЛОЯЗЫЧНОЙ МОЛОДЕЖИ / Запорожский национальный университет, Украина.

Молодёжный сленг – это эмотивно окрашенные слова и, собственно, словопотребление, которые не отвечают языковой норме, но которые, как правило, фиксируются словарём и являются известными определённой возрастной категории скорее в рамках страны, а не отдельного района. Пополнение этого слоя лексики происходит настолько динамично, что проследить возникновение и развитие некоторых лексических единиц практически невозможно. И тем не менее, выделить определённые закономерности возможно.

Ключевые слова: словообразование, аффиксация, композиция, сокращение, бленд, конверсия, реверсия.

Pan'kovs'kii Y.S., Prihodko A.I. WAYS OF ENRICHING SLANG OF ENGLISH-SPEAKING YOUTH / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

Slang of youth is emotively coloured substandard words their usages which are usually reflected in a dictionary being known to people of a certain age and tend to be nationwide rather than restricted to a locality. Enriching of this layer of lexics is so dynamic that it is practically impossible to follow the origin and development of certain lexical units. Nonetheless, it is possible to single out some regularities.

Key words: word-formation, affixation, composition, shortening, blending, conversion, reversion.

Сленг – одне з найактуальніших та найцікавіших питань сучасної лінгвістики. Активно розробляти цю тему почали вчені ще у 80-х рр. XX ст. (Ерік Партрідж [1], Скребнев Ю.С [2] та ін.). Але актуальності це питання не втратило і в сучасних дослідженнях (Хатлі Шон [3], Кьостер-Тома [4], Рестол Пол [5], Тоні Торн [6], Клименко О.Л. [7], Береговська Е.М. [8] та ін.), що тільки підтверджує значимість сленгу як соціолінгвістичного явища. Однією з причин такого інтересу є динамічність оновлення цього шару нестандартної лексики. А отже, дослідження джерел поповнення сленгу загалом і особливо молодіжного сленгу представляє великий інтерес для лінгвістики. Тому мета даної роботи, насамперед, і полягає в дослідженні найпотужнішого джерела поповнення сленгу - **словотворчих процесів**. До них належать: афіксація, композиція, скорочення, телескопія (бленд), конверсія, реверсія.

Афіксація у свою чергу поділяється на префіксацію (нові слова створюються за допомогою словотворчих префіксів: **in-, un-, re-** та ін., наприклад, *irresistible* (приваблива жінка), *undud* (роздягатися) і т.д.) та афіксацію (формування нових слів за допомогою словотворчих афіксів: **-y, -er, -in** та ін., наприклад, *shady* (непристойний), *pimpish* (одягнений без смаку) і т.д.). Досить часто в одному слові сполучаються і префіксація, і суфіксація: *unattached* (людина, яка ні з ким не зустрічається), *unfledged* (роздягнений) тощо. Але варто зазначити, що в словотворі сучасного молодіжного сленгу префіксація відзначається меншою продуктивністю, ніж афіксація, адже останній словотворчий процес являє собою більш цікавий та важливий об'єкт для досліджень, ніж перший.

Найбільш поширеними при створенні нових нестандартних одиниць є суфікси:

-er використовується для утворення слів із позначенням об'єкта дії, а також для ідентифікації людини за професією або родом діяльності: *cake-eater* (шарлатан), *tagger* (водій);

-y [-ey, -ie] за частотністю вживаності займає одне з перших місць у сучасній англійській мові. Цей суфікс, як правило, оформлює скорочені основи і використовується для утворення слів зі значенням: 1) член групи, організації, 2) аматор: *newsy* (газетяр), *preppie* (учень початкової школи);

-in також має два словотворчо-семантичних варіанти: 1) урочистий, грандіозний захід з приводу якої-небудь визначної події: *pop-in* (зустріч, найчастіше неформальна, з приводу виступу поп-виконавця, поп-групи), 2) акція протесту, непокори, незгоди: демонстрація проти расової дискримінації);

-itis позначає хворобу, манію, пристрасть. Афікс *-itis* також доволі продуктивний хоч і в меншому ступені ніж вище наведені суфікси. Він являє собою запозичення з грецької мови, яке отримало широке визнання серед носіїв англійської мови: *museumitis* (нав'язлива ідея ходити до музеїв), *thaetertis* (нав'язлива ідея ходити до театру), *nicotinitis* (страх перед отруєнням нікотином);

-ville був запозичений із французької. Утворення з цим суфіксом 1) характеризують особу за якоюсь негативною ознакою *drunkadville* (любитель хильнути зайвого), 2) указують місце, стан: *endsville* ([десь] у кінці, наприкінці);

-o виконує дві основні функції: 1) емоційно-оцінна (додає експресивності): *wrongo* (хибно, некоректно); 2) словотворча *obbo* (спостереження, підглядання);

-ola був запозичений із італійської мови, у якій мав зменшувальне значення. У сучасній англійській мові при утворенні нових нестандартних одиниць він використовується: 1) як посилювач експресивності: *a, stink-stinkola* (невдача), 2) як смислооформлююча морфема: *pay-payola* (гроші, отримані вимаганням);

-aroo[-eroo, -roo, -oo] має агентивне значення (вказує на об'єкт діяльності) і відповідає стандартному суфіксу *-er*. Деривати із цим суфіксом мають фамільярно-зневажливу коннотацію, що визначається семантикою мотивуючого слова: *buddyroo-buddy* (приятель), *smackeroo-smacker* (банкнота);

-ino[-arino, -erino] найчастіше застосовується для утворення слів із жартівливо-іронічним відтінком: *buckarino* (долар, бакс), *pockerino* (гра в покер);

-nik як правило використовується для формування слів із фамільярно-придирливою коннотацією: *all-rightnik* (хлопець хоч куди), *neatnik* (чоловік, який намагається дотримуватися порядку у всьому).

Крім того, варто зазначити, що в англійській мові також існують напівафікси *-box, -boy, -bug, -crazy, -head, -man, -pot* та ін., наприклад, *crackpot* (людина з розладами нервової системи), *chatter-box* (кмітлива людина), *know-box* (розумна голова), *toy-boy* (молодий коханець, старший за жінку), *fire-bug* (людина, яка

влаштовує підпали), *movie-crazy* (любитель кіно), *airhead* (нерозумна людина), *muscle-man* (фізично сильний чоловік).

Необхідно також звернути увагу на те, що в англійській мові існує ряд “хибних” морфем (-*mail*, -*nap*, -*gate*, -*gram*, -*ringer* etc.), які беруть активну участь у створенні нових одиниць сленгу: *ballringer* (нісенітниця).

Іншим потужним елементом словотворчої діяльності, який не поступається за продуктивністю афіксації, є **композиція** (процес створення словосполучень). Залежно від критерію, за яким словосполучення виділяються з-поміж інших лексичних одиниць, розрізняються окремі групи словосполучень. Отже, говорячи про поповнення нестандартної лексики новими одиницями цього типу (композицитами), слід звернути увагу на такі критерії:

1) частина мови. Словосполучення можуть виступати в ролі іменників, дієслів, прикметників, сполучників і т.д.: *call girl* (жінка легкої поведінки) [іменник], *call flat* (дім побачень) [іменник], *get-rich-quick* (швидко наживати добро) [дієслово];

2) спосіб формування словосполучень. За цим принципом можна виділити такі види композитів: засновані на базі редукації, комбінації, часткової конверсії, еліпсису, відкидання уявного афікса (який насправді є частиною слова), а також на базі аналогії та контрасту: *drive-in* (кінотеатр для перегляду фільмів в авто) [еліпсис], *to finger-print* (друкувати на комп'ютерній клавіатурі) [від *finger-printing* було відкинуто -*ing*], *brain-gain* (в'їзд до країни людей розумової праці) [на базі аналогії *brain-drain*];

3) спосіб, у який об'єднуються елементи словосполучень: морфологічні композити (елементи об'єднуються за допомогою літер “o, s, I”), синтаксичні (елементи з'єднуються за допомогою певних слів, наприклад, -*and*-, -*or*-) та нейтральні: *do-or-die* (вкрай необхідно) [синтаксичне утворення], *bag-swinger* (жінка легкої поведінки, яка працює на вулиці) [нейтральне утворення], *come-on-eyed* (спокусливий) [синтаксичне утворення];

4) відношення між компонентами словосполучень. Відношення між компонентами можуть бути двох типів: а) координативні (один із компонентів знаходиться в залежності від іншого), б) субординативні (компоненти словосполучення не залежать один від одного): *dog-cheap* (дуже дешевий) [субординація], *fie-fie* (непристойний) [координація];

5) порядок компонентів, які входять до складу словосполучень: синтаксичні (прямий порядок розташування компонентів) та асинтаксичні (непрямий або зворотний порядок) словосполучення: *killjoy* (людина, яка руйнує гарний настрій) [синтаксична конструкція], *fast house* (будинок розпусти) [асинтаксична конструкція];

б) значення композита в цілому. За цим принципом словосполучення можна поділити на ідіоматичні (значення словосполучення не мотивується компонентами, які входять до його складу) та неідіоматичні (значення цілої одиниці впливає зі значення компонентів, які входять до його складу): *ratbag* (чудна людина) [ідіоматичне словосполучення], *know-all* (людина, яка знає або удає, що вона знає багато) [неідіоматичне словосполучення];

7) тип детермінантуму (граматично найважливіша частина композита): ендоцентричні (усе словосполучення має таку ж функцію, як і детермінантум) та екзоцентричні словосполучення (основа з нульовим детермінантумом): *cool-guy* (добрий хлопець) [ендоцентричне словосполучення], *pickpocket* (кишеньковий злодій) [екзоцентричне словосполучення].

Створення нових одиниць сленгу за активною участю словотворчих процесів. При цьому провідну роль відіграють дериваційний процес та процес формування композитів. При створенні нових нестандартних одиниць молоддю, словосполучення набувають особливого значення. З одного боку, нові сленгізми, створені за цим принципом, наділені високою інформаційністю, а з іншого - надають мовцєві змогу передати свої думки та почуття дуже влучно.

Ще одним важливим словотворчим процесом є **усікання** або **скорочення**. Продуктивність цього способу займає одне з провідних місць не тільки в контексті поповнення нестандартної лексики, але й усього словникового складу англійської мови загалом. А отже, цей спосіб збагачення сленгу представляє не менший інтерес, ніж, скажімо, композиція чи афіксація. Залежно від того, яка частина слова скорочується і яка залишається, розрізняють такі види скорочення:

1) апокопа (усічення кінцевої частини слова): *bi* (*bisexual*) – двопалий, *brill* (*brilliant*) – діамант, дорогоцінна або коштовна річ, *yup* (*yuppie*) – юпі, напій, розчинний у воді, *narc* (*narcotics*) – наркотичні речовини, *pyro* (*pyromaniac*) – людина, яка надмірно захоплюється піротехнікою, *tab* (*tablet*) – таблетка, лікувальний засіб;

2) аферезис (усічення перших [першої] літер слова): *def* (*definite*) – чудовий, *gator* (*alligator*) – хижак, алігатор, *za* (*pizza*) – піца, *gram* (*telegram*) – телеграма, *do* (*hairdo*) – зачіска;

3) синкопа (усічення літери або кількох літер у середині слова): *fansy (fantasy)* – фентезі (наркотична речовина), фантазія, *specs (spectacles)* – кольорові стекла світлофора), *Maths (Mathematics)* – математика, точні науки;

4) комбіноване скорочення: *fridge (refrigerator)* – холодильник, *sach (moustache)* – вуса (у різних значеннях), *flu (influenza)* – (захворювання на грип).

Крім того, досить поширеними є еліптичні скорочення, коли скорочуються цілі слова або основи: *nickel (nickel note)* – п'ятицентовна монета, *narc (narcotics agent)* – людина, яка займається розповсюдженням наркотичних речовин.

Надзвичайно поширеним видом скорочення є **абрєвіація**. Серед абрєвіаційних скорочень можна виділити:

1) акроніми (скорочення, які читаються згідно з орфографічними правилами, як звичайні слова): *TAS [tæts]* – *true airspeed* (справжня [висока] швидкість), *dinky ['dinki]* – *double income, no kids* (високий заробіток, без дітей [використовується в чатах]);

2) ініціальні скорочення (кожна літера читається окремо і має свій наголос): *OTT ['ou 'ti 'ti]* – *over the top* (дуже добрий);

3) абрєвіації-сполучення (перший елемент такого слова – літера, а другий – нескорочене слово): *Z-hour* (вже час [йти]), *U-wear* (спідне);

4) графічні скорочення (використовуються в текстах з ціллю економії місця, читаються як відповідні нескорочені слова): *p [pAmp]* – *pump* (випускати газу);

5) латинські скорочення (іноді читаються не як латинські слова, але як окремі літери або як відповідний англійський еквівалент): *AD*: 1) [*ei 'di*]; 2) (*in*) *the year of God*.

Графічні та латинські скорочення трапляються в сленгу досить рідко. Це пов'язано, по-перше, із тим, що сленг найчастіше вживається саме в усному мовленні, а, по-друге, із тим, що сленг – це “нова мова”. Тому запозичення з “мертвої” мови, це стосується і скорочень, призвели б до руйнування “нової” (звідси практично повна відсутність латинських скорочень).

Більш продуктивним видом скорочення є **бленд** або **телескопія** (складання двох скорочених слів в одне). Слова, які були утворені за цим принципом відрізняються тим, що можуть передавати певний відтінок об'єктивно-оціночного забарвлення, а також тим, що нерідко викликають комізм поєднанням зовсім протилежних понять у межах однієї одиниці.

Як правило, утворення нестандартних одиниць відбувається за однією з цих схем: $ab + cd = abd$; $ab + cd = acd$; $ab + cd = acbd$; $ab + cd = ad$; $ab + cd = a[bc]d$: *ginormous* – *gigantic* + *enormous* (дуже великий) [$ab + cd = ad$], *sexpert* – *sex* + *expert* (сексолог) [$ab + cd = a[bc]d$].

Також важливу роль у нестандартному словотворі відіграє **аналогія** – процес утворення нових одиниць за зразком уже існуючих. Варто зазначити, що аналогія не є найчастотнішим засобом, коли мова йде про сленг, але досить часто в сленгу можна побачити такі моделі: *bad-mouth* (людина, яка говорить неправду або лайлива людина) → *fat-mouth* (повна людина), *good-mouth* (людина, яка говорить правду або щось приємне), *motor-mouth* (людина, яка говорить дуже швидко), *smart-mouth* (кмітлива людина); *Mr. Big* (велика, видатна людина) → *Mr. Right* (ідеальний хлопець), *Mr. I-Can-All* (той, хто багато вихваляється), *Mr. Thirst-for-Knowledge* (той, хто задає дуже багато питань).

Такі словотворчі процеси, як **конверсія** (перехід однієї частини мови в іншу) та **реверсія** (створення нових слів усіканням хибних афіксів, які насправді є частиною слова), також зустрічаються в сленгу, зокрема молодіжному, але їх частка в порівнянні з видами словотворчості – невелика. Як приклад можна навести такі сленгізми: *scam* → *to scam* (бігати за жінками) [конверсія], *to have* → *have* (неправда) [конверсія], *clock* → *to clock* (помічати) [конверсія]; *hooker* → *to hook* (красти) [реверсія].

Необхідно зауважити, що в нестандартному словотворі також спостерігається об'єднання словотворчих процесів із метою створення нових одиниць. Об'єднуватися можуть афіксація та словоскладання, конверсія зі словоскладанням тощо. Прикладів подібних словотворчих процесів у сленгу досить багато, наведемо лише кілька: *cop-off* (розбещений) [конверсія + словоскладання], *liv-in lover* (людина, яка проживає з іншою особою протилежної статі без законного шлюбу) [усікання + конверсія + суфіксація].

Насамкінець, необхідно зазначити, що існують три потужні джерела поповнення молодіжного сленгу: семантична деривація, запозичення та словотвір. Більш продуктивним є останній. Головна його відмінна риса (у порівнянні зі сленгом взагалі) – більш вільне використання всіх можливих способів словотворення. Але недооцінювати роль семантичної деривації також було б невірно, адже саме завдяки цьому явищу молодіжний сленг існує в тому вигляді, який нам відомий. Більш того, цілком справедливим виявляється припущення, що саме без семантичних змін сленг молоді був би набагато

біднішим, у ньому не було б ні метафоризації, ні метонімії, а отже й інтерес до нестандартної лексики знизився б. Крім того, саме поєднання словотворчого процесу і семантичної деривації дають змогу молоді, невтомному шукачу нових шляхів передачі думок і почуттів, створити або підібрати саме те слово, яке могло б дуже влучно передати якусь інформацію і разом із тим додати мовленню більшої виразності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Partridge, Eric. Dictionary of Slang and Unconventional English. – Oxford: Macmillan, 1985. – 459p.
2. Скребнев Ю.С. Исследования русской разговорной речи // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1987. - № 1. - с.144-155.
3. Hateley, Shaun. The Lexicon of Thieves Cant – <http://www.thievesguild.cc> (Cited 17.02.2005).
4. Кёстер-Тома З. Стандарт, субстандарт, нонстандарт – <http://www.philology.ru/linguistics2/koester-93.ht> (Cited 21.01.2005).
5. Rastall, Paul. English in a historical perspective – a neglected inheritance? // English Today. – 2002. - Vol.18, No 2. - 70 p.
6. Tony Thorne. Dictionary of contemporary slang. – London, 1997. – 350 p.
7. Клименко О.Л. Методичний посібник з порівняльної лексикології, стилістики та дисципліни за вибором для студентів факультету іноземної філології: - Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 60 с.
8. Береговская Э.М. Молодежный сленг: формирование и функционирование // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1996. - № 3. - с. 32-41.

УДК 811.161.2'276 (477.64)

ЯВИЩЕ "АКАННЯ" В ГОВІРКАХ ЗАПОРІЗЬКОГО НАДАЗОВ'Я

Пачева В.М., к.філол.н., старший викладач

Мелітопольський державний педагогічний університет

У статті розглядається виявлене автором в окремих говірках Запорізького Надазов'я явище переходу в слабкій позиції звукового ряду фонем /o/ до звукового ряду фонем /a/. З'ясовано, що це явище в досліджуваних говірках зумовлене частково їх генетичним зв'язком із воронезькими говірками, а також російськомовним впливом.

Ключові слова: "акання", протиставлення голосних [o]:[a], запорізько-надазовські говірки.

Пачева В.Н. ЯВЛЕНИЕ "АКАНЬЯ" В ГОВОРАХ ЗАПОРОЖСКОГО ПРИАЗОВЬЯ / Мелитопольский государственный педагогический университет, Украина.

В статье рассматривается обнаруженное автором в отдельных говорах Запорожского Приазовья явление перехода в безударной позиции звукового поля фонемы /o/ в звуковое поле фонемы /a/. Установлено, что это явление в исследованных говорах обусловлено частично их генетической связью с воронезькими говорами, а также русскоязычным влиянием.

Ключевые слова: "аканье", противопоставление гласных [o]:[a], запорожско-приазовские говоры.

Pacheva V.M. THE PHENOMENON OF "[a:] SOUND ARTICULATION" IN THE DIALECTS OF ZAPORIZHZHYA NADAZOVJE REGION / Melitopol state teacher's training university, Ukrain.

In the given article the phenomenon of transition in unstressed position of the sound field of the phoneme /o/ into the sound field of the phoneme /a / has been investigated in some dialects of Zaporizhzhya Nadazovje region. It has been revealed, that the phenomenon "[a:] sound articulation" in some Ukrainian Zaporizhzhya Nadazovje dialects is explained by their genetic connection with Voronezh dialects and Russian-language influence in general.

Key words: "[a:] sound articulation", opposition of vowels [o]:[a], Zaporizhzhya Nadazovje dialects

Головними завданнями української діалектології є з'ясування діалектного членування, пояснення виникнення, походження та поширення окремих діалектних явищ. На сучасному етапі діалектологічних досліджень поза увагою вчених ще залишаються говірки, вивчення яких може бути необхідним у розв'язанні багатьох питань. Однею із таких проблем, яка сьогодні має місце в українській діалектології і потребує ретельнішого вивчення, є "акання", що має загальнослов'янське значення: воно характерне також російській та білоруській мовам, болгарському родопському діалекту, деяким чакавським

діалектам, словенській мові та частково кашубським і полабським діалектам. Явище “акання” також виявлене нами в окремих українських запорізько-надззовських говірках.

Ця проблема здавна привертає пильну увагу лінгвістів. Під “аканням” розуміється перехід у слабкій позиції звукового ряду фонемі /o/ до звукового ряду /a/ [1, 40]. В акаючих говорах секундарний [o] з [e], як і етимологічний, не під наголосом змінився в [a], а під наголосом зберігся (*ниш/но* → *ниш'а/но*, *пч'о/ла* → *пч'а/ла*) [2, 269].

Одна із перших спроб пояснити перехід [o] → [a] в позиції перед складом з наступним наголошеним [a] як наслідок регресивної асиміляції (*бо'гато* → *ба'гато*) належить О.О.Потєбні. І хоча таке пояснення не зовсім переконливе, проте заперечувати вплив асиміляції на зміну [o] в [a] в такій позиції немає підстав [2, 288]. Ще Ю.Безкровний, описуючи один із слобожанських говорів, який ліг в основу говору м.Лебедина в лівобережній Україні, звертає увагу на велику кількість слів типу *пой'дом* – *пай'дом*, *ход'ом* – *хад'ом* і т.п., що за його спостереженнями вказували на різні міри засвоєння особливостей російської мови [3, 127]. Пізніше Л.А.Булаховський не відхиляє цілковитої імовірності російського усного впливу при засвоєнні іншомовних слів, виявленої ним у таких говіркових варіантах, як *вак'зал*, *ка'манда*, *сал'дат* і т.п. [4, 90]. “Акання” як вимову [a] на місці етимологічного ненаголошеного *[o] засвідчує В.П.Дроздовський у цілому ряді слів, які засвоїли носії говірок Бессарабського Примор'я не без впливу російської мови: *кар'дон*, *а'дожа*, *зда'ровий* і т.п. [5, 50]

“Акання” також було предметом пильної уваги таких мовознавців, як Ф.Т.Жилко, О.Курило, П.С.Лисенко, Т.В.Назарова, А.А.Сагаровський та ін. Зокрема, О.С.Біла виділяє нейтралізацію ненаголошених /a/ – /o/ в /a/ після твердих приголосних як “акання” у вузькому розумінні і нейтралізацію /a/ – /e/ в /a/ після м'яких приголосних як “акання” в широкому розумінні, характеризуючи всі виявлені в говірках позиції цього явища [6, 16-24].

Тривалий процес вироблення єдиного погляду в поясненні явища “акання”, звичайно, не міг не відобразитися на стані його дослідження в славистиці. Відповідно в російському мовознавстві спроба визначення понять “акання” – “окання” належить відомому лінгвістові Р.І.Аванесову, який з-поміж діалектних розрізень фонематичної системи виділяє “окання” як розрізнення голосних [o] та [a] в першому переднаголошеному складі після твердих парних та задньоязикових приголосних і “акання” як їх нерозрізнення – наявність тільки голосного [a], наприклад: *др'о'ва* – *дра'ва* [7, 15]. За твердженням мовознавця, таке діалектне розрізнення, як вокалізм першого переднаголошеного складу говорів, в яких не розрізняються різні голосні неверхнього підняття (в “акаючих” говірках) є складним. При “аканні” в першому переднаголошеному складі після твердих приголосних розрізняються два підняття – верхнє (нелабіалізований голосний [ы] та лабіалізований [у]) і неверхнє. Останнє при недисимілятивному “аканні” звучить як [a], а при дисимілятивному – як [a] в чергуванні з [ъ], тобто [a] // [ъ]; [a] виступає перед складом з будь-яким наголошеним голосним, окрім [a], і [ъ] – перед складом з наголошеним [a] [7, 51].

Однак болгарські слависти, зокрема В.І.Георгієв, заперечують цю гіпотезу. Вони зауважують, що Р.І.Аванесов та його послідовники не запропонували ніякої нової концепції, яка б підтверджувала наявність ступеня ь, ь (а, е) перед утворенням “акання”, замість гіпотези О.О.Шахматова. На наш погляд, висновок болгарських лінгвістів про те, що “акання” в своєму походженні нічого спільного не має з редукцією ненаголошених голосних, є кроком уперед у розв'язанні цієї складної проблеми [8, 86].

Названа обставина не може зменшити успіхів у вивченні географії східнослов'янського акання, що були зумовлені чітким визначенням поняття “акання” – “якання”, у розробці якого значну роль відіграли М.М.Дурново, Р.І.Аванесов. Так, В.К.Журавльов бачить найбільшу заслугу Р.І.Аванесова в модифікації теорії походження “акання” О.О.Шахматова (в залежності якості голосного першого переднаголошеного складу від якості наголошеного голосного), що згодом стало своєрідним польовим приладом діалектолога при аналізі конкретних явищ на місці [9, 37].

В.І.Собінникова, досліджуючи контактування південноросійського наріччя з українськими говорами, також не залишила поза увагою явища “акання”, назвавши його відмінною рисою південноросійського наріччя. Вона виокремила особливості “акання” в умовах контактування і зазначила, що вони стосуються кількісних відношень ненаголошених голосних, які не підлягають редукції або підлягають їй слабо [10, 9].

Як бачимо, у сучасному мовознавстві з'ясовано суть явища “акання” та виділено його ознаки, визначено велику обмеженість щодо вживання фонемі /a/ в літературній мові на відміну від діалектної. Проте залишається необхідність подальшого вивчення конкретних проявів “акання”, ареалу поширення та факторів, що його підтримують. Вивчаючи це явище на матеріалі українських говірок Запорізького Надззов'я, ми ставимо завдання розглянути етнічний склад населення регіону з погляду його можливого впливу на поширення “акання” в місцевих українських говірках; виділити особливості, що виразно

проявляються у вживанні фонем /a/ представниками різних вікових груп; дослідити, на місці яких фонем найчастіше виступає фонема /a/ в говірках.

Запорізьке Надазов'я вирізняється строкатістю національного складу, що робить його ареною багатосторонніх інтенсивних етнічних контактів. Крім українців та росіян, значний прошарок тут становлять болгари, є також місця компактного проживання албанців, чехів, кримських татар та інших етносів. Можна передбачити, що висока частка національних меншин та їх розмаїття пов'язані із особливостями заселення краю, мають певний вплив на етнокультурні та етномовні процеси в українських селах регіону. З іншого боку, й українці тут неоднорідні за походженням (переважаюча більшість із них є нащадками переселенців із Полтавщини та Чернігівщини й меншою мірою - з інших куточків України).

Зазначене мовне явище досліджувалося в українських селах 5 районів півдня Запорізької області: Бердянського, Приморського, Приазовського, Мелітопольського та Якимівського. В Бердянському районі вивчалися говірки с. Андріївки, с. Берестового, с. Дмитрівки, с. Карла Маркса, с. Миколаївки, с. Новотроїцького, с. Успенівки; в Мелітопольському районі - с. Вознесенки, с. Костянтинівки, с. Новомиколаївки; в Приазовському районі - с. Бесідовки, с. Володимирівки, с. Воскресенки, с. Ганноопанлинки, с. Горіхівки, с. Дмитрівки, с. Новокостянтинівки, с. Новомиколаївки, с. Олександрівки, с. Приморського Посаду, с. Степанівки Першої; у Приморському районі - с. Борисівки, с. Єлизаветівки, с. Єлисієвки, с. Лозанівки, с. Новоолексієвки, с. Партизан; у Якимівському районі - с. Волчанського, с. Давидівки, с. Охримівки, с. Шелюгів. Щоб не переобтяжувати статтю назвами населених пунктів та постійними вказівками на вік респондентів, вважаємо за необхідне надалі робити посилання на конкретні назви (населених пунктів і вікових груп) лише у випадку виявлення їх найбільшого вирізнення з погляду досліджуваного явища. Назви районів вказуватимемо лише за умови виділення однойменних населених пунктів.

Респондентів поділено на 4 групи. Основною одиницею поділу був час, за який виростає та формується окреме покоління - 20 років. Класифікацію на вікові групи здійснено, виходячи із часового проміжку - 100 років - вік, який був приблизно найдовшим для респондентів. Відповідно велося спостереження за мовленням представників молодшої, середньої, старшої та найстаршої груп (5 група віком до 20 років - підростаюче покоління, мовлення якого вважаємо остаточно не оформленим). Звичайно, що до респондентів відбиралися особи без дефектів у мовленні, корінні жителі.

Переважній більшості запорізько-надазовських говірок властиве протиставлення голосних [o] : [a] в ненаголошених позиціях, наприклад: *кот'ки, моло'ді, моло'тилки, но'сили, о'дин, по'лоли, ро'били, хо'дім* та ін. Однак у деяких говірках фонема /a/ може виступати значно ширше, ніж в інших, і у слабкій позиції звукового ряд /o/ може переходити до звукового ряду /a/. В цих говірках “акання” хоча й не має системного характеру (тобто помічено поряд з “оканням”), проте спостерігається як доволі поширене явище.

Найбільше це стосується говірки с. Дмитрівки Бердянського району, в заснуванні якої основну роль відіграли переселенці з Воронежської губернії. Тут спостерігаємо: [ну шо та'б'і шч'е раска'зат' / оч'ін' т'ажил'о / от м'і'ні ш'і'ї'с'ат ч'і'тир'і 'года і'а от та'ч'ус'а //] ; [ну 'панство було 'раніше / да-а / і'д'ед там ч'и шо / ч'и 'п'рад'ід / соба'ч'онка но'го'юу 'дари'у / і'о'то йо'му да'ли з ван'і'е та'ке / у'бийсо'бака //]

“Акання” властиве і говірці с. Новомиколаївки Приазовського району, також заснованого переселенцями з Воронежської губернії: [ну йак'а пасту'пала / с'разу нас да'вали дв'і'нац':ат' га'лоу' / а та'ді' вас'і'мнац':ат' //] [ої'т'рудно / т'рудно жит' / ра'боти ба'гато ... шо за'казували ро'бит' / те і'ра'ботали]

Явище “акання” спостерігається також і в говірках с. Воскресенки, с. Костянтинівки та с. Шелюгів. У говірці с. Костянтинівки “акання” не спостерігається в мовленні осіб найстаршого віку, на відміну від говірки с. Воскресенки: [...а палу'ч'ала з'роши'ї о-о три бу'машки // це 'можна... і'а ста'йу с'лухайу / 'думайу //] (с. Воскресенка, М.І.Суховій, 1910 р. н.) [та і'шла 'зам'іж / 'повин сун'дук бара'хла було / і'йупки / і'кохти були / і'три пал'та було ха'роших] (с. Костянтинівка, В.Я.Момот, 1908 р.н.).

Як правило, у вищеназваних говірках при “аканні” найчастіше спостерігається вживання [a] на місці [o] в переднаголошених складах із наступним наголошеним [a], що може бути зумовлено фонетичним законом гармонійної асиміляції, наприклад: [ас'талас'а / ва'ї'на / ган'ч'ар / ма'ї'а / мал'да'ван / саб'рат' / паста'їан':і / кан'ба'їни / да'маши'ну / галаду'вали / ка'пайу / кан'ч'айе / пап'лакала / сал'дат / мал'тарку / та'вар /] та ін. Однак ненаголошений [a] також спостерігається тут і перед іншими голосними та на місці інших голосних, зокрема [i], в цій же позиції перед наголошеними [e], [o], [и], [і], [y], наприклад: [да'нейі / на ка'ленках / па'шол / па'майіца / га'род / та'да / ха'дили / ра'бота / 'послі ва'їни / падр'уга / зга'р'іла /] і т.п.

Зрідка в говірках у ненаголошеній позиції секундарний [o] з [e] змінюється на [a]: *пш'а'но, ж'а'на, ч'а'ло*. Але якщо склад наголошений, то виступає, як правило, [o]: *жон, п'шонка* (каша із пшона). Проте в тій самій говірці одні слова вживаються з [a], а інші в аналогічній позиції можуть мати [o], наприклад:

[жа^ана – жо^онатиї, ч^чала^ав^в’ік – ч^чоло^ов^в’іч^ч’иї] Хоча і рідше, однак може траплятися ч^чала^ав^в’іч^ч’а (ч^ч’ала^ав^в’іч^ч’а а^адежа). Отже, секундарний [о] з [е] при “аканні” змінився на [а].

Поруч із вживанням [а] в усіх позиціях навіть у мовленні одного й того ж носія говірки може зрідка виступати [о], що викликано, очевидно, впливом літературної мови, наприклад: [а^абойе – о^обойе, на^айїхала – о^ойїхала]. Інколи в приміських говірках (с.Вознесенки, с.Костянтинівки) в позиції нейтралізації замість [а] і [о] виступають [о^а] та [а^о], наприклад: [ра^обота, во^аїна, а^обойе, ко^ас^ак, сто^айала, хо^аз^аїство].

Отже, не у всіх запорізько-надазовських говірках спостерігається “акання”. Більшості з них притаманним є протиставлення голосних [о]:[а] в ненаголошених позиціях. Але найвиразніше виявляється фонема /а/ в говірках с.Воскресенки, с.Дмитрівки Бердянського району, с.Новомиколаївки Приазовського району, с.Шелюгів у мовленні представників різних вікових груп.

У с.Дмитрівці Бердянського району та с.Новомиколаївці Приазовського району “акання” більшою мірою спостерігається в носіїв говірок, які мешкають на кутках, заснованих переселенцями із Росії. Збереження явища “акання” до сьогодні саме в Новомиколаївці та Дмитрівці можна пояснити впливом воронезьких говірок на процес їхнього формування на новій території. Цікавими, з цього погляду, також можуть бути результати вивчення болгарських говірок та тих українських, які межують із болгарськими в Запорізькому Надазов’ї; що не тільки розширить знання про це явище, а й дасть можливість виявити нові процеси в говірковому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови / Вид.2-е, перероблене. – К.: Рад. шк., 1966. – 307 с.
2. Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. - К.: Наук. думка, 1979. - 337 с.
3. Бескровный А. К диалектологии слобожанских говоров. Звуковые особенности г.Лебедина и его района (Сумского округа). // Язык и литература. – Т.II.– В.1. – Л., 1927 – С.122-144
4. Булаховський. Л.А. З історичних коментаріїв української мови. Голосні повного утворення // Наукові записки Київського державного університету.– Т.V.– Вип.I.– 1946. – С.89-109.
5. Дроздовський В.П. Українські говірки Бессарабського Примор’я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): Дис...канд. філолог. наук.– Одеса, 1962.– Ч.1.– 472 с., Ч.2.– 213 с.
6. Біла О.С. Надсновські говірки на Чернігівщині (Фонетика): Дис...канд. філолог. наук: 10661. - Чернівці, 1972. - 197 с.
7. Вопросы теории лингвистической географии / Аванесов Р.И., Бромлей С.В., Булатова Л.Н. и др.– М.: Ин-т русского языка, 1962.– 255 с.
8. Общеславянское значение проблемы аканья / В.И.Георгиев, В.К.Журавлѐв, Ф.П.Филин, С.И.Стойков.– София: Изд-во Болгарской академии наук, 1968. – 150 с.
9. Журавлѐв В.К. Генезис аканья с точки зрения теории нейтрализации // Вопросы языкознания.– 1974.– № 4.– С.37-47.
10. Собинникова В.И. Южнорусское наречие в его контактах с украинскими говорами // Русские говоры на Украине.– К.: Наук. думка, 1982.– 230 с.

ТРАКТОВКА ПОНЯТИЯ «ДИСКУРС» В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Приходько А.И., д. филол. н., профессор, Гужеля А.Е., студент

Запорожский национальный университет

Данная статья посвящена дискурсивному анализу как одной из наиболее развивающихся отраслей современного языкознания. Рассматриваются основные подходы к трактовке понятия «дискурс», а также проблема отождествления понятий «дискурс» и «текст» в лингвистике.

Ключевые слова: дискурсивный анализ, контекст, текст, речь, диалог.

Приходько Г.І., Гужеля А.Є. ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ „ДИСКУРС” У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ / Запорізький національний університет, Україна

Дана стаття присвячена дискурсивному аналізу як одній із найбільш актуальних галузей сучасного мовознавства. Розглядаються основні підходи трактування поняття „дискурс”, а також проблема ототожнювання понять „дискурс” і „текст” у лінгвістиці.

Ключові слова: дискурсивний аналіз, контекст, текст, мовлення, діалог.

Prihodko G.I., Guzhelya A.Y. INTERPRETATION OF THE CONCEPT “DISCOURSE” IN MODERN LINGUISTICS / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article is devoted to discourse analysis as one of the most developing branches of modern linguistics. Ways of interpretation the term “discourse” and the problem of the relation between terms “discourse” and “text” are considered.

Key words: discourse analysis, context, text, speech, dialogue.

Несмотря на то, что дискурсивный анализ является одной из наиболее активно развивающихся отраслей современного языкознания, категориальный аппарат этой лингвистической дисциплины разработан еще недостаточно. В современной лингвистике определение дискурса имеет довольно фрагментарный характер. Ученые до сих пор не пришли к общепринятой трактовке понятия «дискурс», предлагая различные подходы к определению интересующего нас явления. В связи с этим систематизация данных о роли и месте дискурса является крайне актуальной.

В широком смысле слова дискурс представляет собой сложное единство языковой практики и экстралингвистических факторов, необходимых для понимания текста, т.е. дающих представление об участниках коммуникации, их установках и целях, условиях производства и восприятия сообщения. В последние десятилетия термин получил широкое распространение в лингвистике и приобрел новые оттенки значения. Так, частое отождествление текста и дискурса связано с тем, что ранее в объем понятия «дискурс» включалась лишь языковая практика. По мере становления дискурсного анализа как специальной области исследований выяснилось, что значение дискурса не ограничивается письменной и устной речью, но обозначает, кроме того, и внеязыковые семиотические процессы. Акцент в интерпретации дискурса ставится на его интеракциональной природе [1, 138]. Дискурс – это, прежде всего, речь, погруженная в социальный контекст. Дискурс не является изолированной текстовой или диалогической структурой, так как гораздо большее значение в его рамках приобретает паралингвистическое сопровождение речи, выполняющее ряд функций (ритмическую, референтную, семантическую, эмоционально-оценочную и др.). Дискурс рассматривается как «существенная составляющая социокультурного взаимодействия» [2, 169]. «Дискурсия» понимается как сложная совокупность языковых практик, участвующих в формировании представлений о том объекте, который они подразумевают. Сегодня анализ дискурса представляет собой междисциплинарную область знания; теория дискурса развивается в лингвистике текста, психолингвистике, семиотике, риторике.

Категория дискурс, одна из основных в коммуникативной лингвистике и современных социальных науках, как и всякое широко употребляющееся понятие, допускает множество научных интерпретаций, и поэтому требует уточнений, особенно в отношении к смежным терминам «текст», «речь» и «диалог». Выделяют три основных подхода к трактовке этого понятия:

- Первый подход, осуществляемый с позиций формально или структурно ориентированной лингвистики, определяет дискурс просто как «язык выше уровня предложения или словосочетания» — «language above the sentence or above the clause» [1, 85]. Н. М. Разинкина предлагает критерий смысловой связности, который вносит заметную поправку, но сохраняет общую тенденцию – «Под дискурсом, следовательно, будут пониматься два или несколько предложений, находящихся друг с другом в смысловой связи» [3, 72].
- Второй подход дает функциональное определение дискурса как всякого «употребления языка»: «the study of discourse is the study of any aspect of language use» [1, 91]. Итак, в первом случае анализ идет от выделения ряда функций и соотнесения форм дискурса (высказываний и их

компонентов) с той или иной функцией. Во втором случае исследованию подлежит весь спектр функций конкретных форм и элементов дискурса.

- Существует также третий вариант определения, подчеркивающий взаимодействие формы и функции: «дискурс как высказывание» [4, 35]. Это определение подразумевает, что дискурс является не примитивным набором изолированных единиц языковой структуры, а целостной совокупностью функционально организованных, контекстуализированных единиц употребления языка. Однако в этом случае вызывают затруднение различия подходов к определению высказывания.

Следует отметить, что соотношение понятий дискурс, текст и речь дискутируется давно и с неизменным интересом. Эти категории требуют краткого комментария и в данной работе.

Некоторые исследователи склонны разграничивать дискурс-анализ (объектом которого, по их мнению, должна быть лишь устная речь) и лингвистику (письменного) текста, что неоправданно сужает объем данных терминов, сводя их к двум формам языковой действительности — использующей и не использующей письмо. Такой подход весьма характерен для ряда формальных подходов к исследованию языка и речи.

В начале 70-х годов была предпринята попытка дифференцировать понятия текст и дискурс, бывшие до этого в европейской лингвистике почти взаимозаменяемыми, с помощью включения в данную пару категории «ситуация». Так, дискурс предлагалось трактовать как «текст *плюс* ситуация», в то время как текст, соответственно, определялся как «дискурс *минус* ситуация». В этом нашла выражение общая тенденция к пониманию дискурс-анализа как широкого подхода к изучению языковой коммуникации, для которого характерны, с одной стороны, повышенный интерес к более продолжительным, чем предложение, отрезкам речи и, с другой стороны, чувствительность к контексту социальной ситуации.

Некоторые лингвисты трактуют дискурс как интерактивный способ речевого взаимодействия, в противовес тексту, обычно принадлежащему одному автору, что сближает данное противопоставление с традиционной оппозицией диалог - монолог.

Так, Н. М. Разинкина выделяет дискурс-анализ, который изучает социокультурные, интерактивные стороны языкового общения [3, 134]. Однако из этого не следует вывод об ограниченности его интересов только лишь устным диалогом: практически любой фрагмент языкового общения, включая письменный текст, может быть рассмотрен под этим углом зрения.

Во многих функционально ориентированных исследованиях видна тенденция к противопоставлению дискурса и текста по ряду оппозитивных критериев: функциональность — структурность, процесс — продукт, динамичность — статичность и актуальность — виртуальность. Соответственно, различаются структурный текст как продукт и функциональный дискурс как процесс.

По выражению Н.Д. Арутюновой, текст реализуется в сообщении, посредством которого осуществляется дискурс [5, 106]. Если принять, что первый принадлежит уровню языка, а второй — языкового общения, то подобное разграничение приобретает смысл и оказывается методологически полезным.

Другой способ решения проблемы, причем довольно распространенный, сформулировал В. В. Богданов, рассматривая речь и текст как две неравнозначные стороны, два аспекта дискурса [6, 38]. Все же следует выделить, что не всякая речь поддается текстовому перекодированию, и далеко не любой текст можно «озвучить». Исходя из данной точки зрения Л. В. Щерба отметил, что вследствие этого дискурс понимается широко — как все, что говорится и пишется, другими словами, как речевая деятельность, являющаяся в то же время и языковым материалом, причем в любой его репрезентации — звуковой или графической. Текст (в узком смысле) понимается как языковой материал, фиксированный на том или ином материальном носителе с помощью начертательного письма [7, 84]. Таким образом, термины речь и текст будут видовыми по отношению к объединяющему их родовому термину дискурс.

Важно заметить, что широкое употребление дискурса как родовой категории по отношению к понятиям речь, текст, диалог сегодня все чаще встречается в лингвистической литературе, в то время как в философской, социологической или психологической терминологии оно уже стало нормой.

Таким образом, можно сделать вывод, что термин дискурс в качестве центрального понятия, определяющего специфику парадигмы в отечественной лингвистике воспринимается как «открытая» теория и практика. Трактование понятия «дискурс» является дискутируемым вопросом в наше время и поэтому существует необходимость создания четкой классификации категории дискурс и его составляющих, а также определение взаимосвязей между ними.

ЛИТЕРАТУРА

1. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М., 2001. – с. 72-138.
2. Дейк Т. А. ван Язык. Познание. Коммуникация. – М., 1989. – с. 169.

3. Разинкина Н. М. Стилистика английского научного текста – М., 2005. – 72.
4. Богданов В. В. Текст и текстовое сообщение. – СПб., 1993. – с. 35, 134.
5. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М., 2002. – с. 106.
6. Богданов В. В. Классификация речевых актов // Личностные аспекты языкового общения. – Калининград, 1989. – с. 38.
7. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – с. 84.

УДК 811.111'42:070.4

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕТНОЙ СТАТЬИ

Приходько А. И., д. филол. н., профессор, Холмина Е.А., студент

Запорожский национальный университет

Данная статья посвящена газетному дискурсу. В работе рассматриваются основные лингвостилистические особенности газетной статьи на примере английского языка.

Ключевые слова: газетный стиль, газетная статья, газетный заголовок.

Приходько Г. І., Холміна Є.А. ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГАЗЕТНОЇ СТАТТІ / Запорізький національний університет, Україна

Дана стаття присвячена газетному дискурсу. У роботі розглядаються стилістичні властивості газетної статті на прикладі англійської мови.

Ключові слова: газетний стиль, газетна стаття, газетний заголовок.

Prihodko G. I., Kholmina Y.A. LINGOSTYLISTIC PECULIARITIES OF THE EDITORIAL / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article is devoted to the newspaper discourse. The main lingostylistic peculiarities of the editorial in the English language are considered in this piece of work.

Key words: newspaper style, editorial, headline.

В условиях увеличивающегося влияния средств массовой информации на общественное мнение анализ категории газетного дискурса и его стилистических особенностей приобретает большое значение. Газетный стиль речи представляет собой функциональную разновидность литературного языка и широко применяется в различных сферах общественной жизни. В то же время многие лингвисты ставят под сомнение применение самого понятия «функциональный стиль» к этой сфере человеческого общения из-за стилиевой эклектичности языка газеты. К тому же, газетная статья оказывается весьма сложным явлением из-за неоднородности ее задач и условий общения. Отмечается, что газета объединяет статьи, различающиеся как по жанровым, так и по стилиевым признакам [1,124]. Однако общая система экстралингвистических факторов, определяющих специфику языка средств массовой информации, а также лингвистические исследования, позволяет говорить о существовании единого функционального стиля газеты [2,186].

Язык газетного стиля, исторически сложившийся в системе английского языка, обладает рядом общих черт, меняющихся от эпохи к эпохе, а также множеством частных особенностей, присущих отдельным газетным жанрам, публикациям. В данной статье речь пойдет о стилистических характеристиках газетной статьи.

Начнем с того, что одной из основных особенностей газетного стиля является жанровое разнообразие и связанное с этим разнообразие стилистического использования языковых средств. Более того, следует указать, что в системе газетных жанров наиболее противопоставленными стилистически оказываются тексты информационных сообщений и передовых статей. Во многом, данное противопоставление обуславливается различными функциями (информативной - для кратких газетных сообщений и воздействующей- для статей) [3, 18].

Специфика газет зачастую обуславливает использование большого количества терминов, профессионализмом. Приведем несколько примеров спортивных профессионализмов: four-bagger (home-run); tankmen (swimmers); centure (100-yard dash). Другой заметной тенденцией является использование интернациональных слов и неологизмов. Последние представляют несомненный интерес, так как

зачастую трудны для понимания. Итак, рассмотрим подробнее неологизмы. По своей структуре и способу образования неологизмы в языке газеты представлены несколькими вариантами. Наиболее характерными способами образования неологизмов является словообразование (словосложение, аффиксация, конверсия, сокращения), изменение значений слов и заимствования из других языков [4, 34]. Например, в последнее время в языке английских и особенно американских газет появилось множество имен существительных, образованных способом словосложения из сочетаний глагола и предлога:

- Ride – in — протест против дискриминации в отношении проезда негров в автобусах;
- Sit – in — сидячая забастовка;
- Take over- захват власти;
- Push-over — легко преодолимое препятствие.

Иным интересным и весьма продуктивным способом образования неологизмов выступает словосложение. В любом номере английской газеты можно найти: Prime Ministerless, to out-British, intellectualistic eggheads, Megabuck (1,000,000 dollars), и многие другие.

При изучении лексики газетных статей нельзя не отметить, что в отличие от лексики газетных сообщений, языковые средства носят ярко выраженный экспрессивный характер, позволяя автору не только передать какой-либо факт, но и дать оценку происходящему. В то же время тематическая неограниченность определяет необычайную широту и разнообразие его лексики. Например, смешение разговорных и книжных элементов в последнее время становится ведущей лексической характеристикой газетных статей, рассчитанных на завоевание широких масс читателей. Призывность, лозунгово-декларативный характер выражения проявляются в побудительном характере речи (при использовании стилистических возможностей категории наклонения, средств синтаксиса).

Необходимо отметить, что в большинстве случаев языковые средства отбираются с установкой на их доходчивость, ведь не следует забывать, что газета является одним из наиболее распространенных средств массовой информации. Поэтому наблюдается сравнительная несложность синтаксических конструкций. В то же время происходит «экономия» языковых средств, то есть лаконичность изложения при информативной насыщенности, следовательно, некоторая информация выражается имплицитно [5,11]. Но процесс чтения и понимания публикаций не затрудняется.

Для создания более «яркого» и экспрессивного материала авторы широко используют эмоционально - оценочную фразеологию в своих работах. Вот примеры фразеологии, встречающейся в газетных статьях: all-important fact; balanced judgment; course of action. Именно фразеологические обороты позволяют кратко, но в то же время полно описать той или иной факт. Кроме того, в тексте газетных статей широко встречаются метафоры. Метафора позволяет мгновенно осознать самую сущность описуемого факта: infrared slavery, nuclear democracy, noble metal. Метонимия также выступает ценным материалом, которая производит и усиливает представления читателей, будучи при этом не прямой, а косвенной характеристикой явления. Для создания более яркого образа автор может использовать прием игры слов (the pun): And what about Watt? или аллитерацией: Miller in maniac mood.

Теперь рассмотрим фигуры речи, с помощью которых автор статьи имитирует живое общение с читателем. Первой фигурой, на которой мы остановимся, является дубитация - ряд вопросов к воображаемому собеседнику, служащие для постановки проблемы и обоснования формы рассуждения. По сформулированным в начале статьи вопросам читатель судит о проницательности журналиста, о сходстве или различии между собственной или авторской точками зрения. Дубитация - это и своего рода план дальнейшего рассуждения, и способ установить контакт с читателем. Другой важной фигурой речи является объективизация, то есть вопрос, на который автор отвечает сам. Объективизация - это языковое средство, служащее для высвечивания отдельных сторон основного вопроса по мере развертывания текста. Фигуры данного типа располагаются главным образом в начале абзацев и фиксируют поворотные пункты мысли, продвигают рассуждения вперед. И, наконец, риторический вопрос, экспрессивное утверждение или отрицание, например: Who loves war? Риторический вопрос интонационно и структурно выделяется на фоне повествовательных предложений, что вносит в речь элемент неожиданности и тем самым усиливает ее выразительность [6,153].

Воздействующая функция газетных статей особенно ярко проявляется в синтаксисе. Из разнообразного синтаксического репертуара публицист отбирает конструкции, обладающие значительным потенциалом воздействия. Именно выразительностью, например, привлекают газетный стиль конструкции разговорной речи. Они, как правило, сжаты, емки, лаконичны. Другое важное их качество - массовость, демократичность, доступность. В целом, основной текст газетных статей составляют сложные повествовательные предложения. Следует также отметить, что газетные статьи характеризуются особым расположением частей высказывания. На первое место выводится та часть, которая по тем или иным причинам считается наиболее важной.

При изучении лингвостилистических особенностей газетного стиля важное место занимает газетное клише. Для того чтобы максимально ускорить и упростить чтение и понимание газетного текста, в языке газетных статей употребляются слова и словосочетания, повторяющиеся из номера в номер. Данные слова составляют своего рода терминологию газетного стиля и, по сути, представляют собой газетные штампы или клише. Именно клише, как ничто другое, отражают традиционную манеру изложения материала в газетных статьях. Например: *international relations* - международные отношения; *legitimate interests* – законные интересы.

Нельзя не отметить, что заголовок является важнейшим компонентом газетной статьи и средством воздействия. Он фиксирует внимание читателя на наиболее интересном и важном моменте статьи, часто не раскрывая полностью ее сути, чем побуждает читателя ознакомиться с предлагаемой информацией более подробно. Стилистические особенности заголовков можно свести к следующему:

1. Вариативность синтаксической структуры. Часто это односоставные, номинативные предложения. Встречаются простые, двусоставные, нераспространенные предложения. Широко представлены в заголовках газет простые распространенные предложения. Сложные предложения весьма редки в заголовках. Встречаются заголовки в форме вопросительных предложений.
2. Эллипсис. Характерной чертой заголовков является широкое использование эллипсиса, т. е. опущение служебных, а иногда и знаменательных слов с целью придания заголовку броскости. Краткий заголовок быстрее воспринимается читателем, его необычная форма вызывает интерес и побуждает читателя прочитать газетную заметку [7,63].
3. Особенности порядка слов в заголовках. Для привлечения внимания к стержневому факту сообщения тот член предложения, на котором создается эмпфаза, часто отделяется от всего предложения при помощи тире или двоеточия.
4. Сокращенные слова в газетных заголовках. Характерной чертой заголовков является общее сокращение слов и аббревиатур, без понимания которых смысл заголовков остается неясным. Сокращения делятся на принятые и окказиональные (случайные). Интересно заметить, что легче расшифровываются окказиональные сокращения. Они существуют в пределах только данного текста и обычно даются в начале или в середине текста полностью.

Таким образом, можно сделать вывод, что вопрос лингвостилистических особенностей газетной статьи является достаточно обширным. Подытоживая все вышеизложенное, можно выделить такие основные стилистические черты газетной статьи, как лаконичность изложения при информативной насыщенности, отбор языковых средств с установкой на их доходчивость, наличие неологизмов, фразеологизмов, аббревиатур, метафор и т.д., жанровое разнообразие. Нельзя не отметить, что важное значение приобретает газетный заголовок, который характеризуется широкой вариативностью синтаксических конструкций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кузнец М.Д., Скребнев Ю.М. Стилистика английского языка.- М.: Высшая школа, 1999.- 196 с.
2. Наер В.Л. О соотношении традиционного и оригинального в языке английской газеты // Лингвистика и методика в высшей школе.- 1967.- № 18.- С. 186.
3. Курченкова Е.А. Культурно-языковые характеристики текстов газетных объявлений на материале русской и английской прессы): Автореф. дисс. –М., 2000.-27 с.
4. Юршева Л.А. Лексико-фразеологический аспект воспроизведения в разных регистрах английского языка делового общения. – М.: Наука, 2001. – 139 с.
5. Коньков В.И. Речевая структура газетного текста.- М.: Флинта, 2000.- 74 с.
6. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка : Учебное пособие.-3-е изд.- М.: Высшая школа, 1981.- 334 с.
7. Лочмеле Г.Д. Заголовок в тексте англоязычной прессы.- Минск: Издательство Минского государственного университета, 1998.- 95 с.

СТАН ЛЮДИНИ ТА СПОСОБИ ЙОГО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В ПАРЕМІОФОНДІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Пугій О.С., студент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню особливостей концептуалізації феномена “антропологічний стан” у наївних уявленнях німецькомовного етносу. Описана семантична структура паремій, що об’єктивують антропостатальні концепти.

Ключові слова: картина світу, концепт, антропологічний стан, семантична структура концепту.

Пугій Е.С. СОСТОЯНИЕ ЧЕЛОВЕКА И СПОСОБЫ ЕГО КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ В ПАРЕМИОФОНДЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена исследованию особенностей концептуализации феномена “антропологическое состояние” в наивных представлениях немецкоязычного этноса. Описана семантическая структура паремий, объективирующих антропостатальные концепты.

Ключевые слова: картина мира, концепт, антропологическое состояние, семантическая структура концепта.

Puty O.S. ANTHROPOLOGIC STATE AND THE WAYS OF ITS CONCEPTUALISATION BY MEANS OF PAREMICAL UNITS IN THE GERMAN LANGUAGE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

This article is a research on conceptualisation peculiarities of the anthropologic state phenomenon in innate notions of the German-speaking ethnos. It explicates the semantic structure of pareties, which make anthropostatic concepts objective.

Key words: picture of the world, concept, anthropologic state, semantic structure of the concept.

Однією з помітних особливостей сучасної антропоцентричної парадигми лінгвістики є погляд на мову як на явище психічного порядку, яке існує в нерозривному зв'язку з явищами власне мовними. Увага дослідників сконцентрована на вивченні homo loquens як єдності фізичного й психічного, біологічного й соціального начал, що, у свою чергу, спрямовує лінгвістичну думку до феномена “антропологічний стан” (АС), а також до питань про його виникнення, протікання та способи його знакового втілення.

Засоби вербальної концептуалізації АС різнорівневі. У рамках цієї статті об’єктом вивчення будуть тільки пареміологічні одиниці, що вербалізують концепти АС, а основним завданням – їх лінгвокогнітивний аналіз.

Ми розглядаємо паремії (прислів'я, приказки, загадки, анекдоти) як головну частину афористичних суджень, що містять у лаконічній, мовно-образній формі національно зумовлені, ціннісно орієнтовані узагальнення реальної дійсності, крізь які проступають константи складу народного мислення [1, 208]. Пареміологічний матеріал є культурологічно релевантним з огляду на чітко виражену в ньому національно-емоційну складову феномену АС. Крім того, паремії як засіб вербального оформлення концептів найбільш інформативні, оскільки є безпосередніми “свідками” численних смислових трансформацій, що відбуваються в мові й в цілому – в культурі [2, 118]. Паремії носять афористичний характер. Їм притаманні бозособовість, атемпоральність предиката, ритмічна організація й метафоричність, яка створюється двоплановістю, тобто наявністю прямого та переносного смислів [3, 59].

Корпус антропостатальних паремій містить свідчення про концептуалізацію психічного (ПС) і фізичного (ФС) станів людини, образно-асоціативні зв'язки й паралелі антропостатальних явищ у їх лінгвокультурному оформленні.

Залежно від своєї функціональної спрямованості паремії зі значенням АС можна розділити на номінанти, дескриптори та експліканти. Проте таке розмежування є досить умовним, оскільки при називанні емоцій людина не переживає їх взагалі, при описанні переживає їх повторно, невиразно, й лише при вираженні відбувається їхне безпосереднє переживання в тій чи іншій мірі [4, 186].

Паремії-номінанти називають не тільки сам АС, а й деякі властивості, притаманні йому (*Liebe ist der größte Reichtum; Der Tod kommt ungeladen*). Номінанти найменш експресивні серед паремій, що об’єктивують макроконцепт АС, тому що в їхній семантичній структурі домінує понятійний компонент.

Паремії-дескриптори описують протікання певного АС, зовнішність чи відчуття людини, яка знаходиться в цьому стані: *Blau wie ein Veilchen* (TRUNKENHEIT / СП'ЯНИННЯ); *Weiche Knien haben* (ANGST / СТРАХ); *Sauer wie eine unreife Zitrone sein* (ÄRGER / РОЗДРАТУВАННЯ). При цьому дескриптори не завжди мають на увазі якийсь один певний АС, а можуть описувати поведінку людини, яка характерна для протікання різних АС. Наприклад: *Wie Espenlaub zittern* (“тремтіти як осиковий листок”) можна як від страху (ANGST, психічний стан), так і від холоду (KÄLTE, фізичний стан).

Паремії-експліканти виражають певний АС: *Nach dem rettenden Strohalm greifen* (VERZWEIFLUNG / ВІДЧАЙ); *Durch wiederholte Streiche fällt die größte Eiche* (BEHARRLICHKEIT / НАПОЛЕГЛИВІСТЬ); *An die Decke gehen* (ZORN / ГНІВ). Експліканти мають експресивну силу завдяки стилістичній забарвленості своїх компонентів: *Fix und fertig sein* (ERSCHÖPFUNG / ВИСНАЖЕННЯ); *Ins Gras beißen* (TOD / СМЕРТЬ). Породження, використання та сприймання паремій-експлікантів обумовлені комунікативними інтенціями мовців [2, 111].

Проте слід зазначити, що чіткі межі між номінацією, дескрипцією та експлікацією в АС провести досить важко, оскільки й при називанні АС, і при їхньому описанні за основу номінації береться певна риса, яка стає основою поняття. Описання АС є образним представленням їхніх кількісних характеристик, у той час як назви відбивають їхні якісні показники. Не можна також провести чітку межу між описанням та вираженням емоцій. Людина може описувати не тільки свої власні почуття, але й, фіксує стани інших людей, переживати їх, що є наслідком реактивного характеру таких станів.

Структура пареміологічно оформленого макроконцепту “АС” конституюється тими самими компонентами, що й структура лексикалізованого концепту – поняттям, образом і оцінкою. При цьому остання складова є найважливішою іпостассю концепту. Вона спирається на ті духовні імпульси, що оживають у свідомості людини завдяки її приналежності до тої чи іншої етнічної спільноти [5, 21]. Таким чином, образно-оцінний компонент виявляється домінуючим при пареміологічній об’єктивації антропостатальних концептів, що зумовлено чітко вираженою морально-дидактичною направленістю пареміологічних одиниць.

Валорифікації концептів служить звичайний життєвий досвід [6, 18], тому німецьким етносом актуалізується релевантність утилітарного типу оцінки, тобто кваліфікації того чи іншого АС із точки зору його доцільності, практичної цінності. Так, у німецькомовній картині світу оспівуються такі мотиваційні (поведінкові) ПС людини, як GEDULD / ТЕРПІННЯ (*Geduld ist die Schwester der Weisheit; Wo kein Schlüssel passt, da öffnet Geduld; Ein Großes Herz ist geduldig; Geduld und Fleiß erringt den Preis; Geduld vergibt alle Schuld; Geduld bringt Gewinn; Mit Geduld und Zeit kommt man weit; Geduld und Fleiß bricht alles Eis; Mit Geduld und Spucke fängt man eine Mücke*) і MUT / ВІДВАГА (*Mut ist die beste Wehr; Mut kämpft ohne Degen; Dem Mutigen gehört die Welt; Mut hat Kraft; Guter Mut ist halbe Arbeit; Hoffnung und Mut sind allzeit gut; Wenn der Mut weg ist, taugt der Mann nichts*), праксичні (тобто ті, що виникають у процесі трудової діяльності людини) ПС: BEHARRLICHKEIT / НАПОЛЕГЛИВІСТЬ (*Beharrlichkeit führt zum Ziel; Beharrlichkeit überwindet alles; Der Tropfen höhlt den Stein*) і BEREITSCHAFT / ГОТОВНІСТЬ (*Bereit sein ist alles; Ein williges Herz macht leichte Füße; Wer willig ist, den kann man leicht bitten; Williger Ochs macht gerade Furchen; Williges Pferd soll man nicht treiben; Dem Willigen geschieht keine Gewalt; Dem Willigen kann man leicht winken; Den Willigen kann man mit einem Haar herbeiziehen*), а також такий емоційний ПС, як RUHE / СПОКІЙ (*Ruhe erzwingt, was sonst nicht gelingt; Ruhe ist halbes Futter; Ruhe und Rast ist die halbe Mast; Mit Ruhe holt man einen Hasen ein*). Згідно з наївними уявленнями німецького етносу ці ПС є запорукою успіху будь-якої діяльності, оскільки надають їхньому носію душевних та фізичних сил для подолання труднощів, які виникають на шляху до цілі, а крім того, в значній мірі спрощують міжособистісні стосунки.

Пареміологічний фонд німецької мови фіксує негативну оцінку таких мотиваційних ПС, як UNGEDULD / НЕТЕРПІННЯ (*Leiden währt nicht immer, Ungeduld macht's schlimmer; Ungeduld hilft dem Übel nicht ab; Ungeduld macht alles Übel ärger; Geduld baut, Ungeduld bricht ab*) і UNSICHERHEIT / НЕВПЕВНЕНІСТЬ (*Wer zögert, hat das Spiel halb verloren; Besser zu Tode gehofft, als zu Tode gezweifelt; Die Mutter sagt es, der Vater glaubt es, ein Narr zweifelt daran; Die schnellen Entschlüsse sind die besten*), а також афективних ПС ZORN / ГНІВ (*Der Zorn beherrscht nur schwache Leute; Der Zorn ist blind; Im Zorn geht die Freundschaft verloren; Zorn ist ein schlechter Ratgeber; Zorn und Übermut tun selten gut; Zorn verjagt die Leute; Zorn schadet dem Zornigen; In der Wut tut niemand gut*), HASS / НЕНАВИСТЬ (*Haß und Neid bringen viel Leid; Haß und Neid machen die Hölle weit; Wer Hass sät, erntet Verdruß; Wer Haß sät, kann nicht Liebe ernten*) тощо. Відповідно до народних уявлень подібні ПС заважають нормальній трудовій діяльності людей, деструктивно впливають на плоди цієї діяльності, погіршують й без того непрості життєві ситуації, а також ускладнюють стосунки між людьми.

Оцінка АС в наївній і науковій картинах світу може не збігатися, оскільки має різну природу. У наївних народних уявленнях АС кваліфікуються із точки зору морально-етичних норм та правил, у той час як у психології вони поділяються на позитивні (стенічні) або негативні (астенічні) за гедонічним принципом “задоволення” / “незадоволення” [7, 18]. Показовим у зв’язку з цим є, на наш погляд, концепт TRUNKENHEIT / СП’ЯНІННЯ, який розцінюється психологами як стенічний стан, а наївною німецькомовною свідомістю засуджується: *Narren, Kinder und Betrunkene sagen die Wahrheit; Ist das Bier im Manne, ist der Verstand im Kanne; Viel Wein macht böse Leute; Auch gutes Bier macht böse Köpfe; Beim Bier gibt's viele tapfere Leut'; Dem Trunkenen ist das Meer knietief; Der Betrunkene sagt, was der Nüchterne denkt; Des Trunkenen Freude ist des Nüchternen Ärger*. Наголошується, що людина в стані сп’яніння часто не усвідомлює, що вона робить, поводиться нерозсудливо, безглуздо й навіть агресивно по відношенню до

інших людей, незважаючи на те, що їй самій цей АС приносить певне задоволення. Отже, такий стан порушує основний закон, за яким живе етнос – Ordnung (порядок).

Німецька пареміологія, яка об'єктивує макроконцепт АС, також має гедонічну оцінку. Виходячи з цього принципу, німецькомовною свідомістю позитивно розцінюються такі ФС, як ZUFRIEDENHEIT / ЗАДОВОЛЕННЯ (*Glücklich ist, wer zufrieden ist; Wer mit wenigem zufrieden ist, ist reich; Iß und trink und sei zufrieden; Einem zufriedenen Herzen scheint die Sonne überall*) і SCHLAF / СОН (*Im Schlaf vergißt man die Sorgen bis zum nächsten Morgen; Saure Arbeit, süßer Schlaf; Wer gut schläft, den stört ein Flohstich nicht; Wer gut schläft, liegt auch auf Steinen weich; Wer schläft, sündigt nicht*), оскільки вони передбачають задоволення природних потреб людського організму й, як наслідок, позитивне психічне самопочуття.

Таких АС, які не приносять задоволення й, навпаки, викликають відчуття душевного та фізичного дискомфорту, набагато більше. Такі емоційні ПС людини, як ANGST / СТРАХ (*Die Angst hat große Augen; Angst macht Beine; Die Furcht lähmt; Die Furcht macht lange Schritte; Furcht sieht überall Gespenster; Zuviel Furcht zerbricht das Glas; Sorgen und Bangen vertreibt die Rosen von den Wangen*) і TRAUERIGKEIT / СУМ (*Beim Traurigen ist immer Nacht; Kummer verzehrt die Leute; Heimlicher Kummer tut weh; Gram bricht auch ein starkes Herz; Kummer macht alt vor Jahren; Mit einem Pfennig Frohsinn vertreibt man ein Pfund Kummer; Beim Trinken und Essen wird der Kummer vergessen; Geteilter Kummer ist halber Kummer*) кваліфікуються як негативні, оскільки їхнє протікання пов'язане з фізіологічною диструкцією, можливою прихованою формою переживання емоцій, які їх викликають, що негативно впливає на психічне самопочуття людини. При цьому, як зазначає М.О. Красавський [2, 308], у німців максимально відрефлексованими виявляються способи позбавлення від переживання негативних емоцій.

Невдоволенням життєво важливих потреб людини детерміноване виникнення таких негативних ФС, як KRANKHEIT / ХВОРОБА (*Dem Gesunden fehlt viel, dem Kranken nur eins; Die Gesunden und die Kranken haben ungleiche Gedanken; Die Kranken und Gesunden haben ungleiche Stunden; Dem Krankem hilft kein goldnes Bett; Dem Kranken schmeckt alles bitter*); SCHMERZ / БІЛЬ (*Großer Schmerz ist stumm; Die Zeit lindert allen Schmerz; Ein Schmerz stillt den anderen; Je mehr Tränen, je leichter der Schmerz; Weinen stillt den Schmerz; Wer seinen Schmerzen klagt, erleichtert sie*); HUNGER / ГОЛОД (*Der Hunger treibt den Wolf ins Dorf; Hunger ist der beste Koch; Geld stillt keinen Hunger; Hunger ist ein scharfes Schwert; Hunger und Durst braten die beste Wurst; Hunger und Not fürchten nicht den Tod*); DURST / СПРАГА (*Einem durstigen Gaumen schmeckt jeder Wein; Dem Durstigen schmeckt der Brunnen wie Most*); MÜDIGKEIT / ВТОМА (*Der muss sehr müde sein, der auf Nesseln schläft; Wer müde ist, der ruht auf dem Mist*). Пареміологічні одиниці описують протікання цих ФС, їхні ознаки, а також способи позбавлення їх. При цьому акцент робиться на мотиваційній силі таких АС, яка зумовлює активну діяльність людини, направлену, на задоволення власних потреб.

Пареміологія німецької мови фіксує також амбівалентну оцінку АС, що поєднує задоволення й незадоволення. Наприклад, *mit einem lachenden und einem weinenden Auge*. Це пояснюється тим, що людська поведінка визначається не однією потребою, а взаємодією різних потягів і потреб. Задоволення одних потреб може водночас поєднуватися з незадоволенням інших, що призводить до змішання позитивних та негативних почуттів, а отже – до амбівалентних станів [7, 35; 8, 21].

Амбівалентна оцінка деяких АС лежить в основі суперечливості їхньої пареміологічної концептуалізації. Неоднозначно розцінюються, перш за все, телеономні концепти, тобто найвищі духовні цінності, які формують і втілюють для людини ідеал, прагнення до якого створює моральну виправданість його життя, – ідеал, заради якого варто жити і не жаль померти [9, 39]. До телеономних відноситься, наприклад, такий концепт, як LIEBE / КОХАННЯ.

Цей гуманітарний ПС є суперечливим завдяки своїй діалектичній природі. З одного боку, пареміологія об'єктивує концепт LIEBE як найвищу цінність, без якої життя людини не має сенсу і яка надихає його, надає сил (*Liebe ist der größte Reichtum; Die Liebe ist des Lebens süßer Kern; Wer lebt ohne Liebe, der ist lebendig tot; Wer nicht liebt, lebt nicht; Der Liebe ist kein Ding unmöglich; Der Liebe ist kein Weg zu weit; Liebe kann Berge versetzen*). З іншого боку, – кохання нерозривно пов'язане з втратою розуму, болем, стражданням і навіть ненавистю (*Liebe macht blind; Liebe macht närrisch; Liebe und Verstand gehen selten Hand in Hand; Liebe ohne Schmerz bewegt kein Herz; Liebe und Haß haben kein Maß; Wer nicht hassen kann, kann auch nicht lieben; Unter dem Mantel der Liebe verbirgt sich viel Haß*). За словами С.Г. Воркачова, кохання – це “почуття, у якому як у жодному іншому відбивається двоїстість людської природи: єдність і боротьба тілесного й духовного, біологічного й соціального начал, розуму й інстинкту” [9, 51-52].

Як структурні елементи паремії часто містять соматизми та зооніми, які зумовлюють їхню образність. Соматизми відповідають концепту, що об'єктивується: der Magen, der Bauch – HUNGER / ГОЛОД (*Ein hungriger Bauch läßt sich mit Worten nicht abspesen*); das Herz – FREUDE / РАДІСТЬ, LIEBE / КОХАННЯ (*Freude im Herzen macht schöne Farbe*); der Kopf – TRUNKENHEIT / СП'ЯНИННЯ (*Auch gutes Bier macht böse Köpfe*). Таким чином, у відповідній мові для кожного типу стану закріплюється своя система в рамках наївної антропології. Кожна система, у свою чергу, локалізується у відповідному органі, який контролює певні

стани [10, 190]. Це дає підстави припустити, що соматизми у складі паремій більш універсальні, ніж зооніми, оскільки їх вибір мотивований фізіологічними процесами й особливостями будови тіла людини.

Порівняно із соматизмами зооніми більш культуроспецифічні. Наприклад, нім. “*Bärenhunger haben*” = рус. “*быть голодным, как волк*”; нім. “*Er ist gesund wie ein Bär*” = рус. “*Он здоров как бык*”. Їхнє використання у складі пареміологічних одиниць зумовлено географічними й історичними причинами, а також особливостями побуту народу, специфікою діяльності тощо.

Образність, яка створюється соматизмами й зоонімами, служить також для вираження оцінки. Наприклад, *голова* в німецькомовній картині світу є символом розуму, розсудливості, раціональності, тобто “органом саморефлексії, призначеним для розуміння, зберігання знань, мислення, творчості й для прийняття рішень” [10, 139], тому приказка *den Kopf verlieren* (букв. загубити голову) виражає явно негативну оцінку, незалежно від того, відбувається це від щастя чи від відчаю, оскільки “втративши голову”, людина поводить себе нерозсудливо, безглуздо й не здатна тверезо оцінити ситуацію.

Семантичну структуру пареміологічних одиниць складають три рівні ознак – дефініційний, енциклопедичний та імплікативний [3, 57]. Перший збігається з дефініційною частиною повного (але не надлишкового) визначення, дозволяє виділити предмет з класу йому подібних. Енциклопедичні ознаки є надлишковими й несуть інформацію, яка перевищує необхідний достатній мінімум для такої диференціації. Імплікативні семи займають проміжну позицію між дефініційними та енциклопедичними, оскільки являють собою переформулювання перших або їхні логічні наслідки.

Через те, що існує велика кількість якісно різноманітних АС, простежити структурно-семантичні особливості пареміологічної концептуалізації кожного з них в рамках однієї статті видається практично неможливим. Тому розглянемо семантичну структуру пареміологічних одиниць, які об’єктивують телеономний концепт GLÜCK / ЩАСТЯ в німецькій мові.

Щастя – це душевний стан внутрішнього задоволення й піднесеного настрою внаслідок здійснення заповітних бажань [11, 565]. Область дефініційної семантики в складі концепту GLÜCK виявляється практично лакуарною. Пареміологічних одиниць, пов’язаних з почуттям задоволення (*Wer zufrieden ist, ist glücklich*), зовсім небагато.

До числа енциклопедичних сем АС-концепта GLÜCK відносяться тимчасовість цього стану, який впродовж людського життя чергується із сумом, журбою й стражданням. Як зазначає Б. Нус [12, 11], “чим більше сил докладає людина, щоб утримати своє щастя, тим сильніше воно упирається, тому ніхто ніколи не зможе назвати його своїм власним” (*Niemand ist immer glücklich; Das Glück schenkt nichts, es leiht nur; Glück erbt man nicht*). При цьому щастя крихке, як скло, й може розбитися в разі необережного із ним поводження (*Glück und Glas, wie leicht bricht das!*). Щастя завжди крокує поряд з нещастям, тому німецька пареміологія фіксує суперечливість та неоднозначність цього стану (*Bei jedem Unglück ist auch ein Glück*).

У німецькомовній картині світу щастя персоніфікується й виявляється примхливим і норовливим (*Das Glück hat seine Launen; Das Glück ist wandelbar; Das Glück macht aus Bettlern Könige und aus Königen Bettler*). Крім того, воно мінливе й непостійне у своїй прихильності (*Das Glück ist keinem treu; Das Glück ist aus Flandern, es geht von einem zu ändern; Wer dem Glücke traut, hat auf Sand gebaut*).

Незважаючи на те, що щастя неконтрольоване й непідвладне нашій волі, з точки зору німецької пареміології людина не повинна залишатися пасивною, очікуючи його (*Jeder ist seines Glückes Schmied; Das Glück muss man erobern; Wer sein Glück nicht sucht, der versäumt es; Man darf nicht schlafen, wenn das Glück vor der Tür steht; Man muß das Glück beim Schöpfe packen*).

Імплікативна семантика концепту GLÜCK пов’язана з поведінкою людини, яка відчуває щастя. Щастя сліпе, тому щаслива людина нездатна перейматися стражданням іншого (*Das Glück ist (macht) blind; Der Glückliche kennt den Unglücklichen nicht; Der Glückliche hat gut trösten*). Щастя позбавляє людину здатності тверезо мислити, перетворює на дурня (*Bei großem Glück ist wenig Klugheit; Glück und Verstand gehen nicht Hand in Hand; Je weniger Verstand, desto mehr Glück; Wenn das Glück anklopft, muß man um Verstand bitten; Glück macht Narren; Der Glückliche verliert das Gedächtnis*), але в той же час воно окрилює й надихає її, надає життєвих сил (*Das Glück hat Flügel; Das Glück macht hüpfende Beine; Dem Glücklichen schlägt keine Stunde*).

Загальнолюдський принцип “все добре в міру” характерний і для німецькомовної свідомості. Імплікативна семантика концепту GLÜCK містить уявлення про надмірне щастя як про випробування (*Großes Glück ist schwer zu tragen; Es gehört ein starker Magen dazu, großes Glück zu verdauen; Zuviel Glück ist Unglück; Bei großem Glück ist große Gefahr*).

Таким чином, пареміологічне оформлення концепту GLÜCK / ЩАСТЯ в німецькомовній картині світу характеризується об’єктивізацією перш за все енциклопедичних та імплікативних ознак концепту, у той час як область дефініційної семантики залишається практично повністю поза фокусом уваги. Із цього

впливає, що пареміологічна вербалізація антропостатальних концептів відбувається нерівномірно, залишаючи окремі фрагменти їхньої семантичної структури лакунарними, в чому проявляється національно-культурна специфіка тієї чи іншої наївної картини світу, в даному випадку німецькомовної.

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок про те, що спосіб пареміологічної концептуалізації антропостатального континууму виявляється продуктивним і в образній формі зберігає багатий досвід пізнання людиною власного внутрішнього світу. Образність, яка створюється наявністю в складі пареміологічних одиниць зоонімів і соматизмів, служить для вираження оцінки. Німецькомовна свідомість розцінює АС, виходячи з їхньої доцільності й практичної цінності (утилітарний тип оцінки), у той час як за гедонічним принципом кваліфікуються в основному ФС і лише деякі ПС. Вербальна об'єктивізація антропостатальних концептів відбувається нерівномірно: своє знакове втілення знаходять лише найбільш значущі в культурному відношенні їхні фрагменти, у той час як окремі області їхньої семантичної структури залишаються лакунарними.

У перспективі подальших досліджень доцільним видається вивчення інших способів знакового втілення феномену АС, зокрема, його субстантивного, дієслівного й навіть текстового оформлення, а також особливостей стилістичного аранжування відповідного когнітивно-семантичного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
2. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в русской и немецкой лингвокультурах. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
3. Воркачев С.Г. Национально-культурная специфика концепта любви в русской и испанской паремии // Филологические науки. – 1995. – №3. – С. 56-66.
4. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 1987. – 402 с.
5. Приходько А.Н. Концепт как трехмерное ментальное образование // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Каразіна. – № 726. – Харків: Константа, 2006. – С. 20-25.
6. Сусов А.А., Сусов И.П. Размышления о концептах // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Каразіна. – № 726. – Харків: Константа, 2006. – С. 14-20.
7. Лук А.Н. Эмоции и личность. – М.: Знание, 1982. – 176 с.
8. Гамзюк М.В. Эмотивный компонент значения у процесі створення фразеологічних одиниць. – К.: ВЦ КДЛУ, 2000. – 256 с.
9. Воркачев С.Г. Вариативные и ассоциативные свойства телео-номных лингвоконцептов. – Волгоград: Перемена, 2005. – 214 с.
10. Пименова М.В. Этногерменевтика языковой наивной картины внутреннего мира человека. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 1999. – 262 с.
11. Wahrig: Deutsches Wörterbuch / Neu hrsg. von R. Wahrig-Burfeind. – Gütersloh / München: Bertelsmann Lexikon, 2000. – 1451 S.
12. Nuss B. Das Faust-Syndrom. Ein Versuch über die Mentalität der Deutschen. – Bonn, Berlin: Bouvier Verlag, 1993. – 213 S.

УДК 821. 161. 2 К – 31. 09 (092)

АКЦЕНТИ ТРАКТУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В РОМАНІ Ю.КОСАЧА “ДЕНЬ ГНІВУ”

Сагайдак Т.О., аспірант

Запорізький національний університет

Статтю присвячено проблемі трактування образу Богдана Хмельницького в українському історичному романі Ю.Косача “День гніву”, у якому зроблено спробу осмислити роль гетьмана як месії українського народу. Приділено чимало уваги аналізу концепції образу. Розуміння цієї постаті полягає в осмисленні й аналізі своєрідності відображення історичного минулого українського народу.
Ключові слова: історичний роман, художня й історична правда, концепція образу, історизм, характер.

Сагайдак Т.А. АКЦЕНТЫ ТРАКТОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦКОГО В РОМАНЕ Ю.КОСАЧА “ДЕНЬ ГНЕВА” / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена исследованию проблемы трактования образа Богдана Хмельницкого в украинском историческом романе Ю.Косача “День гнева”, в котором сделана попытка осмыслить роль гетмана как мессии украинского народа. Уделено немало внимания анализу концепции образа. Понимание этой фигуры состоит в осмыслении и анализе своеобразия отображения исторического прошлого украинского народа.

Ключевые слова: исторический роман, художественная и историческая правда, концепция образа, историзм, характер.

Sagaidak T.A. THE ACCENTS OF THE INTERPRETATION OF BOGDAN KHMELNITSKIS HISTORICAL FIGURE IN THE NOVEL OF U.KOSSATSH “THE DAY OF WRATH” / Zaporizhzhya National University, Ukraine

This article was devoted to the problem of the artistic interpretation of Bogdan Khmelnytsky's figure in the Ukrainian historical novel of U.Kossatsh “”, where we can see the attempt to understand the role of this hetman as the Saviour of the Ukrainian nation. A lot of attention was paid to the concept of this figure. The understanding of this figure consists of analysis of the original reflection of the historical past of the Ukrainian nation.

Key words: historical novel, artistic and hysterical conjecture, conception of the image, historical method, character.

Козацька тема виступила невичерпним джерелом натхнення для прозаїків першої половини ХХ століття, які ознаменували новий підхід до освоєння історичної тематики, коли все частіше віддається перевага документальному матеріалу, що є свідченням поступового переходу від романтизму до реалізму, хоча принципи романтичного письма повністю не ігноруються.

Визначними явищами української літератури першої половини ХХ століття в розробці козацької теми та різними поглядами на постать гетьмана Богдана Хмельницького є твори діаспорного письменника Ю.Косача. Доробок письменника різножанровий, але найвагомішими і, власне, модними є його історичні романи. Найнеспокійніший період в історії Європи – доба Богдана Хмельницького – став реальним фактажем його романів “Затяг під Дюнкерк” (1937), “Рубікон Хмельницького” (1940) та “День гніву” (1948), де в полі зору митця постаті відомих політичних і культурних діячів, причетних до подій європейського масштабу, інтегрованих у світовий суспільний процес.

Талант цього письменника полягав у вмінні бути самим собою, у небажанні рівнятися на інших сучасних йому прозаїків, що, зрештою, і привернуло нашу увагу в аналізі історичного роману “День гніву” (1948). Цей твір письменника побіжно згадують у своїх працях В.Агеєва [1], Л.Ромашенко [3], але детальний аналіз досі ще не зроблено, на чому ми, власне, і зосередимось у нашому дослідженні. Тому мета нашої статті – з'ясувати специфіку трактування образу Богдана Хмельницького в зазначеному романі.

Автор звернувся до романного полотна, у центрі якого – події травня – вересня 1648 року. Твір “багатоплановий, густо заселений, виразно окреслюється цілий ряд історичних постатей – Хмельницький, Кривоніс, Єремія Вишневецький...” [1, 9]. Ю.Шерех писав, що основним у романі є аналіз того, “як люди ростуть у політичній боротьбі, як виковуються й діють провідні мужі відроджуваної тоді української державності” [1, 9].

Ю.Косач подав незвичайні, контрверсійні інтерпретації узвичаєних подій і постатей, “кожна ланка поетичної візії, творена в найбільшому захопленні й подиві до доби, сперта на історичній правді. ... за кожним словом ... стоїть документ, всі сюжетні лінії, все, що може видаватись легендою доби, бере початок із стислого джерельного матеріалу. Герої, крім кількох синтетичних, дійсно жили й діяли” [2, 4]. Як бачимо, обізнаність з історичними матеріалами, їх творче переосмислення стали поштовхом для створення художнього образу гетьмана.

Майже всіх персонажів об'єднує одна спільна ідея – прагнення перемогти нездоланні обставини. У романі Ю.Косач моделює перебіг переможних для українського народу битв: Жовтоводської, Корсунської. Фігурує постать Богдана Хмельницького, який постає у творі славним Гектором матері-України, справедливим месником не тільки за особисту образу, але й за народні кривди.

Автор уміло заглиблюється в психологію Хмельницького і тому “у творі тісно переплітаються два пласти: зовнішній, подієвий і внутрішній, психологічний – осмислення головним героєм свого особистого горя і всенародної трагедії, що вибухнула гнівом розплати” [3, 63]. Уже ставши понад часом, герой роману, славний гетьман перебирає в пам'яті пережите: вбивство Чаплинським сина Остапка, смерть дружини Олени; бої під Марієнвердером, Охматовом, Москвою, Дюнкерком, Хотиним, Кумейками, на Масловому Ставі, і сам розуміє свої досягнення в цій царині. Відчувається самотність Хмельницького, але і рішучість – ніщо не змогло зупинити його. Богдан ставив “народ”, “ми” над своє “я”.

Історичними, мистецькими ремінісценціями переткані чи не всі пласти твору. Відбувається ступеневе формування політичного світогляду Б.Хмельницького та козацької верхівки на перших етапах повстання. Гетьмана бачимо вже зрілим політиком (“старший сиджу, ... аж посивів у війнах” [2, 5]), який має свої погляди на події, що відбувалися, на становище України, козацтво, політику корони. На жаль, письменник уник детального моделювання загальновідомих фактів біографії героя, інтимних подробиць (про дещо дізнаємося лише через спогади Хмельницького), які так любили переповідати історики та літератори.

У тяжких роздумах і вболіваннях за народ, ця з тонким і зрілим розумом людина недовіряла Москві – “ведмежій”, “кошлатій”, “дикій”: “А Москва? Ой, не хочу московської ласки... Прикро від Москви, ... сто раз відхрещусь: чорноліс, пустиня, глуша, дичавина, страшний люд, темний люд, важучий люд...” [9], – і найсильнішим було бажанням повернути незалежний статус України.

Неодноразово Ю.Косач відзначає, що Хмельницький – не бунтар, він підняв повстання не проти короля, а проти шляхти та її непомірних знущань, тому й отримує підтримку від короля. “Війна здійснюється за короля, ... полоненого кралеვენятами” [27] і потім “слуга я Річипосполитої, ... і не проти короля йду, а проти кралевенят” [81] – говорить герой. Богдан радить своїм однодумцям до певного часу не дратувати корону, прикинутися покірними й вірними, брати участь у її воєнних авантюрах і таким чином повернути козацтву одібрані “ординацією” права, зібрати збройні сили.

Постать гетьмана Богдана Хмельницького в загальному плані змодельовано історично правдиво. Рядки про соціально-політичне становище України свідчать про обізнаність Ю.Косача з документами доби. Романіст не створив нового оригінального образу Богдана, його позиції національного патріота інтерпретовано в прагненні до поліпшення життя українського народу.

Гетьман у романі – не лише державний діяч, але й звичайна людина, яка вагається й роздумує над можливими наслідками своїх вчинків, якій властиві почуття й емоції. Образ Хмельницького конструється скупими, але виразними штрихами: “Не знали як його величати – чи ж гетьман він?.. Не возили клейнодів і не булаву мав – простий пірнач старшого; жупан тріснув на плечах; виполовів, щоботи худобахольські, смаровані дьогтем” [2, 43], “крепкий чоловік ..., у чорній бурці поверх жупана. Згорблений, чи то бгав зумисне велику голову в плечі, дивився як вовк. Поростав бородою, брови зрослися на переніссі, й водив колючими очима. Лице відливало жовтизною – не спав мабуть довгі ночі” [2, 21] – така авторська портретна характеристика.

Хмельницький показаний людиною благородною, чесною, яка вміє володіти собою, стримувати власні емоції. “На все рішений муж, цьому пучки не клади в рот...” [2, 8], “амбітна й кріпка, талановитий кондотьєр, з доволі неясними цілями. ... Це необлічена людина, скрита й сповнена химерних планів, палкий, але встигне вмити, як кожний козак...” [2, 12] – такої думки про Богдана німецький радник Ле Телліє, “він знає, чого хоче. Це людина, з тієї глини, з якої ліплять Цезарів” [2, 14] – роздумує кардинал Мазаріні. Варто зазначити, що істотношою є психологічна характеристика, чи, точніше, духовно-психологічний образ гетьмана. Моделюється він романістом із безперечною симпатією, наголошуються такі його риси, як стоїчна витримка й самовладання, а також покірність немилосердній долі. Яскраву характеристику образу Хмельницького Ю.Косач подає через внутрішні монологи героя. Розмови сам на сам зі своєю совістю, роздуми над своїми вчинками, міркування про хід політичних справ, боротьба зі своїми почуттями – все це внутрішній світ гетьмана, в якому постійно триває боротьба.

У невеликому за обсягом романі Ю.Косач в уста Хмельницького вклав слова про святість нашої землі та нації, які чекають елітного проводиря для їх визволення: “це війна націй за свою свободу, за визволення бідного, простого люду від безправ’я страшного, від наруги кралевенят...” [2, 69]. Очолоючи повсталий народ, гетьман свято вірить в перемогу України й у те, що світ ще згадає ім’я Богдана.

Внутрішню політику гетьмана, його мрії акцентовано у рядках твору: “народові славному Роксолянні, Україноньки моєї, придбаю чести. ... Моя кривда – кривда ж і народові всьому благочестивому. ... плохий же ти чоловіче, мості королю...” [2, 15]. Як бачимо, Хмельницький вболіває за свій “поневолений край” і мріє, що колись настане день розплати над поневолювачами, “день гніву”, коли лише “брати пізнаватимуть себе серед гніву. Брати й сестри” [2, 58].

У романі зафіксовано пластичність як позитивних, так і негативних осіб. Серед них – “лупоокій” Станіслав Кричевський, Ганджа, “воїн меткий” [2, 31] Мрозовицький (Морозенко), “воїн і рубайло, широкої душі осадчий” [2, 66] Семен Височан. Образи козаків змальовано в загальних рисах (виняток становить хіба що образ славного військового діяча Морозенка). Пан Корсак, Барабаш, Стефан Потоцький, Шомберг, “мудра, кута bestія” [2, 86], “хитрий, надто розумний” [2, 78] Іван Виговський, “прикрий чоловік, ворог, лютий ворог” [2, 81] Стефан Чарнецький, постають в темних занижених тонах, навіть дещо іронічно: “шкірили зуби й очі”, “застигли склисто, як більма”, битні, гонористі, пишні. Як бачимо, такі слова-епітети викликають зневагу та обурення.

Змальовуючи постать гетьмана Хмельницького, Ю.Косач любив вкраплювати історичні “реліквії”, деталі, ремінісценції, намагався дотримуватися конкретики й достовірності, що досягається датуванням відомих історичних подій, використанням документів чи стилізації під них, наприклад, інтерпретація біографії Богдана Хмельницького, опис краківської “Правдомовної газети” за 25 квітня 1648 року тощо. Сміливі художні гіпотези там, де бракує документальних свідчень, допустимі, адже роман – це не документ; без вимислу чи домислу “написане буде чим завгодно, але не художнім полотном” [4, 126].

Німецьке військо на чолі з Вільгельмусом фон Франкгаймом привело свою компанію на підтримку козацькому війську. Але, на жаль, цього не було достатньо для остаточної перемоги. Хмельницький весь час вагається, роздумує, адже запорожці й реєстровці не зовсім йому вірили. На переконання наведемо авторські слова: “Одна сірома йшла наосліп, в ненависті й смертельному жаху, йшла тучею баранів, з заплющеними очима, вигибала і йшла” [2, 81]. Гетьмана ніщо не могло зупинити, він вірив у вікторію, до ворога йшов “страшно спокушений фортуною, зовсім готовий загинути” [2, 81]. Чималими силами було здобуто перемогу на Жовтих Водах. Українське військо (у складі були також німці й татари) стало кістяком армії, основою нової політичної еліти. Чимало селян, покозачившись, відчайдушно боролися за збереження “козацьких прав і вольностей”.

Внутрішній стан лідера, який здобув перемогу, прозаїк конструює через зовнішній вигляд: “Хмельницький засміявся. З-під густих брів стріляли його карі очі, розбризкувались жовтожарими іскорками” [2, 83]. Гетьман цікавить письменника насамперед як талановитий стратег, який уміє організувати стихійну масу. Добре обізнаний із премудростями війни, він не нехтує воєнним досвідом супротивника, уміє зважити ситуацію, що склалася, і вийти з неї переможцем. Ці риси забезпечили йому перемогу під Жовтими Водами, де, завдяки маневрам Богдана, польське військо потрапило в пастку.

Подібна оцінка повністю узгоджується з історичною правдою: “Як вождь і полководець, він відзначався безсумнівним вродженим військовим обдаруванням” [5, 191]. Постать гетьмана доповнює спогад А.Віміні (іноземний посол в Україні 1650 року): “Його мова й спосіб правління вказують, що він володіє розсудливою думкою і проникливим розумом. У поведінці він м’який і простий, і цим з’єднує собі любов вояків, але, з другого боку, він тримає їх у дисципліні гострими вимогами” [6, 80].

Жовтоводська перемога – це лише початок великої визвольної війни. Королівська армія з кожною хвилиною зростала “як снігова баба, точена по пухкому снігу” [2, 87]. І ось настав “день гніву” – битва під Корсунем, що знову здобула перемогу народу. Як бачимо, автор показав боротьбу, яка мала національно-визвольний, релігійний та соціальний характер. Адже, лише “козацтво врятувало церкву – цю твердиню нашу” [2, 106].

Кампанія 1648 року на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким принесла блискучі перемоги над коронною армією у Жовтоводській і Корсунській битвах. Слід визнати, що у романі Ю.Косача “День гніву” відчуваються “сліди історії”, до того ж це “сліди” конкретної української історії.

Простеживши еволюцію образу Богдана Хмельницького, приходимо до висновку, що він у романі постає укрупнено, масштабно – складною, неоднозначною особистістю: видатний полководець, сміливий воїн, який вдається до жорстоких вчинків (наприклад, розгром ворожого війська). Мудрий політик, досвідчений дипломат, він буває доволі неврівноваженим і непередбаченим. Це діяч, на плечі якого звалилася непомірна ноша – відповідальність за долю народу і кожної людини зокрема. Таким, з певною гіперболізацією, змодельовано у творі образ Б.Хмельницького.

У романі “День гніву” Ю.Косач намагався досягнути такі категорії, як добро і зло, злочин і кара, гріх і спокута, вірність і зрада, свобода вибору і вибір свободи, особистість і маса, свобода митця і обов’язок громадянина.

Для цього письменника української діаспори постать Богдана Хмельницького стала символом нескореності й вічного прагнення до волі, світлим ідеалом у боротьбі за визволення України. Тому й змодельовав він гетьмана в героїко-патріотичному ключі, возвеличуючи саму ідею про свободу для українського народу. Інтерпретація образу Хмельницького вирішальним чином залежала від ставлення до основної його політичної акції і ширше – до проблеми державно-політичного статусу України в минулому, теперішньому і в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проза про життя інших: Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі / Упоряд. В.Агєєва. – К.: Факт, 2003. – 352 с.
2. Косач Ю. День гніву: Повість про 1648 рік. – Регенсбург: Накладом вид. с-ки “Українське слово”, 1948. – 135 с.

3. Ромащенко Л. Жанрово-стильовий розвиток сучасної української історичної прози: Основні напрями художнього руху: Монографія. – Черкаси: Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького, 2003. – 388 с.
4. Андрусів С. Вогонь нашої пам'яті // Київ. – 1990. – № 1. – С. 124-128.
5. Антонович В. Моя сповідь. – К.: Либідь, 1995. – 816 с.
6. Січинський В. Чужинці про Україну. – К.: Довіра, 1992. – 254 с.

УДК 821.161.2:82-3

ВАРІАНТНІСТЬ ПРАВОПИСУ Т.Г. ШЕВЧЕНКА (ЗА ЗБІРКОЮ „ТРИ ЛІТА”)

Сисоєва Т.Ю., студент

Запорізький національний університет

У статті аналізується правописна система Т.Г. Шевченка (за збіркою „Три літа”). Виявляється та обґрунтовується графіко-орфографічна варіантність у передачі голосних і приголосних звуків.
Ключові слова: орфографічна варіантність, графема, фонетичний принцип правопису, діалект, правописна система, правописна норма.

Sysoyeva T.Y. VARIANтность ПРАВОПИСАНИЯ Т.Г. ШЕВЧЕНКО (ПО СБОРНИКУ „ТРИ ЛЕТА”)/ Запорізький національний університет, Україна.

В статті аналізується система правописання Т.Г. Шевченка (по збірці „Три літа”). Виявляється і обґрунтовується графіко-орфографічна варіантність при передачі гласних і приголосних звуків.
Ключевые слова: орфографическая вариантность, графема, фонетический принцип правописания, диалект, система правописания, норма правописания.

Sysoyeva T.Y. ALTERNATIVENESS SPELLING BY T.G. SHEVCHENKO (ON TO THE COLLECTION “THREE SUMMERS”) / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

Clause is devoted to consideration systems spelling by T.G. Shevchenko (on to the collection „Three summers”) with by the purpose revealing and scientific substantiation graphic-spelling alternativeness transfers sounds.

Key words: spelling alternativeness, graphic, phonetic principle spelling, dialect, system spelling.

Розвиток української мови XIX ст. позначений великим розмаїттям авторських правописів, що їх розробляли та апробували науковці, етнографи, митці слова, переймаючись проблемою пошуків нових орфографічних правил, які б найточніше передавали особливості вимови українців.

У контексті сучасної правописної дискусії максимально актуалізується проблема наукового висвітлення особливостей правопису Т.Г. Шевченка, оскільки часто мовознавці апелюють до основ Шевченкової мови, яка „й досі залишається в багатьох випадках мірилом законності вживання того чи іншого українського слова, тієї чи іншої словоформи” [2, 8].

Вибір теми зумовлено відсутністю в сучасному мовознавстві комплексного, порівняльно-історичного (у тому числі з точки зору діалектного впливу) дослідження правопису Т.Г. Шевченка. Для аналізованої проблеми важливою є стаття А. Москаленка „Особливості правопису збірки автографів поезій Шевченка «Три літа»” [3], де дослідник аналізує правопис Т. Шевченка в частині передачі приголосних та голосних звуків, не даючи, однак, наукового обґрунтування причинам такої варіантності. Тому мета нашого дослідження – на матеріалі рукописної збірки „Три літа” проаналізувати правописну систему Т.Г. Шевченка, виявити та обґрунтувати причини графіко-орфографічної варіантності, засвідченої в рукописах, з’ясувати вплив говірки на формування правонисних норм поета.

Збірка „Три літа” є чистовим зведенням творів Шевченка 1843 – 1845 років. Це альбом in folio на 106 аркушів жовтуватого паперу, погано виробленого, у простій картонній темно-зеленій обкладинці. Заголовок альбому, а також заголовки окремих творів виконано у стилі каліграфічного півуставу другої половини XVII ст. Аркуші альбому списані з обох боків. На кожній сторінці простим олівцем відкреслено широкі поля. У текстах віршів є незначна кількість авторських виправлень чорнилом і олівцем.

Із виходом у 1798 році „Енеїди” І.П. Котляревського склалася незвичайна правописна ситуація, коли живомовні українські риси передавалися майже не пристосованою до них «гражданкою» й етимологічним правописом, тобто бачили одне, а читати слід було інше. У цей час з’являється дедалі

більше художніх, публіцистичних та наукових творів, писаною народною мовою. Одночасно письменники намагаються вирішити правописну проблему, у зв'язку з чим говоримо про „авторські” правописи, у яких синтезувалися етимологічний та фонетичний принципи.

На відміну від попередників, у збірці „Три літа” Т.Г. Шевченко вповні використовував фонетичний принцип та тогочасну російську гражданську азбуку, намагаючись пристосувати її до української вимови, що і призвело до значної орфографічної варіантності (див. табл.).

Правопис голосних. Правопис голосних звуків аналізованої збірки, як і у творах дошевченкової доби, відзначається великою орфографічною варіантністю. Винятком є хіба що передача звука [а], який в усіх позиціях передавався графемою **а**. Напр., *Чигрине чигрине Все на свити гине И святая твоя слава Як пильна льне За витрами холодными Въ хмари пропадае* [7, 4].

Звук [о] послідовно передавався Т.Шевченком графемою **о**. Напр., *За думою дума роємъ вылитае Одна давить сердце друга роздырае* [7, 9]. В окремих випадках у поезіях виступає графема **у** там, де закономірно мало б бути **о** (зузули [7, 16]) – це намагання графічно передати фонетичну особливість української вимови: наближення [о^у] в ненаголошеній позиції перед наголошеним [у]. Діалектним впливом пояснюється написання **и** замість **о** в слові *катиржни* [7, 41]. Графему **ѡ** як варіант **о** спостерігаємо в словах-назвах творів, які написані за біблійними мотивами і графічно передані півуставом (*СВНЪ, СВВА, ДАВИДВВЫ, ХВЛВДННЙЙ*).

В усіх позиціях слова звук [у] послідовно передається графемою **у** (*Не завидуй багатому Багатый не знае Ни пріязни ни Любви Винъ все те наймае*) [7, 12], інколи в словах, певно, через говірковий вплив, Т.Г.Шевченко пише **о** (*позори* [7, 36], *зостричае* [7, 38], *зь шкорою* [7, 39], *замоштрувалы* [7, 42], *на хотори* [7, 28]).

Великою варіантністю позначена передача звука [є] на письмі:

е – у середині та кінці слова: *Упивайтесь бенкетуйте Я вже непочую Одынь соби навикъ-вики Въ снугу заночую* [7, 40];

и, ы на місці ненаголошеного звука [є] відповідно до діалектної вимови: *циглину* [7, 20], *лититему* [7, 38], *лытячи* [7, 96], *верныця* [7, 6], *ныначе* [7, 31], *мыни* [7, 22], *заробльну* [7, 26], *ныревутъ* [7, 9];

э – на початку складу в запозичених словах (*поэма* [7, 22]) та у вигуках (э...э... *лю ли Питала зузули Зузуля кувала Правдоньку казала.*) [7, 15];

є – у церковнослов'янських словах-назвах поем (*ВСЛИКІЙ ЛІВХЪ*).

[і] передавався Т.Г. Шевченком по-різному, але факти такої варіантності на сучасному етапі розвитку мови не мотивуються:

і – на початку (*въ ірій* [7, 20]), у середині перед наступним *й* (*віе* [7, 19], *зійдуть* [7, 5], *зь тією водою* [7, 6]) та кінці слова (*мій друже* [7, 9], *братія* [7, 36], *надію* [7, 4], *дивычій* [7, 21]);

ы – в закінченнях прикметників: *Китайкою повивала Всихъ святыхъ благала Та шобъ ёму вси святыи Таланъ-долю слалы.* [7, 15];

и може виступати в будь-якій позиції слова: *Заворушилася пустыня Мовъ изъ тиснои домовины* [7, 41], *Думы мои молодыи Поховани диты, Не литаютъ зъ того свита Пустку на топиты* [7, 51];

зовсім рідко [і] передавався графемами **ѣ** та **ѣ**: *въ сороцѣ* [7, 63], *лицемѣри* [7, 71], *мурры* [7, 72].

Великою варіантністю позначена графічна передача [и]:

и, ы – у будь-якій позиції слова: *Не вмирае душа наша, Не вмирае воля. И несыйтъ не выоре надни моря поле.* [7, 69], *Минають дни минають ночи Минае лито, Шелестыть Пожовкле листя, гаснутъ очи, Заснулы думы, сердце спытъ* [7, 74]. Т.Г. Шевченко, використовуючи російську графіку (на письмі - ы, и) в іменниках III відміни родового відмінка однини закономірно вживав форму на **-и**, яка походить від історичних іменників колишніх **-і** та **-и** основ: *благодаты, сповиды, висты, древности, милости, смерти, любви.* Ю. Шевельов зауважував, що форма на **-и** давніша від форми на **-і**. Родовий відмінок однини є „останнім бастионом форм на **-и**” [9, 237]. Але з якихось причин (скоріш усього, під впливом кінцевого м'якого приголосного) закінчення **-и** прижилося не в усіх іменниках цієї відміни, у частини з них залишилося закінчення **-і**, а далі сталося вирівнювання закінчень іменників III відміни, які всі були переорієнтовані на **-і** [8, 22].

Певна закономірність простежується в написанні префікса *при-* виключно через **и**: *привитае* [7, 9], *примовляла* [7, 20], *пригортае* [7, 22], *причащалы* [7, 32], а префікса *вы-* – лише через **ы**: *выросталы* [7, 10], *вылитае* [7, 9], *выступае* [7, 43]. Якщо основа особового дієслова закінчується на графему **и**

(звуки і, и), то Т. Шевченко переважно вживає закінчення **-ить**, якщо інші голосні (о, а, у, ы) – то **-ить** (*заступить* [7, 58], *не розлучить* [7, 46], *не бачить* [7, 9]).

Графему **і** на місці фонем **и** бачимо винятково в закінченнях прикметників: *Ой виростишь сыну За пивчварта року Якъ княжа дытына Якъ ясенъ високий Гнучкій и дебелий Щастливый весельи И неодинокій.* [7, 15] – та слові **пріему** [7, 17];

Ненаголошений **[и]** графічно передається через **е** в префіксах, коренях та закінченнях дієслів: *Тай сонъ же сонъ напрычудъ дывный Мыни преснывся Найтверезишийбы упився Скупый жид юга давъ бы гривню Шобъ позернуть на ти дыва Та чортазда!.. А ты моя украино Безталанна вдово Я до тебе лититему Зъ хмары нарозмову. На розмову тыхосумну На раду съ тобою; Опивночи падатему Рясною росую.* [7, 37-38].

Безваріантна передача на письмі **[ja]** – це звукосполучення завжди позначається буквою **я**: *Якъ була я людиною То Ярисею звалась, Я отутечки родылась Тутъ и выростала* [7, 88].

[ju] послідовно передавалося Т.Г. Шевченком буквою **ю**: *И день не день, и иде не иде, А лита стрилою Пролитають, забирають Все добро зъ собою* [7, 101]. Лише один раз зустрічаємо графічний варіант **іо** в слові **дрибноіо**: *Може верныця надія Зъ тією водою Сцилюющего и живуцого Дрибноіо слезою...* [7, 6]

У збірці „Три літа” **[ji]** передається на письмі у два графічні способи: **и** – у середині слова після голосної: *Подывиця на рай тихий На свою краину Полюбите цыримъ серцемъ вельку руину.* [7, 79]; **і** – на початку слова: *Якъ ихала Катерина Въ Канивъ по днпрови. А мы зъ матирью съдилы На гори въ диброви. Я плакала; я незнаю Чи исты хотилось? Чи може що въ маленькои На той часъ болело?* [7, 91]

Звукосполуучення **[je]** передавалося Т.Г. Шевченком на письмі виключно через **е**: *Несховаете надъ яромъ Зализнякъ витае И на Умань позирае Гонту выглядае...* [7, 99]

Отже, як бачимо, правопис голосних характеризується значною варіантністю, що, по-перше, відбиває особливості народно-розмовної мови, по-друге, свідчить про відсутність норм правопису в I пол. XIX ст.

Правопис приголосних. Правопис приголосних відзначається порівняно невеликою варіантністю, яка спостерігається при передачі на письмі **йо, ьо, щ, дж, дз** та відображенні асимілятивно-дисимілятивних змін.

йо, ьо Т.Г.Шевченком передавалися за допомогою „гражданської” **ё** (найчастіше), **е, е`** (рідше). Написання цих графем є виявом авторського правопису, та й відповідних певних правил щодо їх написання подати неможливо: *Слезы польылся...Били руки простягылся Въ подушку впилыся.* [7, 21]; *...Ажъ ось и самъ Високий сердытый Выступае, обокъ ёго Царыця небога Мовъ опенёкъ засушенный Тонка довгонога, Та ще налыхо сердешнее Хита головою. ...А сына кують Единого сына едину дитину Едину надію! въ висько отдають! Бо е`го бачъ трохи!..* [7, 43]

Африката **[дж]** послідовно передається через **дз**: *...А потимъ царыця Сила мовчки надзиглыку.* [7, 44]; *...А гетьманша було выйде Тай клыкне въ будынокъ, Онъ де клуня, а тамъ мыни И фигъ и родзынокъ Всёго мыни понадае И нарукахъ носыть...* [7, 88]; *И п`яни Гуса прокляналы Ажъ поки дзвони загулы...* [7, 116]

ь вживається виключно в кінці слова на позначення твердої вимови приголосних: *...А я тыхо Богу помолюся, Шобъ уси Славяне стали Добрими братами И сынами сонця правды И Еритыками Отакими якъ Костанській Еритыкъ великій! Миръ мірови подарують И славу вовики!* [7, 110]

ь вживається для позначення м'якої вимови та для передачі подвоєння довгого м'якого приголосного між двома голосними: *Кругом неправда и неволя Народъ замученный мовчить. И на апостольскимъ престоли Чернецъ годованый сыдыть...* [7, 111], *...Треба краю доводиты Колы и де винчаты Тай весилья* [7, 28]. Буква **ь** використовується у творах і на позначення роздільної вимови твердого приголосного з наступним йотованим голосним: *Душе моя убогая! Лышенько зъ тобою Уньемося отрутою Въ кризи ляжемъ спаты...* [7, 39] У суфіксах **-ськ-, -цьк-, -зьк-** після **с, ц, з** переважно писався **ь**: *межигорській* [7, 61], *німецькихъ* [7, 48], *козацькими* [7, 91], *московському* [7, 91]. Однак в автографах є чимало прикладів, у яких м'якість **с, ц, з** у названих вище суфіксах не позначається: *московській* [7, 101], *по німецькій* [7, 47], *межигорского* [7, 64].

Префікс **роз-** перед глухими **[к], [п]** представлений варіативно: *роспанахають* [7, 5], *роспиталы* [7, 28], *на роспутьяхъ* [7, 79], *роскуйтеся* [7, 79], *роскопала* [7, 76], *росказуе* [7, 47]; *розпустили* [7, 116], *розпинають* [7, 116], *розпадуця* [7, 111], *розкрадають* [7, 103]. Перед глухими **[т], [х]**, послідовно вживається префікс **рос-**: *росхристана* [7, 20], *рострату* [7, 24]. Перед наступним дзвінким кореневим приголосним вживаються префікси **роз-**: *Розлетилысь розсыпалысь Сонечко вставало А я стоявъ дывувався Та ажъ страшно стало. Уже вбоги ворущилысь На трудъ поспишала И москали нароспутьяхъ Уже моштрувалысь...* [7, 47]. Перед кореневим **[с]** префікс **роз-** передається і зі

збереженням, і з оглушенням: *розсипались* [7, 47], *росердився* [7, 55], в останньому наявне ще й стягнення.

Перед словами з початковим глухим приголосним вживається то прийменник *зь*, то *сь*: *А ты моя украино Безталанна вдова Я до тебе лититему Зь хмары нарозмову. На розмову тыхосумну На раду сь тобою* [7, 38], *сь/зь козаками* [7, 46], *сь/зь тобою* [7, 39], тобто не встановлена якась закономірність щодо вживання *сь/зь* залежно від наступного приголосного.

З особливостей відмінювання особових займенників у мові Т.Г. Шевченка слід виділити фонетичний варіант давального – місцевого відм. одн. 1-ї особи. У часи поета і довго після нього багато авторів замість етимологічного *мені* писали фонетичні *мини*, *мыни*, що відповідало говірковій вимові. І. Нечуй-Левицький уперто, але безрезультатно відстоював написання *міні*, *міні* ще й на початку ХХ ст. [6, 104]. Тому й не дивно, що й Т.Г. Шевченко на перших порах вибрав для передачі фонетичний варіант *мыни*: *Нащо мыни коса краса Очи голубыни...* [7, 21]. До середини 40-х років форма *мени* в Шевченковому правописі ширилася дуже повільно. У збірнику автографів „Три літа” (1843 – 1845) на 21 приклад з *мыни* маємо всього 3 форми *мени*.

У мові поезій Т.Г. Шевченка обмежено, порівняно із сучасною літературною мовою, виступають так звані протетичні (проставні) приголосні в і г. Очевидно, під впливом діалекту, у поезіях спостерігаємо тільки по *улицяхъ* [7, 44], *угилья* [7,91], *огонь* [7, 66], хоч поряд з *вигострити* („Ой виострю товариша, Засуну в халяву” – початок вірша) є і варіанти з протетичним г – *гострити*, *вигострити* („Гострить ніж на брата” [7, 36]). Відхилення становлять слова *він* (*вона*, *воно*), *вікно*, *віконце*, а також згадувані вже прислівникові форми *відсіль*, *відтіль*, при переважному вживанні префікса – прийменника *од*: *оддав*, *одпочинем* і под.

У Т.Г. Шевченка взагалі немає заміни звукосполучення *хв* на *ф*, а тому послідовно виступає *хвалити*, *хвалитись*, *хватати* (як в інфінітиві, так і в інших формах), *хворий*; але слово *філя* завжди пишеться тільки так.

Отже, в аналізованій збірці автографів „Три літа” вже цілком виразно відбиті ті фонетичні і морфологічні особливості, що становлять норми сучасної української літературної мови, але правописна система Т.Г. Шевченка ще не досконала, поліваріантна. Це пояснюється відсутністю чітко виробленої правописної норми в літературній мові ХІХ ст. та значним впливом говірки, на живомовні риси якої спирався митець.

ВІДБИТТЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У ПРАВОПИСІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

- [а] – а (слава, высыхає, заврожи, руйноваты)
у (зузули) – и (катиржни) – діалект.
- [о] – о (слово, погорилу пустку, водою, слезою)
w (свнъ, свва, давидwвы псалмы, хwлwдный Жръ, велькій лwхъ)
- [у] – о (пазори, зостричає, зъ шкорою, замоштрувалы, на хотори)
у (пустку руйноваты, живущого, у недилю не гуляла)
е (въ зеленый диброви, полетили гелъ гелъ)
- [е] – и (циглину, лититему) // э (э...э... лю ли) // є (велькій)
ы (ныначе, лытятъ, верныця, мыни, зароблыну, ныревуть)
і (мій друже, надію, посію, зйдуть, зъ тією водою)
- [і] – ы (лита молодьи, вси святьи)
и (на свити, Днипро, ниhto, лемишь, косу расплитаю)
и (Чигрине//Чигрыне, не промовить, упилася, козаками)
- [и] – ы (насыпала, прынеслы, вельку руину, диты юродыви, благодаты)
і (велькій мій друже, свите тихій, якъ ясенъ высокій гнучкій)
е (пресньвса, падатему)
- [ji] – и (Украину, на твоихъ руинахъ, сердце прогноила, святои)
і (ій, ии покажу, ии сина, істе)
- [je] – е (похожає, чорніє, немає, віє, роємъ, зъ тією, мое, розивьєця)
- [jy] – ю (юродивый, сміючись, пью, людськую, зъ тобою)
іо (дрібноію слезою)
- [ja] – я (безталанья, зостринеця, братія, баця, сіяло)

СИСТЕМА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

- [г] – г (гудциками)
- [дж] – ж (похожали)
- [дз] – дз (родзинокъ)
щ (несчастливый, не хрищенный, що, грыше, пожарыше)

- [ш] – шч (причашчаль, невсыпушча, крашчій)
сч (красчого) // ш (шобъ, шось, шо) – діал.
- [хв] – ф (фили, волфе) // хв (хвалити, хворий, хватати)
- е (ему, приему, его)
- [йо] – е` (е`го)
ë (ëму, ëго)
- [ій] – и (висько)
е (слеза, цего, всего)
- [бо] – е` (останьне`ю, сле`замы) // iw (ліwхъ)
ë (слëзамы, бадëриця, опенëк)

АСИМІЛЯТИВНО-ДИСИМІЛЯТИВНІ ЗМІНИ

- [т`с`] – ц (зостринеця, нежурьця, моштруюця, дьвиця)
цц (въ сороцци)
- [чц`] – ц (яриноці)
тц (наймытци)
- [ж` :] – зж (произжачихъ)
- [н` : а] – нья (попидтынню//попидь тинню, поранья)
- [т` : а] – ття (смиття)
тътя (роspутьяхъ)
- [*тj] – тт (питти)
- [ч`с`а] – ц (баця)
- [з`] – зз (неzzисть)

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 247 с.
2. Булаховський Л. Питання походження української мови. – К.: Рад. школа, 1956. – С. 8.
3. Москаленко А. Особливості правопису збірки автографів поезій Шевченка „Три літа” // Збірник праць вісімнадцятої наукової шевченківської конференції. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 207-212.
4. Плющ П. Історія української літературної мови. – К.: Вища школа, 1971. – 424 с.
5. Русанівський В. Історія української літературної мови: Підручник. – К.: АртЕк, 2002. – 424 с.
6. Тимошенко П. Морфологічні риси мови творів Шевченка (займенник) // Збірник праць шістнадцятої наукової шевченківської конференції. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 104-114.
7. Шевченко Т. Три літа. Автографи поезій 1843 – 1845 років: Факсимільне видання рукописної збірки. – К.: Наукова думка, 1966. – 118 с.
8. Юшук І. Фонетичні закони мови і правила правопису // Урок української. – 2004. - № 4. – С. 21-22.
9. Шерех Ю. Так нас навчили правильних проізношеній // Пороги і запоріжжя. – Харків, 1998. – Т. 3. – С.237.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ОБРАЗУ КОЗАЦТВА В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ У ВІРШАХ ЛІНИ КОСТЕНКО “МАРУСЯ ЧУРАЙ”: НІЦШЕАНСЬКИЙ ДИСКУРС

Стадніченко О.О., к. філол. н., доцент, Гавриленко С.Т., здобувач

Запорізький національний університет

Стаття присвячена розгляду ідейно-філософської специфіки історичного роману у віршах Л. Костенко “Маруся Чурай”. У ній аналізуються особливості інтерпретації образу козацтва в тексті з точки зору філософського дискурсу Ф. Ніцше.

Ключові слова: роман у віршах, козацтво, дискурс, романтизм, ніцшеанський дискурс, надлюдина, міфологізація.

Stadnichenko O.O., Gavrylenko S.T. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТОЛКОВАНИЯ ОБРАЗА КАЗАЧЕСТВА В ИСТОРИЧЕСКОМ РОМАНЕ В СТИХАХ Л. КОСТЕНКО “МАРУСЯ ЧУРАЙ”: НИЦШЕАНСКИЙ ДИСКУРС / Запорожский национальный университет, Украина.

Стаття посвящена рассмотрению идейно-философской специфики исторического романа в стихах Л.Костенко “Маруся Чурай”. В ней анализируются особенности интерпретации образа казачества в тексте с точки зрения философского дискурса Ф. Ницше.

Ключевые слова: роман в стихах, казачество, дискурс, романтизм, ницшеанский дискурс, сверхчеловек, мифологизация.

Stadnichenko O.O., Gavrylenko S.T. INTERPRETATION OF COSSACKHOOD'S CHARACTER THROUGH THE CONCEPTUAL FEATURES IN THE HISTORICAL NOVEL IN VERSE “MARUSYA CHURAI” BY LINA KOSTENKO. NIETZSCHE'S DISCURSUS / Zaporizhzhya national university, Ukraine

This article explores the main ideas and philosophical concepts of the historical novel in verse “Marusya Churai” by Lina Kostenko. It promotes the interpretation of Cossackhood in philosophy traditions of Nietzsche's *discursus*.

Key words: novel in verse, Cossackhood, discursus, romanticism, Nietzsche's discursus, superman, mythologisation.

Історичний роман Л. Костенко “Маруся Чурай” – твір надзвичайно глибокий за своїм змістом: він являє собою чудовий приклад романної жанрової форми з її доволі-таки специфічними особливостями саме у віршованому різновиді. Про цю жанрову форму в “Літературознавчому словнику-довіднику” говориться як про “різновид змішаного жанру, який поєднує багатопланові епічні принципи розповіді з суб’єктивністю, притаманною ліричним творам” [1, 611]. Саме багатоплановість як поняття найбільш повно визначає специфіку “Марусі Чурай” у жанрово-тематичному плані. Те ж само й з суб’єктивністю: Л. Костенко у своєму творі не просто суб’єктивна, а пристрасна, тенденційна, налаштована на чітке позиціонування у своїх поглядах, активно прагнучи привити свої оцінки читачу. При цьому заявлений самою авторкою жанр “історичний роман у віршах” [2, 3] до певної міри звужений як дефініція, тому що насправді твір відзначається рисами поліфонічного тексту, для якого історичний зміст багато в чому є лише підставою для притчевого, фантазійного, міфологізованого, філософського мережива.

На цю особливість поезики роману вказує, зокрема, такий відзначений кількома дослідниками твору момент, як гранично чітка розстановка героїв, як полярність інтерпретації всіх без винятку персонажів. Так, Н. Банківська та В. Яковець наголошують, що “характери Марусі та Гриця становлять семантичну бінарну опозицію: мітологічні верх та низ” [3,67]. Подібним же чином гостро протиставлена Маруся та полтавська громада, з якої виділено ряд негативних соціальних типів. Це дає змогу М. Бажану побачити у романі твір, що “дихає дорогим для нашого суспільства духом гуманізму і вірою в людину, в невмирущість творчого служіння народові, в цінності правди і добра, як би їх не старалися замацати своїми руками всілякі грошолобці і себелюбці, на кшталт горбанів, струків, вишняків, що є передвісниками того ладу зручників, який у своєму становленні нівечив, принижував, забруднював усі вияви народної моралі” [4,53].

У романі реалізується сюжетно-композиційна схема жорсткого протистояння геніальної особистості та звиснілого у своєму прагненні “підрівняти” всіх індивідів натовпу, тому І. Пономаренко констатує: “Полтава мовчазною згодою схвалює вирок суду” [5,1]. Тобто Полтава і Маруся – також два складники бінарної опозиції, дихотомії, повністю протилежних таборів антагоністичних сил, а відтак Гриць – типовий представник масової свідомості, проти якої спрямоване вістря художньої критики поетеси.

У цьому сенсі можна говорити, що в “Марусі Чурай” бачимо достатньо потужне використання романтичного дискурсу, для якого якраз властиві мотиви двоїстості світу, протистояння романтичної, непересічної особистості, яка прагне ідеалу, і бездушного світу з його приземленим матеріалізмом, прагматизмом. Звідси й бінарність як характерна риса побудови конфлікту твору. У той же час Маруся

не є тільки романтичним героєм-одинаком, що вступає у протистояння зі світом. Надзвичайно важливим концептом твору є різнопланове поняття козацтва, котре виступає у романі і як цілком конкретна історична реальність, і в той же час як колективний художній образ-символ з рисами індивідуалізації в особі окремих персонажів.

Маруся Чурай і козаки складають два нероздільні “крила” того етнонаціонального типу, який усіляко героїзує Л. Костенко, до певної міри демонізуючи, напроць, той ментальний тип, що його світогляд поетеса вважає загибельним для історичного буття України. Якщо Маруся – це образ творця, велета духу, то справжні козаки – це в романі персоніфікація героїчної боротьби, нескореності, що й притягує представників обох сил, стимулюючи певні романні колізії, виражені в помилуванні героїні під тиском гетьмана і за безпосередньої участі типового представника козацької маси.

Під цим кутом зору слід згадати філософську концепцію надлюдини Ф. Ніцше, до певної міри позбавивши її того нальоту індивідуалізму й тоталітаризму, що вона придбала в процесі доволі вільного трактування. Як зазначає американський дослідник А. Датто, кричущою примітивізацією поглядів Ф. Ніцше є внесення в його концепцію поряд з “надлюдиною” якоїсь “недолюдини”, недолюдка. Насправді “*übermensch*” (надлюдина) протиставляється тому, кого Ніцше називає “останньою людиною” (*der Letzte Mensch*) і хто прагне як можна більше походити на всіх інших... Це стадна людина сучасної йому епохи, і Ніцше-Заратустра ставиться до неї з презирством” [6,240].

Надлюдина не може інтерпретуватися як доволі однобічний тип образу масової культури “супермен”, незважаючи на генетичну близькість понять. Надлюдина не подавляє інших, а лише, у розумінні Ф. Ніцше, має свободу волі, може відмовлятися від запрограмованої соціумом поведінки. Масова ж свідомість, поведінковий стереотип “людини як усі”, навпаки, передбачає бездумне слідування шаблонам, лекалам, а через це – і переслідування особистостей, що “виламуються” з масового стандарту. Ф. Ніцше в цьому плані переосмислює дарвіністську гіпотезу, створюючи саркастичний образ юрми “останніх людей”: “Ви пройшли шлях від хробака до людини, та хробачого у вас залишилося ще чимало. Колись ви були мавпами, але мавпячого у вас більше, ніж у будь-яких мавп” [7, 11].

Л. Костенко, виявляючи виразну відразу до масової свідомості, “одномірної людини” у концепції іншого філософа Г. Маркузе, достатньо відверто інтегрує романтичний дискурс з модерним, що його С. Павличко, оцінюючи погляди “хатян” і М.Євшана, характеризує як “цілком ніцшеанський дискурс ненависті до натовпу. Зовсім як у Ніцше, з одного боку стоїть геній, видатна особа, а з іншого – юрба, нездатна зрозуміти й оцінити генія” [8, 150]. Тільки поетеса доповнює таку образну модель зображенням протистояння як героя та натовпу (один рівень зображення), так і героїчного прошарку і тієї ж таки юрби, де поет і козаки, згідно із законами фізики, притягуються одне до одного як однополярні сили, настільки ж закономірно відштовхуючись від маси з протилежним зарядом.

Тому так і впадає у вічі антитегічність образів роману, конфронтаційність стосунків двох таборів: романтична надлюдина – це надзвичайно сильний подразник для маніпульованої певними політичними силами і в силу своєї власної природи “останньої людини”, яка за будь-яку ціну прагне злитися з тими самими “всіма”, що їх вона по-мавпячому наслідуює. Але не можна вже занадто сильно піддаватися і концепціям бінарного, чорно-білого мислення, що може виявити себе під час тлумачення ідейно-художнього змісту роману: поетеса закладає в текст мотиви різного спрямування, хоча значно більш прихильна саме до непересічних індивідів та соціальних груп.

Певний радикалізм Л. Костенко інтерпретації соціально-психологічних конфліктів у романі слід розглядати, на нашу думку, під кутом зору, що визначає сутність такого складного культурно-історичного явища, як шістдесятництво. Сучасна рецепція шістдесятництва позначена достатньо помітним запереченням тенденційності цього руху. Н. Зборовська з цього приводу зазначає: “Шістдесятництво постало в історії як *дволике, перехідне явище*” [9, 27], у якому дослідниця, доволі схематично вирізняє “низьке” і “високе” шістдесятництво. Інший дослідник А. Дністровий підкреслює: “Шістдесятництво як жива й динамічна реальність [...] сформувало сучасний мономіф, який невдовзі, по суті, ніби “розмиває” чіткі межі між культурою (літературою) та політикою” [10, 18]. Це, на думку критика, суттєво знижує естетичні критерії творчості шістдесятників, що зловживають “ідейно-дидактичною парадигмою” [11, 18].

Однак той же істотний наліт радикалізму та схильність до міфологізації бачить у творах ряду класиків національної літератури Д. Донцов, захищаючись від закидів у надмірному загостренні сприйняття соціальної ситуації в передмові до книги “Націоналізм”: “Двоподіл?.. Ця ідея червоною ниткою проходить через усі твори Г. Сковороди, І. Вишенського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Олени Теліги – взагалі поетів львівського “Вісника”. Не лише я, а й вони ділять людей на дві “породи”, згідно не з їх соціальним станом, а з їх духовною природою, з їх духом; ділять на дві категорії: на “шляхтича” – і “мужика”, “козака” – і “свинопаса”, лицаря – і “плебея”, патріота – і “батьків отечества чужого”, борців – і “партачів життя”, героїв за націю – і “німих, підлих рабів”, “грязі Москви” або “жебраків о ялмузну просящих”, мучеників за віру і “сонне кодро” відступників...” [12, 248].

Інакше кажучи, подібні ознаки, що їх відзначаємо як ніцшеанський дискурс з його відразою до натовпу та до усередненого соціально-психологічного типу конформіста, пристосування – це наскрізна якість цілого шару культури та ідеології, пов'язаного з періодами загострення боротьби за певні ідеали. Л.Костенко створює “Марусю Чурай” в епоху суспільної стагнації, але з ідейно-дидактичною парадигмою, згадавши тезу А. Дністрового, до пробудження тієї маси байдужих чи “заснулик”, що не розуміють необхідності боротися за незалежність та національну гідність.

Причому дидактичне в романі не є самодостатнім, поступаючись, як ми вважаємо, яскраво художньому, недаремно Н. Зборовська зараховує Л. Костенко якраз до “високого” шістдесятництва, тобто далекого від надто прямолінійних рис ідейності. Тому ми спробуємо дати якраз багатопланову інтерпретацію концептуальної основи твору, але з постійним заломлюванням тлумачення змісту тексту на ніцшеанський дискурс як надзвичайно значущий для розуміння твору.

Перш за все, звернемо увагу на принципову ускладненість образу Гриця, що не є чітко виписаним негативним персонажем, а відрізняється якістю двоїстості, амбівалентності. На військовому ґрунті герой – взірць громадських чеснот:

Козак Бобренко на ім'я Григорій,
Єдиний син достойної вдови,
Чотири годи бувши у поході,
Ні в чім нагани жодної не мав (13).

Гриць, отже, справжній козак, він бере найактивнішу участь у Хмельниччині, виконує обов'язки хорунжого, має цілком чисту совість. Але з точки зору моральної чистоти герой роману виявляє певні вади поведінкового плану. Гриць поводить себе в мирних умовах не як козак, а як міщанин, адже Д.Яворницький, говорячи про філософію козацької поведінки, відзначає “епікурейський погляд на життя людини, котра даремно обтяжує себе працею і турботами, не розуміючи справжнього сенсу життя – існувати для веселощів і радості” [13, 180].

Козак, як бачимо, цурається міщанської ментальності, підкреслено чужий накопиченню матеріального. Зовсім не те міщанство як верства і як осередок буржуазної психології. Міщанство тому й придбало разом із семантикою нейтральної за маркуванням назви громадської верстви негативну забарвленість, якою відрізняється ідейне потрактування міщанина як надто зануреного в буденне, прагматичне. Гриць, виявивши військову звитягу, має повне право реалізувати свій моральний капітал у відвойованій з власною участю суспільній системі, але на заваді стає воєнне лихоліття та загальна відсутність “стартових можливостей”:

А це улітку повернувся додому,
в хазяйство, підупале за війну,
і, як годиться хлопцю молодому,
хотів ввести у дім собі жону (13).

Револуції, подібні Хмельниччині, маючи національні, конфесійні чи ідейно-соціальні складники своїх гасел, не так виразно акцентують увагу на гаслі “Багатійте!”, але, тим не менше, досить широко включають стимули матеріального плану в мотивацію різких суспільних змін. У цьому плані Гриць цілком повно може реалізувати трансформацію соціальної моделі, знищення влади польських магнатів, досягши достатку своєю працею. Але парубок вирішує “проминути” етап первісного накопичення капіталу, зробивши рішучий крок до багатства через не зовсім етичний крок – вигідний шлюб.

На цій основі і виникає конфлікт, що розв'язується наглою смертю козака не на війні, а в умовах перемир'я. У цьому конфлікті дві дівчини уособлюють практично рівновіддалені, полярні ментальні типи, що ще більш загострено стимулює події. Гриць дає слово взяти шлюб з Галею Вишняківною, але задовго до цього дав надію Марусі на подальший розвиток особистих взаємин. Це й підкреслює двоїстість персонажа, про якого друг говорить: “Шукав в житті дорогу непряму...” (20). Із точки зору права Гриць – чистий перед законом, тому що офіційно не давав Марусі слова. А ось з дочкою полтавського багатія парубок заручився, погнавшись за легким хлібом. Під кутом же зору морального ригоризму Гриць – зрадник і перелюбник. Він мав усі підстави вважатися надлюдиною, пасіонарним борцем за нове життя. Але через певні особисті якості коливається між “першими” та “останніми” людьми, уособлюючи ту саму масову людину, для якої духовне поступається матеріальному.

Репрезентуючи обидві точки зору, Л. Костенко жорстко протиставляє такі суспільні верстви, як міщанство, куди включає і городове козацтво, реєстровиків, та січовиків, від імені яких виступає на суді рядовий козак Іскра: “– У вас, у нас. Ви Січ, а ми Полтава. У вас *права*, ми ж охоронці *права*...” (21); “– *Домарики*, так ж у вас і смерть...” (21). Запорожці у своєму мовленні різко протиставляли себе “свинопасам і гречкосіям” (у тексті – “домарикам”, тобто мешканцям домівок): “А запорожці – люди *без круть-верть*, все кажуть *щиро* на своє копито” (22). Полтавці ж у цих умовах відстоюють не “право шаблі”, не стихійну справедливість, а право як категорію стабільного співіснування громадян у державі,

вони дистанціюються до певної міри від вимог часу, прагнуть будувати своє маленьке щастя на тлі великої епохи.

Л. Костенко доволі беззастережно поділяє радикальне ставлення персонажа-козака до сутності та процедури права як феномена. У момент, коли палає громадянська війна, Полтава проводить суд за дріб'язковим з точки зору історичного моменту приводом: “– Там бій. Там смерть. Там зламано границі. Людей недохват. Ллється наша кров. А тут – погиб...” (22). Чітко прописаній процедурі на основі писаного права козак-посланець протиставляє тактику радикального рішення такого роду питань: “– Тут треба тільки *серця й голови*” (22), “Ми різні *правди* маєм на увазі...” (24). Звідси насичення промови Іскри стилістичними контрастами: вони дозволяють краще побачити конфронтацію життєвих позицій двох таборів.

Той же Д. Яворницький зазначає, що “козаки керувалися не писаними законами, а “стародавнім звичаєм”, словесним правом і здоровим глуздом” [14, 149], мотивуючи цю рису військовим існуванням Січі та побоюванням втратити свободу. Революційний правовий нігілізм у випадку з промовою Іскри – більш ніж наочний, він репрезентує намагання докорінно змінити умови життя, а Полтава в цих умовах підтримує соціальну та правову стабільність, правонаступництво старого й нового. Віддаючи перевагу радикальному вирішенню правової колізії, Іскра, а услід за тим і гетьман Хмельницький, символізують різкі зміни громадського існування, що їх несе з собою революція.

Революція, як це добре видно з декларації Д. Донцова, якраз вимагає однозначного вибору своєї позиції за принципом “хто не з нами, той проти нас”. Козак-січовик з його ментальністю вільного вояка спеціально для підтримки цього стану обмежувався у праві вести господарство, мати сім'ю, тобто був уподібнений до ченця-аскета. Козак же городовик – це водночас і представник “служилої” військової верстви, що має йти на війну за вимогою влади, і землевласник фермерського типу, що накладає певні риси на образ Гриця. Маруся ж взагалі не показана як селянка, хіба що опосередковано говориться про певну неможливість Чураїв.

У цих умовах полтавська громада і породжує принципово різні соціальні типи. З одного боку бачимо ідеалізований образ батька Марусі, який загинув у повстанні Павлюка:

Що хто там здався, тільки той і вижив,
а батько ж наш, він здатися не міг.
Він гордий був, Гордієм він і звався,
він лицар був, дарма що постולי (41-42).

Гордій Чурай тут – козак із великої літери, гордий лицар, хоча й без феодалних відзнак та за умов бідності. У цьому аспекті повністю протиставлений Гордію батько Галі Вишняк: “Вся Україна полум'ям горить, Він і на цьому теж погрів руки” (47). Тобто Вишняк – так званий міцний хазяйчик, глитаї, міщанин з хижацькими нахилами, який спотворює образ революції: проходячи під гаслами всезагальної рівності, різкі соціальні трансформації насправді породжують не менш різку зміну еліт, причому найбільш помітні вигоди отримують найбільш безпринципні ділки.

Звідси гострий негативізм у зображенні Вишняка та, навпаки, героїзація його антагоніста Гордія Чурая. Антибуржуазний пафос, згадаймо, був важливим чинником зародження романтизму, чие формування як напряду було результатом розчарування у Великій Французькій революції. Тут можна провести цікаві аналогії з сучасним історичним моментом, де батько Марусі може бути інтерпретований як романтик національної революції – шістдесятник, а Вишняк – як олігарх, що, власне, і скористався моментом для збагачення.

Міфічний “верх” і “низ” та ніцшеанська парадигма першої людини і останніх людей тут, як добре видно, реалізується за дотриманням моральних оцінок, де наживання на чужих бідах є яскраво вираженим переступом, значно більшим, ніж той юридично складний вчинок, що став підставою судити Марусю. Зрештою, Гриць і сам злякався свого вибору між Вишняками і Чураями, афористично виразивши розрив між духовним горінням на війні та животінням в умовах миру:

“– Не так ті кулі козаку страшні, як це щоденне пекло метушні” (64). Тобто буття на війні істотно простіше, ніж стан невизначеності, характерний для буденного існування.

Піддавшись спокусі стати багатирем, Гриць втрачає моральне обличчя, підриває душевний спокій, виражаючи цей стан в категоріях тієї дихотомії, що її полемічно загострює Д. Донцов, навіть текстуально вживаючи один з компонентів бінарних пар цього мислителя: “– *Відступник* я. Нікчемний я і нищий...” (74). Цей монолог Григорія Бобренка, отже, показує небезпеку зречення ідеалів, що характеризує перетворення козака в перевертня, лицаря в нікчому. Смерть Гриця в цих умовах – розплата, безвідносно до реальних обставин загибелі: герой стає антигероєм, не проходить життєву перевірку на статус надлюдини в тлумаченні Ф. Ніцше, потрапляючи в тяжіння ідеї “жити як усі”.

Натомість Маруся Чурай повністю підпадає під перелік якостей надлюдини, тому що діє за зовсім іншими критеріями, ніж сліпий у своїх прагненнях натовп. Сам по собі поетичний хист дівчини стає

вирішальним стимулом у відмові Іскри та Хмельницького від покарання: “ – Іскра промовив: – Полтава карає співця” (78). Вибившись з повсякденності, героїня отримує риси надлюдини, різко вирізняється з юрби. Але й без того смерть Гриця не може трактуватися як вбивство, тому що з точки зору високої моралі діяння козацького хорунжого є злочином перед суспільством. Звідси чеканна формула універсала гетьмана: “Вчинивши зло, вона не є злочинна, бо тільки зрада є тому причина” (95).

Маруся характеризується тут як непідсудна натовпу з його недосконалими законами, як надлюдина, чії вчинки ніяк не можуть правильно тлумачитися пересічними міщанами. Тим самим гетьман абсолютизує логіку серця, заперечуючи логіку голови – раціональні підстави судочинства. Козацьке словесне право тут жорстко протистоїть писаному праву, за яким живуть носії масової свідомості. Але це не скасовує каяття Марусі, що йде на прощу в Київ, відчуваючи докори сумління за смерть Гриця: героїня і тут веде себе не як “остання людина”, а як надлюдина, судячи себе сама. Стаючи на захист співця, генія, козаки, як добре видно, самі виявляють той же духовний зміст вільної у своїй поведінці надлюдини, героїчної істоти.

Тобто під час аналізу ідейно-філософської концепції роману в віршах “Маруся Чурай” слід звертати уваги на ряд принципових моментів у його змісті:

1. Твір надзвичайно сильно позначений романтичним пафосом, для якого властиве жорстке зіткнення ідеального й матеріального, непересічної особистості та носіїв масової свідомості.
2. Дуже важливим чинником змісту роману є ніцшеанський дискурс з його концепцією надлюдини та “останньої людини”, ненависті до натовпу, що намагається нівелювати непересічну особистість.
3. Як романтичний, так і ніцшеанський дискурси в тексті корелюють на рівні етнонаціональної специфіки України з образом козацтва як верстви з яскраво вираженими властивостями беззастережного служіння справедливості, свободі. Компроміси з совістю розглядаються під цим кутом зору як втрата підстав вважатися козаком, як зрада, моральний злочин.

Отже, роман у віршах Л. Костенко на історичному та фольклорному матеріалі XXVII-го століття демонструє сучасну інтерпретацію концептів надлюдини, революції, справедливості, вписаних у культурологічному сенсі в коло проблем, що їх розв’язують українські митці-шістдесятники.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літературознавчий словник-довідник/ Під ред. Гром’як Р.Т., Ковалева Ю.І., Теремка В.І. – К.: Академія, 1997. – С. 611.
2. Костенко Л. Маруся Чурай. Історичний роман у віршах. – К.: Веселка, 1990. – 159 с.
3. Банківська Н., Яковець А. Мітопоетичне мислення в романі Ліни Костенко “Маруся Чурай”// Визвольний шлях. – 2005. – Кн. 3. – С. 67.
4. Бажан М. Поема про кохання і безсмертя // Дивослово. – 2005. - № 3. – С. 53.
5. Пономаренко І. Полтава проти Марусі Чурай (Своєрідність віршованого роману “Маруся Чурай” крізь призму конфліктобудови і поетики жанру)//Українська мова та література.– 2002. - № 4.– С. 1.
6. Датто А. Ницше как философ: Пер. с англ.- М.: Дом интеллектуальной книги, 2000. – С. 240.
7. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – С. 11.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1999. – С. 150.
9. Зборовська Н. Стильовий портрет шістдесятництва // Слово і час. – 2001. - № 12. – С. 27.
10. Дністровий А. Шістдесятники – дев’ятидесятники: тяглість, підриви, конфронтація? // Критика. – 2001. - № 10. – С. 18.
11. Так само. – С. 18.
12. Націоналізм. Передмова до третього видання // Донцов Д. Твори: У 5 т. - Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. – Льв.: Кальварія, 2001. – С. 248.
13. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: У 3 т./З російської переклав Сварник І. – Льв.: Світ, 1990. – Т. 1. – С. 180.
14. Так само. – С. 149.

ІМЕННИКОВА КОНФІКСАЛЬНА МОДЕЛЬ ПІД- ... -Ø (А) В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стовбур Л.М., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті простежується еволюція однієї з іменникових конфіксальних моделей упродовж історичних етапів формування української мови.

Ключові слова: конфікс, модель, дериват, десубстантив, deverбатив, dead'єктив.

Стовбур Л.Н. КОНФИКСАЛЬНАЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ПОД- ... -ø (а) В ИСТОРИИ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА / Запорожский национальный университет, Украина

В статье прослеживается эволюция одной из конфиксальных существительных моделей на протяжении исторических этапов формирования украинского языка.

Ключевые слова: конфикс, модель, дериват, десубстантив, deverбатив, dead'єктив.

Stovbur L. THE NOUN CONFIXAL MODEL PID- ... -ø (a) IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE / Zaporizhzhya National University, Ukraine

Evolution of one of confixal noun model can be seen during all historic periods in the formation of the Ukrainian language.

Key words: confix, model, derivative, desubstantives, deverbates, deadjectives.

Поняття про конфікс – складну дистанційну морфему, що має єдине словотвірне значення, до наукового обігу було введено у другій половині ХХ століття [див. 1; 2; 3; 4]. Вагомий внесок у дослідження цього питання зробили й вітчизняні дериватологи [5; 6; 7]. Тим часом, поза увагою дослідників залишався один із різновидів цих формантів – конфікси з матеріально не вираженим другим компонентом. Стаття продовжує ряд публікацій автора, присвячених вивченню названих морфем [8; 9; 10].

Елемент **rodъ* вважається новотвором від *ro*, аналогічно до *za : zadъ, na : nadъ* (див. Ф III 296). У складі форманта він надає *deverбативам* значення результативності тієї дії, яка названа мотиватором: псл. *rodъvoda*, укр. *підвода* „те, що підводиться; перекладна тяглова сила”, від **rodъvoditi*, пор. *voditi* „водити” (див. ЕСУМ IV 389); **rodъsъporoga*, укр. *підспоруга* „ремонт, поновлення”, співвідноситься зі **sъporogitei* „спорудити, справити” (396).

Десубстантив **podustъ*, укр. *підуст*, „іхтіологічний номен”, від *usta* „рот”, пояснюється тим, що рот у риби розташований знизу під виступаючим уперед носом (див. ЕСУМ IV 397).

У ряді пам'яток давньоруськоукраїнського періоду також фіксуються похідні іменники з морфемами подь- і -ø: инии [раны] же изъ *подъшевь* выстѣпахѣтъ акы ис чрева (1230/1425 ЛГВ 761) „підшови, ступні”, співвідноситься із **šъvъ*, пор. *шити, шию*, первісно означало „те, що підшито” (див. Ф. III 299); которая дань, или поплужное, или *подвода*, или кормъ [...] да не просятъ (1267 УЯ 58) „назва повинності давати коней для переїзду або перевезення” (*водити*); и величаютъ *подомьты* ризъ своихъ (1283 ЄС 124) „край одягу, обшивка подолу” (*м'ятати*); прикуеть в *подкльть* в пивномо (к. XIII – п. XIV НГБ № 411), від *кльть*.

Наведені приклади не є безсумнівними конфіксальними утвореннями, однак вони ілюструють перший етап трансформації приєднаного-відмінкової конструкції в складний формант під-...-ø. Приєднаного походження препозитивної частини конфікса зумовило переважання десубстантивів над іншими похідними в обстеженому матеріалі. Специфікою цієї словотвірної моделі є те, що іменниковий компонент мотиватора перебуває переважно в О.в., закінчення якого відтинається із одночасним приєднанням нульового суфікса.

Деякі давні утворення набули семантичної розгалуженості упродовж історичного розвитку мови. Зокрема, іменник *підшова*, крім традиційного, вживається в новій українській мові ще й з такими значеннями: *підшова* (СУМ VI 478) „нижня частина взуття, якою ступають по землі, пришита або приклеєна до верху за допомогою устілки”, *підшова* (Лысенко 25) „металевий прут у підсанках, який стягує поперечну надовбку або копил з переднім загнутим кінцем полоза”, *підшова* (Програма 77) „підвалина, товста балка, що є основою дерев'яної стіни”, *підшова* (Чаб III 119) „дно великого човна-дуба”, *підшова* (НГТК 146) „підніжжя гори, горба, підвищення”.

1. **Відіменникові** похідні із загальним словотвірним значенням „те, що підпорядковується чомусь, розміщується під чимось, названим вивідною основою” складають ряд лексико-словотвірних груп:

1.1. Номени, що позначають знаряддя праці, предмети побуту та їх частини: Гира, ухвативъши з воза *подгереть* дерев'явий, мужа ей по головѣ въдарилъ (1722 ДНМ 128), *пудгера* (Лысенко 27) „товстий щабель драбини (воза) з петлями на кінцях, що утримує від розходження полудрабки”, від *герета*

„жердина”; *піддон* (Ум-С 681) „підставка” (*дно*); *підколодь* (Гр III 168) „частина поколодві” (*колода*); підполоч (Ж 647) „бруски, на яких тримається полиця” (*полка, полиця*); підхомут (Шел 70) „підхомутник (мех.)” (*хомут*); *подсака/пудсака* (Никон Матер 137) „рибальська снасть” (*сак*).

1.2. Назви фрагментів будівельних споруд: *подстръше* (1653 Тимч Матеріали II 141) „горище” (*стръха*); винявши тіе(жъ) гроши з(ъ) *подпорога* снечного, пересушувалисмо оба(д)ва з(ъ) ба(т)комъ въз(д)ворку по(д) повѣткою (1713 ДДГ 198) „місце під порогом” (*пориѣ*); *підганче* (О II 67) „доріжка з дощок; галерея з перилами уздовж хати” (*танок*); *піддаші* (Гуц Гов 149) „горище (над хлівом)”, від *дах, дашок*.

1.3. Найменування частин тіла та предметів, що з ними пов'язані: *підборідь* (Гуц Гов 70)

„стяжка (чи шнурок) у гуцульському капелюсі, що, проходячи під бородою, утримує бриля” (*борода*); *підгорля* (Ум-С 1116), *підгірля* (Дубр 320) „передня частина шиї; підгрудок у рогатої худоби”, пор. *підгорля* (Ум-С 357) „частина вичиненої шкіри під горлом”; *підгорля* (Ващенко 74) „нижня частина ярма”, походить від *горлянка* „горло у тварин”; *підхвістя* (СУМ VI 521) „частина шлеї, ремінець біля сідла, що йде під хвостом коня”, *підхвістя* (Ум-С 393) „купра”; (*хвіст*); *підколіно* (Ж 642) „частина ноги під коліном”.

1.4. Просторові, територіальні назви: И сталь самъ на своем *Подлѣси*, и послалъ къ Всеволоду (1686-1688 ХрС 125); и усе Подоля опановуют, и *Подгура* от Украины ку Львову (XVII ЛД 234), присвоюючи собі садовину [...] на *подгору* въ Коробкахъ стоячую (1701 ДНМ 23), *підгір* (НГТК 144) „підніжжя гори, нижня частина, звідки починаються її підйом; невисоке підвищення” (*гора, гори*); *підлози* (Ващенко 74) „назва поля, де росли колись лози” (*лоза*); *підсонце* (Програма 245) „південний схил гори, добре освітлюване сонцем місце” (*сонце*).

1.5. Найменування за подібністю до того, що називає твірна основа: *підмова* (Ум-С 197) „діалект”; *підрунтя* (Ум-С 690; ТТ 133) „грунт від верхнім шаром землі; основа, на якій базується що-небудь; підклад, підложжя”; *підсметане* (О II 71), *підсмитані* (Гуц Гов 149) „тонка плівка сметани, яка залишається після основного збирання сметани”; *підструга* (СГУ 425) „мала, менша струга” (*струга* „заболочена місцевість із проточними водами”).

1.6. Інші назви: *підвишень* (Писк 186), *підвишень* (Ж 639) „рослина *Adaricus gunulus*”, *підвишні* (Ум-С 181) „гриби, що ростуть від вишнями” (*вишня, вишні*); *подгреб* (181) „гриби, що ростуть під грабами” (*граб, граби*); *підспід* (СУМ VI 505) „розм. Нижня частина, дно чого-небудь” (*спід*).

Віддієслівна деривація представлена в обстеженому матеріалі дещо меншою кількістю похідних іменників. Загальним словотвірним значенням для дериватів є „результат опредметненої дії, названої мотивувальним словом”.

Давній дериват *подвода* зазнав семантичної трансформації упродовж століть: уже в середньоукраїнській мові, окрім первинного значення „вид податку”, він став називати запряжений кіньми або волами віз, візок, що використовується для перевезення вантажу, рідше – людей. Причому цей іменник міг вживатися в обох значеннях, які розрізнялися лише контекстуально. Пор.: на себе брати и с оны(х) по(д)даны(х) ты(х) имене(и) и сел выше менены(х) *по(д)водами* не(з)мерными работали (1570 ВГ 94), и я бы(м) *подводы* по не(г)[о] сла(л) (1611 АКЖ 159), ар(н)довали(с)мы мае(т)но(с)ть ншу w(т)чизную [...] з пови(н)ностями, роботами, *по(д)водами*, цыншами громовыми, да(н)ми медовыми (334-335), въ полкъ Переясловскій вислатъ нарочние *подводи* з [...] провиантомъ (1739 ДДГ 142).

Серед віддієслівних новотворів виокремлюються такі лексико-словотвірні групи:

– номени, що позначають процесуальність та її наслідок: кнзь киевскій Владимиръ Мономах, *подзоръ* маючи w сынѣ Свт [п] [п] [л] [о] [в] [о] [в] [и] [н] [и] [в] [о] [в] [о] [д] [и] [м] [и] [р] [и] [н] [и] [с] [л] [а] [в] [а] (1686-1688 ХрС 83), *підзор* (Ж 75; Гр III 165) „думка про чию-небудь причетність до чогось негативного, сумнів у чий-небудь порядності, чесності, відданості і т. ін.; здогад, припущення про що-небудь”, пор. сучасне *підозра* (*зърѣти* „дивитися, стежити”); *підторжя* (Ум-С 341; СУМ VI 515) „торгівля в передень ярмарку, базару”, від *торгувати*; *підтики* (О II 71) „натяки”, від *тикати, ткнути* „доторкатися; (перен.) наблизитися словами” (див. ЕСУМ IV 397); *підпомога* (Ум-С 124) „поміч” (*помагати*); *підмор* (Чаб III 118) „умерлі за зиму бджоли” (*морити*); *подруба* (Льсенко 43) „буд. Перша знизу балка в рубленій хаті, підвалина” (*рубати*);

– найменування харчових компонентів: *підчїс* (1899 Верх 30 246) „листя з капусти, яке варять”, від *чесати* „зривати, оббирати”; *підгас* (ЗСЮР 49) „сіль, що вибирається із панви, коли вогонь вже погасять (панва – посудина для виварювання соли)” (*гасити*); *підсік* (Ум-С 431) „мед, вирізаний із вулика” (*сікти*);

– назви складників сільськогосподарського виробництва: *підмет* (Гр III 171) „грядка, коноплице”, від *метати* „кидати”, очевидно, тому, що на цих ділянках розкидали гній або пасли худобу (див. ЕСУМ IV 393); *підольга* (ГГЛ 449) „частина воза, яка лежить на сницях”, від *ляти, лежати*; *підтока* (О II 76)

„дерев'яна вісь воза, задні сніці” (*точити, підточити*); *підволок* (Чаб III 114) „збита із грубих кілків підкладка-трикутник для перевезення плуга на поле” (*волочити*).

Знаходимо в джерелах нової української мови також *деад'єктиви*. Це семантично розрізнені похідні із загальним словотвірним значенням „те, що подібне до чогось, або є неповним виявом чогось, названого вивідною основою”. До них належать такі деривати: *підповень* (О II 70), *підповня* (Ум-С 713; СУМ VI 484), *пудповня* (Корз 197), *потповна* (Лысенко 45) „астр. Друга фаза, друга чверть у положенні Місяця при спостереженні з Землі” (*повний*); *підсліпа* (Ум-С 692; СУМ VI 502) „той, хто має поганий зір”, від *сліпий*; *підмолодь* (Гр III 172) „молодь; пивні дріжджі”, *підмулуд* (Корз 184) „розчин на хліб із залишеного тіста” (*молодий*); *підсонь* [11, 415] „південь (сторона світу)”, співвідноситься із *сонячний*; *пудбіл* [12, 69] „біла (світліша) пляма на фоні іншого кольору” (*білий*).

Як бачимо, описана іменникова конфіксальна модель є універсальною при відіменниковій, віддієслівній та відприкметниковій деривації. Причому особливо активно за її допомогою продукуються десубстантиви. Деривати цього типу іменують різні аспекти буття, в основному, з конкретним значенням; вживаються як в літературному, так і в говірковому мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Старинин В.П. Структура семитского слова. Прерывистые морфемы. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1963. – 115 с.
2. Марков В. М. Заметки о конфикации в современном русском языке // *Язык росyjski*. – Warszawa, 1968. – №3. – С.7-12.
3. Аминова А.А. О некоторых путях развития глагольной конфикации в русском языке // *Актуальные проблемы грамматики и лексикологии*. – Ч.1. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1979. – С.126-134.
4. Габинский М.А. Конфикация в молдавском языке // *Русское сравнительное и сопоставительное словообразование*. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1986. – С.101-106.
5. Іншакова І.О. Розвиток іменникової конфіксації в історії української мови (структури на -ник): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Кривий Ріг, 1996. – 193 с.
6. Качайло К.А. Динаміка розвитку іменникової конфіксації в українській мові (структури з другим компонентом -ок): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Кривий Ріг, 1997. – 203 с.
7. Воропай С.В. Система конфіксального словотворення іменників у сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Запоріжжя, 2001. – 264с.
8. Стовбур Л.М. Деривати з конфіксом *су- ...-φ* в історії української мови // *Актуальні проблеми українського словотвору*. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С.445-449.
9. Стовбур Л.М. З історії конфікса *ка- ... - φ (а)* // *Вісник Житомирського педагогічного університету*. – Вип.14. – Житомир, 2004. – С.155-157.
10. Стовбур Л.М. Еволюція іменникової конфіксальної моделі *об- ... -φ* // *Ономастика і апелятиви*. – Вип.21. – Дніпропетровськ: „Пороги”, 2004. – С.145-150.
11. Панасюк О., Чорненький Я. Щомісячник „Рідна мова” Івана Огієнка та питання діалектології // *Українське і слов'янське мовознавство: Зб. наук. праць*. – Вип. 4. – Ужгород: УНУ, 2001. – С.413-418.
12. Аркушин Г.Л. Західнополіські нульсуфіксальні іменники // *Українське і слов'янське мовознавство: Зб. наук. праць*. – Вип. 4. – Ужгород: УНУ, 2001. – С. 65-77.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

АКЖ 1611	Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до видання А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. – НАН України Інститут української мови. – Житомир, 2002. –390с.
Кашченко	Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. – Вип. 1. – Харків: Вид-во ХДУ ім. О.М.Горького, 1960. – 107с.
ГГЛ	Верхратський І. Про говор галицьких лемків. –Львів, 1902. – 402 с.
Гр	Словарь української мови. Зібрала редакція журналу „Киевская старина” / Упорядкував, з дод. власного матеріалу, Б.Грінченко. – Т. 1-4. – К., 1907-1909.
ГуцГов	Гуцульські говірки. Короткий словник. – Львів, 1997. – 232с.

- ДДГ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. / Відп. ред. Л.А. Дубровіна. – К.: Наук. думка, 1993. – 392с.
- ДНМ Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. / Підгот. до видання В.А.Передрієнко. – К.: Наук. думка, 1976. – 416с.
- Дубр Дубровський В. Словник московсько-український. – К.:Рідна мова, 1918. – 542с.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982-2003. – Т. 1-4.
- ЄЄ Євсевієве Євангеліє. Наукове видання. Пам'ятки української мови XII ст. Серія канонічної лі-ри / Відп. ред. В.В.Німчук. – К., КСУ, 2001. – 320с.
- Ж Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник: В 2-х томах. – Львів: Друкарня тов. ім. Шевченка, 1886.
- ЗСЮР Верхратський І. Знадоби до словаря южноруського. – Львів: Друкарня товариства ім. Шевченка, 1877. – 88с.
- Корз Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць / Гол. ред. І.Г.Матвіяс. – К.,1987. – С.62-267.
- ЛГВ Галицько-Волинський літопис // Полное собрание русских летописей. Т.П. Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – С.715-938.
- ЛД „Літописець” Дворецьких – пам'ятник українського летописання XVII в. // Летописи и хроники: Сб. статей. – М.: Наука, 1984. – С.219-235.
- Лысенко Лысенко А.С. Словарь диалектной лексики северной Житомирщины // Славянская лексикография и лексикология. – К.: Наука, 1966. – С.5-60.
- НГБ Арциховский А.В., Тихомиров М.Н. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1951г.). –М.: Изд-во АН СССР, 1953. Арциховский А.В. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1952г.). – М., 1954. Арциховский А.В., Борковский В.И. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1953-1954 гг.). – М., 1958. Арциховский А.В., Борковский В.И. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1955г.). – М., 1958.
- НГТК Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В.В.Лучик. – Київ -Кіровоград: РВГПЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
- О Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2-х част. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 495с. Ч. 2. – 515 с.
- Писк Пискунов Ф. Словник живої народної, письменної і актовї мови руськихъ югівщанъ Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії. – К., 1875. – 310с.
- Програма Дзєндзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 300 с.
- СГУ Словник гідронімів України. – К.: Наук. думка, 1979. – 780с.
- СУМ Словник української мови. Т.1-11. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
- ТТ Трихвиль Ю., Зубков І. Словник технічної термінології. Мірництво (проект). – К.: Держ. вид-во України, 1930. – 155с.
- Ум-С Уманець М.І. Спілка А. Словарь російсько-український. – К., 1925. – 1149с.
- УЯ Устав князя Ярослава // Древнерусские княжеские уставы XI-XVвв. / Изд. подгот. Я.Н Щапов. – М.: Наука, 1976. – С.91-93.
- Ф Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер.с нем. и доп. О.Н.Трубачева. – М.: Прогресс, 1987. – Т.1-4.
- ХрС Феодосій Сафонович. Хроніка з літописців стародавніх / Підгот. тексту до друку, передмова, коментарі Ю.А.Мицика, В.М.Кравченка. – К.: Наука, 1992. – 334с.
- Чаб Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: В 4 т. – Запоріжжя: ЗДУ,1992-1994.
- Шел Шелудько І.М. Практичний словник виробничої термінології. – Харків: Рад. школа, 1931. – 110 с.

ДУША, СПОВНЕНА БОЛЕМ (НА ОСНОВІ ОСВЕНЦИМСЬКИХ СОНЕТІВ П.РЕБРА)

Ткачук В.М., викладач, Стасик М.В., к. філол. н., в. о. доцента

Запорізький національний університет

У статті розглядаються художні особливості циклу сонетів П.Ребра. Автори доводять унікальність цього жанру як найбільш оптимального варіанта ліричного вірша для розкриття теми.

Ключові слова: сонет, терцет, цикл, контроверз, ліричний герой.

Ткачук В.Н., Стасик Н.В. ДУША, НАПОЛНЕННАЯ БОЛЬЮ (НА ОСНОВЕ ОСВЕНЦИМСКИХ СОНЕТОВ П.РЕБРА) / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматриваются художественные особенности цикла сонетов П.Ребра. Авторы доказывают уникальность этого жанра как наиболее оптимального варианта лирического произведения для раскрытия темы.

Ключевые слова: сонет, терцет, цикл, контроверз, лирический герой.

Tkachuk V.M., Stasyk M.V. A SOUL FULL PAIN (BASED ON OSVENTSIMSKY'S SONNETS WRITTEN BY P.REBRO) / Zaporizhzhya Natinal University, Ukraine.

In the given article you find the analysis of literary peculiarities of the cycle of P.Rebro's sonnets. The authors prove that this genre, as the most suitable variant of a lyrical verse to reveal the theme (topic), has quite a unique character.

Key words: sonnets, tercet, cycle, contradiction, lyrical character.

Форма сонета вибрана П.Ребром не випадково. Наш аналіз дає підстави стверджувати, що обсяг ліричного висловлювання, яке повністю сприймається зором, є найоптимальнішим варіантом. Й.Бехер зазначав, що „сонет надає можливість – єдину в своєму роді, як жодна інша форма поезії, – зустрітися й проявитися в ньому всім видам поезії” [1, 437], і що він „найкращий об’єкт для демонстрації проблеми „форма і зміст” [1, 461].

Концентраційні (лат. concentratio – насиченість, скупчення, зосередження; об’єднання) табори – це були воістину антигуманні, антилюдські скупчення людських дол, перекреслених сподівань, невимовного болю, паралізуючого страху та надлюдського, звірячого бажання помсти і Божої кари тим, хто причетний до жахливого слова фашизм:

Це він мені заснути не дає,
Велить слова жбурляти, мов гранати,
І, серце не шкодуючи своє,
Катів поріддя люто проклинати:
І на тім світі хай (якщо він є)
Тремтить воно, чекаючи розплати [2, 35].

Особисто А. Гітлер радо вітав своїх однопартійців за це „нововведення”, яке не потребує додаткових затрат на тотальне знищення осіб „другорядних” рас, вірячи в блискавичне завершення воєнної кампанії. Але саме його політичних поплічників історики згодом назвуть коричневою чумою ХХ століття.

Прогресивне людство зацікавилось і взяло на себе частку відповідальності за злочини Третього рейху після виголошення постанови Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, де зазначалося, що лише в концтаборі Освенцим було знищено понад чотири мільйони чоловік:

З ганьбою людства був я сам на сам.
Вона мене четвертувала злісно.
Як борг за те, що народився пізно,
Я серця частку залишив отам [2, 32-33].

Ліричний герой, поряд із яким схилив голову і почуття якого приймає Петро Павлович Ребро, не може і не буде стояти осторонь страхітливих подій Другої світової війни:

В душі відбувся нараз болючий злам —
Мовчить перо. Не йде на ум і пісня.
Це до Освенцима, а це вже після —
Життя своє ділю я пополам [2, 32].

До Освенцима в героя життя вирувало, п’янило пахощами трав, ніжно задурманювало голову любистком та м’ятою, відчуттям повноправного господаря своєї планети:

Я жив, мені здавалося, щасливо,
Принаймні міг і безтурботним бути:

Всміхався вітру, не боявся зливи,
Знічев'я міг до зіроньки моргнути.
Сприймав манюні грицики, мов диво,
І, як хлопчина, вірив у майбутть...
Те відчуття вернути неможливо,
Як неможливо молодість вернути [2, 33].

Але болючий грім вдарив майже раптово, перекреслив віру в гуманність суспільства і його окремих індивідів, примусив поглянути у вічі Правді:

Ввижається: ще крок, ще кілька кроків –
і почорніє сонця корогов...
Причина ось — понурий шерег блоків,
На тілі віку смерті вічний шов.
Ловив мене Освенцим сорок років,
Поки я сам до нього не прийшов [2, 33].

Останній двовірш твору, що можна по праву вважати сонетним замком, у якому синтезований, закодований тернистий шлях до визнання помилок і своєї причетності до найбільших злодіянь проти людства, має гірке продовження в наступних катренах сонета:

Побудеш тут годину чи добу,
А все життя перелистаєш строго.
Тут радість обертається в журбу,
Неначе п'єш із джерела гіркого.
Освенцим я сприймаю, як мольбу
Не віднімати сонця ані в кого.
Лише на мене він наклав табу:
Забути все, та пам'ятать про нього [2, 34-35].

Не радістю, а смутком віє від берези, що стоїть при вході до концтабору, де в'язні востаннє чули своє прізвище, яке після цього заміняв номер:

Де солов'ї? Вони в саду десь плачуть,
А тут щохвилі автомати крячуть
І кулями прохромлюють серця.
Планета вся зчорніє, ніби сажа,
Якщо про чуте й бачене розкаже
Концтабірна берізонька оця [2, 34].

„Здається, тут і небо голубе, і поле, як на вивісці, зелене”, – споглядає ліричний герой. Але згодом, стоячи перед газовою камерою, у яку гітлерівці заганяли шомполами і собаками до двох тисяч чоловік, він констатує:

Все мертве, бездиханне, незціленне,
Отруєне страшним «Циклоном-Б» [2, 36].

Потрібно мати залізні нерви, щоб спокійно дивитися на попіл, який колись був людиною. Про що думали ті люди, що вивозили його і зсипали в ставок поруч із крематорієм № 4. Ліричному герою важко навіть дихати і думати про це:

Що з серця візьмеш, як воно слабе
Й не винайшли для нього дублікати.
Та я, виходить, кепсько знав себе,
Коли просив музей цей показати.
Тут час назад, а не вперед гребє,
І вже давно без стрілок циферблати.
А душу жалість, ніби крук, довбе,
Все більшої випрошуючи плати [2, 38].

Мільйони безвинно закатованих, розстріляних і спалених очей дивляться на сьогоднішня, на сучасне покоління homo sapiens з вимогою ПАМ'ЯТАТИ і не повторити безжалісного винищення і приниження людини людиною:

З народження йдемо між берегами
Життя і смерті (десь вони злились).
А тут як підеш? Всюди під ногами —
Те, що було людиною колись,—
А з вуст пошерхлих і очей незрячих
Благання — стишить кроки і листок

Прикласти трипутня до ран щемлячих.
 Мені ж несила бачити ставок,
 Де очерет росте з долонь дитячих,
 А серце сходить, наче поплавок [2, 37].

Важко навіть вимовляти словосполучення Стіна смерті, а тим паче усвідомлювати, що біля неї було розстріляно понад 20 тисяч в'язнів. Про що думає людина, які перевороти відбуваються в душі? Може, приходять думки про тлінність тіла і незнищенність душі, чи прокручується життєва дорога зі спогадами про Добро і Зло, чи, може, хочеться просто стояти, мовчати і плакати, бо несила йти далі:

Я теж стояв попід Стіною смерті,
 Хоч близько не наваживсь підійти.
 Як мари, хмари, жмакані, роздерті,
 Аж до землі спадали з висоти...
 Довкіл тіла я бачив розпростерті —
 Над ними збиткувалися кати —
 І чув, як крізь епохи круговерті
 Іще летіли кулі з темноти [2, 38].

І в цьому хаосі думок і почуттів не знаходить собі місця Краса, байдужістю відтінюють кольори веселки, і зовсім зайвою є благодатна небесна волога:

Так недоречно раптом з висоти
 Полився дощ. Ще й райдуга сяйнула.
 Дивуюся: як може він іти,
 Де ненависть плювалася із дула... [2, 40].

Окремою сторінкою кожної війни, будь-якої збройної сутички є доля дітей, – тих, які втратили батьків, стали інвалідами, психічно хворими, залишилися сиротами, не маючи належної опіки держави:

Земля ця стільки бачила смертей,
 Що вже її нічим не здивувати.
 Але згадати мусим про дітей,
 Щоб совість наша стала знов на чати.
 Для них схолело сонце золоте,
 Зів'яли, не розквітнувши, блавати...
 Нас доля покара не раз за те,
 Що ми не встигли їх порятувати [2, 40].

Винуватцям прощення немає. Бо не мають серця люди, які свідомо ведуть на страту ні в чому не винних дітей, ці нерозцвілі пуп'янки життя, які величезними від божевілля, нічогісінько не розуміючими синіми, чорними, карими оченятами дивилися, як наближається Смерть: „Починаючи відбір, гітлерівці встановлювали планку на висоті 120 сантиметрів. Всі діти, які могли пройти під цією планкою, відправлялись для знищення у крематорій. Знаючи про це, діти витягувались якомога дужче, піднімали вгору голівку, мріючи потрапити до тих, яких залишать жити... (із свідчень колишнього лікаря концтабору)” [2, 40].

Архівні документи від 28 червня 1943 року свідчать про те, що в Освенцимі протягом доби в чотирьох крематоріях, кожен із яких мав кілька печей, спалювалось 4 416 тіл. І назавжди „печей-потвор роззявлені пашеки” будуть ятрити рани і пробуджувати совість прийдешнім поколінням, які разом із тими, хто пішов у небуття, проклинатимуть той день, коли народився нелюд-фашист.

У 1944 році загальна кількість німецьких концтаборів перевищувала 10 000. Мільйони гектарів болю і мільярди річок сліз залишила після себе війна на святій землі, де все „кричить, неначе рана...” Чому не провалилася земля під сімома тоннами людського волосся, яке гітлерівці не встигли відправити на переробку в Баварію!:

Йшла в печі найкоштовніша краса —
 Очей агати і зубів корали...
 Байдуже це кати спостерігали,
 Цікавила фашистів лиш коса [2, 49].

Ліричний, герой побувавши на цій землі людського страждання, і „очима в'язня глянувши на світ”

... зрозумів, що він недосконалий:
 Не весь в мартен пішов колючий дріт
 І упирі не всі іще сконали [2, 49].

Цикл витриманий у спільному стильовому ключі, що завдяки композиційній єдності набуває додаткової епохальної значущості. Твори передають плинність настрою ліричного героя, розкривають його

наростаючий внутрішній конфлікт, сповнений переживаннями і розділеним болем, частку якого він забере і буде завжди носити з собою:

Немовби день і ніч дивлюсь кіно:
 Моторів регіт, постріли, облава,
 Жіночий зойк, „телятника” тіснява,
 Концтабір, нари, голод, тиф, багно...
 Хоч як би не кричав я: „Геть, мано!”.
 Моя не заспокоїться уява.
 Сахатися цього не маю права:
 Це, ніби хрест, мені нести дано.
 І хоч сьогодні вже лежать руїни
 Там, де життями грала смерть в лото,
 Хіба усі вже вибухнули міні?
 Тож думка і довбе, мов долото:
 Якщо мене Освенцим опромінив,
 Не вилікує вже мене ніхто [2, 35]

Сонети сповнені наскрізною антивоєнною спрямованістю, насичені своєрідними гуманними словесними формулами, афоризмами-закликами. Ця класична сонетна розв'язка - контроверз (суперечність) подається в останніх терцетах або в останніх двовіршах терцета:

Сьогодні чують і дорослі й діти,
 Як навіть крематорію руїни
 Волають: — Будь ти проклята, війна! [2, 37];

або

Планета наша зовсім не велика,
 З усіх боків одкрита для вітрів.
 Не даймо, щоб зів'яла, мов гвоздика! [2, 38];

або

— Немає в світі щастя, опріч волі!
 Ось головний Освенцима урок [2, 46];

або

Відстороніться, люди, від суєт
 І, доки мир, воюйте із війною! [2, 50].

Кожний із сонетів, що має свою індивідуальну тему, ідею та висновок (теза – антитеза – синтез), підпорядкований загальній сюжетній лінії. Тридцять освенцимських сонетів Петра Ребра, об'єднані назвою „Під Стіною смерті”, утворюють єдину поему Страждання, Горя і Пам'яті. „Життя – це подорож”, – сказав Сенека, але не дай Бог так прямувати у Вічність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехер И. Любовь моя, поэзия: О литературе и искусстве. – М.: Изд-во худ. литературы, 1965. – 559 с.
2. Ребро П. Зозулин цвіт. Поезії. – Дніпропетровськ: Промінь, 1989. – 102 с.

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ НА НЕСПЕЦИАЛЬНЫХ ФАКУЛЬТЕТАХ В РАМКАХ УНИВЕРСАЛИЗАЦИИ ЕВРОПЕЙСКОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Третьякова Т.А., к. пед. н., доцент, Волкова А.В., преподаватель

Запорожский национальный университет

В статье рассматривается одна из актуальных проблем современной методики преподавания иностранных языков на неспециальных факультетах - подготовка будущих специалистов, готовых к обучению в рамках образования Европейских университетов. Авторами анализируется профессиональный аспект лингвогуманитарной культуры, который содержит овладение коммуникативными стилями, стратегиями, тактиками, нацеленными на сотрудничество и взаимотворчество. Авторы уделяют особое внимание методике использования текстов по специальности, анализируя опыт работы на юридическом факультете.

Ключевые слова: коммуникативные стратегии, лингвосоциокультурные способности, интерактивные действия, тексты по специальности, юридические тексты, Европейская система образования.

Третьякова Т.А., Волкова А.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ОРИЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА НЕСПЕЦІАЛЬНИХ ФАКУЛЬТЕТАХ У РАМКАХ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ / Запорізький національний університет, Україна

У статті розглядається одна з актуальних проблем сучасної методики викладання іноземних мов на неспеціальних факультетах - підготовка майбутніх спеціалістів, готових до навчання в рамках утворення Європейських університетів. Авторами аналізується професійний аспект лінгвогуманітарної культури, який містить оволодіння комунікативними стилями, стратегіями, тактиками, націленими на співпрацю та взаємотворчість. Автори приділяють особливу увагу методиці використання текстів за фахом, аналізуючи досвід роботи на юридичному факультеті.

Ключові слова: комунікативні стратегії, лінгвосоціокультурні здібності, інтерактивні дії, тексти за фахом, юридичні тексти, Європейська система освіти.

Tretyakova T.A., Volkova A.V. THE PECULIARITIES OF THE PROFESSIONALY DIRECTED TEACHING OF THE ENGLISH LANGUAGE AT NON-LINGUISTIC FACULTIES DUE TO ENTERING THE EUROPEAN SYSTEM OF EDUCATION / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article deals with one of the topical problems of modern foreign language teaching at technical, natural and social sciences faculties - training of future specialists who will be ready to study at European universities. The authors analyse professional aspect of linguistic-humanitarian culture which contains mastering of communicative styles, strategies, tactics aimed at cooperation and interaction. The authors pay special attention to the use of specialized texts, analyzing experience of work at Law faculty.

Key words: communicative strategies, linguistic-social-cultural abilities, interactive actions, specialized texts, law texts, European system of education.

Актуальность темы заключается в том, что универсализация Европейской образовательной системы заставляет нас переосмыслить роль иностранного языка (ИЯ) в процессе перехода Запорожского национального университета (ЗНУ) к новым стратегиям высшего образования и вовлечения в Болонский процесс. Это ставит перед преподавателями ИЯ конкретную задачу широкомасштабной подготовки студентов, готовых к обучению в рамках образования Европейских университетов. Такая подготовка подразумевает не только традиционное, фактическое владение всеми аспектами языка, но и, прежде всего, формирование понятийного аппарата обучаемых, дающего возможность культурно-образовательной ориентации и деятельности в Европейских высших учебных заведениях, когда ЗНУ станет активным участником Болонской группы.

Кафедра английского языка акцентирует внимание на преподавании английского языка как средства общеевропейского сотрудничества, билингвистического и культурного развития студентов и молодых специалистов. По мнению ряда исследователей, для формирования навыков, умений и знаний, необходимых полноправному гражданину Европы XXI века, предлагается совершенствование и интенсификация процесса обучения, исходя из принципа энергоинформационного обмена, коммуникативно-ситуативного характера процесса обучения, психолингвистического интерфейса вербальных и невербальных форм лингвострановедческого материала, индивидуализации педагогической деятельности со студентами [1]. Мотивацией при овладении ИЯ прежде всего служит профессиональная потребность студента, который готовится стать высококвалифицированным специалистом со знанием ИЯ. Поэтому одной из главных особенностей ИЯ для неязыковой специальности должен быть его профессионально-ориентированный характер, отраженный в учебной цели и содержании обучения.

Содержание процесса обучения иностранному языку как средству межнационального и интерпланетарного общения предусматривает развитие следующих навыков и умений:

- а) общение в устной и письменной форме;
- б) формирование и развитие социокультурных знаний и навыков;
- в) формирование и развитие умений говорения, чтения, письма и аудирования;
- г) развитие специализированных навыков и умений, для того чтобы осуществлять элементарный двусторонний перевод, работать в разных режимах билингвистической речевой деятельности и объективно оценивать ее, пользоваться, сопоставлять и сравнивать различные источники для приобретения иноязычной компетенции.

Анализ опыта преподавания английского языка в вузе убедительно показывает, что приобщение будущих специалистов к реальной коммуникации существенно ограничено отсутствием в их картине мира многих стереотипных ситуаций общения, профессиональных концептов, свойственных социуму страны изучаемого языка, коммуникативных стратегий. Студенты имеют ограниченные знания коммуникативных стратегий, не владеют языковыми средствами построения высказывания в интерактивном режиме. Данные обстоятельства заставляют обратить особое внимание на усвоение студентами ситуаций делового общения, на развитие навыков адекватной ориентировки в замыслах общающихся, в тех социальных и профессиональных ценностях, из которых исходят носители другой культуры [1]. Многие исследователи полагают, что применительно к деловой культуре, необходимо, в первую очередь, учитывать межкультурные различия, общие черты культур для выбора стиля, стратегий и тактик коммуникации в кросс-культурных деловых ситуациях. т.е. из особенностей коммуникативно-направленного обучения иностранному языку для профессиональных целей является соединение лингвистической компетенции (усвоение языковых норм) и лингвокультурных концептов «инофонной речевой общности» [2]. Овладение иностранным языком в новых условиях включает в себя опору на следующие профессиональные способности: *Лингвосоциокультурные*: использовать профессионально-маркированные лингвистические средства в соответствии с нормами конкретной культуры.

Собственно коммуникативные: выбирать и гибко варьировать активные стратегии и тактики общения, интерпретировать и понимать взгляды и поведение представителей других культур.

Интерактивные: осуществлять профессиональный дискурс, выбирая адекватное поведение, в соответствии с ценностными ориентациями и нормами, свойственными профессиональной сфере определенного типа культуры; быть открытым к получению новой профессиональной информации, эмпатичным, эмоционально гибким [3].

Давно доказано, что в рамках профессиональной подготовки современного специалиста необходимо особое внимание уделять профессиональной коммуникативной компетенции.

Для студентов коммуникативная деятельность как ведущий компонент их профессиональной подготовки предполагает овладение коммуникативными действиями. В работах А.А. Бодалева выделены следующие конкретные коммуникативные действия, которые максимально соответствуют гуманитарной специфике коммуникации:

1. *Перцептивные действия*:

- располагать к общению;
- определять характер переживаний и состояние человека на основе характерных признаков и воздействовать на него или понимать его.

2. *Коммуникативные действия речевого и неречевого планов*:

- речевые действия: правильная эмоциональная, образная, стилистически маркированная речь;
- неречевые действия: уместная мимика, жестикация, целесообразная кинестика (телодвижения).

3. *Интерактивные действия*:

- взаимодействие индивидов на основе коммуникативно-поддерживающего, кооперативного стилей [4].

По нашему мнению, эти характеристики могут быть дополнены характеристиками качеств и поведения личности студента, которые представлены следующими компонентами: коммуникабельность (потребность в общении); социабельность (потребность в социальных контактах, например, в профессиональной сфере, в социальном одобрении); доброжелательность. Толерантное поведение включает: эмоциональную гибкость, открытость, отсутствие догматизма. Для реализации этих целей в профессиональной сфере необходимо:

1. Обеспечить усвоение типов коммуникативных стратегий, соответствующих им тактик бесконфликтного общения (кооперативный стиль коммуникации сотрудничества) и способов языкового оформления, свойственного определенной культуре (это – когнитивный и социальный уровни).

2. Сформировать механизм профессиональной компетенции на основе усвоения норм и правил распознавания и реализации профессионального общения, свойственного иноязычной культуре гуманитарной сферы (речевое и неречевое взаимодействие, соответствующее профессионально-этическим и национально-культурным нормам) [5].

ИЯ при этом выступает как инструмент субкультурного профессионального взаимодействия (это – поведенческий и этнокультурный аспекты). ИЯ используют как средство развития личности студента в ситуациях профессионального сотрудничества с представителями других культур. Язык при этом отражает социокультурные факторы, влияющие на иерархию ценностей в менталитете личности, и ее профессионально-прагматическую установку на коммуникативное взаимодействие в решении практических задач (это позволяет сформировать профессиональный тезаурус) [6].

Применительно к специфике обучения языку на неспециальных факультетах процесс понимания учебного материала, по нашему мнению, проходит три основных стадии – две подготовительные и одну основную.

Первая подготовительная стадия – назовем ее стадией адаптации – характеризуется первичным ознакомлением студентов с основными положениями специальности, введением их в терминологию, постановкой наиболее актуальных профессиональных проблем и предложением вариантов их решения. На данной стадии умения, формируемые на лекциях и семинарах по специальности (на родном языке), с большей или меньшей долей вероятности могут быть вовлечены в процесс обучения ИЯ и наоборот: иноязычные умения, приобретаемые студентами в области специальности на занятиях по ИЯ, помогают стимулировать их интеллектуальную деятельность на семинарах на родном языке. И в том, и в другом случаях крайне важно соблюдение хронологической и содержательной соотнесенности подачи учебного материала на родном и ИЯ.

Вторая подготовительная стадия – это стадия восприятия и толкования основных терминов специальности на родном и ИЯ и соотнесение этого толкования с более узким (текст) или более широким (язык специальности) контекстом. На данном этапе для облегчения задачи толкования спецтексты на ИЯ подбираются таким образом, чтобы перевод ключевых терминов специальности совпадал с их пониманием, приобретенным студентами на стадии адаптации.

И наконец, третья стадия есть собственно стадия понимания текстового материала по специальности на ИЯ, с последующим решением основных и дополнительных интеллектуальных задач, заложенных в спецтексты.

Принцип использования текста (включая тексты по специальности) как единицы обучения пониманию уже устоялся и не встречает возражений ни у методистов, ни у психологов, ни у лингвистов. При наличии текста студенты имеют возможность наблюдать и воспринимать функционирование тех или иных грамматических и лексических явлений в естественной для них текстовой связи. Это специфическая, на первый взгляд, для каждого нового текста текстовая связь означает не изолированность каждого предыдущего текста от каждого последующего, а наоборот – является необходимым условием их сцепления: «*Всякий текст, хотя он имеет свои четкие графически или иначе зафиксированные границы, не представляет собой изолированной монады; он тысячами нитей сцеплен с окружающим его миром смыслов, значений, ценностей, носителями которых выступают как предметные ситуации и действия людей, так и другие тексты*» [5]. Таким образом, провозглашенный Ж.Жакото принцип «*все в тексте*» до сих пор не утратил своей методической актуальности: логико-семантический комплекс, усвоенный студентами на одном тексте, помогает им понимать каждый следующий текст, постигая «*тело его смысла*» через языковую/графическую форму. Спецтекст – в нашем случае текст по специальности – не исключение, а подтверждение вышеозначенного правила.

К сожалению, на практике не всегда можно наблюдать осуществление последовательного подхода к спецтексту как к целостной единице понимания. Как правило, обсуждаемый нами подход ограничивается теми задачами традиционной методики, которые имеют весьма узкое приложение к тексту и в лучшем случае сводятся к общему охвату содержания (составьте план текста, сформулируйте его основную идею, озаглавьте части и т.д.), а в худшем – студентам предлагаются такие традиционные инструкции (переведите, найдите синонимы / антонимы, ответьте на вопросы), которые призваны не объединить текст посредством решения заложенной в нем интеллектуальной задачи, а наоборот – разобщить его, создавая у студентов «разорванное» впечатление от прочитанного.

Опыт работы на юридическом факультете свидетельствует о том, что юридический текст лучше, чем любой другой, подходит под категорию так называемого логического текста, а значит обладает определенным конечным набором специфических черт, который облегчает понимание и упрощает

переход от одного текста к другому. О каких специфических чертах юридического текста идет речь? Первое и, на наш взгляд, основное, что объединяет большинство юридических текстов, - это конечный набор коммуникативных интенций. Представим типичный спецтекст, описывающий судебный процесс. Первая его интенция – информировать, когда речь идет об изложении самого судебного случая, и вторая – доказать виновность или невиновность подсудимого. Интенция «доказать» включает целый ряд дополнительных целеположений, набор которых, при всем многообразии юридических текстов и при разных уровнях их понимания, тем не менее, ограничен: подтвердить (asserting); уточнить (specifying); объяснить (explaining); полностью/ частично опровергнуть (completely/ partially counterarguing). Каждое из перечисленных целеположений вводится в юридический текст определенными языковыми клише, и диапазон их использования также конечен: объяснение чаще всего заявляет о себе такими словами, как «because» и «as»; уточнение нередко сопровождается словами «regarding» и «as to»; полное опровержение оформляется союзом «but», а частичное – логическими коннекторами «however» и «though».

Вторая специфическая черта юридических текстов – их логическая структура. Она универсальна, а значит – повторяет структуру логических рассуждений текстов на родном языке. Действительно, почти каждый юридический текст содержит наряду с фактологической информацией (изложение судебного дела) комментирование (речи адвокатов), содержащее весь тот набор коммуникативных интенций, о котором говорилось ранее. Комментирование начинается с определенных аргументов «за» или «против».

Подобная логика изложения носит название индуктивно-дедуктивной и так же, как коммуникативные интенции, оформляется определенными языковыми средствами (firstly, secondly, finally, held и т.д.) [1]. Сразу оговоримся, что структура юридического текста на английском языке далеко не всегда дублирует его аналог на родном: сказываются вековые традиции британского прецедентного права, которые диктуют свои законы и способы использования все той же индуктивно-дедуктивной логики изложения. Один из таких способов – способ сопоставительного (или сравнительного) анализа разбираемого судебного случая и соотнесения его с уже имевшим место (прецедентом) [1]. Подобная практика сопоставления отсутствует в украинском праве, где ссылки на кодексы и законы определяют иной (чем в британском праве) способ изложения и доказательства. Тем не менее, мы часто употребляем при работе со спецтекстом опорные структуры (it is...that...;...either...or...; if...then... и т.д.) и внутритекстовые коннекторы (however, though, still, therefore и т.д.). Именно они являются повторяющимися признаками юридического текста. Именно они способствуют выделению нескольких уровней содержательной стороны текста. При выделении уровней такого анализа необходимо опираться на коммуникативную компетентность (КК), сформированную у студентов на базе родного языка на стадиях адаптации и восприятия. КК как опыт в процессе работы с ИЯ в чем-то универсален, а в чем-то очень индивидуален. При обучении содержательному анализу преподавателю необходимо учитывать и то, и другое. Индивидуальный опыт, в частности, требует индивидуального подхода. При таком подходе уровни анализа спецтекста должны быть расположены в такой последовательности, которая обеспечивала бы студентам безболезненный переход от одного к другому. Первые уровни – более общие: определите коммуникативную интенцию (КИ) текста и его отдельных частей; найдите те лексические формы и грамматические структуры, которые выступают маркерами при определении КИ текста. Последующие проникают как бы вглубь спецтекста: определите способ изложения (индуктивный, дедуктивный); найдите тезис/ аргументы / вывод; определите характер аргументов (ссылка на прецедент, кодекс или акт). При этом юридическая терминология и грамматика выступают не атомарно, а как средства реализации содержательного анализа спецтекста [1].

Описанная выше специфика работы над спецтекстом в конечном итоге повышает мотивацию обучения, ведет к улучшению понимания текстов по специальности на ИЯ, способствует становлению и развитию навыков иноязычной речи.

Одним из главных условий успешности учебного процесса, выполнения задач обучения ИЯ и формирования умений и навыков обучаемых является правильный подбор дидактического материала. Специально для модулей преподавателями кафедры английского языка ЗНУ созданы и создаются учебные пособия, которые содержат аутентичный материал, обладающий максимальной степенью информативности и представляющий для студентов интерес не только с точки зрения языка, но и создающий условия для пополнения их фоновых знаний, за счет содержащейся в нем фактуальной, концептуальной и подтекстовой информации. На таком материале формируется лингвистическая, историко-культурологическая и профессиональная компетенция студентов, готовых стать активными участниками Болонской системы образования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Плужник И.Л. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов в процессе профессиональной подготовки. – М.: ИНИОН РАН. - 2003. – С. 85-86.

2. Белоглазова Т.В. Понятие профессиональной лингвогуманитарной культуры. – Сургутский государственный университет.- 2007.
3. Астафурова Т.Н. Варьирование речевой деятельности в межкультурном деловом общении. Тез. докл. научн. конф. "Языковая личность: жанровая речевая деятельность". – Волгоград.- 1998.
4. Бодалев А.А. Вершина в развитии человека: характеристики и условия достижения. – М.: Наука, 1998.
5. Жакото Ж. Текст и методика работы с ним. – М.: Наука, 1992. – С.24.
6. Лапина З.Г., Шилин К.И. Экософия культуры будущего. - ЭЖЗ.Т.5.- М.:2005, С.543.
7. Тараненко О.Г. Практическое применение принципов личностно-ориентированного образования на занятиях по английскому языку в вузе. Луганский национальный университет. 2007.
8. Shilin K. The Living Linguistics or The Ecosophy of Language. - INDO-RUSSIA, 2005, 40 p.

УДК 811.111'276.5:629.371.21.

ДО ПИТАННЯ ПРО СИСТЕМНУ ОРГАНІЗАЦІЮ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ АВТОМОБІЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

Фогель І.Б., к.філол.н., в.о. доцента

Запорізький національний університет

У статті аналізується проблема системності термінологічної лексики, вирішується питання про віднесення термінології до загальнолітературної лексики та визначаються особливості системної організації термінолексики англійської мови.

Ключові слова: термін, термінологія, системність, системна організація, цілісність, елементність, структурність, ієрархічність, взаємозв'язок, динамічність.

Fogel A.B. К ВОПРОСУ О СИСТЕМНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОЙ АВТОМОБИЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ) / Запорожский национальный университет, Украина.

Данная статья посвящена изучению проблемы системности терминологической лексики, решению вопроса об отнесении терминологии к общелитературной лексике, выявлению природы системности автомобильной терминологии, заключающейся в ее билатеральности. При этом системность предметной области признается доминирующей. В работе доказывается, что английская автомобильная терминология представляет собой терминосистему, поскольку соответствует критериям понятия «система»: целостность, структурность, иерархичность, элементность, взаимосвязанность, динамичность, функционирование.

Ключевые слова: термин, терминология, системность, системная организация, целостность, элементность, структурность, иерархичность, взаимосвязанность, динамичность.

Fogel A.B. TO THE PROBLEM OF TERMINOLOGICAL LEXEMES SYSTEMIC ORGANISATION (ON THE BASIS OF ENGLISH AUTOMOBILE TERMINOLOGY) / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is devoted to the problem of systemic relations in terminology, belonging of terminological lexicon to the general language and revelation of the automobile terminology systemacy essence, that is embodied in its bilaterality.

Key words: term, terminology, systemacy, systemic organization, integrity, componency, structure, hierarchy, interconnection, dynamics.

Тенденції в сучасній лінгвістиці відзначаються тим, що теоретичні розвідки стають більш глибокими та скрупульозними з обов'язковим виходом у практичні галузі. Першорядну значущість набуває системний підхід до вивчення мовних явищ, особливо в термінологічній сфері, про що свідчать роботи Т.Р. Кияка, С.Г. Казаріної, В.А. Татарінова, В.М. Лейчик, С.Д. Шелова.

Однак, незважаючи на всебічне дослідження мови, багато питань потребує визначення. Зокрема, принципи її системної організації; фактори, які впливають на природу системності. Чи не найбільше суперечок викликає віднесення термінологічної лексики до загальнолітературної мови та особливості її впорядкування. Дискусійність означених проблем зумовлює актуальність їх дослідження.

Метою цієї роботи є вирішення питання про віднесення термінології до загальнолітературної лексики та встановлення особливостей системності термінологічної лексики.

Аналіз численних робіт із термінознавства [Головін 1987; Суперанська 1989; Д'яков 2000; Комарова 1991; Циткіна 1988; Прикладне термінознавство 2003; Кобрін 2002; Lejczyk 1998, с. 137; Лейчик 2000, с. 54; Татарінов 1996, с. 264; Казаріна 1998, с. 34; Захарчук 2002, с. 7; Шелов 1998, с. 84; Rey 1995] свідчить про те, що системність визнається базовою властивістю не тільки лексичних одиниць (ЛО) взагалі і терміна зокрема, але й термінології в цілому. Вмотивованість такої точки зору ґрунтується на неодноразово постулованій системності лексики будь-якої природної мови, що проявляється в тематичних угрупованнях слів, у їхній структурній аналогії, у перебудовах і перетвореннях окремих менш актуальних слів за моделями більш актуальних і частотних лексем [Wilden 1980; Суперанська 1989], у виділенні таксонів вищого та нижчого порядку, які існують за принципом включення одних до складу інших [Приходько 2005]. При цьому міцність системних зв'язків корелюється з віком ЛО: чим «старшою» є ЛО, тим нерозривніше вона пов'язана з іншими елементами системи [Суперанська 1989, с. 115].

У цьому зв'язку необхідно з'ясувати, чи є термінологія невід'ємною частиною лексики літературної мови. Існує думка, що термінологія взагалі не мова, а система штучно створених знаків (Т. Сейворі, О.С. Герд, П.Н. Денисов, М.Г. Комлев). Така точка зору спирається на розгляд емоційної нейтральності, як відмінної риси термінів, «у зв'язку із чим наукові тексти читаються так, начебто вони складені роботом» [Savoy 1967, с. 112; Drozd 1981]. Прихильники такого підходу вважають, що терміни виникають і функціонують у штучно створених умовах, що суперечать умовам природної мови. Тому вони не можуть розглядатися як звичайні слова.

Інші дослідники (Д.С. Лотте, І.В. Арнольд, В.П. Даниленко, О.В. Суперанська, З.І. Комарова) гадають, що термінологія становить автономний розділ лексики національної мови, який має небагато спільного з літературною мовою, виділяючись у самостійну зону зі своїми закономірностями, які часом не узгоджуються з нормами літературної мови. Так, В.П. Даниленко відзначає, що «термінологія – це центральна, найбільш інформативна частина лексики автономного функціонального різновиду загальнолітературної мови – мови науки» [Даниленко 1977, с. 6]. Варто заперечити, однак, що термінам властиві ті ж риси, що й лексичному складу літературної мови (про що говориться нижче). Тому термінологія не може виділятися в самостійну зону, протиставлену лексичній системі мови.

Вивчення літератури з цього питання показало, що не тільки немає підстав для виведення термінології за межі лексичної системи природної мови, навпаки, єдино обґрунтованою можна вважати точку зору, згідно з якою термінологія – складова частина цієї системи (підтвердженням цьому є роботи А.А. Брагіної, К. Я. Авербуха). Термінологія характеризується всіма основними атрибутами лексичного складу літературної мови, якими є обробленість, упорядкованість лексики літературної мови порівняно з лексичним складом інших різновидів національної мови; нормативність; стабільність, що забезпечує існування й розвиток літературної мови; обов'язковість для всіх носіїв цієї мови; універсальність [Гухман М. М. // ЛЭС 1990, с. 270]. Наприклад, такі терміни, як *steering wheel*, *connecting rod*, *firewall*, що входять до складу англійської автомобільної термінології, зрозумілі більшості носіїв англійської мови, утворені за законами англійської мови, мають англійські словозмінні парадигми, реалізують англійські синтагматичні зв'язки в складі словосполучення та речення. Нарешті, соціальна комунікативна потреба може зумовити перехід цих (або інших) ЛО до розряду загальнозживаної лексики.

Отже, оскільки термінологія є невід'ємною частиною лексики літературної мови, то треба думати, що системність як базова властивість усього лексикону поширюється й на неї. Наші спостереження над термінологічною лексикою показали, що її параметри досить відрізняються від системності всього лексикону і дотепер не з'ясовано, а сутність взаємозв'язків елементів усередині терміносистем та підсистем залишається неясною.

Для того, щоб встановити фактор системності в термінології, ми виходили з розуміння поняття «система» в сучасній лінгвістиці та екстраполювали властиві йому якості (цілісність, структурність, ієрархічність, елементність, взаємозв'язок, динамічність, функціонування [Циткіна 1988, с. 31; Прикладне термінознавство 2003, с. 29; Кучеренко 2003, с. 3]) на термінологію.

У сучасній науці про мову під системою розуміють сукупність взаємозалежних та взаємообумовлених елементів, які утворюють більш складну єдність, яка розглядається з боку елементів – його частин [Головін 1987; Зотова 1997], між якими існує обов'язковий та безперервний зв'язок [Д'яков 2000]. Іншими словами система – це «інтегроване ціле, сутнісні якості якого формуються через взаємозв'язки його частин» [Приходько 2005].

Як показав емпіричний аналіз, природа системності термінологічної лексики носить двоїстий характер. З одного боку, вона ґрунтується на системності предметної галузі, а з іншого – на системності лінгвальній (див. рис. 1).

Як ми бачимо на рис. 1, системність термінології визначається системністю предметної галузі та відповідним до неї понятійним апаратом із притаманною йому системністю. Системність предметної галузі виражається у зв'язках між ЛО, що номінують цей предметний комплекс і спираються на ієрархічні, структурні та семантичні відношення між її компонентами. Такий вид системних відношень одновекторний, спрямований від відношень у предметному світі на відношення в термінології.

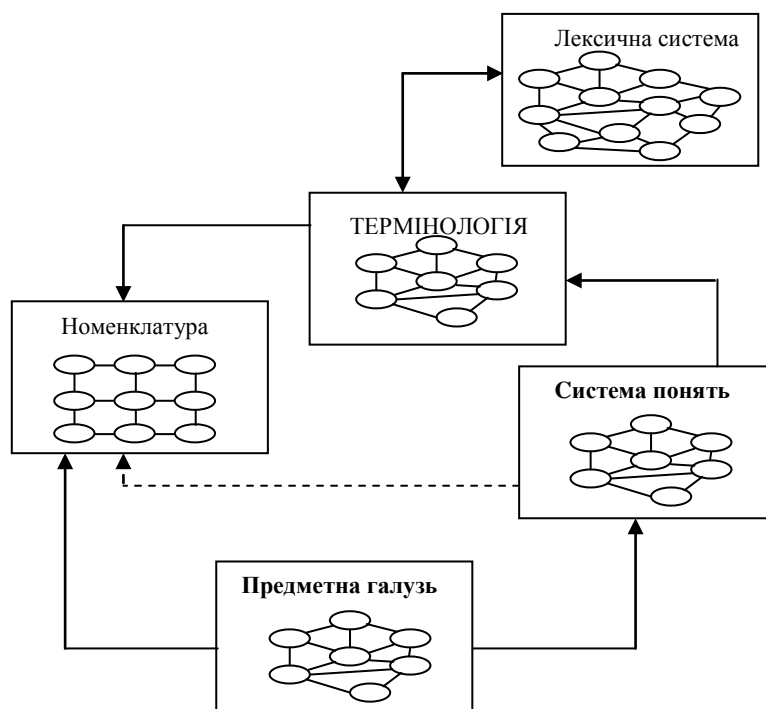

Рис. 1. Принципи системної організації термінології

Другою складовою системності термінології є системність мовна, котра має двовекторну спрямованість. Тут, з одного боку, відношення між елементами термінології визначаються тим фактом, що вона є невід'ємною частиною лексичної системи мови в цілому. З іншого боку, своєрідність системних відношень у термінології привносить у загальну картину відношень у лексиці свою специфічну забарвленість.

Системність мови виражається у системності самої лексики як частини мовної системи в цілому. При цьому термінологія розглядається з двох позицій: (1) як сукупність або деяка невизначена множинність термінів-слів у цілому [Денисов 1976; Д'яков 2000; Суперанська 1976], тобто як сукупність термінів тієї або іншої сфери людської діяльності [Реформатський 1986; Арнольд 1991; Брагіна 1981; Комарова 1991; Прикладне термінознавство 2003, с. 26; Кобрін, Антонова 2002, с. 54; Rondeau 1980, с. 1, 14] і (2) як одна з галузей лінгвістики: 1) вчення про утворення, склад та функціонування термінів взагалі [Головін 1987; Климовицький 1969]; 2) вчення про утворення, склад та функціонування термінів певної галузі знання, які вживаються в певній мові, та їхніх еквівалентах в інших мовах [Циткіна 1988]; 3) загальне термінологічне вчення [Суперанська 1989, с. 14]; 4) методи відбору та класифікації термінів, створення неологізмів, поширення термінів [Rondeau 1980, с. 1, 14; Sager 1974, с. 73].

Своєрідність системних відношень у термінології спричинилася до вироблення кількох підходів до їх інтерпретації. Так, для позначення *термінології* як вчення про утворення, функціонування й склад термінів В. П. Петушков запропонував назву *термінознавство* [Петушков 1972], підтриману Б. М. Головіним і П. Н. Денисовим. Цей термін досить розповсюджений в лінгвістичному середовищі і вживається в роботах таких дослідників, як І.В.Арнольд, О.В. Суперанська, З.І. Комарова. Зараз термінознавство являє собою самостійну галузь лінгвістики, завданнями якої є: (1) аналіз ролі термінології в комунікативних процесах; (2) визначення місця термінології в системі мови; (3) дослідження семантичної своєрідності термінів; (4) аналіз граматичної організації термінів; (5) розробка методик аналізу й опису термінологічних систем [Головін 1987, с. 7].

Сукупність термінів певної галузі знання деякими лінгвістами позначається терміном *термінклатура* (за моделлю *номенклатура*). Однак ця назва не набула широкого застосування, тому що немає такого словотвірного елемента *-клатура*, а саме слово *номенклатура* – утворення індивідуальне: лат. *nomenclatio* 1) номенування по імені від *nomēn* «ім'я» + *salō* «кликати, кликати»; 2) список, перелік =

nomenclatura, порівн. nomenclator «раб-енциклопедист, в обов'язки якого входило називати на ім'я людей, що приходили до хазяїна, та різні речі, які потрапляли хазяїнові на очі» [Суперанська 1989, с. 15]. Термін же «термінклатура» (виходячи з латинського значення основ) залишається внутрішньо невмотивованим, що небажано для терміна. Крім того, введення цього нового терміна не може позбавити поняття *термінологія* його споконвічного й цілком мотивованого значення, і тому буде лише вносити непотрібну плутанину.

Оскільки ємкість поняття *термінологія* – явище, відзначене не тільки у вітчизняній, але й у міжнародній термінологічній практиці, вводити якісь зміни в сталий терміновжиток треба досить обережно, щоб не порушити рівноваги й критерію системності термінів та їхніх визначень, що закріпилися в лексикології та лексикографії.

Відповідно до вищевикладеного, *термінологія* є невід'ємною частиною літературної мови, її окремою підсистемою й розглядається нами як сукупність термінів певної галузі, пов'язаних між собою логічними, ієрархічними, морфологічними, семантичними, синтаксичними та словотвірними відношеннями. При цьому системність визнається нами як основна якість не тільки окремої лексеми, але й сукупності термінів певної галузі. Своєрідність природи системності термінологічної лексики полягає в її білатеральності з домінуючою роллю системності предметної галузі.

Запропонований погляд на розгляд проблеми системності термінологічної лексики визначає й деякі перспективні напрямки досліджень. Насамперед, інноваційною була б екстраполяція представленого підходу й методики опису системності термінологічної лексики на різні галузеві термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авербух К.Я. Терминография: традиционное и специфическое // Теория и практика научно-технической лексикографии. – М.: Рус. яз., 1988. – С. 27-34.
2. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. – М.: Высшая школа, 1991. – 140 с.
3. Брагина А.А. Значение и оттенки значения в термине // Терминология и культура речи. – М.: Наука, 1981. – С. 37-47.
4. Герд А.С. Основы научно-технической лексикографии. – Л.: ЛГУ, 1986. – 72 с.
5. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
6. Д'яков А.С., Кияк Т.Р. Основы терминотворения. – Київ: КМАкадемія, 2000. – 218 с.
7. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
8. Денисов П.Н. Системность и связанность в лексике и система словарей // Проблематика определенных терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, 1976. – С. 63-73.
9. Захарчук К.О. Особливості формування сучасної російської термінології підприємництва. – Автореферат дис... канд. філол. наук: 10.02.02/ КНУ. – К., 2002. – 20 с.
10. Зотова В.П. Модель дефиниции терминов в учебном толковом терминологическом словаре по робототехнике // Придніпровський науковий вісник. Гуманітарні науки. – 1997. – № 46. – С. 19-24.
11. Казарина С.Г. Типологические характеристики отраслевых терминологий. – Краснодар: Изд-во Кубанской государственной медицинской академии, 1998. – 276 с.
12. Климовицкий Я.А. Некоторые методологические вопросы работы над терминологией науки и техники // Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М.: Наука, 1969. – С. 32-62.
13. Кобрин Р.Ю., Антонова М.В. Терминологические системы и их когнитивные модели // Очерки научно-технической лексикографии. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. – С. 47-66.
14. Комарова З.И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 156 с.
15. Кучеренко О.Ф. Проблеми формування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми: Автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / ХНУ. – Харків, 2003. – 19 с.
16. Лейчик В.М. Терминология и терминосистема // Научно-техническая терминология. – М., 2000. – Вып. 2. – С. 54-56.
17. Петушков В.П. Лингвистика и терминоведение // Терминология и норма. – М.: Наука, 1972. – С. 102-117.
18. Прикладне термінознавство: Начальний посібник: Частина I / За ред. В.В. Дубічинського та Л.А. Васенко. – Харків: НТУ «ХПІ», 2003. – 145 с.
19. Приходько А.Н. Языковое картирование мира в паттерне "концептосфера - концептополе - концептосистема" // Нова Філологія. - Запоріжжя: ЗНУ, 2005. - № 1(21). - С. 94 - 104.

20. Реформатский А.А. Мысли о терминологии // Современные проблемы русской терминологии. – М.: Наука, 1986. – С.163-198.
21. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
22. Татаринов В.А. Теория терминоведения: В 3т. Т.1. Теория термина: История и современное состояние. – М.: Московский Лицей, 1996. – 311 с.
23. Циткина Ф.А. Терминология и перевод. – Львов: Вища школа, 1988. – 156 с.
24. Шелов С.Д. Определение терминов и понятийная структура терминологии. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1998. – 236 с.
25. Drozd L. Some remarks on a Linguistic Theory of Terminology // Thoretical and Methodological Problems of Terminology. Symposium Proceedings: Infoterm Series 6. – Munchen, 1981. – P. 106-117.
26. Lejczyk B., Biesiekirska L. Terminoznawstwo: predmiot, metody, struktura. – Bialystok, 1998. – 184 s.
27. Rey A. Essays on Terminology. – Amsterdam; Philadelphia: Benjamin, 1995. – 223 p.
28. Rondeau G. Introduction à a terminologie. – Québec, 1980. – P. 1-14.
29. Sager J.C., Nkwenti-Azeh B. Terminological Problems Involved in the Process of Exchange of New Terminology between Developing and Developed countries. – Paris: UNESCO, 1997. – 38 p.
30. Savory T.H. The Language of Science. – London, 1967. – 173 p.
31. Wilden A. System and Structure. Essays in Communication and Exchange. – 2nd ed. – NY: Tavistock Publications, 1980. – 273 p.

УДК 821.111 Ш – 2.09: 792.2 (43) "17/18"

СПЕЦИФИКА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДРАМАТУРГІЇ В.ШЕКСПІРА НА НІМЕЦЬКІЙ СЦЕНІ КІНЦЯ ХVІІІ-ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

Хитрова Т.В., аспірант

Запорізький національний університет

У статті розглянуто особливості сценічної репродукції шекспірівської творчості в Німеччині, визначено місце та роль театральної рецепції в загальній структурі шекспірознавчого дискурсу Німеччини кінця ХVІІІ-першої половини ХІХ ст.

Ключові слова: театральна рецепція, драматургія, Просвітництво, романтизм, шекспірознавчий дискурс.

Хитрова Т.В. СПЕЦИФИКА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ДРАМАТУРГИИ В.ШЕКСПИРА НА НЕМЕЦКОЙ СЦЕНЕ КОНЦА ХVІІІ-НАЧАЛА ХІХ ВЕКА / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассмотрены особенности сценической репродукции шекспировского творчества в Германии, определены место и роль театральной рецепции в общей структуре шекспироведческого дискурса Германии конца ХVІІІ- первой половины ХІХ в.

Ключевые слова: театральная рецепция, драматургия, Просвещение, романтизм, шекспироведческий дискурс.

Khytrova T.V. PECULIARITIES OF REPRESENTING SHAKESPEARE'S DRAMA ON THE GERMAN STAGE OF LATE 18 – EARLY 19 C./ Zaporizhzhya Natinal University, Ukraine.

The peculiarities of the stage reproduction of Shakespeare's works in Germany are under consideration in the article. The author defines the place and role of the theatre reception in the general structure of German Shakespeare studies of late ХVІІІ -early ХІХ с.

Key words: theatre reception, drama, Endightement, Romanticism, Shakespeare studies

Загальновідомо, що шекспірівська драматургія, яка характеризується життєвістю творів та неперевершеною театральністю, входить до репертуарів найвідоміших світових театрів вже протягом багатьох століть. Кожна епоха сприймає творчість великого англійця як джерело невичерпної мудрості, знаходячи там відповіді на актуальні для неї питання. У цьому контексті бачиться доцільним розглянути особливості репрезентації драматургії В. Шекспіра на німецькій сцені кінця ХVІІІ- початку ХІХ ст., тому що саме в Німеччині в цей час театральні постановки шекспірівських п'єс виконували каталізаторську функцію в національній культурі, сприяючи становленню та розвитку власних театральних традицій.

Принагідно зауважимо, що оскільки будь-який дискурс можна розглядати як специфічний простір розвитку думки, то цілком доцільним бачиться спиратися на систему координат, у якій є хронологічні та локально-регіональні осі. Хронологічною віссю даного дослідження вважається період кінця ХVІІІ -

першої половини XIX ст., коли з'являються перші спроби інсценувати шекспірівський текст. Локально-регіональна ж вісь-це великі німецькі культурні центри, зокрема, Відень, Гамбург, Мангейм, а згодом і Веймар, Берлін, Дрезден, Дюссельдорф, де відбувався процес знайомства німецького глядача з шекспірівською спадщиною завдяки зусиллям німецьких драматургів. Хочеться відзначити діяльність як драматургів, так і акторів, для яких шекспірівська творчість стала натхненням протягом усього життя. Великий успіх завжди мали п'єси великого англійця, поставлені визначними діячами німецького театру Шредером, Іффландом, Дальбергом, Шрейфогелем, Клінгеманом, Шиллером, Іммерманом, Тіком. Серед глядачів неабияку популярність завоювали такі актори, як Іффланд, Флек, Шредер, Іммерман, Девріент.

У російському та українському літературознавстві існують розвідки щодо історії західноєвропейського театру [1], [2], у яких науковці звертали увагу на роль шекспірівської драматургії в становленні того чи іншого національного театру. Утім до цього часу не здійснено окремого цілісного дослідження щодо специфіки сценічної репрезентації п'єс великого англійця на німецькій сцені у співвідношенні з іншими рівнями шекспірознавчого дискурсу, хоча багатьма дослідниками, зокрема О.Анікстом [2], Г.Бояджієвим [3], неодноразово підкреслювалася значимість досягнень драматургів цієї країни в процесі популяризації Шекспірової спадщини.

Тож метою цієї статті є розгляд специфіки сценічних постановок шекспірівських п'єс у Німеччині згаданого періоду та з'ясування їх значення як для популяризації творчого доробку англійського драматурга, так і його ролі в історії німецького театру. Предметом аналізу слугують численні відгуки тогочасних німецьких реципієнтів, що були надруковані в літературно-критичних та театральних виданнях. Саме з цих джерел ми дізнаємося, яким чином ставилися шекспірівські п'єси німецькими драматургами.

Зазначимо, що театральна рецепція творів великого британця є також структурною одиницею шекспірознавчого дискурсу Німеччини, вступаючи в певні стосунки з іншими складовими, зокрема з перекладами, літературно-критичними розвідками, художньою творчістю письменників тогочасся. І хоча театральні постановки та переклади відносяться до репродуктивного рівня рецепції, все ж таки прослідковується існування певної ієрархії у взаємовідносинах цих елементів. Йдеться про те, що поява перекладів шекспірових творів вважається однією із передумов театральних постановок англійського драматурга на німецькій сцені та подальших переробок його п'єс. Саме після появи перших перекладів з'являються численні театральні постановки творів великого британця. При цьому якість перекладів впливає на те, як широкий загал сприймає твори Шекспіра, чи то в максимально наближеному до оригіналу вигляді, чи то в перекрученому.

Важливим чинником інтенсифікації інтересу німецького загалу в цілому і театральних діячів зокрема до творчої спадщини Шекспіра стала поява більш вдалих за попередні, зокрема Борка, Грінеуса перекладів художніх текстів. Так, видання 17 шекспірівських драм німецькою мовою, зроблених німецьким літератором Х.Віландом у 1766-1769 рр., зумовила активізацію театральних спроб, які не мали регулярного характеру. Із цього часу Шекспір починає ставитися в німецьких театрах Гамбурга, Мангейма, Берліна та інших великих міст досить активно.

Слід зазначити, що у XVIII ст. в Німеччині вирішувалося питання, як саме ставити п'єси Великого Барда на німецькій сцені: повністю, якомога точніше дотримуючись тексту німецького перекладу, чи в адаптаціях з урахуванням вимог часу та національної ментальності. Уже Г.Лессінг у своєму славнозвісному 17. Літературному листі пропонує інсценувати Шекспіра з "деякими скромними змінами" [4]. Й.Гете в статті "Шекспір й немає йому кінця" вважає найбільш вдалими театральними спробами саме ті, в яких вдаються до переробок шекспірівських п'єс: "Ось уже багато років, як у Німеччину прокралася неправильна думка, що Шекспіра слід ставити на німецькій сцені слово в слово, хоча б від цього задихалися і актори, і глядачі. Приводом тут послугував чудовий і максимально точний переклад Шекспіра, попри це такі досліди скрізь зазнали невдач. Неодноразові добросовісні зусилля Веймарського театру є кращим доказом моєї думки. Хто хоче побачити на сцені п'єсу Шекспіра, повинен знову звернутися до переробок Шредера"[5, 307].

У передмові до видання драми "Гамлет" (1773) один із німецьких критиків підкреслює значущість переробок, здійснених драматургом Ф.Хойфельдом: "Кому відомий цей великий геній англійського театру, той знає наскільки складно ставити його п'єси на німецькій сцені, не переробивши їх. Пан Хойфельд заслуговує на вдячність за його зусилля, спрямовані на те, щоб зробити п'єсу добру для Англії п'єсою придатною для Німеччини" [6, 43].

Дійсно, характер переробок шекспірівської драматургії в Німеччині підпорядковувався панівній на той час просвітницькій ідеології, важливими принципами якої були правдоподібність і природність того, що зображено в художньому творі. Поступово намічається тенденція зміни векторності постановочного стилю: перевага віддається не світу героїчних трагедій, а світу сентиментальних сімейно-побутових п'єс. У зв'язку з цим і ракурс візії Шекспірових творів значно змінюється: на перше місце виходять не титанічні постаті персонажа, не глобальність його конфлікту, а власне приватно-сімейний контекст, на

ті якого розгортаються трагічні колізії. До речі, така тенденція існувала і в англійській театральній практиці тогочасся, відгомін якої лунав на сторінках німецьких газет і, безперечно, впливав на тих театральних режисерів та акторів, які ставили Шекспіра на німецькій сцені. Показовою є, приміром, ситуація з Гарріком, який і започаткував установку на природнього Шекспіра. Загальновідомо, що англійський актор своєю грою в п'єсах Шекспіра показав всю життєвість трагічних і комічних героїв, створених великим драматургом. У трактовку ролей англійського майстра слова Гаррік вніс елементи сценічного реалізму, який стверджувався ним у театрі XVIII століття. У "Хрестоматії з історії західноєвропейського театру" зазначено, що в Гарріка персонажі Шекспіра перестали бути ходульними героями, якими вони стали в багатьох постановках кінця XVIII-першої половини XIX ст. Вони перетворилися в справжніх людей зі справжніми людськими пристрастями [7].

Отже, більш відчутною стає орієнтація на правдоподібність, наслідування природі, та відтворення повсякденності. Відомий німецький драматург Дальберг узагальнює розуміння природи його співвітчизниками: "Природа на сцені - це мистецтво зображувати людину, мистецтво, завдяки якому акторові вдається настільки занурити глядача в ілюзію, що той звертає увагу лише на персонаж та зовсім забуває про актора" [8, 75]. Як бачимо, орієнтація на правдоподібність тісно пов'язана з поняттям театральної ілюзії як імітацією природної поведінки. Глядач мав бачити на сцені і відчувати те, що є близьким і зрозумілим йому, ідентифікувати себе зі сценічним персонажем. Наведемо декілька прикладів. Так, у 1779 р. у літературно-театральній газеті знаходимо відгук про постановку Макбета, здійснену тогочасним актором Й.Рейнеком: "Його гра була настільки реальною, що забуваєш про те, що це сцена та поетичний твір, і взагалі забуваєш про все" [9, 984]. Доволі схожим і за загальним пафосом, і за розстановкою акцентів є відгук іншого критика Шинка про актора та драматурга Шредера – виконавця ролі короля Ліра: "Хто-небудь якимось чином задумався в кінці п'єси про поезію, сцену, про мімічне мистецтво? Усе, що відбувалося, було дійсністю, нещасний Лір викликав у нас сльози і співпереживання" [10, 49]. Цей же літературний критик далі зазначає: "Більшість його (шекспірівських) трагічних характерів - люди, чії ситуації, страждання, долі, скарги - це наші ситуації, наші страждання, долі... Тобто людські ситуації, людські страждання, людські долі, людські скарги, що потрясають наші серця і наше суспільство. Тут ми можемо чи то боятися, чи то страждати, тому що ми знаходилися самі колись в подібних ситуаціях або відчували, що можемо опинитися саме в таких ситуаціях" [10, 67].

Треба також відмітити і зміни в шекспірівських п'єсах щодо театральної мови та сюжетно-композиційної будови. Насамперед, замість високого декламаційного стилю героїчної трагедії, яким славилися оригінали Шекспіра, на німецькій сцені 70-80 рр. почала використовуватися проза. Річ у тому, що риторична декламація тяжіла до перебільшення та водночас до монотонності, що саме і не імпонувало просвітникам, для яких природність стала ключовим положенням при постановках шекспірівських п'єс. На користь цього твердження наведемо висловлювання одного з тогочасних німецьких критиків, який аналізує гру актора Шредера: "Він не кричить, щоб його зрозуміли, або щоб виразити почуття та не декламує, як Герольд, щоб бути трагічним актором. Він говорить природно" [11,132].

Перебуваючи під впливом раціоналізму, німецькі драматурги намагалися раціоналізувати і зміст творів великого англійця. Вважалося, що до сюжетної канви доцільно вносити корективи, не залишаючи нічого незрозумілим глядачеві. Висловлювання Й.Гете щодо постановок Шредера наглядно це демонструє: "Шредер дотримувався лише найбільш вражаючого, відкидаючи все інше, притому інколи і вкрай суттєве, якщо йому здавалося, що воно розіб'є враження перед лицем його нації і його часу" [5, 308]. Наприклад, у виставі "Король Лір" Ф.Шредер відкидає першу сцену, тому що, на його думку, король виглядає кумедно, а публіка тогочася повинна була відчувати насамперед співчуття до нього.

Ще одним важливим нюансом було прагнення зменшити трагізм кульмінаційного моменту, тобто трагедія втрачала сповнену драматизму розв'язку п'єси. У більшості постановок того періоду Отелло і Дездемона, Гамлет залишалися живими, Корделія наприкінці також не помирала, а падала непритомна, вимовляючи декілька слів, щоб у публіки не виникло запитань, жива вона чи ні.

Слід зазначити, що в німецькому шекспірознавстві існують різнобічні, іноді навіть полярні точки зору щодо доцільності театральних переробок XVIII століття. Відомий шекспірознавець Ф.Гундольф вважав, що театральні переробки зазначеного періоду не сприяли більш глибокому розумінню шекспірівської спадщини. Він пише: "Засліплені раціональністю, з одного боку, і чуттєвістю - з другого, німці у XVIII столітті були не в змозі адекватно сприймати Шекспіра. І як наслідок цього, спотворення його творів не могло мати значення для німецької духовної історії"[12, 355].

Інший визначний драматург, знавець історії німецької шекспірівської драматургії Є.Л. Шталь дотримувався полярної точки зору: "Освоєння Шекспіра Німеччиною з другої половини XVIII століття належить до великих духовних подій, що в значній мірі відбулися завдяки сцені. Використання Шекспіра для німецької сцени є і залишиться одним із великих досягнень німецької духовної культури" [13, 35]. В унісон з цією думкою звучить і висловлювання літератора В. Древе : "... без такого роду

зусиль XVIII ст. навряд би так швидко наступили дні більш кращого і глибокого розуміння його духовності та художнього світу” [14, 123].

Утім, навіть адаптовані до художніх смаків і очікувань німецького реципієнта театральні переробки шекспірівських творів мали досить велике значення, оскільки їх правомірно вважати водночас і механізмом популяризації творчої спадщини англійського поета в Німеччині, і однією з передумов розквіту німецької національної драматургії в другій половині XVIII століття. До того ж штюрмери привнесли емоційність, темпераментні втілення шекспірівських образів, що зумовило щире захоплення творчістю великого англійця всього німецького загалу, яке успадкувало XIX століття. Тобто театральні переробки можна дійсно вважати передумовою для подальшого знайомства наступних поколінь зі справжнім Шекспіром, насамперед романтиків.

Отже, перехід до нових горизонтів розуміння Шекспірового доробку засвідчувала романтична парадигма художнього мислення. Зауважимо, що романтики творчість Великого Барда протиставили всій художній системі класицизму. Вони розвинули ідеї просвітників щодо життєвої правди в п'єсах англійського драматурга. Утім, наслідування природи представники романтичного напрямку розуміли по-іншому. Якщо просвітники шукали безпосередньої правди характерів і ситуацій, то романтики вважали, що справжність Шекспіра - в поетичній правді, яка зовсім не обов'язково збігається з повсякденністю. При цьому важливим моментом стала поява в 1797-1810 рр. найбільш повного перекладу творів англійського майстра слова, здійсненого натхненником романтичного руху А.Шлегелем. Перекладацька установка цього перекладу була спрямована на те, щоб якомога точніше передати оригінальний текст великого британця. Унаслідок появи нового тексту змінюється і постановочний стиль - відбуваються спроби передати справжнього Шекспіра. Крім того, розширюється і репертуар - до вистав “Отелло”, “Гамлета”, “Ромео та Джульєтта”, “Король Лір”, “Юлій Цезар”, “Міра за міру”, “Венеціанський купець”, які були вже добрі знайомі німецькій публіці, додаються нові комедії “Як вам це сподобається”, “Приборкання норвільової” та ін.

Романтична театральна рецепція Шекспірового творчого доробку була відзначена діяльністю відомих драматургів та акторів, зокрема Іммермана, Шрейфогеля, Тіка, Деврієнта.

Знаходячись під впливом романтичних уявлень, творчі інтенції відомого драматурга Л.Тіка насамперед були спрямовані на відтворення на сцені повного тексту перекладу. Водночас він приділяв особливу увагу питанням будови сцени. Цікавим є той факт, що романтик, першим із німців вирушив до Англії, щоб мати можливість саме на батьківщині поета виявити особливості театру Відродження та повернувшись, реконструювати елізаветинський театр, тобто якомога більше наблизитися до розуміння справжнього Шекспіра.

Зазначимо, що романтики збагатили і палітру постановочно-виражальних засобів сценічного мистецтва. Взаємодія музики та декорацій, розглядалася у контексті емоційного впливу на глядача. Показовою є постать німецького режисера Карла Іммермана, діяльність якого пов'язана з Дюссельдорфським театром. Протягом трьох років його керування (1834-1837) він здійснив постановки восьми шекспірівських п'єс : “Гамлет”, “Макбет”, “Король Лір”, “Венеціанський купець”, “Ромео та Джульєтта”, “Отелло”, “Юлій Цезар”. Режисер приділяв особливу увагу сценічній мові, мистецтву композиції масових сцен, художньому та музикальному оформленню вистав, використовуючи ряд нових постановочних прийомів.

Пошуки представників романтичного руху в царині театрального мистецтва значною мірою вплинули на подальший розвиток акторського мистецтва. Орієнтована на раціональність акторська манера класицизму змінюється на емоційну, драматичну експресію при відтворенні різнобічних та суперечливих характерів. Кумирами публіки стають актори Йоганн Флек (1757-1801), Людвіг Деврієнт (1784-1832), завдяки таланту яких німецька спільнота мала можливість осягнути глибину шекспірівських образів.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що специфіка постановок шекспірівських творів на німецькій сцені кінця XVIII ст. характеризувалася свідомою адаптацією текстів великого англійця до смаків німецької публіки, до вимог тогочасної естетики і зрештою до світоглядних орієнтацій епохи Просвітництва. Щодо першої половини XIX століття, духовна атмосфера якої визначалася інтенсивним розвитком романтизму як потужного культурного руху, то особливості рецепції Шекспіра в цей час були детерміновані здебільшого прагненням відкрити справжнього Шекспіра, відтворити дух і букву його драматичних шедеврів, що не в останню чергу зумовлювалося специфікою тогочасних перекладацьких практик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мокульский С.С. История западноевропейского театра: В 4 т. – М.: Просвещение, 1957.
2. Аникст А.А. Теория драмы на Западе в первой половине XIX века. - М.: Наука, 1980.
3. Бояджиев Г. История зарубежного театра. – М.: Просвещение, 1981. - С.302 -333.

4. Lessing Werke. Literaturkritik, Poetik und Philologie. - Muenchen, 1973. - S.71-87.
5. Гере И.В. Шекспир и нет ему конца. // Собрание сочинений: В 10 т. - Т.10. – М.: Худ. лит., 1976. - С.306-318.
6. Guthke Karl Deutsche Theaterkritik des 18. Jahrhunderts // Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. - Heidelberg, 1967. - S. 37-69.
7. Мокульский С.С. Хрестоматия по истории западноевропейского театра.- Т.2. - М.: Просвещение, 1955. - С.155-159.
8. Die Protokolle des Mannheimer Nationaltheaters unter Dalberg aus den Jahren 1781-1789. - Mannheim, 1890. - S.74-79.
9. Dramaturgische Fragmente IV. - Graz, 1781.- S. 984.
10. Zeitgenossen II. - Leipzig, 1818.- S.49-67.
11. Widmann Wilhelm Hamlets Buhnenlaufbahn.- Leipzig, 1931.- S. 132.
12. Gundolf Friedrich Shakespeare und der deutsche Geist. - Berlin, 1920. - S.355.
13. Stahl E.L. Shakespeare und das deutsche Theater.- Stuttgart, 1947.- 560 s.
14. Drews Wolfgang Koenig Lear auf der deutschen Buehne bis zur Gegenwart. // Germanische Studien CXIV.- Berlin, 1932.- S.123.

УДК 811.161.2 + 811.161.1: 82

МІФОЛОГІЧНІ ОНИМИ УКРАЇНСЬКОГО І РОСІЙСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Ходикіна І.І., ст. викладач

Бердянський державний педагогічний університет

Статтю присвячено номінаційній системі українського і російського фольклору. В ній розглядається комплекс повнозначних слів (слів-онотем), процеси творення міфологічної онімації, виявляються принципи відображення цільових настанов мислительної діяльності людини, подається типологічна характеристика міфонімів за семантичною структурою та за будовою компонентів.

Ключові слова: міфоантропонім, міфоперсонім, міфонім.

Ходыкина И.И. МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ОНИМЫ УКРАИНСКОГО И РУССКОГО ФОЛЬКЛОРА / Бердянский государственный педагогический университет, Украина.

Статья посвящена системе номинаций в украинском и русском фольклоре. Речь идет о комплексе слов-онотем, процессе создания мифологической онимации, о принципах отображения целевых задач мышления древнего человека. В статье указываются типы мифонимов по семантической структуре и по строению компонентов.

Ключевые слова: мифоантропоним, мифоперсоним, мифоним.

Khodykina I.I. MYTHOLOGICAL ONIM OF UKRAINIAN AND RUSSIAN ETHNIC LITERATURE / Berdyansk state pedagogical university, Ukraine.

The article is dedicated to the system of nominations in the Ukrainian and Russian ethnic literature. It is about the complex of the process of creation of the mythological onimation, principles of the thinking goals of the ancient man. There are the types of the mythonims according to the semantic structures and to the structure of components.

Key words: mythoantroponym, mythopersonym, mythonym.

Антропоніміка – це своєрідний розділ сучасної мовознавчої науки, що вивчає дуже важливу частину словникового складу мови, а саме власні особові назви. Система власних онімів складалася протягом тривалого часу, а тому в ній знайшли відображення різні сторони суспільно-господарської, культурної і мовної діяльності народу на різних історичних етапах розвитку суспільства. Антропоніми є предметом вивчення не лише лінгвістики, а й історії та культурології. Безперечним є факт, що власні оніми відбивають побут і вірування, фантазію і художню творчість того народу, який їх витворив. Тому не є випадковістю, що дослідження мовного простору фольклору ведеться у кількох напрямках: вивчення словотворчого рівня міфологічної лексики і виявлення семантичних моделей міфічних назв; семантична

класифікація і мотиваційні аспекти номінаційної системи фольклору; розмежування категорій власного і загального в найменуванні міфічних образів, виявлення типологічних характеристик теонімії й деонімії; традиційні ономастичні дослідження власних імен усної народної творчості.

Вивчення лексичного простору східнослов'янської міфології починається з давніх часів. Чергова хвиля зацікавленості цією сферою відноситься до XIX ст. Вона пов'язана із створенням так званої „міфологічної школи”, представники якої (О.М.Афанасьєв, Ф.І.Буслаєв, О.О.Потебня, І.І.Срезневський) намагались реконструювати стародавню міфологію, пояснюючи зміст міфологічних структур обожнюванням давніми народами явищ природи. Так, О.О.Потебня у своїх роботах „О мифическом значении некоторых обрядов и поверий”, „Слово и миф” та ін. долучив до огляду релігійно-міфологічних елементів народних творів ґрунтовний лінгвістичний аналіз власних імен, назв, реалій. Згідно з класифікацією жанрів народної словесності міфологія складається з ліро-епосу (героїчного – билини, думи, історичні пісні, пісні-хроніки та негероїчного – балади) й епосу (казкового – культово-анімістичні казки, казки про тварин, чарівні казки, суспільно-побутові казки, анекдоти, притчі, небилиці та неказкового – легенди, перекази, народні оповідання, бувальщини) тощо [4; 75].

Достатньо продуктивним у плані дослідження міфологічних фольклорних структур є напрямок етнолінгвістичних семіотичних досліджень, розроблених М.Толстим, С.Толстой та ін. Вони орієнтуються на порівняльний аналіз і зіставне вивчення семантичних систем як в синхронії, так і у діахронії. Однак, не дивлячись на значну кількість різнопланових доробок у галузі дослідження фольклорного тексту, фольклорний простір має багатющий матеріал для подальших наукових пошуків.

На сучасному етапі у мовознавстві активно ведеться робота стосовно вивчення семантики і функціонування міфологічних номінацій. Особливу увагу приділяють створенню типології номінацій фольклорних структур, а тому вважаємо, що даний матеріал є актуальним, оскільки він підсумовує надбання сучасної лінгвістики стосовно обраної нами проблеми.

Серед великої кількості слів у мові сучасна лінгвістика виділяє слова-онотеми (слова-назви) і синтаксичні слова. Розрізнення двох різних статусів слів на парадигматичному рівні проводиться диференційно: за наявністю або відсутністю мовної семантики у слова. Якщо слова-назви володіють автономним, самостійним значенням, яке зрозуміле поза контекстом усім носіям мови, то синтаксичні слова служать лише для з'єднання вербальних рядів у реченнях. Тому комплекс слів-онотем ділиться на три великі класи: характеризуючі (загальні назви), індивідуалізуючі (власні назви), квантативні (кількісні) знаки [8; 37].

В основі даної диференціації лежать різні принципи відображення цільових настанов мислення людини у процесі називання об'єктів реального світу. З одного боку – вияв абстрактного мислення, яке полягає у вмінні співвідносити предмет з класом однорідних понять у мові (таку потребу задовольняють загальні назви), з іншого – прагнення до конкретизації позначуваного предмета, його виділення із кола однорідних понять, індивідуалізації наявних для нього характерних ознак (ці вимоги втілюють власні імена). Ці вимоги лежать в основі лінгвістичної номінації. Вони нерозривно зв'язані, торкаючись глибинних механізмів взаємодії мови і мислення. Звідси і характерне для кожної мовної системи розділення різноманітного лексичного простору мови на імена власні (оніми) та загальні (апелятивна лексика). „Появу власного імені зумовлювала необхідність виокремити когось чи щось із ряду подібних осіб чи предметів. З часом індивідуалізовані власні імена перетворювалися на називні, тобто на узагальнені назви, і, позначаючи певне явище, певну рису вдачі людини, ставали засобом типізації. Таким чином, багато власних імен з повсякденного вжитку переходили, органічно вкраплювалися в живу фольклорну стихію” [1; 43]. Власний онім у звичному для нас вигляді, стаючи міфонімом, часто супроводжується додаванням загальної назви (апелятиву), створюючи власне найменування міфоперсоніму. А отже, „лексико-семантичні процеси між онімом – апелятивом – терміном головно пов'язані з метафоризацією, метонімізацією, перенесенням взагалі” [2; 43].

Власні імена з давніх часів стають невіддільним характерним атрибутом людини. Вони втілюють світогляд давніх людей. Виділення власних імен в окрему мовну лексичну категорію і протиставлення їх загальним назвам відбулося в глибокій давнині, і сьогодні не можна точно встановити, що виникло раніше: власний онім чи загальна назва. Однак їх паралельне співіснування засвідчують витвори народної уяви – фольклорні тексти.

У сучасній теорії номінації назви вигаданих істот (*Ярило, Сварог, Купайло, Березиня, Числобог* та ін.) дещо відокремлюються від номінації реальних осіб. Тож міфонімія - це своєрідний сектор номінаційного простору мови. Зазвичай весь надзвичайно великий міфологічний простір ділять на дві групи імен, серед яких виділяють (за Н.В.Подольською):

- оніми епічних героїв (міфоантропоніми);
- оніми фантастичних героїв (міфоперсоніми).

Н.В.Подольська вказує: „Міфологічне ім'я (міфонім) – ім'я видуманого об'єкта будь-якої сфери ономастичного простору в міфах чи казках” тощо [5; 124]. Однак міфоніми заявляють про свою присутність і в інших жанрах фольклору (легенди, перекази, приказки, загадки, народні пісні, думи, билини).

Народження будь-якої одиниці найменування – „це низка певних етапів переходу від індивідуальних чуттєвих образів до формування шляхом спільної пізнавально-практичної діяльності мовців конвенційного загального уявлення про реалію (поняття в традиційно-філософському його розумінні як абстракції окремих чуттєвих ознак) і далі на підставі розширення інформації про об'єкт найменування від вияву його нових змістових ознак у взаємодії з іншими поняттями до створення концептуальної моделі” [6; 71]. На сьогодні питання про семантику власних онімів відноситься до одного із найскладніших й неоднозначно вирішуваного з причини недостатньої визначеності області ономастичного дослідження. У сучасній лінгвістиці не існує єдиної думки з приводу того, що ж являє собою семантика оніма.

До того ж специфіка народної творчості полягає в тому, що ім'я фольклорного героя відображає найбільш релевантну рису його особистості. Імена персонажів виконують не лише номінативну функцію, а й служать для вираження певних ідей та емоцій народу. А отже, розрізняючи персонаж (як носія імені) та ім'я власне (як мовне відображення найбільш важливих властивостей персонажу), не можна забувати й про той глибинний зв'язок, який існує між цими об'єктами, що знаходяться у постійній взаємодії.

Структурно міфоніми мають переважно двокомпонентний вигляд. Двокомпонентність семантичної структури міфологічних номінацій відображається в їх матеріальному оформленні. Як правило, ці два елементи імені мають неоднакове семантичне навантаження. Переважно номінація міфологічного персонажу складається з оніма і характеризуючого слова (апеллятиву, онімізованого апеллятиву, оніма прізвищного характеру): (укр.) *Ганна-панна, Іван – мужичий син*, (рос.) *Іван-царевич, Іван – коровий сын, Василиса Премудрая* та ін.

Зазвичай онім має категоріальну сему: стать – чоловіча / жіноча; може нести соціальне розмежування (бо в ранні часи власна назва твердо закріплювалася за представниками певного соціального класу, і вибір імені був показником того, який ранг займає його носій: (укр.) *Бова Королевич, Циган – косар, майстер Іванко*, (рос.) *Іван – царевич, Іван – королевич* та ін. Міфологічні номінації, як правило, мають два типи асоціацій: соціальні (про них вказано вище) та емоційні.

Емоційна оцінка персонажів переноситься в свою чергу на тематичні групи номінацій. Так, представники класу „герої”, „помічники героя” у народній свідомості пов'язуються із позитивною оцінкою їхньої діяльності, а тому номінації набувають позитивної емоційної конотації: *Ілля Муромець, Альоша Попович, Олена Прекрасна* тощо. І, навпаки, для номінацій противників героя, за якими закріпилися негативні емоційні конотації, добираються запозичені чи витіснені з узуального вжитку (язичні) імена: *Кощій Безсмертний, Аздел – татарин, Юрза – Мурза* та ін. Ця властивість оніму проявляє себе найактивніше в народних піснях (поглянемо на думу ”Самійло Кішка”):

...То в тій галері Алкан – паша,
Трапезонськеє князя,
Гуляє...

або:

...Лях Бутурлак,
Ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський...

Густими чорними фарбами супроводжується онім негативного персонажу пісні. Навпаки, найменування позитивного героя несе в собі світлі яскраві відтінки тощо.

Виділяють типи номінацій за семантичною структурою лексичних компонентів. Із досліджених понад 300 фольклорних творів різних жанрів, номінації, що зустрічаються у цих текстах, представлені такими типами: 1) описові та відносні номінації; 2) полісемантичні, тобто номінації з ускладненою структурою.

В основу описових номінацій покладено різні фізичні характеристики, наприклад: фізична досконалість і насамперед краса як абстрактне поняття: (укр.) „*Одного разу новий цар дочувся, що там і там, десь у далеких краях, є прекрасна дівчина, така, що вже кращої на цілому світі нема. А називається вона Анна Престоянна*”; „*В одного царя і цариці була дуже красива дочка*”; часто в українських казках трапляються імена *Настасія Прекрасна* та *Олена Прекрасна*; (рос.) *Василиса Прекрасная, Елена Прекрасная*, „*душа – девица, да такая прекрасная, что ни вздумать, ни взгадать, только в сказке сказать*” тощо. Або ж фізична недосконалість, наприклад: відсутність волосся - *Пан Плешевич*, фізичні

недоліки: (укр.) *Кривенька Качечка, Верлиоко* (верлиоокій – косоокій), *сліпий царевич* : „...Усе кидав у торби, та тільки очей не кинув, очей нема, сліпий”; (рос.) *Василий Хроменький, Миша Косолапый*. Характеристику оніма може створювати матеріал: (укр.) *Снігуронька* (із снігу), *Солом'яний бичок* (з соломи), *Телесик* (з дерева); (рос.) *лапоть Липан Липанович* (з липи), *мужичок руки железны, голова чугуна, сам медный*; або колір чи масть: (укр.) *собака Сірко, кінь Сивка – Бурка, кінь Воронко*; (рос.) *Белая Уточка, конь Голубан, Маша Чернушка*. Це можуть бути додаткові характеристики за дією: „*Той, що може од собак оборонить*”, „*Той, що море викосить і копиці складе*”, „*Той, що їсть і не наїсться*”, „*Біжу й не набіжуся*”, *Товчикамінь, Сучимотузок, Вернигора, Вернидуб*. Пригадаймо, у „Лісовій пісні” Лесі Українки є, наприклад, міфоперсонім *Той, що греблі рве* тощо.

Номінацію можуть представляти і предмети, що стали причиною появи на світ героя. Такі оніми несуть відбитки тотемного світогляду та інкорпорованого мислення, адже спочатку людина сприймалася як складова і невід’ємна частина природи. Найпоширенішими є такі міфооніми: (укр.) *Котигорошко* : „*От одного разу пішла жінка на річку прати, коли ж котиться горошинка по дорозі. Жінка взяла горошинку та й з’їла. Згодом народився в неї син. Назвали його Котигорошком*”; (рос.) *Иван-Горох*: „*Зачерпнув золотым ковшом воды чистой, как слезинка, царица пить поспешила и вдруг проглотила с водою горошинку. Разбухла горошинка, и царице тяжелехонько, горошина растет да растет, а царицу все тягчит и гнетет. Прошло несколько времени – родила она сына, дали ему имя Иван-Горох*”. Зустрічаємо також найменування, що вказують на тваринний тотемізм: *Ведмідь – Іванко* (син ведмеда), *Іван Сученко* (син собаки), *Іван Бикович* (син корови).

Відносні номінації відображають соціальний статус персонажу, серед яких виокремлюються оніми: 1) апелятивні сполуки для позначення відомих „національних” героїв: *святоруський богатир*; 2) приналежність до „чужого” колективу: *Батиґа Батиґович* (від імені монгольського хана Батія), *цар-Ірод*, наприклад: „*А це був не хто інший, як сам цар-Ірод – батько зміїв і зміїх*”; 3) антропоніми тваринного походження: (укр.) *Ворон Воронович* (ворон), *пан Коцький, Котофей* (кіт), *Курлинський-Мурлинський* (журавель); (рос.) *Ериш Еришович* (риба), *Лизавета Ивановна* (лисиця), *Михайло Іваныч, Михайло Потапыч* (ведмідь); 4) сакральні номінації: *Богородиця, Петро апостол, Бог* – найчастіше зустрічаються в переказах, легендах, приказках і прислів’ях.

Властивості фольклорного персонажа із негативним значенням зафіксовані іменниками-прикладками: (укр.) *Іван-дурак, Іванко-дурник*; (рос.) *Емеля-дурак, Иван-болван, Иван-дурак*; а позитивне у субставовано-онімних прикметниках, наприклад: (укр.) *Мудра Оленка, Софія Премудра, Олена Премудра, мудра дівчиня*; (рос.) *Василиса Премудрая, Елена Премудрая, Софья Премудрая, кот ученый*. В основу номінацій покладено і субстантиви дієслівного походження, наприклад: *Марко Бігун* (бігати), *Вернигора* (вивернути гору, зрушити з місця), *Вернидуб* (вирвати з корінням), *Товчикамінь* (товче камінь та пече з нього калачі), *Сучимотузок* (рубав хмиз та витягував із землі траву й сукав з цього мотузки); *святий Георгій Побідоносець* (покровитель руського війська – приносить перемогу / рос. „победу”); *Микола Чудотворець* (святий, що прославився витвореними ним дивами); *Кіт-баюн* (баюкати) – володіє чарівною силою насилати сон на оточуючих; *Плакун-трава* – від неї плачуть чорти, відьми, її корінь збирають в ніч на Івана Купали, від оберігає від наврочення, спокуси.

Полісемантичні номінації – це номінації більш ускладненого типу, оскільки вони мають кілька мотиваційних ознак. За структурою – це розчленовані номінації, кожен компонент несе окрему інформацію про об’єкт. Вони мають такий вигляд: *Іван – богатир селянський син, Горе-горянин Данило дворянин, князь Данило-Говорило, Настасія Прекрасна з моря* тощо. І хоч кількість номінацій цього класу невелика, однак вони цікаві тим, що мають високий ступінь інформації про героя.

За будовою оніми можна розділити на дві великі групи: однослівні та багатослівні. Серед однослівних онімів виокремлюються такі підгрупи: 1) власне однослівні: *Баран, Лисиця, Ведмідь, Лев, Рукавичка, Колобок, Сніжниця, Бог*; 2) двоосновні: *Духопер* – дух перехоплює, душить, наприклад: „*От прислає і до Зіндзієва Андроновича листа один князь, на прізвище Духопер. А в тім листі просить: „Віддай свою дочку за мене заміж, а якщо не оддаси, то прийду з військом, розіб’ю твоє військо, заберу твою дочку заміж нахалом*”; „...дивиться – відтіль гора і відсіть гора, а між ними чоловік руками і ногами в ті гори вперся та й розпихає їх. ...-А як ти звешся? – *Вернигора*. ...Бачать – чоловік серед лісу як махне рукою – так дуби й вивертає з корінням. ...- А як звешся? – *Вернидуб*. ... А чоловік із здоровенними вусами сидить над річкою: як крутне вусом, - так вода й розступилася, що й по дну можна перейти. ...- А як звешся? – *Крутивус*”; „ ...*Попрощався чоловік із сином і тяжко зітхнув. – Та чи побачу ще тебе? Гай-гай! Як вимовив це слово, з’явився коло нього якийсь чоловік. Чорний-чорний і страшно паскудний! Озвався: „Я тут!*” ...-А ми не кликали тебе... – *Я не глухий, чув, як ти вигукнув: „Гайгай!*” ...*Я керівник усіх нечистих сил і зветь мене Гайгай*”.

Слід зауважити, що перші божества структурно мали такий онімний вигляд: *Білобог, Чорнобог, Дажбог, Стрибог, Ютробог, Радогост, Сварог, Світовид*. Другий елемент в основі –бог вказував на вищу сакральність. Однослівний міфонім *Бог* активно функціонує у приказках та прислів’ях, наприклад: (укр.) *Кого Бог любить, того й карає; Бог не карає прутом; Чоловік мислить, а Бог рядить*; (рос.) *Кто к богу,*

к тому и бог; Никто не может, так бог поможет. Має місце цей онім і у замовляннях, наприклад: *Дай же, Боже, час добрий, щоб моя капуст очка приймалась і в головки складалась...*, та в інших жанрах фольклору тощо.

Цікаво, що існували ще й міфони на позначення інших божеств. Наприклад, сучасні зодіакальні власні назви були представлені 13 знаками. Кожен з них мав відповідні назви: Овен – *Брамена (Арес, Варан, Скоп)*, Телець – *Любава (Бик, Тур, Волос, Волосожар, Стожари)*, Близнюки – *Легена (Рожаниці)*, Рак – *Мокра ва, Лев – Орлена, Діва – Дана (Крилата діва)*, Терези – *Лада (Волопас, Дівка воду несе)*, Скорпіон – *Угада (Ведмідь)*, Змієносець (упущений в сучасній системі) – *Вишена (Змія)*, Стрілець – *Зорена (Стрибок, Перун)*, Козерог – *Студена (Коза, Пан, Хрест)*, Водолій – *Янгела (Мокш, Мокша, Водник)*, Риба – *Рибала (Цвітана, Рибалка)* [4; 63]. Про тісний зв'язок первісної теогонії та чарівної казки свідчить ще й той факт, що Перун мав своїх слуг – „намісників, яких називали *Вернигора* і *Вернидуб* (пізніше вони, як і багато інших елементів язичницької міфології, з'являються у казковому епосі)” [4; 65].

Серед багатослівних номінацій теж виділяються підгрупи, вони мають такий вигляд:

- 1) онім + апелятив: *Василь-поп, Іван-бурлак, Іван-царевич;*
- 2) ім'я + по-батькові: або родова приналежність: *Альоша Попович, Кірбіт Вірзалович;*
- 3) ім'я + прізвище / прізвисько: *Андрій Первозданний, Коцій Безсмертний, Свинка-Парасинка, Янко-сопілжарик, циган-косар, яструб-війтом;*
- 4) онімізовані апелятивні сполучення слів: *Нехрещене Чоло, Ненаглядна Краса;*
- 5) онім + апелятивна сполука: *Баба Яга кістяна нога.*

Імена типу „ім'я + апелятив” завжди дослівні, апелятив в них виконує функцію уточнення (найчастіше до якого соціального стану належить герой). Імена типу „ім'я + по-батькові” переважно фігурують у казках про тваринний світ, де звірям надаються людські імена. Імена типу „ім'я + прізвисько” характерні для усіх жанрів фольклору.

Номінаційний простір казок і пісень характеризується дією однакових законів побудови лексичних систем, кожна з яких наділена різноманітним комплексом лексем. За жанровою ознакою можна виділити три типи номінацій:

- 1) казкові номінації: *Кривенька качечка, яйце-райце, лисичка-сестричка, вовк-панібрат* та ін.;
- 2) пісенні номінації: *Алкан-паша, Лях Бутурлак, Іван Богословець, князь Додон Додонич, Забава Путятишина* та ін.;
- 3) номінації змішаного жанрового вжитку:
 - це історичні діячі: у російському фольклорі часто зустрічається номінація - *цар Іван Васильович*, в українському номінації - *гетьман Богдан Хмельницький, козацький полковник Іван Богун;*
 - номінації „національних героїв”, що зустрічаються переважно у билинних текстах: *Ілля Муромець, Добриня Микитович, Альоша Попович;*
 - номінації істот божественного або високого походження: *Спас, Христос, Богородиця, Бог, Водяний цар, Смерть, Соловей-розбійник* тощо.

Наявність різного комплексу номінацій у казкових і пісенно-билинних текстах пояснюється специфікою кожного з цих жанрів. Билини, думи й історичні пісні часто представляють художній виклад фольклорно переосмислених фактів національної історії, а казки у більшій своїй мірі орієнтовані на опис подій космологічного циклу, звернені до „вічних” тем, хвилюючих людство з давніх-давен. До того ж казки з'явилися раніше.

Онімні фольклорні номінації втілюють у собі фольклорно-семантичні ознаки персонажу, які розгортаються при дискурсивному викладі фольклорного тексту. У міфонімах здійснюється можливість відображення як різних сторін людської діяльності, так і соціальної та генетичної належності. Онім несе в собі інформацію і про зовнішні ознаки людини, і про її внутрішній світ подекуди. У власних іменах фіксуються як національні ідеали краси, так і відхилення від них і навіть фізичні та інші недоліки. Пригадаймо, українські народні казки – „Кривенька качечка”, „Казка про Солов'я-розбійника і про сліпого царевича”, „Про царівну, душа котрої була в яйці”, „Безрука сестра”, „Хвора” жінка і піп” або ж образи з російських казок: *Одноглазка, Двуглазка, Триглазка* тощо.

Досліджуючи козацькі антропоніми в народних думах і піснях, І.І.Пльченко вказує, що за семантикою. Твірних основ вони поділяються на 7 груп: антропоніми, утворені від собових імен та їх варіантів типу *Обраменко, Морозенко*; утворені суфіксальним способом і вказують на рід заняття чи соціальний стан

носія (Попович, Коваленко); утворення від апелятивів географічного походження типу *Богуславець, Остриця*; назви осіб за зовнішньою ознакою, наприклад *Кривоніс, Шпак, Кішка*; за особливостями характеру вдачі носія (*Крига, Іскра*); за родовими ознаками типу *Безродний, Кум, Дівер*; полісемічні найменування типу *Байда, Левенець* тощо [3; 48-50]. Розглянемо найбільш вживані номінації в українських думах (думи ще називали козацькими піснями, поважними піснями) та спробуємо визначити ідейну спрямованість онімів у фольклорному контексті.

Найдавніші в часі – так звані „невільницькі думи” – являють собою своєрідний тематичний цикл. До нас дійшло дев'ять дум про поневірвання у турецько-татарській неволі: „Невільники на каторзі”, „Невольницький плач”, „Маруся Богуславка”, „Утеча із турецької неволі морем”, „Утеча невольників з каторги”, „Самійло Кішка”, „Втеча трьох братів із города Озова, з турецької неволі”, „Сокіл і соколя”, „Іван Богуславець”.

Герої дум та історичних пісень завжди були носіями моральності, виразниками загальнонародних інтересів і сподівань. Вони всім корінням міцно зв'язані з рідною землею. Незважаючи на багатолітні страждання в неволі, вони не забувають ані мови своєї, ані звичаїв:

*...Бодай же ти того не діждав,
Щоб я віру християнську під нозі топтав!, не втрачають надії на повернення:
..На тихії води,
На ясні зорі,
У край веселий,
У мир хрещений,
На святоруський берег,
В городи християнські.*

У думах та історичних піснях про турецьку неволю знайшли втілення кращі риси українського народу: любов до рідної землі, почуття власної гідності, стійкість. Зрадник, запроданець, за народною мораллю був гірший за ворога-чужинця, це й відбито в апелятивних номінаціях:

*...Лях Бутурлак,
Ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський,
Що був тридцять літ у неволі,
Двадцять штири як став по волі,
Потурчився, побурсуманився
Для панства великого,
Для лакомства нещасного!*

У думі „Самійло Кішка” славний козацький ватажок, незломлений ані щоденними тортурами, ані спокусами життєвого благополуччя, з гідністю відповідає ворогу:

*Хоч буду до смерті біду та неволю приймати,
А буду в землі козацькій голову християнську покладати!*

З гнівом відкидає пропозицію потурчитися й легендарний Байда:

*Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя царівночка поганая!*

В українських думах переважно позитивно забарвленими виступають номінації народних героїв – козаків, полковників, гетьмана, наприклад: „...козак *Голота, не боїться ні меча, ні огня, ні третього болота*”. До того ж буквально значення оніма Голота – „бідняк”, „голодранець” тощо. З повагою ставляться до козацької старшини, іменуючи її батьком:

*„Ей, гетьмане Хмельницький,
Батьку наш, Зинов Богдане чигиринський!
Дай, боже, щоб ми за твоєю головою пили да гуляли,
Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подавали!”*

Як вже вказувалося вище, зрадники, чужинці у фольклорних текстах мають негативне емоційне забарвлення, що й позначилося на їхньому іменуванні. Аналогічне сприйняття відмічаємо й у російських билинах.

Повернімося до казкових творів. Найбільш вживаним є онім „Іван” з різними апелятами; в українському фольклорі частотність його вживання становить 96%, дещо менше у російському – 94%. Найчастіше зустрічаються сполуки „Іван-дурник” та „Іван-царевич”, при чому, треба зазначити, що у фіналі казки часто дурник Іванко стає Іваном-царевичем.

Для українських казок онім „Оленка” є високочастотним у вживанні – 68% у проаналізованих нами текстах, російські *Елена Прекрасная*, *Елена Премудрая* – лише 12%. Серед негативно емоційно забарвлених найменувань найчастіше зустрічається група персонажів-шкідників *Коцїй Безсмертний*, *Баба-Яга*, *Соловей-розбійник*.

Таким чином, оскільки процеси творення міфологічної онімації в українському та російському фольклорі відбувалися майже паралельно, то виявляємо, що:

- 1) у процесі називання об'єктів реального світу лежать різні принципи відображення цільових настанов мислительної діяльності людини, на основі якої виділяємо три класи слів: загальні назви, власні назви або імена, кількісні;
- 2) власні імена виникають разом із суспільством;
- 3) за своєю семантичною структурою міфоніми двокомпонентні;
- 4) розрізняють два типи міфологічних номінацій – соціальні та емоційні;
- 5) за семантичною структурою лексичних компонентів – описові та відносні;
- 6) за будовою – однослівні та багатослівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасимчук В. Власні імена в українських фразеологізмах // Дивослово. – 2005.- № 4. – С. 43 – 46.
2. Демська- Кульчицька О.М. Омонімія типу власна назва – загальна назва – термін // Ономастика і апелятиви. Зб. наук. праць. Вип. 14. – ДНУ, 2001. – С. 43 – 48.
3. Ільченко І.І. Козацькі антропоніми в народних думках та піснях // Ономастика і апелятиви. Зб. наук. праць. Вип. 8. – ДНУ, 1999. – С. 47 – 52.
4. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська народна творчість. – К., 2001. – 591 с.
5. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М., 1978. – 198 с.
6. Селіванова О.О. Когнітивний аспект контрактивної ономастології // Мовознавство. – 2001. - № 1. – С. 71 – 74.
7. Толстые Н.И. и С.М. О целесообразности применения некоторых лингвистических понятий к описанию славянской духовной культуры // Вторичные моделирующие системы. – Тарту, 1979. – С. 51 – 54.
8. Уфимцева А.А. Лексическая номинация / первичная нейтральная // Языковая номинация: Виды наименований. – М., 1977. – С. 5 – 85.

УДК 821.161.2 3-92.09

НАРАТИВНИЙ СУБ'ЄКТ ЗБІРКИ О.ЗАБУЖКО «ХРОНІКИ ВІД ФОРТІНБРАСА»

Чернявська Л.В., к.філол.н, доцент

Запорізький національний університет

У статті аналізуються особливості наративного суб'єкта публіцистики О.Забужко 1990-х років. Образ автора, ступінь його інтенсифікації розглядаються на трьох рівнях тексту. Розглядаються особливості наративної структури текстів, а також проблемно-тематичні особливості есеїстики авторки, зокрема феміністичний дискурс її публіцистики.

Ключові слова: наратив, суб'єкт, образ автора, читач, публіцистика, рівні комунікації, дискурс.

Чернявская Л.В. НАРАТИВНЫЙ СУБЪЕКТ СБОРНИКА О.ЗАБУЖКО «ХРОНИКИ ОТ ФОРТИНБРАСА» / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье анализируются особенности нарративного субъекта публицистики О.Забужко 1990-х годов. Образ автора, степень его интенсификации рассматривается на трёх уровнях текста. Рассматриваются особенности нарративной структуры текстов, а также проблемно-тематические особенности эссеистики автора, в частности феминистический дискурс её публицистики.

Ключевые слова: наратив, субъект, образ автора, читатель, публицистика, уровни коммуникации, дискурс.

Chernyavska L.V. NARRATIVE SUBJECT OF O.ZABUZHKO'S COLLECTION "CHRONICLES FROM FORTEENBRASS" / Zaporizhzhya Natinal University, Ukraine.

The article is dedicated to the peculiarities of the narrative subject in O.Zabuzhko's social and political journalism of 1990-s years. The author's image, the degree of her intensification are examined on tree levels of the text. In article we have an analysis of peculiarities in narrative structure of the texts. It was also made an attempt to analyse the problematical and thematical peculiarities of anuthor's essays, in particular, peculiarities in feminist's discjurse of her publisistical novels.

Key words: narrative, subject, the anuthor's image, the reader, the social and political journalism, levels of communication, discourse.

Есе та наукові розвідки О.Забужко, як показує аналіз відгуків на них певною мірою стали своєрідними заручниками тієї жанрової форми та тієї цільової читацької аудиторії, яку обрала для них авторка. Тобто та яскраво виражена елітарність, що відрізняє твори письменниці публіцистичного спрямування, не зустрічає одностайного схвалення літературних критиків, які відгукуються на ці твори.

Образ автора в публіцистиці – тема в науці майже не розроблена, на думку В.Здоровеги. Індивідуальність публіцистичного стилю – це перш за все індивідуальність автора. Його образ формується поступово від твору до твору. Він може не збігатись в усьому з тим фізично існуючим автором, який написав твір. Автор - своєрідний персонаж публіцистики [1, 64].

Розглядаючи поняття автора, слід звернутись до розробок сучасних дослідників проблеми автора. За В.Назарцем, «образом автора називається відображена у творі особистість автора-творця, яка знаходить свій вияв у формі певної світоглядної позиції (точки зору), що стоїть за всім зображеним у творі і зв'язує його вираженням певної концепції світу й людини» [2, 153]. «Образ автора» - специфічна смислова величина, яку, з одного боку, потрібно відрізнити від біографічної авторської постаті, автора-як людини, а не як особливої творчої особистості; з іншого боку, від образу художньо конструйованої особи оповідача або розповідача твору, уявленої реальним творцем у функції автора, - тобто умовного, а не фактичного автора-творця. Ця відображеність автора у творі відбувається поза його волею. Таким чином, «образ автора» - це образ «внутрішньої особистості» автора твору.

Отож, у сфері структури оповіді визначальну роль відіграє форма презентації автора у творі. За словами М. Кодака: «розробка проблем нараці як системно-структурного рівня поезики виправдано здійснюється з залученням поняття автора» [3, 136].

Наратологічна система аналізу оповіді (тексту) пов'язана з комунікативним підходом, а саме функціонуванням автора і реципієнта (читача, слухача, глядача) на різних рівнях комунікації. Зважаючи на численні дослідження диференціації рівнів комунікації (О.Капленко, І.Льїн, А.Гришунін, М.Ковсан, А.Корнієнко, О.Ткачук та ін.), визначимось із загальною структурою твору. Так, німецька дослідниця Х.Лінк у роботі «Рецептивне дослідження: Вступ до методики і проблематики» виходить із положення, що автор і читач є двома полюсами процесу комунікації, що виявляються на різних його рівнях. На позатекстовому рівні вони виступають як емпіричні та історичні особи, що відповідають поняттям «реальний автор» і «реальний читач», незалежно від того, чи беруться вони в історичному чи в сучасному аспекті.

На першому внутрішньотекстовому рівні, який має кожний текст, знаходиться теоретичний конструкт «абстрактного чи імпліцитного автора»: «Він є «точкою інтеграції» всіх оповідних прийомів і властивостей текста, тією свідомістю, в якій всі елементи образу тексту знаходять свій сенс» [цит. за: 4, 137]. На протилежному полюсі йому відповідає «абстрактний чи імпліцитний читач», який розуміє різноманітні авторські стратегії, наприклад, стильовий прийом іронії. Нарешті, на другому внутрішньотекстовому рівні, ієрархічно залежному від першого і не обов'язково присутньому в кожному тексті, автор і читач зустрічаються у «фіктивній ситуації». Так, наприклад, у передмовах «фіктивний чи експліцитний автор» розмовляє з «фіктивним чи експліцитним читачем» [див. 4, 137 - 138]. «Слово до читача» в збірці О.Забужко «Хроніки від Фортінбраса» містить такий прийом прямого звернення автора до свого читача: «Чому це, - питає читач, - хроніки? І чому – від Фортінбраса? Зараз поясню. Точніше спробую» [5, 9].

Проте тут слід врахувати той фактор, що в публіцистиці особистість автора є центральною системою поезики твору. Як відзначає О.Зарецький, «той, хто говорить у відповідних соціальних, комунікативних умовах, повністю чи частково знає чи вірить, що слухачеві відома ці система» [6,69]. Комунікативна структура в цьому випадку є трикомпонентною, її складові – «мовець (автор)» - «текст/канал» - «споживач». Таким чином, надзвичайної ваги в дослідженні на рації публіцистичного твору набуває опозиція «автор-читач».

Збірку есеїв «Хроніки від Фортінбраса» сама авторка пропонує розглядати умовно як цілісний текст-мозаїку. Із цією метою вона пропонує «Слово до читача», яке крім звернення до читача (створення фіктивної ситуації спілкування, а у авторки – взаємодіє, бо її читач бачиться співавтором), визначає художню наративну стратегію есеїв О.Забужко.

Авторка в «Слові...» вводить прийом діалога з читача з автором. Введення явного наратора (термін О.Ткачука) пропонує дружній, ширий для читача тон оповіді, сповідальності. Його присутність полягає в здатності безпосередньо втручатись у текст своїми філософськими чи метанаративними коментарями. У текстах есеїв це виявляється в додаткових коментарях, які, крім посилань на джерело, де було видрукувано або проголошено текст та переклади окремих слів містять додаткову інформацію, факти, що увиразнюють певні аспекти роздумів, спонукають читача замислитись. Так, розглядаючи проблему конфлікту цивілізації з часом в есе «Кімната сто один: в пошуках утрачених дверей», авторка порушує важливе питання виховання в дітей зразками сучасної культури нерозуміння «справжності» смерті, руйнування, бо дитині, вихованій на історіях, щосерії відроджуваних, відтворюваних героїв, здається, що час можна повернути. Із метою увиразнення цієї ситуації О.Забужко наводить факт вбивства двома (п'ятирічним і семирічним) малюками свого чотирилітнього товариша в бійці за велосипед. Цей випадок, на думку авторки, є своєрідним «культурним посланням» цивілізації.

Тут спрацьовує класичне ствердження про те, що публіцистика, на відміну від художньої творчості, оперує не образами, а фактами. Отже, авторські коментарі, основою яких є своєрідне нанизання фактів, покликані підкреслювати висловлену думку. Факти в коментарях дозволяють певною мірою типізувати явища, авторське світовідчуття, що сприяє об'єктивізації суб'єктивного (що є основою есеїстської манери письма). Об'єктивізації суб'єктивного сприяє органічне злиття власне авторського (автор як історична особа) з суб'єктивними переживаннями наратора, тому всі «Я» в текстах виявляються як певні грані авторської свідомості.

Авторська точка зору на світ виявляється багатогранно і трансформується через різні суб'єкти мовлення: власне автора, наратора, образи героїв, художні прийоми, зокрема, ретроспективні оповіді (наприклад, розповідь про випадок, що стався із засланим у ГУЛАГ Стефком Забужком – батьком письменниці), ліричні відступи (літературні історії), автобіографічні елементи, коментарі тощо. Отже образ автора завжди локалізований у публіцистичному тексті.

Розглянемо детальніше вияв автора в книжці «Хроніки від Фортінбрасса». На позатекстовому рівні автор виявляється як історична особа. Книжка має привабити читача вже її авторством, адже ім'я О.Забужко на обкладинці «спрацьовує» на видання. Перш за все, вона відома як авторка скандально відомого роману «Польові дослідження з українського сексу» (в якому пересічний читач сексу так і не знайшов), що привабив до себе масову аудиторію і зробив ім'я письменниці дійсно відомим, але не завжди зі знаком позитиву. Цей шлейф авторки «Польових досліджень» О.Забужко, певно, доведеться нести до кінця життя, бо це схоже на Квіткове «Він написав «Марусю», тому значною мірою есеї письменниці слід розглядати тісно з її особистістю. Як неможливе сприйняття поезії Т.Шевченка відірвано від його біографії, так неможливе ігнорування авторства есеїстки О.Забужко. Отже, есе в цьому випадку буде позначене письменницькою валентністю, бо саме причетність авторів публіцистичних творів до письменницької когорти дозволяє дослідникам цих типів текстів говорити про «художню своєрідність публіцистики письменників», яка «розгорнувши межі публіцистичної моноформи, посіла окреме місце в рамках власне публіцистики» [7,3].

Якщо провести аналіз обкладинки, то на звороті як засіб фасцинації (одного з видів публіцистичного переконання) є фото письменниці. У цьому випадку зображення авторки за роботою має на меті передати творчу атмосферу, а цитата зі «Слова до читача», що є самовизначенням мети, яку переслідує укладач, об'єднавши ряд праць за хронологічним принципом (90-ті роки) – передати «інтелектуальний портрет доби», є прагненням окреслити бажану читацьку аудиторію.

За змістом тексти погруповано на три розділи, які О.Забужко не означає певним чином, проте зроблений нею поділ подає три комплекси проблем: 1. Проблеми сучасної культури. 2. Проблеми мови і нації. 3. Сучасна література.

Проте О.Забужко відома не лише як прозаїк і поетеса, вона філософ (за освітою) і літературознавець. Поєднання двох останніх іпостасей її таланту стає основою створення культурологічної праці «Дві культури» (1990) та філософського «Шевченкового міфу України» (1997), жанр яких можемо кваліфікувати як есе. Уже у «Двох культурах» зустрічаються імена І.Дзюби та М.Хвильового, які творять літературний наратив і зумовлюють традиції твору. Зокрема, це роздуми І.Дзюби про «комплекс неповноцінності» та «комплекс провінціалізму» української нації, а також пояснення М.Хвильовим певної бідності вітчизняної літератури [8].

У «Хроніках від Фортінбраса» О.Забужко також спирається у своїх роздумах на літературні авторитети. Отже, можемо відзначити, що вже історична особистість автора стає основою для орієнтації на певну аудиторію, що має ознаки «елітарності».

У комунікативній ситуації зустрічі автора і читача (звернення авторки до читачів) О.Забужко окреслює свого реципієнта: «Це сумна книжка, читачу, - для мене насамперед тим, що не маю певності, чи вона справді дійде до тебе, котрому адресована: це-бо не поетична збірка, і не роман (те, що пишеться «для себе», «для душі»), і відтак зажди приречене зарезонувати в унісон із якоюсь іншою, співгармонійною

«душею», навіть якщо автора натоді вже не буде на світі), і не гуманітарна розвідка, звернена до фахівців, хай би тих фахівців була й жменька. Всяка есеїстика ... має собі за потенційного співрозмовця вільного інтелектуала – породу, в Україні послідовно винищену впродовж цілого минаючого століття...» [5,14].

Свій погляд на 90-ті письменниця подає як погляд представника свого покоління, соціально-культурного кола (інтелектуал ХХ століття). Таким чином, автокомунікація відбувається на рівні біографічний (реальний) автор – авторська стратегія.

Не нехтує авторка і використанням асоціацій, породжуваних кодом власного імені, адже читацька аудиторія шукає в її творах артикульований досвід, який можна співставити із власним, тому, зрозуміло, читач автора-інтелектуала має відповідати його рівню, тому авторка вводить образ бажаного читача: «Шанси цієї книжки НЕ розминутися з тобою, бідолашний вкраїнський інтелектуале, мій незмінний читачу, співрозмовцю і – заднім планом, спинним мозком, завжди – співавторе) тому що «ми однієї крові, ти і я»), - ці шанси виглядають мізерними» [5,15]. Звідси постає текст як «жива», самостійна субстанція, що формує одну з концептуальних стратегій есеїв як принцип фрагментарності оповіді, її формозмістової необмеженості, що є рисами цієї жанрової форми і одним із виявів автора/читача на першому внутрішньотекстовому рівні.

У передмові автор, з одного боку, містифікує читача, «грається» з його очікуваннями і читацьким життєвим та культурним досвідом, а з другого – втручається в читацьку прерогативу самостійного сприйняття, проте спонукає до власних роздумів і вводить поняття авторства і відповідальності читача. Так, вказівками на орієнтацію на активного читача є звернення до нього («що, скаже читач, ...» [5,216]) та підкреслення суб'єктивності власного мислення («на моє переконання» [5,218]) в есе «Психологічна Америка і азіатський ренесанс, або знову про Карфаген» є нарративною стратегією, характеризує автора й читача на першому внутрішньотекстовому рівні.

Цікаві думки щодо автора і читача (слухача) поезії висловлює О.Забужко в есе «Апологія поезії в кінці 20-го століття». Авторка вважає, що між поезією і мовою слід ставити знак рівності в тому сенсі, що поезія є «функцією мови» [5,41]. Ставлення до чужої поезії виявляється в «потребі ... віддати чужомовний вірш чи строфу, що зачепили уявою, - своє. Рідною мовою» [5,40]. Така потреба виникає як своєрідна форма привласнення чужого почуття, що подібне до подолання відчуженості, коли дитина привласнює чужого вірша шляхом його переписування («Я ось віршика написав»).

Поезія, на думку авторки, здатна на магічну функцію (наводиться приклад, коли молоді люди, виховані радянською системою, у скрутні хвилини (табори, війна) читали вголос вірші замість молитов – «то були єдині приступні їм магічні слова» [5,43]. Тому не випадковим є вислів авторки в есе «Кімната сто один: в пошуках утрачених дверей» - «Кажуть ворожити й поети...» [5,80]. Поетична діяльність подібна до магії, бо, на думку К.Юнга, мистецький твір заснований на прадавніх переживаннях, тобто ґрунтується на візії - феномені прадавніх почуттів і "пра-візії" - особистому потаємному переживанні в системі образотворення і триванні творчого процесу.

У літературознавстві склалася думка про те, що поезія важко піддається перекладу, тому варто говорити про авторство, приналежність перекладеної поезії власне перекладу. На думку О.Забужко, переклад є своєрідним доланням «вродженої конгеніальності двох поетів, автора й перекладача: читай, їхня питома, генетична настроєність на одну й ту саму поетичні «радіохвилю» [5,41]. Осягнення проблеми автора й читача О.Забужко виходить за межі літературознавчої розробки, працю характеризує публіцистичний пафос, який реалізується через риторичні запитання, вставні конструкції, підкреслення суспільно-історичної значущості поезії тощо.

Розглядаючи питання автора, звертає О.Забужко і на гендерну проблему травми колоніальної історії, пов'язану зі статтю в есе «Жінка-автор у колоніальній культурі, або знадоба до української гендерної міфології». Літературний фемінізм - це особливий критичний дискурс, спрямований на підірив патріархальної культурної системи. Гендерні дослідження передбачають студії над різноманітними аспектами чоловічої та жіночої відмінності: над особливостями мислення, поведінки, психології, мови, творчості. Практично - це пошуки нових підходів у відображенні чоловічого та жіночого культурного досвіду, у розумінні проблеми взаємодії характеру і статі, мови і статі тощо. Методологія гендерних досліджень виходить із принципу симетричного моделювання чоловічого та жіночого досвіду в культурі. Мета феміністичної критики - емансипаційна спрямованість на звільнення від панівного традиційно-патріархального погляду. Аналіз має виявити суперечності між традиційно-патріархальним і феміністичним опануванням літератури, скомпроментувати різні стереотипи традиційної культури як культури ідеологічно спрямованої. М.Наєнко, роблячи огляд досліджень з літературознавства 90-х років, піддає критиці феміністичні дослідження [9]. Існування феміністичної критики взагалі заперечується автором, що схиляється до думку про фемінізм як соціальний рух, а літературна критика в душі феміністичної методології трактується як цілковитий плагіат теоретичної бази. М.Наєнко аналізує есеїстику О.Забужко («Хроніки від Фортінбраса»), праці Н.Зборовської («Феміністичні роздуми»),

В.Агеєвої («Поетеса на зламі століть»), Т.Гундорової («ПроЯвлення слова»), С.Павличко («Дискурс модернізму в українській літературі»). Попри дискусійність постановки проблеми жінка-автор варто розглянути цю працю з позицій когнітивності. Адже есеїстка в цілому є прикладом творення національної картини світу (українська дійсність 1990-х років), а, як вказує М.Яцимирська, «мета когнітивних досліджень – побудувати інтегральну картину процесів мовлення, мислення та інтелектуальної поведінки людини» [10,363].

Сама авторка вказує на власну «заангажованість у теоретичному аспекті проблеми», згадуючи критику роману «Польові дослідження...», яка створила певну скандальну «рекламу» імені О.Забужко. Усвідомлюючи асоціативність власного імені, авторка повертається до тих проблем, що намагалась втілити в художньому тексті, - літератури «подвійної дискримінації», де автор є жінкою і представником «меншини» (української літератури, що загрожує колоніальній системі вже своїм існуванням).

Ім'я авторки проголошує появу феміністичного дискурсу, встановлює і вказує статус цього дискурсу в культурі й суспільстві. До того ж воно не просто елемент феміністичного дискурсу, а й константа, що виконує певну роль щодо нарративного дискурсу. Цим пояснюється апелювання до творів С. де Бовуар, класика фемінізму. Наприклад, у метанаративному коментарі О.Забужко використовує цитату С. де Бовуар, яку підтверджує художнім втіленням основної тези («Жінка – відхилення од усталених канонів») у «Люборацьких А.Свидницького, а потім робить загальний висновок щодо закоріненості української літератури на патріархальних моделях культурної поведінки. Вдруге О.Забужко звертається до авторитету теоретика фемінізму, коли торкається аспекту деміфологізації жінки в тоталітарному суспільстві. Власне своє авторство роману «Польові дослідження...» і авторитет феміністичної концепції С. де Бовуар О.Забужко використовує як засіб подолання гендерних стереотипів реципієнта.

Саме це бачиться метою есеїстки, власне цим пояснюється посилання на складний шлях роману «Польові дослідження...» до читача: «начебто нормальні, ба, мало не інтелігентні люди демонструють такі на позір геть-то неадекватні реакції!» [5,152]. О.Забужко орієнтує читача і на певне сприйняття, ніби намагається уникнути неправильної інтерпретації.

Позитивне налаштування читача має визначальну роль у процесі комунікації, бо, як у коментарі, цей текст є «авторизована українська версія лекції», тобто жанру, що має специфічну комунікативну мету – пропагування знання, певної концепції, що склалася в науковій думці, можливо, з елементами певної новизни, авторської інтерпретації проблеми. Тому О.Забужко й подає власні судження в контексті відомих, визнаних наукових фактів, які, проте, отримують у певних мовленнєвих ситуаціях елемент сенсаційності і близькі до епатажу.

Цим пояснюється й те, що текст «не вкладається» в рамки лекції. Фрагментарність оповіді, сповнену авторськими коментарями і оцінками, а, отже, оповідь, позначену суб'єктивно-емоційними домінантами, варто розглядати як своєрідний тип есе, де автор сприймає себе водночас креатором і реципієнтом.

Певна частина праці «Жінка-автор у колоніальній культурі, або знадоба до української гендерної міфології» присвячена розгляду гендерних проблем українського суспільства та їх історичної зумовленості. За фактологічною базою авторка звертається до творів української літератури, які й ілюструють аспекти гендерної проблематики.

Літературний нарратив твору покликаний виявити жіночий суб'єкт, конструювання жіночої картини світу. Скажімо, вказуючи на недолугість створеного патріархальною традицією міфу «трьох Лесь» (Леся Українка, О.Теліга, Л.Костенко) - «Української Поетеси – Диви-Войовниці», О.Забужко підкреслює викривленість жіночої картини світу у двох аспектах: по-перше, прагнення жінок авторок відповідати канонам «чоловічого» уявлення про творчість – «щоб подобатися, «Лесі», отже, належалося слугувати «живим докором» сучасникам-мужчинам – за «брак мужності» в боротьбі за національне визволення» [5,179]; по-друге, автори-чоловіки (критики) продукували нав'язаний образ (починаючи з Франкового «одиного чоловіки»). О.Забужко наводить приклад спроби Д.Донцова підвести творчість О.Теліги під канони «міфу Лесі», що виявляється в підкресленні паралелей, як емоційно-експресивних типу «пророків, які з дому неволі вказують народів великі шляхи визволення, чекає каміння і хрест» [11,613] (алюзія до творів Лесі Українки та О.Теліги), так і прямих вказівок: «подібно як і Леся Українка» [11,616]. На її думку, сама О.Теліга зробила ряд кроків до жіночої емансипації, проте обмежилась аналізом бачення української жінки в художніх творах авторів-чоловіків (стаття «Якими нас прагнете») і не змогла «поставити під сумнів примусовий модус такої залежності [5,179]. Хоча, на нашу думку, О.Теліга, порушуючи питання ролі жінки в суспільстві, мала на меті власне постановку проблеми. Відсутність жінки-особистості в національному русі було вагомим прорахунком в національній ідеї. Про це зауважувала О.Теліга в статті «Якими нас прагнете?», підкреслюючи те, що в літературі чоловіками-поетами, національно свідомими, не створено позитивного образу жінки-українки (С.Маланюк, Л.Мосендз) [12].

Соціокультурні моделі чоловічого і жіночого в українській літературі мають, як вказує О.Забужко, ряд характерних домінант:

- архетип сержанта у творах Т.Шевченка («землячок з циновими гудзиками»), Т.Зінківського («ундерцер» Сидор Макарович Притика), Григора Тютюнника («відпусник» з твору «Син приїхав») який ґрунтується на бажанні підпорядковуватись «сторонньому чоловічому первневі» [5,165]. Він сполучається зі «страхом жінки» - у творчості М.Гоголя «відьми», «потопельниці» тощо.
- архетип байстрюка у творах Григора Тютюнника;
- культ Роксолани, що будується «на султановій любові до «нашої Насті з Рогатина», тим часом як власне політична кар'єра Анастасії Лісовської (...) зостається мовби «за кадром» [5,168] (романи П.Загребельного).

Суспільно-політичний контекст української гендерної проблеми увиразнює літературну ситуацію. Таким чином, порушена О.Забужко проблема культового стереотипу жінки (у літературі зокрема) і породжених ним чоловічих образів накладає відбиток на самоусвідомлення жінки-автора.

Високо оцінюючи драматургію Лесі Українки, О.Забужко з прикрістю констатує, що письменниця стає жертвою «гендерної чистки». Леся Українка, як зазначає авторка есею, змогла у своїй творчості обернути патріархальні античний та християнський міфи на «повноформатно-жіночий» [5,175]. У своїх образах драматург обертає маргінальну проблему на центральну. Саме кардинальна зміна естетичних позицій, фемінізація суто патріархальної теми є спробою правки викривленої картини світу. О.Забужко свідомо підкреслює саме цю письменницьку стратегію, тому згадує побіжно О.Кобилянську, яка творила ремінний образ сучасниці.

Есе «Жінка-автор...» має на меті скоригувати суспільну думку стосовно бачення жіночої творчості в контексті сучасного літературного процесу, запобігти подальшому продукуванню деформованих картин світу, сприяти протистоянню стереотипам офіційного (патріархального) світогляду, табуйованості тоталітарного типу.

Сатиричний пафос, що зближує твір із жанром памфлета (елемент критики), виявляється в оцінці журналу «П'ята пора», що визначається різкістю у висловах (наприклад, «Власне-жіночий» душевний досвід було випхано з мейнстріму» колоніальної культури й полишено на відкуп тим «невдахам», котрі «не вийшли» на «одинокого мужчину» (...), примирившись зі своєю «богоданою», «природженою» меншовартістю – для цієї «дамської кімнати» на початку 90-х було навіть створено окремий журнал» [5,186]). «Пасивно-вичикувальний» образ жінки в поезії Любові Голоти супроводжується коментарями феміністок Е.Дженг і К.Гейлбран, які відкидають залежність жінки від основоположної ролі чоловіка і нав'язування теми кохання як прерогативи жіночої творчості. Отже, художній текст протиставлено текстам науково-популярного характеру. Таке зіткнення думок формує ефект «короткого замкнення», під час якого оголюється істина, віднайдена автором у ході такого протистояння. Гра інтертекстів створює полемічну ситуацію, що ґрунтується на антитезі.

Шкідливість такого журналу, як «П'ята пора», визначається «позицією влади мовця». Тому О.Забужко сатирично констатує: «До обнадійливих симптомів сучасного нашого «гендерного одужання» зараховую (не без зловтіхи!), між іншим, і той факт, що така «П'ята пора» по трьох випусках безславно наклала головою в економічній борні, не здобувшись на будь-яку читацьку підтримку» [5,190]. Тут авторка виявляє рису свого письма, яку О.Корабльова щодо її художньої прози визначила як «агресивність і палкість», покликана вже мовно-стилістично вивільнити «тоталітарну свідомість від офіційного мовлення колоніальної доби» [13,137].

Саме цей момент є важливим для спростування тієї критики роману «Польові дослідження», яку наводить О.Забужко наприкінці твору, бо ця критика «багато більше говорить про сучасне українське суспільство, ніж про його літературу» [5,191]. Таке своєрідне обрамлення есе критичними зауваженнями роману - зразку сучасного феміністичного твору про національне буття і свідомість, боротьбу жінки із стереотипами, породженими патріархально-тоталітарним суспільством, є засобом, що має сприяти вдалому комунікативному акту, закритому на полеміці (текст есе і претексти – роман та його критика). У монологічній полеміці з аудиторією спілкується лише автор. Цей вид полеміки передбачає наявність одного комунікатора, який захищає свою точку зору.

Як вказує О.Корабльова, «жіноча емансипованість у О.Забужко насамперед пов'язана з сексуальною розкутістю, яку супроводжує розкутість соціальної поведінки та мовної деклараційної позиції» [13,136]. Навіть мовлення роману, на думку О.Забужко, стало «культурним шоком», що породив негативне сприйняття роману. Аналізуючи стиль роману, вже згадувана дослідниця роману відзначає: «Відмова від будь-якої табуйованості чи на рівні ідеології, чи на рівні текстології, пропаганда якоїсь неймовірної жіночої експресії, що межує з психічним зривом, але сповнена жаги життя й світовідчужання – це характеристики ідіостилу О.Забужко» [13,137]. Табуйованість поведінки жінки виявляється навіть на мовному рівні. Складся стереотип жіночої мовної поведінки, якою патріархальне суспільство обмежує жіночий дискурс. Продукується образ «сварливої жінки» - «пострах патріархальної культури», бо «ненормативний дискурс» є прерогативою влади, якої жінка позбавлена априорно. Крім того, мова з її

здатністю до магічного впливу містифікує жінку, перетворюючи на страшну відьму, тому «артикуляція жіночого гніву в кращому разі спричиняє культурне замішання, в гіршому – сприймається як непорозуміння» [5,193].

Есеїстика О.Забужко тому й є такою «надавторською», що обстоює право художника слова виражати свою думку більш художньо, ніж це в публіцистиці, і більш відверто, ніж це, відповідно, у художній літературі. Це характеризує есе як специфічний жанр публіцистики – підкреслено «авторизованої».

Феміністична концепція автора в літературі виходить за межі поставленої проблеми, залучаючи коло культурологічних, суспільно-політичних, історичних та ін. аспектів гендерної проблематики. Літературний наратив представляє фактографічну базу, що виконує різні комунікативні функції. Цілісна модель тексту містить різного роду інтертексти: суму претекстів не лише запозичених безпосередньо (цитати), але й трансформовано – метатексту (коментарі), архітексту (здатність есе до жанрової дифузійності) та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Здоровега В. Мистецтво публіциста: Літературно-критичний нарис. - К.: Радянський письменник, 1966. - 175 с.
2. Галич В., Назарець В., Васильєв С. Теорія літератури: Підручник. – К.: Академвидав, 2001. – 488 с.
3. Кодак М. Поетика як система. – К.: Наукова думка, 1988. – 160 с.
4. Ильин И. Между структурой и читателем // Теории, школы, концепции: Художественная коммуникация и семиотика. – М., 1986. – С.134-170.
5. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. – К., 2001. – 340 с.
6. Зарецький О. Публіцистичний дискурс в Україні 1960-80-х років: проблеми аналізу на макро- та мікрорівнях // Слово і час. – 2001. - № 6. – С.64-72.
7. Заверталюк Н. Письменницька публіцистика в Україні 20-х - 70-х рр. ХХ ст. Проблеми. Жанри. Майстерність. Автореф. дисерт. ... докт. філол.наук. Спец. 10.01.01 – українська література. - К., 1992. - 29 с.
8. Забужко О. Дві культури. – К.: Либідь, 1990. – 48 с.
9. Наєнко М. Дискурс сучасної науки про літературу // Слово і час. - 2001. - № 8. – С.36-41.
10. Яцимірська М. Мова засобів масової інформації кінця ХХ століття // Актуальні проблеми журналістики. Збірник наукових праць. – Ужгород, 2001. – С.485-490.
11. Донцов Д. Поетка вогняних меж // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 3 т. - Кн.2. - К., 1994. - С.600-611.
12. Теліга О. Якими нас прагнете? // Слово і час. - 1991. - № 6. - С.32-38.
13. Корабльова О. Художні особливості жіночого письма О.Забужко // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Випуск 9. – Ужгород, 2005. – С.136-138.

УДК 811.111'06'373.611:004

ТЕЛЕСКОПІЙНІ НОВОУТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Чирвоний О.С., аспірант

Запорізький національний університет

У статті йдеться про основні словотвірні моделі, відповідно до яких відбувається процес телескопійних новоутворень. На основі проаналізованих лексичних одиниць, створених у такий спосіб, автор робить висновок про те, що в сфері сучасних інформаційних технологій телескопійний спосіб словотвору найчастіше використовується при утворенні іменників.

Ключові слова: телескопія, зрощення, новоутворення, словотвір, Інтернет.

Чирвоный А.С. ТЕЛЕСКОПНЫЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье речь идет об основных словообразовательных моделях, по которым происходит процесс образования телескопных слов. На основании проанализированных лексических единиц, образованных таким образом, автор делает вывод о том, что в области современных информационных технологий телескопный способ словообразования чаще всего используется при создании существительных.

Ключевые слова: телескопия, сращение, новообразование, словообразование, Интернет.

Tchirvony A.S. BLEND INNOVATIONS OF THE MODERN ENGLISH LANGUAGE IN INFORMATION TECHNOLOGIES SPHERE / Zaporizhzhya national university, Ukraine.

The article deals with the basic word-formation models, according to which the blend innovations are created. Based upon the results of analysis of lexical units created in such a manner, the author infers that in the IT-sphere blending is used mostly for noun-formation.

Key words: blending, innovation, word-formation, Internet.

Телескопія або словозлиття виступає зараз одним із найбільш продуктивних нерегулярних (нелинійних) способів словотвору, вона є важливим джерелом поповнення словникового складу мови за рахунок власномовних ресурсів, тобто шляхом творчої комбінації наявного арсеналу функціонально-структурних одиниць. Також телескопія виступає як дієвий засіб вдосконалення граматичного складу мови.

Провідну роль телескопії в поповненні комп'ютерного лексикону англійської мови ми пов'язуємо зі швидким зростанням складних понять у різних галузях суспільного життя в останні десятиліття. Лексичні одиниці, утворені з двох або більше основ, виступають зручним засобом передачі складних понять у стислій формі. Не тільки прагнення до мовної економії, а й семантична ємність телескопізмів роблять телескопію одним із провідних способів словотвору.

Новизна даної роботи полягає в застосуванні сучасних дослідницьких методик та теорій при аналізі процесів створення телескопійних інновацій у сфері інформаційних технологій початку ХХІ століття, а також при вивченні причин і результатів таких процесів.

Метою даної роботи є аналіз англійських телескопійних новоутворень (загальною кількістю понад 50), що вживаються у сфері комп'ютерів та інформаційних технологій, дослідити основні механізми утворення телескопійних інновацій. Самі новоутворення та приклади їхнього використання були взяті з англійських Інтернет-сайтів: www.wordspy.com, www.highbeam.com, www.tuxedo.org та інших.

У сфері Інтернет та комп'ютерних технологій телескопія виступає одним із нерегулярних способів словотвору, що відбивають тенденцію до економії мовних зусиль. Якщо раніше телескопія була найбільш активною у творенні назв, поширених у різних галузях науки і техніки, то на сучасному етапі телескопійні утворення значною мірою поповнюють комп'ютерний лексикон англійської мови. У результаті телескопії виникають слова, що створені з так званих „уламків”, тобто нова лексична одиниця будується з частин двох слів або з одного повного та частини іншого слова.

Саме компактність і лаконічність слів-зрощень сприяє подальшому розширенню сфер дії телескопійного способу словотвору. Як зазначає В.В. Єлісеєва, „Незважаючи на те, що даний спосіб зафіксований у мові лише з кінця ХІХ століття, зараз він набуває продуктивності дуже великими темпами; при цьому перше місце по застосуванню злитків (телескопізмів – прим. наша) займає реклама, для якої принцип «максимум змісту при мінімумі простору» в сполученні із незвичністю форми є головним” (тут і далі переклад наш) [1: 39]. Відзначимо, що все сказане про рекламу, як сферу найбільш інтенсивного застосування телескопізмів, може бути віднесено і до сфери новітніх технологій, адже вищезазначений принцип про максимум змісту при мінімумі простору діє і тут.

Серед лексичних інновацій останніх десятиліть простежується тенденція до збільшення контамінаційних одиниць. Це відзначають дослідники, спираючись на результати аналізу словників нової лексики, матеріалів періодичної преси [2: 102; 3: 38]. Причини такого зростання кількості телескопійних одиниць полягають у впливі мас-медіа, зокрема газет та журналів, а також рекламних видань [4: 737].

Як зазначають дослідники, “телескопія знаходиться на межі словоскладання та скорочення і поєднує риси обох цих явищ” [5: 236]. Однак слід зауважити, що внаслідок телескопії відбувається не механічне скорочення вихідних слів, а семантично мотивоване їх стягнення.

На нашу думку, значну роль у процесі створення телескопійних слів відіграє не тільки потреба позначити нові поняття, а й бажання надати мовленню емоційної забарвленості. Отже, утворення контамінаційних новоутворень є також проявом тенденції до емоційності, урізноманітнення мови, збагачення її стилістичних можливостей.

Утворення англійських телескопійних слів у сфері інформаційних технологій та Інтернету відбувається за одним із трьох формальних типів:

1). Сполучення двох цілих слів, які репрезентують явище міжслівного накладення (гаплогії) $ab + cd \rightarrow ab/cd$. Написання та вимова двох слів в основі злиття зберігаються. Незначну кількість таких зрощень можна пояснити наявністю небагатьох подібних за формою слів, які можуть залишитися незмінними у телескопійному слові. Наскільки це можливо, слова “вставляються” одне в інше, відбувається накладання кінця першого слова на початок другого, причому більш довге слово, зберігаючи наголос, приєднує більш коротке.

У нашій вибірці така модель представлена лише двома випадками - *javant-garde* (Java + *avant-garde*) та *WAPathy* (WAP + *apathy*) [6], наприклад:

“javant garde: Sometimes used to describe someone who evangelizes on the superiority of Internet technology such as the World Wide Web” [7].

“Most people have barely heard of WAP phones — the mobiles which use a cut-down version of the Internet — yet already there's a new word to get used to: WAPathy. Instead of connecting to the latest technology, the early signs are that people are switching off.” (Patrick Collinson, “Phones fail to ring up sales,” *The Guardian*, July 8, 2000) [6].

2). Сполучення одного цілого слова з фрагментом іншого, у результаті чого утворюються “часткові” телескопізми за такими моделями:

a) $ab + cd \rightarrow abd$ (сполучення цілого першого слова з кінцевим фрагментом другого слова);

b) $ab + cd \rightarrow acd$ (сполучення початкового фрагмента першого слова з цілим другим словом).

“Часткові” злиття, які супроводжуються явищем гаплогії, становлять, за нашими підрахунками, 26 %. Більш коротке слово зберігає свою форму, і до нього додається уламок більш довгого слова. У 7 проаналізованих зрощеннях цілим залишається перше слово, а потім слідує кінцевий уламок другого слова, наприклад, *directronic* (*direct* + *electronic*), *hacktivist* (*hack* + *activist*), *bitlegging* (*bit* + *bootlegging*), *webisode* (*web* + *episode*), *geeksploitation* (*geek* + *exploitation*), *craplet* (*crap* + *applet*), *marketecture* (*market* + *architecture*). Також у 7 телескопійних новотворах до початкового фрагмента першого слова додається незмінне друге слово - *entrepreneurd* (*entrepreneur* + *nerd*), *tradigital* (*traditional* + *digital*), *synthespian* (*synthetic* + *thespian*), *collaboratory* (*collaborative* + *laboratory*), *cyburban* (*cyber* + *urban*), *gillion* (*giga* + *million*), *glocal* (*global* + *local*) [6], наприклад:

Katzenberg believes that Disney would approve of the changes in the way cartoons are made today. He has coined a term for the blending of computer animation with classical cell animation techniques — “tradigital.” And he says that the style, which burst on the scene with such films as Toy Story, Antz, Shrek and Ice Age, is here to stay (Roger Moore, “The ‘Spirit’ of Jeffrey Katzenberg,” *The Orlando Sentinel*, May 24, 2002) [6].

“The NGI [Next Generation Internet] has already begun enabling innovations in science through major ‘collaboratory’ experiments, such as combustion scientists spread across the U.S. and around the world that are working together ‘in a laboratory without walls or clocks,’ said George Strawn, executive officer of the computing and networking directorate at the National Science Foundation.” (Scott Nance, “NGI Technologies Will Become More Pervasive In 5 To 10 Years,” *New Technology Week*, July 16, 2001) [6]

“Часткові” телескопійні новоутворення без міжслівного накладення становлять найбільшу групу - 35 %, причому модель $ab + cd \rightarrow abd$ представлена 11 прикладами: *spamdexing* (*spam* + *indexing*), *spamproena* (*spam* + *subproena*), *spamverize* (*spam* + *advertize*), *cancelbot* (*cancel* + *robot*), *Netlag* (*Net* + *jetlag*), *laganoia* (*lag* + *paranoia*), *spamouflage* (*spam* + *camouflage*), *WAPlash* (WAP + *backlash*), *Weblish* (Web + *English*), *Googleverse* (Google + *universe*), *websumer* (*web* + *consumer*); а модель $ab + cd \rightarrow acd$ - десятьма: *vortal* (*vertical* + *portal*), *netopath* (*net* + *psychopath*), *luser* (*loser* + *user*), *infostructure* (*informational* + *structure*), *television* (*television* + *fusion*), *celeblog* (*celebrity* + *blog*), *Wintel* (Windows + *Intel*), *Tetwrist* (Tetris + *wrist*), *blog* (*web* + *log*), *advergame* (*advertisement* + *game*), тощо [8]:

In essence, this searchable storehouse of user-contributed material reverses the usual order of things in the Googleverse. Instead of people putting up Web pages, then quivering in anticipation until Google spots and searches them, Google Base allows anyone to type information right into Google's computers — then tell Google what search queries should locate that content. (Rob Pegoraro, “With Google Base, Ubiquitous Web Company Extends Its Reach,” *The Washington Post*, November 17, 2005) [6].

“Octopi officials say advergimes promote repeat traffic to Web sites and reinforce brands in compelling ways. Because users choose to register to be eligible for prizes, the games help marketers collect customer data. And because gamers may invite their friends to participate, the brand benefits from word of mouth, or what these days is called viral marketing.” (Alan Goldstein, “Web firm's ads play to gamers,” *The Dallas Morning News*, August 8, 2001) [6].

3). Сполучення фрагмента одного слова з фрагментом іншого базового слова; такі злиття мають назву “повних” телескопізмів. Вони утворюються за такими моделями:

- a) $ab + cd \rightarrow ad$ (сполучення початкового фрагмента першого слова з кінцевим фрагментом другого слова);
 b) $ab + cd \rightarrow ac$ (сполучення початкового фрагмента першого слова з початковим фрагментом другого слова).

“Повні” злиття становлять 20 %. Вони представлені основною моделлю $ab + cd \rightarrow ad$: broket (broken + bracket), internesia (Internet + amnesia), nickture (nickname + signature), intertangled (interwined + mingled), knowbie (knowledge + newbie), splog (spam + blog), flog (fake + blog), sporgery (spam + forgery), cybotage (cybernetic + sabotage), compcierge (computer + concierge), compunication (computer + communication) [6]. Як правило, у такому злитті не менше складів, ніж в одному з базових слів. Середина зрощення утворює своєрідний центр слова, навколо якого об’єднуються частини базових слів. Модель $ab + cd \rightarrow ac$ представлена лише одним прикладом - hackint (hacking + intelligence), який був побудований за аналогією з вже існуючими термінами humint (human + intelligence), comint (communications + intelligence) та imint (image + intelligence) [6], наприклад:

According to a US presidential commission, the global population with the computer skills required for Hackint operations and other forms of cyber-attack against important Western targets has grown from a few thousand 20 years ago to about 19 million today. (Christopher Andrew, "Counsel of war," The Times of London, October 4, 2001) [6].

Особливу увагу слід приділити новоутворенню “splog”, яке по суті є телескопічним новоутворенням другого порядку, адже воно з’явилося шляхом поєднання слів “spam” та “blog”, останнє з яких, у свою чергу, є результатом злиття слів “web” та “log”. Інновацією другого порядку є і новоутворення celebblog, створене шляхом поєднання слів celebrity та blog.

The production of spam blogs as well as the onslaught of spam in the comment sections of blogs—also known as "splog"—is particularly irksome because it dilutes the usefulness of search rankings

The problem is so acute that major Internet search engines Google Inc., Microsoft Corp.'s MSN division and Yahoo Inc., along with Weblog tool vendor Six Apart Ltd., joined together earlier this year to wage battle on splog. (Lisa Vaas, "Blog Search Engine Threatens Ban of Blogger Blogs," eWeek, August 17, 2005) [6].

Right on trend, as always, the ex-Spice Girl has created her own online "blog" where she shares intimate details of her fabulous life with anyone who cares to read it. Here, RACHEL PORTER and POLLY DUNBAR look at the best and worst "celeblogs" that the web has to offer. (Rachel Porter and Polly Dunbar, "Victoria Beckham is the latest celebrity 'blogger', writing diary-style extracts on the internet to let her fans know just what she gets up to," The Express, January 26, 2007) [6].

Зрідка трапляються випадки переміщення одного слова або його частини в середину іншого слова $ab + cd \rightarrow a(d)b$, наприклад, ambimouseterous (ambidexterous + mouse) [8], retalirator (retaliator + rate):

ARIEL: You're just lucky that I'm ambimouseterous, oh. net.god! [9]

Окремо слід виділити незначну кількість телескопізмів, утворених за допомогою абревіатур, як, наприклад, дієслово to spim (spam + i(nstant) m(essaging)) - „здійснювати розсилку небажаної кореспонденції за допомогою програм системи електронної комунікації instant messaging або вигук RTFAQ (R(ead) T(he) F(ucking) M(annual) + F(requently) A(sk)ed Q(uestions)) - „прочитайте відповіді на запитання, що часто ставляться” [7], наприклад:

Marketers have never seen a medium they didn't want to exploit. So it is that spam has come to instant messaging-yielding IM spam, or spim. It's been around a few years, but only in the past few months has it reached the threshold of disruption. (Thomas Claburn, "The Rise Of 'Spim'," InformationWeek, January 19, 2004) [6].

If you are told to "RTFAQ" it means you are being advised to Read The FAQ (Smiff, "Rules Thread - Read This Before Posting!", November 25th, 2001) [10].

Таким чином, як свідчить опрацьований матеріал, механізми телескопії активно діють у сфері новітніх технологій, причому найбільш активні вони при створенні іменників. Утворення нових англійських телескопічних назв у сфері інформаційних технологій відбувається за одним з трьох формальних типів: 1) сполучення двох цілих слів, які репрезентують явище міжслівного накладення (гаплогії) $ab + cd \rightarrow ab/cd$; 2) сполучення одного цілого слова з фрагментом іншого, у результаті чого утворюються часткові телескопізми за моделями $ab + cd \rightarrow abd$ та $ab + cd \rightarrow acd$; 3) сполучення фрагмента одного слова з фрагментом іншого базового слова за моделями $ab + cd \rightarrow ad$ та $ab + cd \rightarrow ac$ (“справжні” телескопізми). Зареєстровано випадки переміщення одного слова або його частини всередину іншої лексеми: $ab + cd \rightarrow a(c)b$: ambimouseterous (ambidexterous + mouse), retalirator (retaliator + rate), а також утворення так званих

телескопізмів другого порядку, коли одне із слів, що беруть участь у процесі словозлиття, саме є телескопізмом.

Проведений аналіз основних тенденцій утворення телескопійних новоутворень сучасної англійської мови в галузі інформаційних технологій показує, що телескопійний спосіб словотвору в цій сфері є продуктивним. Виявлено, що нові лексичні одиниці створюються за декількома словотвірними моделями та використовуються в Інтернет-суспільстві достатньо широко (мас-медіа, Інтернет-словники, Інтернет-форуми). Продуктивність та широке використання цих нових лексичних одиниць є, таким чином, індикатором актуальності та перспективності подальшого, більш детального вивчення даної теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Елисеєва В.В. Лексикология английского языка. - СПб: СПбГУ, 2003. – 44 с.
2. Жлуктенко Ю.А. Неологизмы-телескопные слова // Английские неологизмы.- К.: Наукова думка, 1983. – С. 101 – 113.
3. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка: Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1989. – 126 с.
4. Cannon G. Blends in English word-formation // Linguistics 24. – 1986. – P. 725 – 753.
5. Bauer L. English Word-Formation. - Cambridge: CUP, 1983. – 296 p.
6. McFedries, Paul. The Word Spy www.wordspy.com
7. Raymond, Eric The on-line hacker Jargon File, version 4.4.1, 23 Dec 2004 [//www.tuxedo.org/~esr/jargon/jargon.html](http://www.tuxedo.org/~esr/jargon/jargon.html)
8. A Dictionary of the Internet. <http://www.highbeam.com>
9. Zymaris, Con. Wardriving on St. Kilda Rd. An Original Screenplay. // http://www.cyber.com.au/users/conz/wardriving_on_stkilda_rd.pdf
10. Emutalk.net. Community forums. Rules Thread! Read This Before Posting. <http://www.emutalk.net/showthread.php?t=7>

УДК 82'06: 7. 038. 6: 1

ТЕКСТОВІ СТРАТЕГІЇ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЛОГІЇ ТІЛЕСНО-МІМЕТИЧНОГО ФЕНОМЕНА ДЗЕРКАЛА

Штейнбук Ф. М., к. філол. н., доцент

Республіканський вищий навчальний заклад „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)

У статті репрезентовано результати дисертаційного дослідження, що стосуються антропологічних особливостей феномена дзеркала та характеру його функціонування в текстових стратегіях сучасної літератури в тілесно-міметичному аспекті.

Ключові слова: антропологія, тілесність, мімесіс, феномен дзеркала, текстова стратегія, сучасна література.

Штейнбук Ф. М. ТЕКСТОВЫЕ СТРАТЕГИИ СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В КОНТЕКСТЕ АНТРОПОЛОГИИ ТЕЛЕСНО-МИМЕТИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА ЗЕРКАЛА / РВУЗ „Крымский гуманитарный университет” (г. Ялта), Украина.

В статье представлены результаты диссертационного исследования, касающиеся антропологических особенностей феномена зеркала и характера его функционирования в текстовых стратегиях современной литературы в телесно-миметическом аспекте

Ключевые слова: антропология, телесность, мимесис, феномен зеркала, текстовая стратегия, современная литература.

Steinbuk F. TEXTUAL STRATEGICS OF MODERN LITERATURE IN THE ANHTROPOLOGICAL CONTEXT OF CORPORAL MIMETIC PHENOMENON OF THE MIRROR / RHEI „The Crimean University of Humanities” (Yalta), Ukraine.

The article represents the results of the thesis which deals with the anthropological peculiarities of the mirror phenomenon and the nature of its functioning in the textual strategics of modern literature in the corporal-mimetic aspect.

Key words: anthropology, corporality, mimesis, phenomenon of the mirror, textual strategics, modern literature.

Проблематика розуміння людини, попри свій одвічний характер, не втрачає **актуальності**, а, навпаки, з бігом часу провокує постання все нових та нових надзвичайно гострих та болючих питань. Не залишається осторонь від цього процесу поряд із філософією, психологією, соціологією тощо і літературознавство [див., наприклад: 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11 тощо], особливо виразно демонструючи таке зацікавлення в рамках постмодерністського дискурсу.

Разом із тим звернення до антропологічної проблематики відбувається у спосіб дещо відмінний від традиційної парадигми літературних розвідок, оскільки сучасні художні тексти у відчутний спосіб концентрують свою увагу на тих аспектах, що передусім є пов'язаними із тілесним началом та за посередництвом механізму мімесису репрезентуються на рівні літературних пошуків та експериментів.

Проте через неможливість у межах окремої статті висвітлити вповні досить розгалужене питання тілесно-міметичного підґрунтя текстових стратегій сучасної літератури ми ставимо за **мету** розглянути окреслене коло питань через дослідження особливостей антропології феномену дзеркала в творах сучасної постмодерністської літератури.

Отже, романи, які ми обрали об'єктом нашого дослідження, написано різними авторами, що належать до різних національних літератур, а, до того ж, ці романи присвячено різним темам, та однак в кожному з них, хоч в декількох епізодах, а все ж таки згадується, власне, дзеркало.

Інколи ці згадки виглядають начебто цілком природно, як, наприклад, тоді, коли одна з головних героїнь роману Юрія Андруховича „Дванадцять обручів” Рома Воронич „котрогось ранку <...> ніби отямилася зі сну і, дивлячись на себе у дзеркало, подумала так: „Мені двадцять вісім років. У мене поганий колір шкіри. Життя закінчилося” [12, с. 87]. Або тоді, коли про іншу головну героїню – героїню роману Мілорада Павича „Последняя любовь в Константинополе” Єрисену Тенецьку – ми дізнаємося, що, „как и все молоденькие девушки, она была уверена, что всё самое важное написано в зеркале” [13, с. 118]. Або навіть і тоді, коли головний герой роману Тадеуша Зубицького „Odlot dzikich gęsi” Ян Джасмонт „kątem oka zobaczył swoją twarz w owalnym lustrze <...> Twarz niby maska, ze słowiałego wosku, trudno uwierzyć, że jego” („бічним зором побачив своє обличчя в овальному дзеркалі <...> Обличчя, яке було схоже на маску зі стопленого воску, і через це не вірилося, що це є його власним обличчям”) [14, с. 8].

Не викликають сумнівів щодо їхньої побутової автентичності згадки про дзеркало і в тих епізодах, коли герої постають перед своїми відображеннями, перебуваючи у ванних кімнатах, як це, скажімо, діється з тією ж Ромою Воронич, що, опинившись у пансіонаті „Корчма „На Місяці” та насолоджуючись можливістю користуватися водно-ванним раєм донесхочу, отримує чудову нагоду надивитися на себе, завдяки „вкрит[ому] легкою паволокою пари дзеркал[у]” [12, с. 112]. У подібну ситуацію потрапляє і головний герой роману Володимира Маканіна „Андеграунд, или Герой нашего времени” Петрович, який в певний момент, „случай не упустил <...> у Зинаиды помылся”, а потім „в таком вот замечательном настроении, неспешно вытираясь <...> глянул [на себе] в зеркало” [15, с. 413].

А, втім, попри ці звичні дрібнички, образ дзеркала виявляється причетним до введення до змісту творів дечого, безперечно, більш вагомшого та важливішого. Так, наприклад, після першого „побачення” із дзеркалом (ясна річ, в романі) Роми Воронич, внаслідок чого вона зробила невтішний висновок про те, що, мовляв, „життя закінчилося”, – „виявилось, що цього було достатньо <...> Достатньо, щоб того ж вечора його (курс. Ю. А.) не стало” [12, с. 87]. „Його” – це старого й нелюбимого чоловіка пані Роми, який трагічно загинув того ж вечора, звільнивши в такий спосіб героїню з-під подружнього й свого особистого суворого ярма та ніби жертвовно давши їй можливість вільно влаштувати своє майбутнє.

Дещо інакше, але також важливу роль відіграє дзеркало і у випадку з Яном Джасмонтом. Йдеться, зокрема, про той епізод, коли герой дивиться на свою дружину Ружу, яка „stała przy ścianie, rogowym grzebieniem <...> rozczsuwała włosy <...> Pokój <...> nade wszystko odurzał aromatem kobiety, jego kobiety” („стоїть біля стіни, роговим гребінцем <...> розчісує своє волосся <...> в кімнаті <...> надзвичайно сильно відчувається аромат жінки, його жінки”), і, бачачи „odbicie jej twarzy w owalnym lustrze” („відбиття її обличчя в овальному дзеркалі”), Джасмонт дуже гостро усвідомлює, „jak on kocha tę kobietę” („як несамовито він кохає цю жінку”) [14, с. 81].

Уже навіть із цих, наведених вище прикладів, можна зробити висновок про те, що дзеркало, хоч воно традиційно і пов'язується із відображенням видимостей, тим не менш починає діяти ніби всупереч цим видимостям, а щонайголовніше – несподівано виявляє під видимістю сутність або ж навіть певну істину. Луї Марен так формулює цей парадокс: „Дзеркала наділено силою істинності завдяки точності властивого їм процесу репрезентації речей та людей” [16, с. 33]. Крім цього, дзеркальне відображення тіла, попри те, що воно сприймається як щось зовнішнє, як щось таке, що ми бачимо з боку, все одно у

своїй основі залишається якимось дивним поєднанням зовнішнього та внутрішнього [див., наприклад: 17, с. 107-108].

Думається, що не буде помилковим твердження, відповідно до якого саме ці парадоксальні і водночас фундаментальні якості дзеркала дозволяють використовувати даний феномен в літературних творах. Проте і цими важливими аспектами проблема не вичерпується, оскільки в тих же творах, які ми аналізували вище, є епізоди, що репрезентують феномен дзеркала в спосіб, у якому поєднуються і вже згадані властивості дзеркала, і властивості, на перший погляд, ще більш незвичні та парадоксальні.

Йдеться, зокрема, про те, що в іншому епізоді, коли героїня роману Зубіньського „Róża wstała” („Ружа піднялася”) і „porzuciła włosy” („додала ладу своєму волоссю”), то „Jassmont poczuł się jej lustrem” („Джассмонт відчув себе її дзеркалом”) [14, с. 126].

Щось подібне діється і з героями роману Мілана Кундери „Бессмертие”, коли „в сотый раз всплывал в воспоминаниях [Рубенса, одного із головних героїв твору,] один и тот же образ: они [разом з іншою головною героїнею – Аньєс] были среди танцующих пар <...> Она смотрела мимо него, в пустоту. Словно, сосредоточенная лишь на себе, не хотела видеть ничего вокруг. Словно на расстоянии шага от неё был не он, а большое зеркало, в котором она наблюдала себя” [18, с. 325].

А, повертаючись, до парадоксальних властивостей дзеркала, які даються взнаки на рівні образів героїв, наведемо ще один приклад, який є настільки ж показовим, наскільки ж й нібито перебіжним та випадковим. Петрович, головний герой роману В. Маканіна, розповідає про одну зі своїх знайомих жінок – Леся Дмитрівну Воїнову, яка колись, за радянських часів, була активною діячкою профспілкового комітету певного великого та солідного „НИИ” (науково-дослідного інституту).

Натомість тепер, опинившись у статусі нікому не потрібної та підстаркуватої, бо вимушеної обставинами, пенсіонерки, Леся Дмитрівна намагається спокутувати колишні гріхи, що повисли на ній через оте давніше надгорливе виконання своїх громадських обов’язків. І ось першим, до кого Леся Дмитрівна завітала, був старий п’яничка, що отримав від профспілкового комітету „выговор, что ли. Премии лишили” [15, с. 221] його в старі недобрі часи чи ще щось – менше з тим.

Стариган, „открыв дверь, осердился <...> Лицо к лицу, старикашка осердился, даже распрямился (отражённо, как отражает зеркало, – он перенял лицом её же былую горделивость)” [там само]. Але і це ще не все. Виявляється справжньою жертвою в очах Лесі Дмитрівни був не старий чолов’яга, що вже давно спився, а Петрович, власною персоною, тому що колишня профспілкова діячка „сообразила, что каются не обязательно перед тем, перед кем лично виновен. Не обязательно виниться перед тем, кого судил. Для униженности и чтобы избыть вину (и гордыню) каются можно перед любым вчерашним говном” [там само, с. 222], тобто, у даному випадку, перед Петровичем.

Наведемо й ще один більш ніж прикметний в окресленому контексті епізод із роману Мілана Кундери „Бессмертие” – епізод, у якому феномен дзеркала набуває вже й зовсім понадлюдського, у прямому й переносному сенсі, а відтак метафізичного виміру. Головний герой цього твору Рубенс, будучи черговий раз в Римі, відвідав одну із тамтешніх картинних галерей і „надолго задержался в зале готических картин”, тому що „одна из них заворожила его. Это было „Распятие” [18, с. 350]. Однак це було, щонайменше, незвичне розп’яття: „На месте Иисуса он видел женщину, которую распяли. Как и Христос, она была обмотана вокруг бёдер белой тканью <...> А глаза были устремлены в бесконечную даль. Но Рубенс знал, что она смотрит не в бесконечную даль, а в огромное воображаемое зеркало, помещённое перед ней между небом и землёй <...> [и] видит в нём свой собственный образ, образ женщины на кресте с распостёртыми руками и обнажённой грудью. Она выставлена на обозрение толпе, необъятной, кричащей, звериной, и, возбуждённая, смотрит на себя вместе с нею” [там само, с. 351].

Отже, якщо спробувати накреслити умовну схему образного світу в наведених вище епізодах, то можна отримати щось подібне до наступного: один герой цілком природно стає дзеркалом для іншого героя (Ружа – Джассмонт, Аньєс – Рубенс); другий герой несподівано стає дзеркалом для іншого героя в той самий час, як останній наполегливо шукає таке дзеркало в особі ще іншого героя (старий п’яничка – Леся Дмитрівна – Петрович); і, нарешті, – герой, не маючи можливості знайти людину, яка добровільно чи з примусу погодилась би бути її дзеркалом, намагається створити його в трансцендентному вимірі, що обертається все ж таки на збірний образ натовпу, разом з яким цей образ має змогу набагато краще та глибше побачити та зрозуміти самого себе.

Додамо до цих парадигматичних міркувань також сенс тих епізодів, де завдяки феномену дзеркала ставав можливим момент істини для героїв аналізованих творів, і з неодмінністю прийдемо, принаймні, до двох досить важливих висновків.

Перший з них можна було б сформулювати таким чином: *феномен дзеркала є обов’язковим елементом антропологічних виявів людини, через що він і знаходить своє відображення в літературній творчості.*

Натомість другий висновок є похідним від першого і потребує додаткових уточнень, оскільки йдеться про те, що якщо це і справді є таким важливим для людини, то причини цього потрібно шукати передусім в людській, а, точніше, у тілесній природі людини.

Ідеї щодо глибинного змісту та фундаментальної тілесної основи феномена дзеркала ми знаходимо в роботах відомого французького філософа Жака Лакана. Не вдаючись до деталей, дозволимо собі лише в редукованому вигляді окреслити концепцію Лакана, відповідно до якої людське „Я” виникає внаслідок споглядання дитиною свого та батьківського образів у дзеркалі, коли замість хаотичної картини тіла, яке до цього моменту складається нібито з окремих частин, що не є пов'язаними між собою („*membra disjecta*”), цей образ займає цілісний образ тіла – тіла дорослого, Іншого, того, кого можна побачити в дзеркалі. Отже, „Я” виникає в результаті ідентифікації дитиною себе з образом дорослого [19, с. 91].

Приймаючи концепцію Ж. Лакана в такому редукованому вигляді хоча б тому, що в нас немає підстав цю концепцію заперечувати, необхідно також вказати ще на одну, без перебільшення, онтологічну властивість, яка є притаманною феномену дзеркала. Йдеться про те, що дзеркальне відображення дозволяє нам не тільки ідентифікувати своє тіло – це відображення спричинює подвоєння нашої присутності у світі.

Отже, віртуально-оптичне створює для мене чисте поле присутності, а відтак підтримує факт мого актуального існування, або, сказати б інакше, саме дзеркальний Інший, двійник, і дозволяє нам бути-присутніми-в-світі, бути актуальними [8, с. 46-47].

Принагідно зауважимо, що описаний ефект спрацьовує не лише у випадку із дзеркалом чи навіть із найближчим Іншим – у тому-то й справа, що з цього все тільки починається, а згодом набуває, далєбі, універсального кшталту, розповсюджуючись на все, що оточує людину, на-буття-людини-в-світі.

Отже, передусім ствердимо те, що можна вважати ще одним висновком із попередніх розвідок: ***ми не можемо опинитися у власному тілі без тіла Іншого***. Тому дозволимо собі з цього приводу дещо розлогу, але важливу цитату від Моріса Мерло-Понті, який писав про те, що „як і всі інші технічні предмети та пристосування, як інструменти або знаки, дзеркало з'явилося у відкритому кругообігу між тілами, які бачать, та тілами, які кимсь бачаться. Воно виявляє та розширює метафізичну структуру нашої плоті. Дзеркало може постати тому, що Я є тим, хто бачить, і тим, кого бачать, оскільки існує своєрідна рефлексивність чуттєвого, а дзеркало виражає її та відтворює. Завдяки йому моє зовнішнє доповнюється, все найпотемніше, що у мене було, виявляється в цій подобі, в цьому плоскому та закритому в своїх межах сущому, яке вже вгадувалося в моєму відображенні в воді <...> Примара дзеркала витягає назовні мою плоть, а відтак те невидиме, що було і є в моєму тілі, відразу ж отримує можливість наділяти собою інші тіла, які я бачу. З цього моменту моє тіло може містити в собі сегменти, які позичено у тіл інших людей так само, як моя субстанція може переходити в них: людина для людини виявляється дзеркалом. Само ж дзеркало стає інструментом універсальної магії, який перетворює речі на зримі репрезентації, зримі репрезентації – на речі, мене – на іншого, а іншого – на мене” [20, с. 23].

Саме ця оборотність того, кого бачать, і того, хто бачить, якою ми, як ті, хто бачить, є наділеними ще перед тим, як бачити, і створює умови для появи дзеркала. Проте необхідно чітко усвідомлювати, що не дзеркало є первинним, а лише ця оборотність. Однак, якщо замислитися над тим, що Мерло-Понті повторює як магичне заклинання (той, кого бачать, обертається на того, хто бачить, а той, хто бачить, – на того, кого бачать), то неважко помітити в цій структурі оборотності момент з'являння, ту маленьку рухливу точку одночасної відсутності мене в Іншому та Іншого в мені.

Коментуючи цю очевидну суперечність, В. Подорога [8, с. 73-74] пише про те, що в розмислах Мерло-Понті не вистачає того, що вмикає сам механізм оборотності, тобто, на думку російського мисленника, – не вистачає певного виду початкової оптичної, зорової енергії. Натомість, виходячи з цього, можна зробити висновок, відповідно до якого „з'являння” в структурі оборотності є лише знаком бажання-дотику-Іншого [21, с. 459]. Але тоді зоровий акт розщеплюється і перестає бути лише дією ока, яке незворушно стежить за появою із моєї плоті – плоті Іншого, тому що для того, аби проявилася і моя власна плоть, я повинен прагнути плоті Іншого, а, отже, вони могли б стати взаємозамінними, тобто такими, що обертаються в одному оптичному акті, з тим, однак, уточненням, що все це аж ніяк не стосується лише елементарного зорового акту.

Це може стосуватися, зокрема, художнього дискурсу, у якому й відбувається те, про що йшлося вище. Зрештою, як безпеліційно формулює ще одна сучасна дослідниця, „образ – це завжди образ Іншого” [22, с. 94], і цю думку доводить зміст всіх тих творів, які ми обрали за об'єкт свого дослідження. А найцікавішим є, як нам здається, те, що подана шойно максима репрезентується на рівні конкретних текстів і окремими епізодами, і загальною стратегією щодо організації романного простору взагалі.

У першому випадку красномовним прикладом може служити епізод із роману Мілана Кундери „Бесмертє”, у якому йдеться про те, що Рубенс якось познайомився з „дівчиною D”. Остання виявилася досить відвертою щодо своїх сексуальних видінь, після чого герой опиняється в несподіваній

та дивній ситуації, суть якої полягала в тому, що „монолог D был зеркалом, в котором отражались все женщины, каких он познал, это была огромная энциклопедия, восьмитомный Ларусс эротических фантазий и фраз” [18, с. 303].

Що ж стосується другого випадку, то, наприклад, текстову стратегію роману С. Ануфрієва та П. Пепперштейна „Мифогенная любовь каст” визначає саме окреслена вище спроба. Так, суть сюжетної колізії цієї – на міру „Війни і миру” чи „Тихого Дону” – епопеї, однак епопеї іронічної, полягає в тому, що парторг досить великого заводу Володимир Петрович Дунаєв, будучи тяжко поранилим та контуженим ще на початку Великої Вітчизняної війни, весь цей період перебуває в стані важкої та глибокої коми, але при цьому йому надзвичайно реально ввижається його дивовижна участь у борні „с фашистской силой тёмною, с проклятою ордой”.

У такий, тобто казковий, спосіб Дунаєв героїчно рухається всіма хрестоматійними шляхами поразок та перемог і, врешті-решт, не лише здобуває перемогу над гітлерівською Німеччиною, а й навіть перетворюється у фіналі на „огненный столп Ду” [23, с. 471], образ якого недвозначно пародіює символ, що позначався в радянській ритуальній міфології як „Вічний Вогонь Невідомому солдату”. Проте, коли Дунаєв виходить з цього нещоденного стану і повертається до реальності, то з’ясовується, що „сверкающий Координационный Центр, откуда велось управление его видениями, его бредом” [там само, с. 520], є нічим іншим, як звичайною дитячою кімнатою його онучки.

Прикметним у зв’язку з наведеним останнім прикладом нам видається той факт, що дана текстова стратегія не лише досить яскраво ілюструє реалізацію концепції Іншого на рівні конкретного твору, а й чи не дослівно описується Юлією Крістєвою в одній із її праць у контексті категорії відразливого, яку вона в цій роботі досліджує. Зокрема, видатна французька філософія пише про те, що „появу мене самого, об’єктів та знаків супроводжує логіка мімесису. Та коли я *шукаю* (себе), *гублю(сь)* або *насолоджуюсь* (курс. Ю. К.), то в цьому випадку моє „я” стає гетерогенним. Ця двозначність <...> обмежує оточуючий мене простір певним бунтарським протистоянням, внаслідок чого в цьому просторі з’являються знаки та об’єкти. Будучи закрученим у такий спосіб, переплетений, амбівалентний гетерогенний потік відділяє територію, яку я можу назвати своєю, оскільки Інший, що поселився в мені як alter ego, з відразою вказує мені на дану територію” [6, с. 46-47].

Будь-які додаткові коментарі з приводу наведеної цитації є, на наш погляд, надмірними, тому що Крістєва, розглядаючи проблематику відразливого, вдається до концепту Іншого, а, отже, ще й з цього боку засвідчує актуальність та реальність Іншого аж ніяк не тільки у філософському чи споглядальному сенсі. „Інший є не пеклом, але і не раєм, – стверджує В. Подорога. – Інший є способом на присутність людини у світі, він створює горизонти речей, бажань, тіл – наших тіл та тіл інших” [24, с. 44]. Інший, за виразом Дельоза, уможливило здатність сприймати та бути сприйнятим [там само].

І в такій перспективі ми отримуємо право говорити про аналізовану вище структуру оборотності не лише в інтровертному варіанті, а й у варіанті екстравертному, що описує кореляцію між будь-якими тілами не лише всередині дискурсу, або вужче – у тексті, а також між тим, що відбувається в тексті твору, і тим, хто цей текст сприймає. Адже саме на основі текстів – у широкому розумінні, тобто не тільки текстів літературних, а й текстів культури – і будується, власне кажучи, як ставлення до себе, так і ставлення до іншого.

В останньому випадку, зрештою, може йтися і про ставлення до Іншого, який у постструктуралістській версії є всім тим, чим є ми, незалежно від того, що ми думаємо самі про себе та про інших, бо Інший у даному контексті є законом, сукупністю правил, що дозволяють, з одного боку, вступати в символічний порядок культури, а, з іншого, – отримувати право на користування її символами [там само, с. 46].

Цікаво, що на рівні літературного тексту всі ці складні філософсько-антропологічні міркування реалізуються напрочуд просто і без будь-яких найменших проблем щодо розуміння відповідних епізодів. Так, у романі Юрія Андруховича в той момент, коли Рома Воронич опиняється вдруге (звісна річ, у творі) у ванній кімнаті вже згадуваного вище пансіонату „Корчма „На Місяці”, вона, без перебільшення, робить екзистенціальний висновок-вибір, відповідно до якого через те, що бідна жінка „стільки років прожила в невпевненості, [їй] нині залишалося впевнено брати все, що залишалося” [12, с. 113]. Але для нас найважливішим є не стільки цей життєво-стверджувальний вердикт, скільки своєрідна печатка на ньому у вигляді риторичного питання і того, що сталося після.

„Чому визначальні для нас істини приходять так пізно?” – саме так було сформульовано згадане питання, після чого аж ніяк не філософ пані Рома „скривилася <...> до дзеркала і, звісно, показала самій собі язика”, до того ж ще й „слухно визначи[вши]” характер своєї тілесної реакції: „Це телевізійне” [там само].

У цьому невеличкому і начебто випадковому уривку репрезентовано практично майже весь спектр цієї проблематики, про яку йшлося вище. Зокрема, згадка про невпевненість героїні засвідчує неможливість для неї до якогось моменту усвідомити саму себе, оскільки старий та суворий Воронич, а потім пружний,

але здебільшого відсутній Пепа були весь цей час, хоч і іншими, але чужими. Через те, ані її перший чоловік, ані другий так і не стали Іншим. Це Карл-Йозеф Цумбруннен виявився для пані Роми Іншим.

Про слушність наших висновків свідчить, по-перше, увага пані Роми щодо „телевізійного”, бо телебачення – цей технічний в основі своїй феномен – вже за самою своєю суттю є очевидно спрямованим, хоч і на штучний, та все ж таки незаперечний зв'язок зі світом. Натомість, по-друге, сама героїня трішки згодом своєю поведінкою підтверджує, що той „язик”, який вона показала самій собі в дзеркалі, не був ані тільки дискурсивним, ані випадковим, бо передусім у відношеннях з тим, хто так багато для неї важив, тобто із Цумбрунненом, вона спромоглася перестати бути для нього „об'єктом”.

Однак і на цьому, безперечно, важливому етапі самоствановлення пані Рома не зупиняється – навпаки, вона і надалі продовжує стверджуватися, поширюючи ту територію, де віднині вже вона цілком повноправно „створюватиме горизонти речей, бажань, тіл – наших тіл та тіл інших”. Зокрема, опинившись разом із чоловіком у пошуках криївки від буревію в гірському проваллі на незрозуміло для чого влаштованому тут автомобільному цвинтарі, вона – після пристрасних любовців із Артуром у нутрощах „крайслера імперіала” – „цілком поважно сказала”: „Просто я перестала бути незграбною” [там само, с. 244], – що в її випадку означало, вочевидь, радикальне перевтілення. А в подальшому ця начебто майже нічим не підкріплена декларація отримала ще й реальне підтвердження: йдеться про те, що коли Артура Пепу звинуватили у вбивстві Карла-Йозефа Цумбруннена, а серцевий напад, який саме в той момент стався з поетом, ледь не звів останнього до могили, то врятувала і репутацію, і свободу, і, щонайголовніше, життя Артура Пепи власне пані Рома Воронич, тому що вона і справді „перестала бути незграбною”.

Отже, повертаючись до екстравертного аспекту оборотності між Іншим та іншими, зазначимо наступне: з одного боку, оточуючий світ як Інший стає світом пані Роми тоді, коли героїня Андруховича вповні використовує його коди, аби, нарешті, мати змогу ставити чоло цьому світові.

З іншого боку, натомість, ще яскравіше шукана оборотність між зовнішнім та внутрішнім, між текстом та світом, дається взнаки в романі українського письменника у зв'язку із тим, що твір закінчується навіть не традиційним епілогом, а, як назвав останню частину сам автор, „спробою автокоментаря”. У цій частині Юрій Андрухович розповідає історію створення роману і намагається пояснити, чому роман та його герої є саме такими, а не іншими.

Однак для нас більш важливим є не стільки зміст даного „автокоментаря”, скільки факт присутності в книзі чогось такого, що, безперечно, належить до позахудожньої реальності. Та якщо порівняти цей, начебто несподіваний елемент у художньому творі Андруховича із прийомом, який використав Януш Вишневський у своєму романі „S@motność w Sieci”, де між епілогом та пост-епілогом автор подає майже на ста сторінках частину тих листів від реальних читачів його книги, які він отримав електронною поштою, наводить деякі зі своїх відповідей на ці листи і, до того ж, в окремій невеличкій частинці пояснює, чому він вирішив додати до завершення роману ще й отой пост-епілог, а також якщо згадати в контексті порівняння ще й роман Мілорада Павича „Последняя любовь в Константинополе”, із підзаголовку якого ми дізнаємося про те, що це не просто роман, а „Посібник з гадання”, – то тоді, врахувавши все це, просто не може залишитися жодних сумнівів, по-перше, щодо невідповідності використання згаданих прийомів, а по-друге, щодо слушності наших висновків.

У відповідності до цих висновків та враховуючи останній аспект, який ми щойно проаналізували, необхідно ствердити таке: можливість використання у творах сучасної літератури елементів позахудожньої реальності виникає через те, що, зокрема, у художньому дискурсі неодмінно та об'єктивно реалізується феномен Іншого, який (феномен) має надзвичайно багаті та різноманітні вияви, у тому числі і здатність до кореляції на перший погляд начебто далеких один від одного явищ, або, сказати б інакше, має здатність реалізувати стратегію „тотальної кореляції”, чи „кореляції усього з усім”. У свою чергу, окреслені властивості Іншого зумовлюються феноменом дзеркала, що постає на основі тілесності, функціонує за посередництвом механізму мімесісу та має, поза усілякими сумнівами, антропологічний кшталт, як і згаданий вище феномен, який воно продукує.

Отже, підсумовуючи попередні розвідки, ми отримуємо змогу зазначити, що характер та спосіб організації різноманітних текстових стратегій у творах сучасної літератури суттєво залежать від антропологічних у своїй основі чинників та цілком логічно та природно як вписуються в засади тілесного міметизму, так і визначають ці засади, які ми, виходячи із актуальних уявлень, намагалися обґрунтувати в цій статті, що репрезентує результати більш докладних та глибших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального. – М.: Институт философии РАН, 2000. – 326 с.
2. Бубер М. Я и Ты // М. Бубер. Два образа веры / Пер с ивр. В. В. Рынкевича. – М.: Наука, 1995. – 347 с.

3. Булатов М. Антропологічні ідеї в історії української філософії // Філософія: Світ людини: Курс лекцій / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. – К.: Либідь, 2004. – С. 61-78.
4. Головка Б. А. Філософська антропологія. – К.: Либідь, 1997. – 418 с.
5. Гуревич А. Я. История в человеческом измерении (Размышления медиевиста) // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 75 (5). – С. 38-63.
6. Кристева Ю. Силы ужаса: Эссе об отвращении: Пер. с фр. – Харьков: Ф-Пресс, ХЦГИ; СПб.: Алетейя, 2003. – 256 с.
7. Леви-Стросс К. Структурная антропология. – М.: Наука, 1983. – 467 с.
8. Подорога В. Феноменология тела. – М.: Ad Marginem, 1995. – 386 с.
9. Слотердайк П. Критика циничного разума: Пер. з нім. – К.: Тандем, 2002. – 544 с.
10. Тимофеева О. Текст как воплощение плоти: к морфологии опыта Ж. Батая // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 71. – С. 89-102.
11. Шеллер М. Философское мировоззрение; Человек и история; Положение человека в Космосе // Избранные произведения. – М.: Наука, 1994. – 532 с.
12. Андрухович Ю. Дванадцять обручів: Роман. – 2-е видання, виправлене та доповнене. – К.: Критика, 2004. – 336 с.
13. Павич М. Последняя любовь в Константинополе: Пособие по гаданию: Роман: Пер. с сербского. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 240 с.
14. Zubiński T. Odłot dzikich gęsi. – Warszawa: W. A. B., 2001. – 204 s.
15. Маканин В. Андеграунд, или Герой нашего времени. – М.: Вагриус, 1999. – 496 с.
16. Marin L. La parole mangée et autres essais theologico-politiques. – Paris: Meridiens Klincksieck, 1986. – 238 p.
17. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия. – СПб.: Наука, 1999. – 348 с.
18. Кундера М. Бессмертие: Роман: Пер. с чеш. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 384 с.
19. Lacan J. Ecrits I. – Paris: Seuil, 1970. – 267 p.
20. Мерло-Понти М. Око и дух. – М.: Наука, 1992. – 389 с.
21. Sartre J.-P. L'Être et Neant. – Paris: Gallimard, 1972. – 648 p.
22. Жеребкина И. „Прочти мое желание...”. Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм. – М.: Республика, 2000. – 296 с.
23. Пепперштейн П. Мифогенная любовь каст. Т. 2. – М.: Ad Marginem, 2002. – 540 с.
24. Подорога В. А. Словарь аналитической антропологии // Логос. – 1999. – № 2. – С. 27-73.
25. Wiśniewski J. L. S@motność w Sieci. Tryptyk. – Warszawa: Wydawnictwo czarne „Prószyński i S-ka”, 2001. – 416 s.

УДК 811.111: 81'42: 070

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ДИСКУСІЇ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ – ЖУРНАЛІСТАМ

Якуба Л.Ф., викладач

Запорізький національний університет

Автор розглядає використання методу дискусії як одного з найефективніших під час викладання іноземної мови студентам-журналістам. Визначаються характерні риси дискусії, її форми та умови, за яких досягається максимальна ефективність.

Ключові слова: проблемний метод, проблемне навчання, рольова гра, метод проектів, кейс-метод, дискусія, характерні риси дискусії, форми дискусії, компоненти дискусії, умови проведення дискусії, теми дискусії, професійна спрямованість

Якуба Л.Ф. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА ДИСКУССИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ-ЖУРНАЛИСТАМ / Запорожский национальный университет, Украина

Автор рассматривает использование метода дискуссии как одного из наиболее эффективных в преподавании иностранных языков студентам-журналистам. Определяются характерные особенности дискуссии, её формы и условия, при которых достигается максимальная эффективность.

Ключевые слова: проблемный метод, проблемное обучение, ролевая игра, метод проектов, кейс-метод, дискуссия, характерные особенности дискуссии, формы дискуссии, компоненты дискуссии, условия проведения дискуссии, темы дискуссии, профессиональная направленность.

Yakuba L.F. USING THE METHOD OF DISCUSSION WHILE TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO JOURNALISM STUDENTS / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The author deals with using the method of discussion as one of the most effective means while teaching a foreign language to journalism students. The article defines features of discussion, its forms and conditions of optimizing its efficiency.

Key words: problem method, problem studying, role play, project method, case-study, discussion, features of discussion, forms of discussion, components of discussion, conditions of efficient discussion, subjects of discussion, focus on demands of the profession

Підвищення конкуренції на ринку праці та сучасні вимоги щодо підготовки фахівців потребують нового рівня викладання іноземної мови у вищих навчальних закладах. Більшого значення набуває володіння не теоретичними знаннями, а вміння користуватися мовою як засобом спілкування. Фахівець-журналіст має володіти іноземною мовою на рівні, достатньому, щоб отримувати та аналізувати інформацію з таких всесвітньо-визнаних джерел, як BBC, CNN, ABC. Для великих інформаційних агенцій важливо мати в штаті журналістів, які б могли взяти інтерв'ю в першоджерела, не вдаючись до допомоги перекладача.

Отже, для того, щоб готувати фахівців, які б були конкурентноспроможними на ринку праці, викладачі іноземних мов повинні орієнтуватися на такий тип навчання, який стимулює розвиток комунікативних навичок, активізує пізнавальну діяльність, стимулює творчі процеси. Такому типу навчання відповідає використання проблемних методів.

За Г.К. Селевко, проблемне навчання – це така організація навчальних занять, яка передбачає створення під керівництвом викладача проблемних ситуацій та активну самостійну діяльність студентів щодо їх розв'язання, у результаті чого відбувається творче оволодіння професійними знаннями, навичками та вміннями і розвиток розумових здібностей [1, 56].

Схема проблемного навчання представляється як послідовність процедур, що включають: постановку викладачем навчально-проблемної задачі; створення для студентів проблемної ситуації; усвідомлення, прийняття та вирішення поставленої проблеми, під час якого вони оволодівають узагальненими способами надбання нових знань; застосування даних способів для вирішення конкретних задач. В основі теорії полягає ідея використання творчої діяльності студента через постановку проблемно сформульованих завдань та активізації тим самим їхнього пізнавального інтересу та пізнавальної діяльності.

До проблемних методів можна віднести метод ролевих ігор (Китайгородська, Аріян, Аппатова), метод проектів (Полат, Бухаркіна), метод ситуацій, або кейс-метод (Луцик), дискусійний метод (Китайгородська, Кларин, Колобова) та ін. Розглянемо їх більш детально.

Рольова гра – це метод програвання (інсценування) ролей. В основі рольової гри полягає міжособистісна, конфліктна ситуація. Учасники гри приймають на себе ролі та в процесі діалогового спілкування намагаються вирішити конфлікт. Хоча дії гравців не регламентуються і формально вільні від правил, сюжет гри може містити загальне зазначення про форму реалізації або представлення рішення, а сама гра завжди містить «приховані» правила. Такими правилами є зазначення основних рольових характеристик та мети, а також реальні рольові прототипи, етичні або службові правила поведінки. Усе це накладає на учасників гри вимоги, від виконання яких багато в чому залежить кінцевий результат їхньої участі в грі. Навчання через дію – найбільш ефективний засіб навчання. Власні переживання запам'ятовуються яскраво та зберігаються протягом тривалого часу [2].

Суть методу проектів – стимулювати інтерес студентів до проблеми, для рішення якої необхідні певні знання, та показати практичне застосування отриманих знань. Специфіка даного методу полягає в тому, що він будується на основі активного співробітництва викладача і студента, максимального використання індивідуального досвіду кожного студента, заохочуючи ініціативу, самостійність та творче спілкування. Проектна діяльність ставить студента в ситуацію реального використання мови, що вивчається. Навчання з використанням проектних прийомів має цілу низку переваг. Цей метод створює можливість розвивати комунікативні здібності студентів, залучаючи всі чотири види мовленнєвої діяльності. Робота над проектами сприяє розширенню словникового запасу та кругозору, підвищенню значимості мови як засобу спілкування, підвищенню мотивації, вихованню самостійності суджень, заохоченню творчості.

Ситуаційна вправа або кейс – це опис конкретної ситуації, який використовують як педагогічний інструмент.

Кейс-метод або метод ситуаційних вправ є інтерактивним методом навчання, який дає змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності спеціалістів. Як зазначає І.Г. Луцик, мета методу кейс-стаді – поставити студентів у таку ситуацію, за якої їм необхідно буде приймати рішення. Студенти мають проаналізувати ситуацію, визначити істотні й другорядні факти, вибрати основні проблеми і виробити стратегії та рекомендації щодо подальших дій. Акцент робиться на самостійному навчанні студентів на основі колективних зусиль, а роль викладача зводиться до спостереження і управління дискусією студентів. Кейс-метод сприяє розвитку винахідливості, вмінню вирішувати проблеми, розвиває здібності до проведення аналізу і діагностики проблем, спілкування іноземною мовою [3].

Спираючись на досвід роботи зі студентами-журналістами, зазначимо, що перелічені методи є достатньо ефективними, оскільки вони забезпечують відповідність навчального змісту цілям професійної підготовки майбутніх фахівців. Проте найефективнішим ми вважаємо метод дискусії, оскільки він апелює до широкого спектру професійних потреб журналіста: вміння розглянути проблему з різних позицій, відрізнити факти від суб'єктивної думки, бути незалежним від емоцій опонента, чітко формулювати власну точку зору та аргументовано її викладати. Метод дискусії також сприяє формуванню ціннісних орієнтацій, ідеалів, потреб, рівня домагань, толерантності та культури дискутування.

Метою даної статті є аналіз ефективності використання методу дискусії під час навчання студентів-журналістів іноземної мови та умов, за яких досягається максимальна ефективність.

Дискусія – це колективне обговорення певного питання, проблеми, або зіставлення інформації, ідей, думок, припущень.

Організація навчального процесу на основі дискусії орієнтована на втілення активного навчання, націленого на формування рефлексивного мислення, актуалізацію та організацію досвіду учасників дискусії, як відправного моменту для активної комунікативно-діалогової діяльності, спрямованої на спільне обговорення проблеми. Дискусію застосовують у навчанні як засіб колективного вирішення мовленнєвих завдань, у процесі якого активізується професійно орієнтоване спілкування студентів, а отже, і термінологічна лексика для повноцінного вираження їхніх думок. Дискусія залучає студентів до спілкування у формальних, але близьких до реального життя умовах шляхом обміну думками, поглядами на проблему, що обговорюється.

До характерних рис навчальної дискусії М.В.Кларин відносить такі:

1. Навчальна дискусія діалогічна по своїй суті – і як форма організації навчання, і як спосіб роботи із змістом навчального матеріалу.
2. Дискусія є однією з найважливіших форм освітньої діяльності, що стимулює ініціативність студентів, розвиток рефлексивного мислення.
3. Використання дискусії рекомендується на тому етапі навчання, коли студенти мають достатній для цього рівень підготовки.
4. Взаємодія в навчальній дискусії будується не просто на почергових висловлюваннях, питаннях та відповідях, а й на змістовно направленій самоорганізації учасників, тобто звертанні учасників одне до одного для поглибленого і різнобічного обговорення самих ідей, точок зору, проблеми.
5. Сутнісною рисою навчальної дискусії є діалогічна позиція педагога, яка реалізується ним через спеціальні організаційні умови, задає тон обговоренню, допомагає дотримуватися правил всіма учасниками.
6. На перших етапах використання навчальної дискусії зусилля педагогів зосереджуються на формуванні дискусійних процедур. Згодом увага педагога концентрується не лише на виявленні різних точок зору, позицій, способів аргументації, їх співвідношенні та складанні більш об'ємного та багатопланового бачення явищ, але також співвідношення інтерпретацій складних явищ, вихід за межі безпосередньо даної ситуації.
7. Навчальна дискусія поступається переказу з точки зору ефективності передачі інформації, але високоефективна для закріплення відомостей, творчого осмислення вивченого матеріалу та формування ціннісних орієнтацій [4, 181-202].

При цьому головною рисою навчальної дискусії вважається пошук істини на основі активної участі всіх слухачів. Істина може полягати і в тому, що дана проблема не має єдиного правильного рішення.

У світовому педагогічному досвіді отримали поширення такі форми дискусії:

1. Круглий стіл – бесіда, в якій «на рівних» бере участь невелика кількість студентів (зазвичай близько 5 чоловік), та під час якої відбувається обмін думками як між учасниками, так і з аудиторією.

2. Засідання експертної групи – дискусія, на якій спочатку обговорюється намічена проблема всіма учасниками групи (чотири-шість учасників із призначеним головою), а потім вони викладають свої позиції всій аудиторії.
3. Форум – обговорення, подібне до засідання експертної групи, під час якого ця група обмінюється думками з аудиторією.
4. Симпозіум – більш формалізоване обговорення, під час якого учасники виступають із доповідями, що представляють їхню точку зору, після чого відповідають на запитання аудиторії.
5. Дебати – явно формалізоване обговорення, що побудоване на основі заздалегідь фіксованих виступів учасників – представників двох команд, що суперничають, - та спростувань. Варіантом такого обговорення є парламентські дебати («британські дебати»).
6. Судове засідання – обговорення, що імітує судовий розгляд.
7. Техніка акваріума – особливий варіант організації обговорення, при якому після короткого групового обміну думками по одному представнику від команди беруть участь у публічній дискусії. Члени команди можуть допомагати своєму представнику порадами, які вони передають у записках або під час тайм-аута.
8. Мозковий штурм – один із найвідоміших методів пошуку оригінальних рішень різноманітних задач, продукування нових ідей. Він був запропонований американським психологом А. Осборном в 50-х роках. На теперішній час вважається одним з найефективніших методів активізації навчання та лежить в основі багатьох ділових та дидактичних ігор.

Дискусія може використовуватися і як метод, і як форма, тобто може проводитися в рамках інших занять, заходів, виступаючи їхнім елементом. У вузівському навчанні можуть використовуватися будь-які форми дискусії.

Структурно дискусія складається з чотирьох взаємопов'язаних компонентів: мотиваційний, який створює потребу брати участь у дискусії; пізнавальний, який охоплює знання про предмет дискусії та розуміння суті проблемної ситуації; операційно-комунікативний, який включає вміння вести дискусію, здійснювати логічні операції; емоційно-оцінний, що відповідає за емоційні переживання, взаємовідносини, мотиви, оцінки [5, 96].

Для того, щоб створити мотиваційну базу, необхідно викликати в студентів внутрішню потребу висловитись іноземною мовою і дати їм можливість задовольнити це прагнення. Якщо студенти будуть відчувати необхідність поділитись думками, відстояти свою точку зору на важливу для них проблему, вони зможуть подолати бар'єр іншомовного спілкування.

Пізнавальний компонент є важливим із точки зору розуміння студентами предмету обговорення. Важливо будувати дискусію не лише на власних міркуваннях студентів, вона має базуватися на великій кількості дидактичного матеріалу. Це можуть бути інтерв'ю людей, які підтримують протилежні точки зору, фактичний матеріал, роботи різних дослідників. Студенти повинні побачити, що немає однозначної відповіді на поставлене запитання. Дидактичний матеріал допомагає студентам сформувати власну точку зору, побачити проблему з різних боків, під час дискусії апелювати не лише до емоцій, а оперувати фактами. Підготовка до дискусії передбачає також вивчення великого об'єму лексики. По-перше, це дасть змогу студентам висловлювати свої думки на належному рівні, по-друге, сама дискусія виступить як ідеальна вправа для закріплення та використання вивченої лексики.

Операційно-комунікативний компонент є важливим в плані практичного проведення дискусії, яка проходить в два етапи: підготовчий та основний. Розглянемо ці етапи детальніше.

Як зазначає Семенчук Ю.О., завданням підготовчого етапу є опрацювання фактологічного матеріалу по темі дискусії, для чого необхідно прочитати фаховий текст та знайти інформацію для підтвердження своїх суджень або висновків. Викладач може як використовувати підготовлені ним тексти, так і давати завдання студентам знайти матеріал самостійно. На цьому етапі студенти знайомляться з необхідними лексичними одиницями для повноцінного продукування власних висловлювань. Під час підготовчого етапу актуалізується соціокультурна інформація та життєвий досвід студентів з тим, щоб надати майбутній дискусії реального змісту. Для того, щоб підвищити інтерес студентів до теми обговорення, викладач може застосовувати такі прийоми, як наведення яскравого прикладу, проведення історичного екскурсу або аналогії, залучення життєво-важливої інформації, демонстрація слайдів, відео. Важливо, щоб ці приклади не підтримували лише одну точку зору, а спонукали до осмислення проблеми з різних боків. Отже, на цьому етапі формується культура дискусії, збагачуються предметні знання студентів, поповнюється їхній лексичний запас.

Основний етап охоплює власне проведення дискусії, коли реалізується весь мовний, мовленнєвий і фаховий потенціал студентів. Під час вирішення професійних або соціальних протиріч формуються вміння аргументовано висловлюватись і одночасно вживати термінологічну лексику, що вивчається. У

студентів формуються вміння обговорення теоретичних питань у процесі діалогічного або полілогічного спілкування учасників дискусії. У результаті багаторазового повторення і відтворення термінологічних одиниць у різних варіантах проходить їхнє запам'ятовування. Отже, такими є етапи операційно-комунікативного компонента дискусії [6].

Останній емоційно-оціночний компонент є важливим для підтримання позитивного емоційного клімату у групі, що в свою чергу веде до конструктивної співпраці студентів та викладача, а також студентів всередині групи. Надання позитивної оцінки з боку викладача заохочує студентів брати активну участь у дискусії. В умовах емоційного піднесення студенти долають почуття невпевненості і скутості у новій ситуації, не бояться висловити та аргументувати свою думку, здобути авторитет та проявити риси лідерства, що в комплексі активізує їхню мовленнєву діяльність, а разом і формує лексичну компетенцію [6].

Розглянемо умови ефективного проведення дискусії.

Однією з перешкод, з якою може зіткнутися викладач, є низька активність студентів. Пояснень цьому може бути декілька: недостатня мовленнєва підготовка, сором'язливість студентів, нецікавість теми дискусії.

Треба зазначити, що існує пряма залежність між рівнем знань студентів та їхньою активністю під час проведення дискусії. Тобто, чим вищий рівень знань студентів, тим більш виправданим є використання цього виду роботи. Отже, ми вважаємо, що викладач повинен об'єктивно оцінити можливості студентів, перш ніж запропонувати дискусію. На початковому рівні її можна замінити вправами на складання діалогу, підготовленого монологу, відповідями на запитання тощо.

Сором'язливість студентів також часто стає на перешкоді вільної дискусії. В українських аудиторіях це доволі розповсюджена ситуація, коли студенти добре знають матеріал та достатньо володіють мовою, але чомусь сором'язливо мовчать і чекають, щоб хтось інший дав відповідь на запитання викладача. І.Г. Луцик пояснює це тим, що ми працюємо у культурі відносного колективізму і великої владної дистанції. Студенти можуть почувати себе некомфортно, якщо вони переживають, що викладач не погодиться з їхньою думкою (велика владна дистанція) або колеги їх не підтримають (домінуючий колективізм) [3].

Луцик І.Г. виділяє ряд чинників, які сприяють підсиленню індивідуальної участі кожного студента:

1. Поступове залучення всіх студентів до дискусії. Досягти цього можна через роботу в парах чи малих дискусійних групах, а також звертаючись із запитаннями індивідуально до студентів, які мовчать. Робота в парах або малих групах допоможе студентам розпочати дискусію та дістати колективну підтримку своїм думкам. Індивідуальне запитання може допомогти студентові подолати психологічний бар'єр і несподівано для себе вступити в дискусію.
2. Підкреслено позитивне ставлення до виступів студентів, які нарешті вирішили висловити свою думку.
3. Періодична зміна складу підгруп. Часто підгрупи студентів у навчальному закладі формуються ще на початку навчання і не змінюються до його завершення. Це спричиняє стереотипну поведінку у підгрупах, появу лідерів та виконавців, які грають свою роль "за звичкою". Зміна складу підгрупи може дати студенту можливість випробувати себе у незвичній для себе ролі.
4. Визнання та наголос на особистому праві кожного студента не тільки висловитися, але й бути вислуханим [3].

Любашенко О.В. визначає, що за даними анкетування, проведеного серед студентів різних курсів, найбільше цінуються такі комунікативні риси викладача як дотримання суверенітету студента, толерантність, вияв симпатії, коректний тон спілкування, повага до власної думки студента, тактовне виправлення помилок. Все це підвищує активність студентів, забезпечує рівноправне співробітництво під час навчального процесу [7].

Для того, щоб дискусія зацікавила студентів, потрібно вибирати тему, яка б змусила здивуватись, поміркувати, яка б викликала емоції, була б багатогранною. Для того, щоб забезпечити ефективне обговорення, необхідно, щоб відібрані теми відповідали інтересам студентів, були доступними за складністю, та більше відображали можливість обговорення, ніж вирішення. Обмірковуючи шляхи вирішення проблем, запропонованих викладачем, студенти акцентують увагу не на формі, а на змістові свого висловлювання. Таким чином, на перший план виходить не лінгвістичний аспект, а змістовий. Проблемна постановка питання, відсутність однозначного вирішення проблеми потребує пошуку додаткової інформації, яка б допомогла аргументувати точку зору студента та переконати інших.

Вищезазначені вимоги визначили вибір дискусійних тем для студентів II-IV курсів факультету журналістики Запорізького Національного університету. Серед запропонованих тем зазначимо «Сурогатне материнство», «Страта», «Розплата за славу (життя зірок)», «Журналіст – сторонній спостерігач чи активний діяч у надзвичайній ситуації?», «Життя хворих на СНІД у суспільстві»,

«Легалізація проституції. Можливі наслідки». Теми та матеріал до них були підібрані таким чином, щоб викликати зливу емоцій, інколи навіть шокувати, тим самим заохочуючи всіх студентів прийняти участь у дискусії та відстояти свою точку зору. Створивши мотиваційну базу, забезпечивши студентів великою кількістю пізнавального матеріалу, викладач спрямовував хід дискусії, слідкуючи за реалізацією всього мовного, мовленнєвого і фахового потенціалу студентів. Зрештою, студенти могли грамотно і аргументовано обговорювати гострі питання сучасного життя засобами іноземної мови, акцентуючи увагу на змістові, а не на формі свого висловлювання.

Отже, враховуючи, що метод дискусії залучає всі чотири види мовленнєвої діяльності, сприяє формуванню комунікативної компетенції студентів, а також формує активну життєву позицію, широту світогляду і толерантність, розвиває здатність аналізувати факти та аргументовано викладати власну точку зору, можна зробити висновок, що цей метод є ефективним в роботі на факультеті журналістики у вищих навчальних закладах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. - М., 1998. -256 с.
2. Учебные ролевые игры. – HYPERLINK <http://ru.wikipedia.org/> (Cited 20.03.07)
3. Луцик І.Г. Використання методу кейс-стаді під час викладання іноземних мов//Нові технології навчання. – HYPERLINK <http://www.agronmc.com.ua/> (Cited 10.01.07)
4. Кларин М.В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта. - М.: Наука, 1997. - 223 с.
5. Загрекова Л.В., Николина В.В. Теория и технология обучения: Учебн. пос. – М.: Высш. шк., 2004. – 157 с.
6. Семенчук Ю.О. Використання інтерактивних технологій для навчання фахової лексики студентів економічних спеціальностей// Нові технології навчання. – HYPERLINK <http://www.agronmc.com.ua/> (Cited 10.01.07)
7. Любашенко О.В. Методи актуалізації мотиваційного ресурсу студентів у лінгводидактиці//Нові технології навчання. – HYPERLINK <http://www.agronmc.com.ua/> (Cited 10.01.07)

УДК 811.111: 81'373.612.2: 81'253

ПСИХОЛІНГВІСТИКА ПЕРЕКЛАДУ НОВОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ МЕТАФОРИКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Ясинецька О.А., аспірант, магістр гуманітарних наук

Запорізький національний університет

Стаття визначає психолінгвальні особливості перекладу нової англомовної публіцистичної метафорики українською мовою. Компонентами процесу осмислення неометафорики на тлі взаємозв'язку лінгвістики і когнітивної психології вважаються усвідомлення, розпізнання, тлумачення, оцінка та розуміння актуалізованої метафори як процесу чи продукту. Надається систематизовано-аналітичний опис прагматичної моделі, психолінгвальних аспектів осмислення та класифікації психолінгвально обумовлених різновидів відтворення суспільно-політичних неологізмів англійської мови в українськомовному перекладі.

Ключові слова: осмислення метафори: усвідомлення, розпізнання, тлумачення, оцінка та розуміння актуалізованої метафори як процесу чи продукту; переклад метафори: буквальный, ономазіологічний (понятійний), семасіологічний (семантичний), дискурсивний (раціоналістично-аргументативний).

Ясинецкая Е.А. ПСИХОЛИНГВИСТИКА ПЕРЕВОДА НОВОЙ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ МЕТАФОРИКИ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья определяет психолингвальные особенности перевода новой англоязычной публицистической метафорики на украинский язык. Компонентами процесса осмысления неометафорики на фоне взаимосвязи лингвистики лингвистики и когнитивной психологии считаются осознание, распознавание, толкование, оценка и понимание актуализированной метафоры как процесса или продукта. Дается систематизировано-аналитическое описание прагматической модели, психолингвальных аспектов осмысления и классификации психолингвально обусловленных способов отражения общественно-политических неологизмов английского языка в украинскоязычном переводе.

Ключевые слова: осмысление метафоры: осознание, распознавание, толкование, оценка и понимание актуализированной метафоры как процесса или продукта; перевод метафоры: буквальный,

ономасиологический (понятийный), семасиологический (семантический), дискурсивный (рационалистически-аргументативный).

Yasynetska O.A. PSYCHOLINGUAL PECULIARITIES OF TRANSLATING NEW ENGLISH PUBLICISTIC METAPHORS TO UKRAINIAN / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article determines psycholingual peculiarities of translating new English publicistic metaphors to Ukrainian. The continuum of metaphor processing is believed to consist of metaphor comprehension, recognition, interpretation, appreciation, and specified metaphor understanding as process vs. product. The author gives a systematic analytical description of a pragmatic model, the psycholingual aspects of processing and a classification of psycholingually conditioned ways of presenting English socio-political neologisms in their Ukrainian translation.

Key words: metaphor processing: comprehension, recognition, interpretation, appreciation, and specified metaphor understanding as process vs. product; metaphor translation: literal, onomasiological, semasiological, and discursive.

У світлі формування громадської думки та поширення неологізмів за допомогою засобів масової інформації **актуальним** є дослідження умов і механізмів перекладу нової англомовної публіцистичної метафорики українською мовою. **Проблематика** статті полягає у необхідності надати систематизований опис і умотивування специфіки перекладу метафор, які ще не мають усталених перекладацьких відповідників, оскільки вони є неологізмами 1990-2000-х років. **Метою** є висвітлити психологічні умови, суспільнозначущі мовні засоби та ряд мовленнєвих компетенцій при перекладі нових англомовних метафоричних висловлювань українською мовою. **Завдання** – проаналізувати психолінгвальні особливості міжмовного й міжкультурного відтворення публіцистичної образності та встановити основні способи перекладу неологічної метафори з англійської мови українською.

Похідні значення, виявлені в метафорі, становлять концепти досвіду двох планів – прагматичної значущості для автора та семантичного коду природи та настанови метафори для сприймаючого. Концептуальні метафори не тільки відтворюють людський досвід, а й відображають загальні семантичні та прагматичні “обмеження понятійності та розуміння для людини” [1: 166]. Функція метафори полягає у перетворенні відчуттів у певні образні категорії.

Так, зважаючи на людський досвід, негативні явища в особистих стосунках позначаються метафорами із семантикою “отруйний, руйнівний, вбиваючий” як в англійській мові, так і при калькуванні українською: *toxic bachelor* (1995) “ідкий холостяк (неодружений чоловік, який є егоїстом, нечутливим і боїться подружнього життя)”: [...] *the toxic bachelor, formally known as the cad, the rake, the bounder and the ladykiller, is back in town* (Independent on Sunday, London, Jan. 6, 2002) – [...] *ідкий холостяк, якого раніше називали хамом, непутящим, пройдисвітлом та серцеїдом, повертається; pre-emptive breakup* (1994) “випереджувальний розрив (розрив стосунків до того, як припинить стосунки партнер)”: *Mr. Shear’s new songs [...] about a pre-emptive breakup – are two-character vignettes* (New York Times, March 17, 1998) – *Нові пісні pana Шиара [...] про випереджувальний розрив – це двохперсонажні віньетки; relationship killer* (1994) “вбивця стосунків (помилка чи вчинок, які приречують стосунки)”: *Though easier to repair, even long-term relationships cannot withstand the more serious mistakes, such as betrayal. [...] refer to irreparable relationship mistakes as “relationship killers”* (Scripps Howard News Service, June 6, 2002) – *Хоча їх і легше поладити, навіть тривалі стосунки не в змозі витримати серйозніших помилок, таких як зрада. [...] називають невинуваті помилки у відносинах “вбивцями стосунків”*. Наведені метафори можна об’єднати у концептуальне визначення: **НЕНАДІЙНІСТЬ В ОСОБИСТИХ СТОСУНКАХ – ШКОДА ДЛЯ ЖИТТЯ**, що є актуальним для реципієнтів як оригіналу, так і перекладу, а тому сприяє адаптації нової англомовної метафорики в українській мові.

Осмислення метафори відбувається на тлі взаємозв’язку лінгвістики та когнітивної психології. Метафоричні значення часто діють так само, як і прямі значення, й метафора повинна поєднувати в собі сегменти як образної, так і прямої семантики, а тлумачення метафори становить понятійне осмислення її логіко-семантичного підґрунтя. Наприклад, неометафоричне словосполучення *pin-drop syndrome* (1999) “синдром польоту мухи (надзвичайна тиша в офісі, яка призводить до стресу у працівників, оскільки навіть найменший шум стає дуже помітним)”: *Some of the accountants complained of feeling lonely and said they found the hushed atmosphere in their [...] new office suite at White City extremely stressful – a problem known as “pin-drop syndrome”* (The Christian Science Monitor, Oct. 26, 1999) – *Ряд бухгалтерів покаржалися на відчуття самотності та назвали тишу в їх [...] новому офісі в Уайт-сіті надзвичайно стресовою – проблема відома як “синдром польоту мухи”*. Пряме значення полягає в тому, що падіння шпильки (*pin drop*) і політ мухи є в англомовній та, відповідно, українськомовній культурах прикладами традиційних порушників глибокої тиші. Образність, метафора, простежується у тому, що будь-який інший найменший подразник слуху асоціюється із зазначеними традиційними. Гнітюче велика тиша у робочій обстановці спричинює стрес, оскільки вона ніби приховує несподівані потенційні подразники. Розпізнання підґрунтя англомовної метафори призводить до семантичної кальки, ідіоматично еквівалентної заміни метафоричного компонента аналогом у мові перекладу: *pin drop* “падіння шпильки” – *політ мухи*.

За науково-практичним спостереженням, процес осмислення образності складається з таких компонентів: усвідомлення метафори, розпізнання, тлумачення, оцінка та розуміння актуалізованої метафори як процесу чи продукту. Усвідомлення визначається як “першочерговий побіжний процес встановлення смислу наданих висловлювань”. Розпізнання стосується сприйняття *продуктів* усвідомлення як категорій (тобто, деяке початкове рішення про те, чи висловлене значення – *продукт* усвідомлення – є прямим, метафоричним, іронічним тощо). Тлумачення полягає у “сприйнятті *продуктів* усвідомлення, але у якості понять (тобто, у визначенні особливого змісту семантичної категорії)”. Оцінка розуміється як “естетичне значення, надане чи то *продукту*-категорії, чи то *продукту*-поняттю” [2: 576-577]. Ці стадії осмислення метафори є прозорими і необов’язковими для мовного розуміння, оскільки усвідомлення та тлумачення метафор може відбуватися і без свідомого чи несвідомого розпізнання вислову як певної категорії образного твердження. Так само необов’язковою є і стадія визначення метафоричної влучності, тобто оцінки метафори. Однак, простежимо специфіку категорій осмислення на прикладах перекладу неологічних англомовних метафор українською мовою.

Так, усвідомлення і тлумачення достатньо для осмислення й калькованого перекладу нових словосполучень із метафоричним компонентом *porn(ography)* “порнографія”: *time porn* (1994) “часова порнографія (телесеріали та інші медіа-програми, що зображують наявність у персонажів великого обсягу вільного часу; також *leisure-time porn* (1998), *leisure porn* (1999) “порнографія дозвілля”): *Call it time porn. [...] on television shows and in advertising they show us free time, a thing we covet but cannot have* (Hartford Courant, May 16, 1994) – Назвемо це часовою порнографією. [...] в телесеріалах та рекламах нам показують вільний час – те, що ми прагнемо та не можемо мати?; *investment pornography* (1994) “капіталовкладницька порнографія (графічне зображення успіху інвестицій)”, *wealth pornography* (2000) “порнографія заможності (графічне зображення розкоші та заможних людей)”: [...] *once we get past the stock tips and the wealth porn [...], there's some really good stuff in the financial press* (National Journal, Sept. 23, 2000) – [...] а за біржовими порадами та порнографією заможності [...] фінансова преса містить і дійсно змістовні речі; *debt porn* (1995) “боргова порнографія (графічне зображення боргу та боржників)”: *The best debt porn relies on a first-person voice [...] and a familiar narrative arc [...]* (New York Times Magazine, July 18, 1999) – Найкраща боргова порнографія заснована на зізнанні від першої особи [...] і традиційній моралі. У випадку осмислення зазначених неосполучень, розпізнання іронії та негативної оцінки в метафоричній асоціації зі значенням “оголений натуралізм” є механізмами другорядними.

У наступних неологічних словосполученнях відразу ж розпізнаємо метафору, яку можна відтворити у перекладі шляхом семантичного розвитку – *time suck* (1995), *time sucker* (1995) “часовий вамп (те, що відволікає і (ймовірно) займає багато часу)”: *Across Market Street, in the halls of Bay Area dot-com businesses, stopping to eat is considered a time suck, a ritual for losers who simply don't have enough to do* (San Francisco Chronicle, Aug. 16, 2000) – На Маркет-Стріт, в офісах комп'ютерних компаній району Бей, перерва на обід вважається часовим вампом, традицією неадаптів, яким майже нічого робити; *It's [a TV is] a time-sucker, luring you into program after program once you've switched it on* (Pittsburgh Post-Gazette, Apr. 22, 2001) – Це [телевізор] часовий вамп, що зваблює від програми до програми, щойно увімкнеш. Метафора *time-suck(er)* усвідомлюється однозначно, проте саме розпізнання цієї нової лексичної одиниці як метафоричної категорії дозволяє лексико-семантичну образну варіацію у перекладі – *часовий вамп*. І хоча оцінка влучності поширеної у мові-джерелі метафори не є обов’язковою, завдяки оцінці змісту метафори оригіналу перекладач робить вибір між словосполученнями *висмоктувач часу* та *часовий вамп* на користь останнього.

Нарешті, осмислення образності потребує залучення всіх складових – усвідомлення, розпізнання та тлумачення як результату оцінки метафори – у випадку образної, на відміну від когнітивної, метафорики типу: *bleeding ponytail* (1991) “кінський хвіст, що кровоточить (літня матеріально занепада людина-дитя демографічного вибуху, що сумує за епохою гіппі чи часом до занепаду)”; *roach bait* (2001) “приманка для тарганів (повідомлення від актора, який вдає звичайну людину, з метою реклами певного товару)”: *Then, there's the "roach bait" technique. Under this scenario, the paid huckster [...] is often found sitting in a prime spot at a bar or club, very visibly drinking Brand X. He talks up the brand big-time in the hope the good word will spread* (USA Today, May 15, 2001) – Існує і прийом “приманка для тарганів”, за якого оплачуваний посередник [...], як правило, сидить у найкращому місці бару чи клубу, з підкресленою очевидністю п'ючи рекламовану марку та схвалюючи її, і у такий спосіб розраховує зацікавити інших. Щодо цих прикладів, комплексне осмислення дозволяє застосувати у перекладі калькування, проте спонукає до враження, що метафори з негативно забарвленою образністю не схильні запозичитися до мови перекладу.

Водночас, осмислення плану незвичайності висловлювання сприяє не лише розумінню, наприклад, що певний вираз є метафоричним, але й може додатково уточнювати специфіку інтерпретації метафори. Так, осмислення метафори у межах англійської мови сприяє заміні словосполучення *roach bait* “приманка для тарганів” на аналогічне за змістом *brand bait* (2001) “фірмова наживка (реклама продукції чи послуги певної фірми)”: *You've heard of roach bait? Well, we call this brand bait. People have something to go back and talk to their friends about* (The Australian, Sept. 27, 2001) – Ви чули про приманку для тарганів? Ми

називаємо це фірмовою наживкою, що надає людям тему для обговорення з друзями; а у випадку осмислення образності для перекладу, метафору *baked potato* (1996) видається доречним передати у мові не метафорозберігаючим калькуванням *печена картопля*, а смислоописовою неметафорою – *наркоман*.

На нашу думку, для прагматичної моделі перекладу нової метафорики характерні такі стадії: 1) з'ясування прямого значення образного висловлювання, 2) оцінка доречності збереження запропонованої метафори оригіналу в мові перекладу та 3) вибір варіанта перекладу. І хоча “не існує загально визнаного тлумачення понять “пропозиція висловлювання”, “логічна форма” висловленого речення або “що саме висловлено” реченням” [3: 149], прагматичне осмислення сприяє тлумаченню семантичної “непевності” образного висловлювання.

Наприклад, розглянемо неологічну метафору *go postal* (1994). Її виникнення пов'язане з прикримінальним випадком, коли у Сполучених Штатах 20-го серпня 1986 року розлючений працівник пошти відкрив вогонь і вбив 13 співробітників. Протягом семи наступних років мали місце ще дев'ять інцидентів подібної поведінки поштових працівників і загинуло 34 людини. Метафоричність неологізму полягає у його вживанні на позначення випадків агресивних злочинів на робочому місці й в інших професіях, а осмислення метафори сприяє висновку, що у перекладі доречно застосувати конкретизацію з порівнянням – *лютувати по-поштовому* “надзвичайно гніватися, навіть вдаватися до злочину на робочому місці”: *Postal Service employees are no more likely to “go postal” than are other American workers, according to a national study released this week [...] (Austin American-Statesman, Sept. 2, 2000) – За наданими цього тижня результатами федерального дослідження, працівники пошти “лютують по-поштовому” не більше, ніж американці інших професій.*

Метафори схильні зберігатися у перекладі й запозичуватися до мови-реципієнта як виразні й влучні, якщо вони відповідають або здатні відповідати коду ментального лексикону. Порівняємо дві неометафори: *stress portfolio* (1998) “портфоліо стресу (набір стресових подій та ситуацій в житті людини)” та *stress puppy* (1995) “стрес-скиглій (людина, що скаржиться на стресовість життя, проте не піклується змінити ситуацію)”. Перше неологічне словосполучення запозичується із калькуванням як змісту, так і форми метафори: *He calls economic uncertainties, “one more piece of personal stress We’re building a stress portfolio” (Wall Street Journal, Oct. 20, 1998) – Він називає економічну нестабільність “одним із компонентів особистого стресу. Ми укомплектуємо портфоліо стресу”. У другому словосполученні дослівний переклад метафоричного компонента *puppy* як *щеня* ймовірно звучатиме фамільярно-принижуюче для українського реципієнта, а тому краще застосувати смислову модуляцію: *So if the holidays turn you into a stress puppy, try to get rid of your anxieties away from home (Orange County Register, Nov. 23, 2000) – Коли вихідні перетворюють вас на стрес-скиглія, спробуйте позбутися ваших хвилювань, вирушивши на відпочинок.**

Психолінгвальні питання осмислення метафори можна звести до таких тверджень: 1) метафори усвідомлюються так, як і пропонуються – у якості категорій, а не як засновані на властивостях порівняння; проте, за нашими спостереженнями, переклад метафор-алюзій часом схильний містити конкретизацію з порівнянням: *Dorian Gray v. (2001) “по-ДоріанГрейськи не старіти (зберігати моложаву зовнішність)”: Look at me. I’m Dorian Gray and I laugh, because 40 feels much different than what it looks like (Toronto Star, Aug. 18, 2001) – Погляньте на мене. Я по-ДоріанГрейськи не старію і радію, оскільки відчуття 40-ка зовсім інакше, ніж видається;*

2) метафора сприймається метафорою, а не як перенесення прямого значення: *silver ceiling* (1999) “срібна стеля/ межа (вік, коли людина сивіє)”: [...] *daunting barrier: the so-called silver ceiling. Worrying that employers saw her age as a liability rather than an asset, Piercey left her college graduation date off her resume and noted she had more than 10 years of experience instead of 15 (USA Today, Aug. 16, 2001) – [...] страшаюча межа: так звана срібна стеля. Хвилюючись, що працедавці вбачатимуть у її віці перешкоду, а не позитивну якість, Пірсі у резюме не вказала дату отримання диплому і зазначила, що має досвід роботи понад 10 років, а не 15.* Калькування образної метафори також сприяє актуалізації саме образу, а не асоціації з поняттями в прямому значенні;

3) виразність та влучність метафори для осмислення як усталеного, так і нового значень є важливішими за те, наскільки певний образний вислів відомий сприймаючому. Так, наприклад, словосполучення *club sandwich* – *багатошаровий сандвіч* є реалією американського, а не українського, життя. Проте, виразність і влучність англомовної метафори *club sandwich generation* (1991) “покоління багатошарового сандвіча (родина як частина представників декількох поколінь, що живуть разом)” сприяє вибору калькування як доречного способу її перекладу українською мовою: *She says she is part of the club sandwich generation. That’s because she represents one of four generations living under the same roof [...] (Buffalo News, June 9, 2002) – Вона говорить, що належить до покоління багатошарового сандвіча, тобто є представником одного з чотирьох поколінь, що живуть під одним дахом;*

4) тлумаченню підлягають навіть “незрозумілі” метафори; переклад таких метафор тяжіє бути пояснювальним, описовим: *dilbert* (1998) “ділбертувати, марнувати (сприяти зледащенню і

насмішливості; дієслово походить від Ділберт, імені ледачого цинічного персонажа однойменної комічної стрічки): *Can you imagine efficient private companies still working only with paper? How many man-hours must be dilberted away?* (Arkansas Democrat-Gazette, March 27, 2002) – *Можете уявити, щоб професійно-раціональні приватні компанії працювали все ще лише з паперовою документацією? Скільки б марнувалося годин робочого навантаження?*;

5) тлумачення метафор є змістовнішим і метафорично образнішим за тлумачення порівняння. Спостерігаємо це на прикладі, зокрема, метафоричного словосполучення-неологізму *brand canopy* та компонента порівняння *like a halo: brand canopy* (1999) “шатро/ аура бренду (загальне враження, створене певною маркою)”: *Brand canopies [...] are a kind of spiritual homeland for their brands, once so recognizable and grand that no matter where the individual products roam they will carry that grandness with them like a halo* (Economic Times, Apr. 3, 2002) – *Шатро бренду [...] – своєрідна духовна батьківщина певних марок, настільки відомих і значних, що, навіть незалежно від місця поширення окремої продукції, ця значущість супроводжує їх ніби ореол*. У випадку перекладу обох словосполучень застосовано калькування, але провідне образне навантаження виражене саме метафорою, а не порівнянням;

6) якщо підгрунтя метафори не змінюється (як то відбувається у прикладі *my surgeon was a butcher* “мій хірург – м’ясник” (негативне враження) → *my butcher is a surgeon* “мій м’ясник – хірург” (позитивне враження)), компоненти метафори не взаємозамінні. Так, утворена за допомогою телескопії нова метафора *bridezilla* (*bride* + *Godzilla*) (1995) – *нареченозілла* означає “майбутню наречену, яка, плануючи весілля, стає надзвичайно егоїстичною, жадібною і відрозливою”; алюзія до негативного казкового персонажа Годзілли не передбачає варіацій на запропонований образ, і підгрунтя цієї нової англомовної метафори повністю відтворюється у перекладі напівкалькою: *The tricky thing about Bridezillas is that their transition from sweethearts to creatures from hell cannot be foreseen, not even by the future husbands* (Dallas Morning News, Aug. 27, 2002) – *Підступність нареченозіл у тому, що їх перетворення з милих на пекельних створінь непередбачуване, навіть майбутніми чоловіками*. Невзаємозамінні й компоненти метафоричних словосполучень. Наприклад, у мові оригіналу й перекладу, словосполучення *marriage starter* “початок подружнього життя” не є тотожним метафорі-неологізму *starter marriage* (1994) “стартове одруження (перше одруження, яке триває недовго і закінчується чистим розлученням, без дітей, спільного майна чи злоби)”: *Starter marriages, like all marriages, are meant to last forever. But they don’t* (Newsweek, June 12, 2002) – *Стартові одруження, як всі одруження, плануються на все життя. Але не так стається* [4; приклади й обґрунтування стосовно перекладу наші – О.Я.]

За психолінгвальними особливостями нової метафорики, можна погодитися з класифікацією способів перекладу метафори, запропованою Р. Броеком: 1(а) буквальний: *caving* (2002) “упечернення (перебування вдома якомога більше)”: [...] *caving*. *It describes families who prefer being at home to just about anywhere else* (Sunday Mail, Jan. 6, 2002) – [...] *упечернення*. *Новоутворення характеризує родини, які віддають перевагу перебуванню вдома, аніж будь-де інде*. Українськомовний переклад дослівно калькує, буквально відтворює неологічну англомовну метафору;

1(б) ономасіологічний (понятійний): *Floridization* (1996) “флоридизація (швидке зростання співвідношення літніх громадян серед населення певного регіону, на кшталт штату Флорида)”: *Although the percentage and the sheer volume of elders and people with disabilities living in the United States in the 21st century is increasing, their distribution will vary across the country; the Floridization of the country will happen in pockets* (Nursing Homes, Feb. 1, 2000) – *Хоча відсоток і загальна кількість людей літніх і з вадами здоров’я у Сполучених Штатах у 21 столітті зростає, їх розміщення у різних регіонах країни буде неоднаковим; флоридизація країни відбуватиметься локалізовано*. Ономасіологічний спосіб перекладу безпосередньо стосується метафоризованих власних назв, а тому при передачі такої образності застосовується, як правило, практичне транскрибування. Буквальний та ономасіологічний можна вважати прямими способами перекладу;

2) семасіологічний (семантичний): *Godzilla house* (1998), *Godzilla home* (2002) “велетенський будинок, будинок-велет (алюзія до казкового персонажа велета Годзілли)”: *After weeks of discussion about the pros and cons of approving two homes on one lot and approving two-story “Godzilla houses” in one-story neighborhoods, the council has denied a South Tampa couple’s expansion plans* (Tampa Tribune, March 1, 2001) – *Після тижнів дискусії щодо переваг і недоліків дозволу на спорудження двох будинків на одній ділянці та двоповерхових “будинків-велетів” у районі одноповерхових споруд рада відмовила подружжю з Південної Тампи у їх проектах розбудови*. Семасіологічний спосіб перекладу асоціюється із лексико-семантичною заміною. Так, оскільки казковий персонаж Годзілла не є характерним для української культури, у наведеному прикладі при перекладі застосовується образна генералізація;

3) дискурсивний (раціоналістично-аргументативний): *bowling alone* (1995) “уодноособнюватися (триматися осторонь від громадських обов’язків на користь справам наодинці)”: *Individuals now lead more atomized and anonymous lives in which they are more likely to be watching television and “bowling alone” than participating in collective activities alongside politicians* (The Gleaner, Kingston, Jamaica, Feb. 16, 2003) – *Люди зараз живуть відокремлено і непомітно, і, ймовірно за все, дивитимуться телевизор та*

“уодноосібнюватимуться”, аніж братимуть участь у громадських заходах разом з політиками. Надання раціоналістично-аргументативної міжмовної еквівалентності полягає в експлікації, описовому перекладі, ототожнюється з відтворенням метафори неметафорично, наприклад: *nesting store* (2002) “крамниця товарів для помешкання”, *nesting magazine* (2000) “каталог дизайну помешкання” на відміну від *down-nesting* (1991) “зменшення гнізда (з метою уникнути довічного опікування дітьми, багато батьків переїжджають до меншого житла, достатнього лише їм)” [5; приклади й обґрунтування стосовно перекладу наші – О.Я.].

Значені способи перекладу сформульовані тим, що тлумачення метафор однієї мови засобами мови іншої повинно відповідати вимогам влучності, параметрам перекладності, лексико-семантичній еквівалентності, а також понятійній відповідності. Когнітивними механізмами сприйняття метафори вважаються осмислення, розпізнання, тлумачення, оцінка та розуміння образності як процесу чи продукту. Певні уточнення та узгодження семантики виникають у своєрідній взаємодії автора та сприймаючого, й метафоричне визначення повинно бути орієнтованим на сприймаючого. Параметрів влучності та виразності метафори повинні дотримуватися як той, хто пропонує образний вислів, так і той, хто здійснює переклад. Оскільки творення та тлумачення метафори спричиняють засновану на досвіді оцінку реальності, образні поняття потребують прагматично й лексико-семантично доречного перекладу.

Окрім визначення психолінгвістики перекладу нової англомовної публіцистичної метафорики українською мовою, перспективним вважаємо з'ясувати і обґрунтувати способи перекладу, доречні при відтворенні комунікативно-функціональних, лінгвостилістичних, структурно-семантичних та когнітивно-концептуальних особливостей досліджуваних неологічних метафор.

ЛІТЕРАТУРА

1. Emanatian M. Metaphor and the expression of emotion: The value of cross-cultural perspectives // *Metaphor and Symbolic Activity*. – 1995. – Vol. 10. – № 3. – P. 163-182.
2. Gibbs R.W.Jr. When is Metaphor? The idea of understanding in theories of metaphor // *Poetics Today*. – 1992. – Vol. 13. – № 4. – P. 575-606.
3. Agerri R. Fixing unsaid meanings // *Trends in Cognitive Sciences*. – 2002. – Vol. 6. – № 4. – P. 149-150.
4. Glucksberg S. The psycholinguistics of metaphor // *Trends in Cognitive Sciences*. – 2003. – Vol. 7. – № 2. – P. 92-96.
5. Broeck R. van den The limits of translability exemplified by metaphor translation // *Poetics Today*. – 1981. – Vol. 2. – № 4. – P. 73-87.

УДК

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”

Іваненко В.А., д. філол.н., професор

Запорізький національний університет

До друку будуть прийматися лише наукові статті, де присутні такі необхідні елементи
(п.3 Постанови президії ВАК України № 7 – 05 / 1 від 15 січня 2003 р.):

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями ;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор ;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття ;
- **Формулювання цілей статті** (постановка завдання) ;
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів ;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 2 см, праве поле – 3 см.

Шрифт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шрифт Courier New (наприклад, для ілюстрації текстів програм для ЕОМ). Для стилістичного виділення фрагментів тексту слід вживати начертання *курсив*, **напівжирний**, *напівжирний курсив* зі збереженням гарнітури, розміру шрифту та інтервалу абзаца.

Гарнітури, розміри шрифтів та начертання:

- a) для заголовку статті: Times New Roman, – 14 пт, напівжирний, усі великі,
- b) для підзаголовків: Times New Roman, – 12 пт, напівжирний, усі великі,
- c) для основного тексту, УДК, авторів, виносок, посилань, підписів до рисунків та надписів над таблицями: Times New Roman, – 10 пт,
- d) для анотацій, ключових слів -9 пт.

Інтервал між абзацами – 6 пт, міжрядковий інтервал – одинарний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядкові сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається у наступному за УДК рядкові і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче - *місце роботи (курсивом)*. Далі розташовуються анотації українською, російською, англійською мовами і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Початок абзаца основного тексту виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і **не виділяється відступом або пустим рядком.**

Усі ілюстрації мають бути оригінальними рисунками або фотографіями. Фотографії скануються у 256 градациях сірого. Усі ілюстрації розташовуються у відповідних місцях тексту статті (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Рис. 1, Рис. 2,... (слід вживати арабську нумерацію).

Ілюстрації, так само як і підписи до них, вирівнюються на середину рядка (за виключенням невеликих рисунків – не більш 7 см, які можуть розташовуватися по декілька в ряд).

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Кожен рисунок та надписи до нього включаються до тексту публікації у вигляді одного графічного об'єкта з необхідним обтіканням і, при потребі, прив'язаним до тексту. Створення графічного об'єкта може здійснюватися будь-яким графічним редактором у форматі BMP файлів.

Виконання рисунків засобами Microsoft Word здійснюється через використання команд панелі "Рисование". Підписи здійснюються командою "Надпись". Усі графічні компоненти рисунка і надписи об'єднуються командою "Группировать" (меню "Действия" на панелі "Рисование") і повинні мати необхідне обтікання.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком **ЛІТЕРАТУРА**.

3. СТИЛІСТИЧНІ ПОГОДЖЕННЯ

- Не допускається закінчення сторінки одним або декількома пустими рядками, за винятком випадків, спричинених необхідністю дотримання попереднього пункту (висячі підзаголовки і початок абзаца) та кінця статті.
- Не допускається починати сторінку незакінченим рядком (переноси в останньому рядкові заборонені).
- Не дозволяється підкреслювання в заголовках, підписах і надписах.
- Слід дотримуватися правила про мінімальні зміни в шрифтовому та стильовому оформленні сторінки для того, щоб максимально уникнути різномірності макета і зберегти єдиний стиль журналу.
- Не допускається часте використання виносок (виноска повинна розглядатися як виняток і вживатися тільки у випадку дійсної необхідності).
- Ілюстрації мають бути підготовані та масштабовані таким чином, щоб розміри букв тексту на ілюстраціях не перевищували розмір букв основного тексту статті більш ніж на 50%.
- Сторінки тексту статті слід пронумерувати.
- На етикетці дискети треба обов'язково вказувати прізвище, ініціали автора, імена файлів.
- На дискеті повинно бути **два файли**:
 - ✓ **перший** - із текстом статті та анотацій з ключовими словами,
 - ✓ **другий** - із відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

4. ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРУ НЕОБХІДНО ПОДАТИ ДО РЕДАКЦІЇ ЗБІРНИКА:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами.
2. Відомості про авторів.
3. Витяг з протоколу засідання кафедри або факультету.
4. Зовнішню рецензію.
5. Дискету з текстом статті, анотацій, ключовими словами та відомостями про авторів.
6. Лист-клопотання (для співробітників сторонніх організацій) на ім'я ректора ЗНУ з проханням опублікувати статтю.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами: (061) 289-12-75 – відповідальний редактор

(061) 289-12-26 – редакція збірника (IV корпус, кімн. 323)

Адреса електронної пошти: sveta@zsu.zp.ua

Збірник наукових статей
Вісник Запорізького національного університету
Філологічні науки
№ 2, 2007

Технічний редактор *С.О.Борю*

Верстка, дизайн-проробка, оригінал-макет і друк виконані
у видавництві Запорізького національного університету
тел. (061) 224-42-47

Підписано до друку 27.08.2007. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.

Умовн.-друк. арк. 29,3. Обл.-вид. арк. 38,3.

Замовлення №218. Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, МСП-41
вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2952 від 30.08.2007

Для нотаток